

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

Kr. Erslev,

Foreningens Sekretær.

Femte Bind.

Kjøbenhavn.

H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.

Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1914—1915.

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.

	Side
Arup, Erik , Departementschef, Dr. phil. Leding og ledingskat i det 13. aarhundrede	141—237.
Engelstoft, Povl , cand. mag. Biskop Engelstofts optegnelser fra november 1863	100—105.
Erslev, Kr. , Professor, Dr. phil. Har P. Lauridsen godtgjort, at Kongelovens Arvefølge gjaldt i den kongelige Andel af Slesvig allerede før 1721?	20—44.
— P. Lauridsens Antikritik	427—431.
Friis, Aage , Professor, Dr. phil. C. N. Davids Optegnelser om Aarene 1863—1865	45—99.
— Lidt om C. Th. Sørensen og hans Forfatterskab	431—435.
Hansen, Axel , mag. art. Hertugen af Glücksbjerg	1—19.
Hjelholt, Holger , Underarkivar, cand. mag. Frederik Christians Stilling til det andet svenske Tronfølgervalg	412—426.
Jørgensen, Ellen , Dr. phil. Nordiske Studierejser i Middelalderen. Nordboerne ved Universitetet i Paris fra 13. Aarl. Begyndelse til 15. Aarl. Midte	331—382.
Lauridsen, P. , Skoleinspektør. Havde de gottorpske Hertuger efter 1658 (60) Medarveret til de kongelige Dele af Slesvig? Svar til Professor Kr. Erslev	287—309.
Lind, H. D. , Sognepræst. Griffenfeld og vore Flaadeudrustninger 1675—1676	238—286.
Rasmussen, Karl , Lærer. De saakaldte Marseller	310—317.
Widding, K. M. , Generalkonsul. Den første Organisation af Danmark-Norges Konsulatvæsen (Konsulinstruktionen af 1749)	383—411

Anmeldelser.

	Side
Francis Beckett: Frederiksborg, udg. af det nationalhistoriske Museum. II. Slottets Bygningshistorie. — Bering Liisberg: Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have. 1914. Anm. af Museumsinspektør Jørgen Olrik	436—442.
Aage Friis: D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864. En efterladt Redegørelse. 1914. Anm. af Nationalbankdirektør Marcus Rubin	120—125.
Vilhelm Grønbech: Religionsskiftet i Norden. 1913. Anm. af Departementschef, Dr. phil. Erik Arup ...	106—120.
Joakim Larsen: Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse, aktmæssig fremstillet. 1914. Anm. af Sognepræst Alexander Rasmussen	318—321.
Johs. Lindbæk: De danske Franciskanerklostre. — Vilh. Lorenzen: De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie. 1914. Anm. af Museumsdirektør, Dr. phil. M. Mackeprang	442—448.

Krørup, Alfr. , Bibliotekar, cand. mag. Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aarene 1912 og 1913, vedrørende Danmarks Historie	L 1—122.
Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland ..	125—140, 322—330, 449—470.
Navneregister. Ved Underinspektør, mag. art. Hugo Matthiessen	471—490.
Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for og Virksomhed i 1913.....	491—492.
Den danske historiske Forenings Vedtægter.....	493—494.

Nekrologer i Rubriken Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

G. Bang S. 449. L. Beauchet S. 454. A. Heise S. 450. L. Holberg S. 125. R. Koser S. 452. R. Loening S. 125. P. Viollet S. 454. K. Zeumer S. 452.

Skrifter omtalte i Rubriken Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

	Side		Side
G. A. Aldén: Lars Hierta . . .	465	J. P. Jacobsen: Manes	466
P. Andræ: Geheimeraadinde Andræs politiske Dagbøger I	463	H. Kyrre: Knud Lyne Rahbek, Kamma Rahbek, Livet paa Bakkehuset	463
O. J. Campbell: The Comedies of Holberg	460	Københavns Brandforsikrings Jubilæumsskrift . . .	129
S. Clason: Henn. Hamiltons Papirer	323	I. M. Larson: Canute the Great	131
J. Collijn: Redogørelse før undersökning ang. ældre arkivalieomslag	325	E. Thurlow Leeds: The archæology of the anglo-saxon settlements	456
Daniels: Geschichte des Kriegswesens	329	Mindeskrift i Anl. af 100-Aarsdagen for Anordn. 29. Marts 1814	322
S. Feist: Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Germanen	132	Fr. Moth: Vagantviserne . . .	129
M. Cl. Gertz: Vitæ Sanctorum Danorum	126	B. Phillpotts: Kindred and clan in the middle ages and after	134
Fr. C. C. Hansen: De ældste Kongegrave og Bispegrave i Roskilde Domkirke . . .	459	P. Rain: Alexandre I	137
W. Hovgaard: The voyages of the Norsemen to America	457	L. Selmer: Ludvig Holberg og Religionen	462
		K. Waliszewski: Paul I.	137
		E. Wertheimer: Julius Andrassy II—III	327

Hertugen af Glücksbjerg.

Af

Axel Hansen.

Den 31. August 1912 døde den tredie Hertug af Glücksbjerg, en fransk Hertug med et dansk Navn, der aldrig har slaaet Rod i vort Folks Bevidsthed.

I Adelskalenderen vil det derimod findes, under Henvisning til den Kendsgærning, at den franske Politiminister Grev Decazes i 1818 udnævntes til dansk Hertug af Kong Frederik den Sjette.

Foranledningen hertil har man i Almindelighed søgt i et vist Slægtskab mellem det første hertugelige Par og det danske Kongehus¹⁾, men Sagen er iøvrigt aldrig bleven behandlet fra dansk Side. Derimod har den franske Historiker Ernest Daudet givet en Skildring af disse Forhold, med Benyttelse af saavel Decazes' som hans Hustrus efterladte Optegnelser og Breve.

I Begyndelsen af 1818, fortæller Daudet²⁾, var Decazes

¹⁾ H. P. Giessing fortalte, at Decazes paa mødrene Side var af glücksborgsk Afstamning, og denne Forklaring har siden stadig holdt sig. H. P. Giessing: Kong Christian den Ottendes Regjeringshistorie. Kbh. 1852. S. 414. Fodnote.

²⁾ Ernest Daudet: Louis XVIII et le duc Decazes. Paris 1899. S. 206—207, 228—236.

begyndt at tænke paa nyt Ægteskab¹⁾, og man henledte da hans Opmærksomhed paa Grev de Sainte-Aulaires sejtenaarige Datter Égédie, som et i enhver Henseende passende Parti. Han fulgte Vinket og lod i Marts samme Aar anholde om Comtessens Haand.

Sagen havde imidlertid sin Vanskelighed, idet Familien allerede i nogen Tid havde været optaget af at finde en standsmæssig Forbindelse for den unge Dame. Mormoderen var stemt for en Prins Lichtenstein, medens hendes Søster, den barnløse Enkehertuginde af Brunsvig-Bevern²⁾, hvem der som Arvetante maatte tages et vist Hensyn til, protegerede Prins Bentheim, en Neveu af hendes sidste Mand. Endelig var Faderen og hans Moder for en Forbindelse med en fransk Hertug og havde indledet Forhandling med en saadan, om Datterens Ægteskab med dennes Søn og Arving. Ret hurtigt blev Sainte-Aulaire dog vundet for det nye Parti, der syntes at love Datteren en saa glimrende Fremtid, og for Hertuginde af Brunsvig-Beverns Vedkommende mente han, at den væsentligste Indvending vilde fjæernes, om man formaaede Kong Ludvig til at udnævne Decazes til Hertug. Denne modsatte sig imidlertid enhver Henvendelse herom, og istedet fik man saa Kongen til at udfærdige en Skrivelse til Hertuginde, hvori han udtrykte sine hjerteligste Følelser og bedste Ønsker for Ministeren, og forsynet hermed tog Sainte-Aulaire til

1) Hans første Hustru, Datter af en anset parisiisk Dommer, var død allerede 1807.

2) Anna Caroline af Nassau-Saarbrück (f. 31. Dec. 1751; d. 12. Apr. 1824). Først gift med Hertug Frederik Henrik Wilhelm af Glücksborg (d. 1779), og derefter med den danske General, Hertug Frederik Carl Ferdinand af Brunsvig-Bevern (d. 1809).

Glücksborg. Alligevel var Hertuginde i Begyndelsen alt andet end velvillig stemt, og først da Kong Frederik den Sjette, paa hendes Begæring, havde udnævnt den tilkommende Brudgom til Hertug af „Glücksberg“, gav hun efter og lovede at overvære Brylluppet.

Saa vidt Daudet! Nogen Besvarelse af Spørgsmaalet, hvorfor Frederik den Sjette lod sig bevæge til et saa overordentligt Skridt, giver han saaledes ikke, og ud fra hvad der interesserer paa dansk Side mangler hans Beretning saa mange Mellemlid, at den trænger til et Supplement. Forinden dog først nogle Linier om den Mand, hvormed det hele drejer sig.

Élie Decazes var af adelig Slægt, født i Landskabet Gironde 1780. Han studerede Jura og blev Medlem af en parisisk Domstol, idet han hermed forenede Stillingen som Sekretær, henholdsvis hos Læticia Bonaparte, hos Dronning Hortense og hos Kong Ludvig af Holland. Først efter 1810 fik han da Lejlighed til helt at gaa op i sin Dommergærning, uden derfor at afbryde Forbindelsen med den kejserlige Families forskellige Medlemmer. Til Kejseren selv følte han sig derimod ikke draget, og han fik heller ikke fra dennes Side noget Tegn paa særlig Velvilje. Derfor havde han let ved at knytte sin Sag til Bourbonernes, og medens han i de 100 Dage holdt sig borte fra Paris, saaes han strax efter Waterloo tilbage igen, kastende sig ind i Arbejdet for Kongens Sag med en Energi og Beslutsomhed, der henledte Opmærksomheden paa ham og foranledigede hans Udnævnelse til Politipræfekt. Som saadan kom han i nærmeste Berøring med Kongen, der hurtigt viste ham den mest ubegrænsede Tillid, og efter at være konstitueret som Politiminister ved Fouchés Afgang i Sept. 1815, beholdt

han Portefeullen da Hertugen af Richelieu inden Maa-
nedens Udgang dannede en ny Regering.

Ogsaa her gjorde han sig strax gældende. Han blev Ministeriets kraftige Mand, en Skive for Oppositionens stadige Angreb, men som ingen anden i Besiddelse af Kongens Gunst, der overfor Offentligheden lagde sig for Dagen ved hans Udnævnelse til Greve 1816 og til Pair i Januar 1818. Hvor nært et Forhold der var mellem Konge og Minister vidste vel kun faa, men til de bedre underrettede hørte den danske Gesandt, der i April 1818 kunde indberette¹⁾, at alene i Maanederne Juni til September 1816 havde Decazes modtaget over 1200 Breve fra Kongen, og at paa daværende Tidspunkt ikke een Dag gik hen, hvor der ikke vexledes en halv Snes Breve imellem dem, og alle i den fortroligste Form. Noget overdrevne kunne Tallene vel være, men det Indtryk de giver, bekræftes ganske af Daudets Skildring²⁾: Hver eneste Morgen sendte Decazes Kongen sin Mappe, hver eneste Aften mødte han selv; og dog brevvexledes i Dagens Løb om de forskelligste Sager, politiske som private, en Korrespondance der fra Kongens Side var gennemglødet af den varmeste Følelse, af næsten faderlig Æmhed. „Min kære Søn“, „Mit kære Barn“, „Min kære Élie“, saaledes kalder Kongen ham som oftest, og han følger hertil Sætninger som: „Du ved hvor højt jeg elsker Dig“, eller „Du ved hvad Din Ludvig er for Dig“. Følelser som disse maatte særlig give sig Udslag ved en Lejlighed som Decazes' forestaaende Bryllup.

1) Waltersdorf til Rosenkrantz, 30. Apr. 1818.

2) Daudet: Louis XVIII et le duc Decazes. S. III—IV. Daudet nævner her c. 2000 endnu bevarede Breve fra Kongen til Decazes i Tiden 1816—22.

Det er omtalt, hvorledes Kongen indvilgede i at skrive til Hertuginde af Brunsvig-Bevern. Det skal nu ses, hvorledes han kun faa Dage efter lod sig drive endnu et Skridt videre, til at slaa ind paa en helt anden Vej, hvorom Daudet intet har kunnet fortælle, men som alligevel blev den der førte til Maalet. Beretningen derom stammer fra den danske Gesandt i Paris, General Waltersdorf¹⁾.

Om Aftenen d. 20de April indfandt Decazes sig hos Waltersdorf, med hvem han stod paa en meget venskabelig Fod. I Gesandts Depecher kaldes Decazes som oftest: „Min Ven Politiministeren“, og denne paa sin Side omtaler ved Lejlighed, at Waltersdorf altid havde vist ham Velvilje, ogsaa mens han endnu var i lidet fremskudt Stilling. Det var da ogsaa, sagde han ved Samtalens Begyndelse, som Ven han nu kom til Waltersdorf for at raadføre sig med ham, idet han forklarede hvor paa een Gang ærefuldt og fordelagtigt Partiet med Comtesse de Sainte-Aulaire vilde være, men tillige hvilken Vanskelighed det frembød. Vel havde Kongen, for at afhjælpe denne, villet gøre ham til Hertug, men han havde ikke kunnet modtage et saadant Bevis paa Kongens Naade, saalænge Maréchal Saint-Cyr ikke havde opnaaet samme Rang. Derfor vilde han spørge, om Waltersdorf ikke troede det muligt, at Kongen af Danmark, af Venskab for den franske Konge og i Betragtning af den Hengivenhed og det Held hvormed han, Decazes, havde tjent denne, samt endelig som en Følge af den Godhed Frederik den Sjette altid havde vist Hertuginde af Brunsvig-Bevern, vilde „transferere hendes titres“ til ham, ved hans Ægteskab med Mlle de Sainte-Aulaire.

¹⁾ Waltersdorf til Rosenkrantz, 24.—30. April 1818.

Waltersdorf gjorde strax opmærksom paa, at det, saa vidt han vidste, kun var som Enke efter den sidste glücksborgske Hertug, at Hertuginde af Brunsvig-Bevern havde det hertugelige Slot overladt, og at hun ellers hverken havde Titel eller Ejendom, hvorover Kongen kunde disponere. Men iøvrigt var han forvisset om, at Frederik den Sjette altid vilde føle sig lykkelig ved at kunne give Kongen af Frankrig Beviser paa sit Venskab, og lovede sluttelig at indberette Sagen i Fortrolighed og at „pønse paa Maader at opfylde Hans allerchristelige Majestæts Ønske“.

Decazes havde i Samtalens Løb berørt, at Kong Ludvig selv vilde tale med Waltersdorf om Sagen, sandsynligvis allerede næste Dag ved corps diplomatique's Audiens; og saaledes skete det ogsaa. Kongen nærmede sig til ham, skriver Waltersdorf, „med en blid og munter Mine“, og efter at have forespurgt til de danske Majestæters Befindende hentydede han til den foregaaende Aftens Samtale, hvis Genstand som han sagde interesserede ham overordentlig meget, idet han tilføjede, at denne Udtalelse ikke var bestemt alene for Gesandten¹⁾.

Dagen efter var Politiministerens Modtagelsesaften, og Waltersdorf gik derhen som han plejede. For ikke at faa Udseende af at ville trænge sig paa, under den ejendommelige Situation hvori han var kommen, trak han sig

¹⁾ Waltersdorf til Rosenkrantz, 24. April. — „Dersom De havde seet“, skriver han et Par Dage senere (28. April), „hvor bliid og venlig Man var, da Man taledes til mig om den Samtale jeg havde haft Dagen tilforn! Man interesserer sig virkelig for den Sag, som en Moder kunde gjøre for en 15-aarig Søn, som hun vilde have ind i Garden, eller i det mindste med en Faders Deltagelse for sin adopterede Søn. Denne vil bringe det vidt ifald Faderen lever endnu 4 à 5 Aar“.

imidlertid ret hurtigt tilbage, og dette blev Paaskuddet til et nyt Besøg i det danske Gesandtskab.

Det var denne Gang Sainte-Aulaire der mødte frem, foranlediget ved den Kulde som Waltersdorf havde udvist overfor Decazes ved nævnte Lejlighed, og som hverken denne eller Kongen, fra hvem han lige kom, havde vidst at forklare. Efter yderligere at have forsikret, at Waltersdorf ingen Forestilling kunde gøre sig om, hvor ivrig Kongen var for den Sag, gik han over til det væsentlige: Hvad det galdt om var, at Decazes blev Hertug. Men fra Greve til Hertug var i Frankrig et stort Spring, og det vilde foraarsage megen Skrigen op, om Decazes nu pludselig naaede saa vidt. Derfor havde man tænkt som en Overgang at skaffe ham en fremmed Hertugtitel, ligesom Grev Périgord af Kongen af Neapel var bleven udnævnt til Hertug af Dino, og man havde ment, at Ægteskabet med Hertuginde af Brunsvig-Beverns Niece kunde give Anledning dertil. Dog var det ikke netop Navnet Glücksborg man ønskede, om Kongen af Danmark ikke skulde finde det passende. Man havde om muligt tænkt sig Sagen ordnet saaledes, at Frederik VI tilkendegav Hertuginde, at ifald hun vilde give Mlle de Sainte-Aulaire et Gods i Medgift, vilde han, som Bevis paa sit Venskab og sin Bevaagenhed for hende, knytte Hertugtitlen dertil, til Fordel for Grev Decazes og hans mandlige Descendenter. Efter Aftale med Kongen og Decazes vilde Sainte-Aulaire i Løbet af 14 Dage afrejse til Glücksborg, for at bevæge Hertuginde til at gøre de fornødne Skridt, og derefter tage til Kjøbenhavn og fremføre sin Bøn for Frederik den Sjette.

Søndagen efter var Waltersdorf bedt til Decazes, for under en timelang Samtale paany at faa bevidnet Kon-

gens Interesse i Sagen, og om Tirsdagen var det atter Sainte-Aulaires Tur, nu i Anledning af Rejsen.

Han fortalte om Kongens Brev til Hertuginde og betonedede atter, at det kun var selve Titlen („le titre honorifique“) det kom an paa, og alene af Hensyn til Decazes' Stilling i Frankrig. Iøvrigt havde han tænkt at bede Hertuginde tage med til Kjøbenhavn, men Waltersdorf forsikrede, at Frederik den Sjettes Venskab for Kongen af Frankrig vilde være langt den bedste Talsmand.

Som Følge heraf lodes Hertuginde ganske ude af Betragtning og alt baseredes paa Gesandts Indberetning. Sainte-Aulaire skulde ikke meddele Hertuginde det ringeste af, hvad der nu var det væsentlige Formaal med hans Rejse, men strax efter Ankomsten til Glücksborg tilsende Udenrigsminister Rosenkrantz et af Waltersdorf udfærdiget Anbefalingsbrev, ledsaget af nogle almindelige Komplimenter. Var det ønskede umuligt, skulde Rosenkrantz begrænse sit Svar til nogle høflige Vendinger; men var det opnaeligt maatte han tilføje, at han haabede at se Sainte-Aulaire i Kjøbenhavn. Først da vilde denne indvie Hertuginde i alt, faa skrevet en Ansøgning og efterkomme Ministerens Opfordring.

Herved blev det¹⁾, og Waltersdorf lagde ikke Skjul paa sin Frygt for, at navnlig den franske Konges Indblanding kunde vanskeliggøre vor Regerings Stilling, idet han undskyldende tilføjede, at han ikke havde været istand til at hindre Sagens Fremkomst²⁾. Noget Forsøg derpaa har han dog heller ikke gjort, og med hvilken Iver han istedet har grebet Tanken, lægger sig tydeligt for Dagen i hans Breve til Rosenkrantz.

¹⁾ Den 5. Maj rejste Sainte-Aulaire.

²⁾ Waltersdorf til Rosenkrantz, 6. Maj.

Til en Begyndelse udtrykker han vel Forbavselse over Begæringen, men samtidig spørger han: Kan den bevilges, og hvorledes? Og han fortsætter selv med Besvarelsen: Om man gav Brudgommen den ønskede Titel, med Navn efter det Gods, som ialtfald maatte erhverves, og med Rang Nr. 13 i 1ste eller Nr. 1 i 2den Klasse¹⁾, da „var Ulykken maaske ikke meget stor“. Han fortier heller ikke, at det „af adskillige Aarsager“ vil være ham kært om det lader sig gennemføre, eller som han andetsteds udtrykker sig, om han „kommer med Ære derfra“; og han ender med ligefrem at bede Udenrigsministeren gøre sig til Talsmand for Sagens Gennemførelse²⁾).

Korrespondancen giver et Indtryk af Gesandstens Betagethed over, at det er faldet i hans Lod at yde „Vennens Ven“, Kong Ludvig, en saa væsentlig Tjeneste, og af Forventningen om at blive lige saa velset ved Hoffet som misundt i Kollegernes Kreds. Men af direkte Udbytte var der intet at paavise. Var man derimod kommen med Anmodningen 14 Dage eller 3 Uger før, vilde han havde søgt „paa en indirecte Maade, men med Delicatesse, at gjøre den, om muligt, frugtbringende“³⁾).

Hvad der sigtes til, er den dansk-franske Reclamationssag. Længe havde den staaet paa, og mange Bryderier havde den voldet.

Vore Fordringer faldt efter deres Oprindelse i to

1) Noget senere skriver han dog, at Decazes personlig mindst maatte have Rang med Nr. 10 i 1ste Klasse. Waltersdorf til Rosenkrantz, 6 Maj.

2) „Skulde det komme saa vidt at vor Ven Justits- og Politiministerens [o: Kaas'] Mening blev forlangt, er De nok saa god, høistærede Ven, at stemme ham derhen, at han ikke gjør Vanskeligheder, eller modsætter sig den Sag“. Waltersdorf til Rosenkrantz, 28. April.

3) Waltersdorf til Rosenkrantz, 28. April.

Grupper, danske Undersaatteres Erstatningskrav paa ialt 19,048,323 Fr. 92 Cent., og vor Regerings Regning paa 24,535,161 Fr. 32 Cent. fra de franske Troppers Ophold i Danmark 1808. Mens vore Bestræbelser gik ud paa, at begge Fordringer behandledes under eet, og med Vilighed til en passende Nedsættelse af Beløbene mod en samlet Afgørelse, hævdedes fra fransk Side, at i Pariserfreden alene var Tale om Erstatning til de forskellige Staters Undersaatter, ikke til Staterne selv. Mange og indviklede vare disse Krav, og efter at en fransk Kommission i længere Tid havde arbejdet paa at undersøge deres større eller mindre Berettigelse, var med Wellington som Opmand i Begyndelsen af 1818 aabnet Underhandlinger om Erstatningssummernes Fastsættelse. Først i April blev der dog Gang i Forhandlingerne for vort Vedkommende. Af de reclamerede 19 Millioner havde Kommissionen afvist Fordringer til henvend halvanden, og reduceret Restbeløbet saa kraftigt, at ikke blot Waltersdorf men ogsaa Wellington protesterede. Den 25. April var man færdig, og Erstatningen fastsat til 7 Millioner Fr., et Resultat der var alt andet end tilfredsstillende.

Endnu værre var det dog gaaet med den kongelige Reclamation. Forgæves havde Waltersdorf udviklet, at vor Fordring ikke berørtes af Pariserfredens Bestemmelser, og at ikke blot Kejserdømmet men ogsaa Kongedømmet havde godkendt dens Berettigelse. Forgæves havde ogsaa Wellington underhaanden taget sig af Sagen, og efter eget Sigende gjort alt for at faa Richelieu til at liquidere vor Fordring, bl. a. ved at henvise til, at Danmark sikkert vilde nøjes med 4—5 Millioner, mod en snarlig Afgørelse. I Slutningen af Marts meddelte Wel-

lington, at Richelieu bestemt havde afvist enhver Tale om den danske Reclamation¹⁾, og en Ugestid efter udtalte denne selv under en tilfældig Samtale med Waltersdorf, at Frankrig var aldeles udtømt og umuligt kunde betale²⁾).

Saaledes stod Sagerne endnu, da Waltersdorf modtog den Decazes—Sainte-Aulaire'ske Henvendelse. Nogen overdreven Tillid til at han paa et tidligere Stadium kunde have udnyttet denne i Reclamationssagens Tjeneste, røber den foran citerede Udtalelse ikke, og at han nu skulde være heldigere end sidst i Marts, hvor han forgæves havde søgt at faa Decazes til at tale vor Sag, har han da ogsaa betragtet som udelukket. Uden Støtte i ny og afgørende Argumenter vilde en nok saa varm Deltagelse fra Decazes' Side ikke kunne ændre Richelieus Syn paa Sagen, og for sit eget Vedkommende maatte Decazes stræbe at undgaa enhver Handling, der kunde lade Udnævnelser fremtræde i andet Lys end tilsigtet.

Endnu engang vendte Waltersdorf sig derimod til Richelieu, for d. 30. April at modtage en officiel Bekræftelse paa det mundtlig givne Afslag. Samme Dag afgik endelig Kureren, overbringende vor Udenrigsminister paa een Gang det uheldige Udfald af Reclamationerne, og — Begæringen om at gøre den franske Konges Yndling til dansk Hertug.

Man skulde ikke synes det var Øjeblikket dertil! Men paa den anden Side var det et Spørgsmaal, om ikke den paagældende alligevel var en Mand, man gjorde rettest i ikke at støde fra sig, hvor Lejlighed gaves til at drage ham til. Richelieus Helbred var svækket, og

¹⁾ Waltersdorf til Rosenkrantz, 27. Marts.

²⁾ Waltersdorf til Rosenkrantz, 6. April.

Rygter meldte allerede om hans forestaaende Tilbage-træden. Ingen var i Tvivl om, at Decazes i saa Fald var selvskreven til Posten som Ministeriets Chef, i Kraft af sin Dygtighed og sin Indflydelse hos Kongen, og Waltersdorf mente yderligere at kunne sige med Sikkerhed, at han ogsaa vilde overtage Udenrigsministeriet¹⁾. Navnlig dette maatte være af Betydning for Rosenkrantz, ikke mindst af Hensyn til de 24 Millioner, idet han ikke betragtede den Sag som afgjort med Richelieus Svar²⁾. Hurtigt var han vundet for Tanken, og gennem Navnet „Glyksberg“ understregede han yderligere den af Waltersdorf anviste Taktik, at alt fra vor Side maatte „lade til at være skeet alleene for Hertuginde af Brunsvig-Beverns Skyld“, hvorimod Waltersdorf havde tænkt sig Navne som Trolle, Banner, Lessøe eller noget paa „—borg“ eller „—skiold“, ligemeget hvilket, blot det lød godt paa Fransk, og ikke var for vanskeligt at udtale³⁾.

Den 15. Maj blev Sagen forelagt Kongen, og en Uge efter kunde Rosenkrantz skrive, at Andragendet var bleven godt modtaget, og med Tilbøjelighed til at opfylde Vedkommendes Ønske, i hvilken Anledning Kong Ludvig personlig udtrykte sin Glæde overfor Waltersdorf⁴⁾. Ved Maanedens Udgang toges den endelige Beslutning, og efter at Sainte-Aulaire var kommen til Kjøbenhavn⁵⁾ og Sagens Enkeltheder afgjorte, tilstillede Rosenkrantz d. 8. Juni Præsident Kaas i Danske Kancellie officiel Meddelelse om det skete, med Ordre til at lade udarbejde Forslag til kongeligt Reskript om Udnævnelsen.

1) Waltersdorf til Rosenkrantz, 30. April; jvf. 15, 19 og 25 Maj.

2) Rosenkrantz til Waltersdorf, 16. Maj.

3) Waltersdorf til Rosenkrantz, 2. Juli.

4) Waltersdorf til Rosenkrantz, 6. Juni.

5) Den 5. Juni. De la Ferronays Depeche af 6. Juni.

Helt tilfreds med den trufne Ordning var Rosenkrantz dog ikke, idet Kongen havde vægret sig ved at give Decazes den Plads i Rangforordningen, han ansaa for „uomgiængelig fornøden“, naar et saa usædvanligt Skridt skulde gøres „i Betragtning af Kongen af Frankrigs Forvendning“. At have lige Rang med et St. K. af Dannebrog, skrev han samme Aften til Kaas, vilde ikke forekomme at være meget sigende Grund for Kongen af Frankrig til at drage Grev de Cazes ud af de franske Grevers Klasse, og dertil skulde jo „vor Konges store Føjelighed“ tjene.

Kaas overdrog den Deputerede Cold at udarbejde Forslag til Reskriptet, der næsten ordret blev en Gengivelse af Udenrigsministerens officielle Meddelelse, dog saaledes at Cold deri havde understreget alt om Hertugindeinden af Brunsvig-Bevern, paa en saadan Maade at det, om Kongen ønskede det, kunde udgaa uden Skade for Sammenhængen, — en Henstilling, som ikke tages til Følge, men som paa ejendommelig Maade belyser, hvor snevert Kredsen af de fuldt indviede var draget¹⁾.

Den 12. Juni underskrev Kongen Reskriptet. Det var stilet til det danske Kancellie og havde følgende Ordlyd²⁾:

Frederik VI, af Guds Naade etc.

Vor synderlig Gunst! Vi give Eder herved tilkiende, at det har behaget Os paa Enkehertugindeinden af Brunsvig-Lüneborg Bevern, Hendes Begiering, at meddele Grev Elias de Cazes Pair af Frankrige, kongelig fransk Minister, Stats Secretair og Politiminister, som ægter Enkehertugindeindens Søsterdatters Datter, Comtesse de St. Aulaire Indfødsret i Vore Stater,

¹⁾ Colds Indstilling, dateret 9. Juni 1818.

²⁾ 4de Departements Registrant.

med Titel af Hertug af Glucksbjerg¹⁾ og med Rang over Vore Lehns Grever, hvilken Titel og Rang skal gaae i Arv paa hans mandlige Afkom i nedstigende Linie. Ligeledes have vi bestemt, at indtil et Gods, som skal have Navn af Glucksbjerg, kan ved Kiøb i Vort Kongerige Danmark eller i Vort Hertugdømme Slesvig af Enke-Hertuginde tilveiebringes, for at oprettes til et Lehn for Familien de Cazes, indskydes af Hendes Durchlaughtighed i Vor Kasse en Sum af Tree Hundrede Tusinde Franker, hvoraf indtil Godset er kiøbt, af bemeldte Vor Kasse svares lovmæssige Renter, og har i Anledning heraf Vort danske Cancellie at foranstalte de fornødne Expeditioner.

Under samme Dato underskrevs Naturalisationspatent²⁾ for „bemeldte Hertug af Glucksbjerg, med hans ægte Afkom som i Vort Rige og Vore Lande blive og boe“, hvorefter Udenrigsdepartementet anmodedes om at tilstille Decazes en Genpart af Reskriptet, med vedføjet verificeret fransk Oversættelse, samt udbede sig Tegning af et hertugeligt Vaaben til Indførelse i Diplomet. I Slutningen af Juni modtog Decazes det glædelige Budskab, og d. 10. August fandt Brylluppet Sted. Hertuginde af Brunsvig-Bevern var efter Løfte kommen til Paris, og Ceremonien formede sig, som venteligt var, som en stor Begivenhed. Vielsesattesten underskrevs, med Kongen af Frankrig i Spidsen, af samtlige franske Ministre, af de fremmede Magters Gesandter og en Række af det franske Selskabs mest udmærkede Navne³⁾.

Waltersdorf havde været paa Ferierejse i Sydfrankrig fra Begyndelsen af Juni, og var ved Sønnens Sygdom

1) I Udenrigsministeriets Meddelelse til Kancelliet var Navnet skrevet som „Glyksberg“, hvilket Cold havde foreslaet ændret til „Glycksberg“.

2) Lehnsarkivet.

3) Legationssekretær Coopmans til Rosenkrantz, 10. August.

bleven hindret i at vende tilbage i rette Tid. At han var glad over det skete siger sig selv, og han mente ogsaa at Sainte-Aulaire havde al mulig Grund til at være det. „Men den som vil være mest fornøiet“, skriver han til Rosenkrantz, „det er — Barnets Fader. Naar saaledes alle ere fornøiede, gode Ven hvorfor skulde De og jeg ikke være det? Hvad der morer mig meget ved den Ting er, at den er bleven holdt saa taus, og at mange ville vorde ret forundrede, naar de erfarer den: 'og de ville see og dog ikke troe'¹⁾).

Til de mange hørte ogsaa den franske Gesandt i Kjøbenhavn, den ansete og dygtige Marquis de la Ferronays, der efter Sainte-Aulaires udtrykkelige Ønske var holdt udenfor alt. Han stod aldeles uforstaaende overfor det skete, der ogsaa, efter hvad han indberetter²⁾, havde vakt almindelig Forbavselse herhjemme, vakt Uvilje hos nogle og hos andre maaske Haabet om engang at opnaa den Titel, der her var tildelt en Fremmed. Iøvrigt havde Rosenkrantz sagt ham, at det navnlig var Overbevisningen om at gøre noget behageligt for Kongen af Frankrig, der havde bortryddet enhver Betænkelighed.

Men vakte Udnævnelser Forbavselse i Danmark, gjorde den det ikke mindre i Frankrig, og ikke mindst synes Richelieu, der fik den første Meddelelse gennem Ferronays' Depeche, at have følt sig brøsthøden over, at Decazes havde foretaget sig et saadant Skridt, uden at have raadført sig med ham eller endog blot givet ham den ringeste Underretning derom. I det hele taget frygtede saavel han som flere af Decazes' nærmeste politiske og personlige Venner, at dennes nye Navn og Titel

¹⁾ Waltersdorf til Rosenkrantz, 2. Juli.

²⁾ Depeche af 20. Juni.

kunde blive et Vaaben i Oppositionens Hænder, og de holdt derfor paa at han som Minister, som Pair og i alle offentlige Forhold vedblivende skulde skrive sig og lade sig kalde som hidtil, Grev Decazes.

Henstillingen blev fulgt, og Waltersdorf fik ikke lidt at gøre med at forsikre Rosenkrantz om, at dette paa ingen Maade var stridende mod Kongens Værdighed og at Formaålet med Udnævnelsen fuldt ud var opnaaet. Privat kaldte mange allerede nu Decazes: „Mr. le Duc“, og lidt efter lidt vilde denne Titel fortrænge den grevelige. Decazes var da ogsaa saa taknemlig som nogen, og havde med Varme anbefalet Richelieu vort Hofs Interesse under Kongressen i Aachen¹⁾.

Vor danske Hertug var saaledes stadig Grev Decazes, og hans Skæbne kom ikke helt til at forme sig som Waltersdorf havde tænkt det.

Forventningen om Richelieus snarlige Fratræden gik vel i Opfyldelse allerede inden Aarets Udgang, men endnu et Aar skulde gaa hen førend Decazes, der stadig var Indenrigsminister, kom i Spidsen for Regeringen, og efter faa Maaneders Forløb maatte han atter vige Pladsen, da Hertugen af Berrys Mord krævede sit Offer. Kun nødtvungent lod Kongen sin Yndling falde, idet han samtidig gav ham den franske Hertugtitel, for hvilken den danske havde skullet bane Vej. Endnu halvandet Aar var Decazes i Statens Tjeneste, som Gesandt i London, men hans Udsigter til atter at faa Regeringens Tøjler i Hænde blev stadig ringere for ganske at svinde ved Carl X's Thronbestigelse.

Med Danmark holdt Decazes i disse Aar en vis, om

¹⁾ Waltersdorf til Richelieu, 8. Juli, 4. og 9. September.

end ikke omfattende Forbindelse vedlige. Overfor Kongehuset lagde han ved Lejlighed sin Erkendtlighed for Dagen, og med Regeringen havde han stadig et uafgjort Mellemværende, idet hverken Godskøbet eller Deponeringen af de 300,000 Fr. havde fundet Sted.

I Januar 1819 havde Enkehertuginde bedt om Hensend, og derefter var der stille om Sagen til Foraaret 1822, hvor et samtidigt Besøg af Decazes og Sainte-Aulaire paa Glücksborg var paatænkt. Paa Grund af Richelieus Død og Hustruens Sygdom maatte Decazes imidlertid opgive Turen, og Sainte-Aulaires Rejse satte sig ikke synlige Spor.

Aaret efter blev det derimod til Alvor. Ledsaget af sin Hustru ankom Decazes i Midten af Juni 1823 til Glücksborg, hvorfra han aflagde Besøg paa Louisenlund hos Kongen og Dronningen, hvem han fortalte, at det nu var hans Hensigt at købe Gods i Danmark¹⁾. Købet ventedes da ogsaa almindeligt²⁾, og der taltes allerede om at det var Grevskabet Scheel, der skulde skabes om til Stamhuset Glücksbiereg.

Fra Glücksborg gik Rejsen til Kjøbenhavn, hvor Dagene tilbragtes hos Rosenkrantz, Saint-Simon og den engelske Gesandt, men dog navnlig hos Prins Christian, der viste Gæsterne den mest smigrende Opmærksomhed³⁾. Efter en Uges Ophold toges tilbage til Glücksborg, og efter fornyet Visit paa Louisenlund, hvor Kongen lovede Decazes at staa Fadder til hans anden Søn, fandt Hjemrejsen Sted i Begyndelsen af August. Forinden havde

1) Frederik VI til Rosenkrantz, Louisenlund 25. Juli 1823.

2) Ogsaa den franske Gesandt, Grev de Saint Simon, nævner Godskøbet som Rejsens Formaal. Depeche af 5. Juli.

3) Saint Simons Depeche af 15. Juli.

Decazes imidlertid overdraget sin Fætter, Legationssekretær i Kjøbenhavn Baron Decazes, at varetage sine Interesser, og skriftlig udviklet, hvorledes han ønskede alt ordnet¹⁾.

Hvad der mest laa ham paa Hjerte, og vilde fjerne enhver Vanskelighed for ham ved Majoratets Oprettelse, var at dette, og dermed ogsaa Titlen, gjordes arveligt for hans yngre Søn, forud for den ældre, der skulde arve den franske Hertugtitel, og for hvem der iøvrigt var sørget tilstrækkeligt. Skulde hele hans mandlige Slægt uddø, ønskede han at Majoratet, dog uden Titlen, maatte overgaa til Broderen, Vicomte Joseph Decazes og hans mandlige Descendenter, for efter deres Afgang at tilfalde hans egen Datter eller Døtre eller deres Arvinger, som fri Ejendom.

Under en Samtale mellem Legationssekretæren og Kancellipræsident Kaas, erklærede denne imidlertid, at det ikke vilde volde ringeste Vanskelighed ogsaa at faa Titlen gjort arvelig for Decazes' Broder og hans mandlige Afkom, og Baronon føjede derfor Ønsket herom til de øvrige Forslag²⁾, han i Februar 1824 indsendte til Kongen, der paa Kancelliets Indstilling billigede, at Diplomet udfærdigedes i Overenstemmelse dermed³⁾.

Hen paa Efteraaret var det færdigt, men nu bemærkede Baron Decazes, at Sætningen om Hertugens Indfødsret i Danmark⁴⁾ var i Strid med fransk Lov, og da det jo ikke

¹⁾ Hertugens Skrivelse er dateret Glucksbourg, 29. Juli.

²⁾ Baron Decazes til Kaas, Kbh. 4. Nov. 1823 og 12. Febr. 1824.

³⁾ Allerunderdanigst Forestilling fra det danske Cancellie af 25. Febr. 1824. Kongens Approbation d. 2. Marts.

⁴⁾ Jvf. Reskriptet af 12. Juni 1818 (foran S. 13): „... det har behaget Os ... at meddele Grev Elias de Cazes ... Indfødsret i vore Stater med Titel af Hertug af Glucksbjerg“.

havde været Kong Frederiks Mening, at Decazes skulde miste sin Ret som fransk Borger, anmodede han om at Diplomet ændredes paa en saadan Maade, at enhver Mulighed derfor var udelukket¹⁾. Selv foreslog han at føje „honorifique“ til „droit de naturalisation“, i Forbindelse med et Forbehold om at Hertugens Indfødsret i Frankrig herved lodes uantastet; men fra dansk Side valgte man istedet at stryge det hele, og saaledes opgive Decazes som dansk Undersaat.

Endelig ved Aarets Udgang blev Diplomet afleveret²⁾.

Det var affattet paa Dansk, og dets Indhold var givet ved Reskriptet af 12. Juni 1818, under hvilken Dato ogsaa Diplomet er udstedt, og i Forbindelse dermed ved de foran omtalte ikke uvigtige Ændringer. Tillige var nu efter Hertuginde af Brunsvig-Beverns Død (d. 12. Apr. 1824), hendes Navn og hvad dertil knyttedes udeladt, og Forpligtelsen til Majoratets Oprettelse overført paa Decazes selv, efter hans eget Forslag med den yngre Søns indtrædende Myndighedsalder som Tidsfrist³⁾.

Alligevel blev Forpligtelsen aldrig indfriet, og den ældste Søn, Grev Louis Decazes, anerkendtes af det danske Hof som Hertug af Glücksbjerg, da han i Januar 1840 kom tilstede ved Frederik den Sjettes Bisættelse.

¹⁾ Baron Decazes til Kaas, Kbh. 29. Nov. 1824.

²⁾ Baron Decazes til Kaas, Paris 13. Jan. 1825.

³⁾ Lehnsarkivet.

Har P. Lauridsen godtgjort, at Kongelovens Arvefølge gjaldt i den kongelige Andel af Slesvig allerede før 1721?

Af

Kr. Erslev.

I sit Skrift „Slesvig og Kronen 1660—1671“, der udkom i 1906, søger Hr. Skoleinspektør P. Lauridsen først og fremmest at påvise, at den Arveret for baade Mands- og Kvindelinen, som Frederik III i 1660 fik overdraget i Danmark, ogsaa gjaldt i Kongedelen af Slesvig, skønt Kongen i 1658 kun havde faaet Hertugdømmet overladt for sin Mandslinie. Han paastaar, at det retslig er saaledes og at den danske Regering i Datiden baade har fremsat denne Opfattelse og faaet den anerkendt af alle i Sagen interesserede Parter.

Noget af dette er ikke helt overraskende. I min Fortolkning af Arvehydtingsakterne fra 1721, der fremkom som Universitetsprogram 1901, havde jeg eftervist, at man af selve disse Akter kunde se, at Frederik IV var overbevist om, at Kongelovens Arvefølge forud gjaldt i den kongelige Andel af Sønderjylland, og videre at man genfinder den samme Opfattelse hos hans Forgængere. Men jeg havde ganske vist udtrykt mig noget vagt. Jeg havde aldeles ikke indladt mig paa at undersøge Op-

fattelsens juridiske Rigtighed, og jeg havde bekendt, at jeg heller ikke havde udfundet, hvorledes selve Datiden nærmere begrundede den, selv om man nok kunde skimte, at det var den mere udstrakte Arveret, som Frederik III erhvervede i Danmark 1660, der ligesom havde opsuget den mere begrænsede, han to Aar før havde faaet i Slesvig. Jeg havde videre peget paa, at Opfattelsen ikke havde været eneraadende i den danske Regering, at man tværtimod undertiden havde fremsat Paastande eller truffet Aftaler, der syntes at pege paa en modsat Opfattelse.

Overfor det svævende i disse Betragtninger forstaar man godt, at Hr. Lauridsen ser ned paa min Undersøgelse med en vis Overlegenhed, og jeg maa være glad over, at han dog erkender, at det særlig er i mit Skrift, „at en sandere Forstaaelse af Sønderjyllands Stilling fra 1658 til 1721 begynder at dæmre frem“. Med Hr. Lauridsen kommer vi unægtelig fra Dæmringen over i det klare Dagslys, og hvis han har godtgjort alt hvad han paa-
staar, maa det siges, at vor Forstaaelse af Slesvigs ældre Statsret er bragt et stort Skridt videre.

Men har han naaet det Maal, han mener? Selv er han fast overbevist derom. Han fremsætter sine Paa-
stande med Sejrssikkerhed og indskærper dem ved ide-
lige Gentagelser; han omtaler dem, der har andre Menin-
ger, i Ord og Vendinger, der ofte har Karakter af rene
Injurier. Det ene og det andet kan vel virke hypnotise-
rende paa Læseren, men alligevel?

1.

Da jeg pegede paa, at den bredere Arveret fra 1660 i de danske Kongers Øjne havde opslugt den slesvigske Mandslinierarveret fra 1658, skrev jeg bl. a.: „Kongerne

kunde med god Grund mene, at det var ren Formalisme, hvis man vilde sige, at de kun havde Slesvig for Mandslinien; uddøde denne, vilde jo Landet tilfalde den danske Krone og saaledes Kvindelinen efter Kongelovens Arvefølgeorden“ (S. 31). Men jeg tilføjede, at hvorvel der mod dette ikke var noget at indvende fra Danmarks Side, kunde de beslægtede Fyrstelinier jo nok herimod paaberaabe sig deres Arvekrav, og saa pegede jeg dels paa Gottorperne, dels paa Sønderborgerne.

Hr. Lauridsen anfører ikke denne min Betragtning, men han imødegaar dens sidste Del. Han begynder sit Skrift med at paavise, at Gottorpernes Krav paa at arve Kongelinen bortfaldt ved Souverænitetsoverdragelsen 1658, og hvad Sønderborgerne angaar, underkaster han deres Stilling en meget indgaaende Prøvelse, hvis Resultat vel maa siges at være, at de egentlig aldrig havde haft noget Arvekrav paa Slesvig.

Sønderborgernes statsretlige Stilling er nu en lang og overmaade indviklet Historie; jeg haaber snart at faa Lejlighed til at give en samlet Fremstilling deraf, og det vil saa vise sig, at Hr. Lauridsen, der i Enkelthederne har fremdraget meget Nyt af Interesse, dog i sin Grundopfattelse er hildet i et fuldstændigt Skævsyn. Men i dette Øjeblik skal jeg lade Sønderborgerne helt ligge og ene holde inig til Gottorperne, der jo ogsaa praktisk spillede en meget større Rolle.

Takket være Karl Gustafs Støtte og Roskildefredens Bestemmelser opnaaede Gottorperne som bekendt, at Danmarks Konge og Rigsraad gav Afkald paa Lensherligheden over Slesvig til Fordel for dem og deres Mandslinie, og samtidig tiltvang Frederik III sig selv den samme Indrømmelse. Nu var det saaledes, at før dette skete

havde Kongehertugen og Gottorperen været enige om, at naar den ene Linie uddøde, vilde dens slesvigske Lande tilfalde den anden, og hidtil har ingen tænkt sig, at dette ændredes ved hvad der skete i 1658. Dette er imidlertid efter Hr. Lauridsen netop Tilfældet.

Naar dette ikke før er faldet nogen ind, ligger det vel i, at selve Souverænitetetsbrevene udtaler, at vel skal alle tidligere Breve, der strider mod den nu foretagne Transaktion, være døde og magtesløse, men „alle andre Overenskomster, særlig den evigvarende Union, skal blive i deres forrige Kraft“. Denne Bestemmelse fornys oven i Købet i alle de Fredstraktater, der siden blev sluttede mellem Gottorperne og Danmark, saaledes 1679, 1689 og 1700; Ordene er vekslende¹⁾, men Meningen overalt den samme. Alt dette kommer Hr. Lauridsen imidlertid let over (S. 6), idet han kategorisk erklærer, at der ved disse Udtryk i Datiden „kun tænktes paa nedarvede Overenskomster eller paa Arveunionen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne; det er den, der fornyses Gang paa Gang, og de omtalte Fredslutninger have derfor slet intet med Successionsforholdene at gøre“.

Lad os lidt nærmere overveje denne første Prøve paa, hvorledes Hr. Lauridsen fortolker Aktstykker. Altsaa: Unionen, d. v. s. et Forsvarsforbund mellem Danmark og Hertugdømmerne, skal kunne betegnes som „Arveunionen“; det falder lidt underligt, men L. beviser det ved et Citat af et plønsk Stridsskrift, hvori der staar „Die alte Erbvereinigung oder Union“. Lad da være, at det maa-

¹⁾ 1679: Unionerne og Arveoverenskomsterne. 1689: Unionerne, pacta familiæ og alle andre inden 1675 oprettede Overenskomster. 1700: Unionerne af 1533 og 1623, ogsaa alle inden 1675 oprettede Pagter og Overenskomster.

ske er Tidens Sprogbrug (jeg tror rigtignok snarere, at Gensch von Breitenau, naar han bruger denne Betegnelse, har en Ræv bag Øret). Men selv det medgivet, kan saa ogsaa de „Familiepagter“, der stadfæstes 1689, være Unionen mellem de to Stater? Kan Udtrykkene fra 1658: „alle Breve, in specie Unionen“ være „kun“ Unionen? Enhver vil se, at det er ganske udelukket.

Ligesaa let som Hr. Lauridsen kommer over denne Vanskelighed, ligesaa nemt falder det ham at godtgøre, hvorfor den gensidige Arveret maa være bortfaldet med Souverænitetetsbrevene: Arveretten beroede paa Samforleiningen, som indførtes ved Odenseforliget 1579, og den maa da selvfølgelig bortfalde, naar Samforleiningen falder bort¹⁾. Hertil er kortelig at sige at Samforleiningen kun sikrer den Arveret, der i sig selv tilkommer Slægten; allerede forud for Odenseforliget betragtede Kristjern I's Efterkommere Fyrstendømmerne som deres Arveland, hvad Hr. Lauridsen rigtig siger S. 1²⁾), men siden glemmer. Da den gensidige Arveret dog visselig ikke kan siges at stride

1) S. 3: „Ved Sveriges Vaabenheld havde (Gottorperen) paa voldsom Maade ophævet Lensforliget i Odense. Han havde frigjort sig for den deri fastsatte Lenstroskab og Lenstjeneste, men selvfølgelig ogsaa for den med Samforleiningen følgende Arveexpektance paa de kongelige Andele af Hertugdømmet. . . . Det her udviklede gjaldt ogsaa for Kong Frederik III og hans mandlige Efterfølgere i Hertugdømmet“.

2) „Fra fyrstelig Side opfattedes Slesvig og Holsten som Arvelande i det holstenske Hus“; det tilføjes „ogsaa i deres Kvindeliniér“, men derom var der rigtignok ikke Enighed. Det paastod Hertugerne Hans og Adolf under deres Forhandlinger med Kristian III og Frederik II om Lensforholdene, men det blev skarpt modsagt fra Kongernes Side, og faktisk var det de sidstes Mening, der trængte igennem, hvad jo selve Souverænitetetsbrevene bevidner ved deres Begrænsning til Mandslinien.

mod de to Hertuginiers Souverænitet, ja da endog Fællesregeringen bestod efter 1658 som før, er det umuligt at opdage nogen Grund til, at dette Aar skal have medført nogen Ændring i Arveforholdene.

Imidlertid mener Hr. Lauridsen at kunne bevise, at ogsaa de, der forhandlede om Souverænitetsoverdragelsen, har haft den af ham fremsatte Tanke om den gensidige Arverets Bortfalden. „Dette indsaas fuldt ud af Samtiden, og d. 4. Maj 1658 synes Kielmann at have bragt Oprettelsen af en ny Arvepagt paa Tale“ (S. 8). Det er Hr. Lauridsen, der udhæver, men hvorfor siger han dog „synes“? Man efterser hans Kilde, den af ham i Hist. Tidsskr. 7. R. V. Bind fremdragne Dagbog over Forhandlingerne, og hvad staar her? Man drøftede, hvorvidt Hertug Frederik III's afdøde Broders Søn ogsaa skulde nyde godt af Lensbefrielsen; det satte de Danske sig dog imod. Saa staar der: „Der blev ogsaa talt om den gensidige Arvefølgepagt; Svenskerne holdt for, at Hertug Hans's Søn ikke kunde udelukkes derfra“¹⁾. Altsaa, intet som helst om en ny Arvepagt, men — et sikkert Bevis paa, at Forhandlerne gik ud fra, at den gensidige Arveret fremdeles vilde gælde.

Saaledes staar det til med Hr. Lauridsens Bevis for, at Gottorperne 1658 mistede deres Arvekrav efter Kon-

¹⁾ Lewin Moltkes Dagbog (RA., Gottorp, Forhandlinger 1657—59): Den 4. May war Friederich Alefeld bey uns . . . Wir fuhren hirnach ad Suecos, gaben denen von allen part und rapport, wie auch dass Dani totam Adolphinam lineam nicht wolten a vasallagio entfreyen. Sueci sagten, es were sehr gut, wen man Herzogs Hansen Sohn und also totam lineam Adolphinam konte mit hereinbringen; konte es nicht geschehen, so muste man es endlich geschehen lassen. Es wurde auch vom pacto mutuo successionis geredet; sie hielten davor, dass man Herzogs Hanssen Sohn nicht excludiren könnte.

gelinien. Det vil siden vise sig, at med denne Paastand staar og falder hele hans Opfattelse af Slesvigs Statsret i Datiden, men i dette Øjeblik vil jeg gerne betone, at hans Fremgangsmaade paa dette Punkt er typisk for hele det her omtalte Skrift. At den gensidige Arveret bortfaldt 1658, staar der intetsteds; det er en Slutning, Hr. Lauridsen drager, en Slutning, som synes ham selv-indlysende, medens enhver anden straks vil se, at den ikke blot er tvivlsom, men urigtig. Selv er han saa sikker i sin Sag, at han paa den ene Side dristig bortfortolker de Oplysninger i Kilderne, der staar hans Gætning imod, og paa den anden læser ind i Kilderne Oplysninger, der slet ikke staar der. Det er denne Fremgangsmaade, der gaar igen atter og atter; det er den, der fører til de nye Paastande, der for Hr. Lauridsen staar som urokkeligt sikre, medens de i Virkeligheden falder sammen for et lille Pust.

Naar vi nu har set, hvor uholdbart det er, at Gottorperne i 1658 skulde have mistet deres Arveret efter Kongelinien, hører man med Forbavselse, at Hr. Lauridsen mener at kunne godtgøre, at Gottorperne selv i den følgende Tid vedkendte sig ikke mer at have Arveret. Imidlertid ser man snart, at ogsaa denne Paastand ikke hviler paa direkte Udtalelse i Kilderne, men at vi atter her har Hr. Lauridsens Slutninger.

At Gottorperne ikke mere tillagde sig Arveret, skal først fremgaa af Perækvationsrecessen 1663. Ved denne gik Hertugen ind paa, at Kongen maatte opkræve Skatterne af Sønderborg Amt og By, mens de øvrige sønderborgske Lande skulde forblive under den fælles Landekiste. Idet Hertugen samtykker i denne Ændring i Søn-

derborgs Stilling, knytter han dertil et Forbehold af sine Arverettigheder. Heri skal nu efter Hr. Lauridsen ligge, at han ikke har Arverettigheder til den kongelige Andel, thi havde han det, behøvede han jo ikke at forbeholde sig noget: „Forbeholdet vilde savne enhver fornuftig Mening“; „her er kun een Forklaring mulig“ (S. 26 ff.). Dertil er at sige, at Jurister og Diplomater naturligvis tager de flest mulige Forbehold; alene derved bliver en Slutning som Hr. Lauridsens saa overordentlig usikker. Men saa har Forbeholdet her endda en højst fornuftig Mening, som blot ikke er faldet Hr. Lauridsen ind: hvis Sønderborgerne skulde uddø før Kongelinien, kunde Gottorperne rejse Arvekrav efter dem, henvisende til Forbeholdet.

Det andet Bevis er Tillægsartiklerne til Travendalfreden, hvori Gottorperne forbeholder sig, at de sønderborgske Lande eventuelt kan tilfalde dem, „for saa vidt de da maatte være berettigede dertil“. Man ser straks, at dette er nøjagtigt det samme som før, kun at Forbeholdet er endnu svagere udtrykt.

Samtidig med at Hr. Lauridsen saaledes ved den Art Slutninger finder sin Paastand stadfæstet, har han ikke Øje for, at han i sit eget Skrift giver positive Oplysninger, der viser, at Gottorperne netop mente at have Arvekrav efter Kongelinien. I 1661 slutter Hertugen en Traktat med Sverige, „og i en hemmelig Tillægsartikel forbeholdt Gottorp sig sin Ret til begge Hertugdømmerne, hvis hans danske Majestæt skulde succumbere i den nye Krig“. Saaledes siger Hr. Lauridsen S. 19. — I 1667 skulde Kristian Albrecht ved sit Giftermaal med Frederik III's Datter tiltræde en af hende givet Renunciation, d. v. s. en Erklæring om ikke at ville rejse Arvekrav,

der var i Strid med Kongeloven. Ved denne Lejlighed ønskede Hertugen medtaget et udtrykkeligt Forbehold af sine „vorhin habenden und angeerbten Hoch- und Ge-rechtigkeiten“. Saaledes forklarer Hr. Lauridsen S. 34.

Ikke mindre klare Beviser foreligger der for, at ogsaa Kongelinien efter 1658 har anerkendt Gottorpernes Arvekrav. Under nogle Forhandlinger i April 1660 tales der fra kongelig Side om „den gensidige Exspektance paa hinandens Lande“ (Laur. S. 13), og naar dette er før Arveregeringens Indførelse i Danmark, kan man for Tiden derefter henvise til den bekendte Polemik mellem Kongen og Gottorperne i 1683—84, der fremstilles af A. D. Jørgensen (Hist. Tidsskr. 5 R. V, 182 f. = Saml. Afhandl. III, 83 f.). Fra dansk Side angreb man Gottorperne for den nysnævnte hemmelige Aftale fra 1661; Gottorperne svarede, at de kun havde tænkt paa den dem tilkommende Arveret. Hertil svarede man fra kongelig Side: Hvis den kongelige Andel af Hertugdømmerne var blevet ledig, hvad Arveret kunde Gottorperne saa prætendere? Den Gang levede der jo mer end tyve Hertuger i Slesvig Holsten, som var nærmere beslægtede med Kongen og følgelig havde en nærmere Ret end Gottorperne. — Altsaa, man nægter ikke, at Gottorperne havde Arveret, men paastaar, at Sønderborgerne var nærmere.

Hele Spørgsmaalet om de regerende Liniers gensidige Arveret er endnu aldrig studeret fra Grunden af, heller ikke, hvad der hænger sammen dermed, Sønderborgernes Stilling i Arvegangen. Jeg haaber at bringe Klarhed over alt dette i det ovenfor bebudede Skrift om den sønderborgske Linies arveretlige Stilling i Slesvig, men det er ikke nødvendigt her at inddrage disse meget indviklede Forhold.

2.

Vi vender os til selve Hovedspørgsmaalet, det, at de danske Konger efter 1660 havde den kongelige Andel af Slesvig med Arveret for baade Mands- og Kvindelinién. At det var Opfattelsen hos Datidens Konger, har jeg godtgjort; det nye hos Hr. Lauridsen er, at han vil have paavist, hvorledes denne Opfattelse lader sig juridisk begrunde, og videre at ogsaa selve de paagældende Regenter skal have motiveret deres Opfattelse paa den af ham angivne Maade.

At gengive Hr. Lauridsens juridiske Theori er ikke helt let. Han udvikler den ikke een, men mange Gange, paa hvert Sted dog i varierende Udtryk, og hvilke skal man da vælge? Naar dertil kommer, at man i hans Udtalelser hist møder et *derfor*, hvor man slet ikke kan øjne nogen Forbindelse, her et *selvfølgelig*, hvor man ikke kan se noget selvindlysende, foretrækker jeg at gengive Theorien med mine egne Ord; nogle Citater af Hr. Lauridsen kan saa følge efter.

Jeg anfører da først Hr. Lauridsens Præmisses: I 1658 gav Danmarks Konge og Rigsraad Afkald paa Lensherreretten over Slesvig til Fordel for Frederik III og hans Mandslinie; i denne Begrænsning laa, at Slesvig dog vedblev at være dansk Len, selv om Lenshøjheden foreløbig „hvilede“. I 1660 blev Frederik III selv Indehaver af al Statsmyndighed i Danmark—Norge og fik den for sine Arvinger paa baade Sværd- og Spindesiden. Blandt det, som det kongelige Arvehus derved kom i Besiddelse af, var ogsaa den hvilende Lenshøjhed over Slesvig. — Om disse Præmisses gælder det, at de ganske vist ikke indeholder noget nyt, men at de er uimodsigelig rigtige.

Saa kommer vi da til Theorien om Arvefølgen i

Slesvig efter 1660; den kan gives som Svaret paa to Spørgsmaal. Hvorledes kunde Frederik III indrette den? Hr. Lauridsen svarer: som han vilde, thi han havde nu som Slesvigs Lensherre Ret til at ophæve den Begrænsning til Mandslinien, som var indført af Lensherren i 1658. Og hvorledes indrettede han den da? Hr. Lauridsen svarer: som i Danmark og som den kort efter blev nærmere udformet i Kongeloven.

Se, dette er jo egentlig slet ikke indviklet, men jeg maa indrømme, det lyder heller ikke nær saa godt, som naar Hr. Lauridsen selv udvikler det; i mine dagligdags Vendinger faar Theorien ikke det mere ophøjede Præg, som Hr. Lauridsen giver den ved at anbringe fine statsretlige Termini. Som f. Ex. S. 4:

Ved Arvesouverænitetskyldingen i Oktober 1660 kom Kong Frederik og hans Arvehus i Besiddelse af alle Kronens Rettigheder, altsaa ogsaa af dens Overhøjheds- og eventuelle Inddragelsesret til Hertugdømmet Slesvig. Arvekongen og det kgl. Arvehus traadte i Stedet for Kronen i gammel Forstand, og det kgl. Arvehus „Riger og Lande“ i Stedet for Riget. Derfor [sic] opnaaede Kong Frederik og hans Hus Lensuafhængighed eller Souverænitet i Slesvig ikke alene for Mandsstammen, men for al Fremtid, og Slesvig blev en Del af Husets Riger og Lande. I Arvekongens Person forenedes saavel den tidligere Lensmands som den tidligere Lensherres (Kronens) Adkomst til den kgl. Del af Slesvig, og Kong Frederik havde opnaaet det, der i Lenssproget kaldtes „Appropriation“.

Nu, Appropriation er dog maaske ikke det rette Ord, thi Frederik III var jo i 1660 ikke mere Lensmand i Slesvig. Men Hr. Lauridsen holder heller ikke ensidig fast paa dette Kunstord. S. 156 hedder det f. Ex.:

1660 konsoliderede Frederik III sin hertugelige og sin kongelige Ejendomsret til Slesvig. Han erhvervede Kronens hvilende Lenshøjhed og eventuelle Inddragelsesret til hele Landet, og som første Erhverver samlede han i sin Haand ikke alene den temporære Over- og Underejendomsret til Kongedelen, men ogsaa den tilbage-

holdte sidste Dispositionsret med Hensyn til Arvegang og Afhændelse, som Rigsraadet 1658 havde reserveret Kronen.

Altsaa Konsolidation, derimod paa S. 145 ff., „en fuldstændig Allodifikation“, og maaske paa andre Steder endnu noget andet.

Det være langt fra mig at disputere med Hr. Lauridsen om det rette tekniske Ord. Jeg holder mig til selve Theorien, og om den maa jeg sige, at hvad angaar Kong Frederik III's Ret og Magt til at ordne Arvefølgen i Slesvig, er den aldeles uomstødelig, hvis de Forudsætninger er rigtige, hvorunder den fremsættes af Hr. Lauridsen. Han forudsætter, at Agnaterne ikke har nogen Arveret til den kongelige Andel, og at Stænderne heller ikke har nogen Ret til at blande sig i Arvefølgen. Er dette rigtigt, saa er det virkelig ikke godt at se, hvem eller hvad der skulde hindre Frederik III i at ordne Arvefølgen, som han vilde.

Men lige saa vist er det, at Theorien falder til Jorden, naar disse Forudsætninger svigter. Og nu er det jo saaledes, at den ene Forudsætning allerede er prøvet. Blandt Agnaterne staar Gottorperne i første Række, og vi veed jo, at Hr. Lauridsens Paastand om, at de 1658 skulde have mistet deres Arveret, er ganske uholdbar. Jeg skal da ikke spille Ord paa Sønderborgerne, der efter 1660 som før fik Samforlening paa Slesvig, heller ikke drøfte Stændernes Ret¹⁾.

Man vil nu kunne forstaa, hvorfor Hr. Lauridsen, hver

¹⁾ S. 4 siger Hr. Lauridsen, at „kun nedadtil mod Landets Stænder var Frederik III endnu bunden ved ældre Aftaler og den stænderske Forfatning“. Det er ikke lykkedes mig at indse, naar og hvorledes Hr. Lauridsen lader dette Baand løses.

Gang han udvikler sin juridiske Theori, foruden 1660 ogsaa nævner 1658. Saaledes som jeg har gengivet Theorien ovenfor, er det jo Arvekongedømmets Indførelse i Danmark, der er det ene afgørende; havde Kong Frederik III i det Øjeblik endnu været Lensmand i Slesvig, vilde han som Konge have netop hele den Magt, Hr. L. tillægger ham (og dennes Udtryk Appropriation og Konsolidation vilde saa endda passe bedre).

Men Hr. Lauridsen maa have 1658 med, ikke for hvad Kongen da opnaaede, heller ikke for Souverænitets egen Skyld, men ene fordi 1658 skal have den Følge, at Gottorperne mistede deres Arvekrav. Indrømmelsen til Gottorperen, der hidtil er betragtet som et stort Nederlag, viser sig nu at være en ren Lykke; Kongens store Magtfuldkommenhed i 1660 beror paa, hvad han indrømmede Gottorperen to Aar før!

Om Hr. Lauridsens juridiske Theori kan man da kortelig sige, at det gode ikke er nyt og det nye ikke godt. Men det er betegnende, at han slet ikke har Øje for, at Gottorpernes Stilling til Arveretten er det afgørende. Deres Tab af Arvekrav afgør han paa et Par Sider i Indledningen og ganske flygtigt; Theorien derimod dvæler han vidtløftigt ved, den vender og drejer han atter og atter. Og saa er Sagen dog saa saare simpel: Er der ingen, der har Arvekrav paa Slesvig, har Kongen naturligvis Ret til her at indføre Danmarks Arvefølge, og han er endda pligtig til at gøre det efter Kongelovens Art. 19. Men ganske vist, det havde jeg jo allerede sagt i 1901, og naar Hr. Lauridsen blot havde gentaget mine jævne Ord, var der ikke udkommet en fin Statsretstheori.

3.

Vi forlader Statsrettens luftige Højder og kommer paa fastere Jord, naar vi nu skal følge, hvorledes Hr.

Lauridsen godtgør, at Datidens danske Konger har begrundet deres Opfattelse af Arveretten paa samme Maade som han.

Første Gang den danske Konge har vedkendt sig Hr. Lauridsens Opfattelse, er i 1663, da nogle Sønderborgere bad Frederik III om Forlening. Ved den Lejlighed, erklærer Hr. Lauridsen, gennemførte Kongen „Lenets Omdannelse i dynastisk Aand“ (S. 62, 91); efter hvad der foregik den Gang, maatte Hertugen af Pløn dog to Aar efter kunne forstaa, at dermed var „Dynastiets Tilegnelse af Lenet“ fastslaaet, og at „Kong Frederik III's mandlige og kvindelige Hus havde tilegnet sig ogsaa Kronens . . . slesvigske Særandele, . . . hvor der ikke længere var Plads for Lensfald og Lensfølge“ (S. 102).

Der er ikke den mindste Uenighed mellem Hr. Lauridsen og mig om, hvad der foregik i 1663; det kan efterlæses hos ham S. 61 ff. Hertugerne bad om Forlening, men man udfandt saa, at den gamle Form for Lensanmodningerne ikke passede efter Regeringsforandringen i 1660; der maatte ikke mere tales om Kongen og Riget, men ene om Kongen og hans kgl. Arvehus. Det gik Hertugerne ind paa, og saa fandt Forleningen Sted. Da man bagefter skulde affatte Lensbrevet, kom man i Strid herom, og det blev saa ikke udfærdiget, hvad der i denne Sammenhæng ikke har nogen Interesse.

Det, der foregik, var altsaa, at Lensherrens ændrede Karakter fik Udtryk. „I selve Lensbrevene foretoges derimod ingen Ændringer. Som tidligere lød Forleningen paa Hertugens Andel i Fyrstendømmet Slesvig tilligemed den samlede Haand dertil“. Saaledes Hr. Lauridsen S. 62.

Heraf ses da straks klart nok, at Lauridsens ofte gentagne Ord om „Lenets Omdannelse i dynastisk Aand“

er en Ukorrekthed; der burde jo staa Lensherlighedens Omdannelse. At Lensherreretten nu var hos Frederik III's mandlige og kvindelige Hus, det har Hertugerne sikkert aldrig næret nogen Tvivl om, men hvorledes skulde de heraf have kunnet gætte, at de samme Mænd og Kvinder ogsaa besad den kongelige Andel af Slesvig, som der overhovedet ikke var Tale om ved den Lejlighed? Og aller mest maa man forundre sig over, at Hertugen af Pløn heraf skal kunne udlæse, at der ikke mere var Plads for Lensfald eller Lensfølge i Slesvig. Baade Pløn og alle andre maa dog, naar de saa Kongen foretage en Forleningsakt ganske som før 1658 eller 1660, have faaet lige det modsatte ud, nemlig at der i Lenets Stilling ikke var foregaaet nogen Ændring ved Arvesouverænitets Indførelse.

Men i alt Fald, naar vi haabede at faa noget at vide om Kongehusets Opfattelse af Arvefølgen i den kongelige Andel af Slesvig, synes det ganske givet, at derom er her intet at lære, saa vist som der slet ikke forhandles om den kongelige Andel, men om Sønderborgernes Leisandele.

Næste Gang, hvor Hr. Lauridsen finder, at den danske Konge fremsatte sin Opfattelse, er 1665. Man har nu forlængst vidst, at Frederik III under de i det Aar drevne Forhandlinger med Hertugen af Pløn erklærede, at hans Arvinger baade af Mand- og Kvindekøn havde Arveret til Slesvig, og ogsaa Begrundelsen deraf har været kendt. Det, der har Interesse, er da kun, om denne Begrundelse er den samme som Hr. Lauridsens.

Begrundelsen lyder i al sin Korthed saaledes: „da vi besidder Fyrstendømmet Slesvig arvelig og det per vim majorem ved den roskildske Fred er blevet allodialt“

(Lauridsen S. 112 Anm.). Her peges altsaa paa, hvad Frederik III havde opnaaet 1658, mens der ikke med en Stavelse antydes, at Kongens Arveret til Danmark spiller nogen Rolle. Dette er jo ingenlunde stemmende med Hr. Lauridsens Theori, og denne siger da ogsaa (S. 108): „Det er muligt, at denne Motivering er altfor knap til, at den kan kaldes statsretlig tilfredsstillende“. Dette er nu ikke blot muligt, men ganske vist, saa sikkert som Frederik III 1658 netop kun fik Slesvig for sin Mandslinie. Og Motiveringen er endvidere urigtig, naar den siger, at Slesvig da blev allodialt; det var jo, som man altid har hævdet fra dansk Side, ikke saaledes, at Hertugdømmet blev allodialt eller souverænt, men kun de to Mandslinier, der befriedes for Lensafhængigheden, medens denne vilde leve op igen, naar de var uddøde. At Hr. Lauridsen, for hvem den hvilende Lenshøjhed fra 1658 er et Kardinalpunkt, kan billige, at Frederik III siger, at Slesvig den Gang blev allodialt, synes ganske uforklarligt.

Naar Hr. Lauridsen taler om, at Kongens Motivering maaske er for knap, faar Læseren det Indtryk, at Frederik III har sagt det samme som vor Forfatter, blot mindre udtømmende. Sandheden er jo imidlertid, at Kongen siger noget helt andet end Hr. Lauridsen; han henviser til, hvad han selv har opnaaet i 1658, mens han efter Lauridsens Lære skulde have peget paa, hvad Gottorperen mistede, nemlig sin Arveret. Da Lauridsen en Gang senere vender tilbage til Kongens Motivering (S. 155 Anm.), udfylder han den da ogsaa; „Kongen henviste til Souverænitetssakten af 1658, der ophævede Lens- og Arveforbundet med Gottorp eller med den eneste virkelige Agnat“; Skade kun, at det her

fremhævede er Hr. Lauridsens Tillæg, ikke Kongens Ord, og at det netop ikke kan indføjes i Kongens Motivering. Kongen peger paa det positive, som han har opnaaet, Souveræniteten, ikke paa den negative Konsekvens deraf, som ganske vist ikke han, men Lauridsen har udfundet¹⁾.

Tredje og sidste Gang, hvor Hr. Lauridsen finder en Motivering af den danske Konges Opfattelse af Arveforholdene, er 1671, da Kristian V blev hyldet i Hertugdømmerne. Ved den Lejlighed indskødes i Privilegiestadfæstelsen en Sætning om, at Kongen var souveræn Hertug af Slesvig, og da Kristian V oven i Købet lige forud i et Brev til Statholderen Fr. Alefeld betegner sin Adkomst til Slesvig som Arvesouveræniteten, faar Hr. Lauridsen ud, at der ikke kan være Tvivl om, at Kongen overfor Samtiden talte fuldt forstaaeligt med Hensyn til Dynastiets Ejendomsret (S. 180).

Heri har han nu egentlig Ret, men naar han dermed mener, at det var den danske Arvesouveræniteten og i Tilgift Kongelovens Arvefølge, ja saa forstaaer man rigtignok ikke, at dette kan ligge i Ordene „souveræn Hertug af Slesvig“, og fuldstændig ubegribeligt bliver det, siden Hr. Lauridsen har fremdraget det nysnævnte Brev til Alefeld og heri ser Kongen selv forsikre, at han ved Souveræniteten ene og alene mener „Ophævelsen af Lensdependancen“ (S. 177). Kong Kristian siger 1658, hvor han efter Lauridsen skulde have sagt 1660.

¹⁾ Lauridsen fortsætter paa det sidst anførte Sted: „for øvrigt begrundede han (Kongen) jo ogsaa sin Ret paa Souverænitetsakten 1660 (se ovenfor S. 61)“. Naar man følger Henvisningen, ser man, at det er Forhandlingerne 1663, der her gaar igen, og det bliver altsaa atter ikke Kongens, men Hr. Lauridsens Slutning. Man ser da kun, at Hr. Lauridsen har følt det for ham uheldige i, at Frederik III heller ikke 1665 har peget paa Regeringsændringen i Danmark.

Jeg sammenfatter: Datidens Konger har motiveret deres Opfattelse ikke tre Gange, som Hr. Lauridsen mener, men kun en eneste Gang. Denne forlængst kendte Motivering fra 1665 er imidlertid ganske uholdbar, hvorfor jeg ogsaa i mit Universitetsprogram forbigik den i Tavshed. Nu har denne Motivering dog i det mindste den Interesse at vise, at Kongerne ikke har haft den Theori, som Hr. Lauridsen har udviklet i 1906; Frederik III peger paa 1658 og ikke paa 1660, og ved 1658 peger han paa den Souverænitet, han har opnaaet, ikke paa den Arveret, Gottorperen skal have mistet.

4.

Det staar tilbage at se paa det tredje Led i Hr. Lauridsens Bevisførelse, hans Paastand om, at Kongelovens Arvefølge som gældende for den kongelige Andel i Slesvig blev forkyndt for og anerkendt af Gottorperne, Sønderborgerne og Fyrstendømmernes Stænder og overhovedet var vitterlig for alle. Dette er jo egentlig det afgørende. Det kan være kedeligt nok, at de danske Konger ikke evnede at føre et for os indlysende Bevis for, at Slesvig efter 1660 ogsaa gik i Arv til Kvindelinerne, men hvorledes man beviser sin Ret, er dog ret underordnet, naar man blot faar alle interesserede Parter til at anerkende Retten, og det er jo det, der efter Hr. Lauridsen skal være sket.

Vi følger hans Bevisførelse for hver enkelt af de nævnte Parter.

1. Overfor Gottorperne afgav den danske Regering 1667 og 1670 „højofficielle Erklæringer om den ved Kongeloven indførte agnatisk-kognatiske Arvegang i Hertugdømmet“, og de „modtog disse Erklæringer og godkendte dem“ (Lauridsen S. 158—9).

Hvad der her tænkes paa, er allerede berørt foran: da Kristian Albrecht ægtede Frederikke Amalie, maatte hun underskrive og han tiltræde en Erklæring om, at de aldrig vilde kræve noget, der stred imod Kongeloven; det skete 1667, og 1670 fik Hertugen en Udskrift af Kongelovens Arveregler. Men det maa jo rigtignok tilføjes, at der intetsteds i Kongeloven staar noget, om at den ogsaa gælder for Slesvig; dette med Hertugdømmet i den ovenanførte Sætning er Hr. Lauridsens Tillæg, og først derved udkommer det af ham ønskede Facit.

Da Hr. Lauridsen ikke udtaler sig helt tydeligt om Kristian Albrechts Forpligtelse af 1667, maa jeg gøre opmærksom paa, at han først omtalte dette Aktstykke i Flensborg Avis 29. Okt. 1902, og den Gang tillagde han det den allerstørste Betydning: „uden Kendskab til dette Afkald er det umuligt at fremstille Kristian V's og Frederik IV's slesvigske Politik paa en tilfredsstillende, end sige da paa en retfærdig Maade“. Sagen var, at Hr. Lauridsen den Gang mente, at ved dette „stærkt forbindende Afkald“ lovede Hertugen for sig og Efterkommere aldrig at fremkomme med Arvekrav, der var i Strid med Kongelovens Forskrifter. Indtil da havde Kongen ikke kunnet lade Kongelovens Arvefølge gælde for Slesvig, men nu kunde han det, siden der forelaa et gottorpsk Afkald til Fordel for de kongelige Kvindelinier.

Dette synes Hr. Lauridsen ikke mere at mene, og det var jo ogsaa en ren Misforstaaelse. Kristian Albrecht tiltraadte sin Hustrus Forpligtelse til ikke at kræve anden Arv end der tilkom hende efter Kongeloven og forpligtede deres Afkom til at gøre det samme. Men deri laa selvfølgelig intet om, at han opgav de Rettigheder, som han havde før sit Ægteskab. Hr. Lauridsens Misforstaaelse var saa meget underligere som den samme Fejl jo er begaaet een Gang før, nemlig da Wegener lod Frederik Kristian af Augustenborgs ganske tilsvarende Tiltrædelse af Prinsesse Augustas Forpligtelse betyde, at Hertugen derved gav Afkald paa sine egne fædrene Arvekrav. Dette er som be-

kendt for længst opgivet og burde have advaret Hr. Lauridsen.

Hvis Hr. L. selv havde taget Afstand fra sin tidligere Fortolkning, skulde jeg ikke have berørt dette. Det har han imidlertid ikke, og i sit her omtalte Skrift gengiver han (S. 34) Kristian Albrechts Afkald uden udtrykkelig at sige, hvad det drejer sig om, saaledes at Læserne let faar et fejlt Indtryk¹⁾.

Hr. Lauridsen har, som før berørt (S. 27 f.), oplyst, at Kristian Albrecht havde ønsket at faa et Forbehold om sine nedarvede Rettigheder optaget i sin Tiltrædelse af Hustruens Afkald, hvad Kongen dog ikke vilde tillade. Jeg antager ikke, at det er Hr. L.s Mening, at Kristian Albrecht, naar han opgav dette Forbehold, derved ogsaa anerkendte, at han ikke havde saadanne Rettigheder, men maa dog for Sikkerheds Skyld slaa fast, at den Slutning naturligvis ikke kan drages. Det vides ikke, hvorledes man fra dansk Side har afvist Hertugens Ønske, men man har vel sagt til ham, at enhver Omtale af hans egen Arveret ikke hørte hjemme i en Akt, der ene drejede sig om hans Hustrus Arverettigheder. Maaske har man yderligere forklaret ham, at han naturligvis ved sit Ægteskab ikke kunde miste noget af, hvad han forud havde, — eller hvis man ikke har sagt det, er det i alt Fald givet, at det er saa.

2. Hvad Sønderborgerne angaar, er det jo rigtigt, at Frederik III overfor Hertugen af Pløn forkyndte, at Kvinder havde Arveretten i det slesvigske; derimod at Sønderborgerne har godkendt det, tror Hr. Lauridsen nok at have bevist, men det turde bero paa Misforstaaelse. Naar Sønderborgerne stadig mente, at de havde Krav paa Forlening med Slesvig, er det vanskeligt at forstaa, hvor-

¹⁾ Renunciationen fra 1667, som Lauridsen var saa stolt over at fremdrage, er allerede omtalt af A. D. Jørgensen, der i to Linier rigtig gengiver dens Indhold: „Kristian Albrecht blev ved sin Formæling 1667 gjort bekendt med Kongeloven og sin Bruds Afkald paa anden Arveret end den i hin Lov hjemlede“ (Hist. Tidsskr. 5. R. V, 163 = Saml. Afhandl. III, 67).

ledes dette skulde kunne forenes med en saadan Anerkendelse. Men her som før skal jeg ikke fordybe mig i denne Sidelinies statsretlige Stilling.

3. Stænderne skal have faaet forkyndt Kongelovsarvefølgen i 1671 og anerkendt den ved deres Hyldning af Kristian V. Vi har jo allerede talt herom, og set, hvor urimeligt det er at sige, at Kristian V ved den Lejlighed fremsatte nogetsomhelst om Kongeloven, og der er ikke Grund til at vende tilbage hertil. Hr. Lauridsen har nu heller ikke Tro til, at en simpel Fremstilling af Hyldingen ret kan overbevise Læseren om hans Forstaaelse af, hvad Kongen den Gang mente og Stænderne forstod; han tilføjer derfor en Række Betragtninger (S. 179—81). Disse kan kortelig sammenfattes derhen, at hvis Stænderne i 1671 havde haft den samme statsretlige Opfattelse af Kongelovens Stilling til Slesvig, som Hr. Lauridsen har udviklet i 1906, saa maatte de have forstaaet, at naar Kongen pegede paa, hvad der var foregaaet med Slesvig i 1658, saa mente han, hvad der var sket i Danmark 1660, og videre have begrebet, at naar han definerede Souveræniteten som Ophævelsen af Lensafhængigheden, saa mente han Kongelovens Arvefølge.

Hr. Lauridsen erklærer, at Arvehyldingen 1671, forstaaet efter hans Theori, var en dagklar Handling (S. 159). Hvor dagklart det maa have staaet for Stænderne, at derved forkyndtes Kongelovens Arvefølge, fremgaar maaske bedst af, at da Gottorperne næste Gang lod sig hylde, indførte de i deres Stadfæstelse af Privilegierne netop det samme Udtryk som Kristian V i 1671!

4. Hr. Lauridsen har endnu en stor Trumf paa Haanden, og den spiller han ud S. 159. „At Kongelo-

vens Arvefølge indførtes ogsaa i Slesvig, var efter 1665 bekendt ikke alene i de danske Regeringskredse, ikke alene paa Gottorp og Pløn, men, for at bruge Kong Kristian V's drastiske Udtryk, endogsaa paa enhver Barberstue“. Hvem kan saa være i Tvivl?

Hr. Lauridsen gør det unødigt vanskeligt for sine Læsere at trænge ind i Barberstuens Opfattelse, idet han paa det anførte Sted citerer en utrykt Kilde, Inlendische Registrant. Det havde været nemmere, hvis han havde henvist til sit eget Skrift S. 38, hvor Citatet findes helt, g her ser man, i hvad Sammenhæng Kongen har sagt sine kraftige Ord.

Da Kristian Albrecht var død, drillede Kristian V hans Søn Frederik med at spørge, om han egentlig var eneste Arving. Hertugen kunde let have besvaret Spørgsmaalet, da hans Fader i sit Testamente flere Aar tidligere havde fornyet Førstefødselsretten, men han foretrak ogsaa at være drilsk og sagde, at man 1671 dog ikke havde spurgt Kristian V, om han var sin Faders eneste Arving. Hertil svarede man saa atter fra kongelig Side, at det havde der ikke været nogen Grund til at spørge om, thi at Kongen per legem regiam var eneste Successor til alle hans Faders Kongeriger, Fyrstendømmer og Lande, „ist lippis ac tonsoribus notum“.

Efter at have læst dette, vender vi tilbage til Lauridsen S. 159 og forstaar nu, at det som var bekendt paa enhver Barberstue, det var ikke, at Kongelovens Arvefølge var indført i Slesvig for baade Mands- og Kvindelinier, men ene og alene, at Kristian V efter den var Enearving efter Frederik III!

Man tør vel sige, at det Skrift af Hr. Lauridsen, hvis Hovedtanker her er prøvede, er fremkaldt af min Undersøgelse af hvad der foregik i 1721. Naar jeg godtgjorde, at den Ordning med Slesvig, som Frederik IV den Gang traf, skete ud fra den Opfattelse, at Kongedelen af Slesvig forud var undergivet Kongelovens Arvefølge, er det klart, at dette førte frem til et nyt Spørgsmaal: var denne Opfattelse ogsaa den rigtige? Selv havde jeg skudt en juridisk Prøvelse fra mig; jeg vil ærlig tilstaa, at det var, fordi jeg ikke formaaede at føre et tilfredsstillende Forsvar for Kongens Retsopfattelse. Intet Under da, at denne Opgave fristede Hr. Lauridsen.

En mere tilfældig Omstændighed lagde ham den endnu nærmere. Med ikke ringe Overlegenhed havde Hr. Lauridsen ladet mig vide, at den Forstaaelse af Akterne fra 1721, som jeg troede at have opdaget, allerede i 1865 var fremsat af en tysk Jurist, „den berømte Herbert Pernice“. Deri havde han nu ganske Ret¹⁾, men han oplyste ikke ved den Lejlighed, at Pernice nok af Hyltingsakterne udlæste, hvorledes Frederik IV's statsretlige Opfattelse maatte være, men kategorisk tilføjede, at Opfattelsen „naturligvis var juridisk ganske uholdbar“, saaledes at „hele den formentlige Inkorporation i Danmarks Krone beroede paa Fiktioner“. At en Forfatter, som Hr. Lauridsen sætter saa højt, og som han næsten slavisk følger i hele Opfattelsen af Sønderborgernes Stil-

¹⁾ Jeg havde set mig godt om i den store Litteratur, der behandler Tildragelserne i 1721, og jeg havde derved ogsaa haft fat i Pernice's „Kritische Erörterungen zur Schleswig-Holsteinischen Successionsfrage“, men jeg havde i denne Bog paa over 1000 Sider ikke fundet hans Fortolkning af Hyltingsakterne, der kun fylder to Sider og er gemt inde i en Undersøgelse af Mageskiftetraktaterne fra 1767 og 1773 (II, 597 f.). A. D. Jørgensen har aabenbart heller ikke kendt den.

ling, fælder en saadan Kendelse, maatte jo være en Brod i hans Sind, som han har befriet sig fra ved det her omtalte Skrift.

Nu, i alt Fald var det en betydningsfuld Opgave, som Hr. Lauridsen satte sig, og om han havde naaet sit Maal, vilde han ikke blot have løst et ret vigtigt videnskabeligt Problem, men tillige have ydet et væsentligt Bidrag til Belysning af Danmarks Ret til Slesvig. Det er da med virkelig Beklagelse, at jeg har maattet eftervise, at den sikre Overbevisning, han selv nærer om Rigtigheden af den Opfattelse, han har fremsat, hviler paa et Selvbedrag, og at den Bygning, han har opført, er et Luftkastel¹⁾. Men hvad mere er, efterat det er mislykkedes saa fuldstændig for Hr. Lauridsen at bevise Kongelovens Gyldighed i Slesvig før 1721, turde det dermed næsten være afgjort, at Beviset overhovedet ikke lader sig føre. Hr. Lauridsen har sat hele sin store Energi ind paa at løse Opgaven, og der er næppe Tvivl om, at mere Stof til Oplysning deraf, end han har fremdraget, det findes ikke. Og hvad har han saa fundet? Paa de afgørende Punkter intet ud over det, som jeg allerede havde haft fat i, vejjet og — vraget. Kristian Albrechts Renunciation, som Hr. Lauridsen var saa glad ved at fremdrage, havde jeg haft i min Haand, men naturligvis hurtig lagt til Side. Privilegiestadfæstelsen fra 1671 havde jeg vendt og drejet, men da jeg saa fandt Brevet til Alefeld, svandt den ringe Mulighed for at benytte den. Og saaledes overalt.

Hvad Hr. Lauridsen selv angaar, maa man respek-

¹⁾ I Fortalen tænker Hr. Lauridsen sig vel, at hans statsretlige Opfattelse paa mangt et Punkt kunde blive underkendt; i selve Fremstillingen føler man dog kun hans usvigelige Tillid til, at alt staar fast som Granit.

tere den patriotiske Følelse, der har ført ham til at tage, fat paa dette Emne, men han savner aabenbart Forstaaelse af, hvad der ligger for ham og hvad ikke. Paa mange Omraader kommer hans betydelige Evner som Historiker til deres Ret; paa det statsretlige svigter de ham ganske. Hans stærke Temperament, hans kraftige Fantasi, hans varme Følelse, ja selv hans lette Fremstillingsevne virker her til Skade, hans Mangler som Forsker træder ene frem.

Enhver vil se, at det, Hr. Lauridsen har kaldt „en historisk Undersøgelse“, i Virkeligheden er noget helt andet. Allerede Skriftets Tone viser det; hvor Hr. Lauridsen taler om Slesvigholstenerne, er det som om man læste et Stridsskrift fra selve Konflikttiden. De gamle Plønere og de senere Augustenborgere, deres Jurister og Historikere, alle beskyldes de ikke blot for Uvidenhed, men for bevidst Fordrejelse af Sandheden. De er kun naaet til deres Vranglære ved Udeladelser og Fortielser, ved Forfalskninger, Prangerkneb og Svindel; atter og atter faar vi at vide, at deres hele Opfattelse er „en systematisk Omdigtning af Slesvigs Statsret“.

Det synes mig meget beklageligt, at en dansk Historiker slaar ind paa denne Tone, som det vel er vor Ære ellers at have forladt, og dobbelt beklageligt, naar det sker i et Skrift, der selv er saa fuldt af uholdbare Paastande, urigtige Citater og løse Fantasier som Hr. Lauridsens.

C. N. Davids Optegnelser om Aarene 1863—1865.

Meddelt ved

Aage Friis.

Christian Georg Nathan David (født 16. Januar 1793, død 18. Juni 1874), der i 1830'erne som æstetisk og politisk Forfatter og Professor i Statsøkonomi var en af den danske Liberalismes første fremragende Førere, beklædte senere betydelige Embedsstillinger, bl. a. som Chef for statistisk Bureau, som Leder af Statens Fængselsvæsen og som Nationalbankdirektør. Ved Siden deraf deltog han, i Reglen som Medlem af Folkerepræsentationerne, med Indsigt og Myndighed i det politiske Liv, indtil han afsluttede sin Løbebane som Finansminister i Ministeriet Bluhme (11. Juli 1864—6. November 1865), der maatte slutte Freden i Wien, opføre Nationalliberalismens Bo og indlede Forhandlingerne om en ny Forfatning.

C. N. David havde oftere gjort Optegnelser om sin Deltagelse i vigtige Begivenheder uden dog nogensinde at skrive en Selvbiografi. Destoværre ødelagde et ulykkeligt Tilfælde de fleste af disse Optegnelser, og Størstedelen af hans øvrige efterladte Breve og Papirer blev brændt efter hans egen eller hans Enkes Død. Tilbage blev kun meget lidet, og deraf er det væsentlige nogle Optegnelser indeholdende Begivenheder i Aarene 1863—1865, der i det følgende gengives.

De første af disse, af David selv mærket I og II, er Optegnelser om hans Samtaler med Kong Christian IX i Tiden straks efter Tronskiftet 15. November 1863 og hans Deltagelse i Forhandlingerne i de sidste Dage af December 1863 i Anled-

ning af den politiske Situation, der førte til Ministeriet Halls Afgang og Ministeriet Monrads Tiltrædelse 31. December. Hertil kommer som tredje Afsnit en Række Meddelelser og Betragtninger, der dels paa ny behandler de samme Begivenheder i November—December 1863, dels oplyser og kritiserer en Række Forhold i 1864—1865, særlig Dannelsen af Ministeriet Bluhme-David 11. Juli 1864 og Davids personlige Stilling under dette Ministerium. Medens de førstnævnte Optegnelser var nedskrevet i December 1863, nedskrev David de sidste kort før sin Død, nemlig i Januar 1874 under et Besøg hos en Datter i Wien. Efter hans Død blev Papirerne efter hans Bestemmelse gennem Familiens Ven, Etatsraad Edgar Collin, overgivet til Gehejmearkivet med det Paalæg, at de først efter Christian IX's Død maatte offentliggøres.

Endnu paa nærværende Tidspunkt vil af Hensyn til nulevende Personer de sidstnævnte Optegnelser fra 1874 ikke kunne offentliggøres fuldstændig. Derfor meddeles her, med Rigsarkivar Dr. jur. V. A. Sechers Tilladelse, alle Optegnelserne fra December 1863, samt Størstedelen af Manuskriptet fra Januar 1874, idet Udeladelserne, der iøvrigt ikke har fjærnet Stof af større historisk Værdi, er angivet ved Prikker. Optegnelserne er gengivet nøjagtig efter Originalen, idet dog de ret talrige Skrivefejl og sproglige Unøjagtigheder er rettet og en Del glemte Ord tilføjet, i skarp Parentes hvor Rettelsen ikke var absolut selvfølgelig. Den ufuldstændige Tegnsætning er læmpet.

David har øjensynlig ved sin Fremstilling i 1874 ikke haft de ældre Optegnelser om Begivenhederne i 1863 for sig, hvilket maaske for en Del forklarer visse iøjnefaldende Nuancer eller Modsigelser i Fremstillingen af de Partier, hvor Begivenhederne i November—December 1863 behandles. Det maa endvidere erindres, at medens David i December 1863 vel var højt oppe i Aarene, men dog en helt kraftig Mand, saa var han i 1874 en firsindstyveaarig Olding, der vel næppe formaaede at tænke og skrive med den samme Skarphed og Klarhed, som da han stod i sin fulde Kraft. Det bør tillige mærkes, at medens David før Tronskiftet 15. November 1863

havde staaet Prins Christian af Danmark meget nær og været en af de Mænd, hvis Raad Prinsen oftest søgte og fulgte, saa var der i Ministeriet Bluhme-Davids Tid sket nogen Forandring deri, saaledes at Forholdet mellem ham og Christian IX i de sidste Aar af Davids Liv var mindre fortroligt, skønt Kong Christian til det sidste viste David stor personlig Deltagelse.

En nærmere kritisk og sammenlignende Undersøgelse af Enkelthederne i Davids Meddelelser ligger her uden for Udgi-verens Opgave, der kun er at forelægge et værdifuldt Bidrag til Christian IX's Historie i hans første Regeringsaar.

I.

2. Decbr. 63.

Da det, om ikke før, saa dog efter min Død vil komme paa Omtale, om og hvorvidt jeg har tilraadet eller fraraadet min kongelige Herre og jeg kan tilføie: Ven, Christian 9., at underskrive Forfatningsloven af 18. f. M., saa vil jeg optegne, medens alt endnu er mig i frisk Minde, hvad der i de skjebnesvangre Dage er passeret mellem H. M. og mig.

Efter at jeg i flere Dage havde været upasselig, og navnlig siden Lørdag Middag holdt mig hjemme, modtog jeg Søndag Eftermiddag [den 15. November] Kl. 5 $\frac{1}{2}$ en Billet saa lydende: „Tør jeg vente Dem, gode Conferenceraad, iaften Kl. 7 hos mig? Deres meget hengivne Christian“.

Da jeg til den bestemte Tid indfandt mig paa Palaiet, modtog jeg Ordre til at gaae ind i „Prindsens“ Værelse og der at vente paa ham, da han var gaaet til Landgreven¹⁾. Nogle Øieblikke derefter kom Prindsen

¹⁾ Landgrev Vilhelm af Hessen (1787—1867), Dronning Louises Fader.

virkelig ogsaa, og fortalte mig, synligen bevæget, at han havde modtaget et Telegram, at Frederik VII var død. At vi i Samtalen strax kom ind paa Spørgsmaalet om Stadfæstelsen af den af Rigsraadet vedtagne Fælledsforfatning, var naturligt. Jeg bemærkede imidlertid, at da dette var en Regjeringshandling, kunde der for Øieblikket slet ikke være Tale herom. Det, der nærmest forelaae, var at tiltræde Regjeringen, som forudsatte, at Kongen gav sin edelige Forsikring om at opretholde Grundloven af 2. Octbr. 1855. Dette forudsatte jeg, at Kongen vilde gøre — men hermed var det ogsaa givet, at Deres Kongelige Høihed* vilde have Betænkningstid til at overveie det næste høist vigtige Skridt, som skulde gjøres. Med Hensyn til dette, dristede jeg mig ikke i dette Øieblik at give et bestemt Raad. Meget var at overveie og at tage Hensyn til; paa den ene Side Stemningen i Kongeriget, paa den anden Side Stemningen i Hertugdømmerne og hvorledes man der vilde stille sig med Hensyn til Successionen, ligesom det ogsaa maatte opklare sig, hvorledes Stormagterne betragtede Forfatningsspørgsmaalet, — men i saa Henseende var det af største Vigtighed, at der levnedes Tid til at fatte den endelige Beslutning, der ialfald var uadskillelig med Spørgs-

* Det er denne Benævnelse, som jeg brugte hele Aftenen under vor Samtale paa en Maade efter hans egen Befaling, thi da Grev Holck¹⁾ — et Quarteersted efter at jeg var kommet, — i et Ærende fra Landgreven, som Pr. Christian ikke havde truffet om Eftermiddagen, kom til ham og tiltalte ham: Deres Majestæt, sagde han: „Den Titel tilkommer mig først, naar jeg har besvoret Grundloven og er proklameret“.

¹⁾ Kammerherre Grev v. Holck, Kavaller hos Landgrev Vilhelm af Hessen.

maalet, om det var muligt at danne et andet Ministerium end det nuværende, der var identificeret med den nye Fællesforfatnings Stadfæstelse. Herom tvivlede jeg i høi Grad, men ikke desto mindre maatte jeg tilraade D. K. H., til hvilken Bestemmelse De end maatte troe at komme, ikke at overile Dem, men at paastaae, at der maatte gives Dem Tid til at overlægge denne saa høist vigtige Sag. Enig i, at Dannelsen af et nyt Ministerium vilde støde paa uovervindelige Hindringer, maatte det ogsaa erkjendes, at der for Øieblikket ikke kunde tænkes paa Andet end at faae det nuværende Ministerium til at erkjende, at Tronfølgeren ikke blot var i sin fulde Ret, men ogsaa at det kun var en ham paaliggende Pligt, naar han forlangte Betænkningstid for at overlægge det første saa høist vigtige Skridt, som han har at gjøre, efterat have besteget Tronen. I Løbet af Samtalen kom ogsaa det Manifest paa Bane, der vilde være at udstede, med Hensyn til hvilket jeg udtalte min Frygt for, at der i samme kunde indsmugles Ord, som kunde præjudicere Kongens Stilling til Folket i de forskjellige Landsdele. Hvad der i sin Tid var skeet med Ord i Renunciationsloven, gjorde det mig til Pligt herpaa at henlede Opmærksomheden¹⁾.

Klokken 9 om Aften forlod jeg Kongen, da Landgreven kom til H. M. for at lykønske ham, og da han endnu samme Aften ventede Conseilspræsidenten.

Førend jeg omtaler mine Samtaler med Kongen i de næste Dage, troer jeg her at burde meddele nogle Ord han udtalte, da Grevinden og hendes Stilling lei-

¹⁾ Det er uklart hvad David sigter til, og hvad han mener med „Renunciationsloven“. Der kan være Tale om Renunciationsakterne af Juli 1851, om det kgl. Budskab af 4. Oktober 1852 og om Tronfølge-loven af 1853.

lighedsviis var blevet nævnet¹⁾. „Hun skal af mig i enhver Henseende blive ridderligen behandlet; — Kongen var jo viet til hende“.

Den næste Morgen [den 16. November], da jeg paa hans Befaling var mødt, havde jeg en ganske kort Samtale med ham, i hvilken han kun meddeelte mig, at Minister Hall havde fundet det meget naturligt, at Kongen forlangte Betænkningstid. Han bad mig at komme til sig senere paa Dagen.

Hyldningen fandt som bekjendt Sted Kl. 12, og jeg havde ikke blot ved det, som passerede udenfor Slottet, og ved hvad jeg ellers erfarede om Stemningen, Leilighed til at sætte mig ind i Situationen, men en Samtale, som jeg havde paa Slottet med Etatsraad Crone²⁾, gjorde mig denne end mere anskuelig. Denne iltre Skandinav henvendte sig nemlig til mig, „som han vidste havde megen Indflydelse hos Kongen“, for, „at faae ham til at underskrive Forfatningen strax“. Paa min Bemærkning, „at H. M. jo allerede havde underskrevet Forfatningen, i Kraft af hvilken han nu tiltræder Regjeringen“, svarede Etatsraaden, ja det vidste han, men „han (Kongen) maae ogsaa underskrive Fælledsforfatningen for Danmark-Slesvig idag“. Jeg indvendte her imod, at en saadan Iilfærdighed vilde ialfald være et slet Omen for den tilkommende Konges Besindighed, og at jeg umueligt kunde troe, at han, til hvilken Beslutning han end kom, vilde fatte den uden det modneste Overlæg. At Prinds Christian ikke kunde have bivaanet Geheimstatsraadmøderne, i hvilke den nye Forfatning var debatteret, ifald den overhovedet

¹⁾ Grevinde Louise Danner.

²⁾ Vilhelm Christoffer Crone var Politidirektør i København. — Sml. S. 68.

ikke var blevet til blot i Ministerconferentser, var en Indvending mod „Folkets“ paaberaabte Utaalmodighed, som Etatsraaden haanligen afviste, medens han søgte at gjøre gjeldende, at Kongen maatte skynde sig med at underskrive, da Ingen ellers kunde indestaae for Stadens Fred og Rolighed. Da jeg havde udtalt den Formening, at det ikke blot kunde, men skulde han (Crone), afbrød han Samtalen.

Ad andre Veie var det blevet mig klart, hvorledes ikke blot Mistillid mod det nye Kongehuus blev vakt og næret, men at ogsaa virkelig forbryderiske Planer vare udrugede, hvis Udførelse under den herskende exalterede Stemning ikke kunde ansees for en Umulighed. Under Indtrykket af hvad jeg saaledes i Dagens Løb var kommet til Kundskab om, gik jeg om Aftenen [den 16. November] til Kongen. Jeg viste H. M. Faren ved at nægte at underskrive Fælledsforfatningen, der paa en Maade forelaae som fait accompli, men fordulgte heller ikke paa den anden Side, at en kgl. Stadfæstelse af denne, der endnu i høiere Grad end Kundgjørelsen af 30. Marts ikke blot vilde blive betragtet som en Opgivelse af Overeenskomsten, hvorefter idetmindste i Tiden, Londonertractaten var bleven afsluttet, men ogsaa virkelig var det, kunde medføre de farligste Complicationer med Udlandet. Mit Raad var derfor at søge at forhale Underskriften, indtil det laae klarere for, hvorledes Udlandet betragtede hans factiske Tronbestigelse, eller idetmindste indtil man fra Holsteen havde Underretning om, hvad der rørte sig der i Anledning af hans Succession. Efter at have hørt opmærksom paa mig, rakte Kongen mig Haanden og sagde: „De vil ikke bryde Staven over mig, ifald jeg underskriver“.

Det var mig fra dette Øjeblik klart, at Kongen allerede den næste Dag vilde stadfæste Forfatningen, hvilket ogsaa skete den næste Morgen (Onsdag d. 18.)¹⁾. Imidlertid havde en Ven af mig besøgt mig Tirsdag Aften [den 17. November] og fortalt mig, som noget aldeles paalideligt, at Paget²⁾ havde betegnet det som et høist farligt Skridt for Kongen — at stadfæste Forfatningen — Noget som Alle, der var ham hengivne, maatte fraraade H. M.

Endnu samme Aften³⁾ skrev jeg til Paget, at jeg ønskede at tale med ham, og i en Samtale, som vi havde sammen, og hvori han bestandig fastholdt, at han kun taledes som Privatmand, og hvori jeg flere Gange fandt Anledning til at bemærke, at jeg, aldeles uopfordret af Kongen, søgte at erfare hans Mening, ytrede han, at han ikke kunde Andet end at tilraade Kongen at underskrive. Han frygtede, som jeg, de nærmest liggende Følger af en Vægning. Han gjentog endnu, da jeg gik, at den af ham udtalte Mening havde en aldeles personlig Character, da han endnu ikke havde Anelse om, hvorledes hans Regjering betragtede Sagen. Dette „endnu ikke“ betonedes han stærkt. On-

1) Her er en Modsigelse i Tidsangivelserne; „næste Dag“ og „næste Morgen“ maa efter Sammenhængen være den 17. November, men Kongen underskrev jo den 18. November, saaledes som David ogsaa rigtig oplyser ved den af ham i rund Parentes angivne Dato.

2) Den engelske Gesandt, Sir Augustus Paget.

3) Det skulde synes at maatte være den 16. November, men i sin Beretning 1874 (S. 68) meddeler David, at han var hos Sir Paget allerede den 15. November. Overhovedet er der en tilsyneladende uforenelig Modsætning mellem de to Beretninger om Davids Forhandlinger med Sir Paget og hans Referat af disse til Christian IX. Om den engelske Regerings Holdning i disse Dage se Neergaard, Under Junigrundloven II, 879.

dag Eftermiddag [den 18. November] gik jeg atter, efter hans Anmodning, til ham, og nu sagde han mig — han vidste dengang hvad der var skeet i Statsraadet —: „Jeg har Grund til at antage, at min Regjering ikke vilde have fraraadet H. M. under de nuværende Omstændigheder at underskrive, ifald den havde været opfordret til at give H. M. sin Anskuelse tilkjende“.

Min Samtale med Paget fortalte jeg først Kongen Torsdag Eftermiddag [den 19. November] Kl. 4^{1/2} — altsaa over 24 Timer efterat Forfatningsloven var underskrevet¹⁾. Jeg kunde tydelig see paa ham, at denne Meddelelse var ham baade kjærkommen og uventet.

Jeg fortæller dette saa omstændeligen for at tilintetgøre det udsprede uforskammede Rygte, at Kongen først havde underskrevet efter at have spurgt det engelske Hof om, hvad han skulde gjøre. Det er min fulde Overbeviisning, at H. M. kun har fulgt sit eget Overlæg i denne Sag, og efter at have afveiet, hvad Følgerne kunde blive, naar han underskrev eller ikke underskrev. At han Søndag Aften og endnu om Mandagen var meget tvivlraadig, er sandt; men kunde det være anderledes i en saa vigtig for H. M. ganske ny Sag, som var bleven bekjæmpet af Mænd, paa hvis politiske Klogskab han hidtil havde stølet, og som han ansaae som sine troefaste Venner; Kongen glemte ikke, hvad Pr[ins] Christian skyldte Bluhme. Dog maa jeg, for ikke at misforstaas, tilføje, at Bluhme heller ikke havde fraraadet Kongen at underskrive den Forfatningslov, som Ministeriet med en ubegribelig Letsindighed, understøttet af en til fanatisk Overdrivelse stimuleret Nationalitetsfølelse, havde mægtet at sætte igjennem, og som en af den skandinaviske Idee

¹⁾ Denne Opgivelse stemmer ikke med Opgivelsen S. 68.

enten forført eller forblindet Presse havde skildret som den danske Selvstændigheds Bolværk. Men af de mange Kunstgreb, som var brugte for at tilveiebringe dette sørgelige Resultat, er maaskee intet mere frækt end det sidste Middel, som Conseilspr. Hall har anvendt for at vinde 3 Stemmer i Rigsraadet, hvad der netop gav Ministeriet den Majoritet, som det maatte have for at sætte Loven igjennem¹). Paa en Tid, da det var Kong Frederik VII, paa Grund af Sygdommens Gang, umuligt at tilkjendegive sin Villie, gav Hall en Forsikkring, der, naar den skulde have den Betydning, som man maatte lægge i den for at kunne give sin Stemme til Forfatningen, forudsatte, at dette afnødte Svar var overensstemmende med H. M.'s Villie og støttede sig til denne²). Hvad der passerede Torsdag d. 12. Novbr. hos A. Hage³) og Halls Erklæring i Mødet d. 13. bør sammenholdes med den aldeles sikke Kjendsgjerning, at Kongen allerede Natten fra Torsdag til Fredag var i en Tilstand, der udelukkede Muligheden af at give sin Villie tilkjende⁴).

Jeg har ved en anden Leilighed sagt, at hele Frederik VII's Regjeringssystem hvilede paa Usandhed, og det er mig aldeles klart, at ogsaa Usandhed har sat Kronen paa det.

II.

27/12 63.

Hall havde givet Kongen den Idee at samle Nogle, som H. M. havde personligen Tillid til, om sig, for hvilke

¹) I Rigsraadet stemte 40 Ja, 16 Nej til Forfatningsforslaget ¹⁹/11 1863. 38 for var det fornødent Flertal.

²) Halls Udtalelser i Rigsraadet 13. Novbr. 1863 se Rigsraadstidende Folketingets Forhandlinger og Neergaard I, 768, 773—76.

³) Der havde, vistnok Torsdag Aften d. 12., fundet en Forhandling Sted mellem A. Hage, Carlsen og Hall. Hertil sigtes der formentlig ved Davids Bemærkning.

⁴) Om Kongens Tilstand i de sidste Dage se Neergaard II, 792.

H. da vilde forklare hele Situationen, og derpaa kunde udtale sig aabent for H. M., om der var en anden Vei at slaae ind paa end den, Ministeriet havde fulgt og fremdeles vilde følge¹⁾.

Mig forekom Halls Forslag som et Forsøg paa at holde sig.

Kongen havde imidlertid opfattet eller grebet Ideen som en Udvei til at faae et nyt Ministerium, og det laae i hans Tanke, det kan jeg med Bestemthed sige, at opfordre disse Mænd med saa høist forskjellige politiske Anskuelser at forene sig i en fælleds Overveielse og ledede alene af Fædrelandets Vel at foreslaae H. M. et nyt

¹⁾ Om dette saakaldte „udvidede Statsraad“ eller „lille Rigsraad“, der afholdtes 2. Juledag den 26. December 1863 om Aftenen, se Neergaard II, 978 f. og de der citerede Kilder. Den af Jul. Clausen i „Af Orla Lehmanns Papirer“ S. 220—21 gengivne Fremstilling af Finansminister C. E. Fenger m. fl. maa i denne Gengivelse benyttes med Varsomhed, idet Udg. uden videre har udeladt flere Bemærkninger af O. Lehmann. — Sml. Beretningen af 1874, ndfr. S. 74—75, hvor David bl. a. erklærer ikke at vide, fra hvem Ideen til det „udyidede Statsraad“ er kommen. — De skriftlige Indbydelser til dette Møde har formentlig været affattet paa samme Maade som til Krieger, til hvem Indbydelsen, der er bevaret iblandt hans Papirer (R. A.), havde flg. Ordlyd: „Ifølge Hans Majestæts Allershøieste Befaling har jeg hermed den Ære at meddele Deres Høivelbaarenhed, at Hans Majestæt ønsker at samtale med Dem og nogle Flere iaften Kl. 6¹/₂ i Hans Majestæts Palais angaaende den øieblikkelige politiske Stilling. Idet jeg opfylder den Allershøieste Ordre skulde jeg tilføie, at Hans Majestæt venter at see Dem i civil Dragt.

Kjøbenhavn i Hs. Majestæts Cabinetssecretariat d. 26. December 1863.

J. P. Trap.

Høivelbaarne

Hr. Etatsraad Krieger

Lic. juris, Assessor i Høiesteret,

Commandeur af Dannebrogen.

Ministerium, som kunde indslaae en fredeligere Vei uden at træde Landets Ære og Selvstændighed for nær.

Hall, Monrad, Fenger, Madvig, Krieger, Andræ, Fønnesbech, Kranold, Tscherning, Ussing og jeg (Bluhme kom senere) vare forsamlede, da Kongen traadte ind. Synlig forlegen udviklede han saa uklart sin Tanke, at Forsamlingens Hensigt umuligt kunde opfattes, naar man ikke forud kendte denne. Krieger, som formodentligen ikke vidste, at Ideen til Forsamlingen var udgaaet fra Hall, gjorde strax nogle formelle Indvendinger om dens Stilling til det ansvarlige Ministerium, hvilke Indvendinger ligeledes optoges af Andræ, medens Madvig, som vilde gøre deres Betydning forstaaelig for Kongen, der ikke syntes at fatte denne, kun gjorde dem mere uforstaaelige. Med en Følelse af Uklarhed over den tilsigtede Hensigt af Sammenkomsten satte man sig om det grønne Bord.

Kongen anmodede derpaa Hall [om] at forklare Situationen, og tilkjendegav, at han ikke blev tilstede under denne [Forklaring], men vilde, naar man var bleven sat ind i [Situationen]¹⁾, komme tilbage for at bivaane den Discussion, som da turde forventes. Paa et Spørgsmaal af Tscherning, om Conseilspræsidenten ikke havde givet H. M. et klart resumé af denne i dens fremskridende Udvikling, bemærkede Hall, at dette selvfølgeligen var skeet, men ikke paa nogen formel Maade, da Begivenhederne hurtigen vare fulgte paa hinanden og tildeels vare indtraadte i den allerseneste Tid.

Da Kongen havde trukket sig tilbage, fremkom Krieger og Andræ igjen med formelle Betæneligheder, hvortil

¹⁾ Sætningen i Mnskr. meningsløs; der maa indføjes „Forklaring“, og „Situationen“ sættes i Stedet for „denne“.

Spørgsmaalet knyttede sig, om ikke Kongens Nærværelse maatte ansees for nødvendig under Fremstillingen af Situationen og den derpaa følgende Discussion. En rum Tid hengik saaledes, inden Hall paabegyndte sin exposé, hvoraf fremgik, at Ministeriet allerede den 20. Decbr., altsaa Dagen før Rigsraadets Opløsning, havde modtaget Wodehouses og Ewers's Erklæring paa Englands og Ruslands Vegne, at ingen Understøttelse var at regne paa fra disse Magters Side, med mindre Forfatningen af 18. Novbr. inden 1. Januar var sat ud af Kraft for Slesvigs Vedkommende, at Fleury samme Dag havde afgivet samme Erklæring i Kejsereus Navn og efter et senere modtaget Telegram havde sluttet sig til de to andre Stormagters Erklæring, og at ligesaa lidt nogen Bistand var at vente fra svensk-norsk Side¹⁾. Efter at Tscherning paa ny vilde have det constateret, at Rigsraadets Opløsning var besluttet, efter at Cabinettet var sat i Kundskab om de tre Stormagters overensstemmende Anskuelse af Fælledsforfatningen, troede man det rigtigst, for at forebygge al Polemik med Hensyn til Sagens tidligere Stadier, at anmode Conseilspræsidenten om at fortsætte Beretningen indtil den allernyeste Tid, og Hall meddelte nu, at Wodehouse, hvad der først for faa Timer [siden] var blevet ham meddelt, havde faaet et Telegram, hvorefter hans Regjering ikke vilde være utilbøjelig til, naar et Andragende fremkom fra den danske Regjerings Side om, at den dansk-tyske Strid maatte finde sin Afgjørelse ved en Conference i Paris, kraftigen at understøtte et saadant Andragende, hvor utilbøielig England overhovedet ellers var til at gaae ind paa Napoleons Idee om en Pariser-

¹⁾ Sml. Neergaard II. 963.

Congres¹⁾). Det var naturligt, tilføiede Hall, som syntes at antage, at Sagen ved dette Tilbud var kommen til et nyt Stadium, at det Telegram, som Wodehouse havde faaet, ikkun indeholdt Hovedgjenstanden, at meget endnu vilde være at forenes om, ifald Frankrig billigede denne Udvei, men at Wodehouse dog havde udtalt, at det maatte ansees for nødvendigt, for at Tydskland ogsaa skulde formaaes til at acceptere Forslaget, at indrømme, at Conferencen tiltraadtes af Repræsentanter for Forbundet og at status quo — Holsteens Besættelse af Forbundstropper — opretholdtes indtil Stridens endelige Afgjørelse.

Det blev fra alle Sider erkjendt, at Sagen hermed virkelig var bragt i en noget forandret Stilling, og Krieger tog heraf Anledning til paa ny at urgere paa, at denne Forsamling ikke burde udtale sig om Ministeriets Stilling til Kongen, saa meget mindre som der nu ikke længer var nogen Meningsforskjellighed tilstæde imellem H. M. og Cabinettet, idet Kongen factisk havde erkjendt det Rigtige i ikke at indkalde Rigsraadet, og Cabinettet upaatviveligen med Kongen vel var enig om at betragte Wodehouses seneste Ouverture for et nyt Stadium, hvori Sagen var kommet.

Imidlertid maae Hall ikke have fundet den Taushed, hvormed Forsamlingen modtog Kriegers Bemærkning, tilfredsstillende for Cabinettet, og han opfordrede os derfor til at udtale os nærmere om Cabinettets Stilling ligeoverfor det sidste Forslag fra den engelske Regjerings Side. Denne Opfordring var vistnok ikke ligefrem, men var holdt i den samme dunkle Uklarhed som Conseilspræsidentens hele øvrige Foredrag.

¹⁾ Neergaard II, 976.

Da Tausheden, hvad der ikke var forunderligt, heller ikke paa denne Maade blev forjaget, og da det Hele, saa at sige, truede med at gaae i Staae, tog jeg Ordet for at udtale min Anskuelse: at Situationen ligesaavel maatte betragtes indad som udadtil, at uden at ville bedømme den hidtil fulgte Politik, maatte det af Alle erkjendes, at den i Landet fandt en almindelig Billigelse, i Udlandet en almindelig Misbilligelse. Vi stode fuldkomment isolerede, uden Udsigt til Understøttelse fra nogen Side foran en Krig i og om Slesvig mod en Overmagt, der truede os¹⁾ med Ødelæggelse og Monarkiets Søndersplitelse, uden Udsigter selv efter den mest fortvivlede Modstand at opnaa en saadan endelig Løsning, der kunde tilfredsstille Nationalfølelsen. Men denne Stilling ikke blot fandt Nationen sig i, men den betragtede den som den naturlige, stolt af sin Ret og af den Uret, som den maatte lide, og redebøn til ethvert Offer. At indslaae paa en ny Vei, under nye Mænd vilde opvække en Misfornøielse, hvis Udbrud i og for sig neppe vare farlige, men som udadtil vilde være end mere farlige. Intet vilde være dem, der vilde sønderrive Londonertractaten, mere kjærkomment end om et Angreb paa det nye Dynasti ogsaa manifesterede sig i Kongeriget. Naar dette kunde siges at være paatvungent her, medens Oprøret i Hertugdømmet reiste sig imod det, vilde ingen Magt holde paa Londonertractaten. Man maatte derfor hverken tabe Ind- eller Udlandet af Sigte. Man maatte ønske, at de Mænd, hvis Navn havde en skurrende Klang i Udlandets Øren, afløstes af Mænd, der ikke der bleve betragtede, med Ret eller Uret, som uforsonlige Fjender

¹⁾ Herefter følger i Mnskr. Ordene: „ikke blot“, der dog maa udgaa, da de savner Efterled.

af den Ordning, som i 1851 og 1852 var bragt tilveie, og man maatte beholde nogle af de Mænd, til hvilke man i Indlandet havde den faste Tillid, at de satte Landets Ære og Selvstændighed over Alt. Et saadant Coalitions Ministerium vilde vistnok være vanskeligt at tilveiebringe, men ikke umuligt; sand Fædrelandskjærlighed maatte besjæle de Aftrædende ligesom de Tiltrædende, og fra alle Sider maatte der bringes Offere.

Hall, til hvem jeg ikke utydeligen havde alluderet, tiltraadte med en paafaldende Aabenhed min Anskuelse, og Monrad udtalte sig vel mere forbeholdent, men dog ikke i Modstrid med denne. Da Madvig derpaa opfordrede Enhver til at yttre sin Mening, tog Ussing¹⁾ Ordet for at vise, at det var det nærværende (?)²⁾ Ministeriums Pligt at klare Situationen, i hvilken dets Politik havde bragt Landet. De øvrige Tilstedeværende yttrede sig svævende imellem begge Retninger, og med hvilken Uklarhed dette skete, kan bedst sees deraf, at Tscherning henholdt sig ubetinget til Conseilspræsidenten, hvis Yttringer af Madvig blev resumerede som en Erklæring, at han tiltraadte Ussings Anskuelse. Intet Under derfor, at Kongen, som igjennem Madvig skulde underrettes om det Resultat, hvortil Forsamlingen var kommen, stod i den Formening, at det var dens Raad, at Hall skulde bibeholde Ministeriet uforandret, og at han med nogen Forundring siden, da Bluhme og jeg alene vare blevne tilbage hos ham, erfarede, at dette langt fra kunde siges at være Tilfældet, men at Madvig, som hele Tiden havde været

¹⁾ Konferensraad Tage Algreen-Ussing (1797—1872), Medlem af Rigsraadet.

²⁾ Spørgsmaalstegnet staar i Mnskr. Den 27/12, da David skrev dette, var der Ministerkrise.

i en paafaldende nervøs Spænding, maatte have misforstaaet Et og Andet, og overhørt endnu Mere.

Bluhme udviklede i denne Samtale med H. M.¹⁾, hvorfor man ikke burde tænke paa Dannelsen af et Heelstatsministerium, og hvorfor han ikke burde eller kunde nu indtræde i noget Coalitions-Ministerium, hvad jeg havde anbefalet, og hvis Hensigtsmæssighed under de nærværende [Forhold] jeg udviklede for Kongen, som jeg forlod henimod Midnat.

Hall har idag (o: d. 27. December) havt en lang Conference med Kongen, men hvad dens Resultat var, veed jeg ikke, da jeg slet ikke har seet Kongen idag²⁾.

[Mandag] ^{28/12} 63.

Kongen underrettede mig idag om, at han bestemt havde udtalt for Hall, at han ikke kunde eller vilde bibeholde Ministeriet i dets Heelhed, og at han maatte acceptere den indgivne Demission, ifald Conseils-præsidenten vedblev sit Forlangende enten at gjenoptage hele Ministeriet eller at afgaae. Om H. M. har sat Hall i Kundskab om, at Monrad i saa Fald havde erklæret sig bereed til at danne et nyt Ministerium, veed jeg ikke, men jeg har Grund til at troe det³⁾. Klokken 8 fik Hall Underretning om, at Ministeriets Demission var accepteret, og samtidig fik Monrad det Hverv at danne et nyt Ministerium⁴⁾.

Situationen har igjen Noget forandret sig. Dotezac⁵⁾

1) Se nedenfor S. 77.

2) Sml. Neergaard II, 980.

3) Sml. vedr. denne Sætning en Bemærkning hos Neergaard II, 981 om Monrads Stilling.

4) Sml. Neergaard II, 981.

5) Den franske Gesandt i København.

er aldeles imod at støtte Forlangendet om en Conference i Paris og paastaaer, at et saadant Forlangende vilde blive afviist af Keiseren. Nicolai¹⁾, som imorges Intet vidste herom, erfarede det til sin største Forbauselse i Middags. Jeg troer, at han har bevæget Wodehouse til at telegrafere til Lord Cowley²⁾ for at erfare dette Incidents Sandhed og Betydning.

[Onsdag] ^{30/12} 63.

Hvorledes Monrad danner sit Ministerium eller hvor nær det er med Dannelsen, veed jeg ikke; jeg har hverken igaar eller idag talt med Kongen. Folk have saa meget at bestille med, at det er mig, som raader H. M., at det næsten er latterligt. Selv Ussing troer, at det er Tilfældet, skjøndt han burde vide, at jeg aldrig gaaer til Kongen uden at være kaldet til H. M. og at der ofte gaaer 8 Dage hen, uden at jeg hører Noget fra H. M. Jeg talte med Bluhme iaften. Han troer, at man i Paris vil optage Ideen om Slesvigs Deling; jeg anseer det snarere for rimeligt, at et med Kongeriget uniont Slesvigholsteen vil blive Stridens bedrøvelige Ende, hvortil det Hallske Ministerium troligen har bidraget i sin Blindhed; thi blind maatte man være, naar man ikke saae, at det skindøde Slesvigholsteen maatte vækkes af sin Dødssøvn, naar man stræbte at kalde tillive den i 1851—52 skrinlagte Eiderstat.

[Torsdag] ^{31/12} 63.

Monrads Ministerium er kommet istand, men hvorledes?³⁾ Han har ikke kunnet fornaae en eneste

¹⁾ Baron Nicolai, russisk Gesandt i København.

²⁾ Lord Cowley, engelsk Gesandt i Paris.

³⁾ Monrads Ministerium dannedes ^{31/12} 1863. Han selv blev Kon-

politisk Character til at indtræde i samme. Nutzhorn er en dygtig Contorchef, men han er et politisk Nul eller ialfald et politisk Spørgsmaalstegn. Simony ad interim slesvigsk Minister, og Udenrigsportefeullen ad interim i Monrads Hænder, til hvilke ogsaa de holsteenske Sager ere betroede, endeligen Monrad Finantsminister. I 1857 under Krisen, da jeg foreslog ham, som dengang var een af Folketingets Coryphæer, at indtræde i den Commission, som skulde foreslaae, hvilke Forholdsregler skulde tages, svarede han mig: „Af Alting forstaaer jeg mig mindst paa Finantsvæsenet“.

Det kalder man at ende Ministerkrisen — og dog glæder man sig derover, og selv Kongen er glad over, at han har faaet Ministre!

H. M. reiser iaften Kl. 11. Jeg har siden i Mandags Morges ikke talt med Ham, — jeg antog, at det vilde gjøre Ombrage, ifald man saae mig i Palaiet. Nu da Ministerkrisen „er endt“, havde jeg ingen Grund til at holde mig borte. Jeg talte længe med H. M., men det er min Overbeviisning, at Monrad ikke har noget bestemt Program eller idetmindste ikke har meddeelt Kongen et saadant. H. M. haaber, at Qvade vil indtræde som Udenrigsminister og bad mig „overtale“ ham dertil og at sige ham, hvilken personlig Tjeneste han derved vilde gjøre Kongen. Jeg raadede H. M. ikke at blive i Hovedquarteret, naar Krigen brød løs — ethvert Uheld vilde da tilskrives hans Indblanding i Commandoen; derimod troede jeg, at Kronprindsens Forbliven der kunde have en god moralsk Virkning. Før jeg tog Afsked med ham,

seilspræsident og Finansminister samt Minister for Holsten og Lauenburg, C. Nutzhorn blev Indenrigsminister, C. F. Simony Minister for Slesvig (til ²⁴/₁ 1864), og Quaade Udenrigsminister (fra ⁹/₁ 1864).

gjorde jeg ham opmærksom paa, at Øerne var næsten blottede for Tropper, og at et Angreb paa disse dog maatte henregnes til Mulighederne. Han lovede mig derom at tale med Krigs- og Marineministeren.

Kongen havde kun „et svagt Haab“ om, at Conferentsen vilde komme istand, men om det er paa Grund af Dotezacs Meddelelse fra forleden Dag eller om det er, fordi de directe Meddelelser, som man har faaet, antyde, at Keiseren er imod denne Congres en miniature, fik jeg ikke at vide. Maaskee vidste Kongen det ikke selv. Hvorvidt Monrad virkelig vil holde H. M. au fait med Underhandlingens Gang og ikke lægge Dølgemaal paa, hvad Kongen bør vide, vil Tiden vise. Kongen sagde mig, at han havde forpligtet sig dertil, da H. M. iblandt Andet havde beklaget sig over, at Ministeriet Hall havde fortiet ham Ting, som han burde have været sat i nøie Kundskab om. Jeg vil haabe, at Kongen i saa Henseende er¹⁾ nøieregnende med sine nye Ministre.

Ligesom jeg med et tungt Sind sagde H. M. Farvel, gav han mig med en vis Beklemthed Haanden og sagde: „Paa *Deres* Hengivenhed og Venskab veed jeg, at jeg kan stole i det nye som i det gamle Aar. Lev vel“. Han bad mig hilse Bluhme og erindrede mig om mit Løfte at tale med Qvade.

Jeg læste Artiklen i Fædrelandet 31. Decbr. 1863, der forsvare Sverrigs Politik og to Breve til Pr. Frederik²⁾, det ene fra Hertugen af Nassau, det andet fra Storhertugen af Weimar³⁾. Dersom noget er klart,

¹⁾ I Teksten staar, formentlig ved en Fejlskrivning: ... i saa Henseende, og nøieregnende.

²⁾ Prins Frederik af Hessen, Christian IX's Svoger.

³⁾ Hertug Adolph Wilhelm af Hessen-Nassau (f. 1827) og Storhertug Carl Alexander af Sachsen-Weimar (f. 1818).

saa er det, at en alt undergravende Demoralisation gennemtrænger Samfundet og ytrer sin ødelæggende Virkning paa de Høieste som paa de Laveste. Stod denne Demoralisation mig ikke saa levende for Øie, vilde jeg maaskee være fristet til at tage en Afskrift af disse 2 Breve, skjøndt jeg har givet Prinds Frederik mit Ord kun selv at læse dem. Hert. af Nassau finder, at Hrt. af Augustenborg kun meget uegentligen kan siges at have renunceret for sig, for sin Søn og Familie slet ikke. Det tyske Forbund gjør vel de souveraine Forbundsmedlemmer Souverain, og de tyske Fyrsters Anerkjendelse af Londonertractaten ansees „selvfølgelig“ at være betinget af Forbundets Samtykke?

Skulde Hert. af Nassau ved den Revolution, som truer Tydskland, og for hvilken det augustenborgske Experiment skal tjene som Afleder, medens Smaastaterne ligefra in quarto til in sedez ville emancipere sig fra Stormagterne in folio, — skulde bemeldte Hertug med sine kronede Standsfæller bukke under, saa raader jeg ham at lade sig engagere af Hr. Ploug, ligesom denne maa være engageret af — — — . Det maa betale sig godt, thi „Fædrelandet“ betaler sig iøvrigt slet; og dog staaer der paa Bladets første Side at læse, at det vedbliver at udkomme i 1864. -

III.

... Allerede oftere havde jeg gjort Prinds Christian i 1863 opmærksom paa, hvor vigtigt det var, at han alvorligt tænkte paa, hvad han vilde gjøre, naar han blev kaldet til Tronen, og til hvilke Mænd han vilde henvende sig. De Svar, som han gav mig, maatte overbevise mig om, at han enten slet ikke eller idetmindste ikke alvor-

ligen tænkte herpaa. Saaleedes nærmede sig, under en Sorgløshed fra Prindsens Side, der maa kaldes svag, ifald man ikke vil kalde den barnagtig, den skjæbnesvangre Dag, da han kaldtes paa Danmarks Trone. Endnu omtrent 14 Dage før Frederik VII's Død, da jeg talte om hans betænkelige Sundhedstilstand, sagde han til mig: „Kongen overlever os begge!“

I de nærmeste Dage saae jeg ikke Prindsen, da jeg paa Grund af Gigtsmerter i Knæet ikke turde gaae ud. Om Torsdagen [12. November] besøgte mig Etatsraad C. for at see til mig; han fortalte mig, at Professor Lund¹⁾ telegraphisk var bleven kaldt til Glücksborg, tilføiende: „Kongen maa være farlig syg“. Saasnart han var gaaet, skrev jeg til Prindsen, meldende ham, hvad jeg havde hørt. Om Fredagen og Lørdagen hørte jeg Intet fra ham. Om Søndagen [15. November] fik jeg en Billet fra ham, hvori han bad mig om at komme strax til sig. (Billetten maa findes blandt mine Papirer²⁾). Jeg klædte mig paa og kørte til Palaiet. Ankommen der heed det sig, at Prindsen var gaaet over til Landgreven³⁾, hvor han skulde spise til Middag, men at han lod mig bede om at vente paa sig. Indført i hans Værelse sad jeg mig i en Lænestoel og overtænkte Situationen; thi det anede mig, hvad der var hændet. Det varede heller ikke længe, inden han kom, tilsyneladende rolig. „Kongen er død,“ var hans Ord til mig, „hvad skal jeg nu gjøre“. „Har De talt med Mænd, som De har Tillid til, og som kunne staa Dem bi som ansvarshavende Rådgivere?“ sagde jeg. Paa hans benægtende Svar

¹⁾ Kong Frederik VII's Livlæge J. J. G. Lund (1801—84).

²⁾ Sml. S. 47.

³⁾ Landgrev Vilhelm af Hessen.

yttrede jeg. „Saa er der, saavidt jeg skjønner, for det første Intet andet at gjøre end at beholde det Ministerium, som Deres Majestæt med Kronen har arvet efter Frederik VII“. Paa hans Indvending, „at han ikke havde Tillid til flere af Ministrene“, yttrede jeg for ham, at jeg ikke burde fortie for ham, at han ikke var populair og at han skulde være en meget populair Konges Efterfølger; at de Mænd, han snarest vilde tænke paa for at danne et nyt Ministerium, havde den offentlige Mening mod sig, medens det national-liberale Ministerium, som sad ved Roret, blev baaret af denne. Kongen sad derpaa nogle Øieblikke taus. — „Og skal jeg da underskrive Fællesforfatningen?“ sagde han. „Deres Majestæt skal søge at vinde Tid — det er det eneste Raad jeg kan og tør give Dem“, svarede jeg. „Hvad troer De, at man vil raade mig til i England?“ „Jeg veed det ikke, men jeg skal søge at skaffe Dem det at vide“, svarede jeg. Kongen skrev derpaa en Billet til Hall og ønskede mig en rolig Nat og bad mig undskylde, at han muligvis havde gjort mig en for mit Helbred skadelig Uleilighed. Christian IX var i dette Øieblik ganske Prindsen af Glücksborg.

Da jeg har omtalt hans besynderlige Indifferentisme for hvad der maatte og vilde komme, tør jeg saa meget mindre fortie, at han, da det var kommet, ganske var opfyldt af Tanken, hvad han nu havde at gjøre. Dette viste sig tydeligt, da han i min Nærværelse modtog et Besøg af Landgreven, der, skjøndt denne af ham selv var blevet underrettet om Frederik VII's Død, vilde lykønske Kongen til sin Tronbestigelse. Det viste sig ligeledes, da Grev H.¹⁾ lod sig melde for at modtage

¹⁾ Grev V. Holck. Sm. S. 48.

hans Befalinger med Hensyn til Staldetaten, der dog ellers laae ham meget paa Hjerte.

Skjøndt det var blevet silde, tog jeg til den engelske Minister Sir August Paget, og fortalte ham, hvad han endnu ikke vidste, at Frederik VII var død¹). „Jeg er nu meget spændt paa, hvad Kongen nu vil gjøre og om han vil underskrive Fællesforfatningen“, sagde jeg, tilføiende „Hvad troer De, at John Russell vilde raade til?“ „Jeg kan ikke vide det“, svarede Paget, „men vil De have det, skal jeg telegraphere til London, at Kongen ønsker Raad“. „Nei, gjør det ikke, thi Kongen har ikke for mig yttret et sligt Ønske; men det er kun min Mening, at Russells Raad maatte være Kongen høist vigtigt“. „Godt, saa vil jeg strax telegraphere, at een af Kongens bekjendte Venner for mig har paaapeget Vigtigheden heraf“. Efterat Sir Paget havde lovet imorgen Formiddag at lade mig vide, om han havde faaet noget Telegram fra London, forlod jeg ham.

Efter Russells Svar skulde Kongen søge at vinde Tid. Med dette Svar gik jeg til Kongen, hvem jeg mødte paa den lille Trappe, der førte til hans Privat-Værelser²). Jeg gav ham det der, da han ilede med at komme til Christiansborg Slot, hvor Proclameringen skulde skee.

Kort Tid derefter gik jeg ogsaa derhen, da Rigsraadet var tilsagt til at overvære denne Act. Da jeg gik over Pladsen foran Slottet, var denne allerede overfyldt af Mennesker. Det var en meget støiende og broget Forsamling. Jeg gik ned til mine Colleger i Rigsraadet og med dem op i Audiencegemakket. Der kom Politidirec-

¹) Sml. S. 52—53.

²) Sml. S. 53.

teuren¹⁾ mig imøde, noget hædsblæsende, og bad mig om at gaae til Kongen førend Proclameringen for at raade H. M. til, naar han træder ud paa Balconen, at forkynde, at han har underskrevet. „Jeg hører ikke til Kongens ansvarshavende Raadgivere“, svarede jeg ham rolig og bestemt. „Vil De da indestaae for Stadens Rolighed?“ „Nei, men det skal De“. „Det kan jeg ikke“. „Godt, saa vil jeg gaae til Kongen og fortælle ham denne vor Samtale“. „Nei, det maa De ikke“. „Godt, saa gaaer jeg heller [ikke] ind til Kongen“.

Der leve vist endnu mange, som havé bivaanet Proclameringen. Kongen traadte fast og rolig ud paa Balconen, han forkyndte Intet om Underskriften, men havde lovet det Ministrene²⁾ og det maa være strax meddeelt Stimmelen paa Pladsen, og havde upaatvivlelig Indflydelse paa Stemningen. Jeg har aldrig bebreidet Ministeriet, at det handlede som det gjorde, eller Kongen, at han gav sit Løfte uden at søge at vinde Tid. Ministeriet handlede consequent; Fællesforfatningen var dets Værn, dets hele politiske Systems Endemaal; det maatte altsaa sætte dens Ikrafttræden over Alt, men Kongen handlede ikke mindre consequent, thi naar han bibeholdt det national-liberale Ministerium, maatte han ogsaa følge den national-liberale Politik. Det er saa langt fra, at jeg har bebreidet den Ene eller den Anden sin Handlemaade, at jeg tvertimod har taget den i Forsvar, hvad jeg strax kommer til at omtale.

Jeg troer heller ikke, at et andet Ministerium vilde have kunnet undgaae at tilraade Kongen at stadfæste

¹⁾ Etatsraad C. Crone. Sml. S. 50—51.

²⁾ Saaledes staar der i Mnskr. Meningen er formentlig: havde lovet Ministrene at underskrive.

Fællesforfatningen, — Omstændighederne gjorde det til en Nødvendighed. At optræde paa en saa bestemt Maade mod den almindelige Mening vilde have været i høieste Grad uklogt og farligt for det nye Dynasties Grundlægger, saa meget mere som Folket var besat af Scandinavisme.

Efter denne Dag saae jeg ikke Kongen i længere Tid, — han lod mig ikke kalde til sig eller gav mig noget Beviis paa sin Naade. Mine Venner bebreidede ham det, medens jeg fandt det klogt og forsvarede det; han burde undgaae Alt, hvad der kunde vække Ministrenes Mistanke om, at han søgte Raad udenfor sine ansvarshavende Raadgivere. Jeg var endnu dengang langt fra at troe, at Christian IX ikke ansaae sig særlig forpligtet mod mig, der ved flere Leiligheder havde beviist mig som hans troeste Ven. Denne Tro fik jeg først i Hænde, da¹⁾ han i 1865 tillod Grev Frijs, formodentlig for ikke at forarge sin daværende Ven I. A. Hansen, at forbigaae mig ved Valget af de livsvarige Medlemmer af Landstinget. At han skulde have gjort det i den hemmelige Tanke, derved at forskaffe mig den Anerkjendelse fra Folkets Side, der blev mig til Deel, have vist Mange ikke troet og troer jeg ærligt sagt heller ikke selv²⁾.

Jeg havde, som sagt, i længere Tid ikke set Kongen, da jeg en Dag mødte min kjære Ven Khrr. v. d. Maase, der ligeledes havde hørt til Prinds Christians Omgangskreds³⁾. Han spurgte mig, om jeg nylig havde seet Kongen. Paa mit benægtende Svar sagde han: „Saa gaaer det vel Dem som mig, — man er glemt“. Von der

¹⁾ I Teksten staar: at; det giver ingen Mening.

²⁾ I 1866 valgtes David til Medlem af Landstinget for København.

³⁾ Kammerherre H. I. R. v. der Maase.

Maase var piqueret over ikke at være blevet Overhofmarskalk, hvilken Post var tilfalden Kongens onde Aand: General Oxholm¹⁾. Da vi havde samtalet en Stund, gik jeg hjem, hvor en Tjener havde været fra Prinds Frederik for at indbyde mig til et Parti Whist om Aftenen²⁾. Da jeg skulde ud med min Hustru, skrev jeg en Billet til Prindsen og bad om Undskyldning. Men jeg fik strax derpaa en Billet fra Prindsen, at jeg maatte komme, Kongen havde ladt sig melde og ønskede at gjøre Parti med von der Maase og mig. Det var et besynderligt Sammentræf af Omstændigheder.

Kongen var, som en Hofmand vilde udtrykke sig, charmant mod mig, men vi spille Whist og drak The — voilà tout. Der har knyttet sig mange Gisninger til dette aftalte Møde og været talt meget om de Planer, som der ere udrugede, men jeg kan forsikre, at denne „Sammenkomst“ var den uskyldigste Ting af Verden.

Begivenhederne gik imidlertid deres Gang. Det varede ikke længe, saa indtraf de engelske, franske og russiske Afsendinge, der skulde formane Kongen til at ophæve Fællesforfatningen, da Tydskland ellers vilde rykke ind i Holsteen og erklære Danmark Krig³⁾. Man har fortalt en heel Deel om, at disse Herrer have henvendt sig til mig, for at jeg skulde stemme Kongen til at give efter for deres Pression. Alt hvad herom er blevet sagt, er lutter Opdigtelse. Fleury⁴⁾ har jeg ikke engang seet

¹⁾ Valdemar Tully Oxholm (1805—76), en Tid Guvernør hos Prins Christian, senere Diplomat, blev Novbr. 1863 Overhofmarskal.

²⁾ Kongens Svoger Prins Frederik af Hessen (1820—84).

³⁾ Om denne Stormagternes Pression se bl. a. Neergaard II, 957 f.

⁴⁾ Den franske ekstraordinære Afsending var Napoleons Fortrolige, General Fleury.

her; Woodhouse¹⁾ har vel villet gjøre mig en Visit, men traf mig ikke hjemme, og med Ewers²⁾ talte jeg kun en eneste Gang, da jeg spiste sammen med ham hos Baron Nicolai³⁾. Det er sandt, at Ewers har udtalt sig i temmelig stærke Udtryk, at H. M. havde ladet sig imponere og ikke havde havt Venner, der havde erindret ham om, at enhver Regjering besidder Magt til at kue saadanne Optøier, der maaskee og maaskee ikke engang ville have været en Følge af Kongens Vægring. Jeg tog da Ordet, for at vise Ewers, at han ikke kjendte Omstændighederne og oversaae Kongens Situation, og da jeg talte med Varme, søgte Baronessen med den sædvanlige Elskværdighed snart at gjøre Ende paa Samtalen.

At Kongen ikke egenmægtigen kunde ophæve den af Rigsraadet vedtagne og ham selv sanctionerede Fællesforfatning er indlysende. Men han kunde have suspenderet dens Ikrafttræden og indkaldt Rigsraadet paa ny, for med dette at forhandle om dens Ophævelse. Derved vilde megen Ulykke være undgaaet, og dette vilde aabenbart Kongen, med hvem jeg dog ikke i al denne Tid havde talt, og den Mand, der da havde megen Indflydelse paa ham — General Kaufmann⁴⁾. Men det vilde og kunde Ministeriet ikke ville uden at opgive sig selv.

Vi rustede os altsaa til Krig, snart stolende paa, at vi nok skulde overvinde det store Tyskland, snart haabende paa, at det vilde betænke sig paa at skride til en saa uretfærdig, mod Folkeretten stridende Krig.

At jeg ikke levede i mindre Spænding end de fleste

¹⁾ Den engelske Gesandt.

²⁾ Den russiske Gesandt i København.

³⁾ Den russiske ekstraordinære Afsending.

⁴⁾ Oberst Heinrich Aug. Th. Kaufmann (1819—1905).

Andre, behøver jeg ikke at sige. Da fik jeg første Juledag [25. December] om Morgenens Bud fra Kongen, at han vilde tale med mig og at jeg strax skulde komme til ham. Indtraadt i hans Cabinet traf jeg Oxholm og Kaufmann. Kongen sagde mig, at han havde besluttet at sammenkalde Rigsraadet til een af de nærmeste Dage for at erholde dets Samtykke til Fællesforfatningens Suspension — den skulde træde i Kraft 1. Januar 1864 — eller Ophævelse ¹⁾. Hvad jeg sagde dertil? „Det er sikkert det rigtigste D. M. kan gjøre“, svarede jeg; „men tillad mig et Spørgsmaal. Er De enig herom med Ministeriet? hvis ikke, maa et nyt Ministerium udnævnes, thi det aabne Brev, hvorved Rigsraadet sammenkaldes, maa contrasigneret“. „Vil Ministeriet ikke gaae ind herpaa, har General Oxholm tilbudt sig ganske intermitten, at danne et nyt Cabinet“, svarede Kongen. „Jeg har sendt Bud til Conseilspræsidenten, at han skal komme til mig; han maa svare mig strax. Gaae De nu hjem og gjør en Liste over de Medlemmer af Rigsraadet, til hvilke man kan telegraphere eller sende Stafet for at faae [dem] hertil i Overmorgen. Paa Jyderne tør man paa Grund af Belt-passagen ikke regne“. Med disse Ord blev jeg demitteret, efterat det var blevet aftalt mellem Oxholm og mig, at han vilde komme til mig strax, efterat Kongen havde talt med Hall, for at underrette mig om det endelig Vedtagne.

Jeg gik hjem for at besørge det mig paalagte Arbejden en Time forgik efter den anden, og jeg hørte Intet fra Oxholm; jeg gik da i min Utaalmodighed ud til Palaiet, hvor jeg traf Oxholm, der i sin confuse Geskjæf-

¹⁾ Sml. Neergaard II, 973 f.

tighed fortalte mig, at Hall havde været hos Kongen og forestillet ham, at det vilde være umuligt ved Veienes og Belternes Tilstand i de faa Dage inden Nytaar at samle saa Mange af Rigsraadet, at dette kunde tage en Beslutning; man var derfor blevet enig om endnu samme Aften at afholde et „udvidet Statsraad“ (fra hvem denne Idee er kommet har jeg aldrig kunnet erfare)¹⁾ for at tage under Overveielse, hvad der under de forhaanden-værende Omstændigheder var at gjøre. „Det er sandt, tilføjede han, jeg skulde fra Kongen paalægge Dem at forelægge ham en Indledningstale“. „Jeg skal naturligviis gjøre hvad H. M. paalægger mig, naar jeg af hans egen Mund erfarer, hvad det er han vil have“. Med disse Ord nærmede jeg mig Kongens Cabinet, og da jeg erfarede, at han var alene, gik jeg ind til ham, og fik at vide, at han ønskede en Slags exposé for at indlede det udvidede „Statsraads“ Møder om Aftenen.

Jeg gik derpaa hjem og tog noget uvillig fat paa Arbeidet, thi den hele Idée hovede mig ikke. Da jeg var færdig, sendte jeg det, meget tydelig renskrevet af min Søn Ludvig²⁾, til Kongen, men bad ham om at oplæse det, da det var temmelig langt og altsaa vanskeligt vilde kunne memoreres. Kort før Mødet, hvortil jeg var blevet tilsagt, gik jeg til Kongen, som sagde mig, at han ikke vilde oplæse Fremstillingen, da han meget godt kunde erindre det Hele.

Jeg kan ikke ganske nøie erindre alle, som vare tilstæde, — derimod husker jeg, at Lehmann ikke var bleven tilsagt, muligt ogsaa et Par Andre af Ministrene, og at Hall og Monrad af Ministrene, og Bluhme, Tscher-

¹⁾ Sml. S. 54.

²⁾ Ludvig David (f. 1840, d. 1866).

ning, Krieger, Madvig og Ussing udenfor dem vare tilstæde. Da vi vare samlede, traadte Kongen ind og begyndte sit Foredrag. Men han var meget uheldig, tabte Traaden og begyndte at stamme. Krieger kom derpaa frem med nogle formelle Indvendinger mod, at dette skulde betragtes som et „udvidet Statsraads“ Møde (man maa, keitet nok, i Indbydelsen have brugt dette Ord¹⁾) — thi intet Statsraad kan afholdes, uden at alle Ministrene havde faaet Tilsigelse dertil. Madvig secunderede ham i et vidtløftigt Foredrag. De havde begge aabenbart Ret, men de mange Ord vare overflødige. Alt dette decontenancerede Kongen endnu mere; men efter en kort og piinlig Pause tog han sig dog sammen og bad os følge sig ind i Værelset ved Siden, hvor han bad os tage Plads for til sammen at overlægge, hvad der var at gjøre i den høist betænkelige Situation, hvori Landet befandt sig, og meddele ham Resultatet af vore Overveielser, — hvorpaa han forlod Gemakket.

Derpaa begyndte vi at discutere. Conseilspræsidenten udviklede i et klart, med Sarcasmer blandet Foredrag, hvad Kongen tilsigtede med dette Møde. Den Maade, hvorpaa det skeete, gjorde mig vaklende i min Tro til, at Idéen til det oprindelig kom fra Hall. Han urgerede paa Umuligheden af at faae Rigsraadet samlet i betimelig Tid inden Nytaar i det af Kongen tilsigtede Øjemeed uden at udtale sig om, hvorvidt han vilde have tiltraadt dette Forslag, ifald denne Mulighed havde været tilstede. Monrad holdt sig til Hall, men betonedede stærkt, at man maatte tage stærkt Hensyn til den offentlige Mening, og denne foretrak aabenbart en Krig for svag Underkastelse

¹⁾ Se Noten til S. 55.

under Tydscklands Villie. Jeg erindrer ikke, hvad navnlig Krieger og Madvig [sagde], eller om de overhovedet toge Deel i Discussionen. Da jeg tog Ordet, udtalte jeg mig i det Væsentlige derhen, at jeg ikke kunde erkjende den physiske Umulighed af at faae Rigsraadet samlet inden Nytaar, men derpaa kom det ikke [an], thi Udstædelsen af et aabent Brev, hvorved det sammenkaldes, vilde aabenbart have den samme Virkning, som dets faktiske Sammenkomst. „Det er mig derfor aabenbart, at Ministeriet principielt er imod Ideen heraf. Men der gives et andet Middel til at vise, at vi ikke ere ganske utilbøielige til at lægge Eftergiveness for Dagen. Det er bekjendt, at enkelte af Ministeriets Medlemmer betragtes i Tyskland som en halv Krigserklæring, og at der findes Mænd i Danmark, for hvem Tydsckland nærer en høj Grad af Agtelse, og i hvis Indtrædelse i Ministeriet man der vilde see et Skridt til Forsoning. I et Coalitions-Ministerium, i hvilket Geheimeraad Bluhme indtraadte og Orla Lehmann ikke optoges, vilde jeg see en heldig Udvei, naar man ikke troer at kunne gaae ind paa Idéen om Rigsraadets Sammenkaldelse“. Herimod tog Hall, synligen afficeret, Ordet og erklærede med fast og lydelig Stemme, at Ministeriet var en Heelhed og at de alle stode og faldt med hinanden. Næppe havde Hall udtalt disse Ord, før Monrad, der sad ved min Side, sagde halvt høit, saa jeg tydelig kunde høre det: „Til at give en saadan Erklæring er Conseilspræsidenten ikke bemyndiget“¹⁾).

Kort derefter blev Mødet sluttet og H. M. anmodet om at høre Conseilspræsidentens Referat²⁾. Hall med-

¹⁾ Sml. Neergaard II, 981.

²⁾ Sml. S. 60, hvor det siges at være Madvig, der gav Referat til Kongen. Dette er det rigtige, se Neergaard II, 980.

deelte Kongen det med Klarhed og Troskab. H. M. hævdede derpaa Mødet, takkede os for vor Nærværelse og bød os Farvel.

Da jeg vilde til at gaae, kom Kongens Kammer-tjener til mig og sagde: „H. M. har givet Befaling til, at der skal forespændes; det er sildé, og det sneer“. En lignende Beskeed fik Bluhme. Vi satte os derfor ned, saae paa hinanden og smilte. Da kom Kongen ind til os. „Vil De ikke paatage Dem at danne et nyt Ministerium“, sagde han til Bluhme, „eller er der Ingen, som vil paatage sig det“¹⁾. „De samme Grunde“, svarede denne, „som David for en Maaned siden havde for at tilraade Dem at beholde Ministeriet Hall, ere endnu gyldige, og jeg kan derfor ikke paatage mig, hvad D. M. forlanger af mig“. „Saa er jeg da fordømt til at beholde dem“, udbrød Kongen bittert. „Nei, det er De ikke,“ sagde jeg, — „jeg veed en Mand, som vil danne et nyt Cabinet, naar han kan blive Conseilspræsident“; — jeg fortalte derpaa til Kongens og Bluhmes store Forundring, hvad jeg havde hørt af Monrads egen Mund. Vi bleve derpaa demitterede. Dagen derefter blev Monrad kaldt til Kongen, og faae Dage derpaa afløste Ministeriet Monrad Ministeriet Hall. Det var dette Ministerium, om hvilket man ikke uvittigt havde sagt, at det bestod af et Ettal og lutter Nuller.

Fandt Kongen sig tilfreds ved dette Ministerskifte? Jeg veed det ikke, men jeg troer det, om ikke for Andet end at han blev derved befriet for i sit Raad at have

¹⁾ I Mnskr. staar det meningsløse: eller det Ingen som vil paatage sig det. Den Rettelse her er indsat i Stedet er sandsynligvis den rette, men det er dog ikke ganske sikkert; der kunde ogsaa med Mening staa: ellers er der...

den Mand — Orla Lehmann — mod hvem han især bar en dybfølt Uvillie. Lehmann havde engang angrebet ham der, hvor han var lettest at saare, i hans Pietet mod sin Moder. Det var i April 1863, da Prinds Christian skulde vende tilbage efter Prindsesse Alexandras Formæling med Prindsen af Wales, at han, istedetfor at gaae fra London til Kjøbenhavn, hvor der afhandlede om det græske Kongevalg, aflagde Besøg paa flere Dage hos sin Moder¹). Politisk talt havde Prindsen Uret i ikke uopholdeligen at ile til Kjøbenhavn, men Lehmann raillerede derover, da Prindsen første Gang kom i Statsraadet. Desuden behandlede Lehmann ham paa en meget nonchalant Maade. Jeg erindrer, at da jeg første Gang var i Statsraadet og reiste mig for at gjøre en Bemærkning, bad Kongen mig at blive siddende, og efter Statsraadet sagde han til mig: „Jeg har ikke været vant til, at mine Ministre reise sig; — Hr. Lehmann stod saamæn aldrig op“. Kongen kunde aldrig glemme sit Nag til ham. Jeg havde i Begyndelsen af 1865 et eclatant Beviis herpaa. Da jeg som Finanzminister dengang indstillede Etatsraad, forhenv. Overappellationsraad Lehmann til Amtsforsvalter i Svendborg, var Kongen ikke at formaae til at udnævne Orla Lehmanns Broder til denne Post, hvortil han i enhver Henseende kvalificerede sig. Jeg talte meget alvorlig herom med Kongen, og kunde ikke opnaa noget mere af ham end et Løfte af ham, at ansætte Etatsr. Lehmann i en Post, hvortil han kvalificerede sig, naar han næste Gang blev indstillet, thi at gjøre et Cabinets-Spørgsmaal af denne Ansættelse fandt jeg ikke rigtigt, da jeg — det være sagt i Forbigaaende

¹) Sml. Neergaard II, 667.

— overhovedet ikke finder det rigtigt at gjøre en Embedsansættelse, naar Sagen ikke angaaer et af de vigtigste Embeder, til et Cabinets-Spørgsmaal¹⁾).

I Begyndelsen af det nye Aar, 1864, gik Kongen med Conseilspræsidenten til Holsteen for at bese Dannevirke-Stillingen. Monrad, som havde Lyst til at være Et i Alt, vilde derunder overbevise sig om, at der ikke var Andet og Mere at gjøre end hvad Krigsministeren og den commanderende General havde anordnet. Den 5. Februar rømmedes Stillingen. Intet er naturligere, end at Folket følte en dyb Sorg ved Efterretningen om, at den uindtagelige Dannevirke-Stilling var opgiven, og at denne Skuffelse fremkaldte bittere Følelser. Men at Sorgen og Skuffelsen udartede til et fanatisk Raseri, ikke mod dem, der havde indbildt sig selv og Folket, at Dannevirke spærrede Indgangen til Danmark mod nok saa mægtig en Fjende, men mod Kongen, det kongelige Huus og den General, der havde indseet Nødvendigheden af at opgive Stillingen for at redde Armeen — det var unaturligt og sørgeligt. Intet beviser bedre, at der ikke uden at ud sætte Kongen og Dynastiet for den øiensynligste Fare, kunde være skeet Andet end hvad der skete og at Bluhmes og min Vægning ved kort før Nytaar at gribe Roret, var en af Situationen paabudt Nødvendighed, end hvad der ved Efterretningen om Dannevirke-Stillingens Op-

¹⁾ Om denne Sag og særlig om Christian IX's Stilling findes nærmere Oplysninger i Optegnelser af Orla Lehmann, hvori bl. a. refereres en Samtale ⁶/₅ 1865 med David og senere Samtaler med F. F. Tillisch, der var Indenrigsminister i Bluhmes Ministerium. Talen er dog der om Amtsforvalterembedet i Randers og ikke i Svendborg. — Appellationsretsraad E. A. E. Lehmann blev ¹⁰/₁₀ 1866 Amtsforvalter i Aarhus Distrikt, Kammerraad Johannes Weilbach blev Amtsforvalter i Randers. (Orla Lehmanns Papirer Pk. X, b. Ny kgl. Saml. Fol. 1477. Kgl. Bibl.)

givelse skete i Kjøbenhavns Gader. Jeg glemmer aldrig de Optrin, som der fandt Sted. Da jeg om Aftenen erfarede, at der var en Sammenstimling af Mennesker i Amaliegade, vilde jeg begive mig til Hds. Majestæt Dronningen, men jeg kunde ikke trænge mig igjennem Gaden, men maatte ad en Omvei og igjennem en Bagport naae til det gule Palais. Jeg havde imidlertid havt Leilighed til at lære Folkehobens Physionomi at kjende, — den bestod langtfra af de Klasser alene, som henregnes til Pøbelen, og dens vilde Raab gav noksom tilkjende, hvem den betragtede som Ophavsmanden til Danmarks Ulykke. Og hvad skal man sige til den oprørende Raahed, som viste sig nogle Dage derefter, da den kongelige Familie kjørte fra Kirke. En Fanatiker spyttede gjennem det aabne Karethvindue Prindsesse Dagmar lige i Ansigtet. Det er vistnok sandt, at man ikke kan gjøre en heel Nation meddeeltig i en Fanatikers Raahed, men Maaden, hvorpaa denne „Heltegjerning“ blev omtalt og bedømt, var næsten det Bedrøveligste ved denne hele afskyelige Historie.

Da Kongen kom tilbage, fandt jeg ham dybt bevæget, men fattet; sin Harme mod Monrad gav han Luft ved at fortælle om Conseilspræsidentens Excentri[c]itet, der undertiden gik til Spor af Galskab, saa Kongen var angst ved at kjøre med ham i lukket Vogn.

Efter hans Hjemkomst saae jeg Kongen kun sjældent, mit Forsæt tro, ikke at gaae til ham eller søge ham uden særlig Anledning. Denne fik jeg imidlertid, da Jernbanen til Helsingør skulde aabnes. Som Formand for Jernbaneselskabets Repræsentation fik jeg det Hverv at gaae til ham for at indbyde ham til denne Festlighed, som bestemtes til 8. Juni.

Istedetfor den Tilbageholdenhed at leve i, hvori Prinds Christian havde fundet Lyst og Smag, var Kongen ikke bleven fri for Hang til Ostentation, og istedetfor den Ligegyldighed for den offentlige Mening, som han tidligere havde næret, viste sig hos Kongen Lyst til Popularitet og Beilen til den offentlige Menings Hylding. Under hans mange Sorger, medens Begivenhederne paa Als gik deres Gang — thi hans rigtige militaire Blik lod ham ikke være rolig for Als, ligesom det ikke havde ladet ham troe paa Dannevirkes Uindtagelighed — under disse mange Sorger, siger jeg, var det ham maaskee ikke ubehageligt at faae denne Indbydelse og blive Gjenstand for Folkets Hyldest.

Begunstiget af et virkelig smukt Sommerveir fandt Banens Aabning Sted. Hilst af Folkets Hurraraab ved Affarten og hilst af et ikke langt fra Quistgaard Station opstillet Matroskorps, der afsang en Sang, var Kongen øiensynlig tilfreds. Jeg havde Leilighed at observere det, da jeg havde Plads i den kongelige Waggon.

Ved Dinéen, som blev given i Øresunds Klubs store Sal og hvor jeg udbragte Kongens og Dronningens Skaal, var Kongen endog oprømt*. Efter Bordet lod han dem, der i denne Anledning skulde modtage Naadesbeviisninger, kalde ind til sig i et Sideværrelse. Der tildeelte han mig Commandeurkorset af 1. Grad, sagde mig nogle forbindlige Ord og hvorfor han ikke tidligere havde decoreret mig, bad mig om altid at blive „hans oprigtige

* Det gjør mig ondt; at ingen Stenograph var tilstede eller at jeg ikke optegnede disse Skaaltaler strax efter min Hjemkomst; thi de ere upaatvivleligen de bedste blandt de mange Leilighedstaler, som jeg har holdt¹⁾.

¹⁾ I „Berlingske Tidende“ findes ret udførlige Referater af Davids Taler paa Banegaarden og ved Middagen.

Ven, den eneste, som altid sagde ham den Sandhed, han trænger til at høre“, kort sagt var den gamle Prinds Christian.

Paa Hjemtouren var Kongen i den samme Stemning; jeg maatte sætte mig ind til ham i Røgcoupéen i den kongelige Waggon. Der kom igen Nødvendigheden af et Ministerskifte paa Tale, og da Kongen taledede temmelig høit, gjorde jeg ham opmærksom paa, at Monrad sad indeni Waggonen hos Hds. M. Dronningen, og han maatte tage Ombrage af, at Kongen havde indbudt mig til at ryge Zigarer med sig, saameget mere som Monrad ogsaa gjerne røgte en Zigar efter Bordet. Kongen lod derpaa Monrad ogsaa [bede] ind i Coupéen, og vi kjørte saaledes sammen til Gjentofte Station, hvor den kongelige Equipage ventede og hvor den kongelige Familie steg ud.

En anden Anledning til at samtale med Kongen havde jeg, da Grev Otto Plessen kom til Kjøbenhavn, jeg har aldrig faaet at vide, om det var efter Ordre¹⁾ eller uopfordret, for at gjøre Kongen sin Opvarthning inden han fra Petersborg gik til Baden-Baden, hvor hans Gemalinde laae syg. Jeg husker heller ikke mere, om det var før eller efter Jernbanetouren, men i ethvert Fald var det førend Als's Erobring. Fra Bluhme fik jeg — jeg erindrer at det var en Lørdag Aften — en Billet, at Kongen ønskede at tale med ham og mig, at han derfor næste Morgen vilde sende en Equipage efter os; — Bluhme boede i Vedbek og jeg i Rungsted²⁾.

¹⁾ Otto Plessens Besøg i København ¹⁴/₆ 1864 f. var efter Ordre og havde politisk Formaal. Se Danmarks Riges Historie VI, 1852 --1864, S. 264.

²⁾ Hvis David husker rigtig, maa det have været Lørdag ¹⁸/₆ og Søndag ¹⁹/₆. ²⁰/₆ holdtes det Statsraadmøde, hvori det Svar, der afbrød Konferencen i London, blev endelig afgjort.

Ankomsten til Bernstorf bleve vi førte ind til Kongen, hos hvem Otto Plessen var. Cabinets Spørgsmaalet blev nu atter bragt paa Bane. Saavel Bluhme som jeg udviklede vore Grunde, hvorfor vi ansaae det ubetimeligt, ja endog farligt for Øjeblikket at foretage et Ministerskifte i modsat Retning af det national-liberale Parti. Vore Bemærkninger tiltalte slet ikke Kongen, og han talte om utidige Betæneligheder og sygelig Angest. Plessen bemærkede derimod, at han for lidt kjendte den virkelige Situation for at bedømme vore Grundes Værd, men at de ialfald syntes at fortiene en yderligere Overveielse af H. M.

Saaledes endte denne Sammenkomst hos Kongen, ham selv gandske vist til saare liden Tilfredshed.

Den 29de Juni blev Als erobret. Ogsaa dette Slag ramte smerteligen, ja fast sønderknusende Folket, der havde vugget sig i Illusioner om Als's Uindtagelighed!! Da jeg om Aftenen tog ud paa Landet, gik jeg først ind til Bluhme for at fortælle ham den sørgelige Nyhed og for at aftale Et og Andet med ham, ifald Kongen sendte Bud efter een af os. Da Bluhme var meget lidende, plaget af Gigt i Hænder og Fødder, erklærede han sig ude af Stand til nu at tage Deel i Nogetsomhelst og bad mig om at sige det til Kongen, ifald han henvendte sig til mig. Men jeg hørte Intet fra Kongen, førend d. 6. eller 7. Juli, da Etatsr. Trap¹⁾ kom til mig, strax efterat jeg var kommen fra Landet, for at bede mig om „endnu i Formiddag“ at gaae til Grev Carl²⁾

¹⁾ J. P. Trap, Kongens Kabinetssekretær.

²⁾ I Teksten staar tydelig Otto, men det maa være en ren Fejlskrift; det er Grev Carl Moltke (1798—1866), den tidligere Minister, om hvem der er Tale. — Hans Hustru var Anna Malvine, f. Simons.

Moltke, der havde lovet Kongen under sit Forsæde at danne et nyt Cabinet, bestaaende af Qvade som Udenrigsminister, Johansen Minister for Slesvig, Otto Lütken Marineminister, General Hansen Minister for Arméen, Tillisch Indenrigsminister, Heltzen Justitsminister og mig Finantzminister. Klokken 12 begav jeg mig til Grev Moltke, som jeg ikke havde seet i meget lang Tid, og om hvem jeg havde hørt, at han var blevet meget svag og affældig. Hos ham traf jeg en ung Mand, der blev mig præsenteret som hans Secretair, hans Gemalinde og Kammerh. Heltzen. Jeg havde, som sagt, forestillet mig Greven som legemlig svag og affældig, men hvor forbausset blev jeg ikke ved at træffe en snarere aandelig end legemlig afkræftet Olding, der i Holdning, Gang og Sprog kun altfor meget røbede sine Svagheder. Han stammede en Deel Ord frem, at [o: der] havde den Mening, at han efter Kongens Anmodning henvendte sig til mig, at han haabede, at jeg vilde overtage Finanzministerens Portefeuille, og han bad mig om imorgen til denne Tid at komme igjen, da han da vilde have talt med de andre Herrer, som skulle indtræde i Cabinettet. Hvad jeg svarede, erindrers jeg ikke nøie — det var hverken ja eller nei. Jeg var glad ved at kunne slippe bort; og da Heltzen anbefalede sig, gjorde jeg det Samme. Den kloge Grevinde, der maae have lagt Mærke til min kun slet dulgte Forundring, fulgte os ud i det næste Værelse og sagde til mig: „Min Mand er idag usædvanlig svag, de foregaaende Dages Anstrængelser (sic)¹⁾ maae have afkræftet ham“. Da Heltzen og jeg vare komne ud paa Gangen, sagde jeg til ham: „Hvad er dette, hvordan skal det gaae?“ „Hvorfor

¹⁾ Staar i Teksten.

ikke“, svarede han; „ja, Greven er meget svag, men han vil altid kunne føre Præsidiet“. „Saa det er Deres Mening, Hr. Kammerherre“, svarede jeg ham koldt og kort, og forlod ham, saasnt jeg var kommen ud af Porten.

Jeg gik strax til Qvade, og da jeg af ham erfarede, at han var af samme Mening som jeg om Moltke, sagde jeg til ham, at jeg øjeblikkeligen tog ud til Bernstorf for at tale med Kongen. Til denne sagde jeg, at jeg nødig under den nærværende Situation vilde lægge Hs. M. Vanskeligheder iveien, men at jeg ansaae det for min Pligt at udtale, at det var umuligt at betroe Grev Moltke Ledningen af et Cabinet. „Ja, Moltke er meget svag“, sagde Kongen, „men der er Intet andet at gjøre. Jeg havde paatænkt, førend Moltke kom til mig og tilbød mig sin Tjeneste (sic)¹), at henvende mig til Bluhme, men han er syg og sengeliggende“. Jeg bemærkede herimod, at Bluhme vel desuagtet vilde være at overtale til at paatage sig Dannelsen af det nye Ministerium, der i Grunden allerede var dannet. Jeg stod desuden i en saadan Forbindelse med Bluhme, at jeg ikke godt kunde indtræde i noget Ministerium, hvori han ikke havde Plads. „Bluhme vil i ethvert Tilfælde indtræde i Moltkes Cabinet som Minister uden Portefeuille. Og kan jeg uden at støde Moltke, unddrage ham det Hverv, han har faaet?“ sagde Kongen. „Her kommer det ikke an“, udbrød jeg, „paa at støde den eller den. Jeg besværges D. M. at gjøre Alt, hvad der staaer i Deres Magt for at overtale Bluhme til at paatage sig Dannelsen af det nye Cabinet, i hvilket Carl Moltke, for at forsøve Pillen, da vil kunne indtræde som Minister uden Portefeuille“. Heri indvilgede

¹) Staar i Teksten.

Kongen og lovede mig inden Aften at lade mig vide, hvorvidt det var lykkedes at formaae Bluhme til den af mig antydede Ordning.

Dronningen tog ud til Vedbek for at overtale Bluhme, men fik ham ikke i Tale, da han efter flere søvnløse Nætter var falden i Slummer. Ogsaa Monrad kom om Eftermiddagen uopfordret derud — jeg skylder ham den Retfærdighed at bringe det ihu — og endelig fik jeg om Aftenen seent et Telegram fra Kongen, at det var lykkedes at overtale Bluhme. Fra denne fik jeg Dagen derpaa en Billet, at han, om muligt, vilde komme den 10de til Byen og ønskede en Forsamling af det nye Cabinets Medlemmer afholdt i Conseilspræsidentens Locale paa Amalienborg. Her mødte Alle, paa Moltke nær, til den berammede Tid. Bluhme saae endnu meget daarlig og lidende ud, og der blev ikke omtalt Andet i dette Møde end, at vi Dagen derpaa efter Hs. M's. Befaling skulde møde hos Kongen i det gule Palais for at aflægge Eden. Alle Ministrene, endog Moltke, ledsaget af sin Secretair, gave Møde. Da Formaliteterne vare opfyldte, og Kongen havde demitteret os, bemærkede Bluhme — Moltke var allerede af sin Secretair ført ud af Conseilssahlen — at det ikke vel kunne gaae an, at Moltkes Secretair bivaaner Statsraads-Møderne. Men Moltke selv er aldrig kommet i Statsraadet, omendskjøndt han lige indtil sin Demission regelmæssigen blev tilsagt.

Tanta moles erat — —. Saaledes kom Ministeriet Bluhme-David istand. Man har fortalt, at Kongen skal have sagt: „Nu har jeg faaet et Ministerium efter mit Hjerte“. Jeg troer gjerne, at han kan have sagt og meent det, thi der herskede et hjerteligt Forhold mellem Kongen og hans Raad.

Ministeriet havde fra Begyndelsen af tre Opgaver: at bringe en saa lidet ufordeelagtig Fred som mulig tilveie, at foretage den nødvendige Reduction af Hæren¹⁾ og den af Forholdene paabudte Reduction af Administrationen, at bringe Ligevægt imellem Indtægter og Udgifter igjen istand og at ordne det hele Finanzvæsen.

Uopholdelig efter at være traadt i Virksomhed blev en Note sendt til de tyske Hoffer, der erklærede vor Tilbøielighed til at ende Krigen og slutte Fred. I den derpaa følgende Svarnote erklæredes, at man var besjælet af en lignende Attraae og var rede til at aabne Fredsunderhandlinger, men at Fredens uforanderlige Basis vilde være: Hertugdømmernes Afstaaelse til Østerrig og Preussen. Hvor nedslaaende dette Svar end var, bød en sørgelig Nødvendighed dog at aabne Fredsunderhandlingerne, thi at fortsætte vilde have været Galskab. Desuden haabede man under Forhandlingerne at opnaae at redde en Del af Slesvig, efter den Linie, som af Preussen var tilbudt i den for kort Tid siden i London afbrudte Conference.

J[eg] har hidtil ikke omtalt Londoner Conferencen, fordi jeg ikke veed noget Nyt at sige om den og fordi jeg nødvendig omtaler de begaaede Feil og anklager Nogen for at være Skyld i Danmarks Ulykke²⁾. Kun eet er det min Pligt at sige; — jeg har ofte hørt sige, at det var Kongens Skyld, at man ikke kom til noget Resultat i London. Med den hemmelige Tanke ogsaa at gjenvinde Holsteen afslag han ethvert Tilbud, som fremkom i Con-

¹⁾ Ordet er stærkt forskrevet, men der kan efter Meningen næppe staa andet.

²⁾ Den nyeste Fremstilling af Londonerkonferencens Historie findes i Danmarks Riges Historie VI, 1852—1864, S. 243 f.

ferencen angaaende Slesvig. Jeg har hørt denne Paastand endog af dem, der bedst maatte vide, hvad der er foregaaet i Statsraadet. Jeg har som Minister nøiagtig gennemgaaet Statsraads Protokollen, da det var mig vigtigt her om at vide Beskeed. Men jeg kan paa Ære bevidne, at der i Protokollen, som førtes med megen Troskab og Nøiagtighed, ikke findes nogensomhelst Antydning, som tyder paa, at denne Paastand er grundet.

Kammerherre Qvade, ledsaget af daværende Oberst Kaufman¹⁾, afgik derpaa til Wien, og Bluhme overtog Udenrigsministeriet.

Fredsunderhandlingerne vare ogsaa for os her lange og piinlige; enhver Artikel maatte sendes fra Wien hertil og tilbage, ofte flere Gange, inden den blev vedtagen. Kongen deeltog i de mange Statsraads Møder, som derved foranledigedes, med megen Fasthed og Rolighed; for de Artikler, der vedgik Slesvigernes Ret til at vælge deres fremtidige Ophold, i Danmark eller Slesvig, viste han en særlig Interesse²⁾. Bittert følte han sig skuffet — maaskee langt mere end hans Ministre, idetmindste end Bluhme og jeg — da Napoléon, istedet for at virke for os til Opnaaelse af bedre Fredsbetingelser, kun gav os smukke Ord og Løfter. Det kan være, at Artikel V i Nicholsborger-Freden er en Indløsning af disse Løfter, men det kan ogsaa være, som det er blevet paastaaet, at Artikel V har mere tilfældig Oprindelse.

Da Kongen skulde underskrive Fredstractaten, blev han overvældet af sine Følelser, og han kunde neppe tilbageholde sine Taarer. Det samme var Tilfældet, da jeg forelagde ham Proclamationen til Slesvigerne til Under-

¹⁾ Oberst H. A. Th. Kauffmann (1819—1905).

²⁾ Wienerfredens Art. XIX.

skrift. Han sagde mig i denne Anledning nogle forbindt-
lige Ord, der vare Udtrykket for en dyb Følelse.

Forhandlingerne med Hensyn til Hærens og Administrationens Reduction vare ligeledes langvarige og piin-
lige. I Princippet vare alle enige, og ikke engang med
Hensyn til Omfanget herskede stor Meningsforskjellighed.
Men da Princippet skulde bringes til Anvendelse, yttrede
de personlige Følelser og Sympathier deres hele Ind-
flydelse. Jeg bebrejder det Ingen; jeg havde selv fore-
slaaet Finanzministeriets Ordning saaledes, at 2 af dets
fire Departementschefer kom til at gaae af, men jeg veed,
hvor smerteligt det var mig og hvilken Overvindelse det
kostede mig at indstille til Afskedigelse 2 Mænd, der vare
mine personlige Venner og der paa ingen Maade vare
aflægs eller udygtige, men efter den nye Ordning bedst
kunde undværes¹⁾. Jeg maa indrømme, at General
Hansen, da Omfanget af Hærens Reduction var fastsat,
var den af alle Ministre, der mindst lod det personlige
Hensyn komme i Betragtning. Mest Overvindelse kostede
det at faae Kongen til at gaae ind paa Afskedigelsen af
Livgarden til Hest. Han havde tjent i dette Corps som
Lieutenant, kjendte ikke blot alle Officerer, men selv
mange af Underbefalingsmændene, intet var derfor natur-
ligere end hans Modstand her. Og Sagen var virkelig
heller ikke af den Vigtighed, som man tillagde den, men
jeg troede, at man her burde give efter for den offentlige
Mening. Kongens Modstand bestyrkedes ved, at hans
onde Aand²⁾ idelig blæste ham i Ørene, at en Livvagt

¹⁾ Sml. Kringelbach, Den civile Centraladministration 1848—1893
Side 37 f. De to Departementschefer, der afskedigedes ^{28/10} 64,
var Chr. Fr. Holm (1796—1879) og Edvard Collin (1808—86).

²⁾ Overhofmarskal V. T. Oxholm. Sml. S. 70.

til Hest hørte med til Kongens Attributioner, som om Kongedømmet og den gule Garde stode i nogen Forbindelse. Oxholms flotte Talemaade: „Hvad der er nødvendigt for den kongelige Værdighed, dertil maa der skaffes Penge“, kostede mig mange Bryderier, og ved mere end een Leilighed havde jeg at kjæmpe mod denne oberhofmarskalklige Betragtning, der endog gik saa vidt, at den kongelige Værdighed fordrede, at en stor Bopæl overlodes Oberhofmarskalken for en ringe Priis. Ved Indretningen og Møbleringen af det Palais paa Amalienborg, som skulde tjene til Bopæl for den kongelige Familie og hvortil Rigsdagen havde bevilget en bestemt Sum, havde jeg dog især min Nød med at afvise alle de Fordringer, som Deres Majestæter, støttende sig til General Oxholms Visdom, søgte at gjøre gjeldende....

Kongen havde ogsaa sat sig i Hovedet, at man vilde bevilge ham en Civilliste af samme Størrelse som Frederik VII, og jeg havde ondt ved at rive ham ud af denne Illusion, dog lykkedes det mig omsider med ham, men med Dronningen kunde jeg ikke bringe det dertil, at hun indsaae Nødvendigheden og Billigheden af, at Civillisten blev nedsat. Ved enhver Bevilling til den kongelige Familie vilde især Dronningen ikke indsee, at den kom til at staae i Forhold til Landets reducerede Kræfter. Jeg kan saaledes erindre, hvilken Modstand det mødte, da jeg foreslog at forlange en Bevilling paa 50,000 Rd. i Anledning af Prindsesse Dagmars forestaaende Formæling med Storfyrsten af Rusland, da der dog i 1863 var blevet bevilget 80,000 Rd. i Anledning af Prindsesse Alexandras Formæling med Prindsen af Wales. Med Kongen fik jeg snart Bugt; han indsaa det Rigtige og billigede Forslaget — men Dronningen, som natur-

ligviis ikke havde Indflydelse paa dets Fremlæggelse, kunde ikke glemme mig det, og det vedblev at være en stadig Anke mod Finantsministeren, der, som hun ved en anden Leilighed skrev til mig, ikke var hende saa kjær som Conferentsraaden!

Foruden det i Januar 1864 i England optagne Laan og den forøgede Krigsskat havde man stiftet en svævende Gjæld eller gjort et interimistisk Laan i Holland, der kostede Staten 10 à 11 pr. Ct., medens Finantsministeriet lod Millioner staae i Privatbanken mod en Rente af 5 à 6 pr. Ct. Denne Operation af Fenger — thi vel var Monrad Finantzminister, men han overlod Alt til Finanzdirecteuren Fenger — har altid været mig en Gaade, men den blev mig end gaadefuldere, da jeg fik et bedre Indblik i alle Forholdene end nogen Udenforstaaende kan have det. Det maatte derfor være min første Bestræbelse at befrie Landet for disse høist byrdefulde Laan, der alene kunne finde deres Forklaring i Regjeringens Beslutning at føre Krig, hvad det end koster og hvorledes det end skal ende, og derfor at have saa mange Penge som muligt pr. Casse. Jeg havde først tænkt paa at optage et indenlandsk Laan, da jeg havde seet, hvorledes alle udenlandske Laan dog tilsidst vare landede hos os selv, men de Huse, som jeg henvendte mig til, A. N. Hansen og Smidt & le Maire¹⁾, vare ikke villige til at gaae ind herpaa. Jeg var derfor nødt til at henvende mig til Udlandet med det Forslag at discontere den aarlige Rate, som vi i Anledning af Sundtoldens Afløsning havde tilgode hos Rusland. Efter at Hambro & Søn havde gjort mig et uantageligt Tilbud kom Opera-

¹⁾ To københavnske Pengeforretninger.

tionen som bekjendt istand i Novbr. 1864 med et andet londonsk Huus, Raffel & Sons¹⁾, og jeg skyndte mig, under behørig Skaansel, med at trække Pengene, som stode i Privatbanken, ud af denne, og at betale den byrdefulde hollandske Gjeld.

Ved Siden af disse Finanzsorger og dem, som de løbende Forretninger forvoldte mig, havde Forhandlinger om Finantsspørgsmaalet²⁾ begyndt, som jeg senere omstændelig skal omtale. Imidlertid dukkede ved Aarets Slutning et Intermezzo op, som vel har havt en betydelig Indflydelse paa Forfatningssagen og Ministeriets Stilling, men som dog nærmest angik mig som Finanzminister.

Ved Nytaarstider kom et Rygte mig for Øre, at man havde henvendt sig til en navngiven Personlighed med Forespørgsmaal, om han kunde være villig til at afløse mig. Dette Rygte overraskede mig, men jeg skjænkede det ingen Tiltro, saa meget mere som den, der fortalte mig det, var en politisk Uven af den, der skulde have spilt Hovedrollen i Dramaet. Det varede ikke længe, førend jeg hørte det samme Rygte fra en anden Kant. Jeg henvendte mig ligefrem til Etatsraad Liebenberg, min Collega i Banken, til hvem Finanzportefeullen skulde være tilbudt, og spurgte ham, om Rygtet var sandt³⁾. Jeg fik af ham et undvigende Svar, der imidlertid var tilstrækkelig for at lære mig, hvad jeg havde at gjøre.

Jeg tog Dagen derpaa ud til Fredensborg — det var d. 15. Januar 1865 — og lod mig melde hos Kongen.

„Deres Majestæt“, sagde jeg til ham, „erindrer vel,

¹⁾ Skal være Raphael & Sons.

²⁾ Saaledes staar der i Mnskr., men der maa dog menes: Forfatningsspørgsmaalet.

³⁾ Carl Chr. Birch Liebenberg (1804—65), Etatsraad, Direktør i Nationalbanken.

hvilken Umage De havde for at faae mig til at overtage Finanzportefeullen. — Det skal ikke koste Dem den mindste Umage for at faae mig til at give den tilbage; et Vink herom vil være mig nok og endog kjært, — jeg er gammel og træet“. Kongen saae forundret paa mig og sagde: „Jeg forstaaer Dem ikke, hvad er der paa Færde?“ Jeg fortalte ham om det mig for Øre komne Rygte og hvorfor jeg maatte troe, at det var sandt. Han forsikkrede mig nu „som Mand af Ære“, at Rygtet var fuldkomment usandt og at Etatsraad Liebenberg maa være bleven duperet, at han Intet ønskede hellere end at beholde sine nærværende Ministre o. s. v. Jeg sagde til ham, at dette forekom mig at være en Umulighed, enten maatte jeg eller Heltzen aftræde, jeg var overbeviist om, at Heltzen havde gjort Skridt hos Liebenberg. Kongen sagde, at han umuligt kunde troe det og at han iøvrigt ingen Grund havde til at være misfornøiet med Heltzen, til hvem Dronningen havde stor Tillid. Det faldt mig da ind, at Hds. Majestæt Dagen efter Ministeriets Dannelselse, da vi spiste paa Bernstorff, sagde til mig, pegende paa Heltzen: „Han der er ikke bange“, mod hvilken Stickpille jeg tog smilende. Iøvrigt bad Kongen mig om ikke videre at tænke paa denne Sag, og jeg maatte love ham at blive paa Fredensborg til næste Morgen, hvad jeg nødvendig gjorde, da det var min Fødselsdag — den 16. Januar!

Forholdet imellem mig og Heltzen var saaledes spændt — og ikke blot for denne Sags Skyld, men hans Holdning under Forfatningssagen mishagede mig i høi Grad. Sagen med Hansen og Birch, der vakte saa megen Opsigt, fortrædigede mig ogsaa, da det var ærgerligt, at et Medlem af Cabinettet ialfald ved sin Malcon-

duite havde compromitteret sig¹⁾). Heltzen hadede det nationalliberale Partie, han saae overalt Sammensværgelser, og var altid paa Spor efter at opdage dem. I „Spidsmusen“ saae han Partiets Emissair til Frankrig og vilde vinde eller fange ham. Iøvrigt lagde jeg ingen videre Vægt paa den Sag, men da Forfatnings Spørgsmaalet efter Slesvigs Afstaaelse ved Fredens Slutning forelaae til Løsning, var han Ministeriet til megen Besvær. Han var bestandig af en anden Mening, men det var umuligt at faae ham til at rykke ud med sin. Under saadanne Omstændigheder og sea lidet Sammenhold fortsatte Ministeriet sit Arbejde med Grundlovens Revision og den nye Forfatnings Fremlæggelse.

Bluhme havde været uheldig, da Spørgsmaalet var blevet reist, om ikke, da Slesvig var afstaaet, Rigsdagen eo ipso, paa Grund af det quasi tagne Forbehold skulde indtræde i sine tidligere Rettigheder og Grundloven af 5. Juni 1849, saaledes uden videre træde i Kraft²⁾). I den første Deel af Besvarelsen var Conseilspræsidenten klar og aldeles i Harmoni med den i Ministerkonferencen gjorte Aftale; i den anden Deel var han det ikke, idet han præciserede, hvad Ministeriet agtede at gjøre, medens jeg havde meent, at man skulde lade blive in suspenso, hvad der vilde skee. Jeg har altid været af den Overbeviisning, — og jeg henviser i saa Henseende til mine Taler i den grundlovgivende Rigsforsamling, — at Monarki

1) Om den her omtalte Sag, der endte med Heltzens Afgang ^{30/3} 1865, se Biogr. Lexikon under Artiklerne om Heltzen og J. Jul. Hansen samt „Fædrelandet“ og „Dagbladet“ Marts 1865. J. C. Birch, Fuldmægtig under Hof- og Stadsretten.

2) Om disse Forhandlinger i Rigsraadet se Rigsraadstidende; en kort Oversigt findes i S. B. Thrige, Danmarks Historie i det 19. Aarh. II, 369 f.

og almindelige Valg er uforenelige. Den Tanke spøjte dengang i mit Hoved, om det ikke var Øieblikket at befri Danmark for denne ulykkelige Genreisning af 1848, Folket vilde ikke godvillig være gaaet ind paa noget-somhelst Forslag i denne Retning, ikke engang paa et saadant Forslag, der kun tilsigtede en Modification af den almindelige Stemmeret. Talen kunde derfor kun være om et virkeligt coup d'état. At det skulde have fremkaldt voldsom Modstand, var ikke at befrygte, thi den ulykkelige Krig havde gjort Folket træt og spagfærdigt, men megen Knurren og mange Declamationer vilde det have fremkaldt, thi man betragtede den almindelige Stemmeret igjennem de couleurete Brillen, som vore store Politikere af 1848 havde sat Folket paa Næsen, og Bindet var endnu ikke faldet det fra Øinene. Men min constitutionelle Følelse og min medfødte danske Ærlighed satte sig til Modværge mod denne Tanke, og jeg betroede den ikke til mine Colleger, ikke engang til Bluhme. Men jeg vil aabent tilstaae, at er der noget, som jeg bebreider mig, saa er det, at jeg ikke i 1864 søgte at gennemføre denne Tanke; jeg havde derved sparet Landet at komme i de Forviklinger, hvorunder vi nu lide, og tidligere eller noget senere komme under et virkeligt Bonderegimente.

Der er en Betragtning, som jeg ved denne Leilighed ikke kan tilbageholde, omendskjøndt den ikke vedkommer den Tids Historie. Nylig har Monrad i Anledning af at man beskyldte ham for Mangel af Menneskekundskab, med sin sædvanlige Arrogance paastaet, at han var og maatte besidde denne. Men hvo har i høiere Grad end Monrad i 1848 lagt sin krasse Mangel paa Menneskekundskab for Dagen? Hans hele Beviisførelse for, at om end de Følger, som jeg havde viist, vare fulgte af og

med den almindelige Stemmeret, andetsteds vare sande, saa vare de ikke at befrygte hos os, hvor Folkecharacteren, Folkets Sindighed og Maadehold værnede imod dem. At tage feil af en Mands Character kan hændes enhver; at tage feil af sin Nations Character er utilgiveligt for den, der vil opkaste sig til dens Leder og Styrrer.

Den Tanke, som jeg nu først vedkjender mig at have havt, piinte mig saameget mere, da jeg indesluttede den hos mig selv, og var ikke uden Indflydelse paa min Holdning under Forfatningskampen, thi jeg tilstaaer, at denne manglede Fasted. Kampen dreiede sig især, som bekjendt, om Landstingets Sammensættelse som Modvægt mod det demokratiske Folkething, men her gik jeg, istedet for at staa fast, fra Indrømmelse til Indrømmelse. Henimod Foraaret blev det mig klart, at Kongen var traadt i Forbindelse med Grev Frijs om Dannelsen af et nyt Cabinet. Om Grev Frijs, ledet af Ærgjerrighed eller efterat Bondeførernes Hovedmand i ham havde søgt en Alliance med ham mod det dem forhadte Ministerium Bluhme-David, har henvendt sig til Kongen, eller denne efter Instigationer af Oxholm eller Heltzen har henvendt sig til Grev Frijs, er mig den Dag idag endnu ikke klart. Sagen var imidlertid tydelig nok for alle Medlemmer af Cabinettet. I dette var Bræstrup¹⁾ indtraadt, da Heltzen hav[de] faaet sin Demission, der mere bevirkedes ved det aabenbare Skrifte, som Rigsraadet tvang ham til at staae, end ved hans Uenighed med hans Colleger.

Paa den Tid, da de første Underhandlinger med

¹⁾ Heltzen var afgaaet ^{30/3} 1865; efter Bestyrelse af Quaae til ^{7/4} 1865 var C. J. C. Bræstrup Kultus- og Justitsminister til ^{6/11} 1865.

Frijs førtes, trængte Tillisch¹⁾ især paa Folkethingets Opløsning og Udskrivning af nye Valg før Paaskeferien. Kongen gav evasive Svar, og Tillisch truede med at forlange sin Demission. I denne Anledning tilskrev jeg Kongen et Brev, hvori jeg skildrede ham det beklagelige for Landet og det Piinlige for Ministeriet under den svævende Tilstand, hvori dette befandt sig, og bad ham om at tage en snarlig definitiv Beslutning om Ministeriet og anraabte endnu ham om ikke at lade sin Gunst for en eller anden af Ministrene faae Indflydelse paa Beslutningen. Kongen gav mig et Svar*, om hvilket jeg har sagt, at det lød som et kjærligt Brev fra en Brudgom til sin Brud, med hvilken han har besluttet at slaae op.

Ministeriet vedblev desuagtet. I Paaskedagene [1865] havde jeg Tid til at overtænke Situationen nærmere, og jeg fattede da den Beslutning, at vi, naar vi bleve ved Roret, skulle enes om et fast Standpunct med Hensyn til Landstingets Sammensættelse og blive staaende eller falde paa dette.

Efter den nye Rigsdags Aabning slæbte Tiden sig hen med trættende Debatter, medens Alliancen Frijs-I. A. Hansen knyttedes paa ny, dersom den har været afbrudt, eller dog befæstedes, som man har sagt, med gyldne Kjæder. Jeg troer ikke, at nogen anden Bonde eller Herremand har haft activ eller passiv Deel i denne Alliance. Men Idéen om et Sammenhold imellem de store og smaa Bønder havde grebet Herremændene i

* Dette Brev maa ogsaa findes blandt mine Papirer, og skal ligeledes trykkes som Anhang til disse Blade²⁾.

¹⁾ F. F. Tillisch var Indenrigsminister i Ministeriet Bluhme-David.

²⁾ Brevet er ikke bevaret blandt de til Rigsarkivet afleverede Papirer.

Rigsraadet, og gjorde dem, uden at de vilde eller vidste det, til vore ligesaa ivrige Modstandere som Democraterne i Folkethinget vare det, der i Forening med Grev Frijs arbejdede paa at styrte os, medens enhver af disse unaturlige Allierede haabede paa, at naar dette var lykkedes, skulde den Ene nok narre den Anden.

Det var mig vigtigt, at Kongen klart opfattede Forskjellen imellem det, som Ministeriet og det, som Gods-eierne i Rigsraadet tilsigtede, og hvorledes et Landsting, bygget paa vort Forslag til dets Sammensætning, vilde skabe en større Modvægt mod det demokratiske Folke-thing og saaledes en stærkere Garanti for Kongemagten end det Landsting, som Godseierne vilde have skabt. Jeg gjorde det¹⁾ en Dag i Statsraadet, og da jeg havde endt mit Foredrag, sagde Kongen til mig: „Det er som talt ud af mit Hjerte“. Jeg troer for vist, at han meente det, da han sagde det, men dette hindrede ham ikke i, den næste Dag, da han talte med Estrup, at gaae ind paa dennes Idée og at finde denne langt bedre end Ministeriets Plan. Jeg har dette af Estrup selv, der kom til mig og sagde til mig: „Jeg vilde finde det nuværende Ministeriums Afgang for en „Calamitet“, og dog maa jeg arbeide derpaa, ifald De ikke vil opgive Deres Lands-thing og antage det af flere Godseiere foreslaaede. Jeg beder Dem om, vel at overveie Sagen. At De kan ønske at afløses, kan jeg vel indsee, man betænk, hvad De skylder Fædrelandet“. „Det er [hvad] jeg har gjort og gjør“, svarede jeg ham venligen og trykkede hans Haand.

Faa Dage derefter var det nye Ministerium installeret.

¹⁾ Meningen er: Jeg gjorde Rede for det etc.

Grev Frijs var Conseilspræsident og Udenrigsminister, Estrup Indenrigsminister og Fønnesbech min Eftermand. Efter det sidste Statsraad, hvori Kongen forkyndte os vor Demission, lod han mig kalde ind i sit Cabinet, hvor han med nogle forbindtlige, men forlegne Ord overrakte mig Dannebrog's Storkors. . . .

Nedskreven i Wien i Januar 1874.

Smaastykker.

1.

Biskop Engelstofts optegnelser fra november 1863.

Meddelt af Povl Engelstoft.

Biskop C. Th. Engelstoft (1805—89), der i novemberdagene 1863 opholdt sig i København, har efterladt sig de nedenfor trykte optegnelser; de er ikke uden interesse til belysning af stemningen i moderat liberale kredse. Det bør bemærkes, at biskop Engelstoft — der var kultusminister i ministeriet Monrad og vist nok væsentlig af helbredshensyn hindredes i at indtræde i ministeriet Bluhme — hurtig kom til at værdsætte kong Kristian og resten af sit liv nærede den største højagtelse for ham.

Kongens Død 1863.

Berl. Tid. har med Sandhed sat ham et skjønt Minde: han lærte Europa „at agte det Folk, der havde en saadan Konge“ ¹⁾, der blev sit Ord tro og stod omslynget af Folkets Kjærlighed, som gjorde begge stærke. Nu erfares, at han er død Kl. 2° 35' — altsaa omtrent da der blev telegrapheret til Trier ²⁾, at hans Nærværelse var overflødig — og dog fik Folk det først at vide ved Telegrammet Kl. 8^{1/2} ell. 9, idet to mellemliggende Telegrammer skildrede ham som døende; Mi-

¹⁾ Berl. Tid. 16. novb. morgen skriver: „Kong Frederik den Syvendes Forhold til sit Folk, hans Tro og Fasthed mod givne Løfter, hans urokkelige Fastholden ved det Frihedsbrev, han skænkede Folket, vakte fremmede Nationers Beundring og indgød dem Agtelse for det Folk, der besad en slig Fyrste“.

²⁾ Lægen etatsraad S. M. Trier (1800—63).

nistrene havde mulig ret Besked, Bluhme (og David?) var hos Prinds Christian. Hurtigt gjorde en Trop af 50 Studenter Ende paa Skuespillet i Theatret ved før Begyndelsen at opfordre Folk til at gaae og nøde Theaterchefen til at afsige Forestillingen — mon han, Tillisch, ikke vidste Kongens Død Kl. 7? nu maa han give Tilskuerne og deriblandt Studenterne deres Penge igjen! Tak, brave danske Studenter! og mine to Sønner ¹⁾ iblandt dem! Det skaffer mit trykkede Hjerter Luft i Taarer, at nedskrive dette — ja Gud glæde den ædle Konge i Evigheden, hvor det Kongelige i hans Tanke og Hjerter kan udskille sig fra al timelig Blanding! takket være han for megen Naade og for trofast Vennesind ogsaa mod mig!

Hvad vil den nye Konge gjøre? Ængstelig see vi en Konge imøde, der ikke kan tale Dansk ρ : vælge de rette Ord og udtale dem reent Dansk, men giver Vocalerne tydsk Udtale — og som er decideret Heelstatsmand. Det hedder i Byen, at han vil beholde det nuværende Ministerium, men ikke underskrive den vedtagne Forfatningslov, som gik igjennem i Rigsraadet Fredag d. 13. om Aftenen (da Kong Fr. allerede laae syg paa tredie Dag) — hvorledes de to Ting skal forenes, gad jeg vidst — og han kan intet andet Ministerium skabe uden Hjelp af Bondevennerne! som han aristocratisk afskyer. Man vil vide, at ikke Een (ell. dog kun Een) af dem, der stemte imod i Rigsraadet virkelig ønskede, at Lovforslaget skulde falde.

Nu Kl. 8^{1/2} Mandag Morgen ²⁾ høres Kanonsalut fra Volden — det er Sørgeskud. Nys kom et Batterie af 4 Kanoner forbi, ellers gaae Soldater, som det synes, til Øvelse og ingen Allarmtromme har gaaet. Skulde Ministerraadet allerede have været samlet i Nat? Der siges, at der kom et Extratrain i Nat fra Korsør, formodentlig med Wolfhagen ³⁾, dersom han var rejst igaar til Lyksborg — eller blot med officiel Budskab.

¹⁾ Nuværende overretssagfører L. Th. E. og pastor emer. F. D. Th. E.

²⁾ 16. novb. Ifølge Berl. Tid. begyndte skydningen fra „Sixtus“ kl. 8, fra volden kl. 9.

³⁾ Minister for Slesvig F. H. Wolfhagen (1818—94). Han var ikke rejst, se Berl. Tid. 16. novb. aften.

Kl. 10—11 var Slotspladsens aabne Veie opfyldt af en Menneskemasse, meest Dreng og Arbeidsfolk, og to røde Gardiner vare anbragte ved Enderne af Midten af Altanen. Hald [!] proclamerede den nye Konge Kl. 11¹/₄ og Folkets lange Hurraer kaldte ham to Gange frem. Han talte neppe. Hurraerne vedbleve længe og tildeels Sange. Omsider tog Massen Veien til Zahlkammerporten, ad hvilken han var kjørt ind; men han kjørte hjem fra Kirkeporten langs Kanalen over Holmens Bro i sin egen Vogn (Gallavogn) og der stod en tynd Befolkning, der hilste taus og kun hist og her gav et svagt Hurra. Kl. 12 skjødtes Glædes-Salut fra Voldene. Kl. 1 skal Rigsraadet modtage den aflagte Eed. — Nu siges, at han igaar har sagt til Hall, at han vil stadfæste Loven, og det er det eneste Kluge; Martensen, som har lyst Velsignelsen over ham indenfor Altandøren, siger, at han endnu forholder sig sceptisk til dette Spørgsmaal, men troer dog, at han gjør det. Selv han var stærkt betaget af Øjeblikkets store Betydning og ilede til Ministeriet for at ordne Kirkebønnen (!). Unsgaard¹) mente, at Lehmann faaer Afsked alene.

I Aften (o: 16) er Byens Stemning yderst kritisk; Kongens Person gjorde intet godt Indtryk, Leve for Grundloven mødte ham allevegne, 1000 Studenter udbragte det først paa Pladsen og sang skandinaviske Sange. Crone har bedet dem bie 24 Timer, inden de gjør yderligere Demonstrationer, og dette er blevet publiceret. Rigsraadet siges Intet at ville svare paa Trontalen, Borgerskabet at indgive Adresse med Fordring paa Underskrift; den forlangte Betænkningstid virker høist foruroligende, og desværre kan der mulig ikke vel underskrives før Valgloven er antaget. Martensen blev kaldt til Kongen Kl. 7, jeg forestille ham Situationens Alvor, han indrømmede Nødvendigheden, men beklagede, at det rette Øjeblik allerede var forbi og nu blev Tvangen synlig. (At samtidige Øienvidners Beretning kan divergere, viser sig ogsaa her, idet Berl. Tid.²) beretter, at Kongen kom efter første Fremtrædelse, endnu „to

¹) Stiftamtmand I. J. Unsgaard (1798—1872).

²) 16. novb. aften.

Gange frem for at hilse paa sit Folk⁴ — han kom kun een Gang, som jeg selv saae, og det var desværre allerede for meget, naar han ikke havde Aandsnærværelse nok til at istemme eller udbringe et Hurra for Grundloven; den franske revu i Dagbl. ¹⁾ udelader ogsaa ganske denne uheldige Gjentakelse. Den har en pudsig Trykfeil: efter Halls Proclamation: la foule y répondit *pas* des cris de hurra.)

Tirsdagen d. 17de fandt Kbh. Borgerskabs Modtagelse Sted; paa Begjæring om Audients svarede Kg. først, at han vilde modtage Magistraten, men der blev da repliceret, at det var hele Kommunalbestyrelsen, der begjærte det. De kjørte i 22 Vogne, fik et undvigende Svar, som i en Urtekræmmerkjelder af en Arbeidsmand blev kaldt et svagt Svar, og som publiceredes af Brix i det overfyldte Raad- og Domhuus. Paa Hjemveien vilde man høre Svaret af Lüttichau ²⁾, man vilde endog spænde Hestene fra hans Vogn paa Kgs. Nytorv, men han henviste til Raadhuset. Hele Dagen ere Skarer i urolig Bevægelse, det opfattes af Mange, som om Kg. har nægtet at underskrive Grundloven, man opsnapper alle Slags Rygter og søger Førere; men alle Fornuftige raade til Rolighed. Rygtet om Oprør i Holsten er allerede tilbagekaldt (eller er blot en Forsamling til Deliberation), det sidste Rygte er at Hert. af Coburg vil andrage paa at Kg. ikke erkjendes for Hertug i Holsten. Studenter gik ud at standse Pøbelsværmeriet i Amaliegaden, men mødte Skarerne, som man havde indbildt, at der var Ildebrand paa Vesterbro; saa beleirede de Studenterforeningen og begjærte Studenterne til Førere; men de holdt sig rolige. Ved et stort Aftenmøde i Arbejderforeningen taltes ogsaa beroligende, og der ventes en lignende Meddelelse af Madvig i Rigsraadet imorgen. Til paa Fredag er der fra Aarhus opfordret alle Kommunalbestyrelser at sende Deputationer.

Den 18de Kl. 1 samledes Statsraadet med Kongen paa Christiansborg Slot. Rigsraadet var samlet 1—2 og man ventede Kundgjørelse af Kgs. Underskrift paa Loven. Dog

¹⁾ Dagbladet 17. novb.

²⁾ Overpræsident H. H. Lüttichau (1794—1869).

indløb den ikke. Men den skete og blev forkyndt i et Extra-møde Kl. 5. Nu er Alt Jubel — og jeg troer, at Chr. 9 har bundet sig langt fastere til Eiderpolitikken ved at betænke sig de 3 Dage, end om han havde lovet eller underskrevet strax. Nu skal hver dansk Mand støtte hans Throne — og aldrig saae Historien en Konge fortrænges, naar han støttedes af et enigt Folk. De smaa Ting ved hans Person ville snart tabe deres Betydning. Om Dronningens Stemning derved forlyder Intet; mon ikke Kronprinsen skulde fra Skotland have øvet en gavnlige Indflydelse — han ligner i Meget baade Fred. 7 og Faderen.

D. 19. Nu komme alle Byernes Deputerede for at takke. Kl. 12 imorgen modtages Rigsraadet in pleno til Audients, og Borgerskabet med alle Faner slutte[r] sig dertil. Men nu trykke Studenterne sig for at takke, uagtet de truende Tegn fra Frankfurt mod Londoner-Successionsloven. (Nu fortælles Træk om Kongen i dansk Retning, og han siges at være Herre i sit Huus.)

D. 20. Da Rigsraadet Kl. 12 skulde have Audients, var Kongen (med Familie) paa Christiansborg Slot. Opslag paa Gadehjørnerne indbød alle Borgere til at samles paa Slotspladsen, og der var en stor Deel, uden Orden, som raabte Hurra saalænge, at Kongen takkede ud af et Vindue (ell. Altandør?) og udbragte et „Gud bevare Danmark“. Studenter fulgte kun faa og privat; Sørgeflaget vedblev at vaje foran Foreningen. Man frygter, at Kg. ikke skal holde fast ved det svenske Forbund. Madvigs Tale var lang. Byernes Deputerede vedtage i Aften en Adresse. (Fra Odense Mourier, Bierfreund og Wilcken ¹⁾). I Aften talte jeg endelig med Martensen igjen. Kg. og Dronn. raadførte sig med ham i Mandags; Ingen har turdet raade Andet end at underskrive og staae Last og Brast med Folket. Kg. frygtede at tabe Holsten; men kunde intet andet Ministerium faae. Baade Hald[!] og især Monrad og Lehmann ere i spændt Forhold til ham, siden dengang da han

¹⁾ Borgmester L. E. A. Mourier (d. 1877), bankdirektør L. Bierfreund (d. 1891), kancelliraad L. A. Wilcken (d. 1880).

i Engl. havde gjort Ottos Afkald til Betingelse for at redde Legitimitetens Princip; især Monrad sagde han da til „jag skal ikke glemme Dem det“. Af udenl. Diplomater har [han] nok kun spurgt Nicolai ¹⁾, og han fraraadte at underskrive. — Ak, hvilket Svar til Rigsraadet. En bevisende Undskyldning for at have tænkt før man handlede! og Beviset hentet fra Ministrenes og Rigsraadets eget Exempel! Nu sige de, at han har ingen Forstand. Der mangler vistnok Konge-Aand; men Øvelsen kan gjøre Noget, haaber jeg.

D. 22. en udmærket smuk Gudstjeneste i Frue Kirke, som Kongen med Familie bivaanede.

D. 30. var første ordinaire Audients — jeg fandt ham dog ret kongelig, rolig, værdig, artig.

D. 2. Dec. Og hermed slutter jeg disse Optegnelser, be-
drøvet over, at jeg ikke faar Leilighed til at følge min kjære Konges Lig; men da ikke engang Martensen er tilsagt, kan jeg ikke klage. Jeg hørte de lange Sørgeskud i Pusterviig ²⁾ og reiste Dagen efter.

Da jeg atter kom til Kbhvn. d. 31 Dec. fulgte jeg Monrads Kald tildeels fordi jeg paa Kronens Vegne var indigneret over, at Kgen ikke kunde faae et Ministerium — og i Præsentationen om Aftenen Kl. 8—9 i det gule Palais (Kg. i Frakke) udtalte jeg i den Mening, at vi vare beredte til at stytte [!] ham. Det Videre i min Dagbog for Ministerietiden! ³⁾

¹⁾ Den russiske gesandt baron v. Nicolay.

²⁾ E. var gæst hos sin svigersøn, nuværende etatsraad H. P. Langkilde, Julskov, der boede Pusterviig 3.

³⁾ Denne eksisterer desværre ikke.

Anmeldelser.

Vilhelm Grønbech: Religionsskiftet i Norden.

Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag 1913. 61 S.

Som anden Rækkes tredje Hefte af religionshistoriske Smaaskrifter har Dr. Vilh. Grønbech udsendt et lille Skrift om Religionsskiftet i Norden. Dette Arbejde kan ikke lades uanmeldt for Historisk Tidsskrifts Læsere, hvor vanskeligt det end er for en Faghistoriker at formulere en nogenlunde retfærdig Anmeldelse af et Arbejde, der i saa udpræget Grad falder udenfor almindelig hævdvunden Form for historisk Fremstilling. Vanskeligheden for Anmelderen forstaas maaske bedst, hvis vi først betragter, hvad Dr. Grønbech anfører som „Literatur“ til sin Fremstilling. Det er seks Værker, af hvilke de fem (A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse, Maurer: Die Bekehrung des norwegischen Stammes, Feilbergs Jul, Daaes Norges Helgener og Ellen Jørgensens Helgendyrkelse i Danmark) hver for sig er kendte og lodige nok. Men der er den Ejendommelighed ved denne Literaturfortegnelse, at det for den, der med Opmærksomhed gennemlæser Skriftet selv, sandt at sige er vanskeligt at opdage, hvor noget af disse fem Værker har øvet større Indflydelse paa Forfatterens Fremstilling; den er i alt Fald kun yderst indirekte paaviselig, og den opmærksomme Læser vil snarere undre sig over, at O. Schonings fortræffelige lille Arbejde over „Dødsriger i nordisk Hedentro“ der dog tydeligt nok har sat sit Spor i Forfatterens Fremstilling p. 54, er forblevet unævnt ligesom Hans Olrik's Konge og Præstestand, der dog vel nok maa siges endnu at

være den redeligste og mest roligt omtænksomme Fremstilling af Skiftet fra Hedendom til Kristendom. Medens nu disse fem Værker, der for Faghistorikeren unægtelig repræsenterer en Hovedopsummeren af vor Viden, ikke er synderlig mærkbare i Fremstillingen, saa er til Gengæld det sjette, der nævnes, allestedsnærværende deri; det er Dr. Vilh. Grønbech's fire omfangsrige og ordrige Bind, betitlede: Vor Folkeæt i Oldtiden. Dette store Værk bærer da helt det lille Skrift om Religionsskiftet, og deri stikker Vanskeligheden; thi det store Værks Methode er det lille Skrifs Methode, og om selve denne Methode har indtil nu kun een Faghistoriker, Overbibliotekar Sofus Larsen i Tilskueren 1910, villet paatage sig at udtale en Dom, saa fremmedartet en Fugl har den syntes at være.

Dr. Grønbech har som historisk Forfatter haft den utvivlsomt rigtige Tanke, at det at skrive Oldtidshistorie er at digte. Det er sandt nok, at det til en vis Grad gælder om al Historieskrivning, og at det maaske var bedre, om Sprogbrugen tillod at erstatte Udtrykket: at skrive Historie, med Udtrykket: at digte Historie. Men der er dog den Forskel, at for Tiden efter det 13. Aarh. skal Digtning af dansk eller nordisk Historie stemme overens med saa mange givne Kendsgerninger, at det digteriske Moment i en kortfattet Skildring altid vil komme til at vige tilbage for Fremførelsen af dem; da er det Realiteterne, der levendegør, og kun i Realiteternes Sammenstillen finder Digterevnen sin Plads. Anderledes for Tiden før det 13. Aarh. Den, der vil se sit Folks Fortid i samme levende Form for Tiden før som for Tiden efter det 13. Aarh., maa acceptere, at hvor i den senere Tid selve Kendsgerningerne kan give Fremstillingen sit Liv, maa i den tidligere Digtningen levendegøre, fordi Kendsgerningerne bliver saa særdeles faa og meget inkongruente. Det er den Opgave, Axel Olrik, hvad der end er blevet indvendt mod hans Fremstilling fra et religionshistorisk Synspunkt, dog har gjort et meget smukt Forsøg paa at løse i sin Skildring af „de nordiske Folk i Vikingetiden“ i Verdenskulturens tredje Bind. Problemet her er kun det at digte over de Kendsgerninger,

der virkelig kan udsondres af Kilderne som tilforladelige, over dem alle, ikke imod dem og ikke udover dem.

Det er da ikke imod Dr. Grønbech's methodiske Digtning, at Faghistorikeren vil opponere, omend den Form, hvori han digter, ofte vil forekomme ham gold ved sin Skruethed, og han vil føle en instinktmæssig Uvilje mod at skulle hæve sig til Højder, hvor det digteriske Udtryk rent ud sagt bliver uforstaaeligt i sin Sublimitet — forstaaeligt maa og skal historisk Skildring være. Men han vil spørge: er det de tilforladelige Kendsgerninger, Forfatteren digter over? er det dem alle? er der ingen, der skejer ud ad en anden Digtning til? Vil han have disse Spørgsmaal besvarede, møder han nu først det mærkelige, at medens Dr. Grønbech anerkender Begrebet Literatur og gør en omend ikke altfor omfattende Reverens for det, saa synes han ikke at ænse Begrebet Kilder. Vil man have hans Kilder, saa maa man selv efter fattig Evne grave dem ud af hans Tekst, omend denne bevidste Undervurdering af Kildehenvisningers Betydning saa stærkt strider mod den priselige Sædvane i den Række Skrifter, hvori Forfatterens Arbejde har nydt den Ære at blive optaget. Imidlertid, i og for sig er de let fundne; bortset fra nogle norske og angelsachsiske Lovsteder kan de sammenfattes i to Kategorier: de middelalderlige Gildestatutter og nogle af de værste Røverhistorier fra de seneste islandske Sagaer, særlig Olav Trygvessons. Men Anmelderen kan ikke andet end mene, at dette er at tage sig Historieskrivningens vanskelige Kunst altfor let, ja ikke alvorligt nok, selv for et Tidsrum, hvor den er fortrinvis Digtning; og jeg skal forsøge at begrunde denne Formening ved en Række bestemt formulerede Indvendinger mod Dr. Grønbech's Methode og Form, saaledes som dens Virkninger viser sig i dette lille Skrift.

Der er nu for det første det, at disse fuldtudformede, digterisk opsatte Noveller og historiske Romaner fra Beg. af det 13. Aarh. jo dog ikke kan tages for direkte Gengivelser af Folks Tænkesæt og Talebrug mere end to Aarhundreder før. Om en Ytring af Kjartan om Olav Trygvesson siger Dr. Grønbech (p. 23): „Saadan taler en Fremmed, der et Par

Dage i Forvejen havde set Olav for første Gang“. Det skal være en meget naiv Læser af Anna Sofie Reventlows Saga i Sagasamlingen „Dronninger uden Krone“, der tror, at Carl Ewald endog lige til Sætningsbygningen har ramt Konrad Reventlow, og dog vilde det jo være en stor Uretfærdighed mod Carl Ewald at jævnføre hans historiske Viden om Tiden ca. 1700 med Laxdølasagaens Forfatters Viden om Tiden ca. 1000. Fortællingen om Odins lille Besøg hos Olav Trygvesson er visselig overordentlig morsom — ikke mindst det Træk, at den indtagende Gæst ved sin interessante Underholdning holder Kongen oppe saa langt ud paa Natten, at den søvnkære Bisp gentagne Gange maa minde ham om, at det er Sengetid — den er et Eksempel paa det 13. Aarh.'s Form for Humor, som vi fra Danmark kender det i Folkevisen om Thors Rejse til Jotunheim, det var, for at vove en dristig Jævnførelse, den Maade, man i det 13.—14. Aarh. prøvede at være Offenbach paa, men lader denne Humor sig tage højtideligt, som Vidnesbyrd om Tankegange eller Stemninger i Religionsskiftetiden? Fortællingen om Olav, der gaar frem og tilbage paa Aareraderne, medens der ros, og jonglerer med tre smaa Sværd, er i sig selv en Idrætshistorie, som man har Skipperhistorier og Jægerhistorier, og rent som saadan fortælles den ogsaa af Snorre. Naar dens Indførelse da andetsteds motiveres ved, at ved denne mærkelige Idræt vandt Olav Endride Asbjørnsson for Kristendommen, er denne Motivering jo øjensynligt en Paaklistring af en senere Tid, der forlangte, at alt, hvad Olav havde foretaget sig, skulde være til Kristendommens Fremme; det væsentlige i Fortællingen bliver alligevel ikke Idrættens sjælevindende Virkning, men Beundringen for selve den Idrætsrekord, Olav havde sat. For denne Fortællings objektive Rigtighed synes nu Dr. Grønbech, som rimeligt er, heller ikke at ville kavere, siden han indleder Genfortællingen af den med Bemærkningen: „Hvordan Eftertiden tænkte om ham (Olav) som Missionær, det læses bedst“ o. s. v., men det er dog, hvis han vil lægge dens Realitet fra sig, slet Stil, at han lader Genfortællingen ende med „og Endride gik glad over“ — som om Læseren tilsidt

alligevel skal tro paa hele Krøniken. Her, som det atter og atter forekommer i Dr. Grønbech's stilistiske Maner, lades Læseren i Tvivl, om det er Forfatteren selv, der taler, eller om han blot refererer en Tankegang fra et ikke nærmere bestemt Tidspunkt. Men selv blot som Illustration taget, er saa denne Fortælling en Illustration til Eftertidens Opfattelse af Olav eller til Religionsskiftetidens af Kristus? Er det ikke mere forvirrende end oplysende at faa en saadan Historie serveret in extenso for at illustrere, at nogle af dem, der gik over til Kristendommen, gik over, fordi de mente at have et eller andet Bevis for, at Kristus var en stærkere Gud end Thor? Hvad borger os for, at det netop var Beviser af denne Art, Olavs Samtid forlangte og fik? — Og saa er der Fortællingen om de ni sorte Diser fra Nord og de ni hvide fra Syd, der af Dr. Grønbech bruges som stor stilistisk Indledning; lad os være enige om, at den er en ikke altfor betydelig kristen Digers nette Allegori, tilsat lidt Spøgelsefrygt.

For det andet skal man, naar man overhovedet mener at kunne bruge saadanne Fortællinger, i alt Fald tage dem som de staar, ikke selv lægge nyt til — og saa lader det sig endda ikke forsvare i den Grad at ignorere alle kritiske Regler, at man, naar den samme Fortælling forekommer hos forskellige Forfattere i forskellige Versioner, da uden videre vælger at genfortælle den i den Version, der passer en bedst. Man maa undersøge det indbyrdes Forhold mellem de forskellige Versioner; man maa i alt Fald ikke være uvidende om det, naar andre Forskere allerede har gjort sig den Ulejlighed at udrede det. Om Eyvind Kinnrifa siger Dr. Grønbech: „Da kom Sandheden frem: Eyvind var ikke noget almindeligt Menneske, han var gudviet Høvding. Allerede inden han blev født, havde hans Forældre viet ham til Guderne, og selv havde han, efter han var kommen til Skels Aar og Alder, ofte i sine Blot gentaget Vielsen“. Det fremgaar af denne Omskrivning, at Dr. Grønbech har for sig den store Olavssaga, hvor Eyvind forklarer Aarsagen til sin Vægning ved at tage mod Daaben saaledes: „Nej, jeg kan ingen Daab faa, om jeg end vilde, thi mine Forældre kunde ingen Børn faa, førend de droge til

troldkyndige Finner og gav dem mange Penge, for at de ved deres Klogskab skulde skaffe dem et Barn; de sagde, at de kunde ikke gøre det, „men det kan maaske lykkes“, sagde de, „om I love med Ed, at dette Barn skal lige til sin Dødsdag tjene Thor og Odin, om vi kunde udvirke for Eder et Barn, som kan faa Alder og Liv dertil“. De gjorde dette efter Finnernes Anvisning; siden avlede de mig og gav mig til Odin; jeg fødtes da op, og saa snart jeg fik Forstand dertil, fornyede jeg deres Løfte, og siden har jeg med al Kærlighed tjent Odin, og er blevet en mægtig Høvding. Nu er jeg paa saa mangfoldig Vis Odin hengiven, at jeg kan paa ingen Maade gøre Forandring heri, ej heller vil jeg¹⁾. Dr. Grønbech burde nu have ladet sig advare af Snorres fornemme Forsigtighed, thi hans Gengivelse lyder i al Kølighed: „Nej“, sagde Eyvind, „jeg kan ingen Daab faa, jeg er en Aand, indmanet i et Menneskes Legeme ved Finners Trolddom, thi min Fader og Moder kunde ej før faa Børn“. Siden døde Eyvind, han havde været den troldkyndigste Mand²⁾. Men forøvrigt er jo Kildeforholdet saa bekendt, at Dr. Grønbech ikke kan være uvidende derom: den store Olavssaga er en Kompilation fra Slutn. af det 13. Aarh., hvor Kompilatoren fra den hele Sagaliteratur samler alle mulige Efterretninger om Olav Trygvesøn og indfælder dem i den Ramme, Snorre afgiver, og særlig har han til dette Udfyldningsarbejde søgt Stof i den Saga om Olav, som Munken Gunnlaug i Tingøre Kloster havde skrevet c. 1200 paa Grundlag af en noget ældre Saga, der var forfattet af hans Klosterbroder Odd Snorresøn³⁾. Netop det, at Kompilatoren saa stærkt har nyttet Gunnlaugs Saga, gør det muligt for os ved en Sammenholden af den store Olavssagas Tekst med Odds Olavssaga at danne os et Begreb om Indholdet af Gunnlaugs Saga, hvis Tekst er tabt. At nu Fortællingen om Eyvinds Død bærer til de Partier,

1) Grønbech 24. Fornm. Sög. II, 166—68.

2) Heimskr. ed. F. Jonsson I, 394—95.

3) F. Jonsson: Old.-isl. Literathist. II, 394—414, 772—774. P. A. Munch og P. Groths Fortællinger til Udg. af Odd Snorresøns Olav Trygvesøns Saga, Kristiania 1853 og 1895, Bjørn Magnusson Olsen: Om Are Frode, Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1893, 207—352.

som Kompilatoren har optaget fra Gunnlaugs Saga, er alle enige om¹⁾); for at finde den i dens oprindelige Form, maa man derfor gaa tilbage til Odds Saga, hvor den tidligst forekommer. Denne foreligger i to Redaktioner. I den knappere, stockholmske Redaktion siger Eyvind: „Jeg vil fortælle jer, at min Fader og Moder ejede meget Gods, men havde ingen Arvinger, det sørgede de meget over og derfor tilkøbte de sig hos troldkyndige Mænd, at min Moder skulde blive frugtsommelig, og saaledes skete det da ved deres Trolddomsmagt. Og ved det Samleje undfangedes jeg, som i Virkeligheden var en Trolddomsaand. Saaledes har jeg da slet ikke nogen menneskelig Natur, og derfor kan jeg heller ikke sig Ja til Eders Bud“²⁾). I den fyldigere arnemagnæanske Redaktion lyder hans Forklaring: „Min Fader og Moder levede længe sammen i lovligt Ægteskab og fik ingen Børn, og da de begyndte at ældes, gik det dem meget nær, om de skulde dø uden Arvinger. De droge derpaa med mange Penge til Finnerne og bad dem ved Trolddomsfærd at forskaffe dem en Arving. Finnerne paakaldte da Fyrsten over de Aander, som bor i Luften, thi Luften er lige saa fuld af urene Aander som Jorden. Og denne Aand sendte en uren Aand hen til det mørke Fængsel, som min Moders Liv med rette kan kaldes; og denne Aand er jeg, saaledes undfangedes jeg og erholdt menneskelig Skikkelse og blev født til Verden; jeg tog ogsaa Arv efter min Fader og Moder og store Besiddelser, derfor kan jeg ikke lade mig døbe, thi jeg er ikke et Menneske“³⁾). Det er jo nu let nok at forstaa, hvad der har motiveret hele denne Eyvinds Forklaring. For Odd, der selv proklamerer det som sin Opgave at forherlige Olav Trygvesøn som den store Kristendommens Forkæmper, forelaa den lidet opbyggelige Beretning om Haaloga-høvdingen Eyvinds Tilfangetagelse ved Svig, om hans gentagne Afslag paa Kongens Opfordringer til ham om at lade sig døbe,

¹⁾ P. A. Munch p. XII—XIII; B. Olsen, Aarb. 1893, 278 Anm. 2.
F. Jonsson II, 409, Anm. 4 cf. 399.

²⁾ P. A. Munch p. 35—36.

³⁾ Fornm. Sög. X, 306—307.

hvortil de største Løfter om Rigdom og Magt knyttedes, og om hans forfærdelige Død paa Kongens Bud under det glødende Fyrfad. I det mindste denne sidste grusomme Handling er dog faldet selv Olavsforherligeren Odd for Brystet, den kunde han ikke lade staa uforklaret, som om en kristen Konge kunde behandle et Medmenneske saa barbarisk, var han ogsaa en Hedning. Og der meldte Forklaringen sig af sig selv for den bibelkyndige, selv for sin Tid ualmindelig overtroiske Munk; det var ikke mod noget Menneske, Olav handlede saaledes, intet Menneske kunde heller saa haardnakket have modstaaet Kongens blide Overtalelser, nej, ud af Eyvind talte en uren Djævelens Aand, der havde tilsneget sig Ære og Magt blandt Menneskene, den uddrev Olav, som Kristus uddrev urene Aander af de Mennesker, de havde besat — at Midlet i dette Tilfælde var noget voldsomt, det forstodes og undskyldtes umiddelbart ved Resultatets Rigtighed. Kardinalpunktet i Forklaringen er netop det, at Eyvind, uren Aand som han er, ikke kan modtage Daaben, selv om han vilde; derpaa hviler den oprindelige Forklaringens indre Sammenhæng. Men den er udvisket i den i den store Olavssaga forekommende Version, der ogsaa derved tilkendegiver sig som senere Omdigtning; naar Forklaringen: Finnerolddom og uren Aand, afløses af Odins og Thors Indførelse og det, at det ufødte virkelige Menneskebarn blot skænkes til dem, bliver den haardnakkede Vægning ikke længere forstaaelig, og omvendt Kongens Grusomhed ikke mere undskyldelig. Der kan være Tvivl om, naar denne nye slettere Forklaring er indført i Beretningen. Hvis man med Groth og Finnur Jonsson bør antage, at den fyldigere arnemagnæanske Gengivelse ligger Odds latinske Grundtekst nærmest, og at den stockholmske kun er en forkortet Gengivelse deraf, saa er der Mulighed for, at allerede Gunnlaug har foretaget denne uheldige Omredaktion. Hvis man med Bjørn M. Olsen tør antage, at den stockholmske Gengivelse staar Odds Grundtekst nærmest, og at den arnemagnæanske i Virkeligheden er en Gengivelse af Gunnlaugs ældste Omarbejdelse af Odds Olavssaga, saa maa Indførelsen af den yngre Forklaring henføres til en senere Udgave af Gunnlaugs Olavssaga, ja maaske til selve Kompila-

toeren af den store Olavssaga¹⁾. Men dette vanskelige kildekritiske Spørgsmaal, som jeg ikke skal vove at udtale nogen Mening om, er ganske ligegyldigt for Afgørelsen af Hovedspørgsmaalet; hvad enten det besvares paa den ene eller paa den anden Maade, lægges derved blot Indførelsen af den nye Forklaring lidt nærmere Aaret 1200 eller lidt nærmere Aaret 1300. Hovedsagen er, at Fortællingens ældste Form saa ganske afgjort har Forklaringen om Uddrivelsen af den urene Aand — ja, selve den store Olavssagas Tekst har bevaret Mindet herom. Thi som det fremgaar af Citatet, tager den Udgangspunkt i den ældre Version; den begynder med, at Eyvind erklærer „jeg kan ingen Daab faa, om jeg end vilde“, og den har endnu de troldkyndige Finner; men saa glider den ved Indførelsen af Odin og Thor over, til den tilsidst ender i det ganske modsatte Standpunkt: Eyvind vil ikke modtage Daaben, omend hans Kunnen nu kun forhindres ved hans egen Følelse af Hengivenhed for Odin. — Og nu vil altsaa Dr. Grønbech have, at uagtet Kildeforholdet er saaledes udredet, uagtet Forklaringen om Odin og Thor tydeligt kan ses først efter 1200 at have afløst en ældre, forstaaelig og sammenhængende Forklaring af Forholdet, saa skal vi dog mene, at en Version, der er Resultatet af forskellige uvidende og overtroiske Munkes Samarbejde det 13. Aarh. igennem, kommer Høvdingen Eyvind Kinnrifa's Tanker og Følelser nærmest, som han i 997 eller 998 laa under det glødende Fyrfad. Ja, han vil mere end det, han vil arbejde videre i Munkenes Aand, han vil immaterialisere det materielle; hvor Munken taler om den rent materielle Gave af et Menneskebarn til hedenske Guder, der taler han om „Gudviethed“²⁾. Eksisterede en saadan Fore-

¹⁾ F. Jonsson II, 398 ff. Aarb. 1893, 280 ff. F. Jonsson II, 410, 774.

²⁾ Man bemærke, hvorledes Dr. Grønbech netop aandeliggør Fortællingens ligefremme materielle Fakta, f. E. „hvis man forstaaer Ordet personlig saadan, at det betyder Kampen mellem ville og ikke ville, da passer det ikke her, men det har sin Gyldighed i disse Overvejelser“ (Eyvind Kinnrifas?) „naar det tages i sin dybeste Mening, til at betegne et Opgør om man kan eller ikke kan. Der var mange som ikke kunde“. „Eyvinds Personlighed var af den Art, at den ikke taalte nogen Omplantning, og derfor

stilling paa „Religionsskiftetiden“? Ja, at Høvdinger var Goder, Præster, at de maaske nu og da af Folket opfattedes som nedstammende fra de Guder, hvis Kultus de forestod — men at de selv opfattede sig som aandeligt „gudviede“ i kristelig eller Grønbechsk Forstand, det vil det falde vanskeligt at føre Bevis for, i alt Fald lader det sig ikke gøre ved at begaa den Undladelsessynd at overse Kildekritikens ærlige Arbejde. Nej, her foreligger ganske simpelt et slaaende Eksempel paa den fejl-agtige Historieskrivningsmethode, som Lauritz Weibull saa træffende karakteriserer som moderne pseudovidenskabelig Sagn-dannelse.

For det tredie har vi, hvor fattige vi end er, dog flere Kilder til Religionsskiftets Historie end dem, Dr. Grønbech har digtet over. Vi har Runestene, Stednavne, Ansgars Liv, Adam af Bremen, arkæologiske Fund, religionshistoriske Analogier — man tænke blot paa „Nordiske Fortidsminder“, „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie“, Dr. Blinkenbergs Afhandling om Tordenvaabenet i Kultus og Folketro, Knut Stjernas Udredning af Ansgarmissionens rette Formaal, ja, blot paa Henry Petersens gamle Disputats om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold. Dr. Grønbech vil maaske hertil sige, at alt dette kender han, men for hans særlige Opgave: Skildringen af Sindstilstandenes Skiften, har disse Kilder og Arbejder syntes ham irrelevante. Men dette er en beklagelig Fejltagelse; Optagelsen af de ved Kritik som tilforladelige udsondrede Kendsgerninger kan ikke udelades i en historisk Skildring, de er Historiens Kød og Blod, og de lader sig ikke ustraffet ombytte med den frie Fantasis Taagegevandter. Den, der skriver om „Religionsskiftet i Norden“, uden at de faa Kendsgerninger, der er, i passende Maal indgaar i hans Skildring og giver hans Digtning fast Grund under Fødderne, „ham dømmer ikke vi, hans egen Gerning dømmer ham“.

For det fjerde har Dr. Grønbech tituleret sit Skrift „Religionsskiftet i Norden“. Hvad er efter Dr. Grønbech's Opfattelse

kunde ingen Magt udefra undergrave hans Nej“. Det er saa høj Tale, at det forekommer som en Oversættelse af Olavs-sagaens Oldnordisk til Englenes Tungemaal.

„Norden“ c. 1000? Det er næsten lige saa interessant at efterforske, som hvad „Midgaard“ var for „vor Folkeæt i Oldtiden“. Det er i alt Fald ikke Sverige, thi denne geografiske Bestemmelse forekommer overhovedet ikke hos Dr. Grønbech. Grønland, Island og Norge nævnes, og der tales om „vore Forfædre“, saa at Danmark vel maa præsumeres at udgøre en integrerende Del af „Norden“. Men „Norden“ er noget mere for Dr. Grønbech end disse stedsbestemte Lande, „Norden“ er for ham som i salig Skandinavismens Dage et Hele, et særligt Kulturfællesskabs Landomraade. Denne Forestilling er et videnskabeligt, eller om man vil, et uvidenskabeligt Fantom, som „fællesgermansk“ nu er blevet det. Enhver, der har været opmærksom paa, i hvor høj Grad nyere Undersøgelser, arkæologiske som historiske, er baarne af Tanken om store lokale Forskelligheder i ældre Tidens Samfundsordninger og Samfundsliv i Nordeuropa, vil være yderlig forsigtig overfor saadanne forældede Generalisationer. Hvor naturlig er ikke ogsaa den Tanke, at naar Forskellighederne endnu den Dag i Dag blot indenfor de nordiske Lande saa langt fra er udglattede, saa har de for næsten tusind Aar siden været endnu større. Paa alle Omraader — men ikke mindst paa det religionshistoriske; kan der tænkes større Modsætninger end den mellem den lovmæssige Vedtagelse af Kristendommen paa Island, den næsten umærkelige Overgliden i Danmark, den gentagne voldsomme Omvendelsesagitation i Norge, og den aabne Kamp mellem lige stærke Magter i Sverige? „Norden“ er for stort et Ord, ikke mindst i en Religionshistorikers Mund; den formelle Uniformitet, som Kristendommen førte med sig, bør ikke forlede ham til at formode en tilsvarende reel Uniformitet i Hedendommen.

Endelig har Dr. Grønbech kaldt sit Skrift „*Religions*skiftet i Norden“. Men kan Overgangen fra Hedendom til Kristendom betegnes som et *Religions*skifte? Hvem tør kalde det, der var før hvad vi kalder Kristendom, en Religion? Hvem kan vise, at det, der var umiddelbart efter, hvad vi kalder „Kristendommens Indførelse“, var en Religion? Hvorfor har Dr. Grønbech ikke skrevet om *Kultus*skiftet i Danmark, Norge,

Sverige og Island, eller blot i Danmark? Det er sandt, at saaledes stillet er Opgaven meget vanskelig, og at Tiden for dens Løsning maaske endnu ikke er inde. Thi nordisk hedensk Gudetro som den virkelig var, er endnu et lukket Land for os. Alt, hvad de sene islandske og kristne Sagaer har at berette os, det maa betragtes fra et almindeligt religionshistorisk Synspunkt, vi maa anstrenge os for at opløse deres kombinerede og farvede Beretninger i Overensstemmelse med Lovene for almindelig primitiv Religion, vi maa inddele og lokalisere. Det er det Arbejde, som bl. a. O. Schoning i sit ovennævnte Skrift har paabegyndt, og som man maa haabe, at han vil fortsætte; han vil finde Støtte hos den saa højtstaaende danske Arkæologi. Og vi maa saa dybere ned i Forstaaelsen af det tidligt kristelige i de nordiske Lande, vi maa ogsaa der inddele og lokalisere, til vi finder Kultusforbindelserne i tilstrækkeligt mange Tilfælde.

Alligevel undres man over, at Dr. Grønbech ud fra sine Forudsætninger ikke har gjort dette Forsøg, thi det mærkelige er, at dette Synspunkt, Tanken om at det, der ved „Religions-skiftet“ foregaar, i Virkeligheden er et Kultusskifte, ingenlunde ligger ham fjernt. Tværtimod, den bærer halvt hans Fremstilling; fordi han ligesaa stærkt hviler paa de danske Gildestatuter som paa de islandske Sagaer, er denne Tankegang fuldt saa fremherskende i hans Skrift. De lokale Kultushøje og -kilder gled over til Helgenerne, Minnedrikningen fortsattes under andre Navne, Gilderne gav Fællesskab for Slægten, Aarsfesterne om-døbtes — alt det har Dr. Grønbech, men det staar hos ham i en skrigende Modsætning til Forsøgene paa ved de islandske Krønikers Hjælp at puste Liv i den Tanke, at det, der afløstes, var en virkelig religiøs Overbevisning, som var aandeligt levende hos „Folket“. Og for denne anden, ikke saa direkte udtalte, men ligesaa bærende Grundtanke skylder Dr. Grønbech os endnu endog Skyggen af et Bevis. Her maa der først og fremmest sondres. En forsvarlig Analogislutning tillader sikkert nok en Formodning om, at Trangen til en religiøs Overbevisning, om nogetsteds, kan have været levende hos Datidens Overklasse, i Høvdinge- og Godeslægterne. Den kan have ført nogle af

disse fornemme, særprægede Slægter til længe at fastholde de gamle Kultusforestillinger, saa at de nye, kristendomsfarvede, har trængt sig frem endog under deres Modstand; den samme Trang kan ogsaa her og der have ført enkelte netop af deres Medlemmer til med Varme at slutte sig til de nye. I Danmark kan man da ogsaa i Odinkar se en Efterfølger af Aale Saalvegode og Rolf Noregode, men at saadanne Høvdingebisper i det 11. Aarh. var mange i Tal, lader sig ikke let bevise, hvor almindeligt antaget det end maa indrømmes at være, at Høvdingerne i Danmark gik i Spidsen for Bevægelsen; omvendt er der intet blot nogenlunde paalideligt overleveret om Modstand fra deres Side. Det maa jo i det hele taget ikke overses, at der i Kultusskiftet er et til Tider stærkt politisk Moment, som Dr. Grønbech vel nævner, men slet ikke har taget op til Drøftelse, som overhovedet hans Skildring ganske mangler den Baggrund af Indsigt i de nordiske Samfunds Klassesdeling ca. 1000, der er en nødvendig Betingelse for den rette Forstaaelse. At sværge til Kristendom, det var efter Omstændighederne at støtte eller at bøje sig for Kongemagten i Modsætning til Høvdingemagten. Denne Modsætning gav voldsomme Sammenstød i Norge, fordi Olaverne her for saa heftigt frem; i Danmark synes den mig dog udtalt i Jellingestenens: „den Harald, som . . . gjorde Danerne kristne“, og hvis her Modsætningen ikke blev saa skarp, og Muligheden for, at visse Høvdingeslægter har fulgt med i eller endog været Førere for den langsommere Overgliden, ikke er udelukket, saa var det, fordi de følgende danske Konger fandt mere Fornøjelse i Englands Erobring end i at sætte glødende Fyrfade paa Høvdingernes Maver. Men selvom vi stiller os paa Dr. Grønbechs methodiske Standpunkt, selvom vi som han i stor Udstrækning tager Sagaernes Beretninger for gode uden smaalig kritisk Hensyntagen til deres Overleverelsesmaade, selvom vi som han er overbevist om, at en Forsker, der ogsaa er Digter og Seer, kan vende Vranken ud af disse Munkefortællinger og med intuitiv Sikkerhed gengive dem paa sit hedensk, saa at de bliver til lige saa mange Vidnesbyrd om den hedenske Overbevisnings Styrke, saa er dog selv da ikke meget vundet.

Lad være, at Dr. Grønbech intetsteds har redegjort for sin tiltagne Ret til at handle saaledes med Kilderne, lad være, at han intetsteds betror os, efter hvilke Principper han genoptegner Vrangsidens Mønstre, lad os indrømme ham Eyvind Kinnrifas „Gudviethed“ — med alle Sagaernes Beretninger tilsammenlagte naar vi dog ikke ud over en meget snæver Kreds af islandske og norske Høvdinge, og fra dem tør vi dog højst kun slutte os til deres Standsfæller Norden over, til Høvdingeoverklassen.

Men „Folket“, den i Forhold til Høvdingeoverklassen meget store Mængde af danske Bønder fra Hytterne i Landsbyerne, der i en Tid uden Købstæder udgjorde hele „Folket“. Hvem kan tro, at disse Bønder, der den Dag i Dag ofte ser paa Præsten, hans hele Lære og Gerning, med en nøgtern Mistillid, for tusind Aar siden saa paa Thorsgoden, der tilmed var Høvding, med en religiøs Overbevisnings Styrke? Eller at mange af dem blot delte hans, hvis han havde nogen? De bragte vel nok Sul til hans Blot, som de senere i Aarhundreder har betalt Tiende og ofret til Paaske og Pinse; de søgte ogsaa egne, mere beskedne Kultussteder, og dem vedblev de at søge, vel endog med des større Forkærlighed, efterhaanden som de blev autoriserede af Kristendommen. Sikkert er mangfoldige Steder i Danmark Kirkestien ældre end Kirken; til den knyttedes Bønderne dog fastere, fordi i den fik nu deres Børn Navn, og omkring den begravede de nu deres Døde, Sognets Sædvaner voksede op i og om den. Der er endnu fremragende kristne Mænd, som i disse Sognets Sædvaner ser det fasteste Grundlag for den danske Folkekirke — men de er faa, og mange er der, af Kristendommens Forkæmpere og Modstandere, som vil benægte, at i dem finder en levende religiøs Overbevisning passende Udtryk, mange er der, der endog paa Grund heraf vil paastaa, at selv næsten tusind Aars Oplæring i Kristendom endnu ikke har indgivet det danske Folk nogen meget dyb religiøs Overbevisning. Om Tiden for tusind Aar siden digter paa dette Punkt, naar alt kommer til alt, Joh. V. Jensen maaske dog sandere end Dr. Grønbech, naar hans friskere og friere Digterfantasi levendegør

for os Billedet af den kaade Landsbyngel, der inden sin endelige Affart uden Angst og Bæven omstyrter og opbrænder den gamle Høvdingegodes trøskede Penater.

I et Par Slutningsord sejrer den rigtige Opfattelse af Religionsskiftet som et Kultusskifte hos Dr. Grønbech. Det er virkelig gyldne og rigtige Ord, han siger der: „Men er nu den nye Religion Kristendom, eller er den det ikke? Ja, vi kan med samme Ret spørge: hører Katholicisme og Protestantisme sammen under een Hat? Den Religion, der fremgik af Sindsskiftet i Norden, havde sit eget Præg, som gør, at den aldrig kan forveksles med Folkefromhed i Syden. Og ligesaa utvivlsomt er det, at Ejendommeligheder ved vore Fædres Gudstro kan spores i Historiens Gang, ja endnu præger os, der skriver og læser om Fortiden ud fra Synspunkter, der ikke har Gyldighed længere end til Alperne, og knap saa langt“. — Skade kun, at Dr. Grønbech ikke fuldt har forstaaet, at det gjaldt om at give netop dette Synspunkt sin rette Styrke ved fast Opbygning og streng Begrænsning, Skade kun, at han her som i sit store Værk har villet være aandfuld i Stedet for stillfærdigt forskende og klogt tilrettelæggende, Skade kun, at hans Bidrag til Religionsskiftets Historie derved er blevet saa stærkt forringet, og ved sin urigtige Methode staar i en saa lidet flatterende Modsætning til den hele Række af religionshistoriske Smaaskrifter.

Erik Arup.

D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864.

En efterladt Redegørelse udgivet ved Aage Friis. XXXII + 316 S. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag 1914.

I min Bog om Tyskland citerer jeg de Ord af Benedek, da hans Hustru vilde hindre ham i at brænde sine Papirer: „Hvorfor ikke, jeg maatte anklage alt og alle fra øverst til nederst og dog vedblive at være en slagen Feltherre“.

Maaske har, halvt bevidst, halvt ubevidst, en lignende Tankegang været medvirkende til, at Monrad, da han ende-

lig havde nedskrevet den Redegørelse for sin Deltagelse i Begebenhederne 1864, som nu foreligger, undlod at udgive den. Den var, oplyser Udgiveren, Prof. Friis, skrevet til Offentliggørelse i 1881, den udkommer nu nogleogtredive Aar efter Udarbejdelsen, syvogtyve Aar efter Monrads Død.

Men netop naar man nævner Benedek, falder der jo en rigtignok paa Sinde den afgørende Forskel mellem den slagne Feltherre og den slagne Diplomat. Hin fik paanødt et Førerskab, som han ikke havde søgt og ikke ønskede. Derimod paatog Monrad sig selv det tunge Ansvar at bringe det danske Statskib ud af den grænseløs farefulde Stilling, det var i i Juleugen 1863. Hvorfor han gjorde det, er det første og — med Hensyn til Bedømmelsen af Monrad — egenlig det afgørende Spørgsmaal, man kunde vente besvaret gennem Redegørelsen. Men Svaret fattes.

Man ser af Bogen (S. 55—56), at Monrad ansaa Halls Stilling for kompromitteret. Hall havde ikke Kongens Tillid, og han havde faaet det udenlandske Diplomati imod sig. Dertil kommer, at det maaske vilde have været særlig haardt for den Mand, der havde presset Novemberforfatningen igennem, nu at faa den gjort ugjort. Men vilde, trods alt, Hall ikke bedre end Monrad have været Manden dertil? Folkestemningen var jo, efter Monrads eget Sigende, afsvalet siden November, og havde Hall ikke i hvert Fald mere Autoritet overfor denne Stemning end Monrad? Fremfor alt, hvad vilde Monrad selv gøre som Konsejlspræsident? Det er næsten ikke muligt at se Situationen anderledes, end at Monrad med en uhyre Selvtillid har ment, at kom han først til, skulde Skærene nok klares. Han søger i sin Redegørelse at vise, gennem en Skitsering af sin Livsførelse, at han ikke var magtsyg. Meget vel, han overtog altsaa Magten uselvvisk og kun i Fædrelandets Interesse. Men hvordan han vilde tjene dette, har han i hvert Fald ikke selv gjort sig Rede for. Selv om Bogens Taushed herom ikke var talende, er alt det, som skete under Monrads Præsidium, tilstrækkeligt Bevis derfor, thi netop det betegnende for det Monradske Diplomati i 1864 og det ulykkebringende er Raadvildheden.

Omtrent samtidig med Udgivelsen af Monrads Redegørelse har Prof. Friis (sammen med Dr. P. Munch) udsendt første Bind af Fru Heibergs Breve til Krieger. Under 2. Januar 1864 skriver Fru Heiberg (S. 243), at hun har haft Besøg af Fru Hall, der „ytrede, at det havde glædet Hall, at De (Krieger) ikke havde indladt Dem med Monrad. Stemningen mod Monrad er vist saa bitter fra Halls Side som muligt. Alle hans Planer i de senere Aar, ytrede hun, er gaaet ud paa at sætte sig i Halls Sted i Ministeriet og kaste ham overbord. Dette er vistnok sandt“. Der er ingen Grund til at ophøje Fru Heibergs Gengivelse af Fru Halls Referat af hjemlige Hallske Udtalelser til klippefast Historie. Men den Antagonisme mellem Hall og Monrad, som her har faaet saa skarpt et Udtryk, var jo utvivlsomt i en ikke ringe Grad tilstede — en Antagonisme, hidrørende fra Modsætninger baade i Anskuelser og i Væsen og Temperament —, og at Monrad har fortrængt Hall ved at overtage Konsejlspræsidiets synes Historien at maatte godkende. Havde Monrad som alle andre sagt nej, var Følgen dog sikkert bleven, at Hall havde maattet fortsætte Ledelsen. Og hvor berettiget det end kunde være at optræde som hans Afløser, naar man havde Følelsen af baade at vide og at ville, saa bliver det væsentlig mindre berettiget, naar ingen af Delene var Tilfældet.

Noget historisk nyt af Betydning indeholder heller ikke den øvrige Del af Bogen. Men dette er forklarligt nok. Redegørelsen er skrevet 16 Aar efter Begivenhederne, væsentligst efter Hukommelsen, og beregnet som den var til samtidig Offenliggørelse er den læmpet og dæmpet med Hensyn til det, som ellers kunde have givet den dens største Tilløkkelse, en uforbeholden Skildring af de agerende Personers Tanker, Hensigter, Optræden, set med Monradske Øjne. Manglen heraf opvejes ikke af objektivt nye Oplysninger, da vi tværtimod nu gennem senere Offenliggørelse af Memoirer og Breve og af det franske Diplomatarium, gennem udenlandske Arbejder og fremfor alt gennem Neergaards Værk véd meget mere, end Bogen giver. Ja, man behøver egenlig blot at læse P. Vedels uendeligt varsomme Ytringer i hans Monrad-Biografi

i Biografisk Leksikon (Bind 11, S. 454—55) for in nuce at finde Motiveringen til Monrads Votum i det Statsraadmøde, hvis Beslutning medførte Londonerkonferencens Sprængning: Uviljen mod at modtage et Nordslesvig nord for Flensborg, Troen paa, at Als og Fyen var skærmede mod Erobring, Haabet om, at en Sejr ved Als skulde bringe et os velvilligt Toryministerium til Roret i England.

Dertil maa dog endnu føjes, at Monrad, om han end indsaa, at han havde det konstitutionelle Ansvar, ikke vilde øve nogen Pression mod Christian IX, hvem han, overfor Opgivelsen af de tyske Hertugdømmer samt den sydligste Del af Slesvig og dermed af Londonertraktaten, havde lovet at fastholde i det mindste Slilinen som Grænse. Og i det hele maa det erindres, at medens der var en sand Overflod af diplomatiske og militære Fejlgreb i 1864 — hvilke Monrads Bog, til Uhygge, paany fører os for Øje —, saa er Konferencens Sprængning vel det Skridt, som blev mest skæbnesvangert, men ikke det, som er mest uforstaaeligt, naar man sætter sig paa Datidens Standpunkt. Vort nuværende Syn paa Nordslesvig har dannet sig eller er skærpet, efterat dette er blevet undergivet preussisk Herredømme, men det var ikke paa samme Maade tilstede i 1864. Helt bortset fra, at Slesvigerne selv dengang med største Uvilje saa' hen til en Deling af Hertugdømmet, var et „Slesvig“ nord for Flensborg ikke i Datiden noget særdeles værdifuldt, ikke for Kongehuset dynastisk, ikke for Helstatsmændene historisk eller kulturelt, ikke for de Ejderdanske retsligt eller økonomisk, ja end ikke for Delingsmændene nationalt, fordi det dog betød en Prisgivelse af talrige danske under tysk Herredømme. Man kan derfor forstaa en Betragtning som denne, at skulde man lade sig affinde med en saa ringe Rest af de tre Hertugdømmer eller med et saa lemlæstet Slesvig, da hellere en sidste Kamp med dens militære og efterfølgende diplomatiske Chancer, end at det bagefter skulde kunne siges, at man, før det yderste var prøvet, var indgaaet paa et meningsløst Forlig. Ved denne Betragtning overvurderede man paa urimelig og fordærvelig Maade Chancerne, men, som sagt, paa den anden

Side var Indsatsen et Stykke Nordslesvig, hvis Forbindelse med Danmark efter Freden kom i en væsenlig anden Belysning end før denne.

— Litterært set har Monrads Bog døde Pletter, men har til Gengæld store Partier, navnlig i de første Afsnit, af ejendommelig Skønhed og skrevne af en Sprogmeister. Det er en elegisk Bog, elegisk ved selve den fædrelandshistoriske Tragødie, som den omhandler, elegisk ved, at den fortæller om et ulykkeligt Afsnit af en af vore mest betydende og betydelige Mænds Liv, elegisk endelig ved hele sin Stemning og Tone. Thi vel er der, trods al Mildhed, skarpe og bitre, nu og da ironisk ætsende Ytringer og Domme i den, men hovedsagelig er den dog en Selvanklage. Benedek mente, hvis han skrev, at „maatte anklage alt og alle fra øverst til nederst“. Dette har Monrad hverken tilsigtet eller gjort, Anklagen retter han mest mod sig selv.

Men Redegørelsen indeholder dog ogsaa det indirekte Forsvar, der ligger i Skildringen af de saare vanskelige og forviklede indre og ydre Forhold, som en dansk Konsejlspræsident dengang skulde gøre sig til Herre over. Monrad anklager sig nok, alligevel ligger der sikkert ret tæt op til Selvanklagen en Tvivl om, at nogen kunde have løst den slesvigholstenske Knude, naar han ikke kunde det, maaske ogsaa om, at den i det hele kunde løses uden ved et Slagsværd som det, der huggede den over, men som nu engang var tildelt vor Fjende og ikke os. Psykologisk er Bogen ingenlunde let at greje. Giver den af historisk nyt ikke meget, saa er den til Gengæld et „*document humain*“, paa mange Steder med en Dybde eller Dobbeltbund, som vil give den Historiker meget at tænke paa, der engang helt og fuldt vil skildre den mest storladne og mest sammensatte af Mændene „under Juni-grundloven“, D. G. Monrad.

Professor Friis har forsynet Bogen med en velskrevet, oplysende Indledning samt med fyldige Noter, og han har med Rette vedføjet Uddrag af de Monradske Rigsraadstaler fra 1864. Der er meget gribende i disse, og der er tillige — ligesom i Redegørelsen — noget gejstligt. Richelieu var gejstlig, og

Talleyrand var gejstlig, og Biskop Monrad manglede ingenlunde hverken Verdensklogskab eller Tankens og Ordets Snille og Snildhed. Men der var tillige noget fantastisk i hans Sind, der bragte Forstyrrelse baade i hans Egenvurdering og i hans Vurdering af Personer og Forhold, Maal og Midler, et Fantasteri, som vildførte ham selv og hans Fædreland.

Marcus Rubin.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Den 6. August 1913 døde Overretssagfører Dr. Ludvig Holberg (f. 1847). Han var Forfatter af flere Skrifter om Danmarks offentligretlige Forhold og om Lovkilderne i Middelalderen, saaledes *Kong Valdemars Lov*, *Dansk Rigslovgivning*, *Dansk og Fremmed Ret*, *Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede I.*, *Kirke og Len under Valdemarerne*. De have vist Dr. Holbergs Skarpsindighed; ved hans Kendskab til fremmed, især kanonisk Ret lykkedes det ham at fremdrage hidtil oversete Synspunkter for Betragtningen af dansk Statsforfatning og af dansk Rets Stilling til og Paavirkning af fremmed Ret i Middelalderen.

J. S.

Den aandfulde tyske Retshistoriker og Strafferetslærer Richard Loening, født d. 17. Aug. 1848, Professor ved Universitetet i Jena, døde d. 18. Sept. 1913. Som Retsforsker tilhørte Loening den historiske Skole. Hele hans selvstændige og kloge Forfattervirksomhed gennemsyres af den Grundtanke, at en virkelig Erkendelse af Rettens Væsen, en rigtig Opfattelse af Retsbegrebernes sande Indhold kun er mulig ad historisk, genetisk Vej, han forkaster enhver spekulativ Behandling af Retten, ethvert Forsøg paa at konstruere dens Principer ud fra den subjektive Fornuft. Hans første Arbejder vare rent retshistoriske, saaledes Afhandlingen *Ueber Ursprung und rechtliche Bedeutung der in den altdeutschen Urkunden enthaltenen Strafklauseln* (Strassburg 1875), af Interesse for nor-

disk Videnskab allerede af den Grund, at den fremkaldte den svenske Retshistoriker Wilhelm Sjögren's skarpsindige Værk *Ueber die Römische Conventionalstrafe und die Strafklauseln der fränkischen Urkunden* (Berlin 1896), og de righoldige og grundige *Der Vertragsbruch und seine Rechtsfolgen. I. Der Vertragsbruch in deutschen Recht* (Strassburg 1876) og *Der Reinigungseid bei Ungerichtsklagen im Deutschen Mittelalter* (Heidelberg 1880), hvori han fastslaaer Renselsesedens subsidiære Karakter. Loening's senere Forsken var viet Strafferetten. Med stor Energi og omfattende Lærdom stillede han sig i Brechen for sin Retsopfattelse i den fortrinlige Afhandling *Über geschichtliche und ungeschichtliche Behandlung des deutschen Strafrechts* (Zeitschr. f. d. ges. Strafrechtswissenschaft III, 1883), hvori han holdt Afregning med Hegel og skarpt og interessant paaviste den Hegelske Filosofis overvældende, aabenlyse eller skjulte, Indflydelse paa den hidtidige Behandling af Strafferetten, i sin fine Prorektoratstale *Über Wurzel und Wesen des Rechts* (Jena 1907) o. a., ligesom han drog Konsekvenserne deraf i sit stort anlagte Værk *Geschichte der strafrechtlichen Zurechnungslehre* (Jena 1903), af hvilket han kun naaede at udgive første Bind, der omhandler Tilregneligheds læren hos Aristoteles. Loening's Aandslivlighed og Kundskabsfyldte gav sig ogsaa litterære Udslag udenfor Retsvidenskaben. Han var en Kender og Dyrker af Shakespeare. I *Die Hamlet-Tragödie Shakespeares* (Stuttgart 1893) søgte han at godtgøre, at Hamlets Karakter og Optræden af Digteren er begrundet i hans melankolsk-koleriske Temperament, hvis Ejendommeligheder bunde i bestemte fysiologiske Aarsager.

Frantz Dahl.

Professor M. Cl. Gertz's Udgave af *Vitæ Sanctorum Danorum* (1908—12) er nu naaet til sin Afslutning, og „Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie“ har kunnet føje et nyt Skrift til den lange Række af vigtige Arbejder, som det har offentliggjort. Ved den foreliggende Udgave ere mange gamle Munkeskrifter blevne tekstkritisk rensede af en Mesterhaand som Prof. Gertz's, og de ere derved komne til at staa

i en ny Belysning, ligesom de have faaet en lærerig Kommentar; dernæst har den utrættelige Forsker draget mange nye Kilder frem for Dagens Lys. Blandt saadanne finder man en hel Række ny Fragmenter, Læsestykker og Sange om St. Thøger i Vestervig, en Del Optegnelser om Knud Lavard, hans Helgendyrkelse og Mirakler, hvorved det bl. a. fastslaas, at Robert, som skrev hans Levned, var fra Klostret Ely i England, endvidere en Del Optegnelser om Knud Konge og endnu flere om Erik Plovpenning. Lige saa vigtigt er det, at Prof. Gertz selv eller med andres Bistand har kunnet fremdrage nye Haandskrifter af kendte Helgenlevneder fra Bibliotheker og Arkiver i Udlandet eller paa Rejser har undersøgt kendte Manuskrifter, saaledes at Teksten har kunnet faa en langt korrekte Form; det gælder saaledes det første Skrift, der forfattedes om Knud den Hellige, Passio, ligeledes Ælnoths Skrift om denne Konge og Abbed Vilhelms Levned. Men næsten alermest skylder man Prof. Gertz's store Indsigt paa det klassiske Sprogs Omraade og hans Kendskab til den Form, hvori det fremtræder i Middelalderens Skrifter, hvad enten disse omhandle skolastisk Theologi, moralske Læresætninger og Legender eller fortælle Historie; hans Evne til lykkeligt at løse tekstkritiske Knuder sætter stundom Læseren ligefrem i Forbauselse.

En Historiker maa det gøre lidt ondt, at Prof. Gertz dømmer saa haardt om Langebek som Udgiver. Den almindelige Dom har hidtil lydt anderledes, og der er vel heller ikke Tvivl om, at han stod højt over mange af de samtidige Udgivere. Naar jeg personlig har haft Lejlighed til at sammenligne hans Udgaver med Manuscripterne, har jeg ikke heller fundet nogen Grund til at klage. Mon ikke Professor Gertz stiller sig for stærkt paa Nutidens øvede Udgiverstandpunkt; mon han ikke føler sig lidt for meget som Filolog og overvurderer sin egen Videnskab? Det vil vist ikke undre ham, at et lille Hib til Historikerne (her og i Videnskab. Selskabs Oversigt 1912, S. 198 f.) kan give Anledning til et Svar. Historikerne tage i deres Godtroenhed stadig Fortællingen om Magnus' Samtale med Knud Lavard i Haraldsted Skov umiddelbart før Mordet

paa Knud som fuld Sandhed, medens det er ren Digtning. Kun Knud og Magnus vare tilstede, den første dræbtes, og den anden havde al Grund til at tie, særlig hvis Samtalen virkelig var faldet saaledes, som Skriftet om Knud Lavard skildrer. Hertil kan nu bemærkes 1) at Skriftet udtrykkelig siger, at Magnus havde skjult sine Mænd i Skoven, og at han netop efter al Rimelighed bød Knud tage Sæde ved deres Skjulested, hvorfra de jo ogsaa træde frem og, da Magnus har slaaet det første Hug, jage deres Landser i Knud, 2) at Samtalens Indhold ganske svarer til Magnus' tidligere af andre hørte Beskyldninger og Bebrejdelser mod Knud, 3) at det stemmer fuldkomment med Mordernes hele brovtende Adfærd, at Magnus ikke har lagt Skjul paa, hvordan Ordskiftet forløb, hverken overfor sine Medsammensvorne eller overfor Fjender, altsaa, at „egen Tilstaaelse“ foreligger, 4) at der aldrig har været angivet anden Grund til Mordet end Magnus' Misundelse og Skinsyge, hvad der var Samtalens Genstand, og 5) naar det endelig siges, at Samtalen bevæger sig i Vendinger, laante fra Vulgata, da have vi netop allermest at indvende, idet i hin Tidsalder Vulgatas Udtryk aldeles uvilkaarligt vilde melde sig, allermest i et Helgenlevned. — Runer havde i gamle Dage en Magt til at tryllebinde; mon ikke Filologerne stundom glemme, at der i Bogstaver bor en lignende Magt?

Mon ikke ogsaa Prof. Gertz stundom er alt for overbevist om sin Læsnings Rigtighed? Gertz læser i A. S. Vedels Uddrag af Roberts Skrift Navnet paa den af Knud Lavard byggede Borg ved Mysunde ved Slien som Vicsunt, og han tilføjer: „jeg er vis paa“, at saaledes staar der. Nu har imidlertid ikke blot Synderen Langebek her læst Versunt, men Georg Waitz læser i sin Udgave netop paa samme Maade. Haandskriftet synes mig snarest at give Langebek Ret. Dertil kommer nu, at Vig-Sund vilde være et underligt sammensat Stednavn, Versunt et rimeligt Navn, nemlig Færgesund; her var en Færge (1472: myt der vehre to Mossunde; 1641: Misunde Vehr). Men i hvert Fald, burde ikke den tidligere Læsemaade være nævnt?

Disse Indvendinger have jo intet at sige lige overfor al den samvittighedsfulde Omhu, Snildhed i Læsning og Skarp-

sindighed i Kritik, som Udgiveren har lagt for Dagen. Alle ville være enige om, at dette Skrift om Helgenlevnederne og Prof. Kr. Erslevs „Repertorium Diplomaticum“ ere de betydeligste Kildeskrifter til vor Middelalders Historie, som ere udkomne i den sidste Menneskealder. J. S.

Københavns Brandforsikring har som Efterslæt efter sit 175 Aars Jubilæum 1906 udsendt et 668 Sider stort, pragtfuldt udstyret og smukt illustreret Skrift, indeholdende en Skildring af Brandforsikringens Historie fra dens Oprettelse 1731 til 1911, en Oversigt over dens Aarsregnskaber og en Samling biografiske Oplysninger om Medlemmerne af dens Bestyrelse og Personale i samme Tidsrum. Der er Grund til her at nævne dette Skrift, fordi Brandforsikringens Direktion i Modsætning til, hvad der er Tilfældet med saa mange andre Jubilæumsskrifter, der fremkommer mellem Aar og Dag, er gaaet den rigtige Vej at overgive Udarbejdelsen af de to store historiske Partier til faglærte Historikere. Oversigten over Aarsregnskaberne er, som det var naturligt, udarbejdet af Fuldmægtig i Brandforsikringen, cand. jur. W. Olsen, men afdøde Arkivsekretær Grove og Arkivsekretær West har med største Omhyggelighed og Viden fra alle tænkelige Kilder samlet Stoffet til de mange udførlige Levnedsskildringer, der vil være af betydelig Værdi for den, der studerer det københavnske Borgerskabs og Erhvervslivs Historie i det 18. og 19. Aarhundrede, og af selve Brandforsikringens Historie har Magister Axel Linvald paa Grundlag af dettes eget Arkiv og med Benyttelse af mange trykte og utrykte Kilder givet en meget god, omend alt for omstændelig Fremstilling. E. A.

Middelalderen havde ligesom andre Tidsrum en litterær Bohème, og den var i det 11.—13. Aarhundrede repræsenteret ved Vaganterne, om hvilke Dr. Fr. Moth har skrevet en Bog: *Vagantviserne. Træk af Middelalderens Studenterliv og Digtning* (1913). Vaganterne eller Goliarderne vare forløbne Studenter, der helt eller halvveis havde opgivet Studierne og færdedes fra Sted til Sted; de havde som *clerici* et let

geistligt Skær over sig, men førte ellers et ret letsindigt Liv, medens de glædede sig selv og andre ved at synge deres latinske Sange om Vin, unge Piger og Foraar. Meget af den Poesi, som skyldes dem, har betydelig Værdi ved sin Friskhed og Kækhed, ved den Naturglæde, som her smukt kommer til Orde i jævne og varme, omend ikke meget varierende Udtryk, ved den ungdommelige Kærlighedsglæde, som lyser ud af den, om den end ofte gaar over til sandselig Voldsomhed eller til ublu Frækhed, dernæst ved dens mange satiriske Udfald mod menneskelige Daarskaber og rettede især mod Gejstlighedens Vandel. Dr. Moth har taget Parti for Vaganterne imod Gejstligheden og Munkene; han føler sig overalt som „Mennesket“ lige overfor Munkene, som ikke høre herhen. At ærgre sig over hele denne vrang Fremstilling vilde være dumt; det skulde dog undre os, om det ikke under Arbejdet var hændt Dr. Moth — han har dog Sans for det komiske, om end mere for den skrappe Satire end for det lune Humor — saaledes som det er hændt os andre, at maatte briste i Latter over en saa kolossal Ensiddighed. Hovedsagen er imidlertid, at Forf. med Alvor og Grundighed har søgt at trænge tilbunds i Vagantpoesien og at se dens Ejendommelighed i Forhold til den samtidige Digtning paa Folkenes Modersmaal. Sin litterære Omhu og sin Kyndighed i dette Emne viser han ogsaa i de rythmiske Gjengivelser af en stor Del af disse Digte, der udgøre Bogens anden Halvdel. I alt Fald om Størsteparten af Oversættelserne gælder, at de have faaet en flydende og velklingende dansk Form, hvor baade det yndefulde og det spotende kan komme til sin Ret; men der er paa den anden Side mange af Viserne, hvor man atter føler, hvor lidt Bøjelighed der findes i Dr. Moths Gemyt, ogsaa naar det gælder Opfattelsen af Formen, idet man savner baade det musikalske Pulsslag og den ejendommelige, tætsluttende, plastiske Skønhed ved Sprogformen, der netop er et Særkende for Digtene i deres latinske Stikkelse. Lærerrige Oplysninger til Hjælp ved Sangenes Forstaaelse ere givne rundt om i Bogen. J. S.

Det maa kunne tiltale os Danske, at en af vore Konger regnes med mellem *Heroes of the nations*. I denne amerikansk-engelske Skriftrække er udkommet en rigt udstyret Bog, forfattet af en Lærer ved Illinois University Dr. Laurence Marcellus Larson: *Canute the Great and the rise of Danish Imperialism during the viking age* (New York & London 1912). Den sidste Del af Bogens Titel og ogsaa nogle Enkeltheder i dens Indhold synes at have Nutidens Imperialisme med dens Problemer lidt stærkere i Sigte, end der egentlig er historisk Ret til. Men Bogen giver en fortræffelig Skildring af Knud den Store og hans Tid. Man undres maaske over, at Kilderne om Knuds Regering ere saa rige, at der herom kan skrives et stort Værk (400 Sider), men Forf. medtager da ogsaa en Del af Norges Historie, og han giver en almindeligere Skildring af Kulturen i de nordiske Lande i dette Tidsrum. Denne belyses ogsaa gennem en Del fint udførte, smukt sammenstillede Afbildninger af Oldsager og Mindesmærker, ligesom andre Billeder tegne os Livet i England paa de Tider.

Prof. Larson er kendt som en grundig Forsker, der ved flere Arbejder — saaledes især *The King's household in England before the Norman Conquest* — har vist Skarpsind og sin Kyndighed i den Tids Historie. Han er fortrolig med Nordens og de øvrige Landes Litteratur, saaledes som da ogsaa de overalt givne Henvisninger godtgøre. Den velskrevne Bog, hvori man bemærker Forf.s ogsaa andensteds viste Omhu for Tidsfølgen og derved hans Evne til at følge Udviklingsgangen, er nu paa ingen Maade blot en Lovprisning af Bogens Helt; han finder mange Mangler ved Knuds Karakter især i hans yngre Aar, men han redegør for hans aandelige Vækst, og han priser hans Dytighed som Styrer og hans Fortjeneste ved at have bragt England Fred.

J. S.

I det sidste Aarti er der gjort mange mærkelige Fund, som kaste Lys over det stadig brændende Spørgsmaal om Ariernes Hjemland, saa at man maa hilse et Værk velkommen, der sammenstiller alt hvad der nu er bleven draget

frem, ikke mindst i Asiens Indre og i Forasien, og som kan have Værd for Kundskaben om vor Æts Vugge og første Vandringer. Et saadant Værk er nu i bedste Forstand Sigmund Feist's *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen* (Berlin 1913). Forf. er ikke blot den kyndige Sprogmand og den gode Kender og sindige Benytter af Arkæologiens Resultater — han støtter sig ofte til Sophus Müllers Undersøgelser — han bygger ogsaa paa omfattende Studier over ethnografiske og historiske Spørgsmaal. Man finder i hans Værk de nyeste Undersøgelser paa alle herhen hørende Omraader anførte og benyttede, Fremstillingen er klar, og alt er omhyggeligt lagt til Rette ogsaa for Læsere, som ikke have særlige Forkundskaber; man finder ved Anførelse af græske og latinske Kilder ikke blot den originale Tekst, men en Oversættelse. De store Ord- og Sagregistre gøre Bogen vel egnet til Efterslagning. Alle de ledsagende velvalgte Billeder af Oldsager og Mindesmærker tilsigte at belyse netop den Tid, som Feist anser for „Indogermanernes“ Fødselstid, den sidste Del af Stenalderen, da Metaller vare begyndte at blive kendte.

Men hvor bliver man ved Læsning af Bogen slaaet af det uheldige i det af Tydskerne hævdede Udtryk Indogermaner! Naar „Germaner“ skulde optages i Titlen paa vor Æt, maatte det være paa Grund af en vis Overlegenhed hos Germanernes Folkeklasse, et Superlativ ved denne som Type, men Forf. bekæmper netop „Germaners og Indogermaners Identitet“, han hævder, at „det germanske staar i sine Lydforhold (Lautverschiebung!) ganske isoleret overfor det indogermanske og har heri knap nok Berøring med det keltiske, med hvilket det dog i sit Ordforraad viser mest Overensstemmelse“, han udtaler, at det germanske ikke er en direkte Fortsættelse af et indogermansk Maal, at hos det germanske maaske en Trediedel af Ordforraadet staar uden Forbindelse med andre ariske Sprog, og at det er et Sprog, der af Nordeuropas Beboere i en forholdsvis sen Tid er overtaget fra ariske Nabostammer, der formodentlig vare af keltisk Nationalitet. Man føler derfor ogsaa ved Læsningen, hvor vanskeligt det er for Feist at arbejde med det uheldige Fællesnavn.

Tanken om, at Sjælland, Sydsverige eller Dele af Mitteleuropa skulde have været den indoeuropæiske Æts Urhjem, afviser Feist ganske. Han udtaler sig endog skarpt om, at et vist nationalt Overmaal skulde have gjort sig gældende hos tyske Forskere ved deres Paastande, og roser os Skandinaver for at have holdt os tilbage. Hans endelige Resultat er, at Hjemlandet maa søges i Asiens Indre, hinsides Oxus og Jaxartes; man veed ad den sproglige Undersøgelses Vej, at det har været i en vandrig, nordlig Egn, med Vinter, Is og Sne, og hvor den tempererede Zones Fauna og Flora fandtes.

Paa den anden Side hævder Forf., at baade Skandinavers og andre Germaners Forfædre have boet paa deres nuværende Omraader fra de ældste Tider, i alt Fald siden Istidens Ophør, idet den samme højvoxne, langskallede, blonde Type kan paavises som boende her, men den er først i en senere Tid bleven indogermaniseret ved Paavirkning af Naboer. Iøvrigt hævder Forf., hvor urigtig den Tanke er, at man ved Hjælp af det ariske Ursprog skulde kunne faa et Billede af Menneskehedens Urtilstand. Indoeuropæerne have tværtimod overalt paa deres Vandringer truffet en ældre Befolkning og optaget Bestanddele af dens Kultur i sig. Han paaviser ofte Ord og især Kulturforhold, som ere i Strid med det almindelig ariske, og som ere overtagne snart fra Europas Urfolk, repræsenterede ved Nutidens eller Fortidens Basker, Iberer, Ligurer og andre Folk, snart fra Babylon og Ægypten.

Bogen kan varmt anbefales til Læsning og Studium. Om Feist har løst de mange forskellige Spørgsmaal rigtigt, forekommer os af mindre Betydning. Hovedsagen er, at han anvender rigtige Metoder. I den Henseende kan nævnes hans bestemte Udskillen af, hvad man kan naa til ved anthropologisk Studium, ved arkæologiske Undersøgelser og ved sproglig og historisk Forskning. Han gruer for saadanne Sammenblandinger som dem, der i deres Konsekvens vilde føre til langskallede Ordbøger og kortskallede Grammatiker, han viser, hvorledes Oldsager ikke ere i Stand til at paavise ethnografiske Forhold — han gaar i den Henseende endog videre end sket er i min Afhandling „Hvorlænge have Danske boet i Dan-

mark?" (Hist. Tidsskr. 6. R. VI) — og gentager en anden Præhistorikers Yttring om, at man jo aldrig har kunnet paavise et utvivlsomt „gotisk“ Gravfund. Han advarer mod at gøre Handelsvarers Forekomst til Vidnesbyrd om Folkeslags Berøringer og endvidere imod at betragte Stammer og Folk, som vi kende fra den historiske Tid, som bestaaende i de forhistoriske Tidsrum, da vi dog veed, hvor let saadanne Sammenslutninger kunde ske og opløses. Man studser noget ved at se, at Ord og Forhold, som vedrøre den statlige Ordning, netop skulde komme fra Kelterne, hvem man hidtil har tillagt ringe Evne i den Henseende; man vil vist ofte have Indvendinger mod hans Sætninger om Laan og Levninger fra Urtidsfolkene (saaledes flere Enkeltheder om Matriarchatet og om Sporene af Moderretten hos Tacitus), man vil vel finde, at de ethnografiske Paralleller stundom ere lidt vilkaarligt valgte (Masai ved Kilimandscharo, Weddas). Men Bogens Værd er ubestridelig.

J. S.

En yngre engelsk Forsker, Miss Bertha Phillpotts, har offentliggjort en meget værdifuld Bog om et Emne, som kun sjældent har været behandlet og vel ingensinde før ved almindeligt Udblik over Landene, nemlig en Undersøgelse af, naar de retslige Sider af Slægten som en videre Kreds med dens fælles Ansvar og fælles Pligter ophørte at bestaa. Bogens Titel er: *Kindred and clan in the middle ages and after. A study in the sociology of the teutonic races* (Cambridge 1913). Det mest typiske Udslag af Ættens Sammenhøren er vel nok dens Pligt til at deltage i Mandebodens Uredelse sammen med Drabsmanden og tillige dens Ret til Andel i Mandeboden for den dræbte Slægtning. Dette er ogsaa Hovedemnet for Undersøgelsen, men den behandler tillige Spørgsmaal om Odelsret, Underholdningspligt, Værgemaal, Ed ved Mededsmænd og andre Forhold.

Miss Phillpotts' Undersøgelser udstrække sig over Island, de tre nordiske Riger, Holsten, Frisland, Holland og Belgien, Nordfrankrig og England. Med fortrinlig Sprogkendskab behandler hun de i mange Sprog fra meget forskellige Tidsaldrer

skrevne Retskilder, og hun er ikke blot fortrolig med Litteraturen fra disse Lande, men har selv gjort Undersøgelser i Arkiverne, f. Eks. her i Landet og i Slesvig og Holsten; det gjaldt især om at studere gamle Retssager i Thingbøgerne. Resultatet heraf er en Paavisning af, paa hvor vidt forskellige Tider Slægtens juridiske Sammenhøren begyndte at tabe sig og endelig ophørte i de enkelte Lande.

Allerede den første Undersøgelse om Forholdene paa Island giver smukke Løfter om, hvad de følgende Kapitler ville bringe. Miss Phillpotts viser, hvor lidt det bevarede Lovstykke Baugatal med dets detaillerede Angivelse af Mandebodens Fordeling er at lide paa med Hensyn til Kundskaben om de virkelige gældende Retsforhold, og at Sagaerne aldrig vise Eksempler paa, at Slægten deltog i Mandebodens Udredelse, som alene paahvilede Manddraberen eller en enkelt Slægtning, ligesom ogsaa kun en enkelt eller nogle enkelte af den dræbtes Slægt modtog den. Ligeledes paaviser Forf., at Lovstykket vígsloði, der opregner dem, der ere berettigede til at forfølge for Manddrab, og dem, der faa Andel i den udredede Mandebod, i Virkeligheden kun nævner de sædvanlige Arvinger efter Loven i Rækkefølge og aldeles ikke Slægten i sin Helhed. Ogsaa gennem andre Oplysninger godtgør Forf. — i Modsætning til den gængse Opfattelse — hvorledes i det islandske Samfund netop enhver Sammenhøren af den videre Slægtkreds tidligt var hørt op. Lignende Forhold finder Forf. i Norge, og et Lovbud af Magnus Lagaböter havde derfor let ved at standse Slægtens Deltagelse i Mandebodens Udredelse og Modtagelse. Baade i Norge og paa Island har formentlig Bosættelsen paa vidt forskellige Steder og i det Hele de store Afstande virket opløsende paa Slægtbaandets Virkninger.

En Modsætning til denne Individualisme møder os derimod i Sverige og Danmark, som Miss Phillpotts i det Hele er tilbøjelig til at anse som de rette germanske Tilstandes Hjemsteder. Valdemar Sejr er ganske vist den første af Nordens Konger, som ved Lov afskaffede Slægtens Pligt til at skulle deltage i Mandebodens Udredelse, men det hjalp ikke, Sædvanen var stærkere end Kongebudet; først efter Reformationen

mærker man Modstand herimod og det individuelle Ansvar gjort gældende. Men endnu gennem hele det 17de Aarh. kan man træffe Slægten som Helhed optrædende ved Mandebodens Modtagelse; Forf. fremdrager fra Arkivet i Slesvig et Eksempel paa, hvorledes endnu 1693 i Haderslev 44 Personer vare med om at modtage en ydet Mandebod.

Fra Slesvig — Forf., som dog ellers godt kender Slesvigs statsretlige Stilling, bruger nogle Gange ganske utidsmæssigt Betegnelsen Slesvig-Holsten — vender Undersøgelsen sig til Ditmarsken og Holsten, med deres Slachten og Vetterschaften, derpaa til Landene ved Nordsøkysten og Kanalen og til sidst til England. Om dette Land ere Undersøgelserne særlig udførlige og vigtige. Foruden at paavise Regler i de angelsachsiske Retskilder, der tilsyneladende stamme fra Vikingerne, godtgør Forf., hvor overordentlig tidlig, næsten allerede fra 7.—8. Aarh., Individet her var gjort uafhængig af Slægten.

Og hvad er nu Udbyttet af denne retshistoriske Vandring? Det omfattende Slutningskapitel viser, hvorledes Forf. netop med Held søger at vinde et almindeligere Resultat om Grundene til at Slægtforbindelsen kunde hos eet Folk slukkes endog mange Aarhundreder tidligere end hos et andet, der dog havde samme Herkomst. Hun peger paa, hvorledes Udvandring og navnlig Flytninger over Havet vare i Stand til at overskære Slægtforbindelsen; hun paaviser ogsaa, hvorledes Slægtforbindelsen ubevidst virkede demokratisk, idet den gav en Evne til at modstaa Stormændenes Tryk; derfor kom ogsaa Island paa Fristatstiden saa haardt til at savne den. I det Hele kommer Forf. her ind paa mange Betragtninger over Samfundenes forskellige Bygning og Sættning, over Landenes Bebyggelsesmaade og over Arvegangen, og enkelte af hendes Sætninger ville vel nok møde Modsigelse. Vi maa i denne korte Redegørelse nøjes med at henvise til disse ligeledes lærerige Afsnit af den tankevækkende Bog. *J. S.*

I den sidste Menneskealder er der i Rusland gjort et overordentlig stort Arbejde for gennem Offentliggørelsen af Aktstykker at kaste Lys over Landets Historie i det 18. og

Beg. af det 19. Aarh. Navnlig maa de af det Kejserlig russiske historiske Selskab siden 1867 udgivne 132 Bind med Dokumenter fra offentlige og private Arkiver nævnes som en udtømmelig Skat til Forstaaelsen af Ruslands politiske Historie og Personalhistorie særlig i sidste Halvdel af det 18. Aarh. Betegnende for de store Forhold i Rusland er det, at ogsaa Privatakiver har kunnet møde op med Publicationer, der nærmer sig dette store Foretagende, saaledes det Vorontzovske Familiearkiv med dets 40 offentliggjorte Bind, indeholdende væsentlige Bidrag til Alexander I's Historie. Overordentlig værdifulde Kildesamlinger til Alexanders Historie, tildels med indskudte biografiske Kapitler, skyldes Storfyrst Nicolas Michhailowitch, Præsident i ovennævnte historiske Selskab¹⁾. Tillige med Schilders store Værk om Alexander I²⁾ med de deri offentliggjorte Breve og Aktstykker bliver da Storfyrst Nicolas's Bøger en Hovedkilde til Alexanders Historie.

Ogsaa til Poul I's Historie er i de senere Aar kommen adskillige nye Bidrag, og det er derfor bleven mulig i langt højere Grad end før at forstaa disse to Herskere, af hvilke Alexander med sin sammensatte Karakter altid har staaet som „le sphinx impénétrable“, medens Poul kort og godt erklæres for afsindig. Resultaterne af de sidste Aars Forskninger foreligger i to Værker: K. Waliszewski, *Le fils de la grande Cathérine, Paul Ier* (Paris 1912) og P. Rain, *Un tsar idéologue, Alexandre Ier* (Paris 1913).

I Opfattelsen af Poul er der i Rusland i de senere Aar sket et mærkeligt Omslag fra at betragte ham som afsindig

¹⁾ *Les Princes Dolgorouki, compagnons d'armes de l'empereur Alex. Ier*, St. Petersbourg 1901. *Comte Paul Alexandrowitch Stroganow*, T. 1—3, Paris 1905. *Les Relations diplomatiques de la Russie et de la France 1808—12*, T. 1—6, St. Petersb. 1905—08. *L'impératrice Elisabeth*, T. 1—3, St. P. 1908—09. *Correspondance de l'empereur Alex. Ier avec sa soeur 1805—18* St. P. 1910. *L'empereur Alex. Ier*, T. 1—2, St. P. 1912. Alle Bøgerne er pragtfuldt udstyrede og forsynede med en Rigdom af smukt udførte Portrætter.

²⁾ N. Schilder: *Imperator Alexander Pjevoni*. 1. Udg. St. Petersb. 1897—98. 2. Udg. 1904—05.

til i ham næsten at se et miskendt Geni. Dette har været muligt ved stærkt at fremhæve Pouls til Tider stortalagte Planer, Tilløb til betydelige Reformers, hans sporadisk optrædende ædlere Følelser og Stræben, og ved at lade hans vitterlige Galskaber træde i Baggrunden eller bortforklare dem. W. gaar en Mellemvej mellem disse to Opfattelser. Poul var ikke gal i Ordets patologiske Betydning, paastaar W., ikke engang svag af Forstand; naar han alligevel var i Stand til de største Daarskaber, var det fordi han rantes af en fælles europæisk aandelig Krise „qui en faisait délirer de beaucoup plus forts“, og Forf. viser igennem hele Bogen, hvorledes Pouls i kaotisk Forvirring blandede Idéer hører Tiden til, idet han er opfyldt af Tanker (som han har fra Montesquieu, Rousseau og Beccaria) om at gavne Menneskeheden, af romantisk-ridderlige Idéer, af Sværmeri for Frederik II, af preussisk Formalisme, blandet som de er hos ham med personlige Træk som orientalsk Grusomhed, Tanker om egen Storhed og en utæmmet asiatisk Fantasi. — W.s Synspunkt er interessant, men det lykkes ham dog ikke at overbevise en om Nødvendigheden af en Omvurdering af Poul, saa meget mere som Forf. ikke kan bringe før ukendte Træk af hans Karakter for Dagen, der kunde retfærdiggøre den.

Værdien af Waliszewski's Bog ligger paa andre Punkter: Skildringen af det Milieu, hvori Poul lever og navnlig Fremstillingen af Ruslands indre og ydre Politik. Særlig Interesse har Forf.s Udredning af Omslaget i Pouls Politik overfor England. Dette Lands Besættelse af Malta har vel haft en stor Indflydelse her, men Omslaget i Pouls Følelser overfor det var sket længe forinden; her, som overalt, naar Talen er om Poul's Handlinger, er Forklaringen paa hans „volontés ambulatoires“ hans Aand og Karakter, der er fuldkommen uberegnelig. Talleyrand, hvem ovenstaaende Udtryk skyldes, er derfor yderst forsigtig med overhovedet at bygge noget paa Poul, en Forsigtighedsregel, der var saa meget mere paa sin Plads som Rusland tillige var svagt, økonomisk næsten ruineret, Hæren og Flaaden i Uorden. Flaaden i Østersøen var i 1801 saaledes paa 47 Skibe, hvoraf næppe 15 var sødygtige.

For Rains Bog om Alexander er Hovedformaalet at udrede dennes Psykologi; derfor uddybes de Forhold, der særlig belyser denne: de ungdommelige Reformforsøg, de idealistiske Instruktioner til Gesandterne, hans Oplysningsidealer og Mysticisme, Forholdet til Frederik Wilhelm III og Napoleon, det polske Spørgsmaal og Wienerkongressen; derimod behandles den indre Politik i Forbigaaende. Forf. lader i stor Udstrækning Aktstykkerne og samtidige lagttagere tale; paa enkelte Punkter har han ogsaa selv fremdraget nyt Kildestof fra de franske Arkiver. — Angaaende Alexanders Personlighed var Samtiden, saavel Realpolitikere som Napoleon og Metternich som den vaagnende Nationalliberalismes Mænd og selv Alex.s Ungdomsvenner som Adam Czartorisky, tilbøjelige til bag hans idealistiske Bestræbelser at se „snedig Byzantisme“, Skuespillerkunst à la Talma, Beruselse i Fraser og Abstraktioner, maskeret Tyranni o.s.v.

De mange nye Kilder lader se, at denne verdensfjerne Idealisme ikke blot er ærlig ment, men at den til alle Tider — om end i skiftende Former — danner en af Hovedlinierne i Alexanders Karakter: indtil 1819 i Form af et Sværmeri for det 18. Aarh.s Oplysning og Frihed, senere i Form af en tolstojsk religiøs Idealisme, der bunder dybt i hans Natur, har Rødder i ældre russiske Bevægelser og ikke skyldes — dette betoner især russiske Forfattere — det tilfældige Møde med Baronesse v. Krüdener. — I Tilknytning til russiske Forfattere viser Rain ogsaa Alex. den Retsfærdighed at betone, at meget af det, hvori Samtidens Realpolitikere kun saa Fantasteri og Fraser, har været Forløbere for Realiteter i senere Tider, som Bondefrigørelsen, Tankerne om en Verdensfred, Voldgift mellem Staterne, deres Sammenslutning efter Nationalitet og naturlige Grænser (se særlig Instruktionen til Novossiltsov i London 11. Sept. 1804).

Angaaende Forholdet til Napoleon hævder Rain, at Alex.s Følelser overfor ham er Afsky og Foragt, kun afbrudt af to korte Momenter af Begejstring: i Tilsitdagene og da Napoleon i Brev af 2. Febr. 1808 beruser ham med sine orientalske Planer. Alex. kommer hurtig under Vejrs med, at Napoleon vil holde ham hen med Talemaader, og begynder bevidst den

med hans Karakter godt stemmende passive Fjendtlighed, som ender 1812, i hvis Resultat Rain tillægger Alex. større Del end forhen antaget. — Angaaende det at finde en Enhed og Sammenhæng i Alex.s Karakter, da slutter Forf. pessimistisk med et Citat af Montaigne: „L'homme est un sujet si divers, si ondoyant et si vain, qu'il est malaisé d'y fonder un jugement constant et uniforme“. I Virkeligheden lader en saadan Sammenhæng sig vel finde ud fra det Materiale, Rain har samlet og benyttet. Naar Alex. snart kaldes en typisk Slaver, snart en vesteuropæisk Herskertype, snart en 18. Aarh.s Mand (i Rousseausk Aand), en „snedig Byzantiner“, en Idealist o. s. v., er disse Domme mere tilsyneladende end virkelig modstridende og alle vel et Udslag af det svage, drømmende, „ideologiske“, lidet handledygtige i hans Karakter¹⁾.

Begge de omtalte Bøger indeholder en Rigdom af fine Iagttagelser, som Pladsen ikke tillader at komme ind paa. En Skrøbelighed ved dem er det dog, at de ikke ser Fænomenerne under en bredere Synsvinkel; meget af det, der tager sig ud som et personligt Lune hos Herskerne eller som et isoleret Fænomen, indordner sig i Virkeligheden som Led i Bevægelser, der gaar som røde Traade gennem Ruslands Historie. Ex. herpaa er begge Kejsernes Bondereformer, ligeledes begges indiske Planer, der, navnlig som de udkastes og søges udført af Poul, tager sig fuldstændig latterlige og barokke ud, men som i Virkeligheden kun er Led i Ruslands evige Higen efter at komme ud til det aabne Hav.

Ludvig Krabbe.

¹⁾ Det ypperlige Ungdomsportræt af Lampi (Schilder I, 24) er her en Kilde af Rang til Forstaaelse af meget af det dybeste i hans Karakter.

Leding og ledingsskat i det 13. aarhundrede.

Af

Erik Arup.

I. Fortolkning af Jyske lovs ledingsbestemmelser.

1. Naar jeg har anset det for muligt og nyttigt atter engang at tage spørgsmaalet om den danske søleding op til betragtning, uagtet dette spørgsmaal gentagne gange er blevet behandlet af de mest fremragende danske historikere, er det, fordi jeg mener at have gjort den iagttagelse, at hvis det betragtes ud fra det principielle standpunkt, at historikerens arbejde tager sin begyndelse fuldkomment forudsætningsløst i dokumenterne selv, vil man paa forskellige vigtige punkter naa til en rigtigere opfattelse deraf. Og dog maa det indrømmes, at dette spørgsmaal i særlig grad maatte friste historikeren til at tage sit udgangspunkt længere tilbage i tiden end det tidspunkt, hvortil dokumenterne selv fører ham. I de endnu faa dokumenter, vi har fra det 12. aarh., nævnes vel nu og da ledingen, men først Jyske lovs 3. bog 1.—20. kapitel giver os et fuldt udblik over dens organisation; paa den anden side er alle enige om at betragte Erik 6's lov af 1304, 13. marts, som et sidste, mislykket forsøg paa at genoplive den gamle søledingsordning, som man derefter ikke mere hører tale om. Saaledes synes dokumen-

terne at vise os søledingen som en allerede aldrende institution; det laa da nær at mene, at den forud for dokumenterne havde en stor fortid, og at det var nødvendigt at gaa tilbage i denne fortid for derudfra at betragte og bedre forstaa dens sidste fase. Det var den vej, Velschow gik, da han i sin disputats 1831 for første gang gav en fremstilling af den danske søledings organisation; han læste dokumenterne og forklarede dem ud fra de forestillinger, han havde om fortiden og derigennem om den udvikling, som de danske krigsinstitutioner maatte have gennemløbet til det øjeblik, da de dukkede frem i dokumenterne. Den konstruktion, som Velschow opstillede, har den danske historieforskning i det væsentlige fastholdt; sidst er den fremstillet af Erslev 1898 i en moderniseret, fastere og nøje gennemtænkt form. Dens hovedpunkt er sondringen mellem landeværn og leding, mellem forsvar af landet mod en angribende fjende og hærtogtet udenfor landet. Krigstjenestepigten, der i Danmark oprindeligt var rent personlig, hvilende paa enhver fri mand, blev ved denne sondring forskellig for landeværn og leding, idet ledingspligten efter den faste bosættelse kom til at paahvile bolene, saaledes at der af hvert bol skulde stilles een mand til leding. Gennem bolenes deling og udviskelsen af den skarpe sondring mellem fri mænd og trælle førte udviklingen da videre til det standpunkt, hvorpaa Jyske lov staar, hvor bønderne med hensyn til ydelsen af ledingspligten er lagt i lægd, havne, og hvor endda selv den mest velhavende bonde kun kan komme til at udgøre tredingshavne, d. v. s. møde til leding hver tredje gang, leding udbydes, medens fattigere bønder slipper med at møde hver sjette eller endog blot hver tolvte gang. Opretholdt for landeværnet har saale-

des den oprindeligt paa alle frie mænd hvilende krigs- pligt for ledingens vedkommende bevæget sig gennem stadige indskrænkninger og nedsættelser, indtil denne bevægelse paa Valdemarernes storhedstid kulminerer i, at nu skal selv den frie bonde, der ejer fuld ejendom, kun møde hver tredje gang, leding udbydes¹⁾.

2. Imidlertid tror jeg, at det vilde være heldigere, om historikeren opgav ethvert i den forhistoriske tid hvilende udgangspunkt og først og fremmest søgte ud fra de historiske dokumenter alene at danne sig et billede af de ældste danske krigsinstitutioner. Af disse dokumenter møder os da som det righoldigste Jyske lov²⁾; lad os søge at fortolke dens bestemmelser og dens udtryk ud af den selv. Til hjælp herved har vi dog endnu een værdifuld kilde til oplysning om den danske søledings organisation, fordi ogsaa den giver os et fuldstændigt sæt af regler derom, nemlig den saakaldte „ledingsret“, som er aftrykt af Kofod-Ancher.

Dette lovstykke er ganske vist haandskriftmæssigt set overleveret paa en meget slet maade. Det findes saavidt hidtil bekendt kun i en eneste afskrift, nedskrevet 1460 af en præst Laurentius Johansson som tillæg til en afskrift af Skaanske lov fra slutn. af det 14. aarh.³⁾; at det henhører til Skaan-

1) De tre hovedværker er som bekendt: Velschow: *Commentatio de institutis militaribus Danorum regnante Valdemaro secundo*, Havniæ 1831 (cit. Velschow); Steenstrup: *Studier over Kong Valdemars Jordebog*, Kbhvn. 1874 (cit. Steenstrup); og Erslev: *Valdemarernes Storhedstid*, Kbhvn. 1898 (cit. Erslev), her særlig 141—147.

2) Kolderup-Rosenvinge: *Samling af gamle danske Love III*, Kbhvn. 1837 (cit. J. L.) og Thorsen: *Valdemar den Andens Jyske Lov*, Kbhvn. 1853 (cit. Thorsen).

3) Kofod-Ancher: *Lovhistorie II*, 567—68. Haandskriftet, der tilhører Stockholms kgl. Bibliothek som Codex B. 74 (jvfr. Schlyter: *Skånelagen indl. 20—22*) har i 1913 været udlaaant til Kgl.

ske lovs omraade er desuden klart af gælkerens nævnelse. Er det saaledes let nok at bestemme lovstykkets hjemsted, er det til gengæld betydeligt vanskeligere at bestemme dets tid. Velschow og Steenstrup anser begge dets tekst for temmelig korrumperet og er ikke tilbøjelige til at henhøre det til en ældre tid end beg. af det 14. aarh.¹⁾ Jeg tror af forskellige grunde, som vil blive anført i det følgende, at det maa føres tilbage til 1270'erne²⁾, og dette gælder endda kun den endelige affattelse, hvori det er os overleveret. Thi ligesom jeg ikke kan se nogen grund til at antage, at lovstykkets tekst skulde være korrumperet udover en og anden paaviselig afskriverfejl³⁾, saa indlysende synes det mig, at ledingsrettens sæt af regler om „udgærdsledingen“ i deres helhed giver os et billede af, hvorledes den skaanske søledings udfærd til hærtogt oprindeligt foregik, der fuldtud kan jævnføres med, hvad Jyske lov lærer os; ja, der er endog saa mange enkeltheder af en saa afgjort ældre karakter, at det er tvivlsomt nok, om de alene kan forklares ud fra forskellen i sted, om de ikke ogsaa virkelig er ældre i tid. Herved maa det ogsaa erindres, at medens Jyske lovs ledingsregler har været genstand for en virkelig lovgivers

Bibliothek til brug for hr. mag. art. Brøndum-Nielsen, ved hvis velvilje jeg har haft lejlighed til at sammenholde Kofod-Anchers aftryk med originalen, hvorved jeg kun har fundet et par ganske uvæsentlige fejl.

¹⁾ Velschow 6, anm. 1: 49—50; 102, anm. 1; 176, anm. 2; 183; 197. Steenstrup 198—199. Disse forfatteres motiv hertil er dog vistnok kun, at ledingsretten ved sine bestemmelser om 16 ugers ledingstogt og en ledingsafløsning paa 3 mk. penge af hver havne stemmer overens med loven af 1304 13. Marts og Thords artikler fra samme tid.

²⁾ Jfr. ndfr. 235 anm. 1.

³⁾ Vt ganz lething (som der utvivlsomt staar i haandskriftet) maa jo sikkert rettes til Vt gerz lething, som det ogsaa staar umiddelbart efter. Steenstrup 198. Ogsaa er det nødvendigt at rette: aff hware schipæn i haffnæ liger, til: aff hware haffnæ i schipæn liger, da det første ikke paa nogen maade kan give mening.

udglattende og moderniserende gennemarbejdelse, saa maa den skaanske ledingsret være en privatmands nedskrift, og det er derfor ikke urimeligt at antage, at den, selvom først nedskrevet senere end Jyske lov, dog har bevaret ældre træk sammen med yngre i en mere ujævn blanding¹⁾.

3. Inden vi tager Jyske lovs ledingsbestemmelser op til fortolkning, maa det nu først bemærkes, at som ethvert middelalderligt lovarbejde er heller ikke Jyske lov saa fuldstændig, som et moderne lovarbejde vilde være. Eller som det synes sin samtid at være; thi maaske vil en eftertid finde det samme at indvende mod vor tids love, som vi har at indvende mod Jyske lov, nemlig at lovgiveren paa forhaand forudsætter visse forhold som bekendte og derfor ikke opholder sig med at give en forklaring af dem. Saaledes forudsætter han som bekendt, at landet er inddelt i skipæn (distrikter, af skipa, istandbringe, ordne)²⁾, disse atter i havne, og at hvert skipæn som leder har en styresmand, en til grund liggende ordning, som vi genfinder i den skaanske ledingsret; men han meddeler os intet om talforholdet mellem skipæn og havne, heller ikke giver han os en sammenhængende fremstilling af styresmandsembedets karakter; dertil maa vi slutte os af hans spredte bemærkninger derom. Og saaledes maa vi ogsaa af enkelte ytringer slutte os til, at ikke alt landets jord faldt ind under skipæninndelingen, og at ikke alle beboere af skipæninddelt jord kommer i betragtning som medlemmer af en havne. Der ta-

1) Dette viser sig ogsaa i sproget selv, hvor hist og her, f. e. i „af hafno“, meget gamle former er bevarede.

2) Jeg skylder hr. professor V. Dahlerup tak for at have gjort mig opmærksom paa, at „skipæn“ maa forklares som distrikt og ikke bør afledes af „skib“.

les om jord, der ligger i kværnsæde, og det forstaas, at den og dens beboere falder udenfor skipæn- og havneinddelingen og dermed udenfor lovens ledingsbestemmelser¹⁾, af et par andre bemærkninger fremgaar det, at den jord, der falder under skipæninddelingen, er den rebdragne jord, landsbyjorden, og at de personer, der kommer i betragtning som medlemmer af en havne, og for hvem alle lovens bestemmelser derfor har gyldighed, er de, der dyrker landsbyjord, ikke blot de, der ogsaa ejer den rebdragne jord, de dyrker²⁾. Den, der er leder af en jordbedrift i et landsbyfællesskab, det være mand eller kvinde, ung eller gammel, ejer eller lejer, af hvilken stand nævnes kan, den er eo ipso medlem af en havne og dermed lovens bestemmelser underkastet.

Det udtryk i Jyske lov, hvis betydning det først gælder om at fastslaa, er naturligvis selve ordet „leding“. Det forekommer i lovens 3. bog 1.—20. kap., foruden i kapiteloverskrifterne³⁾, i alt 16 gange i forskellige forbindelser, der dog bortset fra de enkeltstaaende „leding bydes ud“ og „gaar ud“⁴⁾, kan samles i to hovedgrupper, af hvilke den første dannes af forbindelserne „fare“, „sende“ og „komme i leding“⁵⁾, den anden af forbindelserne „gøre“ eller „udgøre“, „rede“ og „opholde leding“⁶⁾; men desuden forekommer verbet „fare“ alene paa en saadan maade, at det af konteksten er klart, at der un-

1) J. L. 3, 16, 17.

2) J. L. 3, 13, 14. Jfr. Steenstrup 192—193.

3) J. L. 3, 1, 12.

4) J. L. 3, 1, 3.

5) fare i leding J. L. 3, 1, 6, 7; sende i leding J. L. 3, 2; komme i leding J. L. 3, 2 to gange.

6) gøre leding J. L. 3, 12, 15, 16; udgøre leding J. L. 3, 9, 17; rede leding J. L. 3, 16 to gange; opholde leding J. L. 3, 11.

derforstaas „i leding“¹⁾), ligesom ogsaa „gøre“, „udgøre“ og „opholde“ forekommer alene saaledes, at „leding“ tydeligt nok blot er er udeladt²⁾). Denne sondring frembyder sig som naturlig ikke blot ved forskellen mellem de to grupper i henseende til forbindelsernes grammatiske konstruktion, men ogsaa ved den maade, hvorpaa de forekommer i teksten: den første gruppe kun i de syv første kapitler, den anden kun i kap. 9—19.

4. Om betydningen af ordet leding i den første række forbindelser kan der nu ikke være nogen tvivl, det betyder her selve krigsfærden, ledingstogtet. Af lovens bestemmelser er her kun en kort rekapitulation nødvendig af dens regler om udtagelsen af mandskabet til ledingstogtet og om de ydelser, der skulde præsteres dertil. I første henseende er hovedreglen, at der af hver havne skal stilles een vaabenfør mand til personlig krigstjeneste, hver gang leding udbydes. Hvem denne ene mand skal være, er det overladt til havnen selv at bestemme; idet pligten til at yde personlig krigstjeneste gaar paa omgang mellem alle havnens medlemmer, maa det regelmæssigt paa forhaand kunne vides, hvis tur det er, og han skal da ikke behøve særlig opfordring af styresmanden for at give møde; kun hvis havnen ikke selv kan blive enig om, hvis tur det er, maa styresmanden „nævne“ d. e. udtage manden, men hans valg er begrænset ved, at han ikke maa udtage nogen mand til personlig krigstjeneste, saalænge der i havnen er andre, som ikke har gjort krigstjeneste, siden den af styresmanden udsete sidst mødte. Men af lovgiverens ovenanførte udtalte forudsætning om, hvem der var havnemedlemmer, fulgte nødvendigheden

¹⁾ J. L. 3, 1.

²⁾ J. L. 3, 12, 15, 16, 17.

af indrømmelsen af en stillingsret; hvor lederen af en jordbedrift i et landsbyfællesskab var en kvinde eller en mand, der var saa ung eller saa gammel, at han ikke var tjenlig til krigstjeneste, maatte vedkommendes personlige krigstjenestepligt afløses af pligt til at stille en vaabenfør mand i stedet for sig, og den samme ret var tillagt de „lærde mænd“, der var ledere af en landsbybedrift; „alle disse skulle fange mænd for dem, dog de, der føre ere at fare“, siger kap. 1. Men desuden havde enhver vaabenfør mand i havnen ret til at møde, om han vilde, i stedet for den, hvis tur det egentlig var; og med styresmandens tilladelse kunde en bonde ogsaa sende en lejet karl i leding for sig; men hvis han sendte sin træl, kunde kongen konfiskere trællen eller ogsaa give ham sin frihed¹⁾.

Jyske lovs hovedregel: af hver havne en mand, genfinder vi i ledingsrettens: af hafnæ faræ met styrisman en ástasman d. v. s. en i havnen hjemmehørende mand (aastedsmand), ligesom denne regel ogsaa genfindes i den i Erik 5's skaanske lov af 1283 indeholdte bestemmelse om, at hver enkelt havne selv skal udpege en „før“ mand til at møde til ledingstogtet²⁾. Derimod har ledingsretten intet tilsvarende til Jyske lovs regel om, at mødepligten gaar paa omgang mellem havnens medlemmer; ej heller kender den noget til Jyske lovs udstrakte stillingsvæsen, herom har den kun den korte og grumme bestemmelse: for noghet forfal ma han ey wisæ for sik

¹⁾ J. L. 3, 1—2.

²⁾ Item quod quelibet hafna per se ipsam hominem in expeditionem iturum ydoneum tantum debeat nominare. Schlyter, Skånelagen 460; jfr. Jørgensen: Udsigt over den danske Rets-historie (2. Udg.) 41.

annen æn syn æghen søn, wiser han anner man tha ma styræman vtan schyld oc vtan kæræ skæræ af hanum ørvn oc visæ heem hanum. Imidlertid er det dog kun tilsyneladende, at forskellen paa dette punkt er saa stor. Den forklares for det første ved, at ledingsretten er formuleret paa et andet grundlag end Jyske lov; den har øjensynligt kun den vaabenføre, voksne, mandlige befolkning for øje som medlemmer af havnen, og tænker sig ikke som Jyske lov havnen omfattende alle dyrkere af landsbyjord lige til kvinder og præster. Men dernæst maa dens regel sikkert yderligere indskrænkes, i det mindste ved et underforstaaet: uden med styresmandens tilladelse; thi at ogsaa den skaanske ledingsret allerede i det 13. aarh. var gennembrudt af stillingsvæsenet, derfor har man et sikkert bevis i Erik 5's ovennævnte lov, der bestemmer, at lønnen for en lejet karl skal være en ørtug sølv¹⁾. Det vil da ses, at selv om ledingsretten i sin helhed maatte være affattet omtrent paa samme tid som Erik 5's lov, dækkede dens regel her ikke længere den virkelige tilstand; den er netop et af de træk, der er blevet staaende fra en endnu ældre tid, og dette indtryk bestyrkes ved det barbari, der præger den.

5. De ydelser, der skulde præsteres til ledingstogtet, paahvilede dels styresmanden, dels de til ledingstogtet udtagne mænd, dels endelig havnene, hvis enkelte medlemmer havde at udrede hver sin kvotadel deraf.

Om styresmanden bestemmer Jyske lov 3, kap. 4, at han skal have fulde mandsvaaben, dertil en armbrøst og tre tylter pile og en mand, der kan skyde dermed, hvis han ikke selv kan. Omkostningerne saavel til armbrøsten

¹⁾ Item quod famulus conductiuus cum solido argenti conduci debeat.

med tilbehør, ogsaa den skydefærdige mand, som til de fulde mands vaaben, hvortil i det mindste hørte skjold, sværd, spyd, hjelm (kedelhat) og brynje¹⁾, havde han selv at bære; kun for omkostningerne til brynjen som ogsaa til en hest havde han ifølge kap. 3 en vis regres til havnene, idet Jyske lov bestemmer, at han vel selv skulde skaffe sig hest og brynje, men herfor maatte tage af hver havne ni skp. rug „for baade“ om Mikkelsmesse. Som naturligt var, var der hos styresmanden en tilbøjlighed til at faa det mest mulige ud af dette regreskrav, og denne tilbøjlighed har taget den retning at gøre disse skp. rug til en aarlig ydelse fra havnene til ham, thi Jyske lov tilføjer: dog ej andre aar, end der leding gaar ud. Om styresmandens udrustning har ledingsretten ingen bestemmelser, men regreskravet møder vi i bestemmelsen om, at hver havne skal give ham en mark i brynjepenge, dertil en ørtug malt og en ørtug havre, af hvilke to ørtuger den sidste vel maa opfattes som ækvivalent for den ogsaa i Erik 5's lov af 1283 fremtrædende hesteleje, medens den første, der vel var bestemt til ølbrygning, snarest maa ses som et lokalt udslag af styresmandens tilbøjlighed til at udvide regreskravet²⁾.

Den til ledingstogtet udtagne mand havde paa samme maade efter Jyske lov 3, kap. 4, selv at bære omkostningerne ved anskaffelsen af de tre krigsvaaben, folkvaaben³⁾, hvormed han var pligtig at møde: sværd, kedelhat og spyd. Ogsaa et skjold skulde han have, men herfor havde den ledingspligtige en lignende regres til havnen

¹⁾ Steenstrup 200. Erslev 199—200.

²⁾ Tilsvarende eksempler paa den lokalt forskellige udformning af styresmandsafgifterne frembyder angivelserne herom for Hjerm, Horns, Gudme og Vinding herreder i Valdemars Jordebog. Erslev 238.

³⁾ Steenstrup 200.

som styresmanden; skjoldene skulde efter Jyske lov besto af havnene, i Skaane skulde havnene foruden skjoldene ogsaa besto af spydene til de ledingspligtige¹⁾, om hvis udrustning ledingsretten iøvrigt heller ikke indeholder nærmere bestemmelser.

6. Men hovedbyrden af ydelserne ved ledingstogtet paahvilede havnene. Thi foruden denne deres deltagelse i styresmandens og mandskabets udrustning havde de at udrede omkostningerne ved anskaffelsen af ledingssskibet og dets udrustning og proviantering for togtet. Skibet var efter Jyske lov 3, kap. 5 styresmanden pligtig at „gøre“ for saa mange penge, som han kunde blive enig om med havnenes repræsentanter, det udtagne mandskab. I denne bestemmelse ligger vistnok en forudsætning om, at styresmanden som regel var i besiddelse af et allerede færdigt skib, som han kunde sælge til ledingstogtet, saa at dette ikke forsinkedes ved nødvendigheden af en nybygning. Men samtidig søgte lovgiveren dog at hindre, at styresmanden trak mandskabet allfor meget op, ved at bestemme, at hvis forskellen mellem den pris, de paa havnenes vegne bød, og den, han forlangte, kun var en mark eller to, skulde de tage hans pris, men hvis den var større, kunde de selv overtage bygningen og udrustningen af skibet. I Skaane havde dette forhold paa ledingsrettens tid taget fastere form; her var pligten til at skaffe skibet gaaet over til kongen gennem hans ombudsmand, og havnens ydelse var bleven en fast afgift af en mark penge i skibsleje. At dog ogsaa her den oprindelige forudsætning om, at det var styresmanden, der skaffede skibet, ligger bagved, ses af, at det er til ham, skibslejen

¹⁾ ok af hafno schold oc spiud.

betales, og at han kan fordre for sig skibslejen, hvis han selv kan præstere skibet¹⁾.

Om provianteringen af skibet indeholder Jyske lov ingen nærmere bestemmelser; den nævnes kun i forbidaende i kap. 6, der træffer forholdsregler mod den, der ikke præsterer sin del deraf til rette tid²⁾. Des mere detaillerede er ledingsrettens bestemmelser herom: af hver havne skal præsteres 16 skp. sigtet mel og dertil saa megen anden proviant, som melet vejer, baade i smør og flæsk og kød, „endda vil nogle regne benene fra i vægten“³⁾. Medens saaledes Jyske lov synes nærmest at overlade det til mandskabet selv at bestemme proviantens art og mængde, er dette netop et meget vigtigt punkt for ledingsretten; dens bestemmelse herom staar øjensynligt i nær forbindelse med, at ledingstogtet forudsættes at skulle vare 16 uger. Den betydning, ledingsretten tillægger dette punkt, ses ogsaa af, at den her har lagt ledelsen over til styresmanden; det er modsat Jyske lov ham, der skal modtage denne proviant, og motiveringen er, at han skal „se leding fore i seksten uger“, d. v. s. ham paahviler pligten til at paase, at skibet virkelig i et og alt er udrustet til et 16 ugers togt, og den deri liggende pligt til eventuelt at fyldestgøre for det manglende.

1) Ther til scule the fa hanum (styresmanden) ... en mark til scipleya ... ok kuning fa ther schip til met vmbodhe sino ... hawær styrisman syalwar snæko tha kræwæ kuningh schip leghæ.

2) æthæ wil æi sin wist føræ a laghdagh til skips oc andræ farkostæ thær han ær skyldugh ut at føræ.

3) tha schal aff hware haffnæ i schipæn liger haffnæmæn gyffuæ styræsmæn syæxtæn scheppe sichtet myel, och ther til saa meghen kost swm thet myel wæyær bathæ met smør, ok flesk ok nødækoth. Æn tha welæ somæ casta ther been wdh af ... ok styrisman se lething foræ i seyxtan vkor. Jfr. Steenstrup 199—200.

Til slut skal blot bemærkes, at kap. 7 fra hele ledingsordningen og dermed fra alle ydelser til ledingstogtet undtager kongens og biskoppers „mænd“, fordi det om disse gælder, at de paa forhaand er pligtige at have „fulde vaaben“, og at de derfor farer i leding paa deres egen bekostning og tager deres „maale“, d. v. s. deres sædvanlige løn derfor. Deres pligt til at give møde under ledingsudbud er saaledes kun en del af den dem paahvilende almindelige hærfærdspligt, en tanke, som ogsaa er fremtrædende i kap. 18, hvor der indrømmes herremændene ledingssskattefrihed for al den landsbyjord, de køber, „fordi de gør dær fuldt af, at de vover deres hals for kongen og for landets fred“¹⁾. Til den i kap. 7 tilføjede, for herremændene særlige straffebestemmelse for det tilfælde, at de undlader at give møde under ledingsudbud, skal jeg senere vende tilbage²⁾.

7. Naar vi nu herefter vender os til Jyske lovs 3.

¹⁾ Ligesom kap. 7 kun omtaler herremændenes forhold under ledingsudbud, jfr. ndfr. s. 181, anm. 1, saaledes kommer herremanden ogsaa senere i lovafsnittet kun i betragtning som ejer eller dyrker af landsbyjord, der alene faldt ind under skipæninndelingen. Klarest fremgaar dette af slutningsbemærkningen i kap. 18: ofte sker det ogsaa, at den jord, som herremænd køber eller forud ejer, „ganger til skipæn“ efter deres død. Det var jo ogsaa kun i denne egenskab, at de kunde ifalde pligt til at udrede de ydelser, som ledingsordningen foreskrev. Men den skattefrihed, som kap. 7 og kap. 18 tillægger dem, gælder uden indskrænkning kun om deres arve- og købejord i landsbyerne; en herremand maa kun fæste landsbyjord til sig, til han i det hele har fuld plovs ærje (J. L. 3, 15), af hvad han fæster til sig derudover, skal han følgelig svare ledingssskat; tager han landsbyjord ind under sin egen drift, i fællesskab til sig, skal han svare ledingssskat deraf (J. L. 3, 14) og lader han den drive ved fæstere, skal disse fæstere svare ledingssskat og personlig krigstjeneste af den jord, de har i fæste (J. L. 3, 11).

²⁾ Jfr. ndfr. s. 175.

bog, kap. 9—19, hvor udtrykket leding forekommer i forbindelserne „gøre“, „udgøre“, „rede“ og „opholde leding“, vil vi til forstaaelse af, hvilken betydning udtrykket leding har i disse forbindelser, gøre rettest i først at henvende vor opmærksomhed paa slutningsbestemmelsen i kap. 16: lething scal e rethes af the agrøthæ ther taken ær, oc æi af the ther tha liggæ a¹) iorthæ, æller sa sculæs; det er: leding skal redes af den afgrøde, der er tagen, ikke af den, der ligger paa jorden eller skal saas. Det er klart, at her betyder leding noget ganske andet end ledingstogt; her betyder leding en ledingsskat, der som alle middelalderlige skatter kan udredes in natura, i korn; hvad lovgiveren tilsigter, er at sikre bonden mod at skulle tvinges til at bruge sin saasæd eller sit endnu ikke indhøstede korn til at betale ledingsskat med, og den latinske oversættelse af Jyske lov oversætter derfor ogsaa rigtigt „rethes“ ved „solui“. „Rede leding“ betyder her ganske simpelt: at betale ledingsskat. Det er ved denne fortolkning af ordet leding, at bestemmelserne i lovens kap. 16 og 17 overhovedet bliver os forstaaelige, thi den hovedregel, hvorover de er udformede, er den, at leding skal redes dær, hvor laden ligger²), dær skal le-

1) „a“, paa, har alle haandskrifterne med dansk tekst, alene med undtagelse af det Flensborgske, der har „i“, og det Odenseske, der har „udi“, hvilken sidste utvivlsomt urigtige læsemaade følges i alle tre oversættelser.

2) Denne regel staar i afgjort modsætning til den tilsvarende regel i Skaanske lov kap. 74: for husæ toft scal man leþing, innæ oc stuþ reþæ; altsaa ledingsskat skal en bonde i Skaane betale dær, hvor han bor, uanset hvor hans lade ligger. Om denne regel har haft gyldighed overalt i Skaaneland, kan maaske være tvivlsomt, eftersom Andreas Sunesen i sin parafrase kap. 35 tager et vist forbehold: ratione fundorum (hustofterne) . . . pensiones redduntur, et que debentur procurationi regie persoluuntur, et, in quibusdam locis, que requirit expeditionis necessitas,

dingskatten betales. Saaledes bestemmes i kap. 16: bor en mand paa kværsædepligtig jord og dyrker tillige jord, der falder under skipæninndelingen, da skal han, hvis hans lade ligger dær, hvor han bor, og ikke andetsteds, „rede“ d. v. s. betale kværsæde og ikke ledingssskat. Men bor han paa den jord, der falder under skipæninndelingen, og dyrker tillige kværsædepligtig jord, af hvilken han dog samler afgrøden i den lade, der staar paa den skipæninndelte jord, da skal han betale ledingssskat og ikke kværsæde. Og kap. 17: staar en bondes huse, nogle i et skipæn, nogle i et andet, da skal leding udgøres eller kværsæde redes d. v. s. ledingssskat eller kværsædeafgift betales dær, hvor laden staar. Af denne bestemmelse ser vi, at „udgøre leding“ betyder det samme som „at rede leding“, nemlig at betale ledingssskat. Og denne fortolkning bekræftes ved bestemmelserne i kap. 14 og 15. Kap. 15 siger: hvis en herremand ejer mindre end fuld plovs ærje¹⁾, da maa han fæste til sig saa megen jord, til han faar fuld plovs ærje, og skal dog ikke gøre leding af den jord, han har i fæste. Det er jo indlysende, at ethvert forsøg paa at fortolke ordet leding paa dette sted i retning af af ledingstogt, pligt til personlig krigstjeneste eller til at stille en mand for sig til krigstjeneste, vil gøre dette lovsted ganske uforstaaeligt, eftersom der her er tale om en herremand, der jo paa forhaand netop i denne

assignantur. At dens ophøjelse til almengyldig regel for ledingskattens og kværsædeafgiftens vedkommende indenfor Jyske lovs omraade var en innovation, tør man vel slutte af tilføjelsen til kap. 17: æn andre sakæ ther hanum giues scal han swaræ ther sum hans arnæ ær, eller som flere andre haandskrifter har den: oc andræ rætslæ rethes ther sum eldhus standær. Schlyter, Skänelagen, 62, 264—265.

¹⁾ Om betydningen af dette udtryk se ndfr. s. 178.

sin egenskab havde pligt til personlig at give møde, naar somhelst leding udbødes. Den eneste fortolkning, der giver mening, er den, vi allerede har udledt af kap. 17: „gøre“ og „udgøre leding“ betyder „betale ledingsskat“; den jord, herremanden tager i fæste, til han i alt faar fuld plovs ærje under sin drift, bliver skattefri¹⁾. Og saaledes ogsaa kap. 14: hvilken mand, der bor paa sin egen jord og tager anden mands jord ind under sin drift i fællesskab, han skal „gøre fuldt ud deraf som før“ d. v. s. han skal betale samme ledingsskat af den jord, han har taget i fællesskab, som der før ydedes af den — og det hvad enten han er herremand eller ej. Altsaa den jord, som ikke bortfæstes til en herremand, men som ejeren blot overlader til en herremand at drive under et med herremandens egen jord paa fælles gevinst eller tab, den vedbliver at være ledingsskatpligtig.

8. Idet vi da fastholder, at udtrykkene „rede“, „gøre“ og „udgøre“ med eller uden tilføjet „leding“ overalt betyder kun det ene: at betale ledingsskat, vil vi vende os til den tredje forbindelse „at opholde leding“ og derved tillige blive ført ind paa spørgsmaalet om, hvad udtrykket „landeværn“ betyder i Jyske lov. En drøftelse heraf er der saa megen mere grund til, som der ved den hidtidige fortolkning deraf har klæbet den vanskelighed, at det syntes, som om forestillingen om den store forskel i betydning mellem „landeværn“ og „leding“ ikke stod lovgiveren i Jyske lov klart, saa at man endog maatte indrømme, at han syntes at bruge de to udtryk i flæng, et enkelt sted endog synonymt²⁾, en indrømmelse, der

¹⁾ Modsætningsvis maa af denne bestemmelse sluttes, at af den landsbyjord, herremanden tog i fæste udover fuld plovs ærje, havde han efter lovgiverens tanke at betale ledingsskat.

²⁾ Velschow 16—17. Steenstrup 187. Erslev 44, særl. anm. 2.

jo dog ikke var uden betænkelighed, naar netop modsætningen mellem landeværn og leding skulde være et hovedpunkt i de middelalderlige danske krigsinstitutioners udvikling.

Til den rette fortolkning af begge udtryk synes kap. 10 at vise vej. Kap. 10 lyder i de fleste haandskrifter: præster, der vil leve i cølibat, skal af eet bo ingen landeværn opholde, hvad enten de bor paa kirkejord eller paa deres egen, hvis de har; dog at Ribehaandskriftet har rettet landeværn til redsel, og Flensborghaandskriftet har: præster, der vil leve i cølibat, skal have eet bo frelst uden al landredsel o. s. v. Om betydningen af ordet redsel kan der ingen tvivl herske, dertil forekommer det for ofte i vore middelalderlige dokumenter; det er substantivet til verbet „at rede“ og betyder afgift eller skat, dog saaledes at tanken derved oftest er rettet paa betalingen af afgift eller skat, saa at det kommer nærmest vort afgift eller skat i de forbindelser, hvor vi bruger disse ord om afgifts- eller skattebeløbet, naar man f. eks. siger: jeg har betalt min afgift, min skat for dette kvartal. Derfor vil det som regel være heldigst at oversætte „redsel“ ved afgifts- eller skattebeløb, naar vi derved kun erindrer, at afgifter og skatter jo i middelalderen regelmæssigt betales ikke i penge, men i naturalier. Saaledes bruges redsel i betydningen ledingskattebeløb i lovens kap. 16 og 19, hvad jeg senere skal komme tilbage til; ogsaa paa dette sted betyder jo klart nok „at opholde redsel“ at udrede ledingskat. Men vi maa da spørge: hvad har givet foranledning til denne ombytning af „landeværn“ med „redsel“? Forklaringen ligger nær, „landeværn“ har syntes for omfattende et udtryk i lovens kap. 10, fordi fritagelsen for det, som udtrykket „landeværn“ indeholder udover ledingskats erlæggelse, allerede syntes præsterne

tilsagt i kap. 1, hvor „lærde mænd“, derunder altsaa ogsaa præster, var blevet fritagne for personlig krigstjeneste. Rettelsen er jo ikke rigtig, idet kap. 1 vel fritager præsterne selv for personlig krigstjeneste, men paalægger dem at stille en mand for sig; den fritagelse, som kap. 10 giver særligt til de præster, der lever i cølibat, er, at de for eet „bo“ fritages ikke blot for ydelse af ledingskat, hvad der naturligvis var det vigtigste, men ogsaa for stillingspligten. Denne stillingspligt overses af dem, der har rettet i loven, naturligvis fordi den kun havde en forsvindende praktisk betydning; men lovgiveren har ret, naar han ikke bruger f. e. udtrykket „gøre leding“, men netop udtrykket „opholde landeværn“; thi igennem stillingspligten stod præsten endnu i forbindelse med den anden side af den samlede byrde, som hele krigstjenesteinstitutionen paalagde befolkningen. Denne betragtning af kap. 10 fører os da til en formodning om, at landeværn er lovgiverens betegnelse for krigstjenesteinstitutionen i sin helhed, omfattende paa den ene side ledingskats ydelse, paa den anden side pligten til personlig krigstjeneste efter tur, eller i det mindste til, naar ens tur kom, at stille en mand for sig til personlig krigstjeneste.

9. Formodningen om denne fortolknings rigtighed bliver nu meget bestyrket, naar vi betragter de ganske vist faa andre steder, hvor udtrykket landeværn forekommer i Jyske lov. Kap. 11 bestemmer: fæstere, hvis de end ere, biskoppers, præsters, klosteres, kirkers, bønders eller herremænds, som ikke fra tidligere tid har været frelse og undtagne ved særligt privilegium, skal opholde leding og landeværn, hvis de dyrker rebdragen jord, medmindre kongen fritager dem derfor. Det maa indrømmes, at dette lovsted for sig alene taget efter sin ordlyd tillader fortolkningen: disse fæstere er pligtige saavel til at deltage

i hærfærd udenfor landet som i forsvar af landet selv; men det forekommer mig unægtelig at give bedre mening, hvis vi her fortolker „opholde leding“ som ensbetydende med kap. 10's „opholde redsel“ og saa mange andre steds „gøre leding“, altsaa forstaar det som betydende „udrede ledingssskat“. Oversættelsen af stedet bliver da: disse fæstere er pligtige saavel til at udrede ledingssskat som til efter tur at gøre personlig krigstjeneste. Stedet viser os da, at fordi ordet leding — bortset fra lovens syv første kapitler — i Jyske lov saa bestemt betyder ledingssskat, har udtrykket „landeværn“ i lovgiverens sprogbrug en tendens til i modsætning hertil nu og da specielt at blive brugt om den anden side af krigstjenestebyrden: den personlige krigstjeneste. Heller ikke er dette mærkeligt, thi sagen er, at paa Jyske lovs tid har sprogbrugen endnu ikke dannet noget særligt udtryk for den del af den hele landeværnsbyrde, der bestod i pligten til personlig krigstjeneste, det som vi kalder værnepligten; selv om herremændenes personlige krigstjeneste har loven kun den lange omskrivning: „at de gør dær fuldt af, at de vove deres hals for kongen og landets fred“, først i det 14. aarh. dannede sprogbrugen et særligt udtryk herfor, nemlig „havnetjeneste“¹⁾). Hvor lovgiveren særligt vil

¹⁾ Thi dette er efter mit skøn den rette forklaring af den klausul: preter hafnas, der findes i en række breve fra det 14. aarh. hvorpaa Steenstrup 197, anm. 1 først har gjort opmærksom, men som han saa vel som Will. Christensen 354 og anm. 1 har ment at maatte lade henstaa uforklaret. Det er en række privilegier fra tiden 1304—1385, væsentlig til kirker og klostre, hvorved først alle disses jordejendomme fritages for alle offentlige byrder og skatteydelse, deriblandt ab omni expeditionis grauamine, hvilket — som det vil fremgaa af hele denne afhandling og desuden er klart af de i denne opgørelse forekommende slutningsord: ceterisque solutionibus — i disse dokumenter betyder: for enhver erlæggelse af ledingssskat; og hvori kongen dernæst indrømmer privilegiehaveren en næsten

nævne den personlige krigstjeneste sammen med eller i modsætning til ledingsskatten, bruger han derfor herom selve ordet landeværn. Saaledes ogsaa i lovens 2. bog, kap. 24: den er oregit mand, der ej selv har hus og jord og ej reder leding og landeværn, en saadan oregit mand skal ej heller nødes til at „opholde ættebod“. At nu rede leding alene betyder „at betale ledingsskat“, det mener jeg tilstrækkeligt at have bevist i det foregaaende; dette sted hjælper os da til at fastslaa, at ligesom man „op-

undskvænket immunitet, idet bryder, fæstere, gaardsæder og alle andre, der hører under dette privilegerede gods, for fremtiden heller ikke i nogen anden henseende, bortset fra ganske enkelte bestemt nævnte undtagelser, skal være pligtige at yde noget som helst til kongen, men de skal i et og alt alene svare privilegiehaveren, hvad de ellers skulde svare kongen (*hanc ipsis superaddendo gratiam specialem, quod omnes villici sui, coloni et inquilini ceterique de ipsorum familia . . . sibi et nulli alii de cetero debeant respondere*). Herved er der naturligvis særlig tænkt paa retsbøderne, og derfor nævnes ogsaa udtrykkeligt 40 marks sager, men at det i det hele taget er al kongelig ret udover skatteydelse, der haves for øje, det viser undtagelserne, særlig det, at proveniensen af vragretten altid undtages (*exceptis hiis eller preter ea, que de naufragio proveniunt*), medens fredskøb ofte undtages, men dog undertiden medindtages under immuniteten, fordi en opfattelse af det som retsbøde laa nær. Til disse to undtagelser er da som den tredje i disse dokumenter indskudt: *preter hafnas*. Det forbindende for disse ydelser, der indtages under eller undtages fra den fuldstændige immunitet, i modsætning til skatteydelse, er da det, at medens disse er almindelige ydelser, ydelser, der kræves af alle jorddykere paa godset, er hine specielle ydelser af den særlige person, der kommer i det tilfælde at skulle præstere dem. Drabsmanden maa udrede fredskøbet, den dømfældte retsbøde, finderens vraggodset. Saaledes er da ogsaa den ydelse, der betegnes ved „hafnæ“, en personlig ydelse i et specielt tilfælde, men den er saalidt som vraggodset en retsbøde. Og det er nu saa heldigt, at et af disse privilegier kun er bevaret i Huitfeldts oversættelse (Foludg. I, 413), hvor da *preter hafnas* er gengivet ved „undtagendis hafnetieniste“. Vi maa kreditere den brave rigskansler for, at han har bevaret os dette ord; det har paa hans tid endnu været forstaaeligt,

holder ættebod“ d. v. s. betaler sin pligtige del af ætteboden, saaledes kan man ogsaa bruge udtrykket „opholde leding“ i betydningen „betale sin pligtige ledingskat“, og at udtrykket „opholde leding og landeværn“ bruges synonymt med „rede leding og landeværn“. I virkeligheden er det vel nok saa, at „rede“ betyder „betale“, medens „opholde“ mere ubestemt betyder „være pligtig til at yde“, saa at det var korrekt, om der saavel i 3.

og det er det ogsaa for os, saasnaart vi hører det. Havnetjeneste er tjenesten paa skibets havne, den personlige krigstjeneste, der ydedes af den specielle bonde, hvis tur det var, eller som udtoges, og den finder derfor sin rette plads i privilegierne sammen med andre ydelser af lignende art. Naar dette ikke tidligere er blevet set, er det ganske simpelt, fordi man ikke har forstaaet, at der i ordene: ab omni expeditionis grauamine ikke ligger en fritagelse for enhver deltagelse i ledingstogt, men alene en fritagelse for udredelse af ledingskat. — Og at nu udtrykket „havnetjeneste“ i det 14. aarh. dækkede over netop den samme ydelse, der i det 13. betegnedes ved „landeværn“, jet ser man ganske tydeligt, naar man sammenholder de af Steenstrup fremdragne breve med Abels brev til St. Hans kloster i Slesvig af 1251 7. Marts (Hasse II, 1). Dette brev er nemlig fuldstændigt overensstemmende med brevene fra det 14. aarh., det fritager klostrets bryder og fæstere „ab expeditionis grauamine, impetitione exactorea ceterisque oneribus et solutionibus“, det tillægger klostret som *graciam specialem* almindelig immunitet: „volumus enim ipsos in nullo obligatos esse“, men det undtager saa: „preterquam ad opus urbium et terre defensionem, de quibus seruitiis nulli penitus eximuntur“. Her er terre defensio tydeligt nok en oversættelse af „landeværn“, og dette siges udtrykkeligt i et brev, som Grev Albert 1224 7. Jan. har givet ganske vist St. Hans kloster i Lübeck, saa at der deri er tale om holstenske forhold: „et ut predictae ville coloni sint exempti a petitione, exactione, burgwerch et ceteris seruiciis preter terre defensionem, que uulgo lantwere dicitur“ (Hasse I, 188). Som det 14. aarh.s havnetjeneste betyder da landeværn i disse breve som nu og da i Jyske lov specielt: personlig krigstjeneste, og i denne betydning bruges det endnu i et brev af hertug Valdemar til Helligaandshuset i Flensborg af 1325 24. Juli: *excepto communi edicto in defensionem terre* d. v. s. undtagen almindeligt udbud til personlig krigstjeneste (Dipl. Flensb. I, 22—23).

bog, kap. 11, som i 2. bog, kap. 24, stod: „rede leding og opholde landeværn“; men da „opholde“ ligger „rede“ saa nær, glider konstruktionerne sammen, snart paa den ene, snart paa den anden maade.

10. Hvis kap. 11 endnu tillader tvivl, saa maa denne, synes det mig, forstumme, naar vi vender os til kap. 9. Her hedder det: klostermænd maatte ej og skulde ej efter 1215 købe jord, som landeværn gik af. Hvad de siden 1215 har købt, deraf skal de enten udgøre leding eller ogsaa fange af kongen saa, som hans vilje er. Her er det jo ganske klart, at den gamle fortolkning ikke slaar til, og det er da netop ogsaa dette sted, der har paadraget lovgiveren beskyldningen for at bruge landeværn og leding synonymt¹⁾, en tanke, der jo paa forhaand er mere end usandsynlig. I virkeligheden er bestemmelsen da ogsaa let forstaaelig. Man maa blot her ved holde sig for øje, at den jord, der her er tale om, er jord, som et kloster har købt siden 1215 og lagt ind under klostrets egen drift, enten direkte eller under en af klostrets avlsgaarde; thi forsaavidt som klostret vel havde købt jord, men lod den drive ved fæstere, var det jo i kap. 11 bestemt, at deraf skulde fæsteren yde saavel ledingsskat som personlig krigstjeneste. Anderledes derimod med den jord, som klostret havde købt trods det ældre forbud derimod, og nu selv drev. Thi var der af den før gaaet landeværn d. v. s. havde de tidligere ejere ydet saavel ledingsskat som personlig krigstjeneste efter deres tur, saa lod i alt fald dette sidste krav sig ikke opret-holde overfor de nye ejere, munkene, saa sandt som disse som „lærde mænd“ var fritagne for personlig krigstjeneste og den stillingspligt, der kunde gøres gældende imod dem, praktisk set ikke var meget værd. Med bestemmelsen i

¹⁾ Erslev 44, anm. 2.

kap. 9 tilsigter lovgiveren derfor ogsaa blot at redde, hvad der kan og bør reddes: af den jord, hvoraf der før gik landeværn, skal klostrene dog i det mindste „udgøre leding“ d. v. s. betale ledingskat. Dermed reguleredes da det i virkeligheden lovstridige forhold paa en for begge parter antagelig maade; men naar lovgiveren saa er svag nok til at tilføje: eller fange af kongen saa, som hans vilje er, saa skulde denne indrømmelse jo ikke blive et tomt lovens bogstav; den slog privilegiedøren op.

11. Omend det nu af det foregaaende forekommer mig bevist ud af selve Jyske lov, at fortolkningen af landeværn som landeforsvar i modsætning til ledingen, hærtogtet, angrebskrigen, ikke lader sig opretholde, kan jeg dog ikke forbigaa, at den skaanske ledingsret afgiver et direkte bevis mod denne antagelse. Det hedder nemlig deri: udgærdsleding kan efter ret dansk lov kun udkræves hvert fjerde aar, undtagen naar saa er, at hær ligger for landet. Er ikke hermed netop det øjeblik angivet, da forsvarsordningen i modsætning til angrebsordningen maa træde i virksomhed? Med ganske de samme ord angives dette øjeblik i landstingsvidnet af 1428, der er den eneste støtte for antagelsen af den almindelige krigstjenestepligt¹). Det siger, at efter gammel sædvane

¹) Uagtet Velschow, som ovfr. nævnt, gik ud fra forestillingen om en oprindelig paa enhver fri mand hvilende krigstjenestepligt som noget ubestrideligt givet for alle germanske folk, følte han dog ønskeligheden af at kunne dokumentere den ogsaa paa dansk grund, selvom den efter hans opfattelse her var blevet indskrænket til alene at gælde landeforsvaret. Hans henvisninger s. 6 ff. til Frodes love hos Sakso, Gulathingsloven og Huitfeldt kan jeg forbigaa; hans henvisning til holstenske og slesvigske breve (Hasse I, 87, 188, II, 1, 355) har jeg ovfr. s. 159 anm. 1 omtalt. Som virkelige bevissteder hos Velschow anerkender Steenstrup 186—187 Erik 5's skaanske lov af 1283,

og ret, som været har tilforn i landet, at naar fjenden kommer for landet og bavn brænder og vidiebrand gaar, hvilken i den sted hjemme sad og til lavalder kommen var og før mand, ham bør at hænge ved sin egen bjælke. Skulde man derfor ikke, hvis den ældre fortolkning var rigtig, vente, at nu vilde ledingsretten fortsætte: da skal hver mand i landet møde til landeværn, da skal bavn brænde og vidiebrand gaa, og den voksne, vaabenføre mand, der bliver siddende hjemme, skal klynges op ved sin egen bjælke? Men i stedet for fortsætter den: da skal kongens gælker eller en anden af hans højeste ombudsmænd lade bære til landstinget skovl og spade¹⁾ og byde

grev Johans brev til Lollands præster af 1330 og det sjællandske landstingsvidne af 1428. I den første kan jeg dog, jfr. ndr. s. 236, kun se en indskærpelse af, at ogsaa kirkens bryder og fæstere var pligtige til at erlægge ledingskat saavel som til personlig krigstjeneste efter tur; i det andet kun en stadfæstelse for Lollands vedkommende af den fra Jyske lov kendte fritagelse for præster for personlig krigstjeneste, her udvidet til ogsaa at omfatte deres egentlige husstand. Først i landstingsvidnet af 1428 finder jeg tanken om den paa alle hvilende pligt til at møde personligt til landets forsvar udtrykt. Men det er klart, at dette landstingsvidne, først afgivet i selve kongens nærværelse midt under den forbitrede kamp med Holsten, og gentaget hundrede aar senere, da en afgørende kamp med Sverige stod for døren, er et udtryk for en dyb følelse af et moralsk krav, ikke for hvad der var virkelig gældende lov i landet, ligesom ogsaa dens straffebestemmelse: ham bør at hænge ved sin egen bjælke, ikke genfindes i lovgivningen, men er tænkt som standrettens øjeblikkeligt eks-ekverede dom under nødtilstand i landet. I det mindste straffens ælde betvivles da ogsaa af Velschow 18—19, jfr. Steenstrup 187, W. Christensen 288—89.

¹⁾ Velschow vil 49—50 rette ledingsrettens „skovl og spade“ til „skjold og sværd“. Hertil ser jeg ingen grund; ceremonien har efter min formening til indhold en tilkendegivelse af, at nu er det fredelige arbejdes tid forbi, nu maa skovl og spade nedlægges, gemmes, til der atter kommer fred i landet.

udgærdsleding. Siden saa er budet, da skal — og nu følger bestemmelserne om ledingsflaadens tilvejebringelse og udrustning, saaledes som jeg ovenfor i det væsentlige har gennemgaaet dem. Med andre ord, forskellen mellem, om det er angreb eller forsvar, der forestaar, er kun den, at i sidste tilfælde lyses udbudet paa thinge paa en særlig højtidelig maade under iagttagelse af et øjensynligt meget gammelt ceremoniel; virkningen er i begge tilfælde den samme. Sagen er, at den gamle teori om en sondring mellem en forsvarsordning og en angrebsordning, mellem landeværn og leding, lader sig ikke opretholde; Danmark har i det 13. aarh. som til enhver senere tid kun een krigstjenesteordning, een landeværnsordning, der opretholdtes ved, at folket efter faste regler, der var de samme, hvad enten det gjaldt angreb eller forsvar, ydede personlig krigstjeneste og udredede skat.

12. Efter saaledes, som jeg haaber, at have bevist, at de fire udtryk, som jeg ovenfor har sammenfattet i en gruppe for sig: „gøre“, „udgøre“, „rede“ og „opholde leding“ betyder „betale ledingskat“, og det, hvad enten de er forbundet med ordet leding eller dette er underforstaaet, skal jeg gaa over til at betragte to tilfælde, hvor disse verber forekommer i loven i forbindelse med et andet udtryk end leding, eller saaledes at et andet udtryk end leding er underforstaaet, idet lovgiveren i disse to tilfælde ikke har ledingskat i al almindelighed for øje, men en bestemt skattesats. Det ene af disse tilfælde er det, hvor disse verber forbindes med udtrykket „redsel“, hvis nærmere betydning jeg ovenfor har søgt at gøre rede for. I kap. 16 siges: Har en mand jord i flere skipæn, men dyrker det alt til een gaard og lægger al afgrøden i een lade, da redes deraf ej mere end

een redsel; men lægger han afgrøden i flere lader, da reder han flere redseler. Og kap. 17 udtaler, at denne regel gælder ogsaa, selv om han skifter bopæl¹⁾: hvis en mand flytter over i et andet skipæn, men dyrker sin jord dær til den samme gaard, han før boede i, da reder han ikke mere derfor end een redsel. Tildels er jo disse regler kun en speciel anvendelse af den ovenfor fremhævede hovedregel om, at om ledingsskatten gælder det, at den skal betales dær, hvor laden staar og afgrøden lægges, men det er tillige klart, at omend udtrykket „redsel“ her tydeligt nok fremtræder i sin særlige betydning af „skattebeløb“, saa slaar dog selv denne oversættelse i dette tilfælde ikke til. Det synes, at „redsel“ her har en ganske specifik betydning, at der her er tale ganske vist om et skattebeløb, men et skattebeløb af en vis størrelse, en maksimumsskattesats, der ikke skal overskrides, hvor megen jord en mand end ejer, saalænge han dyrker den hele jord til een gaard. Ved denne bestemmelse gøres vi da videre opmærksom paa, at lovgiveren her forudsætter det som bekendt, at ledingsskattens satser er ansat i forhold til jordbesiddelsen, at efter dens større eller mindre omfang bestemtes det, hvor stort et skattebeløb der skulde betales. Dette bliver os endnu klarere, naar vi betragter kap. 19, der indeholder en an-

¹⁾ Arnem. Saml. Folio 286 har: of man fær i annens mans skipen . . . , Flensborghaandskriftet: Æn far man i annæn manz skipæn . . . I adskillige andre haandskrifter (jfr. Kolderup-Rosenvinge 324 anm. 20 og 22) er dette fær forstaaet som „faar“, og flere tilføjer derfor „iorth“; der kan dog ikke være tvivl om, at det rigtige er at udlede „fær“ af „at fare“, jfr. Lyngby: Udsagnsordenes bøjning i Jyske lov etc. (1863) 20, n. 2. Jeg skylder hr. mag. art. Brøndum-Nielsen tak for denne henvisning og hans heredvillige bistand i andre sproglige tvivlstilfælde.

den undtagelse fra den her latente regel om, at ledingskattens satser bestemtes ved jordbesiddelsen: sidder søskende sammen i fællesskab, hvor mange de end er, og hvor god jord¹⁾ de end har, og dyrker al jorden til een gaard, da reder de een redsel; men skilles de ad, da rede hver for sig. Efter at de har skiftet, da maa de ikke atter lægge deres jord sammen og være under een redsel, uden den ene fledfører sig til den anden. Forholdet er her ganske det samme som ovenfor: Søkendefællesskabet skaber her af sig selv det forhold: dyrkningen af al jorden til een gaard, der er betingelsen for, at det beløb, der skal udredes i ledingskat, bestemmes ikke efter hvad skattesatserne i virkeligheden vilde forlange, men standser ved et maksimumsbeløb, der her angives ubestemt som „een redsel“. Hvad der ligger i dette udtryk, kan vi først vinde klarhed over, naar vi ved, hvorledes ledingskattens satser var afpassede i forhold til jordbesiddelsens størrelse, hvorefter de tydeligt nok rettede sig.

13. Men netop dette er det jo, vi faar sikker viden om, naar vi vender os til det andet tilfælde af, at ver-

¹⁾ I lovens „huræ goth iorth sum the hauæ“ er adjektivet „god“ utvivlsomt brugt ikke om jordens kvalitet, men om dens kvantitet, i virkeligheden lig med „hvor megen“; Ribehaandskriftet har da ogsaa her „huræ mykæt gotz sum the hauæ“; ligesom der i kap. 16 og 17 jo utvivlsomt tænkes ikke paa jordernes bonitet, men paa deres størrelse. For at undgaa enhver misforstaaelse skal jeg tillige her bemærke, at det er min opfattelse, at udtrykkene „mark sølv“ og „mark guld“ om dyrket jord er arealmaal, og ikke angiver noget som helst om jordens bonitet. For de grunde, hvorpaa denne opfattelse hviler, haaber jeg ved en senere lejlighed at skulle gøre rede; her maa jeg nøjes med at henvise til den ndfr. trykte lille studie af K. Rasmussen „Om de saakaldte marseller“, hvoraf det jo tydeligt nok fremgaar, at den senere i tiden til „marsel“ fordrejede jordbetegnelse „mark sølv“ var en arealbetegnelse.

berne „gøre“, „rede“ o. s. v. er sat i forbindelse ikke med „leding“, men med udtryk for skattesatser. Det er dette lovafsnits saa bekendte 12. og 13. kap., der, som jeg oversætter, lyder: kap. 12: den selvejerbonde, der har mark guld eller mere i dyrket jord, skal udgøre tredingshavne, fordi tredingshavne begynder ikke fra mindre end en mark guld; men fra fire mark sølv begynder sjettingshavne, fra to mark tolvtingshavne; af mindre end to mark sølv dyrket jord gøres ikke leding; og kap. 13: den fæstebonde, der reder otte ørtug sølv i landgilde, skal udgøre tredingshavne, den, der reder fire ørtug, udgør sjettingshavne, men reder han mindre end fire ørtug (i landgilde), hvad enten det er rebdragen jord eller kendeland, da rede han (en?) ørtug sølv til kongens gaard. Efter alt, hvad der i det foregaaende er udviklet, efter at det dær er paavist, at udtrykket „udgøre“ overalt, hvor det ellers forekommer i loven, udelukkende betyder „betale“, er der jo ikke spor af grund til at antage, at det her og kun her skulde bruges i en anden betydning; naar det her forbindes ikke med „leding“, men med „tredings-, sjettings-“ og „tolvtingshavne“, har dette sin bestemte grund deri, at det paa dette sted er lovgiveren magtpaaliggende at angive, ikke ledingskattepligten i almindelighed, men netop den pligtige ledingskats størrelse i hvert af de forskellige tilfælde af jordbesiddelse; for denne skattesats angivelse bruger lovgiveren altsaa de ovennævnte udtryk. Men dette er efter min formening ogsaa umiddelbart indlysende af den sammenhæng, hvori angivelsen af disse skattesatser forekommer. Naar det i kap. 13 in fine i fortsættelse af det foregaaende bestemmes, at den fæstebonde, der dyrker fæstejord under en vis ved landgilden bestemt størrelse, skal be-

tale et vist skattebeløb til kongens gaard eller bord, hvad der nu er det rigtigste udtryk — saa vilde det dog være meget søgt at forklare denne ydelse som noget ganske og aldeles forskelligt fra de ydelser, der i det umiddelbart foregaaende paalægges de fæstere, der dyrker fæsteland over denne størrelse, og at mene, at dette har lovgiveren paa en temmelig fordægtig maade angivet netop ved tilføjelsen: til kongens gaard eller bord. Den ligefremme og naturlige forklaring er dog den, at der i hele kap. 13 er tale om ydelser af ganske samme art, at ogsaa tredings- og sjettingshavne er udtryk for skattebeløb, saa at de ogsaa kan omskrives til visse antal ørtug sølv, at ogsaa de skatteydelse, der bestemmes ved satserne tredings- og sjettingshavne, indgaar „til kongens gaard“ eller „bord“, og at forskellen højst kan være den, at de ikke altid udbetales til kongens kasse, men undertiden, uden at passere denne, gaar direkte til de formaal, hvortil de egentlig er bestemt. Ganske den samme betragtning kan kap. 12 give anledning til; her sammenstilles endog direkte „gøre tredingshavne“ med „gøre leding“, om hvilket sidste udtryks betydning der efter det foregaaende ikke kan være tvivl; og naar det da tilføjes: bliver der uenighed mellem styresmand og udgærdsmænd (d. v. s. de skattepligtige bønder), da skal skursmænd eller skibsnævninger¹⁾ afgøre med deres ed, hvad den skal udgøre, som er sagsøgt, er det dog ganske indlysende, at hermed kan kun menes, at saa skal de særlige nævninger i ledingsager, skursmændene, afgøre, hvor stor ledingskat en mand efter sin jordejendoms størrelse har at betale. — Endelig skal jeg kun bemærke, at naar den

¹⁾ Secher: Om skursmænd eller skursnævninger i Germanistische Abhandlungen Konr. v. Maurer dargebracht, 249 ff.

ældre teori fortolker udtrykkene tredings-, sjettings- og tolvtingshavne saaledes, at dermed menes i alt fald principalt¹⁾ pligten til at møde eller stille en mand til personlig krigstjeneste hver tredie, sjette eller tolvte gang, leding udbydes, kommer den som ved dens fortolkning af udtrykket „landeværn“ atter i den uheldige situation at maatte antage, at lovgiverens udtryk ikke har staaet ham selv klart, saa at han her ikke giver tilstrækkelig oplysning, ja endog modsiger sig selv. Det bliver vanskeligt at forstaa, hvorledes man endelig er naaet til udtagelsen af skibsmandskabet, naar havnene bestod af ganske uregelmæssige antal af tredings-, sjettings- og tolvtingsbønder; paa den anden side maa man dog med Erslev afvise den tanke, at hver havne kun var sammensat af bønder af samme klasse. Og hele denne udtagelsesmaade staar jo, som Erslev ogsaa fremhæver, i direkte modstrid med bestemmelsen i kap. 1²⁾. Men disse vanskeligheder bortfalder af sig selv, naar man opgiver den gamle fortolkning af „tredingshavne“ og indser, at saavist som lovgiveren i lovafsnittets kap. 1—2, og kun dær, en gang for alle har udtalt de regler, der gjaldt for ydelsen af personlig krigstjeneste, saavist har han i kap. 12—13 kun ydelsen af ledingskatten for øje, og udtrykkene tredings-, sjettings- og tolvtingshavne er derfor kun udtryk for skattesatser og har intetsomhelst med den personlige krigstjenestepligt at gøre.

1) Jeg indskyder „principalt“ for at undgaa ethvert skin af at ville overse, at de ældre forfattere selvfølgelig ogsaa har set „og udførligt fremstillet, hvorledes de til ledingstøtten hørende skatteydelse udrededes i forhold til denne klassificering; hvad jeg angriber og mener at have modbevist, er alene deres tanke om, at ogsaa ydelsen af den personlige krigstjenestepligt er at sætte i forhold hertil.

2) Erslev 144—145.

14. Efter at have naaet dette resultat, maa vi vende tilbage til forbindelsen „ikke at rede mere end een redsel“. Vi vil nu forstaa, at udtrykket redsel er brugt i kap. 16, 17 og 19, fordi det har været nødvendigt for lovgiveren at finde et udtryk, der neutralt kunde gælde om alle de i kap. 12—13 angivne skattesatser. Dette ses bedst ved konkrete eksempler. Tre brødre sidder efter deres faders død i fællesskab om hans gaard, hvortil der hører dyrket jord paa 6 eller 12 mark sølv og „reder een redsel“, d. v. s. betaler under eet ledingskat deraf, henholdsvis efter satsen sjettingshavne og tredingshavne, som deres fader før dem. Skifter de, saa at de hver faar en tredjedel af jorden, vil de hver have at betale henholdsvis tolvtings- og sjettingshavne, saa at kongen i stedet for $\frac{1}{6}$ og $\frac{1}{3}$ nu faar $\frac{3}{12}$ og $\frac{3}{6}$. Saaledes ogsaa: en mand har i hvert af tre forskellige skipæn to eller fire mark sølv; hvis han dyrker al jorden til een gaard, skal han betale sin ledingskat efter henholdsvis sjettings- eller tredingshavnesatsen under eet i det skipæn, hvor hans lade staar, og det gør heri ingen forskel, om han selv bor i et af de andre skipæn eller flytter om imellem dem alle tre; men hvis han dyrker jorden i hvert af de tre skipæn for sig, hver til sin lade, som det hedder, saa skal han „rede flere redseler“, d. v. s. han skal i hvert skipæn betale henholdsvis $\frac{1}{12}$ eller $\frac{1}{6}$, ialt altsaa $\frac{3}{12}$ og $\frac{3}{6}$. — Man ser af disse eksempler, at lovgiveren ved at bruge udtrykket redsel netop faar det karakteristiske ved disse undtagelsesforhold frem, baade det, at skatten erlægges under eet, som et samlet skattebeløb, og det, at der er et bevægeligt skattemaksimum, snart sjettingshavnen, snart tredingshavnen, netop det forhold, der har fremkaldt og berettiget dannelsen af forbindelsen: ikke mere

end een redsel. At udtrykket redsel i denne forbindelse som oftest vilde være at ombytte ikke med sjettingsmen med tredingshavne, er jo efter omstændighederne givet.

15. Men herudaf rejser sig da atter naturligt det næste spørgsmål: var tredingshavne i alle tænkelige tilfælde, hvor stor jordejendom en bonde end besad, ledingskattens maksimum? en antagelse, der vilde være i overensstemmelse med den hittidige theoris opfattelse, hvorefter selv den mest velhavende bonde kun kunde komme til at møde til leding hver tredie gang, leding udbødes¹⁾. Til besvarelse af dette spørgsmål maa vi atter vende tilbage til kap. 12, der begynder: bonde, der har mark guld i dyrket jord eller mere, skal udgøre tredingshavne, fordi tredingshavne begynder ikke fra mindre end en mark guld. Naar man her ved fortolkningen lægger al vægten paa de to ord: eller mere og udstrækker dem til at omfatte jordbesiddelse af en hvilken som helst størrelse udover en mark guld, er det, man af disse ord for sig alene taget kan udlede en sætning om, at ledingskattens maksimum i alle tilfælde var tredingshavne. Men der er ved denne fortolkning den vanskelighed, at den kommer i en saadan modsætning til en anden bestemmelse i loven, at det er givet, at den i alt fald kun kan tages gyldig, naar man til den føjer en af lovgiveren udtalt, men underforstaaet begrænsning. Denne bestemmelse er den lige omtalte i kap. 16, der særlig nævner det tilfælde, at en mand ejer jord i flere skipæn og lægger afgrøden deraf i flere lader; saa skal han, siger den,

¹⁾ Steenstrup 189—190. Erslev 145. Ved en lapsus calami har Erslev her udtrykket rejse tredingshavne, der ikke findes i loven og heller ikke kunde give mening.

ogsaa rede flere redseler. Tænker man sig et konkret tilfælde, bliver det hurtigt klart, at der kun behøves en forholdsvis meget ringe jordbesiddelse, for at den formodede maksimalgrænse i dette tilfælde skal blive overskredet. Tager man som mindste maal det tilfælde, at en mand i tre skipæn ejer henholdsvis fire, fire og to mark sølv og dyrker disse tre ejendomme hver til sin lade, vil han have at betale sjettingshavne i hvert af de to skipæn, tolvtingshavne i det tredje — og derved allerede med denne ringe jordbesiddelse komme op over den formodede almengyldige maksimalgrænse. Men nu er det jo klart, at det ikke var netop smaaejendomme, der dyrkedes til hver sin lade; forsaavidt afstanden ikke var altfor uoverkommelig, opfordrede jo selve den ringere skatteydelse til at dyrke saa megen jord som muligt til een lade. Af bestemmelsen i kap. 16 følger i alt fald, at en mand, der dyrkede en mark guld i hvert sit af tre skipæn til hver sin lade, skulde betale tre tredingshavne. Saaledes kan da allerede af den grund sætningen: ledingskattens maksimum er tredingshavne, kun have gyldighed med den underforstaaede begrænsning: forsaavidt en bondes jordejendom helt er beliggende indenfor samme skipæn, eller hvis den er beliggende i flere, i alt fald dyrkes til samme lade. Nu er imidlertid en saa stærk begrænsning af en hovedsætning i loven ikke uden sin store betænkelighed. Thi naar lövens 2. bog, kap. 51, blandt betingelserne for at blive udtaget til nævning opfører ogsaa den, at bonden skal være „tremarksmand“, d. v. s. eje tre mark guld dyrket jord, saa er det jo allerede deraf klart, at en bondeejendom paa tre mark guld var, omend en ejendomsbesiddelse, der førte bonden op i det øvre, mere velhavende lag af bondestanden, saa dog saa

udbredt, at den tillod et vist, vel ikke ganske ringe udvalg. Men er det nu ret vel tænkeligt, at disse tremarks-mænd har anset for retfærdig en skatteansættelse, der lod dem af dem, der havde de tre mark liggende hver i sit skipæn og ved altfor stor afstand var tvunget til at dyrke hver af dem til sin lade, betale det tredobbelte beløb i ledingssskat af det, som den tremarksmand betalte, der havde alle sine tre mark indenfor samme skipæn eller dog saa nær ved hverandre, at han kunde lægge afgrøden af dem i samme lade? Eller rettere, er det ret vel tænkeligt, at lovgiveren skulde saa lidet have gennemtænkt rækkevidden af sine egne ord, at en saadan uretfærdighed maatte blive deres nødvendige konsekvens? Her som tidligere opfordrer nødvendigheden af at antage en inkonsekvens hos lovgiveren os paa det alvorligste til at overveje, om det ikke er vor fortolkning, der er urigtig.

16. Lad os da atter tage ordene i kap. 12 for os: bonde, der har mark guld i dyrket jord eller mere, skal udgøre tredingshavne, fordi tredingshavne begynder ikke fra mindre end een mark guld. Lad os nu et øjeblik se bort fra de to ord: eller mere, der hidtil har fæstet hele vor opmærksomhed paa sig, og i stedet for blive opmærksom paa modsætningen mellem „bonde, der har mark guld“ og „tredingshavne begynder fra een mark guld“, en forskel, som alle haandskrifter er enige om. Vi vil da se, forekommer det mig, at lovgiverens ord tillader en anden fortolkning; hvad han siger er: med een mark gulds jordbesiddelse begynder skattesatsen tredingshavne, af hver fulde mark gulds jordbesiddelse skal der svares tredingshavne, ordene „eller mere“ har kun betydning fra mark guld til mark guld, de siger, at over-skydende jordbesiddelse over saa og saa mange mark

guld, der ikke udgør en fuld mark guld, men f. e. kun syv mark sølv, kommer ikke i betragtning ved ansættelsen til ledingssskat, naar først engang mark gulds grænsen er naaet. Denne fortolkning bliver, forekommer det mig, paa afgørende maade støttet ved, at tanken om udredelsen af flere tredingshavne i ledingssskat udtrykkeligt udtales af lovgiveren selv. Det hedder nemlig i kap. 7, at den herremand, der under ledingsudbud bliver siddende hjemme uden lovligt forfald eller orlov, skal gælde kongen tredingshavne af hver gaard, som han har eller være indebonde, om han ej vil gælde, som sagt er. Da herremanden sikkert som regel sad paa jord udenfor landsbyfællesskabet, paa ikke rebdragen jord, ser lovgiveren bort fra en nærmere bestemmelse af hans forskellige gaardes størrelse og regner dem alle til et gennemsnit af mellem en og to mark guld; deraf skal han da for forsømt fremmøde betale det samme som bonden i skat, en ledingssskat af saa mange tredingshavne, som han har mark guld¹⁾.

17. Og denne fortolkning af kap. 12 fjerner tillige alle vanskeligheder og enhver formodning om lovgiverens inkonsekvens eller uretfærdighed. Efter denne fortolkning bliver lovgiverens skattetekniske system os klart: hans satsskala har tre trin, og mellemrummene mellem disse trin vokser i en geometrisk progression, men selve skatteydelsens størrelse standser ikke vilkaarligt ved en mark gulds ejendom; dær standser kun satsen, fordi man fra nu af er paa det højeste satstrin, men hver fulde mark

¹⁾ Jfr. Erslev 201 anm. 1. Jeg kan ikke rigtigt se, hvad Erslev her tænker sig ved udtrykket „gælde tredingshavne“; opfattet som her i betydningen af betaling af ledingssskat kan det næppe kaldes en ringe straf.

gulds ejendom lægger en ny tredingshavne til skattebetøbets størrelse. Som en bonde, der er paa satstrinet tolvtingshavne, kan have een overskydende mark sølvs ejendom, saaledes kan en bonde paa satstrinet sjettingshavne have tre overskydende mark sølv, en bonde paa satstrinet tredingshavne have syv overskydende mark sølvs ejendom; det spillerum af jordbesiddelse, der ikke kommer i betragtning ved skatteansættelsen, vokser med satstrinet, men selve skatteydelsen vedbliver at vokse i forhold til jordbesiddelsen. Denne fortolkning af kap. 12 fører bestemmelsen i kap. 16 tilbage til dens naturlige karakter af en bibestemmelse. Den mand, der dyrker jord i flere skipæn til hver sin lade, faar ikke derved en urimeligt forøget skatteydelse at udrede; han nuster blot den fordel, han kunde drage af det større satsspillerum, hvis han dyrkede det alt til en lade. Hvis han har fem mark sølv i hvert af tre skipæn, kunde han i sidste tilfælde nøjes med at betale tredingshavne, medens han i første kommer til at betale tre sjettingshavne. Den fjerner enhver formodning om, at lovgiveren skulde have vist inkonsekvens eller uretfærdighed i sin ansættelse af tremarksmændene til ydelse af ledingsskat. Den fritager os for enhver nøjere drøftelse af, hvad grunden vel kunde være til, at skønt de jyske tremarksmænds antal ikke kan have været ganske ringe, og skønt de maa sidestilles i jordejendom med de sjællandske bønder, der ejede en mark skattejord¹⁾, saa dog ledingsskattens maksimum i Jylland var tredingshavne, medens den paa Sjælland kunde stige til endogsaa halvanden havne. Thi den eneste opgivelse, vi har om ledingsskattens satser paa Sjælland,

¹⁾ Erslev 43—44.

er — som bekendt — Erik 5's lov af 1284, 26. maj, hvor det hedder: den, som har en mark skattejord eller ni øre eller ti øre eller ogsaa elleve øre i jord, skal deraf rede fuld havne; men har han tolv øre skattejord, da skal han rede for halvanden havne¹⁾). Alle er enige om, at til en mark skattejord paa Sjælland svarede tre mark gulds jord i Jylland, heraf redede efter min fortolkning den sjællandske bonde fuld havne, den jyske tre tredingshavne — altsaa ganske samme ydelse, forudsat at satsen betød det samme omsat i ydelse. Paa samme maade svarede til 12 øre skattejord paa Sjælland $4\frac{1}{2}$ mark guld i Jylland; heraf vilde den sjællandske bonde have at svare halvanden havne, medens den jyske svarede fire tredingshavne, altsaa en sjettingshavne mindre, pter forudsat satsernes ensartethed; af 11 øre skattejord svarende til fire mark guld og en mark sølv vilde omvendt den sjællandske bonde kun have at svare fuld havne, medens den jyske havde at svare fire tredingshavne, altsaa en tredingshavne mere. Med andre ord, denne fortolkning viser os, at forskellen mellem Sjælland og Jylland ikke var den næsten uforstaaelige, at forskellen i skattebyrden var saa uhyre stor, men den ganske simple og som lokalforskellighed let forstaaelige, at satserne paa Sjælland var anderledes afstemt end i Jylland²⁾).

18. Dernæst letter denne fortolkning af kap. 12 os i betydelig grad forstaaelsen af Jyske lovs 3, kap. 18. Deri hedder det: hvilken havnebonde, der har en fuld plovs ærje og køber siden mere, gør af den kønejord ud saa meget, som før gik af hende. Men har han mindre, da maa han købe til, saa at han har en plovs ærje. Men

1) Aarsberetn. fra Geh. Ark. V, 22, § 11.

2) Se nærmere herom ndfr. s. 222—223.

herremænd maa købe saa meget som de orke, fordi at de gør dær fuldt af, at de vove deres hals for kongen og for landets fred. — Jeg skal nu ikke her komme ind paa en nøjere drøftelse af, hvorfor lovgiveren netop her har anvendt udtrykket „fuld plovs ærje“, og hvad der ligger deri; jeg skal blot bemærke, at Rhamms forsøg paa at fortolke dette udtryk som enstydigt med otte mark guld jord ikke synes mig holdbart og efter mit skøn hviler paa en urigtig opfattelse af guldvurderingens karakter¹⁾. Jeg antager med Erslev, at lovgiveren her med „fuld plovs ærje“ mener tre mark guld dyrket jord²⁾. Bestemmelsen hjemler da „havnebonden“, hvad sammenstillingen med herremanden viser, skattefrihed for tre mark guld jordejendøm. Men hvem er havnebonde? Dette udtryk synes hidtil forstaaet som en bonde, der er medlem af en havne, hvad alle landsbybønder var, altsaa i virkeligheden som ensbetydende med bonde i almindelighed³⁾, men er dette rigtigt? Vi vil som sædvanligt søge svaret i loven selv. Overalt ellers i Jyske lov betegnes selvejer-bonden, selv hvor hans egenskab af havnemedlem tydeligt fremtræder, kun som bonde⁴⁾, en enkelt gang dog som indebonde, skattepligtig selvejer⁵⁾. Udtrykket havnebonde forekommer foruden her kun et eneste sted, nemlig i kap. 4, hvor det hedder: og hver havnebonde⁶⁾, der er paa skibet, skal have skjold og de

1) Rhamm: Die Grosshufen der Nordgermanen, 388 ff.

2) Erslev 42—44, 50, 60.

3) Steenstrup 190. Erslev 50, 201. Rhamm 388.

4) J. L., 3, 2, 11, 12, 17.

5) J. L. 3, 7.

6) Nogle haandskrifter, deriblandt Arnem. Saml. Folio 286, som Kolderup-Rosenvinge har aftrykt, har i stedet for „hafnæ-bondæ“ kun „hafnæ“.

tre folkvaaben, sværd, kedelhat og spyd. Enestaaende som stedet er, synes det mig dog tilstrækkeligt til at fastslaa, at havnebonde er ikke enhver bonde i en havne, men den bonde, der møder paa ledingskibets havne, fuldt rustet med de tre krigsvaaben¹). Utvivlsomt er det da netop udrustningen med sværd, kedelhat og spyd, der er det afgørende, fordi anskaffelsen af de tre krigsvaaben var havnebondens egen sag; skattefriheden er først og fremmest ækvivalent for den bekostning, anskaffelsen og vedligeholdelsen af udrustningen havde sat ham i, og ligesom herremandens udstrakte skattefrihed grunder sig paa hans pligt til at have fulde vaaben og fare i leding paa egen bekostning, saaledes grunder havnebondens begrænsede skattefrihed sig paa hans besiddelse af de tre folkvaaben. Den bonde, der engang havde anskaffet dem, og dermed tilkendegivet, at han for sit vedkommende var villig til, hver gang leding ud-bødes, at give møde paa ledingskibets havne, han var havnebonde; havnebondens fortrin fremfor de andre bønder var netop det, at han var „af vaaben“, og det var denne egenskab, der bragte ham i herremandens fornemme selskab, omend tre marks grænsen endnu skilte dem fra hinanden. I dette kapitel ligger da kimen til den udvikling, der skulde bringe ogsaa landsbybondens ætling ind i herremændenes kreds, denne udvikling, som

¹) Hvis man ikke vil acceptere, at forklaringen af dette lovsted hviler paa den særlige fortolkning af selve udtrykket „havnebonde“, kastes man ud i en endeløs række af tvivl. Hvis „havnebonde“ er enhver bonde i en havne, maa man ud fra den ældre opfattelse spørge: Var da tredingshavnen alligevel ikke maksimumsgrænsen, gjaldt den kun fra en mark guld til tre mark guld? og begyndte derefter paany skattepligten? kunde disse skattefrie tre mark guld være spredt i flere skipæn eller maatte de alle ligge i et? o. s. v.

Erslev først af alle har skildret i „Valdemarernes Storhedstid“, men som han dær vistnok har anset for videre fremskredet, end den i virkeligheden var¹⁾.

19. Endelig skal der da endnu kun med de nu indvundne resultater kastes et blik paa Jyske lovs 2. bog, kap. 51, som jeg allerede har berørt. Det siges der: nævninger skal være . . . de, der er tremarksmænd, adelbonde og ikke bryde eller fæster, men de, der opholder for dem fuldt landeværn. Det vil nu ses, at de her opregnede betingelser for udtagelse til nævning ikke tjener til forklaring af hinanden, men hver især konstituerer en yderligere indskrænkning af den kreds af mænd, hvoraf nævningen kunde udtages. Nævningen skal udtages blandt selvejerbønder, hvorved det udtrykkelig betones, at bryder eller fæstebønder paa forhaand er udelukkede fra at komme i betragtning; af selvejerne dernæst alene blandt dem, der er tremarksmænd d. v. s. har en jordejendom af tre mark guld dyrket jord, endelig ikke blandt alle tremarksmænd, men alene blandt dem, der „opholder fuldt landeværn“. Dette udtryks rækkevidde forstaas bedst, naar man sammenstiller det dels med, at det i kap. 11 hedder om fæstebønder, at de skal „opholde leding og landeværn“ d. v. s. betale

¹⁾ Ogsaa Erslev ser 228—229 i væbnerne den klasse af bønder, der fra bondestanden gled over i herremandsklassen; forskellen mellem hans og min opfattelse er den, at han anser denne udvikling for allerede fuldbludet paa Valdemar 2's tid, medens jeg mener, at de senere væbnere da og endnu en rum tid efter stadig kun var bønder, omend „havnebønder“; en formening, som jeg haaber ved en senere lejlighed nøjere at begrunde. Desværre giver Dr. Will. Christensens saa kyndige studie „Om nogle af det 15. aarhundredes betegnelser for adelsstanden“ i Festskrift til Edv. Holm 38—51 ikke noget bidrag til besvarelsen af dette spørgsmaal.

ledingsskat og efter deres tur yde personlig krigstjeneste, dels med, at det i kap. 18 siges om herremænd „at de gør dær fuldt af, at de vove deres hals for kongen“ o. s. v., d. v. s. at de altid gør personlig krigstjeneste, saa snart kongen byder¹⁾. „At opholde fuldt landeværn“ ligger midt imellem; den mand, der opholder fuldt landeværn, gør mindre end herremanden, fordi han kun møder til personlig krigstjeneste, hver gang ledingstogt udbydes, og derfor har han ogsaa mindre end denne, idet han ikke har al den landsbyjord, han køber, skattefri, men kun tre mark guld; men han gør mere end den bonde, der kun opholder landeværn og leding, thi han er villig til at møde ikke blot efter sin tur paa ledingskibet, men hver gang leding udbydes, og derfor har han ogsaa sine tre mark guld skattefri. Men herved forstaar vi da ogsaa, at lovgiveren af forbindelsen „opholde landeværn og leding“ udskyder ordene „og leding“, naar han indsætter „fuldt“, thi med evnen til at yde personlig krigs-

¹⁾ Erslev mener 227 anm. 1 bestemt at maatte pointere, at herremandens pligt til krigstjeneste allerede paa Valdemar 2's tid var indskrænket til alene at gælde ledingen, i modsætning til huskarlens, der havde at drage i hærfærd, naarsomhelst kongen bød. Ogsaa paa dette punkt mener jeg, at Erslev ser udviklingen videre fremskredet, end den i virkeligheden var. Det er naturligvis rigtigt, at „naar Jyske lov erklærer det for herremandens pligt at fare i leding, maa dette selvfølgelig tages skarpt“, men det er ikke, fordi herremandens pligt paa Jyske lovs tid var indskrænket til ledingsudbudet alene, men fordi Jyske lov overhovedet kun giver bestemmelser om ledingen, ikke om „hærfærd i al almindelighed“. Herremanden havde endnu da altid at drage i hærfærd paa egen bekostning, naar kongen bød, følgelig ogsaa under almindeligt ledingsudbud, men det er kun dette sidste tilfælde, Jyske lov udtaler sig om. Derfor skelner Valdemaraarbogen ogsaa saa bestemt imellem, om leding udbydes, eller om kongen blot sender sine milites paa hærfærd.

tjeneste, hver gang leding udbødes, bortfaldt jo ledings-skatten for en jordbesiddelse af indtil tre mark guld. Den tremarksmand, der foretrak at betale sin skat og kun at møde, hvis turen engang skulde komme til ham, opholdt jo kun „landeværn og leding“ og først den havnebonde, der havde mere end tre mark guld, vilde kunde siges at „opholde fuldt landeværn og leding“, fordi han havde at betale ledingskat af sin overskydende jordbesiddelse, — men det er vel tvivlsomt nok, om dette i praksis lod sig opretholde, og om i alt fald ikke en saa velstaaende havnebonde snarere vilde søge optagelse i herremandsklassen. Hvad der maa fastholdes er, at en jordbesiddelse selv paa tre eller flere mark guld ikke nødvendigt eller pligtmæssigt medførte ydelsen af fuldt landeværn — af Erik 5's lov af 1284, 26. Maj, ser vi jo, at der i alt fald paa Sjælland var jordbesiddelser, der ækvivalerede $4\frac{1}{2}$ mark guld eller mere, hvoraf der endnu paa det tidspunkt svarede fuld ledingskat. Overhovedet forekommer det mig sandsynligst, at kap. 18's skattefrihedsbestemmelse ikke saa meget har henvendt sig til overklassen af landsbybønderne, dem, der allerede dengang var over tremarksgrænsen, som til dem, der var under den, en- eller tomarmsmændene, der mod anskaffelsen af de tre folkvaaben og den deraf følgende konsekvens opnaaede en i forhold til deres omstændigheder stor økonomisk vinding.

20. Tilbage staar det sidste spørgsmaal, som fortolkningen af Jyske lovs ledingsbestemmelser rejser: hvad foranledigede lovgiveren til som betegnelse for de forskellige skattesatser at vælge udtrykkene: tredings-, sjettings- og tolvtingshavne? hvilket forhold nødvendigjorde en saadan omskrivning? Svaret er: paa det tids-

punkt, da Jyske lovs ledingsbestemmelser formuleredes, var ledingssskatten paalignet havnene; de læg af bønder, der havde at stille en mand til ledingssskibet, havde ogsaa under et at udrede ledingssskatten.

Dette forhold er som bekendt for ledingsafløsningens vedkommende blevet meget stærkt fremhævet af Erslev under henvisning til Hallandslisten, der i det hele taget er af uvurderlig betydning for os til forstaaelse af tilstanden overalt i landet før den tid, da Jyske lov emeneredes. Ifølge dens fortegnelse over tallene paa skipæn, havne og bønder er der i alt i de otte herreder 18 skipæn, hvis havnetal imidlertid er yderst forskelligt, varierende fra 42 til 16; ligesaa indbyrdes afvigende er antallet af bønder pr. havne, varierende fra 11—12 til 29¹⁾. Der kan ingen tvivl være om, at her har vi havnene som rent territoriale inddelinger i den skikkelse, som de i det store og hele har haft overalt i landet; og naar det da til slut siges: i Halland er der i 18 skipæn 534 havne eller ligesaa mange mark sølv, kan dette kun betyde, at under ledingsafløsning havde hver havne uanset dens antal af bønder eller disses jordbesiddelse at betale 1 mk. sølv, der i penge dengang ækvivalerede 3 mk.

Men naar saaledes havnen, det virkelige læg af et meget varierende antal bønder²⁾, var skatteenheden under ledingsafløsningen, kan der jo ingen tvivl være om, at den ogsaa var det, naar det gjaldt alle de skatteydelser, der udkrævedes under det virkelige ledingsudbud: skibsleje, skjoldekøb og fremfor alt proviant, dertil afgifterne til styresmanden, særlig heste- og brynjepenge. Saaledes er da ogsaa i den skaanske ledingsret havnen skatte-

¹⁾ Erslev 146—147, 198.

²⁾ Om „havnelag“ se Steenstrup H. T. 5 R. IV, 519—521.

enheden for alle disse ydelser, og naar dette intetsteds direkte udtales i Jyske lov kap. 1—7, endskønt alle de deri indeholdte bestemmelser saa tydeligt synes at kræve netop denne baggrund, saa er det den kodificerende lovgivers haand, der her mærkes: ham var det magtpaa-liggende at utydeliggøre denne baggrund, fordi „havne“ netop ikke mere skulde være en real skatteenhed, men en skattesats. Og dog er det vel utvivlsonst, at selv han endnu bruger „havne“ i den gamle betydning, naar han i kap. 3 giver styresmanden ret til ni skp. rug i heste- og brynjepenge „af hver havne“; ligesom naar man i hovedstykket af kg. Valdemars jordebog for Gudme- og Vindingherred finder opgivelser om antallet af „havne“ med disses ydelser pr. havne, ydelser, der sikkert netop er styresmandsafgifter; ogsaa her er der da tænkt paa de virkelige havne¹⁾). Men iøvrigt forekommer det uigen-drivelige bevis for, at havnen var en territorial skatte- enhed under ledingsafløsningen, i forbindelse med, at den personlige krigstjenestepligt selv i Jyske lov var paalignet havnen, mig tilstrækkeligt bevis for, at ogsaa for skatteydelserne under virkeligt ledingsudbud var før Jyske lovs emanation i Jylland-Fyn havnen skatteen- heden; thi det er dog ganske klart, at den i mark sølv udtrykte, som regel vel i naturalier præsterede ledings- afløsning var ikke udelukkende eller blot fortrinsvis en afløsning af den lidet tyngende pligt til at stille en mand til personlig krigstjeneste, men netop en afløsning af alle de skatteydelser, det virkelige ledingsudbud fremkaldte.

Imellem disse to former for ledingssskats erlæggelse var der nu imidlertid den store forskel, at medens ledings-

¹⁾ Erslev 288.

afløsningens sats: en mk. sølv af hver havne, var gældende overalt i landet, saa vist som den maa tænkes engang fastslaaet ved regeringspaabud, saa var skatteydelseerne ved virkeligt ledingsudbud, som det allerede ses af sammenligningen mellem Jyske lov og Skaanske ledingsret, forskelligt bestemt, fordi der bag dem laa en længere tids sædvane, forskellig for de forskellige landsdele, ja, vel ogsaa lokalt forskelligt udformet for en landsdels enkelte egne. Men det havde begge former af ledingskatten fælles overalt i landet, at den var fastsat pr. havne; indenfor en hvilken som helst af landets dele, ja i en hvilken som helst egn af landsdelen, vilde det bestemt vides, hvad „havnen“ havde at udrede under alle forhold. I det lovgiveren derfor forudsatte det bekendt, hvad „fuld havne“ som skattesats til enhver tid og paa ethvert sted betød omsat i penge eller naturalier, valgte han til betegnelser for sine skattesatser: tredings-, sjettings- og tolvtingshavne, fordi disse betegnelser var paa engang tilstrækkeligt tydelige og tilstrækkeligt omfattende til at dække alle tilfælde af ledingskats erlæggelse. At han dog herved fortrinsvis har tænkt paa ledingsafløsningen, synes at fremgaa af kap. 13's bestemmelser om fæsteres ledingskat. Tredingshavne er under ledingsafløsning otte ørtug sølv, sjettingshavne fire ørtug; naar det da bestemmes, at den fæster, der har mindre jord i fæste end saameget, at der deraf skal redes sjettingshavne, skal rede formentlig en ørtug sølv til kongens gaard, vil dette sige, at for disse de fattigste fæstere indfører lovgiveren en permanent ledingsafløsning; de skal altid, uanset om ledingsafløsning eller virkelig leding er udbudt, udrede en ørtug sølv, der gaar direkte i kongens kasse.

21. Over denne enkle, ja geniale tanke formulerede lovgiveren da sine regler om ledingsskattens erlæggelse, men disse regler satte et dybt skel mellem før og efter. Betydningen af hans lovgivning kan kort sammenfattes deri, at han gjorde ledingsskatten til en personlig skat; før havde man vidst, hvad hver havne, hvert læg af bønder, havde at betale, nu fik man at vide, hvad hver enkelt bonde skulde betale. Hvor før havnen i fællesskab havde udredet skatten, vel efter det princip, der møder os ved skatteudskrivelser i det 15. aarh., „den rige hjælpe den fattige“, dær fik nu hver enkelt mand, saa langt ned, man overhovedet kunde gaa, sin bestemte skatteydelse ansat i loven. Den nøjere skatteansættelse gør jo altid i sig selv skatten mere trykkende og mere indbringende¹⁾; her var skattegrundlaget tilmed den for alle synlige besiddelse af jord i eje eller fæste uden noget hensyn til ejerens eller fæsterens øvrige økonomiske forhold, en omstændighed, der maatte veje des tungere til, jo længere man kom ned. Og omend man for selvejereren standsede ved to mark sølv, tog lovgiveren jo ikke i betænkning for fæsterens vedkommende at gaa saa langt ned, at selv den fattigste fæster havde at betale i det mindste en ørtug sølv.

Hvor stor forøgelsen af skattebyrden var, er det nu ganske vist næppe muligt at udtale sig om med nogen-
somhelst sikkerhed. Det vilde være meget let, hvis man kunde sige: vi har sikkert athjemlet den hallandske havne paa mellem 29 og 12 bønder, i gennemsnit 17,3 bønder; den svarede 3 mk. penge i ledingsafløsning, i det øjeblik, den personlige ledingsskat efter Jyske lov indførtes,

¹⁾ Erslev 58—60.

vilde blot tre af disse bønder, forsaavidt de havde den vel næppe middelstore jordbesiddelse, der i Jyske lov betegnes ved mark guld, komme til at betale lige saa meget i ledingsafløsning, som alle 17,3 tidligere havde betalt. Imidlertid har jo alle hidtil været enige om at opfatte Hallandslistens bondetal ikke som tallet paa de selvstændige jordbrugere, som Jyske lov har for øje, men som tallet paa den voksne mandlige befolkning i Halland¹⁾. Denne opfattelses rigtighed forudsat maa man da tage i betragtning, at i disse tal er vel medregnet ogsaa de bønder, der dyrkede jord udenfor landsbyfællesskabet, og som derfor slet ikke vilde være kommet ind under Jyske lovs bestemmelser, dernæst ogsaa, at efter den store udbredelse og betydning, som fællesskabet havde i datiden, kom der jo sikkert i gennemsnit mere end een mand mellem 15—60 aar paa hver husstand²⁾.

Hvis man da ganske paa slump vilde regne, at gennemsnitstallet 17,3 af disse grunde maatte divideres med 2 for at naa til gaardtallet, og at en hallandsk havne følgelig bestod af mindst 6, gennemsnitlig 8 å 9 gaarde³⁾, saa vil man faa, at til udredelsen af ledings-

1) Velschow H. T. 1 R. IV, 41 ff. Erslev H. T. 5 R. V, 547—553. Steenstrup 413.

2) Naar man ganske løst for det 13. aarh. regner med en gennemsnitlig husstand paa 7 medlemmer, at aldersklassen 15—60 aar udgjorde 60 % af befolkningen og at der var 10 % flere kvinder end mænd i aldersklassen, faar man jo ogsaa for hver husstand 2 mænd i alderen 15—60 aar.

3) Naar Erslev 194 regner med 3 å 4 gaarde pr. havne, er dette alene en følge af, at han ligesom Velschow antager, at „havne“ i loven for Sjælland af 1284 26. Maj og Jyske lovs 3, 9—19 er identiske med de gamle havne, medens disse udtryk her kun er betegnelser for den skattesats, hvorunder den enkelte gaard falder efter sit jordtilliggende; ligesom ogsaa

afløsningen havde hver hallandsk gaard, hvis byrden fordeltes ligeligt, at svare højst 4 øre penge. Men dette var efter Jyske lov kun sjettingshavne, saa at i bedste fald, d. v. s. i de havne, der dannedes af kun 6 gaarde, de af disse 6 gaarde, der havde et jordtilliggende af Jyske lovs mark guld, vilde finde deres skattebyrde fordoblet i det øjeblik, den personlige ledings-

begge af samme grund mener, at man fra Roskildebogens markskyld kan regne sig til gaardantallet i de gamle havne. Heller ikke lader der sig hente noget bevis for 4-gaards havnen fra den af Erslev 194 jfr. 288 nævnte optegnelse i Valdemars jordebog om Hads herred: cum quatuor nauibus tenetur nos transducere, quare in qualibet hafnæ habet quatuor homines; thi i disse ord ligger der jo ikke andet end, at Hads herred havde en forpligtelse til at overføre kongen og hans følge paa fire skibe til Sjælland eller andetstedshen, og at hver havne i herredet, der da formentlig kun udgjorde et skipæn, hertil skulde have fire mand rede til enhver tid. Det er muligt, at denne pligt ekstraordinært var paalagt Hads herred, men det er heller ikke utænkeligt, at hele Hads herreds ledingspligt i ældre tid var konverteret til denne overførelsespligt. Et ganske analogt tilfælde har man fra en anden kant af landet. I et brev, som Erik 3 1140, 21. Marts, har givet Næstved St. Peders kloster, hedder det: pro expedicione que ad homines ejusdem uille et ceteros colonos monachorum pertinet, statuo, ut me uel meas ad Falstriam uel Lalandiam uel ad alias insulas circumiacentes deducendo semel in anno si necesse fuerit, per unum diem deseruiant (Dipl. A M. I, 9—10). Her afløses altsaa den ledingspligt, der paahvilede klosterets fæstere, med pligten til en gang aarligt at overføre kongen og hans rejsegods til smaa-øerne. Saadanne afløsninger af ledingspligten stammer fra en ældre tid, da ledingspligten endnu ikke var blevet af økonomisk betydning for kongen; da den senere har faaet en økonomisk betydning, maa Næstved kloster derfor ogsaa give Valdemar 1 ikke mindre end 5 bol paa Møen for fritagelsen for ledingspligten, hvori nu ogsaa indgaar som mere betydningsløs pre-narratum unius diei servicium (S R D. VI, 337). — Naar Erslev derimod 198 sammenstiller de hallandske havne med tallet paa de hallandske gaarde c. 1650, kommer han da ogsaa til det resultat, at efter denne sammenstilling gik der c. 7 $\frac{1}{2}$ gaard paa hver havne.

skat indførtes; for de sikkert ikke faa større gaarde vilde forøgelsen jo blive meget betydelig, og virkningen af skatteforøgelsen vilde blive endnu større, naar man regner med en gennemsnitlig havne paa 8 à 9 gaarde, endsig i de tilfælde, hvor havnen dannedes af 14 à 15 gaarde. Det var dog et skattepaalæg, der var meget føleligt, ja meget tyngende¹⁾, og endda var det jo sikkert fra først af meningen, at skatteforøgelsen skulde vokse med opdyrkningen af ny jord i en tid, hvis storhed utvivlsomt bestod netop deri, at ny jord aar for aar lagdes under plov; som en saadan skatteforøgende revision maa Erik 5's lov for Sjælland af 1284 26 Maj jo sikkert ogsaa anses. Og denne skatteforøgelse blev ikke og, efter hvad jeg her har søgt at gøre gældende, kunde den ikke blive opvejet ved en formindskelse af den byrde, den personlige krigstjenestepigt tidligere skulde have paalagt. Den byrde, som muligheden for hver 29., hver 12. eller selv blot hver 6. gang leding udbødes, at kunne komme til at møde til personlig krigstjeneste, var under hensyn til stillingsvæsenet saa uendelig ringe, at den slet ikke kom i betragtning, hvor ubehagelig den end kunde være; og der er intet, der taler til støtte for en antagelse af, at den omstændighed, at en eller to eller flere bønder paatog sig anskaffelsen af krigsvaaben, i og for sig frigjorde de andre bønder for den dem paa-hvilende pligt til personlig krigstjeneste, undtagen maaske forsaavidt, at under udbud af søleding det faktiske forhold gjorde sig gældende, at havnene, pladserne paa le-

¹⁾ Herved maa det jo yderligere tages i betænkning, at allerede inden ledingskatten gjordes personlig og lagdes paa jordbesiddelsen, var skattebyrden efter Hallandslisten at dømme ganske overordentlig stor. Erslev 129—133.

dingsskibene, var begrænset i antal og derfor, nu som før, let lod sig besætte med havnebønderne. Tværtimod ses det, at under det 14.—15. aarh.'s landkrige gjordes netop skattebøndernes pligt til personlig krigstjeneste gældende i stedse større omfang¹⁾.

II. Hvornaar gennemførtes den personlige ledingsskat?

22. Det afgørende punkt i udviklingen er da det, at ledingsskatten gøres personlig, lægges paa hver mand i forhold til hans besiddelse af dyrket jord som jordejer eller fæster, medens „havne“ fra at have været betegnelsen for den territoriale skatteenhed for fremtiden kun er betegnelse for en skattesats. Det har da for hele vor opfattelse af udviklingen sin store interesse at søge nærmere at bestemme, paa hvilket tidspunkt denne overgang har fundet sted i landets forskellige dele. For Jyske lovs omraade skulde dette tidspunkt nu synes bestemt angivet ved, at, som alle ved, loven blev vedtaget paa Danehoffet i Vordingborg 1241. Men denne angivelse er ikke tilstrækkelig; Jyske lov, som vi har den, som vedtaget 1241, er jo med visse ændringer, udeladelser og forbedringer i det store og hele en kodification af den ret, der var gældende i den jysk-fynske halvdel af landet; men de enkelte regler eller sæt af regler, der optoges i kodificationen, har naturligvis en yderst forskellig alder, nogle fører os aarhundreder tilbage i rettens udvikling, andre er maaske temmelig eller helt nye. For at faa det fulde udbytte for historien ikke blot af Jyske lov, men ogsaa af retsbøgerne fra de andre danske lande,

¹⁾ W. Christensen 295 ff.

vil det være nødvendigt overalt at søge efter indre kriterier at skelne mellem ældre og yngre bestanddele; og saaledes maa ogsaa vi prøve, om det ikke er muligt at komme tidspunktet for indførelsen af den personlige ledingssskat nærmere ved en nøjere betragtning af Jyske lovs ledingsbestemmelser.

Her vil vi da gøre ret i at fastholde den forskel, der ovenfor er paapeget mellem lovens syv første kapitler om det virkelige ledingstogt og kap. 9—19, der alene handler om ledingssskatten. Hele dette sidste stykke danner i den grad et hele, dets enkelte regler slutter i den grad ind i hverandre, at de næppe kan tænkes udviklede i løbet af et længere tidsrum; selvom en og anden enkelthed kan være kommet til senere end de andre, er det dog klart, at de i deres hovedtræk maa være samtidige, og det saa meget mere, som initiativet til paalæggelsen af den personlige ledingssskat kun kan tænkes udgaaet fra regeringen selv. Men er dette rigtigt, saa giver kap. 9 os en tidsgrænse, før hvilken disse regler ikke havde gyldighed; naar det dær hedder: klostermænd maatte og skulde ikke efter 1215 købe jord, som landeværn gik af; hvad de siden har købt, deraf skal de enten betale ledingssskat eller fange af kongen saa som hans vilje er, er det klart, at den forandring, hvorved ledingssskatten paalagdes jordbesiddelsen, har fundet sted efter 1215. At den paa den anden side er ældre end 1241, det kan man maaske se allerede deraf, at Valdemar 2 1239, 10. Marts fritager alt Viborg domkapitels jordegods, *omnia bona ipsorum a grauaminibus expeditionis d. v. s. fra ledingssskats erlæggelse*¹⁾. Men selve dette kap. 9

¹⁾ Dipl. Vib. 5. Noget mere ubestemt er Valdemar 2's brev til Vitskøl kloster af 1236 28. Maj: *notum sit ... quod omnes*

giver os vistnok ret til at føre denne tidsgrænse endnu længere tilbage. Efter at det nemlig har givet ovenanførte regel, der jo efter dens ordlyd gælder alt kloster-gods, tilføjer det yderligere: det holder baade om graa-munke og sortemunke og alle munke. Thi denne tilføjelse skulde jo synes ganske overflødig, hvis forholdet ikke var det, at reglerne om den personlige ledingsskat var udformede, førend Franciskanerne og Dominikanerne erhvervede ejendom i Danmark; det, at disse nye munkeordener havde erhvervet ejendom i landet efter den tid, foranlediger lovgiveren til at gøre denne tilføjelse for at ophæve al tvivl. Men herved føres da tidsgrænsen tilbage til midten af 1220'erne¹⁾, og til dette tidspunkt føres vi ogsaa ved den særlige fritagelse, kap. 10 tilstaar præster, der vil leve i cølibat; den ses naturligt som en følge af bispemødet i Slesvig 1222, samme aar som den mand, hvem man vel mere end nogen anden maa tænke paa, naar man taler om „lovgiveren“ i Jyske lov, blev bisp Gunner af Viborg²⁾. Maaske er da 1223 eller 1224 aaret for den personlige ledingsskats paalæggelse i Jylland-Fyn, og til disse aar vil det jo ogsaa af andre grunde være naturligt at henlægge den. Det var de aar, da Danmark maatte forpligte sig til at betale uhyre summer

possiones, quas fratres nostri de Vitescola a tempore generalis concilii prioribus possessionibus suis iusto possessionis titulo addiderunt, eodem libertatis beneficio gaudere volumus, quo illæ gaudent, quas habuisse dinoscuntur ante concilium generale. Dän. Bibl. VI, 156. Thi hvis der herved kun indrømmes Vitskøl klostres „besiddelser“ de friheder, som klostrets ejendomme havde før 1215, kan der jo ikke herved sigtes til den først senere indførte personlige ledingsskat, og „possiones“ er da ikke at oversætte specielt ved „jordejendomme“.

¹⁾ Danm. Rig. Hist. I, 805—806.

²⁾ Danm. Rig. Hist. I. 801—803.

for at løse sin konge og hans sønner ud af et forsmædeligt fangenskab, det var da en nødvendighed at finde udvej til nye og forøgede skatter. Og paa den anden side var der forud for dem gaaet aar, da søledingens var blevet udkrævet i fuldeste udstrækning til de store Estlandstog; det var rimeligt nok, at den jyske bonde, der var bleven kaldt bort fra sit arbejde og sit hjem for at følge ud til en kamp mod vilde hedninger i et fjernt land, eller den, der blot havde maattet bære sin del af ledingssskibets næsten aarlige udrustning og proviantering, fandt det billigt sluppet, hvis han for fremtiden kunde nøjes med at svare ledingsafløsning efter sin jordbesiddelse, tung som skatten var.

23. Tør vi da maaske henføre bestemmelserne i kap. 9—19 til aarene 1223—24, kan vi med sikkerhed sige, at kap. 8 maa være yngre; thi naar det dær hedder: kongen maa tage sig mænd overalt i sit rige i hvilket skipænen han vil, og hertug i sit hertugdømme, og andre af kongens børn eller frænder eller grever maa ikke tage mænd udenfor deres egen ret og deres len; biskopper skal heller ikke tage mænd udenfor deres bispedømme — saa giver denne bestemmelse os jo en tydelig skildring af landets tilstand efter 1232, da Valdemar 2 i saa udstrakt maalestok bortgav landsdele som fyrstelen til sine ægte og uægte sønner¹⁾); at det er yngre end bestemmelserne om den personlige ledingssskats erlæggelse, ses ogsaa deraf, at det som saa mange af disse tager sigte paa at forhindre, at „skipænen mindskes“ d. v. s. at de ledingssskatpligtige bønders antal i skipænet forringes. Men det er endvidere klart, at ogsaa kap. 20 slutter sig

¹⁾ Danm. Rig. Hist. I, 787.

nært til disse bestemmelser. Det bestemmer: søn arver styreshavne efter fader, og fader efter søn, men søster arver ikke og ikke datter og ikke moder; selvom en mand skøder sin slegfredsøn alt det, han ejer, da maa han dog ikke tilskøde ham styreshavne, fordi hvor der ikke er adelkonesøn efter fader, eller fader efter søn, dær arver kongen styreshavne. Denne saa stærkt fremtrædende iver efter at begrænse arveligheden til styresmands-embederne saa snævert som muligt og hævdelser af kongens ret til at arve viser os, at det var en ny vej, kongemagten her betraadte¹⁾, fordi det paa grund af den nye og mægtigt øgede økonomiske betydning, skipæninndelingen havde faaet for regeringen ved gennemførelsen af den personlige ledingsskat, var blevet af den yderste vigtighed at sikre kongemagten den absolute myndighed over skipænene. Paa den anden side er det indlysende, at bestemmelsen om kongens arveret hviler paa en ældre hævdevunden regel om, at styresmands-embedet gik i arv i den familie, der indehavde det. Men styresmanden omtales nu udenfor kap. 20 kun i kap. 1—7, alene dær omtales hans myndighed og ret, og herhen hører da naturligt den i kap. 20 latente regel, der er bestemt til at modarbejdes og fortrænges af den deri udtalte. Dette forhold gør os da opmærksom paa, at før 1223—24 vilde ledingsbestemmelserne i Jyske lov

1) Erslev 223 anm. 1. Hvad oprindelsen til styresmands-embedets arvelighed angaar, synes det mig efter det ovenfor om „havnebønderne“ udviklede rimeligt at antage, at havnene, pladserne paa ledingsskibet, fra først af alle har været arvelige i de forholdsvis faa bondeslægter, hvis besiddelse af krigsvaaben gjorde dem skikkede til i det hele taget at komme i betragtning, og at denne almindelige arveret blot med særlig iver er blevet opretholdt af styresmandsslægten.

kun have omfattet kap. 1—7, maaske med tilføjelse af reglen om styresmandsembedets arvelighed, og formodentlig med en bestemmelse om ledingsafløsningen, der vilde have erstattet kap. 8—20; de vilde med andre ord have haft næsten ganske samme skikkelse som den, hvori den skaanske ledingsret er os overleveret.

Saaledes er der da mellem Jyske lovs to afsnit af ledingsbestemmelser ikke blot en saglig forskel, men ogsaa en tidsforskell; bestemmelserne i kap. 8—20 maa opfattes som en ny retsdannelse fra tiden 1223—1232, der er føjet til de ældre retsregler i kap. 1—7. Denne nye ret har dog tillige foranlediget et par indskud i de ældre retsregler. I kap. 7 er tilføjet de tidligere omtalte straffebestemmelser for den herremand, der blev hjemme uden orlov, i kap. 3 er til reglen om afgiften til styresmændene i heste- og brynjepenge føjet bestemmelsen: hvilken styresmand, der ikke er ombudsmand og tager mere med nogen tvang, holde op tre mark til kongen, men er han ombudsmand, skal han miste sit embede — thi det er en bestemmelse, der er foranlediget ved, at styreshavne ifølge kap. 20 nu ved arv var tilfaldet kongen, der da havde overdraget styresmandens funktioner til en ombudsmand. Det er da i alt fald bortset fra disse tilføjelser, at vi i kap. 1—7 har de ældre ledingsregler i deres renhed.

24. Inden vi forlader Jyske lov, maa vi dog til slut betragte dens allersidste bestemmelse ledingen vedrørende, det er det sidste punktum i kap. 20: de styreshavne, der til biskopdom ligger, de følger biskopdom¹⁾. Fortolk-

¹⁾ The styræshafnæ thær til biscopdom liggæ the fylghæ e biscopdom.

ningen af disse ord har ikke ringe vanskeligheder¹⁾. De følger umiddelbart efter bestemmelserne om kongens arveret til ledige skipæn, men den tanke, at de skulde indrømme bisperne en med kongen konkurrerende arveret til skipæn, der maatte blive ledige i deres bispedømme, maa jo paa forhaand afvises som urimelig, da en saadan indrømmelse vilde gøre den kongelige arveret ganske illusorisk. Lovgiveren har da sikkert med denne bestemmelse ikke fremtiden for øje, men et allerede paa hans tid bestaaende forhold, som han søger at regulere. For fremtiden skal alle ledige styreshavne ved arv tilfalde kongen; men da det virkelige forhold er det, at ikke alle styreshavne er i private slægters besiddelse, men nogle er kommet i bispernes besiddelse ved arv eller ved køb eller hvorledes det nu var sket, saa bestemmer han, at disse styreshavne skal vedblive at „følge biskopsdommen“, vedblive at være i bispernes besiddelse; han vil ikke berøve bisperne, hvad de allerede har, men han ophæver enhver ret for dem til for fremtiden at erhverve flere. Dette viser os da, at den koncentring af styresmandseembederne i kongens haand, der fra nu af blev regeringens bevidste politik²⁾, den var bisperne for deres vedkom-

¹⁾ Dette ses, forekommer det mig, tydeligst af Steenstrups forsøg paa at forklare denne bestemmelse: „skipæn kunde dernæst være henlagte til embeder, saaledes at vedkommende embedsmænd var berettiget til at forlene dem bort, enten med arveret i henhold til loven, eller som personlig bestilling. Saadanne skipæn omtales i J. L. 3, 20, der byder“ o. s. v. Den tankegang, der ligger bag ved denne forklaring, lader sig jo aldeles ikke passe ind i det 13. aarh.s forhold. Steenstrup 203.

²⁾ I Halland har kongen efter Hallandslisten med sikkerhed kun et af 16 skipæn, og ogsaa i den øvrige del af landet synes kongen efter kong Valdemars jordebog kun at besidde meget faa skipæn. Erslev 288 anm. 1.

mende allerede forinden begyndt at gennemføre, at den fremadstræbende kongemagt her som paa næsten alle andre omraader ikke arbejdede originalt, men tog kirkens ideer og videreførte dem til egen fordel¹⁾. Dertil var her som overalt et kompromis nødvendigt; hvad kirken allerede havde, fandt man det klogest at lade den beholde, men fremtiden skulde være kongens.

I direkte forbindelse med Jyske lov vil vi da kunne se efterretningen i et brev, der henføres til 1237²⁾, om, at Valdemar 2 og Erik 4 ved en udsendt kommission lod bispem af Ribes skipæn besigtiglige og ham tilskrive; netop den forholdsregel, som kompromisbestemmelsen i kap. 20 maatte nødvendiggøre, og som jo utvivlsomt ogsaa er blevet taget i andre bispedømmer. Men den forbindelse, hvori denne efterretning forekommer, kan nu nok bringe os til at studse. Thi i dette brev til Varde-syssel erklærer nemlig Erik 4, at han ikke paa nogen maade ønsker at mindske Ribebispens skipæn, men vil, at de skal forblive uformindskede; hvis der derfor skulde være kommen nogen mand fra et bispeligt skipæn til ham, kongen, og have aflagt ham mandsed, svigagtigt fortiende, at han var hjemmehørende i et bispeligt skipæn, saa befaler han, at en saadan mandsed skal kasseres og regnes for ugyldig. Denne erklæring strider jo imidlertid direkte mod bestemmelsen i Jyske lov 3. bog, kap. 8, hvor der tillægges kongen en uindskrænket ret til at tage mænd overalt i sit rige, i hvilke skipæn han vil, og den rejser da spørgsmaalet om, hvorfor kongen her frafalder denne ret.

¹⁾ Jfr. saaledes P. Johs. Jørgensens fremstilling af udviklingen af den kongelige banret. Forelæsninger over den danske Rets-historie 206 ff.

²⁾ Ribe Oldemoder 8.

25. Men derved føres vi tilbage til at spørge: hvad gik det kompromis mellem konge og bisper ud paa, der er udtrykt i sætningen: de styreshavne, der ligger til biskopsdom, følger biskopsdom. Man skulde jo tro, at det var den tilstrækkelige forklaring, at i de skipæn, hvor bisperne havde erhvervet styreshavne før formuleringen af Jyske lovs ledingsbestemmelser, vedblev de at beholde styresmandsembederne, naturligvis med de indtægter, der i hvert skipæn særligt var styresmanden tillagt. Men Erik 4's brev viser os, at kompromiset indeholdt mere end dette. At et skipæn mindskedes d. v. s. at ledings-skatpligtige bønder delvis eller helt unddrog sig deres skattepligt ved f. e. at aflægge mandsed, det maatte altid være af en ret ringe betydning m. h. t. de forholdsvis smaa styresmandsafgifter, selvom vi vilde antage, at ogsaa disse efter den personlige ledingsskat kom til at hvile paa hver enkelt bonde personligt; men det var af den allerstørste betydning for den, der havde ret til selve ledingsskatten, og netop derfor bekæmper Jyske lov saa energisk skipænmindskelsen. Men ledingsskatten tilfaldt jo overalt i alle skipæn kongen; hvor kunde det da være Ribebispen saa magtpaaliggende at sikre sig mod, at hans skipæn mindskedes, endda netop af kongen? Forklaringen er den ganske simple: kompromiset mellem kongen og bisperne havde et videre indhold, end vi straks kan se af formuleringen i Jyske lov 3, kap. 20; det gik ud paa, at i de skipæn, hvor bisperne forinden havde erhvervet styreshavnen, tilfaldt for fremtiden ikke blot styresmandsafgifterne, men ogsaa selve ledingsskatten bispen, og vel at mærke ledingsskatten med hele den betydelige forøgelse, som gennemførelsen af den personlige ledingsskat betød. Derved bliver ogsaa kompromiset

os mere forstaaeligt; i de skipæen, bisperne engang havde, tillagdes der dem en meget stor øjeblikkelig indtægtsforøgelse, til gengæld renoncerede de paa de store muligheder, der laa i en fortsat skipænerhvervelse. Ud fra dette kompromis' karakter forstaa vi, at kong Erik 4 kan vise den store imødekommenhed at renoncere paa sin ret til at tage mænd i Ribebispens skipæen, at forliget af 1271 om fire skipæen mellem hertug Erik og Slesvigbisen, som jeg senere skal vende tilbage til, drejer sig ikke blot om styresmandsafgifterne, men ogsaa om selve ledingsskatten¹⁾, og at vi senere hen rundt om ikke alene i Jylland, men ogsaa paa Øerne kan finde skipæen, hvor bispen aarhundreder senere oppebærer ledingspenge²⁾; det var, bortset fra en eller anden maa-ske senere erhvervelse ved køb eller pant³⁾, netop de skipæen, hvor styreshavnen var erhvervet af bisperne inden det kompromis, hvorved de gav deres samtykke til den personlige ledingsskats gennemførelse. Og dette kompromis havde tillige sin store politiske betydning, regeringen bandt derved de jyske bisper til sin skattepolitik.

26. For Sjællandske lovs omraade har Erslev den store fortjeneste først af alle at have sat skyldtaks-

¹⁾ Rep. I, 62—63 nr. 395. Jfr. ndfr. s. 231—232.

²⁾ Steenstrup 203—204. Will. Christensen 430—431.

³⁾ At skipæen i alt fald efter den personlige ledingsskats indførelse havde faaet en saa stor økonomisk betydning, at de var genstand for køb og salg mellem rigets stormænd, derom vidner Erik 4's brev til Ribe bisp af 1248 23. Marts: scire volumus nos domino Esgero Ripensi episcopo nauigium, quod iacet in Hwitinghæret, quod emimus a domino Ebbone Ugethsun marscalcho nostro, iure perpetuo contulisse possidentum, dantes ei plenam potestatem idem nauigium vendendi, commutandi et in extremo si uelit testandi, et modis omnibus ad libitum suum in vita et post mortem de eodem nauigio disponendi. Ribe Oldem. 8—9.

tionen i forbindelse med indførelsen af den personlige ledingsskat¹⁾, og selvom Lauridsen utvivlsomt har ret i, at mark, øre og ørtug terræ betegner et arealmaal dyrket jord, saa kommer dog ogsaa han til det resultat, at „terra in censu“ betyder skyldjord og at skyld var „afgift, skat, de offentlige byrder“, saa at han er mest tilbøjelig til at oversætte „terra in censu“ ved skattejord, hvorimod rigtignok hans jævnstillen af in censu med Jyske lovs „at skyld“, der betyder „i landgilde“, synes at stride²⁾. I sin stærke og berettigede fremhævelse af, at skyldtaksationens betegnelser er betegnelser for virkelige jordmaal, vil han helst lade det staa hen, hvad der har givet anledning til udtrykket „in censu“, og hermed staar det i forbindelse, at han gerne vil forklare skyldtaksationen som en selvgroet „ny kvantitativ jorddeling“. „Denne jorddeling“, siger han, „træffe vi i brug i slægtledet før biskop Absalons død 1201“ og til støtte herfor anfører han, som han siger, „dels efter Scriptores, dels efter Repertorium nogle betegnende tekststeder“³⁾. Af disse tekststeder er dog kun to, efter hans angivelse, fra tiden før 1201; det næstfølgende er først fra 1278, og begge disse tekststeder, hvorpaa han altsaa bygger sin paastand om, at skyldtaksationen fremtræder i slægtledet før Absalons død, er hentede fra Sorø Gavebog.

Det vil under disse forhold maaske være gavnligt, om vi først søgte at klargøre os, hvornaar skyldtaksationen vilde fremtræde for os, hvis vi ved et beklageligt ulykkestilfælde ikke var i besiddelse af Sorø Gavebog.

1) Erslev 23 ff.

2) P. Lauridsen: Om skyldjord eller terra in censu. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 2 R. XVIII, 1—61, særlig 34—36.

3) Lauridsen anf. St. 1—2.

Vi vilde da, bortset fra den række dokumenter, hvori overhovedet ingen nærmere jordbetegnelse anføres, paa sjællandsk omraade indtil 1241 kun finde jorddeling udtrykt i bol og dets underafdelinger eller i mark guld, der-til de mere uegentlige jorddelingsbetegnelser efter landgildens størrelse. Da Urban 3 i aarene 1185—87 stadfæster Absalons gave til Roskilde bispestol, nævner han særligt et bol i Valby¹⁾; Bisp Peder Sunesen af Roskilde skænker i tiden 1191—1214 Roskilde kirke foruden nogle annater terram decem marcharum auri, in locis quibus competentius esse poterit²⁾; de gaver i jord, som provsten Ingimar og hans moder Bodil Hemmingsdatter før aar 1200, efter Repertorieudgivernes antagelse, skænker Næstved kloster, ganske vist paa Laaland, opføres kun med deres landgilde³⁾; efter Repertorieudgivernes antagelse er det ogsaa før 1200, at Knud Jørgensen skænker Næstved kloster hvad han ejer i Egeslev med undtagelse af en halv mark guld⁴⁾, i tiden 1202—14 skænker Niels Grevesøn Esrom kloster fire mark guld i Husby og Skjære⁵⁾, et brev, der bekræftes af den unge Valdemar som konge, altsaa i tiden 1218—1231⁶⁾. Først 1241 22. juni sælger hertug Otto til Antvorskov kloster bl. a. in censu 7 orarum in Bothorp, et censum unius marce in Gamelrut . . . cum censu unius hore in Salohøn⁷⁾, og her fremtræder da for første gang skyldtaksationen i et dokument udenfor Sorø Gavebog. Med andre ord: til be-

1) Kbhvns. Dipl. I, 1 jfr. I, 3.

2) Suhm IX, 776. Rep. I, 393 udat nr. 59.

3) S. R. D. IV, 403—4. Rep. I, 395 udat. nr. 69.

4) S. R. D. IV, 352 e VI; Rep. I, 395.

5) Cod. Esrom. 159.

6) Cod. Esrom. 159—160.

7) Dipl. A M. I, 133.

svarelse af spørgsmaalet om skyldtaksationens første forekomst er Sorø Gavebog vor eneste kilde. Men det lader sig nu ikke gøre, saaledes som Lauridsen. øjensynligt har ment, at opfatte alle dens angivelser uden videre som brevregester og saa henføre dem til et omtrentligt aars-tal; for de to steders vedkommende, han har plukket ud deraf, vil han heller ikke finde denne opfattelse billiget af Repertoriets omhyggelige udgivere. Nej, Sorø Gavebog er ikke en samling regester, men et historisk kildeskrift, hvis natur og sammensætning man først maa være trængt ind i, inden man skrider til at udnytte dens angivelser.

27. Desværre foreligger dette saa særdeles vigtige kildeskrift til dansk historie kun i haandskrift¹⁾ og i det yderst utilfredsstillende aftryk i *Scriptores IV.* bind; det vilde være i høj grad ønskeligt, om en moderne, kritisk udgave deraf kunde fremkomme. Jeg tør ikke rose mig af, at jeg har udredet alle de vanskelige spørgsmaal, der knytter sig til denne codex' opstaaen; det vil maaske findes rimeligt, at jeg har opgivet at viderefølge mine undersøgelser, da jeg mente at have vundet den forstaaelse, der var nødvendig for mit formaal.

Sorø Gavebog er, som den er os overleveret, en sammen-skrivning af to ældre codices. Jeg tror, at dens opstaaen, efter hvad man kan læse ud af selve dens tekst, maa skitseres paa følgende maade. I aaret 1214 besluttede en munk i Sorø kloster at give en historisk skildring af Sorø klosters oprindelsehistorie, saaledes som den var ham berettet, munden-
dende ud i en oversigt over klostrets daværende ejendomme paa grundlag af Absalons, Esbern Snares og Peder Sunesens gavebreve til klostret og de pavelige privilegier, der bekræftede disse. Denne ældste beretning blev, uvist fra hvilket tidspunkt, dog maaske først efter 1275²⁾, fortsat af andre munke, der

1) Gl. kgl. Saml. 4to. 2485.

2) Herpaa tyder bemærkningen: Ab anno domini 1245 . . . et usque ad annum domini 1275 inclusive venerunt monasterio bona in

efter breve dels gjorde enkelte tilføjelser til den gamle beretning, dels indførte udførlige register om senere ejendomserhvervelser. I beg. af det 15. aarh. anlagdes derefter en ny bog, vistnok foranlediget ved det store mageskifte 1414 med Roskilde bispestol¹⁾. Princippet for denne var et ganske andet, nemlig det topografisk, landsby for landsby, at angive Sorø klostres gods og dets adkomster dertil; deraf maatte følge, at der i den nye bog ofte maatte gentages, hvad der allerede var anført i den gamle bog; nu og da nøjedes forfatteren dog ogsaa med ved et „ut in antiquo libro“ at henvide til, hvad der allerede dær var anført²⁾. At disse to bøger en tid førtes samtidigt, er klart af, at der en enkelt gang ved et „ut in nova scriptura“ henvides fra den gamle til den nye bog³⁾. Men ogsaa i denne

Ørsløf westræ oblatione, emptione et commutatione, ut infra. S R D. IV, 482. Aarsagen hertil maa sikkert søges i Sorø klostres brand 1247 13. Maj; ved den lejlighed er den ældste beretning bleven reddet, men saa at sige alle klostrets originale breve er gaaet tabt; fra tiden før 1250 anføres saaledes kun fem breve af den gamle bogs kontinuatorer (S R D. IV, 478, 484, 483, 481, 481), næppe mere end otte breve i den nye bog (S R D. IV, 517, 484, 500, 512, 517, 518, 512, 516).

¹⁾ S R D. IV, 521—22. Denne nye bog er i alt fald næppe anlagt senere end 1418 (S R D. IV, 492); thi medens klostrets mageskifte med Anders Jakobsen af Egede 1417 ¹⁹/₅ (S R D. IV, 486) i den omtales som meget fordelagtigt for klostret, viser et senere indskud i den gamle bog (S R D. IV, 477), at det i det lange løb dog blev til fordel for Anders Jakobsen, der mod en ringe afgift fik klostrets samtlige ejendomme i Broby i forpagtning for livstid og nød godt deraf lige til 1430.

²⁾ Saaledes S R D. IV, 487: de Dytringe vide primo in antiquo libro, ubi notatur de quodam Esberno Hammer, qui scotavit monasterio terram XIII solidorum in Dytringe anno domini 1312, der tydeligt nok henvider til den udførlige forklaring herom S R D. IV, 477 (hvor dateringen dog er 1298 c. ²⁵/₃). Naar Langebek hertil følger bemærkningen: liber ille antiquus monasterii Sorensis dudum deperditus creditur, er dette som det fremgaar af det følgende forsaa vidt ikke rigtigt, som der dog i selve den codex. han aftrykker, er bevaret en delvis afskrift deraf.

³⁾ S R D. IV, 477: Hæc bona possedit hæreditario jure quodam Ingvarus Hiorth, miles, circa annum domini 1334 ut in nova

nye bog blev der senere gjort indskud og tilføjelser af forskellige andre munke; og en af disse havde formentlig den tanke at overflødiggøre benyttelsen af den gamle bog ved til den nye bog at overføre alle de oplysninger fra den første, der endnu syntes ham at have praktisk betydning, naar det gjaldt om at bevise klostrets adkomst til dets gods, selv om disse oplysninger allerede en gang var anført i den nye bog paa det sted, hvor de efter dens princip rettelig hørte hen¹⁾. Men dette blev ikke fuldført eller lod sig ikke fuldføre, og 1440 dannedes da den codex, vi har bevaret; oprindeligt tænkt som en afskrift af den nye bog og derfor begyndende med: de villa Broby unde habuimus²⁾ og herfra helt igennem pagineret med rødt blæk, hvormed ogsaa overskrifterne Roskilde, Hafnia etc. over byejendommene er tilføjet, indsaa afskriveren dog nødvendigheden af hertil at føje en delvis³⁾ afskrift af

scriptura, der henviser til oversigten over ejendommene i Broby S R D. IV, 530. Jfr. ovfr. anm. 1, hvoraf det ses, at der til den sidste bevarede brevregest i den gamle bog af 1417 ¹⁹/₈ endnu efter 1430 er føjet et nyt indskud.

- ¹⁾ Hans arbejde skyldes i alt fald det, der i udgaven i S R D. IV staar fra 519 venerabilis matrona domina Cristina til 521 sub eximiis patribus etc., hvilket stykke trods visse omskrivninger er en direkte afskrift af S R D. IV, 480, 480—481 og 479. Men disse breve var allerede blevet registrerede af den oprindelige forfatter af den nye bog, og vel at mærke efter selve de originale breve, ikke ved at afskrive den gamle bog. Saaledes var brevene om Fjenneslevlille af 1343 ¹⁰/₇ og 1378 blevet registrerede S R D. IV, 489, og at dette var efter brevene selv, fremgaar ikke blot af de store afvigelser i teksten fra de to andre steder, hvor disse breve refereres overensstemmende, men ogsaa deraf, at det paa dette sted (S R D. IV, 489) udtrykkelig siges: super hiis (hoc) extant litteræ etc. Paa samme maade var brevet af 1347 ²⁹/₆ allerede registreret dels S R D. IV, 486—87, dels S R D. IV, 488, fordi det omhandlede gods saavel i Sigersted som i Fjenneslevmagle, brevet af 1398 ¹⁰/₃ allerede S R D. IV, 488—89 som vedrørende en gaard i Fjenneslevmagle, og brevene af 1316 ³⁰/₁₁, 1326, 1332 og 1334 ¹⁹/₈ allerede S R D. IV, 489—90.

²⁾ S R D. IV, 484.

- ³⁾ Som det efter denne forklaring af „Sorø Gavebog“s dannelse let forstaas, gengiver denne afskrift kun kernen af den gamle

den gamle bog, som saa blev indbundet foran som et upagineret læg for sig; ved hele dette forhold forklares det, at flere breve forekommer endogsaa tre gange i den haandskriftlige form, hvori Sorø gavebog eller gavebøger foreligger for os¹⁾. Og denne sidste kontinuator arbejdede ligesaa frit med indskud og tilføjelser, som de tidligere utvivlsomt har gjort; til hans afskrifts oprindelige anlæg hører et indskud fra 1439, efter afskriftens afslutning har han tilføjet indskud om breve fra 1440 og 1442²⁾.

28. Det for vort formaal ene vigtige er nu ud af Sorø Gavebog, som den nu foreligger for os, at udsondre den ældste beretning, bestemme tiden for dens affattelse og maaden, hvorpaa den er affattet. Det upaginerede læg svarer til, hvad der er aftrykt i *Scriptores IV*, s. 465—484, men s. 476 med afsnittet „*egregius vir Folmarus Jacobi de Magleby*“ begynder tydeligt nok kontinuatoren eller kontinuatorerne af den gamle bog, idet de af klostrets arkiv fremhenter brev for brev om ejendomserhvervelser, giver en udførlig regest af det hovedbrev, hvorved klostret erhvervede den paagældende ejendom, og saa dertil knytter forskellige bemærkninger om tidligere ejere eller godsets senere skæbne. En ganske anden karakter har derimod det foregaaende stykke, *Scriptores IV*, s. 465—476, hvori vi maa

bog fuldstændigt, medens det er mere tilfældigt, hvad den medtager af den gamle bogs kontinuatorer. Dette ses dels af, at de af den gamle bogs kontinuatorer registrerede breve, der er afskrevne i den bevarede codex, spreder sig, undertiden med 15—20 aars mellemrum, over hele tidsrummet lige til 1417, dels og tydeligere deraf, at der i afskriften af den nye bog paa flere steder findes henvisninger til den gamle bog, hvortil der ikke findes noget tilsvarende i den i den bevarede codex indførte afskrift deraf, saaledes S R D. IV, 492: *Nota quod in antiqvo libro, etc.*, 512: *de donatione super Høtvid satis bene habetur in antiqvo libro*, 518: *ut in antiquo*, medens man dog af tilsvarende indførsler i den nye bog S R D. IV, 501, 516; 498 og 491 kan danne sig en forestilling om, hvad der maa have staaet i den gamle bog paa de steder, hvortil der henvises i afskriften af den nye.

¹⁾ Jfr. ovfr. s. 204, anm. 1.

²⁾ Rep. IV, 62, anm. 4.

se en afskrift af den ældste beretning. Den falder i to afsnit. Det første¹⁾ er en ren historisk beretning om Sorø klosters grundlæggelse og de første gaver til det, til hvis udarbejdelse forfatteren næppe har kunnet disponere over flere breve end mageskiftebrevet med Absalon om Ætinge²⁾); iøvrigt har han vidst, at den og den havde skænket klostret gods i de og de byer, og han har da selv, hvor han kunde, tilføjet nærmere bestemmelser om størrelsen af dette gods eller om dets bestanddele og grænser, hvad han jo maatte have særligt let ved i de tilfælde, hvor godset endnu var i klostrets eje; disse tilføjelser indføres ofte med et videlicet, der jo ogsaa antyder, at sin viden herom har forfatteren faaet ad anden vej end den, hvorfra han har sin øvrige viden. Dette første afsnit afsluttes med ordene: „alle disse ovennævnte jordejendomme kom i løbet af faa aar til klostret, og af dem skilte brødrene sig med klogskab af med mange for derved at skaffe sig midler til deres forskellige fornødheder, nogle mageskiftede de ogsaa mod bedre, men nogle har de i endnu den dag i dag“.

Det andet afsnit³⁾ begynder saa med: „Herefter følger nu den nøjagtige beretning eller meddelelse om hr. Absalons og hans broders og andre af deres slægtinges velgerninger og virken for klostret; dens indhold angiver hele rækkevidden af de originale breve og hverken mere eller mindre, end hvad der overhovedet var nødvendigt“. Herved angiver forfatteren udtrykkeligt forskellen mellem de to afsnit; fra nu af er originale breve grundlaget for hans fremstilling, hvad der ikke er tilfældet for det første afsnits vedkommende. Men forfatteren nøjes ikke med blot at referere de originale breve, han vil, som han siger, angive hele deres rækkevidde, uden vidtløftighed forklare betydningen af, hvad der staar i dem. I virkeligheden var disse breve jo ogsaa ofte kun lidet oplysende, idet de som regel kun angiver selve ejendommen, der tilskødes eller skænkes,

¹⁾ S R D. IV, 465—468.

²⁾ sicut in autentico ejusdem Domini Episcopi continetur. S R D. IV, 468.

³⁾ S R D. IV, 468—476.

endda som oftest kun byens eller gaardens navn; men dertil følger saa forfatteren hele erhvervens forhistorie og ofte meddelelser om ejendommens senere skæbne; det er egentlig kun som bevis for klostrets adkomst til ejendommen, at han paaberaaber sig breve af Absalon eller andre, og særlig tre pavelige stadfæstelser, Lucius 3.'s af 1182, 25. Jan., Urban 3.'s af 1186, 10. Decbr. og Innocens 3.'s af 1198, 23. Novbr.¹⁾ Med udgangspunkt heri skildrer han først, hvorledes klostret ved Absalons gavmildhed og ihærdige arbejde kom i besiddelse af sine første seks gaarde: Gudum, Slagelsebo, Lyngø, Vejleby, Asserbo og Undløse, og hvorledes han som Roskildebisp skænkede tienden af en række sogne til klostret²⁾. Dernæst beretter han paa samme maade, hvad Absalon har skaffet klostret som erkebisp, hvorledes han hjalp det til erhverven af Bjæverskov, helt ovre i Østsjælland, og skænkede det Tvåaker i Halland, hvis grænser erkebiskop Andreas senere nøjere bestemte. Efter yderligere at have nævnt erhverven af nogle ejendomme (Nyrup, Knudstrup og Ønstorp), hvorved Absalon i hvert fald har ydet sin bistand³⁾, og efter et indskud om ejendomserhvervelser i Slaglille, hvortil jeg senere skal vende tilbage⁴⁾, gaar forfatteren over til at vise, hvorledes Absalon, Esbern Snare og Sune Ebbesen har opfyldt deres løfte om hver især at ville skænke klostret halvdelen af deres hovedlod efter deres død. Her kan han da referere hele Absalons store gavebrev af 1199, 8. Juni; for Esberns vedkommende fortælle om de gaver, han gav klostret i levende live, medens hans sønner ikke har opfyldt deres forpligtelse, undtagen forsaavidt Johannes paa sit dødsleje skænkede Øksneskov og Stenmagle; men Sunesønnerne har paa forskellig maade ydet fyldest for deres faders løfte, de har næsten helt bekostet en vandledning til klostrets mølle, erkebiskop Andreas Sunesen

¹⁾ Sorøbogen Arnem. Saml. Fol. 290 bl. 32 v; Dipl. A M. I, 266. Arnem. Saml. Fol. 290 bl. 18 v; Dipl. A M. I, 273. Arnem. Saml. Fol. 290 bl. 22; Dipl. A M. I, 74.

²⁾ S R D. IV, 468—470.

³⁾ S R D. IV, 470—472.

⁴⁾ S R D. IV, 472—473. Jfr. ndfr. s. 210.

har skænket klostret bispætienden af Tvåaker, og navnlig bisp Peder Sunesen i Roskilde har vist klostret den største velvillie; han har bekræftet alle Absalons gaver, han har i 1205 for klostret ordnet købet af Pedersborg med tilliggende rundt om i forskellige landsbyer og hjulpet det med betalingen, han har faaet afgjort klostrets strid med Knud Knudsen om ejendomsretten til skoven Diwnxwit, og han har for ganske nylig, 1214, 28. Marts¹⁾, til indfrielse af sin del af faderens løfte tilskødet klostret sin gaard i Broby. —

Hermed standser efter min mening den ældste beretning, og det vil af denne gennemgang ses, hvilken fast plan den følger, og hvorledes dens hovedformaal er at skildre Absalons og hans slægts store gavmildhed og arbejde til klostrets bedste.

29. Det forekommer mig nu ikke vanskeligt med sikkerhed at angive tidspunktet, da denne beretning er forfattet. Det seneste paveprivilegium, forfatteren kender, er Innocens 3.'s af 1198, 23. Novbr.²⁾, derimod kender han ikke Honorius 3.'s af 1223, 27. Oktober³⁾; og hvis man vilde formode, at grunden hertil kunde være, at dette privilegium ikke er afskrevet i Sorøbogen, saa gælder dette ikke Gregor 9's privilegium af 1228, 22. Febr.; thi af dette har Sorøbogen en afskrift⁴⁾. Da nu tillige Honorius 3.'s privilegium nævner ejendomme i Brebi hallese, Nubo, Susethorp, Brunhoug og Gislinge, hvortil, hvor forskrevne end disse navne er, forfatteren intet tilsvarende har, tør man nok gaa ud fra, at disse ejendomme er erhvervede, efter at han skrev sin beretning, og at denne derfor er forfattet nogen tid før 1223. Naar dernæst forfatteren i sin nøjagtige redegørelse for Tvåakers grænser, siger om Vrangebek,

¹⁾ Dette brev dateres her: V Kal. Oct. = 27. Septbr. (S R D. IV, 475), men i den nye bog, hvor det ogsaa registreres, er datoen: quinta Kalend. Aprilis = 28. Marts (S R D. IV, 484), og da regesten her utvivlsomt nøjagtigere følger selve det originale brev, har jeg ment at maatte foretrække denne datering. I Rep. I, 18 er disse to register af samme brev anført som register af to forskellige breve.

²⁾ Dipl. A M. I, 74. Arnem. Saml. Fol. 290, bl. 22.

³⁾ Dipl. A M. I, 99.

⁴⁾ Dipl. A M. I, 104. Arnem. Saml. Fol. 290, bl. 19 v.

at den løber mellem grevens ejendomme og klostrets skov¹⁾, kan der jo herved for tiden før 1223 kun tænkes paa den ældre grev Niels af Nørrehalland, der døde 1218. Paa den anden side er, som ovenfor nævnt, det sidste daterede brev, forfatteren anfører, Peder Sunesens brev af 1214, 28. Marts, og da han siger, at dette er sket „novissime“, for ganske nyligt, tør man sikkert sætte den første affattelse af den ældste beretning til sommeren 1214, tiden mellem 28. Marts og bisp Peders dødsdag 29. Oktober²⁾.

Imidlertid er der i denne ældste beretning en del senere indskud, af hvilke dog nogle utvivlsomt skriver sig fra forfatteren selv. Dette gælder saaledes om den nøjere beskrivelse af grænserne for klostrets ejendom i Tvåaker, der maa være optaget i aarene 1216—18, eftersom deri, som nævnt, „grevens besiddelse“ omtales³⁾. Dernæst listen over klostrets ejendoms-

¹⁾ S R D. IV, 472.

²⁾ Et par træk synes mig ret bestemt at tyde paa, at dens første affattelse falder i foråret eller sommeren 1214. Ikke blot selve udtrykket „novissime vero“, men hele formuleringen af den notits, disse ord indleder, synes mig at implicere, at bisp Peder endnu var i live, da den nedskreves; som død omtales han i virkeligheden kun i de to første linier om ham S R D. IV, 474 og hvor let kan ikke et oprindeligt: *Venerabilis (pater) Petrus, filius Sunonis, filii Ebbe fundatoris, qui post Absalonem successit . . . senere være blevet forandret til: Venerabilis et multis seculis commendandus* (ved hvilken tekstforandring pater er udfaldet) *Petrus, dictus senior* (efter valget af hans efterfølger Peder Jakobsen) *frater hujus* (efter indførelsen af meddelelsen om Andreas Sunesens gave af Aase), *filius Sunonis, filii Ebbe fundatoris, qui primus post o. s. v.* En anden omstændighed, der tyder i samme retning, er, at den første forfatter vel har vidst, at Johannes Esbernsen, der døde i Lübeck 1213, paa sit dødsleje havde testamenteret Sorø kloster Øksneskov og Stenløsemagle (S R D. IV, 473), men selve brevet herom har han ikke kendt, da han nedskrev denne bemærkning, ligesom han heller ikke da har vidst, at Johannes' broder Absalon Fed vilde forholde klostret denne ejendom (S R D. IV, 491 jfr. 517). Jfr. ndfr. s. 211, anm. 3.

³⁾ S R D. IV, 471—472.

erhvervelser i Slaglille. Den falder saa aldeles udenfor hele beretningens form, staar saa aldeles uden forbindelse med beretningens øvrige indhold, at den tydelig tilkendegiver sig som et indskud. Denne liste kan umuligt tænkes at hidrøre fra et eller flere breve, ligesom der heller ikke i den henvises til saadanne; den er en fortegnelse, optaget samtidig med eller umiddelbart efter, at disse ejendomsoverdragelser fandt sted, sandsynligst i de nærmeste aar efter 1214, ialtfald indskudt af forfatteren, efter at han i dette aar havde nedskrevet sin beretning¹⁾. Derimod er det netop efter formen at dømme sandsynligt, at det ogsaa er forfatteren selv, der har tilføjet beretningen om overenskomsten med Karl af Broby og om købet af Arylogh Gangwlf's ejendom dær. Beretningen om disse ejendomsoverdragelser gentages senere i den nye bog, og da kun saa let omskrevet, at det er klart, at den gamle bog direkte er kilden hertil, og at den nye bogs forfatter ikke har haft breve at støtte sig til. Og her, i den nye bog, tilføjes, at dette skete i abbed Johannes' dage, d. v. s. i aarene 1221—1224²⁾. Endelig maa sikkert ogsaa som et senere indskud af forfatteren selv anses hele omtalen af Andreas Sunesens gave af gaarden i Aase og hans øvrige velgerninger mod klostret³⁾. Da nu gaarden i Aase allerede er optaget i

¹⁾ S R D. IV, 472—473.

²⁾ S R D. IV, 475—476, 484—485. Jfr. om abbederne ndfr. s. 213—214. Bemærkningen: *damus igitur et supradictum stipale . . . sunt excepta in concambio de novo Swsorp, maa sikkert referere sig til en af de ejendomme, der nævnes i Honorius 3's privilegium af 1223 27. Oktbr. som Nubo, Susethorp (Dipl. A M. I. 99—100), men som ikke har efterladt sig noget spor i Gavebogen.*

³⁾ S R D. IV, 474 fra: *venerabilis pater til Reliqvam partem possessionum in Aas og fra: præterea idem venerandus . . . ud til Amen.* Det synes, som om afskriften Gl. kgl. Saml. 4to 2485 paa dette sted nøjagtigt gengiver originalen. Thi her fremtræder hele dette stykke om erkebisp Andreas tydeligt nok som en senere tilføjelse til den oprindelige tekst; og under den igen er tilskrevet bemærkningen om erhvervelsen af den øvrige del af Aase, hvorpaa der saa er trukket en linie op til det sted, hvor dette sidste indskud skulde indsættes i det første, og hvor det nu staar i aftrykket i S R D. Dette sidste ind-

Gregor 9.'s privilegium af 1228, 22. febr.¹⁾, er det klart, at erkebispen har skænket den til klostret før sin død, og det er da rimeligst at tænke sig, at han har skænket den allerede, før han i 1223 trak sig ganske tilbage fra verden; det er bekendt, at han da bortgav ogsaa andre af sine ejendomme, saa det tør antages for givet, at han i det hele taget i aarene 1222—1223 gjorde sit bo op, ligesom det jo er almindeligt antaget, at hans gave af erkebispinsignierne maa føres tilbage til denne tid, ja vel endog er endnu tidligere²⁾; heller ikke omtales han her i Gavebogen som død. Ogsaa herved føres vi da tilbage til aarene 1221—1224 for dette indskud, og den naturligste forklaring bliver da, at efter at forfatteren i 1214 havde skrevet sin beretning, har han engang i aarene 1223 eller 1224 revideret den og da tilføjet de her nævnte indskud om de efter hans skøn vigtigste erhvevelser, klostret i de mellemliggende aar havde gjort.

30. Derimod maa forskellige andre indskud være indsat langt senere. Saaledes bemærkningen om Absalon Fed og hans arvinger, i alt fald i den form, hvori den nu er overleveret; thi selv om den første forfatter sikkert, da han reviderede sin beretning, har vidst, at Absalon Fed forholdt klostret dets ejendom, saa har han i alt fald ikke kendt hans pœnitentia sera af 1232, heller ikke kunnet vide, at hans arvinger vilde optræde paa samme maade som han³⁾. Meget sene indskud er endelig meddelelserne om erhvervelsen af

skud foraarsager ogsaa forandringer i det førstes tekst; oprindelig har der her staaet efter in possessionem perpetuam: Præterea decimam episcopalem de Toager contulit, distinxit ibi terminos camporum o. s. v. Jfr. H T. 4. R. VI, 450 anm. 2.

¹⁾ Dipl. A M. I, 104—108.

²⁾ Gjellerup i H T. 4. R. VI, 453—456. Biogr. Lex. XVI, 589.

³⁾ S R D. IV, 473. Her kan man meget tydeligt gennem afskriften se, hvad der har staaet i originalen. I Gl. kgl. Saml. 4to 2485 staar der i virkeligheden paa dette sted: qvæ tamen Absalon Fed frater eius detinuit similiter vsque ad pœnitentiam seram detinuit et post ipsum hæredes vt in de qvibus infra; men det første „detinuit“ og „vt in“ er overstregede. Heraf formoder jeg da, at der i originalen ganske simpelt har staaet: qvæ

den øvrige del af Aase 1362¹⁾ og gaven af Tvåaker kirke 1375²⁾, ligesom ogsaa den til Slaglillelisten føjede bemærkning om disse ejendommers senere skæbne³⁾. Den deri indeholdte meddelelse synes ren konjektur af en mand, der undrede sig over, at klostret først ved Bjernedemageskiftet 1414 med Roskilde bispestol atter fik ejendom i Slaglille; den første forfatter vilde i alt fald ikke undre sig over, hvor ejendommene i Udby og Skørpinge var blevet af, eftersom han meget vel vidste, at jorden i Udby var bortmageskiftet til Bo Flue mod jord i Slaglille og det halve bo i Skørpinge til Knud Knudsen mod hans del af Diwnxwit⁴⁾.

Om der muligvis ogsaa er blevet taget fra den ældste beretnings tekst af senere afskrivere, ligesom der er føjet til den, lader sig næppe med bestemthed afgøre. Sandsynligheden taler imidlertid for, at denne beretning fra første færd ikke har været fuldstændig i den forstand, at den har taget alt med, hvad der var at sige om klostrets ejendomserhvervelser i den første tid. Saaledes har en kontinuator senere registreret et brev af 1206⁵⁾, og et brev af 1190, hvoraf Hamsfort har gjort udtog, findes overhovedet ikke i Sorø Gavebog⁶⁾. Hermed falder det godt i traad, at den første forfatter under revisionen af sin beretning i 1223 eller 1224 ikke har fundet det særlig

tamen Aasalon Fed frater eius detinuit; men at 1440-afskriveren, der fra den nye bog vidste bedre besked, har tilføjet det øvrige; han er da ogsaa lige ved at tilføje „vt in nova scriptura“, men tager sig i det, fordi han kommer til at huske paa, at denne afskrift skal forenes med en afskrift af den nye bog og retter det saa til: de quibus infra.

¹⁾ S R D. IV, 474 jfr. ovfr. s. 210, anm. 3.

²⁾ S R D. IV, 472; novissime tyder paa, at dette indskud er gjort ikke meget senere end 1375.

³⁾ S R D. IV, 473 fra De quibus possessionibus ud til Farethorp etc. cum aliis multis.

⁴⁾ S R D. IV, 472, 475. Denne tilføjelse er meget sen, hvis klostrets ejendom i Havnelev (Stevns) var de 15 ørtug skattejord, det 1402 30. marts bortmageskifter til Anders Jakobsen af Egede S R D. IV, 476.

⁵⁾ S R D. IV, 484. Jfr. ndfr. s. 216, anm. 3.

⁶⁾ S R D. I, 282.

paakrævet ogsaa at tilføje indskud om erhvervelsen af de ejendomme, der nævnes i Honorius 3.'s privilegium, endskønt deres erhvervelse jo maa falde før 1223. Forklaringen er den, at den første forfatters hensigt overhovedet ikke var at give en historisk skildring af Sorø klostres samtlige gods-erhvervelser; hans hovedformaal var at lovprise Absalons og hans hele slægts virksomhed for Sorø kloster, at vise, i hvor høj grad klostret alene ved denne slægts gaver og velvillie var kommet til rigdom; i denne forbindelse er hele klostrets egen virksomhed for godserhvervelse ham ligegyldig, og han omtaler den kun, hvor den er sat i bevægelse af Absalon eller en af hans slægtninge. Ogsaa de indskud, han ved sin revision vælger at tilføje, er bestemt ved samme formaal: Tvåakers grænser, gaven af Aase, sikringen af Peder Sunesens gave af Broby — alt lader sig føre tilbage til Absalonslægten som primus motor. Kun paa eet punkt fraviger han under revisionen dette ledende synspunkt: ejendomserhvervelserne i Slaglille falder udenfor.

31. Og her tør jeg maaske tillade mig at fjerne mig meget langt fra mit egentlige æmne, fordi det synes mig urigtigt at forlade dette sted uden at nævne, hvem der efter min formening er forfatteren til dette ældste parti af Sorø Gavebog. Det er Sorøklostrets fjerde Abbed Atto. Om ham hedder det i Series abbatum monasterii Sorensis: Quartus Atto, natione Sialandus, septem annis prefuit et postea resignato officio mortuus quiescit in hoc cimeterio¹⁾; og i selve Sorø Gavebog, at den velbaarne herre Atto, der var i slægt med Sunesønnerne, delte, dybt bevæget ved betragtningen af denne verdens skrøbelighed og den fare, hvori sjælene derved stedtes, sin ejendom mellem sine retmæssige arvinger, forlod hvad denne verdens var og tyede til Sorøklostret, til hvilket han skænkede en fædrene ejendom i Vemmeløse, hvorover der senere, efterat han var blevet abbed, blev udfærdiget et brev under Peder Saksens segl, der da var erkebisp i Lund²⁾.

¹⁾ S R D. IV, 535.

²⁾ S R D. IV, 500. Peder Saksen blev valgt til erkebisp i beg. af 1223, men fik først „beskikkelse“ af paven 1224, 11. Jan. Han døde 1228 10. Juli. Biogr. Lex. XIV, 617.

Endnu 1214 28. Marts var Gaufrid Sorøklostrets abbed, men i løbet af dette aar døde han¹⁾, og til hans efterfølger valgtes Atto; hvis det er rigtigt, at han var abbed i syv aar, maa han have resigneret i slutningen af 1221; da det vel maa formodes, at han endnu levede, da brevet om hans gave til klostret af gaarden i Vemmeløse udfærdigedes, har han i det mindste levet til ind i 1224²⁾. Det var da som munk i klostret, medens Gaufrid endnu var abbed, at han i 1214 forfattede sin beretning om Absalonsslægtens virksomhed for Sorøkloster, men denne historiske skribentvirksomhed afbrødes³⁾, da han saa ved selv at blive valgt til abbed kaldtes til en omfattende og betydningsfuld praktisk virksomhed. Først efter at han havde resigneret som abbed i 1221, tog han atter sit historiske arbejde frem og reviderede det; og nu var det jo sin egen gerning som abbed, han havde at indskyde; det var

¹⁾ S R D. IV, 484; II, 625.

²⁾ Abbed Attos gravsten i Sorø — hvis det er hans — giver intet dødsaar, da den overhovedet ingen inskription har. Løffler: Gravmonumenterne i Sorø kirke 3, tavle I.

³⁾ Det er meget fristende at vove sig til at paastaa, at abbed Gaufrids sygdom eller død afbrød Atto 1214 midt i hans arbejde, ja i en paabegyndt sætning. Sagen er, at Gl. kgl. saml. 4to 2485 har ikke den inddeling, som aftrykket har i S R D. IV, 475. Alt om bisp Peder Sunesens virksomhed for klostret staar dær i to afsnit, af hvilke det første efter beretningen om mageskiftet med Knud Knudsen ender ikke med: *sicut in speciali quodam ipsius autentico continetur*, men med et derefter følgende: *Novissime vero* — hvorefter det andet stykke begynder med et nyt: *Novissime vero pro recompensatione patrimonii sui o. s. v.* og saa fortsætter i eet stykke helt ud til *juxta curiam Bawelse*. Hvor fristende er det da ikke at sige, at afskriften ogsaa her nøjagtigt gengiver originalen, at Atto med *Novissime vero* . . . var begyndt paa en ny sætning, da han afbrødes i sit arbejde ved Gaufrids død, og at han saa først 1223 fik sætningen genoptaget og fuldendt og tilføjet det videre, og at den urigtige datering: 1214 V Kal. Oct. for V Kal. Apr. forklares heraf. Men dette vilde dog vel nok være at strække en afskrifts bevisevne noget for vidt; det er jo altid muligt, at det ikke er Atto, der 1214, men afskriveren, der 1440 er bleven afbrudt i sit arbejde.

da prisværdigt nok, at han i det hele og store holdt sig indenfor rammen af sin egen beretning fra 1214, at han næsten kun nævnedede de begivenheder af hans virksomhed som abbed, der var naturlige fortsættelser af hele Absalon-slægtens gerning, og at han kun ved sit indskud om Slag-lilleejendommene faldt udenfor rammen og deri fremhævede sit eget — hvem ved, hvor meget ufortrødent arbejde, hvor mange skuffelser og genoptagelser der ligger bag denne listes tørre opregning. Kun paa endnu eet punkt kan den ubarmhjertige læser paastaa at se et glimt af den mundana fragilitas, som den højjærværdige abbed mente at have sagt sig løs fra allerede inden 1214; i den meget stærke fremhævelse af, hvorledes Sunesønnerne indfriede Sune Ebbesens løfte, medens Esbernsønnerne sad deres faders løfte overhørige, vil han se en naturlig virkning af Sorø Gavebogs meddelelse om hr. Attos slægtskab med netop disse Sunesønner¹⁾.

32. Det vil da være indlysende, at den, der vil benytte det ældste parti af Sorøbogen til at konstatere, hvornaar skyldtaksationen først fremtræder, meget nøje maa gøre sig klart, om den jorddelingsbetegnelse, forfatteren anvender, lader sig føre tilbage til et brev. Thi i virkeligheden tør man jo kun benytte de angivelser, der med saa absolut sikkerhed som muligt kan siges at have været brugt i selve brevene. Men følger vi dette princip, er de første angivelser, vi tør bruge, de, der indeholdes i Absalons gavebrev af 1199, 8. Juni, og vi ser da, at for det gods, der angives mere specielt, bruges kun landgildebetegnelser: in Schamstorp terram de pensione 17. solidorum et dimidii annua, in Sørninge terram 20. solidorum pensionis annuæ, in Thorntwed terram reddentem 9 oras, in

¹⁾ Jfr. Gjellerup H T. 4. R. VI, 449—452, 460—461, særlig hans bemærkninger om, hvor meget der her gøres ud af Andreas Sunesens forholdsvis beskedne gaver til og virksomhed for klostret.

Sacerthorp terram reddentem etiam 9 oras . . . , in Sorthorp terram reddentem 26. nummos, in Dævitzruth terram reddentem 8 solidos et in Thywelshøw terram reddentem 26. nummos¹⁾). Men endnu vigtigere og interessantere er mageskiftebrevet mellem Sorø kloster og kammermesteren Johannes Ingerdsen af 1205, fordi der her forekommer en flerhed af jordbetegnelser, nemlig dels bol: et bol i Grøfte, 6 bol og en fjerding i Vedby, 1 fjerding i Skovsø, 1 otting i Øslev, 2^{1/2} bol i Merløse, ^{1/2} bol i Ulvebæk (Ulvig) — dels mark guld: i Vejleby 21 mark gulds jord, i Tømmerup 8 mark gulds jord, i Nyrup 1 mark gulds jord, i Forlev 16 mark gulds jord, i Tjæreby 3 mark sølvs jord og i Halseby 10 mark sølv — dels endelig landgildebetegnelser: i Langerød terram reddentem tres solidos et dimidium, i Næsby marcam et dimidium annui census, og i Ørslev terram 13 solidorum in censu annuo²⁾). Altsaa endnu i 1205 ikke nogen antydning af skyldtaksationen. Men 1214, 28. Marts, skænker bisp Peder Sunesen tres mansos, duas oras terræ in censu i Broby³⁾). Her har vi da for første gang skyldtaksationen sikkert afhjemlet i et brev, og at den 1214 har været almindeligt gennemført i Sorøegnen og almindeligt i brug som jorddelingsbetegnelse, derfor foreligger der jo et endnu stærkere bevis i den omstændighed, at forfatteren

¹⁾ S R D. IV, 473.

²⁾ S R D. IV, 474—475.

³⁾ Det er sandt, at Tule Bosøn 1206 skænker klostret duas solidos terræ in censu in Aldenbergh (S R D. IV, 484), men jeg maa her bemærke, at omend jeg ovfr. s. 202, anm. 2; 204, anm. 3 og 212 følgende Repertoriet har omtalt denne notits som en brevregest, nærer jeg dog megen tvivl om rigtigheden af denne antagelse, vendingen „scotans in possessionem perpetuam anno domini 1206“ tyder ikke meget paa, at et brev herom er blevet udstedt. Da desuden klostret paa notitsens affattelsestid endnu var i besiddelse af denne ejendom (possidetqve usqve adhuc) er jordbetegnelsen sandsynligvis indsat af dens affatter.

af den ældste Sorø Gavebog, naar han selv angiver en bestemt jordejendoms størrelse, da som oftest bruger skyldtaksationens betegnelser. I virkeligheden findes udenfor brevreferaterne jordbetegnelse efter mark guld kun et eneste sted, nemlig i opregningen af de mange ejendomme, klostret fik efter Sune Ebbesen som delvis indfrielse af hans løfte¹⁾, og her er det jo rimeligt, at forfatteren har haft en ældre opgivelse at støtte sig til. Iøvrigt bruger han kun de gamle bolbetegnelser eller ogsaa skyldtaksationsbetegnelser, kun eet sted kan det maaske være tvivlsomt, om det er landgilde eller skyldtaksationsbetegnelse²⁾. Netop dette forekommer mig yderligere at tyde paa, at paa alle disse steder har han, da han skrev 1214, føjet disse betegnelser til ud af sin faktiske viden om, at saaledes var den paagældende ejendom nu ansat. Og sikkert er det, at for to af disse steders vedkommende lader det sig bevise, at den paagældende ejendom 1214 endnu var i klostrets besiddelse. Det ene er et af Lauridsens bevissteder for, at skyldtaksationen var i brug i slægtleddet før Absalons død; det er: *domina Gythe . . . contulit monasterio bona in Sierstædhe, videlicet 14 oras terræ in censu de terra communi*, hvilken angivelse Lauridsen sætter til „før 1201“; men den af fru Gyde skænkede ejendom har klostret endnu 1260, og jordbetegnelsen er da formentlig tilføjet 1214³⁾. Det andet er: *Nicolaus . . . dictus Mwle . . . dedit monasterio possessiones in Svertinge, videlicet qvatuor marchas et 8 solidos terræ in censu*; men denne ejendom i Svertinge beholder klostret til 1234, 24. Juni, og jordbetegnelsen har da for-

1) S R D. IV, 468.

2) Jfr. ndnfr. s. 218, særlig anm. 1.

3) Lauridsen Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XVIII, 1. S R D. IV, 468 jfr. 516.

fatteren selv tilføjet 1214, atter med et videlicet¹⁾). Ganske det samme gælder jo ogsaa jordbetegnelserne i listen over ejendomserhvervelser i Slaglille, hvorom jeg ovenfor har talt udførligt nok, og ud fra hele den her hævdede betragtning af den ældste beretning i Sorø Gavebog kan jeg da heller ikke tage Lauridsens andet bevissted: Thoko Ebbesøn contulit monasterio . . . in Hæslærøth terram 10 orarum in censu, et in Lerholte terram de censu dimidiæ marcæ nummorum annuo, for gyldigt. Der er intet bevis for, at disse jordbetegnelser kan føres tilbage til tiden „kort efter 1161“, jeg maa i alt fald som Erslev opfatte dem som landgildebetegnelser, hvad der jo er ganske givet for Lerholtejendommens vedkommende; den mulighed er ikke ganske udelukket, at de endnu 1214 var i klostrets besiddelse, heller ikke, at forfatteren, selv om de allerede da var afgivet i mageskifte til Roskilde bispestol, kan have haft selvstændig viden om deres kvantitet²⁾).

¹⁾ S R D. IV, 468. Dipl. A M. I, 117.

²⁾ Lauridsen Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XVIII, 1. S R D. IV, 467. Erslev 25, hvor dog citeres annuatim for annuo, og 110 anm. 1, hvor Toke Ebbesens halve hovedlod dog angives at give 18 i stedet for 14 øre i landgilde. Hvad der gør dette sted tvivlsomt, er jo kun det, at census øjensynligt umiddelbart før skyldtaksationens og dermed den personlige ledingsskats indførelse en kort tid bruges jævnsides med pensio om landgilden; først efter at ledingsskatten ligesom landgilden var sat i forhold til jordbesiddelsen, fæstner census sig som betegnelse for skatten, medens pensio bliver den eneste betegnelse for landgilden. I denne korte mellemtid er det, at det, hvor census bruges, kan være tvivlsomt, om der dermed menes skyldtaksation eller landgilde. Men hvor det betones, at census er aarlig, kan der ingen tvivl være om, at census betyder landgilde; ligesom i det ovfr. anførte brev af 1205 annui census og in censu annuo angiver, at her betyder census landgilde, saaledes angiver ogsaa de censu annuo om Lerholtejendommen, at der her er tale om landgilde. Alene angivelsen om Hesselrødejendommen, hvor „aarlig“ mangler, kan da vække tvivl,

33. Som resultat af denne undersøgelse maa jeg da fastslaa, at medens skyldtaksationen indtil 1205 inclusive ikke lader sig paavise, er den 1214 i almindelig brug, i alt fald paa Sorøegnen, i virkeligheden kun en nøjere begrundelse og begrænsning af Erslevs bestemmelse af tiden for dens indførelse. Men den nøjere paavisning af, indenfor hvilken kort aarrække skyldtaksationens gennemførelse falder, har dog ogsaa sin betydning for karakteriseringen af den som en regeringshandling, fremhæver stærkere dens formaal, at den skal tjene til grundlag for en regeringens skatteopkrævning. Heri er jo i virkeligheden, som nævnt, selv Lauridsen enig med Erslev, lad

omend sammenstillingen med Lerholtejendommen kan synes at gøre denne tvivl meget ringe. Sorø Gavebog er nu overhovedet noget dunkel i sine angivelser om disse ejendomme. Den synes at forveksle gaven fra Toke Skjalmsen med gaven fra Toke Ebbesen, naar den (SR D. IV, 469) siger, at klostret i et af Absalon foranstaltet mageskifte med Roskilde bispestol gav denne de ejendomme, som Toke Skjalmsen havde skænket klostret, nemlig en femtedel af Hjørunde, 10 øre in censu i Hesselrød og i Lerholt en ejendom, der svarede en halv mark i landgilde, thi kun femtedelen af Hjørunde havde Sorøklostret fra Toke Skjalmsen (SR D. IV, 465) de to andre ejendomme var Toke Ebbesens gave. At ogsaa disse to ejendomme dog til slut havnede hos Roskildebispen, ses formentlig af Roskildebogen SR D. VII, 55, men det kan dog nok være tvivlsomt, om dette allerede er sket inden 1214, og om angivelsen SR D. IV, 469 for disse ejendommers vedkommende ikke er en fejltagelse, en forveksling af forfatteren af de to Tokers gaver. Til afværgelse af det argument mod skyldtaksationens indførelse mellem 1205 og 1214, som denne angivelse i Sorø Gavebog kunde afgive, maa man da principalt holde paa, at der ved angivelsen af Hesselrød-ejendommen er udeladt et „annuo“, subsidiært, at denne ejendom endnu 1214 var i klostrets besiddelse, og at forfatteren kun ved en forveksling SR D. IV, 469 har anført den som allerede da bortmageskiftet til Roskilde bispestol, tertiært endelig, at han, selv om saa var, i 1214 kan have tilføjet denne ejendoms kvantitet af egen særlig viden, men at denne skyldtaksationsbetegnelse ikke har staaet i Toke Ebbesens gavebrev, hvis et saadant overhovedet er blevet udstedt.

census før skyldtaksationen være brugt nok saa mange gange om landgilden, før den bruges census dog fortrinsvis om skat, og efter den betyder terra in censu skattejord¹⁾. Hvad der skete paa Sjællandske lovs omraade med skyldtaksationen, var ganske det samme, som ti aar senere skete indenfor Jyske lovs omraade: hver enkelt bondes jordejendom fastsloges af kongens ombudsmænd efter de brugelige arealmaal, mark jord, øre jord og ørtug jord, og i forhold dertil sattes han i skat; skatten til kongen blev fra nu af personlig, hvilende paa hver enkelt bonde i forhold til arealet af den jord, han dyrkede. Og der kan, forekommer det mig, under hensyn til Jyske lov og til den betydning, som ledingsskatten bevarede som skatten fremfor alle skatter²⁾, ingen tvivl være om, at det ogsaa paa Sjællandske lovs omraade var ledingsskatten, der ved skyldtaksationen saaledes gjordes personlig. Thi om studen maaske end kan betegnes som den første faste skat i Danmark, saa er der dog intet sikkert bevis for, at den endnu i det 15. aarh. var bleven sat i forhold til hver enkelt bondes jordbesiddelse³⁾; netop derpaa er det, at ledingens udprægede overlegenhed som skat beror. Men her som i Jylland betød dette naturligvis en meget betydelig forøgelse af ledingsskattebyrden, og her som dær var der derfor af regeringen banet vej for denne skatteforøgelse derved, at der i de foregaaende aar var stillet overordentlig store krav til befolkningen ved meget hyppige og byrdefulde udbud af virkelig leding til stedse fjernere egne og stedse farefuldere togter. Der-

¹⁾ Erslev 25, 28 anm. 1.

²⁾ Will. Christensen 422, 498.

³⁾ Erslev 148 ff. Will. Christensen 450—453, efter hvis angivelser Erslevs modsatte formodning 60—61 synes mig at maatte opgives.

for er det, at opregningen af de mange ledingsudbud i det sidste aarti af det 12. og det første af det 13. aarh. er et saa fremtrædende træk i den næsten samtidige Valdemaraarbog¹⁾); endda har den jo ikke faaet dem alle med, den nævner for 1194 et „første“ ledingsudbud til Holsten, men der følger ikke noget „andet“ efter, og togtet til Øsel 1206 nævner den heller ikke²⁾. I alt fald udbødes der 1204 ledingstogt til Norge, 1205 til Venden, 1206 til Øsel, 1210 til Preussen og Samland. Under disse omstændigheder og paa baggrund af det resultat, hvortil studiet af Sorø Gavebog har ført os, tør vi da maaske tillægge Valdemaraarbogens notits for aaret 1213: *expedicio in Dacia qvievit*³⁾, en ganske særlig betydning. Det er det eneste sted i aarbogen, dette bemærkes, og notitsen kan da næppe have blot den mening, at i det aar udbødes der ikke leding, saa at der blot betaltes ledingsafløsning efter den gamle maade, thi det har vel ogsaa været tilfældet et eller andet af de foregaaende aar, hvor der intet bemærkes derom. Derfor forekommer det mig ikke for dristigt ind i denne enestaaende notits at lægge den betydning, at i aaret 1213 udbødes der vel leding, men den „stilledes i bero“, fordi bønderne paa Sjællandske lovs omraade det aar overfor det truende udbud gik ind paa at betale ledingsafløsning efter skyldtaksationsansættelsen⁴⁾. Efter at have opnaaet dette re-

¹⁾ S R D. III, 259 ff.

²⁾ Danm. Rig. Hist. I, 755 ff.

³⁾ S R D. III, 263.

⁴⁾ Den, der vil, kan herfra springe lige ud i folkepoesien og gøre opmærksom paa, at 1213 var aaret efter Dronning Dagnars død, aaret før kong Valdemar ægtede Berengaria; hvad om den personlige ledingssskats indførelse paa Sjællandske lovs omraade var den historiske kendsgerning, der lod Dagnar

sultat, udbød regeringen da i de følgende aar ikke leding; først da skatteforøgelsen var indarbejdet i Sjælland, tog den 1219 atter fat.

34. Den modifikation maa man imidlertid undergive Erslevs forklaring af skyldtaksationen som fremkaldt af ledingsskatten, at eftersom Lauridsen utvivlsomt har ret i, at mark, øre og ørtug terra in censu betyder virkelige arealmål, tør vi da ikke direkte fra disse jorddelingsbetegnelser slutte os til ledingsskattens faktiske størrelse paa Sjællandske lovs område. At ledingsskatten ogsaa her har været paalignet efter visse satser, fremgaar jo af Erik 5's ovennævnte lov af 1284, 26. Maj; men hvilke disse satser var under satsen „fuld havne“, lader sig ikke paa forhaand afgøre. Dog, naar det i samme forordnings art. 12 hedder: hvilken fattig mand, som har en øre skyld i jord eller mindre, hvor han ikke saar eller slaar, da skal han ikke inde for hende; men slaar han eller skær, da inde saa som før er sagt — da synes denne bestemmelse i forbindelse med den foregaaende, tidligere nævnte: hvo som har mark skyld eller ni øre eller ti øre eller og elleve øre i jord o. s. v., ialt fald ganske tydeligt at vise, at den enhed af jordbesiddelse, i forhold til hvilken skattesatserne var afstemt, var øre skattejord, som den i Jylland var mark sølv, og at ligesom i Jylland den laveste skattesats var ansat i forhold til en besiddelse af to mark sølv, saaledes paa Sjælland i forhold til en øre skattejord. Maaske tør vi da heraf videre slutte, at den laveste sjællandske skattesats var ottingshavne, som den laveste jyske var tolvtingshavne. Men hvis vi herfra vilde gaa videre og sige, at saa var vel ogsaa de

straale som en sol over de sjællandske bønders agre, men lod Bengerd fare hen derover som en sort skygge.

højere sjællandske skattesatser fjerdingshavne og halv havne, saa maa vi indrømme, at herfor har vi intet bevis, først satserne fuld havne og halvanden havne er dokumenterede. Imidlertid har det dog sin interesse ud fra denne formodning og de her fremsatte fortolkninger at opstille en tabel over, hvad der under ledingsafløsning var at svare i ledingskat af en jordbesiddelse af samme størrelse henholdsvis i Jylland og Sjælland, fordi det deraf tydeligst vilde fremgaa, at forskellene ikke havde principielle aarsager, heller ikke fremkaldtes ved store forskelligheder i bondeejendommenes størrelse eller bonitet i de to dele af landet, men alene beroede paa den lokalt forskellige praktiske udformning af den samme skattegrundsætning. Angives jordbesiddelsens areal i den sjællandske betegnelse: saa og saa mange ørtug terra in censu, der svarer til lige saa mange mark sølv i Jylland, og skatteydelsen under ledingsafløsning i øre penge¹⁾, faar man følgende tabel:

Jordbesiddelse i ørtug terra in censu	Heraf svares i øre penge	
	Jylland	Sjælland
Over 40 ørtug	40	36
36—39 —	32	36
32—35 —	32	24
24—31 —	24	24
16—23 —	16	12
12—15 —	8	12
8—11 —	8	6
6—7 —	4	6
4—5 —	4	3
2—3 —	2	3 f. s. v. den dyrkes.

¹⁾ For jævnstillingen ørtug terra in censu med mark sølv maa jeg nøjes med at henvise til s. 167 anm. 1; for angivelsen af ledingsafløsningens beløb i øre penge til s. 235, anm. 1. Denne jævne forklaring overflødiggor ganske Rhamms yderst kunstlede sammenstilling af ledingsbyrdens paaligning i Jylland og paa Sjælland. Rhamm anf. Skr.

35. For det skaanske lovområades vedkommende mener jeg at maatte hævde, at her blev ledingsskatten i alt fald i det 13. aarh. overhovedet ikke gjort personlig, overhovedet ikke sat i bestemt forhold til jordbesiddelsen; det er i virkeligheden den eneste forklaring, der gør det muligt for os at fortolke alle dokumenter herom paa en tilfredsstillende maade. I denne forbindelse kan vi uden betænkning opgive det svage og indirekte bevis, der kunde ligge i, at skyldtaksationen ingensinde indførtes i Skaane¹⁾; hvor nær en saadan overførelse end skulde synes at ligge, naar regeringen vilde skride til en paalæggelse af den personlige ledingsskat i Skaane, var den dog ingenlunde nødvendig for formaalet; man kunde meget vel her som i Jylland have taget til grundlag de jorddelingsbetegnelser, der allerede var i almindelig brug²⁾). Men vi har direkte beviser nok. Først Hallandslisten i kong Valdemars jordebog, der viser os, at endnu 1231 var den personlige ledingsskat ikke indført paa Skaanske lovs omraade. Endnu et bevis for dette tidspunkt afgiver imidlertid Valdemar 2's brev til Lundekapitlet af 1232, 2. Juni; heri fritager han ikke dets jordbesiddelser, ikke dets fæstere, men sex hafnas attinentes mense canonicorum Lundensium ab omni grauamine expeditionis. I 1232 stod da den gamle havneinddeling endnu i fuldt flor i Skaane, og havnene betalte ledingsskatten; vilde kongen fritage derfor, maatte han fritage selve havnene³⁾).

Men at regeringen før eller senere vilde gøre et for-

¹⁾ Dette er som bekendt allerede bemærket af Erslev 56, anm. 1.

²⁾ Det straks nedenfor anførte brev af 1253 10. Jan. viser da ogsaa, at man dengang mente at kunne bruge den gamle holinddeling som grundlag for en saadan skatteansættelse i Skaane.

³⁾ Dipl. Svec. I, 267.

søg paa at faa den personlige ledingssskat gennemført ogsaa i Skaane, det var jo kun at vente; og dette forsøg gjordes da ogsaa af Kristoffer 1. I et brev af 1253, 10. Jan.¹⁾ erklærer han først, at han har fritaget bymændene i Wæ a debito expeditionis, og denne frihed har han tilstaaet dem, fordi han indser, at deres midler ikke strækker til ad hoc debitum persolvendum sine nimio gravamine. Men dernæst byder han, ut coloni nostri ibidem de singulis suis fyarthing, que tenent, solvant nobis annuatim marcam denariorum in festo Olai, ita quod nobis preter premissa in nullo servire teneantur nisi in assignatione vectigalium, cum nos personaliter affuerimus vel uxorem nostram contigerit adesse. Naar man betænker, at Wæ's som saa mange andre byers erhvervsliv i det 13. aarh. sikkert mere var baseret paa landbrug end paa handel og haandværk, tør man maaske fortolke dette brev saaledes, at medens kongen fritager Wæ som by fra at yde den ledingsafløsning, som andre byer plejede at betale, paalægger han til gengæld dem af Wæ's indbyggere, der drev agerbrug, den personlige ledingsafløsning i forhold til deres jordbesiddelse, en ledingsafløsning, der var ret høj, hvis man regner, at en tjerding almindeligvis ækvivalerede to øre skattejord i Sjælland, seks

¹⁾ Rep. I, 36—37 nr. 217. Da dette brev gentages 1293 17. Maj — Rep. I, 103 nr. 614 — hedder det i stedet for a debito expeditionis nøjagtigere a solutione expeditionis og der tilføjes: et theloniei per totum regnum. Naar agerbrugerne i Wæ betegnes coloni nostri og det om jorden hedder: que a nobis tenent, er dette jo en simpel følge af, at Wæ var konunglev; at den afgift, der paalægges dem, ikke er landgilde, men netop ledingsafløsning, fremgaar klart af hele sammenhængen og af, at der i disse breve kun er tale om offentlige byrder; det vilde jo ogsaa være enestaaende at finde landgilden fastsat i et kongebrev.

mark sølv i Jylland¹⁾. Saa meget er i alt fald givet, at i dette brev er princippet: skat i forhold til jordbesiddelse, for første gang bestemt udtalt paa skaansk grund.

36. Og det var nu netop om dette princip, om indførelsen af den personlige ledingssskat i Skaane, at Striden mellem Kristoffer 1 og Jakob Erlandsen stod, saa vidt den drejede sig om ledingen og bortset fra spørgsmaalet om erkebispens virkelige „mænd“. Gennemlæser man med opmærksomhed procesakterne, vil man finde denne forklaring fyldestgørende. Som anklagepunkt 8 har kongen engang anført: de impedimento expeditionis et de multis aliis og som anklagepunkt 9: quod promisit Nyburg, quod deberet terræ esse bonus et æquus²⁾. Her til svarer erkebisen: til det niende anklagepunkt . . . siger jeg, at jeg aldrig har lagt hindring i vejen for eders ledingsudbud, men meget mere været til gavn derfor. Ogsaa hvad det angaar, at I beraaber jer paa, at jeg har lovet i Nyborg, at jeg vilde yde mine pligter overfor landet ret og skel, haaber jeg, at alle rettænkende vil mene, at jeg har holdt dette løfte. Thi hvad dette løfte angaar, maa Eders kongelige højhed velvilligst tænke ikke saa meget paa slette øretuderes forvanskninger, som paa det fromme sindelag hos Eders forfædre, som har skænket jordbesiddelser til kirkerne med uindskrænket ejendomsret, og saa vil I let indse, hvad for ydelser I med rette kan forlange i torvkøbinge eller paa andre steder, naar selve giveren intet har forbeholdt sig eller sine efterfølgere, men har skænket al ret bort. Ogsaa bør I be-

¹⁾ Af 2 øre terra in censu skulde der i Sjælland jo svares 6 øre, altsaa $\frac{3}{4}$ mk. penge; men paa den anden side kunde 1 fjerding ækvivalere endog betydeligt mere end 2 øre terra in censu.

²⁾ S R D. V, 599.

mærke, at kirken jo (trods dette) giver kongenagten ydelser af og for alle sine jordbesiddelser. Men hvis udover de sædvanlige ydelser, nogle eller alle dens jordejendomme skal underkastes skatter og afgifter, vil den blive endog daarligere stillet end en privatmand, som jo dog, naar han yder, hvad han skylder det offentlige, dermed frigør sig og sin ejendom. Og desuden: hvilken fordel vilde kirken have af sine jordbesiddelser, hvis den verdslige magt ganske efter eget forgodtbefindende kan paalægge dem byrder ud over al maal og maade. Det er det samme som at borttage al frihed og ophæve al ejendomsret. Her bør Eders kongelige højhed passe paa, at I ikke ved overensstemmelse i meninger sætter jer selv i klasse med de bandlyste, som søger at formindske kirkens ret og fratage den dens ejendomsret, at I ikke ved at krænke privilegier gør jer skyldig i mened. Og hermed mener jeg tilstrækkeligt at have besvaret det ottende anklagepunkt¹⁾. Det var jo anklagepunktet angaaende ledingen, og hvad erkebispens her siger er da ganske simpelt: jeg hindrer ikke selve ledingsudbuddet, tværtimod, til leding møder jeg med mine mænd og skibe udrustede og provian-

1) S R D. V, 600. Erkebispens følger i sine svar meget nøje opstillingen af kongens klagepunkter: ad primum, ad aliud, ad tertium autem et quartum, ad quintum, ad sextum et septimum — naar han derfor her begynder med ad nonum, og ender sin udvikling med: et per hoc respondetur sufficienter ad octauum, er det naturligvis, fordi disse to anklagepunkter ligesom det tredje og fjerde, det sjette og syvende, efter hans opfattelse hører saa nøje sammen, at han ved at besvare det sidste, niende, tillige besvarer det første, det ottende. Alt hvad han siger i denne passus, har kun henblik paa disse to anklagepunkter og er ikke en almindelig udvikling; derefter kommer saa ganske følgerigtigt svaret ad id quod dictum est de observatione skra, nemlig svaret paa kongens tiende anklagepunkt.

terede²⁾ efter bedste evne og gammel sædvane. Men naar I vil paalægge kirkens jordbesiddelser nye skatter og afgifter, naar I vil forlange, at kirken skal betale jer ledingssskat af sine jordejendomme, saa er det et overgreb, som vilde gøre kirkens hele ejendomsret illusorisk. Derfor vender erkebispnen sig ogsaa mod hele den skattepolitik, regeringen havde ført siden det 13. aarh.s begyndelse: „dengang I paa alle landets ting blev valgt til konge, gav I offentligt løfte om, at I vilde lette eller ophæve alle skatter, som siden Eders forfædres og Eders farbroders tid er blevet paalagte af Eders fader og brødre eller deres ombudsmænd, men det har I aldeles ikke gjort, tværtimod har I paalagt end flere og end tungere“³⁾.

37. Og paa dette punkt var den store erkebisp en fører og forkæmper ikke for kirken alene, men for hele Skaaneland. For at beskytte sine egne skipæen mod kongens anslag, hævdede han sin styresmandsmyndighed til dens yderste grænser og vel udover, hvad der i landet ellers var skik eller havde været det selv i Skaane, her

²⁾ S R D. V, 599 ad primum.

³⁾ S R D. V, 594 Item conqueritur, quod cum tempore electionis uestræ in regem in communibus placitis quasi in qualibet diocesi-habitis, aperte promiseritis omnia grauamina a tempore auorum et patrum vestri per patrem et fratres vestros reges vel ipsorum exactores superinducta relaxare et reuocare; quod tamen minime fecistis, inmo plura et grauiora superinduxistis. Dette sted synes mig særlig tydeligt at vise, at det er gennemførelsen af den personlige ledingssskat, striden staar om; thi erkebispnen angiver jo ganske nøje og ganske rigtigt tiden for indførelsen af denne tungere byrde; endnu paa kongens farbroders tid var der ikke tale derom, det er hans fader og brødre, der har gennemført den personlige ledingssskat, og mod sit kongeløfte har han ikke ophævet den, hvor den var indført, men stræber endog nu at udvide dens omraade, at gennemføre den ogsaa i Skaane.

vilde han alene bestemme, hvorledes ledingsudbudet skulde fyldestgøres, og her vilde han alene være dommer i alle ledingssager i kraft af kirkens absolute jurisdiktion¹⁾. Og til beskyttelse af de andre skaanske skipæn greb han til det middel at tage mænd rundt om i andres skipæn²⁾. At han har brugt det netop til beskyttelse for bønderne i de skipæn, der ikke stod direkte under ham, ses af den befaling, Kristoffer 1 lod læse paa Lunde landsting i foraaaret 1257, hvor han efter at have tilbagekaldt alle erkebispens og Lundekirken givne privilegier befaler ikke blot alle herremænd, men ogsaa de andre, som har forpligtet sig til erkebispens ved mandsed, at de inden 15 dage skal komme til kongen og træde i troskabsforhold til ham, hvis de da vil undgaa at miste alle deres ejendomme. Naar dette kongebud saa slutter med ordene: *de cætero nihilominus sicut alii rustici servituri*³⁾, kan disse ord næppe oversættes anderledes end: „for fremtiden skal de ikke destomindre tjene os som andre bønder“, det vil sige, at ikke herremændene, men de andre, der, skønt de i virkeligheden ikke er andet end bønder, er blevet gjort til erkebispens „mænd“, føres nu atter ved at opgive mandseden til erkebispens tilbage i deres virkelige stand og skal derfor fra nu af give kongen de

¹⁾ S R D. V, 599 ad primum.

²⁾ S R D. V, 589, 595.

³⁾ S R D. V, 587—588: *Mandamus etiam omnibus militibus ac aliis, qui memorato Domino omagio sunt astricti, ut infra 15 dies ad nos veniant a nobis omagium accepturi prout direptionem omnium honorum suorum voluerint euitare: de cætero nihilominus sicut alii rustici servituri.* Erselevs oversættelse — Danm. Riges Hist. II, 47: Ærkebispens mænd skulde inden femten dage møde for kongen og aflægge ham troskabsed, om de ikke vilde miste deres herremandsrettigheder og fremtidig kun være bønder — lader sig sikkert ikke opretholde.

ydelse, som paalægges andre bønder. Ud fra denne erkebispens beskyttelse af de skaanske bønder i det hele taget maa det ogsaa forstaas, at kongen gentagne gange i sine klagemaal anfører, at erkebispens ophidser bønderne imod ham¹⁾, endskønt det synes, som om kongen paa et andet punkt, i spørgsmaalet om Skaanske lovs forandring, snarest har haft folkestemningen paa sin side. Imidlertid, overfor en saa heftig og mægtig modstand som den, erkebispens kunde rejse i Skaane, lod det sig ikke gøre at skride til en hastig gennemførelse af den personlige ledingskat. Det var klart, at jordbunden her som i de andre dele af landet maatte forberedes, modstanden maatte knækkes ved, at den personlige ledingskat kom til at synes et mindre onde. Valdemar 2's middel hertil havde været det meget hyppige udbud af virkelig leding; det samme søgte Kristoffer 1 at anvende, idet han satte ledingsudbudet i forbindelse med det aarlige Danehof og gjorde saa meget ud deraf som muligt. Her kunde erkebispens ud fra sit eget standpunkt vanskeligt gøre effektiv modstand; han kunde klage: „I har udbudt leding oftere end det var sædvanligt og for længere tid, I har sat usikre tidsgrænser for ledingsudbudets varighed, I har hensynsløst forandret eller ikke selv overholdt den tidsgrænse, I fra først af havde sat“²⁾. Ja, det var netop den forberedende kongelige politik, og det var da ogsaa ad den vej, man naaede til et kompromis, da Kristoffer var død og hele striden havde taget en storpolitisk vending, der bragte de oprindelige stridspunkter til at træde i baggrunden.

38. Dette kompromis hvilede imidlertid paa en ud-

¹⁾ S R D. V, 585.

²⁾ S R D. V, 593.

vikling, der var fælles for alle dele af landet, men en udvikling, som i alt fald lovgiveren i Jyske lov næppe havde forudset, og som synes mig hidtil ikke at være ganske klart opfattet. Der er ingen tvivl om, at regeringen indtil midten af det 13. aarh. ansaa ledingsafløsningen for en endog meget betydelig fordel, fordi den gjorde det muligt aar efter aar at opkræve tre mark penge som fuld havnes skattesats. Men denne sats for ledingsafløsningen var nu engang saa indgroet ved gammel sædvane, at den vovede man i alt fald ikke at forhøje; den blev staaende, og som det i ledingsretten hedder: udredsleding er ikke mere end tre mark penge af hver havne, saaledes hedder det senere i Thords art. 93: naar kongen vil lade ledingen afløse, da skal hver havne betale tre mark penge. Imidlertid tabtes den forøgelse, som overgangen til personlig ledingskat betød, for ledingsafløsningens vedkommende hurtigt paa grund af pengenes uhyre hastige fald. Anderledes derimod med den tilsvarende forøgelse, som overgangen til personlig ledingskat bevirkede i tilfælde af virkeligt ledingsudbud; thi da udrededes ledingskatten for størstedelen, i alt fald for proviantens vedkommende, i naturalier, og de holdt, bortset fra prisvingninger, deres værdi, ja under pengenes faldende værdi steg deres vel endnu stærkere end i forhold hertil. Her var der da et punkt, hvor en ny udvikling kunde sætte ind; det var saa langt bedre at faa proviant end at faa ledingsafløsning i daarlige penge. Dertil behøvedes kun at udbyde virkelig leding — men uden krig, uden hærfærd, uden ledingstogt, om man vil, en alarmeringsøvelse. Dette nye trin i udviklingen viser sig første gang for os i det tidligere nævnte brev, som hertug Erik af

Slesvig har udstedt 1271, 22. Febr.¹⁾). Der har været strid mellem ham og bispem af Slesvig om fire skipæn i fire forskellige herreder, de har valgt voldgiftsmænd, der har afsagt følgende kendelse: i de aar, da leding udbydes og gaar ud, skal bispem af det ene skipæn have provianten og alle andre ydelser, af de tre andre skal hertugen og bispem dele provianten, men bispem alene have alle de ydelser, som andre styresmænd kan forlange af deres skipæn. Hvis leding udbydes og afløses, skal bispem have hele afløsningen af det ene skipæn, men dele afløsningen af de tre andre med hertugen. — Nu er det jo ganske klart, at naar bispem og hertugen tog provianten eller delte den imellem sig, som de var brødre til, saa kunde der i alt fald ikke blive tale om et virkeligt ledingsstogt, thi uden mad og øl er helten ingenting.

39. Og naar man engang har faaet øje herfor, saa kan man ikke undgaa at se, at det netop er dette trin i udviklingen, den skaanske ledingsret staar paa. Den har bevaret alle de gamle regler, som var gældende om det virkelige ledingsstogt, og de træder naturligvis som i de gamle dage, hvorfra de skriver sig, i fuld og virkelig kraft, „naar hær ligger for lande“. Men den kalder selv disse regler for regler om „wdgerds ledingh“, og dermed har den karakteriseret sig selv. Thi det virkelige ledingsstogt har ikke andet navn end leding; udgærd er substantivet til „at udgøre“, og det forekommer i Jyske lov foruden i to overskrifter (over kap. 5, hvor det omfatter penge til skibsleje, skibsudrustning og skjoldekøb, dertil proviant, og over kap. 9: um lærthe mæns utgærth, hvor det betyder ledingssskat) ogsaa i selve teksten i kap. 12: æn

¹⁾ Rep. I, 62—63. nr. 395.

worther skiælnet a mællæ styræsman oc utgærsmen, hvor dette sidste ord betyder de ledingssskatpligtige bønder. Udgærd er da ikke en betegnelse for ledingstogtet selv, men for de skatteydelse, der fremkaldtes deraf. Saaledes har ledingsretten ret i at kalde sine bestemmelser bestemmelser om udgærdsleding, thi det er, hvad de fortrinsvis er blevet til paa ledingsrettens tid; ikke saa meget regler om ledingens virkelige udfærd, som regler om den skat, der skulde ydes, naar skatteleding, udgærdsleding blev paa-budt i stedet for ledingsafløsning, udredsleding. Ud fra denne opfattelse forstaar vi da ogsaa den, hvis vi tænker os, at ledingsretten har et virkeligt ledingstogt for øje, saa temmelig uforstaaelige bestemmelse: udgærdsleding kan efter ret dansk lov ikke med rette kræves uden hvert fjerde aar, uden saa er, at hær ligger for lande; det sidste er en indrømmelse til den mulighed, at det hele endnu kunde blive til virkelighed, men det eneste vigtige er at faa fastslaaet, at skatteleding kan regeringen kun kræve hvert fjerde aar, de tre andre maa den nøjes med sit tidligere kælebarn, ledingsafløsningen. Og vi fristes til i bestemmelsen om, at havnemænd skal bære styresmanden til skibet og fra at se selve alarmeringsøvelsen legemliggjort, til at tro, at nu er dette noget, der sker i en og samme time, en ceremoni, der nu blot foretages for at bevare skinnet af virkeligheden; det vigtige er, at, medens denne ceremoni foretages, vejer de skattepligtige bønder deres seksten skæpper sigtemel op med deres smør, flæsk og kød — og naar de saaledes har „vejet deres havne op“, er det hele forbi for den gang til atter om fire aar.

Og saaledes ser ledingsudbudet i 1270erne og 80erne ud i alle landets egne. I Erik 5's nørrejske lov af

1284, 26. Maj, hedder det: Hvis kongen finder for godt at byde sin skibsleding ud, da skal de fare som i tidligere tid inden kong Valdemars dage, enten at gøre det, kongen byder dem eller ogsaa veje op deres havne¹⁾. Her har man princippet udtalt, man griber endogsaa tilbage til tiden før kong Valdemar, før den personlige ledingskat, for at indskærpe, at nu gælder det enten virkelig ledingstogt — eller ogsaa, at bønderne i Jylland som bønderne i Skaane vejer op deres havne, i Jylland efter den personlige ledingskats regler, med mel, smør, flæsk og kød. For ledingsafløsningen har man nu saa liden interesse, at man endogsaa i samme lov nedsætter den: men behøver kongen ikke skibsleding, da skal der ydes to mark penge af hver havne. Og det samme udtryk genfindes i forliget mellem Erik 5 og hertug Valdemar 1286²⁾, hvor kongen vel forbeholder sig ret til at udhyde leding og lade den afløse, men hertugen skal have afløsningspengene og *victualium receptio*, quæ *wpueghaffn dicitur vulgariter*. Paa dette tidspunkt var da selve ledingstogtet blevet til et tomt skin, der kun brugtes til dække for kravet om den højst mulige ledingskat.

40. Men under denne udvikling, hvor det overalt gjaldt om at komme tilbage fra ledingsafløsningen til skatteleding, kunde kongen jo ogsaa meget vel acceptere Skaanes fortsatte modstand mod den personlige ledingskat; hvad det gjaldt om for ham var saa blot at faa havnernes samlede ydelser under skatteleding sat saa højt op, at de nogenlunde ækvivalerede, hvad den personlige ledingskat i landets andre dele indbragte; hvorledes ydel-

¹⁾ Aarsb. fra Geh-Ark. V, 28—29.

²⁾ Hasse II, 284 jfr. Secher Germ. Abh. Konr. v. Maurer dargebr. 264 anm. 4.

serne bragtes tilveje af bønderne, kunde saa iøvrigt være ham ligegyldigt. Denne tankegang er det, der finder sit udtryk i Erik 5's skaanske lov af 1283. Den har ikke længere nogen interesse i at gøre ledingsudbudet mere tyngende end nødvendigt, derfor accepterer den den gamle ordning, idet den fastslaar, at hver havne kun har pligt til at stille een vaabenfør mand under ledingsudbud, ja yderligere anerkender den en udstrakt stillingsret ved at bestemme, at en stillet mand skal have en ørtug sølv i betaling. Dens interesse er koncentreret om, hvad der skal ydes i udgærdsleding, og derfor bestemmer den, at i hesteleje og brynjeleje maa der ikke forlanges mere end een øre sølv¹⁾. Den betoner sin egen karakter af et

1) Ud fra denne lovens bestemmelse er det maaske muligt at naa til en nøjere angivelse af ledingsrettens affattelsestid. Man maa sammenstille lovens: item quod pro hesteleya et brynneleya nuncquam nisi ora argenti debeat exforqueri, med ledingsrettens: ther til scule the fa hanum enæ mark til brynio penningæ. oc en mark til scipleyæ, en ørtugh malt oc en ørtugh hafræ, hvor hestelejen jo sikkert er repræsenteret ved havrørtugen. Herved er først at bemærke, at deri, at ledingsretten taler om mark penge (ræthær lething ær æg meer en thre mark af penningæ), loven om øre sølv, ligger ikke nogen tilkendegivelse af, at retten er yngre end loven. Kun i Hallandslisten og i Jyske lov 3, 13's bestemmelse om de fattigste fæstere findes mark sølv anvendt som betegnelse for ledingskatteydelse; overalt ellers bruges, hvor ikke blot skattesatserne (halvanden havne, tredingshavne o. s. v.) angives, mark penge. Saaledes har vi jo ogsaa set, at der 1253 paalægges agerbrugerne i Wæ en ledingsafløsning af 1 mk. penge, og da dette brev gentages 1293, fastsættes ganske samme ledingsafløsning af 1 mk. penge pr. fjerding (jfr. ovfr. s. 225 anm. 1), og det endskønt pengenes værdi i disse fyrretyve aar var faldet saaledes, at medens sølvmarken vel endnu 1253 var = 3 mk. penge, var den 1293 vel nærmest = 5 mk. penge, eftersom den i Erik 5's sidste aar var 4¹/₂ mk. penge og ved udgangen af Erik 6's regering var = 8 à 10 mk. penge (Danm. Rig. Hist. II, 214). Fordi ledingsretten udtrykker sine skattebeløbsangivelser i mark penge

kompromis ved at indskærpe, at den venter, at alle bryder og fæstere, saavel privilegerede som andre, d. v. s. saavel erkebispens og kirkens som andre, saa ogsaa vil yde deres skærv „til fædrelandets forsvar“, som det højtideligt hedder, yderligere understreget ved „quandocunque insidie inimicorum regni ingruerint“, idet den føler det nødvendigt at opretholde fiktionen om, at det gælder virkeligt udbud til kamp. Af alt dette er det imidlertid klart, at ledingskat i forhold til jordbesiddelse endnu

kunde den derfor meget vel være affattet allerede i 1250'erne; det mærkelige er tværtimod, at lovens angivelser er i mark sølv. Men hensigten dermed forstaas jo let netop ud fra dette pengenes fald; ved at fiksere i mark sølv har lovgiveren villet afværge den yderligere nedgang i disse afgifters værdi, der kunde forudses; efter 1283 skulde der til enhver tid betales saa mange øre penge, der ækvivalerede en øre sølv. Men dernæst maa det bemærkes, at i Skaane var, i modsætning til hvad der synes at have været tilfældet i Jylland (J. L. 3, 3 „for bathæ“, der dog er udeladt i to haandskrifter) brynjeleje og hesteleje øjensynligt to afgifter, der bestemt holdtes ude fra hinanden; det fremgaar af lovens tekst, og endnu tydeligere af ledingsretten, hvor jo overhovedet kun brynjepengene nævnes, medens havrørtugen kun af os antages at være hestelejen. Paa grund af denne bestemte sondring mellem de to afgifter mener jeg at maatte opfatte lovens bestemmelse saaledes, at for fremtiden skal der kun svares en øre sølv, men dette saavel i brynjeleje som i hesteleje, altsaa for begge tilsammen 2 øre sølv. — Det vil da forstaas, at man i 1283 fandt det nødvendigt saaledes at fiksere disse to afgifter, fordi ledingsrettens en mark penge + en ørtug havre da kunde forudses i værdi at ville glide ned under denne grænse. Maaske indtil c. 1260, saalænge solvmarken var 3 mark penge, var ledingsrettens 1 mk. penge = $2\frac{2}{3}$ øre sølv, og dertil kom saa havrørtugen; men 1283 var 1 mk. penge kun = $1\frac{1}{3}$ øre sølv (1 mk. sølv = $4\frac{1}{2}$ mk. penge). I det øjeblik var det da, at de gamle afgifter konverteredes til hver en øre sølv. Som følge af dette ræsonnement og under hensyn til, hvad der iøvrigt her er bemærket om ledingsrettens indhold, maa dens affattelsestid da sættes til 1270'erne.

paa dette tidspunkt ikke var gennemført i de skaanske dele af riget, og ganske tydeligt udtales det i lovens sidste paragraf, hvor det overensstemmende med den siden 1282 nye tid gælder om ogsaa at fastslaa en minimumsgrænse for skatteydelsen; thi her er det i modsætning til rigets andre dele¹⁾ ikke en minimumsgrænse af jordbesiddelse, der fastslaaes, men det siges, at den fattige mand, som kun har een ko, skal ikke tvinges til at betale ledingskat. Saaledes havde den store erkebisp haarde og livslange kamp dog paa dette punkt og forsaavidt været ikke helt forgæves.

¹⁾ J. L. 3, 12: af minnæ æn twa mark silfs iorth gørs æi lething. Erik 5's sjæll. lov 1284 26. Maj: hwilk fatok man, ær hauær æn øræ scyld iorth æth minnæ o. s. v. Erik 5's skaanske lov 1283: uolumus ymmo prohibemus ne quis pauper habens nisi vnam vaccam ad soluendum iura expeditionis pro ipsa cogi debeat aut compelli.

Griffenfeld og vore Flaadeudrustninger 1675—1676.

Af

H. D. Lind.

Alle de nyere Fremstillinger af Griffenfelds Politik er enige i den Anskuelse, at denne Statsmand i 1675 arbejdede for, at Danmark-Norge ikke blev Deltager i den Krig, som stundede til og som var uundgaaelig, naar det ikke kunde ske paa det belejligste Tidspunkt og paa de bedste Betingelser; personlig gik han kun ugærne med til Krigen, da han var af den Overbevisning, at man kunde vente langt bedre Resultater af Pennens end af Sværdets Virksomhed. Men de fleste historjske Forskere er endvidere enige i, at denne hans Forhandlings- eller Cunctator-Politik har særligt lagt sig for Dagen i en forsætlig villet Forhaling af Flaadens Udrustning og Virksomhed, saa at Søværnet ikke blev sat i Stand til at magte sin Opgave; og denne Forømmelse kunde kun han have Ansvaret for, da han paa alle Omraader havde tiltaget sig Magten som enevældig Hersker. En Anklage som denne maa siges at være af en meget graverende Art, da den beskylder ham for en Brøde, der vilde have været langt mere skadelig for Land og Rige end alt det, som i Virkeligheden bragte Dødsdommen over hans Hoved. Simpel Retfærdighedsfølelse maa byde os at foretage en fornyet Undersøgelse

af hin Anklages Berettigelse og at søge en anden Forklaring af disse Forhold, hvorved man ikke sætter en Plet paa vor store Statsmands gode Navn og Rygte.

Den omtalte Forklaring, som er saa ufordelagtig for Griffenfeld, og som dog synes at skulle vinde Hævd, er først fremsat med særlig Vægt af A. D. Jørgensen (i 1894) i hans epokegørende Værk Peter Schumacher Griffenfeld, 2den Del, idet Tonen anslaaes (S. 268) ved Ordene: „Flaadens Udrustning (i 1675) blev aldrig færdig“. Denne Forhaling tilskrives (S. 270) Griffenfeld og hans Redskaber, især hans Broder Generalkommissæren Albert Gylden-sparre¹⁾; men, hvad værre er, da det endelig skal blive til Alvor med Krigsoperationerne til Søs, og da Instrukser og Ordre er udstedte, ser man f. Eks. Fregatten Lossen, som saammen med flere andre Skibe er beordret til at gøre Tjeneste i Kattegat, blive ganske roligt liggende, og lige det samme er Tilfældet baade med Admiral Jens Rodstens Eskadre, som skal bevogte Sundet, og med Broderen Markvard Rodstens, der skal have Station i Kattegat; „ogsaa de blev foreløbig liggende, hvor de laa“ (S. 281), naturligvis efter højere Ordre. Og ved Omtalen af næste Aar (1676) fremdrager Forfatteren (S. 344, 357) de Anklagepunkter, som i Forhøret af 25. April blev forelagt Griffenfeld til Besvarelse, og Forf. er mest tilbøjelig til at skænke Beskyldningerne Tiltro, baade naar de angaar vor egen Flaades forsinkede Udrustning og den hollandske Hjælpeflaadens udsatte Hidkaldelse. — Den samme Mening, dog i afdæmpet Form, deles af andre Forfattere, som har behandlet dette Æmne. Saa-

¹⁾ Disse Klagepunkter anføres ganske vist kun i et Referat af Dattidens Meninger; men Forf. imødegaar dem ikke.

ledes skriver J. A. Fridericia i sin Fremstilling af Danmarks Riges Historie (IV, 559) om Situationen ved Sommertid 1675: „Aarstiden syntes den gunstigste til at udsende Flaaden; dog trak man [o: Griffenfeld] endnu Tiden ud; det hed sig, at Flaaden ikke var færdig, men snarere var dette vel en Følge af Griffenfelds Tilbageholdenhed end en Aarsag til den“. Lignende Udtalelser findes i Knud Fabricius'es „Griffenfeld“, hvad det samme Tidspunkt angaar (S. 241): „Endnu var Udrustningen, navnlig af Flaaden, ikke bragt til Ende;... en kostbar Tid gik til Spilde; det var ikke Griffenfeld imod, at det trak ud med Krigens Begyndelse“. Og om 1676 endnu skarpere (S. 254): „Griffenfeld fremskyndede ikke Udrustningen af... Flaaden saa meget, som det havde været naturligt, hvis han havde troet paa en kraftig Krigsførelse dette Aar“. — En ganske modsat, men som det synes hidtil ensom Stilling indtager N. P. Jensen i sit Skrift „Den skaanske Krig“ (1900). Denne Forfatters Dom om Flaadens Udrustning i de omhandlede Aar (S. 36, 38, 92—94, 97) er i Korthed følgende: „Der blev gjort, hvad der kunde gøres, intet blev forsømt“. Hvad nærværende Afhandling har at fremføre, skulde hævde, at den sidstnævnte Forfatters Standpunkt er det rette.

Har Griffenfeld været en enevældig Minister, saa viser dette sig maaske allertydeligst for Marinens Vedkommende; her var alt lagt til Rette for at muliggøre ham et saadant Herredømme. Siden Marinekommissionens Dage i 1673 havde Admiralitetet faaet sin Myndighed betydelig indskrænket ved Oprettelsen af Søkommissariatet, som skulde varetage alle Sømagtens økonomiske Anliggender, hvorpaa hele Etatens Virksomhed jo beroede; og dette nye Kollegie bestod af den

meget medgørlige Rigsadmiral Henrik Bjelke, af Rentemester Christian Gersdorf, der var besvogret med Rigskansleren, og af den sidstnævntes Broder, den allerede omtalte Gyldensparre¹⁾. Saaledes var Etatens egentlige Styrelse gennem disse villige Medarbejdere lagt i „én fornemme Ministers“ Haand, og der er intet at sige til, at der gøres Ansvar gældende for, hvad er sket eller ikke sket paa Marinens Omraade, imod den, der saaledes har grebet Roret. Men Spørgsmaalet er dog, om Griffenfeld til enhver Tid stod ene til Rors²⁾. Netop hvad Marinen angaar, er der en Omstændighed, som maa have reguleret og i mange Maader indskrænket Rigskanslerens Indflydelse, hvis den skulde vise sig i en uheldig Skikkelse, og det er Kongens store Interesse for Sømagten og hans stadige personlige Tilsyn med Flaaden og Holmen, hvor han altid havde Øjnene godt med sig³⁾, saa at det ikke skulde have varet længe, inden han var kommen paa det rene med, at en Forhaling af Arbejdet havde fundet Sted der. Og mærkede Kongen, at andre vilde gøre sig gældende, da nedlagde han alvorlig Indsigelse, som da han skrev i en Memorial: „Hvad Flaaden angaar, skal I vel vide, at der ikke er blevet mig mældt noget om den; men intet maa (jo) sluttet eller concluderes, før jeg selv har resolveret i Sagen; dette skriver jeg til Efterretning, for at I en anden Gang kan vide, (først)

1) Tidsskrift for Søværnen, Ny Række, XXX, 281 f.

2) At han paa andre Omraader ikke altid var Enehersker, fremgaar af K. Fabricius, Griff. 238, 242 og Hist. Tidsskr. 8. R. II, 53, 54, 114.

3) I en Billet til Griffenfeld skriver han 1. Marts 1673: „I Morgen, naar I kommer herop, faar jeg at sige eder en artig Finesse (fordulgt Fejl), som jeg observerede i Dag ved Flaaden“. O. Vaupell, Griff. I, Aktst. 8.

at forebringe mig eders fremsatte Vota og Meninger¹⁾. Hvis denne Memorial er rettet mod Griffenfeld, har vi altsaa her en Forløber for de Bebrejdelser, som Kongen i August 1675 fremkom med, og som ligeledes skulde tjene til at bremse Kanslerens altfor store Herskelyst; Kongen vilde ogsaa have et Ord at sige. — Og fra Marinens Arkiv (i Rigsarkivet) kan endvidere fremdrages et Bevis paa, at Griffenfeld netop paa den Tid, da han skal have naaet „Højdepunktet af sin Magt og Lykke“²⁾, har maattet se denne sin Magt forringet ved en Raadsforsamling eller Kommission, som tog de for Haanden værende maritime Forhold under Overvejelse. Forsamlingen havde Kongen i egen Person som Førstemand og bestod iøvrigt af: Prins Jørgen, som tidligere havde lagt sig efter Søvæsenet³⁾, Rigskansleren, Rigsadmiralen, Johan Christoffer von Körbitz, som var Rigsmarsk, Københavns Statholder Jørgen Bjelke, Generaladmiral Kort Adeler, Admiralerne Niels Juel, Jens og Markvard Rodsten, Søetatens Rentemester (Gersdorf) og Gyldensparre. Over Forhandlingerne førtes en „Protokol“, bestaaende af løse Ark, nedskrevet afvekslende paa Dansk og Tysk af Krigssekretær Hernan Meiers ikke altid læselige Haand⁴⁾. Af

1) Vaupell II, Aktst. 108. Memorialen er vist fra 1673. Ogsaa senere havde Kongen i 1675, da han var fraværende fra København, forbudt sine der efterladte Gehejmeraadere „at delibere og slutte noget til Kongens Tjeneste“ paa egen Haand. Brev fra Statholder Jørgen Bjelke af 23. Okt. 1675 til Griffenfeld.

2) Jørgensen, Griff. II, 267.

3) I 1666 havde han i nogen Tid prøvet Søen om Bord paa nogle Fregatter, der togtede i Sundet og Kattegat. Tidsskr. f. Søvæsen 1912, 425, 426.

4) Krigskancelliets indkomne Sager, Søetaten vedkommende (citeres i det følgende ved „Krigskanc.“) 1675. En lignende Protokol omtales Hist. Tidsskr. 8. R. IV, 109.

Raadets Medlemmer voterer den i Rangen yngste altid først, Prinsen til sidst; han er ikke ene om at nøjes med at slutte sig til den foregaaende Talers Mening eller, som det betegnes: „consentit“, „selbiger Meinung“. Forud for ham har Griffenfeld Ordet for Bemærkninger, som i Reglen sammenfatter de faldne Ytringer. Kongen selv udtaler sig ikke.

Da Aktstykket vistnok hidtil har været temmelig upaaagtet, men dog kaster Lys over baade Marinens og Griffenfelds Stilling paa dette Tidspunkt, skal her i det følgende gives et Uddrag deraf.

Første Møde, „prima sessio“, holdtes Onsdag 21. Juli. Alle Medlemmer var til Stede. Den første „Proposition“, som forhandlede, lød paa: „Hvad Magt vi formaar at bringe til Veje for sammen med de hollandske Auxiliærskibe efter disse Tidens Beskaffenhed at virke til Securitet for vort eget Land og for til en Begyndelse at assistere vore allierede, især, naar Hensyn tages til den svenske Flaades Tilstand; og hvorledes det kan hindres, at Svensken i Ro transporterer Succurs til deres General Wrangel“. Gyldensparre fremlagde en Fortegnelse over 16 danske Krigsskibe, som var for Haanden¹⁾. J. Rodsten mente, at de svenske ikke kunde tilvejebringe mere end 22 Skibe i denne Sommer; han ansaa os for bastante, saa at disse 16 Skibe og Hollænderne kunde naa Hs. Majs Intention og hindre og afværge Svensken Succurs. Herom var alle tilstedeværende enige, — hvis vi blot kunde faa vore Skibe vel udstyret²⁾.

¹⁾ Ved Koncerten i Haag 3. Maj havde Danmark lovet at stille 16 Orlogsskibe.

²⁾ Diskussionen om Ekviperingsspørgsmaalet er udførligere gengivet S. 256.

J. Rodsten gjorde dog opmærksom paa, at der ogsaa burde krydse nogle Skibe ved Gøteborg, og Rigskansleren tilføjede, at vi maatte tænke paa, hvilke flere vi kunde udruste, thi 40 Skibe skulde Flaaden¹⁾ bestaa af. Concluseum: „Med Guds Hjælp er vor Flaade bastant til at slaa med den svenske Flaade“. — 2den Proposition omhandlede Maaden, hvorpaa Kongens Intention at hindre Tilførsel til Pommern bedst kunde naas. Gyldensparre og Gersdorf remitterede dette til Admiralerne. Af disse foreslog J. Rodsten Krydsning mellem Vismar og Bornholm indtil Septbr. Maaned; men M. Rodsten og med ham H. Bjelke, N. Juel o. fl. vilde straks sammen med Hollænderne krydse mellem Rygen og Bornholm, for at den danske Flaade imedens kunde forstærkes og Kundskab indhentes om den svenske, saa at vi bestemt vidste Besked, om vi var bastante eller ej. Kort Adeler vilde derimod, naar Vinden var god, afgaa til Stockholms Skær og søge at bemægtige sig den svenske Flaade; men var Vinden ugunstig, kunde der krydses mellem Øland og Bornholm. Griffenfeld consentit cum prioribus og anser Adellers første sentiment for god; dog tvivlede han paa, at det kunde effektueres straks. Man kom til det Resultat, at 12 danske og 7 hollandske Skibe foruden Brandere etc. skulde krydse mellem Rygen og Bornholm og modtage deres Soldaterbesætning fra København; men hvad skulde der da blive tilbage ved København af Skibe?

¹⁾ Er der ment den svenske Flaade, der virkelig senere blev omtr. af den Størrelse? Det er dog ikke sandsynligt, at man allerede da vidste Besked derom i København. Men der var (i Marts) forhandlet i Haag om, at Danmark skulde udruste 40 Skibe, naturligvis mod øgede Subsidier; saa kunde de hollandske Hjælpeskibe undværes (Jørgensen, Griff. II, 136). Det er maaske dette, Griffenfeld tænker paa.

6 danske Orlogsmænd sammen med 2 Hollændere, som endnu ventedes, kunde krydse i Vestersøen og faa deres Soldater fra Norge; fra dette Rige skulde endvidere 1000 Soldater føres her ned, hvorom Statholder Gyldenløve maatte have Ordre. Hummeren og Flyvende Hjort laa paa Elben. — 3dje Proposition omfattede flere Spørgsmaal. Hvorledes skal Ordren for den Admiral, som faar Kommando i Østersøen, indrettes? hvorledes kunde han paa bedste Maade hindre den svenske Transport? skulde han „betage dem Posten“ til Lands eller Vands? Det udtaltes som noget „meget godt“, at man, før man „brødte“ med de svenske, kunde „give dem en stor Slag, som Umagen meriterede“. Brevposten kunde om Sommeren udgaa fra Fladstrand og om Vinteren fra Skagen og søge de Steder i Norge, hvortil Vinden føjede sig. En anden Genstand for Diskussionen var: Naar vi forhindrer Svensken Transporten, „tages det for Fjendselighed op“; kunde vi ikke tilføje ham Skade eller Ravage paa hans Øer: Gulland, Øsel, Øland eller Rygen, uden at okkupere dem? J. Rodsten kendte ikke til Forholdene. M. Rodsten, N. Juel o. fl. finder det uraadeligt at angribe de tre førstnævnte Øer; Rygen derimod kunde vel nok tages. K. Adeler er af modsat Mening: Rygen kan ikke okkuperes, men man kunde jo forsøge at gøre Ravage der. Griffenfeld foreslaar, at det kunde insereres i den øverstbefalendes Instruks, at han skal give Agt paa Occasionen til at foretage sig noget i den Retning¹⁾. Dermed sluttede det første Møde.

Den hollandske Hjelpeflaade var imidlertid ankommet

¹⁾ K. Adeler's Instruks kom ogsaa til at indeholde en Bestemmelse om, at Rygen, Usedom og Völlin skulde foruroliges og plyndres, men ikke besættes fra Flaaden uden i Forbindelse med Hæren.

til København under Kommandør Jakob Binckes. 22. og 28. Juli mødte denne i Admiralitetet; han foreviste sin af den hollandske Regering meddelte Instruks og fik af den danske Rigsadmiral Meddelelse om, at den kombinerede Østersøflaade skulde bestaa af 3 Eskadrer, førte af K. Adeler, N. Juel og J. Rodsten, og at Binckes selv skulde være den fjerde i Flaaden med Viceadmirals Karakter og særlig K. Adeler adjungeret — som en Slags Schoutbynacht — i corps de bataille. Men Binckes viste sig at være „en vanskelig Mand“; han gjorde Fordring paa 2den Plads i Flaaden; ellers vilde han ikke føre noget Flag i den ¹⁾).

Samme Dag, altsaa Onsdag 28. Juli, holdt Raadet sin 2den Session, og Medlemmerne gav alle Møde. 1. Der raisonneredes over den hollandske Kommandør, som prætenderede højt, item, om det ikke var bedst at fordele hans Skibe imellem de danske i Flaaden. M. Rodsten vilde først (i Mindelighed) lade Binckes vide, hvad Stilling man havde tiltænkt ham, og siden ligefrem befale ham at tiltræde den; men de fleste holdt paa, at man straks skulde give ham Kongens Ordre, som han saa havde at parere. H. Bjelke foreslog endvidere at klage over ham til den herværende hollandske Resident. Griffenfeld berettede derpaa, hvad der tidligere paa Dagen var passeret paa Admiralitetet: Binckes havde sagt nej; men hvis han vedblivende vilde hævde dette Standpunkt, maatte han kunne fremvise en hel anden Ordre hjemmefra end den, han hidtil havde forelagt. Endvidere blev refereret den Kommando, der var blevet ham tilbudt som Schoutbynacht; men da „Viceadmiral“ kun betegner en Funktion, og der ingen virkelig Viceadmiral skulde

¹⁾ Bruun, Cort Siv. Adelaer 318.

være ved Flaaden, kunde man vel nok tillægge ham det første Viceadmiralskab der. — 2. Det blev for godt befundet at anholde alle svenske Skibe og tillige alle andre Skibe, som fo'r til og fra Sverig og paa svenske Strømme, undtagen engelske Koffardimænd, naar de ikke førte Kontrebande. Dette Begreb diskuteredes og belystes ved Eftersyn i nogle tidligere Traktater. Nogle fremmede Skibe havde gjort sig skyldig i Lurendrejjerier; de skulde dømmes af Admiralitetet.

I Raadsforsamlingens 3dje Session, Torsdag 29. Juli, var alle Medlemmer fra først af til Stede undtagen K. Adeler, som dog kom til noget senere. 1. Her forelæstes det Svar, som den hollandske Kommandør i Gaar havde givet i Admiralitetet. Skulde han bringes til at lade sig nøje med 3. eller 4. Plads i Flaaden, saaledes som der blev sagt i Gaar? Gyldensparre udtalte, at han fornøjede sig nok efter den truffne Bestemmelse. J. Rodsten paastaar, at Kongens Respekt ikke kunde tillade at kontentere Binckes efter hans Pretention. M. Rodsten mente, at naar Hollænderen absolut vilde føre Admirals Flag, saa burde han i ethvert Fald cedere for Kongens Admiral, naar denne kom til Flaaden. Paa dette Punkt af Forhandlingen overrasker Gersdorf med den Oplysning: „Nu er det saa vidt anderledes befunden“; og han refererer de nye Bestemmelser i K. Adellers Instruks, at Binckes skal føre venstre Flygel (3dje Eskadre) „under ingen anden Titre“, men skal vige for J. Rodsten, naar han stødte til Flaaden. — 2. Det beslattes at klage til de respektive Gesandter over de i Gaar omtalte Insolentier og begære Erstatning. En Fortegnelse over, hvad der maa anses for Kontrebande, skal overleveres K. Adeler. — 3. Den Klavsul i Adellers Instruks, at Flaaden

„første Gang“ skulde søge at tilføje de svenske et mærkeligt Coup, og den, at Flaaden dog ikke maatte hazarderes, uden man saa Apparence til Sejr, blev begge delibererede¹⁾).

Da Kurfyrsten af Brandenburg baade 27. og 31. Juli havde gjort indtrængende Forestillinger om, at den danske Flaade ufortøvet skulde løbe ud, fattede man 3. August i Konsejlet den Beslutning, at Flaaden skulde beordres til at hindre al svensk Secours til Tyskland, gøre en eller anden Diversion paa de pommerske Kyster og ellers gaa Kurfyrsten til Haande i alle Ting efter yderste Mulighed²⁾). Krigen kunde ikke undgaas.

Under disse alvorlige Omstændigheder samledes de samme Personer som tidligere for sidste Gang; denne 4de Raads-Session holdtes Onsdag 4. August. Dagsordenen omfattede 7 Punkter. — 1. M. Rodstens Instruks for Togtet i Vestersø læstes. Det proponeredes, om Admiralen ikke ved denne Lejlighed kunde attackere Skansen ved Gøteborg, Ny-Elfsborg; men til hvad Ende? paa hvad Maade? M. Rodsten selv mente, at det nok kunde lade sig gøre, baade at ruinere de svenske Skibe og at salvare Kongens; men lang Tid havde han ikke dertil, (da man allerede var i August). De fleste Raader samstemmede i, at den foreslaaede Attake var vanskelig og hazardeux; N. Juel raadede ikke dertil; K. Adeler

¹⁾ Allerede Dagen i Forvejen var Instruksen for K. Adeler som øverstbefalende i Østersøen blevet udfærdiget. Den indeholder alle de forskellige Bestemmelser, der var bragte paa Bane i Sessionerne, ogsaa den om „noget af Importance“, der skulde udrettes. Bruun, C. S. Adelaer 319. Garde, Efterr. om Søet. I, 180.

²⁾ Aarsberetn. fra Geh. Ark. VI, 126. Jørgensen, Griff. II, 137. Gulowsen, Gyldenløvesfejden 35. Kurfyrsten holdt Kapere i Kattegat.

ytrede, at der skulde meget Folk til dette Foretagende; Körbitz fremhævede, at selv om man tvang Skansen til at overgive sig, fik man dog med de mange Batterier paa Land at bestille. Griffenfeld indsaa ogsaa, at denne Entreprise var vanskelig; Intentionen var jo dog ogsaa kun at ruinere Skibene. — 2. Admiral J. Rodstens Instruks forelæstes¹⁾. Han skulde ligge i Sundet. — 3. Hvad Kommandør Jan von Vogel paa Elb skal gøre; herom stiles en hemmelig Ordre til General Weyher i Glykstad²⁾. — 4. De andre Admiralers Instruks. Den, som ligger stille, skal hilses først af den, som ankommer; naar de begge (paa én Gang) ankommer eller afsejler, skal den stærkeste Eskadre hilses først af den mindre talrige. — 5. En Deklaration om Kontrebande blev befundet for vidtløftig. — 6. Ligeledes eftersees Bestemmelserne baade hos os selv og hos Hollænderne angaaende Priser og „Byttepenge“. — 7. Konceptet til Bevillinger for Kommisfarere (Kaperer) forelægges; inden Kaperbrevet udleveres, maa Kavtionen være stillet af Kaperne; deres Priser maa frit føres til nærmeste Havn for at paadømmes af Landsdommeren eller den civile Øvrighed, dog med Appel til Admiralitetet.

Raadsforsamlingernes Tid var omme. Men under disse Sessioner maa Rigskansleren have følt sig langt

¹⁾ Saavel M. Rodstens som J. Rodstens Instruks (Garde, Efterr. I, 182) var undertegnet 4. Avg.

²⁾ Marinerkaptejn Vogel førte Kommando over Skibene paa Elben og ledede 11. Avg. det mislykkede Angreb paa det svenske Vagtskib ved Stade. Jensen, Den skaanske Krig 52. Jørgensen, Griff. II, 283. Det var Krigens første Sammenstød, men det kostede Vogel hans Charge og Tilgodehavende. H. Bjelke skriver om Affæren: „Mig synes, man kunde det baade med større Forsigtighed og Force have angrebet“. Krigskanc. 1675, 24. Avg.

mere som en konstitutionel Regent end som en enevældig Hersker; han har paa dette saa vigtige Tidspunkt maattet lære at tage Hensyn til andres Meninger og Anskuelser end hans egne, om det end ikke kan siges, at han under disse Forhandlinger mødte nogen Opposition af videre Betydning. En Meningsforskel af megen Interesse fremkom dog (S. 244), da de sagkyndige ikke syntes at have nogen Betænkelighed ved at udsende saa svag en Flaade som den, K. Adeler fik med sig i Østersøen, medens Griffenfeld med Rette fremsatte sin Fordring om Udrustning af langt flere Skibe, end hvad der oprindeligt var bestemt. Deltagerne i Sessionerne kan da ikke undslaa sig ved at overtage et Medansvar for det, som blev vedtaget, og som senere viste sig ikke at kunne staa sin Prøve.

Under Møderne var, som omtalt, ogsaa den svenske Flaade blevet nævnet. J. Rodsten mente at vide (S. 243), at de svenske ikke kunde faa mere end 22 Skibe færdige i denne Sommer. Hvor han saa havde sin Visdom fra, havde han foreløbig ikke saa megen Uret. Ogsaa Sverig drev Nøler-Politik og ønskede gærne en Udsættelse af Krigen med Danmark til belejlige Tider; Sverig havde jo Fjender nok. Derfor laa Admiralitetet i Stockholm i Begyndelsen af Aaret i Dvale og vaagnede ikke op til Virksomhed før i April ved Ordren om en Del Skibes Udrustning. Men efter et helt Fjerdingaars Forløb var kun 10 Krigsskibe bragte i Stand. Da opskræmmedes man ved Rygtet om Kort Adellers Afsejling, og 7. Septbr. var dog endvidere 10 andre Skibe færdigekviperede. Skønt man nu allerede var Modstanderen jævnbyrdig, arbejdedes der dog videre paa den øvrige Flaades Udrustning, da man vilde have absolut Over-

vægt over de danske; og 9. Oktober stak en mægtig Flaade paa 47 større eller mindre Kampskibe med 2222 Kanoner og over 10000 Mands Besætning i Søen¹⁾. En stor Fare truede altsaa Danmarks Flaade og Kyster²⁾. Men den forfærdelige Storm 16.—17. Okt. tvang denne store men uøvede Skare hjem; den opnaaede hverken at ødelægge den dansk-hollandske Flaade eller at gøre sig til Herre over Sund og Bælt eller at undsætte de svensk-tyske Provinser, saaledes som Opgaven havde været. Efter at Kort Adeler var kommen i Søen, holdt han godt Øje med Svenskeflaaden. 12. Septbr. vidste han, at den skulde bestaa af omtr. 40 Sejlere, men at den endnu ikke var løbet ud. 21. Oktbr. havde han erfaret, at Flaaden var afsejlet 9. Oktbr., 44 Orlogsskibe stærk. Den 28. i samme Maaned vidste han nøjagtig Besked om dens Havari³⁾. Det danske Admiralitet omtaler senere, i 1676, det forrige Aars Flaadeudrustning i Sverig med stor Respekt: Det er bekendt, hvor stor en Magt af Skibe Sverigs Krone forleden Aar i saa kort en Tid bragte i Søen, og det er troligt, at de ogsaa i Aar vil spendere alt, hvad overkommes kan, paa Flaaden og anvende deres yderste Flid for at faa saa stor en Magt i Søen, som kan afstedkommes⁴⁾.

I Modsætning til den forbavsende Kraft, hvormed den svenske Flaade omsider blev udrustet i 1675, staar

¹⁾ Danm. Riges Hist. IV, 554. Zettersten, Svenska flottans historia II, 459 f. Sten Jakobsen, Den nordiske Krig 14.

²⁾ Jørgen Bjelke udtaler gentagne Gange sin Frygt for den svenske Flaade, der truer København. Saaledes i Breve af 9. Okthr. og 2. Novbr.

³⁾ Krigskanc. 1675, 12. Septbr. Bruun, C. S. Adelaer 470, 481.

⁴⁾ Krigskanc. 1676, 1. Febr.

den Kraftesløshed, som Ekviperingen af den danske unægtelig vidner om, og som holdt Arbejdet nede paa et beklageligt Lavmaal. Og skønt man naturligvis intetsteds i Vidnesbyrdene fra den Tid finder mindste Spor af, at Virksomheden paa Holmen er hæmmet ved Indgreb fra oven, har man dog (S. 239) udpeget en bestemt Mand som en Personifikation af Sendrægtigheden, nemlig Albert Gyldensparre. Men hvad der straks gør denne Antagelse mistænkelig, er, at den fra først af skal være fremsat af en udenlandsk Forfatter, som skulde udfinde Motiverne til, at Danmark ikke var saa hurtig til at begynde Søkrigen, som de allierede ønskede det, og derfor opsøgte en Person, paa hvem hele Skylden kunde kastes¹⁾. Men alt finder sin tilstrækkelige Forklaring, naar man gaar ud fra, at vi i Virkeligheden savnede Penge-midler til at føre Krig. Har Griffenfeld haft Øje herfor, da han tøvede med at begynde Fejden, da har han deri haft den bedste Begrundelse. Og en hurtig tømt Pengekasse er tilstrækkelig til at forhale ethvert Foretagende. Dette har N. P. Jensen haft Blik for i sit Skrift Den skaanske Krig, S. 36, hvor han fremhæver den Mærkelighed, at Hæren i 1675 var marchfærdig, men at Pengemangel havde bevirket, at der ikke var anvendt saa meget paa Flaadens Vedligeholdelse og Forøgelse, som Kongen ønskede. Disse Ord synes dog nærmest at sigte til Aarene før Krigen; men meget træffende

¹⁾ S. Pufendorf, se O. Wolff, Grev Griff. Levnet 193. At der skulde være truffet nogen Aftale mellem Griffenfeld og Broderen om at trække Tiden i Langdrag, kan ikke bevises; i sine Breve af 17. og 21. Avg. forsikrer tværtimod Gyldensparre Rigskansleren om, at han ikke skal lade det mangle paa Ombu for Ekviperingen af Skibene, og at der ingen Forsømmelse derved skal blive udvist.

skildrer Forfatteren Marinen her som et Stifbarn, der vel er Kongens Stolthed, men dog i økonomisk Henseende maa leve paa Skyggesiden i Sammenligning med Hæren¹⁾. Ogsaa Fabricius (Griffenfeld 241) tænker paa Pengeforholdene, naar han giver den langsomme Udbetaling af Krigssubsidierne Skylden for, at Udrustningen navnlig af Flaaden endnu ikke var bragt til Ende. Men endnu tydeligere udtaler samme Forfatter sig, naar han i Hist. Tidsskrift 8. R. II, 112 bemærker: „At Mangel paa Penge har spillet en stor Rolle ved Flaadens langsomme Udrustning i Sommeren 1675, er vist ubestrideligt“. Denne Udtalelse forekommer hos Forfatteren kun i en Note under Teksten, men fortjener at optages som en Tekst for en mere indgaaende Udvikling og Paa-visning.

Efter at Kongen 1. Marts 1675 havde udstedt Befaling om Flaadens Udrustning, kom der en travl Tid for de to Kollegier, der styrede Søetaten. Admiralitetet opstillede en Flaade paa 30 Skibe — paa Papiret, men tilstaar, at man af de dertil fornødne 1464 Kanoner mangler en ikke ringe Del, som maa forskaffes inden Pinsedag (23. Maj); før den Tid havde man altsaa ikke ventet at skulle montere hele Flaaden. Virkelig indkøbes i Aarets Løb omtrent 400 Stykker²⁾.

Efter et Par Maaneders Forløb har Marinekommissariatet allerede gjort saa mange sørgelige Erfaringer, at det nødes til at fremføre for Kongen en vel motiveret Klage over, at der endnu ingen Anstalt for-

¹⁾ Hist. Tidsskr. 8. R. IV, 69. Hæren fik omtrent 5 Gange saa meget af Subsidiene i vort Tidsrum som Flaaden. Jørgensen, Griff. II, 225.

²⁾ Vaupell, Griff. II, 41. Jørgensen, Griff. II, 211, 226. Bruun C. S. Adelaer 429.

nemmes at være gjort til, hvor de Midler skal tages fra, som udkræves til Ekstraarbejder (der nævnes „Svanens“ og „Lindormens“ Optømring; den ny Prams Opbygning og Opførelsen af den ny Bradbænk ved Tøjhuset), til Folkenes Lønning, særlig de gamle Aarstjeneres Undsætning paa fortjent Gage, og til Betalingen af den allerede stiftede Gæld, „paa det vi, som ved vores (egen) Kredit søger adskilligt til Eders Maj.s Sæt at tilvejebringe, ikke udi nogen Miskredit skulle geraade“¹⁾.

Meget betegnende er den Tiggergang, som Rigskansleren selv allerede forinden har maattet gaa blandt Københavns Borgere, da han (i Marts) paa Raadhuset opfordrede disse til at give Midler til, „at Skibsflaaden saa meget des hurtigere kunde blive udrustet“; Resultatet var nok ikke helt tilfredsstillende²⁾.

Det undrer os derfor ikke, at Udrustningen ikke viser store Livstegn. Den svenske Udsending Niels Brahe beretter i Slutningen af April, at Hvervningen til Regimenterne ved Landhæren vel er i fuld Gang; men hvad Flaaden angaar, da ekviperes der paa Holmen blot nogle faa smaa Fregatter til Lystsejlad for Kongen og Eksercits for Mandskabet, medens Kapitalskibene endnu ligger aldeles urørte. Dette sidste kan ikke være troligt, men det, der anføres om Øvelsesskibene, forholder sig rigtigt. Skibene „Christianus IV“, „Jægeren“, „Hvide“ og „Spragledede Falk“ fik (2. Apr., 26. Apr., 1. Maj) Ordre til at sejle mellem Reden og Sundet og igennem Drogerne i det anførte Øjemed. Det førstnævnte Skib og desuden „Christiania“ og „København“, som ogsaa var udrustede ved den Tid, maa dog regnes til „Kapitalskibene“, da de

¹⁾ Admtt.s Kopibog 1675, 1. Maj.

²⁾ Danske Samlinger 2. R. III, 351.

førte henholdsvis 56, 54 og 42 Kanoner. Ekviperingsarbejdet skred jævnt fremad, og en svensk Efterretning fra Slutningen af Maj mælder da ogsaa, at 16(?) velmonterede og sejlfærdige Orlogsskibe ligger paa Strømmen, medens der arbejdes paa flere¹⁾. Desuden udgik der ogsaa en kgl. Ordre til Rigsadmiralen om at paaskynde Udrustningen. Den hollandske Resident følger Arbejdet med Opmærksomhed og paaskønner, at der arbejdes „uden Ophør“, „Nat og Dag“. 16. Juli kom Kongen hjem fra Holsten og besøgte straks sin Flaade; fire Dage senere var der dog kun 12 Skibe færdige, men en Uge derefter 4 til. Naar de kaldes „færdige“, men intet af dem var gaaet i Søen, er Grunden sikkert den, at de vel kunde have været reparerede, tilriggede, monterede og provianterede etc., men ikke fuldt bemandede²⁾. Fra nu af kan vi nemlig ogsaa bruge Bemandingsvanskelighederne som en Maalestok for de Hindringer, Penge-mangelen lagde Udrustningerne i Vejen.

Det er en Selvfølge, at man ved Aarets Begyndelse havde udskrevet og hvervet Søfolk baade i Danmark, Norge og Udlandet. I Maj skrev Kommissarierne: „Til den hele Flaade til Orlog behøves 3000 Mand“, — formodentlig foruden dem, man den Gang allerede havde. Hvad Baadsfolket fra Købstæderne angaar, tænkte man paa at indføre den vist meget nødvendige Besparelse, at de indtil videre skulde blive hjemme, for at de kunde

1) Vaupell, Griff. I, 182 og Aktst. 170. Admтт.s Kopibog. Danske Samlinger 2. R. III, 352. I Marts, April og Maj vides ogsaa „Færø“, „Antonette“, „Lossen“, „Vildmanden“, „Hummeren“, „Havfruen“ o. fl. foruden de ovenfor nævnte at have været i Søen. Admтт.s Kopibog.

2) Kongelige Ekspeditioner 1675, 8. Juli. Danske Samlinger 2. R. III, 80, 81. Hist. Tidsskr. 8. R. II, 112.

leve paa Byernes egen Bekostning; men Kommissariatet opgav dog denne Plan, for at man ikke senere skulde have med uøvede Folk at gøre, som hverken kændte Takel eller Tov¹⁾. Da Antagelsen af Mandskab krævede ikke ringe kontante Midler til Haand- og Kostpenge m. m., gik dette Arbejde kun langsomt fra Haanden. Kongen skrev senere (i Avgust): „Jeg har tidt nok sagt, man skulde i Tide søge flere gode Officerer og hverve til Lands og Vands; nu falder al Ting kostbarere; men da attenderede det ingen“. Kongen har sikkert ikke taget i Betragtning, at Pengeknapheden, der bl. a. var bevirket ved, at Subsidierne ikke saa tidligt paa Aaret var begyndt at indløbe, ikke tillod at antage Folk før den Tid, da man lige skulde bruge dem.

Ved de før omtalte „Sessioner“ førtes ogsaa de i Haagkoncerten krævede 16 danske Orlogsskibe paa Bane (S. 243). Disse opregnedes ved denne Lejlighed: „Prins Georg“, „Charlotte Amalia“, „Fridericus III“, „Christianus IV“, „Anna Sophia“, „Gyldenlew“, „Nældebladet“, „Lindormen“, „Delmenhorst“, „Hvide Falk“, „Tre Løver“, „Havfruen“, „Christiania“, „Antonette“, „København“ og „Lossen“; de maa have udfordret en Besætning paa en 4300 Mand. Som ogsaa anført, forudsatte J. Rodsten udtrykkeligt, at disse Skibe maatte være „vel ekviperede“, hvis vi skulde være bastante, Ord, som Broderen understregede ved at tilføje, at vi godt kunde naa at opfylde Kongens Tanke, hvis vi formaaede at bemande vore Skibe, men 1000 gode Mænd behøvedes dertil endnu. N. Juel udtrykker sig ligesaa tydeligt: Kunde vi bringe Folket til Veje, skulde vi nok blive bastante, og K. Adeler

¹⁾ Admtt.s Kopibog 1675, 1. Maj.

consentit cum priori. Dér rørte man altsaa ved det svage Punkt. Derom skriver den hollandske Resident ogsaa omtrent samtidigt: Flaaden kunde have været sejlklar, hvis de, som havde faaet Ordre om at hverve . . . Baadsfolk i Holland, havde udført denne Ordre. (De var vist lovlig undskyldte.) En anden Brevskriver har erfaret: Flaaden er færdig, men venter „kun“ paa Marinere (Matrosen) fra Holland. Endnu midt i Avgust ventes der paa en Galiot, som skal hidbringe Officerer og Folk sammestedsfra¹).

En anden Kalamitet viste sig, som ogsaa skulde volde Forsinkelse. I Juli indberetter den engelske Gesandt: Flaaden er snart sejlfærdig, men megen Sygdom og Dødelighed hersker blandt Mandskabet. Det maa have været den samme Smitsot, som skulde blive saa fordærvelig baade for den danske og den svenske Flaade, og som nu gjorde sit til at hindre Forberedelserne til Togtet. Efter K. Adellers Beskrivelse kunde de, som led af denne Farsot, enten ikke røre sig eller ogsaa havde de „en stor Raseri“²).

Det var den hurtigst mulige Udsendelse af K. Adellers Flaade, det drejede sig om. 7. Avgust havde Griffenfeld lovet, at den straks skulde gaa under Sejl. Generaladmiralen gik virkelig ogsaa næste Dag om Bord efter at have taget Afsked med Kongen. Flaaden ventede derpaa i nogen Tid paa føjelig Vind, men forlod endelig Reden 13. Avgust og Dragør den følgende Dag³).

¹) D. Saml. 2. R. III, 81. Hist. Tidsskr. 8. R. II, 112. Admtt.s Kopibog 1675, 14. og 20. Avg.

²) D. Saml. 2. R. III, 49. Indk. Breve til Admtt. (K. Adellers Brev fra Flaaden for Jasmund af 9. Oktbr.). Bruun, C. S. Adelaer 465.

³) Hist. Tidsskr. 8. R. II, 112. D. Saml. 2. R. III, 81. Krigskanc. Brev fra H. Bjelke af 14. Avg. A. Gyldensparres Brev af 17. Avg. til Griff.

Om Størrelsen af K. Adellers Flaade hersker der de mest afvigende Forestillinger hos de forskellige tidligere Forfattere. Den samtidige Ordinære Posttidende: 14—15 Skibe i alt; Villum Vorm (Bruun, C. S. Adelaer 320): næppe 20 Skibe i alt; Sten Jakobsen: 14 danske, 7 hollandske; Christian V.s Tage-Register: 20 Skibe; Friederich's Krigshistorie: 14 Orlogsskibe, deraf de 7 hollandske; de formeredes siden til 30; Garde: 14—16 danske, 7 Hollændere; Vaupell: 8 danske og 4 hollandske Linieskibe foruden mindre Fartøjer; Biogr. Lexikon I, 90: næppe mere end 12 Linieskibe foruden mindre Skibe; N. P. Jensen: 23 Orlogsskibe; Jørgensen, Griff. II, 280: omtrent 20 danske og de 7 hollandske; men II, 308: 16 danske og 7 hollandske Linieskibe. Hertil kan vi endnu føje en mere officiel Opgivelse, idet Raadssessionerne (S. 244) planlægger Udsendelsen af 12 danske og 7 hollandske Skibe.

Det sikre i alle disse Angivelser er Tallet paa de hollandske Hjælpeskibe. Haagkoncerten lovede os 9, men der kom kun 7, som alle indlemmedes i K. Adellers Flaade. Da Hollænderne selv var svagt bemandede, kunde de ikke levere Suppleringsmandskab til de danske Skibe; derimod var de ret kraftigt bestykkede, med henholdsvis 70, 68, 68, 60, 60, 44 og 40 Kanoner. 3. August var Kongen ude for at bese dem, da de laa paa Reden; Søfolket der om Bord skænkede han 500 Dukater¹⁾.

For med nogenlunde Sikkerhed at kunne konstatere Tallet paa de danske Skibe, maa vi betragte 3 Skibslistes, som alle findes i Krigskancelliets indkomne Sager,

¹⁾ Admtt.s Kopibog 1676, S. Decbr. Bruun, Niels Juel og Hollænderne 55. Krigskanc. 1675. Skibsliste. Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 669 Fol.

Søetaten vedkommende. I Pakken for 1680 ligger en Fortegnelse (A) over K. Adellers og M. og J. Rodstens Eskadrer og tillige en anden (B) over de Officerer, der har fungeret som Chefer paa de Skibe, der i 1675—76 har været udkommanderede. Endelig findes i Pakken for 1675 en Liste (C) over 10 Skibe med 542 Kanoner og 3188 Mands Besætning, men uden Angivelse af den øverstkommanderende. Jævnføres disse Lister, vil det vise sig, at K. Adeler i Avgust har haft følgende danske Skibe i Søen:

1. Prins Georg, 74 (78) Kan. 570 (576) Mand.
Generaladmiral K. Adeler.
2. Charlotte Amalia, 56 (64) K. 397 Md.
Admiral N. Juel.
3. Christianus IV, 56 (58) K. 353 Md.
Schoutbynacht Christian Bjelke.
4. Fridericus III, 54 (64) K. 389 Md.
Schoutbynacht provisionel Claus Mikkelsen.
5. Gyldenlew, 54 (56) K. 293 Md.
Schoutbynacht provisionel Peder Jensen Morsing.
6. Lindormen, 46 (48) K. 216 Md.
Kaptejn Cornelius de Witt.
7. Havfruen, 30 K. 108 Md.
Kaptejn Mads Madsen.
8. Spraglede Falk, 16 (18) K. 78 (104) Md.
Kaptejn Halvor Andersen¹⁾.

Vanskeligheden ved at skaffe Besætning til flere Skibe har aabenbart været Grunden til, at K. Adeler

¹⁾ Liste C mangler „Havfruen“, men opfører i Stedet „Anna Sophia“ og „Delmenhorst“, (som begge kom i Rodstenernes Eskadrer), og desuden „Nældebladet“ (som først senere stødte til Østersøflaaden).

fik saa faatallig en Flaade med sig. Ved sin Afrejse begærede han da ogsaa „Secours“, hvorfor H. Bjelke haaber, at der snart maa komme flere Folk fra Holland, da de behøves til Flaaden¹⁾. Liste A meddeler endvidere, at der var givet Adeler det Løfte ved Afsejlingen, at 7 andre store Skibe „skulde følge“, nemlig: „Christianus V“, „Sophia Amalia“, „Nordiske (Norske) Løve“, „Tre Kroner“, „Kurprinsen“, „Svanen“, „Færø“ og „Enighed“. Kun for sidstnævnte Skibs Vedkommende blev Løftet holdt; Liste B anfører ogsaa en Chef for dette Skib i 1675, for alle de andre ingen. Da deres Udsendelse vilde have krævet en Besætning paa omtr. 3450 Mand, kan det alene af den Grund forudsættes, at disse 6 ikke kom i Søen. Men nogen Forstærkning fik Generaladmiralen dog. I Begyndelsen af Septbr. afsendtes efter Kongens Ordre fra midt i Avgust følgende 2 Skibe „i god Stand, efter at de var blevet bemandede“, thi det var Mangel paa Folk, som havde sinket Afsendelsen: •

9. Nældebladet, 52 (54) K. 293 Md.

Kaptejn Roluf Pedersen.

10. Christiania, 54 K. 283 Md.

Kaptejn Paulus Augustinus.

og endelig 18. Oktbr. afsejlede fra København og kom

22. Oktbr. til Flaaden:

11. Enighed, 60 (66) K. 390 Md.

Kaptejn Jan Lund.

Disse 11 Kampskibe førte tilsammen 552—590 Ka-

¹⁾ 30. Avg. var den Opdagelse sket, at de 1200 Soldater, som var gaaet om Bord paa Flaaden, vel ogsaa paa K. Adeler, trods truffet Aftale, ikke var blevet forsynede med Geværer(!). Men Fejlen maatte ene og alene tilskrives Hærens Kommissariat. Admtt.s Kopibog 1675. 30. Avg.

noner og havde ca. 3370 Mands Besætning. Af store Skibe nævner K. Adeler i sin Journal og sine Rapporter netop disse 11 og ikke flere¹⁾. Derimod forekommer nogle Smaaskibe, der vist ikke en Gang altid har hørt til hans Flaade, som: Branderen „Forgyldte Fisk“ 8 Kan. 26 Md., Snauen „Vismarske Foss (Ræv)“ 6 K. 30 Md., Krejerne „Fortuna“ 4 K. 10 Md. og „St. Jakob“. Desuden nogle Transportskuder o. lign.

Da man i København aldeles ikke magtede at sende Adeler flere Forstærkninger, hørte der et stort Mod til at ville møde Fjenden med saa lille en Flaade, tilmed da man til en Begyndelse ikke kunde have nogen bestemt Kundskab om Modstanderens Styrke. Det var i ethvert Tilfælde meget sangvinsk at tro, at man med en Flaade af den beskedne Størrelse skulde kunne udrette noget stort, noget „af Importance“ (S. 248). Men mærkeligst er det dog, at man, efter at have erfaret Fjendens sande Styrke (S. 251), dog fastholder den Tanke. Endnu 19. Oktbr. „var det Hs. kgl. Maj.s allernaadigste Vilje, at K. Adeler Fjenden skulde søge og med hannem en Bataille vove“; Admiralitetet undskylder Kongen efter Evne ved at anføre, at Hs. Maj. har, som det synes, paa den Tid, han udstedte Ordren, ikke allernaadigst vidst, at den svenske Flaade var kommen saa stærk i Søen, hvilket Adeler formodedes siden at have refereret ham²⁾.

¹⁾ Et Eftersyn i „Admiralitetets Registerbog ctr. Zahlmesteren“ giver samme Udslag. Ogsaa det nylig købte Skib „Havmanden“ paa 36 Stykker, men „af liden Force“, paatænkte afsendt, men kom ikke til Østersøen d. A. — Gyldensparres Brev 19. Okt.

²⁾ Bruun, C. S. Adelaer 473, 475, 480. Kongen var i Tyskland, hvilket vanskeliggjorde Korrespondancen og Efterretningsvæsenet.

Og Opgaven blev ikke mindre umulig ved den Omstændighed, at den ovenfor omtalte Smitsot ogsaa havde hjemsøgt Flaaden i Søen og decimerede Mandskabet. Naturligvis maatte Adeler rekvirere friskt Mandskab i Stedet for de syge. Men „Enighed“ bragte til hans store Skuffelse intet med til de andre Skibe, og Skibets eget Mandskab havde i kort Tid efter Ankomsten heller ikke undgaaet Smitten. Nøden gør opfindsom, og Adeler foreslog, at der skulde presses 1000 Mand til ham i København paa Spanie- og Islandsfarerne, som nu maatte være komne hjem. Samtidig var der indløbet en kgl. Ordre til Rigsadmiralen om, at man skulde sende saa mange Baadsfolk som muligt fra Holmen til Østersøen; men paa Holmen fandtes, efter Statholderen Jørgen Bjelkes Mening, ikke saa mange, som Adeler behøvede, og man maatte heller ikke blotte Værftet for Folk, som kunde passe og bevogte de der liggende Skibe. Den Vej var altsaa spærret; man maatte se, hvad Pressningen eller Hvervningen gav af sig. Derom skrev Admiralitetet, — som i alle Admiralernes Fraværelse kun bestod af H. Bjelke og A. Gyldensparre, — til Adeler: „Eders Exc. maa sikkerlig tro og forlade sig paa, at al Mulighed paa vores Side er anvendt til Folk at skaffe, ... og er ikkun liden Apparence til mere Baadsfolk at kunne tilvejebringe end hvis allerede sendt er“. Ogsaa J. Bjelke forsikrer, at Hvervningen anstilledes med Flid, men gode Folk var det vanskelig at bekomme, da de fleste Skibe netop var borte fra Staden, og mange laa i Norge og ventede paa Konvøj. Især var det Pengene til Hvervningen, som gjorde Vanskeligheder; man maatte derfor (23. Okt. om Aftenen) optage et Laan paa 3000 Dlr.; for disse Penge skulde Stadens Øvrighed hverve

dygtige Søfolk, „da K. Adeler ikke kunde udrette den skyldige Tjeneste med Flaaden for den store Svaghed iblandt Baadsfolkene“; og nye kunde ikke hverves uden rede Penge; for Laanet gik bl. a. H. Bjelke i Kavtion. Men det hele var nærmest spildte Kræfter; Flaaden var allerede paa Hjemvejen; den laa ved Stævns og kunde ingen virksom Tjeneste gøre. Det havde dog ikke manglet paa Vilje til at undsætte den¹⁾.

Men der var jo andre Orlogsskibe i Søen foruden K. Adalers. Som ovenfor anført (S. 239) har man fundet det paafaldende, at Skibe og Eskadrer, som havde faaet bestemte Ordre om at afsejle, dog blev liggende ganske uvirksomme. Saaledes „Lossen“. Denne Fregat havde rigtig nok under 31. Juli faaet Sejlordre, den første, som Admiralitetet udstedte i Krigsøjemed. Da det er spargeret, hedder det, at Sverig har angrebet Danmarks allieredes Koffardiskibe og violeret danske Undersaatter paa Kongens Strømme, skal „Lossen“ paa Københavns Red forene sig med 2 hollandske Auxiliærskibe, som Kaptejnen udbeder sig hos Kommandør Binckes, og som skal krydse for Gøteborg, medens „Lossen“ søger at forene sig med Ostindiefareren „Oldenborg“ og Orlogsskibene „Antonette“ og „Hvide Falk“, der alle ventes Nord fra, hvorefter disse 6 Skibe agerer ud for samme Stad indtil videre Ordre. Alle svenske Skibe antastes paa Vejen. — „Lossen“ fik virkelig til en Begyndelse de to Hollændere til at følge sig, men kort efter erklærede de, at de ikke vilde fortsætte Oprejsen, og kom uventet tilbage til Reden, hvorfor „Lossen“, som ikke kunde udrette Sagen alene, ogsaa maatte vende om og efter Ordre lægge sig

¹⁾ Bruun, C. S. Adelaer 472 f. J. Bjelkes Breve til Griff. af 19. 23. 26. Oktbr. O. Nielsen, Kbhns Hist. V, 371.

til Ankers ved Siden af Hollænderne, indtil ny Ordre gaves¹⁾. — For denne „Forsinkelse“ bærer da vore, som det synes, noget vægelsindede allierede og ikke Griffenfeld Skylden.

Men Jens og Markvard Rodstens Eskadrer blev ogsaa „liggende“ (S. 239)? At førstnævnte Admiral forblev i Sundet, er ikke saa mærkværdigt, da dette Sted jo var hans anviste Virkefelt; 30. Avg. var han at træffe mellem Landskrone og Hven, altsaa paa den ham befalede Station. Hans lille Eskadre, som bestod af Skibene „Anna Sophia“, „Jægeren“, „Lossen“, 1 Hollænder, som „formodedes“, men ikke kom, „Vandhunden“ og en Galej, maa ogsaa være kommet temmelig hurtigt i Funktion, da der ikke krævedes mere end godt 600 Mand til dens Besætning²⁾. Langt vanskeligere blev det at faa M. Rodstens Flaadeafdeling i Søn. Den skulde bestaa af: „Tre Løver“, „Delmenhorst“, „København“, „Antonette“, „Hvide Falk“, 1 Hollænder, som ogsaa „formodedes“, men ikke kom, og nogle Smaaskibe; senere stødte „Hummeren“ til Eskadren. Denne skulde bemandedes med over 1000 Personer, men der skete ganske vist en „Forsinkelse“, som Griffenfeld, der jo var fraværende, dog heller ikke her skal have Skylden for; derimod bør Hærens Ledelse bære Ansvaret. Skibene var nemlig færdige og havde taget de fleste Baadsmænd om Bord, men det var nu især den fornødne Soldaterbesætning, man ventede paa. 14. Avgust tænker H. Bjelke, at der snart skal komme Matroser fra Holland; men Skibene, véd han, trænger ogsaa til at forsynes med et større Antal Sol-

¹⁾ Admtt.s Kopibog 1675, 31. Juli. 4. Avg.

²⁾ Krigskanc. 1675, 4. Avg. 1680, Skibsliste. Garde, Efterr. I, 182. Admtt.s Kopibog 1675, 30. Avg.

dater¹⁾). Fire Dage efter udfærdiges en kgl. Ordre til ham om at paadrive M. Rodstens Udsendelse i Søen for at hindre de svenskes Udløb fra Gøteborg. Som Svar forsikrer Rigsadmiralen, at Ordren skal blive befordret hurtigst muligt, naar blot Soldatesken vil komme fra Nyborg og Norge. Den var ogsaa begyndt at indtræffe 24. Avg., da H. Bjelke skrev sit næste Brev; men af de norske Soldater var kun 200 ankomne, og deraf var endda de 36 syge; man maatte se at faa Militær fra Aalborg til København, bl. a. for at de kunde tjene til Vands. Ogsaa Jørgen Bjelke ønsker sig flere Soldater, baade til Byens Forsvar og til Skibene, „som opholdes af Mangel derpaa“. En Søofficer var blevet sendt til Korsør for at paaskynde Nyborg-Soldaternes March, og 4. Septbr. er de da ogsaa ankomne; næste Dag sættes de om Bord ved Fartøjer, og 6. Septbr. afsejler M. Rodsten endelig „med god Vind“, hvilket, siger H. Bjelke, kunde være sket forlængst, hvis Soldatesken i Tide havde indfundet sig. — En god Maaned efter, 19. Oktbr. om Aftenen, kom Gøteborgeskadren allerede tilbage, „formodentlig af Mangel paa Proviant“. Ikke længe efter var Aarets Kampagne endt for Størstedelen af den danske Flaade, og Besætningerne kom i Land²⁾).

Men til de hvervede („gevorbnæ“) Baadsmænd, som skulde beholdes Vinteren over i København, og som

¹⁾ Gyldensparre skriver 17. Avg. om det samme til Griff. og beklager Forsinkelsen.

²⁾ Krigskanc. H. Bjelkes Breve 1675, 14. 21. 24. Avg. 4. 7. Septbr. Kgl. Ekspeditioner 1675, 18. Avg. J. Bjelke til Griff. 31. Avg. 19. Oktbr. Krigskanc. 1680, Skibsliste. Admtt.s Kopibog 1675, 29. Avg. — 11. Oktbr. havde M. Rodsten anmodet om Proviant. Han fik vist intet. Han skriver: „Vi regnes blandt de ulydige Børn, som man intet skøtter om“. Indk. Breve til Admtt.

man skulde holde Afregning med, havde man ingen Penge ved Haanden. Jørgen Bjelke og Gyldensparre mente, at man slap billigst ved at indkvartere Baadsmændene hos Værter, som selv kunde give dem Kost; var Kvarteret tillige i Nærheden af Holmen, kunde man bedre holde Folkene under Tvang, saa at de ikke sammenrottede sig og yppede Kiv med Garnisonen. Rigsadmiralen var dog af en anden Mening; han overfusede sin „kære Broder“ og bad ham passe sine egne Sager, men han angrede det straks igen; og J. Bjelke haaber, at Indkvarteringsforholdene skal blive bragte i Orden inden Kongens Hjemkomst, henad Juletiden¹⁾.

„Eders Exc. véd bedre end som jeg, om saa mange rede Penge . . . kan bekommes eller ikke“. Saaledes skrev Jørgen Bjelke i et af sine Breve til Rigskansleren, og det blev ogsaa Temaet, som med mange Variationer gentages saavel i Alb. Gyldensparres Breve til Broderen²⁾ som i Søkommissariernes Skrivelser til Majestæten i Aarets sidste Fjerdedel. Man maatte jo forhandle skriftlig med Kongen, som krigede i Nordtyskland og 23. Oktbr. havde begyndt Belejringen af Vismar. I Løbet af denne Maaned maa Kollegiet allerede have gjort Kongen opmærksom paa den pekuniære Stillings Vanskeligheder, siden det (30. Oktbr.) kan takke Rigskansleren for hans angenehme Skrivelse, hvori der er givet Kommissariatet den gode Trøst, at Kongen selv „noksom tænkte“ paa at undsætte Kollegiet med rede Midler til Kongens Tjenestes høje Fornødenhed, saa at man altsaa med god Grund

¹⁾ J. Bjelkes Breve 3. 13. 23. 27. 30. Novbr.

²⁾ Breve af 19. og 30. Oktbr. Det hedder heri: Med Midlerne staar det kun altfor slet til, og han selv har Grund til at klage, da det især vil gaa ud over ham.

turde have det bedste Haab om at faa udbetalt en anseelig Summa Penge med det allerførste. Men Tiden var gaaet, uden at der havde vist sig noget; Haabet blegnede, og Kollegiet maatte tværtimod nære Frygt for, at „vores tilforn gjorte allerunderdanigste Ansøgning formedelst Mængden af de daglig forefaldende højvigtige Affaires maaske kunde være gangen Eders kgl. Maj. ad Glemme“. Man tager derfor Mod til sig og fremkommer med en ny Ansøgning, som Rigskansleren bedes anbefale paa det bedste. Den lovede Pengeundsætning er aldeles nødvendig; Maanedstjenerne maa afbetales; Aars-tjenerne, som i en rum Tid intet har faaet, er ikke mindre trængende; Krediten, som Kollegiet selv har skaffet, maa mainteneres osv., dersom Folk ikke skal afskrækkes baade fra at tjene i Marinen og at gøre Leverancer. Hvis rede Midler ikke skaffes snart, „er det os fast umulig at kan subsistere“ eller fortsætte Kongens Tjeneste med pligtskyldig Iver og Fyrighed, „langt mindre vore Huse fra ubluelig Overløb og os selv for Eftertale befri“. Disse Ord talte da tydelig nok, men — de satte ingen Frugt. Der er kun den Undskyldning for Kongen, at Ansøgningen indtraf i de bevægede Dage, han personlig oplevede, da „Svenske Falk“ erobredes og Øen Hvalfisken overgav sig (4. 5. Novbr.). 9. Novbr. maa Kollegiet paa ny minde Rigskansleren. Atter forgæves, thi i Dagene omkring 16. Novbr. var Griffenfeld „indisponeret“ af den Sygdom, som flere Gange hjemsøgte ham under den besværlige Belejring, og som nu vel hindrede ham i at konferere med Kongen. Kollegiet lod derfor Griffenfeld være i Ro i nogle Dage, men 20. Novbr. afsendes en ny Skrivelse til ham: Orlogsskibene skal ind, Folket have Penge; uagtet „vi er noksom forsikret om, at Hs. Maj. selv paa

os tænker“, er Nøden saa stor, at man maa bede paa ny. Det hjalp nu saa meget, at Kongen virkelig udstedte Ordre om 10000 Dlr.s Erlæggelse til Søetatens Udgifter, og Kommissarierne skynder sig da ogsaa i deres Glæde at bringe Griffenfeld en Tak for denne „gode Begyndelse“, — uagtet det kun var en Begyndelse og deres Glæde meget betinget; de maa nemlig tilføje: „om vi (blot) Pengene udi Hænder havde!“ Man var altsaa foreløbig ikke mindre trængende end før. Men Nøden gjorde Kommissarierne skarpsynede og lod dem opdage, at der laa en Sum Penge i Øresunds Toldkiste; dem kunde Marinen godt bruge. Langt om længe, paa Aarets sidste Dag, fik Holmens Zahlmester Anvisning endogsaa paa hele 20000 Dlr. fra Kongens eget Kammer. Selv om Summen i Ventetiden var blevet fordoblet, kunde den kun „lidet forslaa“, da Kravene var saa store¹⁾.

Hele vor Skildring af Flaadeudrustningerne i 1675 har fremdraget en Række Træk, som viser, hvilke beklagelige Forhold Marinen arbejdede under, og som er aabenbare Symptomer paa, at Etaten led af en svækkende Sygdom. Der staar tilbage at trænge ind til selve Sygdomskilden og paavise, at hele Tilstanden med Naturnødvendighed kun maatte afføde saare ringe Resultater. Søetatens Regnskaber kan her vise os Vej²⁾.

Igennem Holmens Zahlmester Lorens Holmers Hænder er i 1675 gaaet 306000 Dlr. Deraf er udgivet til Proviant 77000, til Tømmer 24000, Hamp og Jærn 26000,

¹⁾ Admtt.s Kopibog 1675, 30. Oktbr. 20. 30. Novbr. J. Bjelke, 16. 23. Novbr. Den anførte Registerbog. Kongens mange Tilskud i disse Aar skulde refunderes af Marinens ordinære Indtægter, naar Etaten fik tilstrækkelige Midler dertil.

²⁾ En Opgørelse for Aarene 1673—76 findes i Krigskanc. 1676.

Krudt 7000, Skibet „Christiania“ (Afdrag) 5900, og til Materialier og Haandværkeres Arbejde 75000; endvidere i Løn til Officerer og Betjente 41000, Kostpenge til Officerer 11000; Daglønnere paa Holmen fik 29000 og Maanedstjenere (Matroser) 8000. Der er altsaa udgivet meget store Summer d. A., men de beretter os ikke om, at alt, hvad der var at betale paa de enkelte Poster, dermed ogsaa er blevet fuldt afbetalt; tværtimod er Gæld og Restancer at underforstaa paa saa godt som alle Conti, men paa Regnskabet kommer dette jo ikke til Syne undtagen paa én Conto, som hedder: „Betalt Gæld for Løn og Materialier“; paa den Post kunde man d. A. allerede opføre en Udgift paa hele 352 Dlr.!

Søetatens Normalbudget i Fredstid var under Kristian V.s Regering blevet fastsat til 300000 Dlr. i aarlig Indtægt. Denne indflød fra forskellige Kilder, hvoraf de fleste var meget upaalidelige; der var egentlig kun to Poster, man fuldt kunde stole paa, nemlig 24000 Dlr. fra Stempelpapirsindtægten og 30000, hidrørende fra Konsumtionen. Som Følge af disse Forhold havde Holmens Zahlmester i 1673 (fra Marts) kun modtaget 135000 Dlr., uagtet Kongens eget Kammer havde ydet 62000 og Skatkamret 27000. Bedre, men ikke helt godt gik det i 1674; da havde Zahlmesteren 248000 Dlr. at raade over, fordi Kongens Kammer og Skatkamret atter havde gjort Ekstratilskud paa henholdsvis 25000 og 30000 Dlr. Disse to Aar tilsammen har altsaa maattet lade sig nøje med en Aarsindtægt, der kun var lidt over Halvdelen af den budgetterede. Da der tilmed skulde afbetales noget paa Gælden fra de foregaaende Aar, maatte man indskrænke sine Udgifter til Ekviperinger og til Skibsmateriel og tilige gøre ny Gæld. I 1675 naaede man for første Gang

den fulde Indtægt: 300000 Dlr. Kongen gav af sit eget Kammer i alt 46500 Dlr., Rigets Skatkammer 30000 Dlr., og endelig kunde Marinen gøre Regning paa en Andel af de udenlandske Subsidier. I Følge Haagkoncerten skulde denne Part have udgjort 240000, men Indtægten blev kun 80000 Dlr.¹⁾ Det værste var, at Subsidierne indkom kun lidet prompte. I Maj havde de danske Underhandlere ønsket disse Tilskud erlagte „straks“, men Aarets sørgelige Erfaringer paa dette Omraade fandt Udtryk i Søkommissariatets Brev fra Begyndelsen af det nye Aar: „Med hvad Langdrægtighed de til Flaaden destinerede Subsidier bliver betalte, tvivler vi ej paa, at Hr. Etatsraad Klingenberg jo Eders kgl. Maj. selver Relation gør“. Men i et hvert Fald udgjorde disse 3 overordentlige Tilskud den store Sum af c. 157000 Dlr. Det

nu af Vigtighed at faa konstateret, om denne Ekstraindtægt er medindbefattet i Aarsindtægten paa de 300000, eller om denne budgetterede Sum er blevet øget ved de 3 Tilskud, saa at Marinen i Virkeligheden dette Aar havde en Kasse paa 457000 at raade over. I det sidste Tilfælde har Etaten egentlig ikke lidt af stor Pengemangel, alle Veklager over den maa antages at have været uberegtigede, og Mistanken mod Griffenfeld og hans Færd ligeoverfor Marinen maa vaagne med forøget Styrke. Da der i Reglen beregnedes en Ekstraudgift paa 40000 Dlr. om Maaneden, naar hele Flaaden skulde udrustes og være i Søen, maatte de 157000 Dlr. nemlig holdes for at være tilstrækkelige til en Krigsudrustning paa omtr. 4 Maaneder, og saa længe var jo den danske Flaade

¹⁾ Admtt.s Kopibog 1675, 1. Maj. Molbech, Christian V's Dagbøger 210. C. Christiansen, Statshusholdning 1661—75, 537, 464, 538. Jørgensen, Griff. II, 223.

heller ikke i Søen i 1675. — Men Fredsbudgettet for dette Aar naaede ikke de 3 Tønder Guld, uden at de 157000 Dlr. medregnedes. Dette fremgaar klart af Zahlmesterens Regnskab og tillige af en Memorial fra Slutningen af 1676, hvor Status for Aarene 1673—76 opgøres, og hvor det udtrykkelig siges, at alle disse Aars Indtægter er indkomne baade ad ordinær og ad ekstraordinær Vej¹⁾. Men naar dette forholder sig saaledes, da maa Marinen i 1675 siges at have løst en meget vanskelig Opgave paa en beundringsværdig Maade: efter at have døjet to yderst magre Aar har den kunnet bære et drøjt Krigsaars Udgifter, uagtet den kun havde et Fredsaars temmelig knapt tilmaalte Indtægter til sin Raadighed. Ganske vist var det kun en Krig derefter, kan man sige; men har vi tilfulde forstaaet, hvor yderst fattige Vilkaarene var under hele Arbejdet, kan vi ikke modsige Kommissarierne, naar de i ovennævnte Memorial har skildret disse Vilkaar og derpaa tilføjer: „og dog vides det, hvilken anseelig Flaade der disse Aar er tilvejebragt baade i Øster- og Vestersø“. Det maa erkændes, at der er blevet gjort mere, end der kunde ventes, og Griffenfeld maa kændes fri for at have handlet uforsvarligt med Søværnet i 1675.

Men kunde Pengene ikke være skaffede til Veje? Man maa erindre, at Pengemidler i de Tider ikke var saa disponible som nu, da ethvert Land kan optage tilstrækkelige Statslaan, saa snart en Krig menes at stunde til. Hjælpebidlerne til at stille Penge paa Benene var ikke store, især i et saa ringe bemidlet Land som det daværende Danmark. Man havde først de sædvanlige

¹⁾ Aarsberetn. fra Geh. Ark. VI, 121. Krigskanc. 1676, 7. Januar. 18. Decbr. Tidsskr. f. Søvesen, Ny Række. XXX, 345.

indenlandske Indtægter at ty til, dernæst eventuelt Subsidier fra Udlandet; endvidere nye Skatter, Paalæg og Krigsstyr, som de kære Undersaatter ogsaa maatte bære; ligeledes opfandt man „godvillige“ Tvangslaan; og i øvrigt hutlede man sig igennem ved at tilbageholde Statstjeneres Lønninger, hvad enten de paagældende maatte sulte derved eller ikke, og ved at udskrive Leverancer, som i lange Tider maatte vente paa Betalingen. Men naar disse og lignende Finansoperationer ikke gav det fornødne Udbytte, nødtes man til at lade Krigsbegivenhederne eller Forberedelserne dertil gaa med halv Kraft, indtil bedre Tider oprandt. Penge har altid været genstridige Krabater og vil ikke komme til Stede, selv om en nok saa mægtig Rigskansler søger at fremtrylle dem.

Den finansielle Stilling i 1675 var nærmest en Overanstrengelse, og ovenpaa en saadan plejer gjerne at følge en Reaktion, en Tid, hvori man giver sig Stunder til at puste ud, inden man tager det næste Tag. Denne Standsning skal have varet en 3 Ugers Tid¹⁾ lige i Begyndelsen af det nye Aar. Har der været stille paa Holmen og om dens Sager, kunde Aarstiden jo have gjort sin Indflydelse gældende. Datidens Vintre var haarde; i Admiralitetets Ordre fra Novbr. og Januar forudsættes mulig Isgang; senere omtales det Tidspunkt, da Vandet blev aabent; andensteds fortælles, at „Søen var ej meget fri for Is“, og i ethvert Fald var Kulden i Sverig overordentlig streng. Et slikt Vejrligt kunde let hindre det

¹⁾ Jørgensen, Griff. II, 332. For Hærens Vedkommende giver denne Forf. en tilfredsstillende Forklaring paa Standsningen, men ikke for Flaadens.

Friluftsarbejde, som al Virksomhed paa Holmen krævede ¹⁾. Grunden til Standsningen kan ogsaa med stor Rimelighed søges i den fra forrige Aar arvede Pengemangel, som straks nødvendiggjorde en ny Indtægtskilde, der bestod i en Krigsstyr med stigende Skala; men denne Skat kunde jo umulig fylde Kassen lige med det samme ²⁾. Det var derfor i sin Orden, at den kgl. Ordre af 26. Januar om Flaadens Ekvipering maatte lyde paa, at „Omkostningerne, det meste ske kunde, skulde menageres“. Men naar det samtidig befaledes, at Flaaden desuagtet skulde udrustes „det stærkeste, muligt var“, stilledes der Søkollegierne en ret umulig Opgave. Deres Svar maa have forfærdet Kongen i høj Grad; de vendte det døde Øre til al Tale om Sparsommelighed og forlangte til et 8 Maaneders Krigstogt hele 904283 Dlr. 4 Mark 8 Sk., og deraf vilde de endda have de 150000 straks, eftersom der skulde rede Penge til at give Aars- og Maanedstjernerne deres Underhold, — ellers maatte de forgaa, — og til at dække Udgifterne ved den forestaaende Hvervning, til Indkøb og Afbetalinger osv. — Skønt Kongen 31. Januar havde dulmet de værste Smerter ved et Tilskud paa 20000 Dlr., havde Søetatens Zahlmester i Aarets første 6 Maaneder desuagtet ikke mere

¹⁾ Adm. t. s. Kopibog. 1675, 29. Novbr. 1676, 6. Jan. Friedenreich, anf. Skr. I, 152. Om Vinteren i Sverig, se S. 282. — 10. Jan. havde de svenske modtaget den Efterretning, at den danske Flaade laa stille, men ikke aftaklet, i Havnen ved København; kun 3 Fregatter var stationerede ved Kronborg (Sv. hist. Tidsskr. 1900, 350).

²⁾ N. P. Jensen, anf. Skr. 93. Danm. R. Hist. IV, 565. Af Krigsstyren indkom i Aarets første 6 Maaneder i Marinens Kasse kun 26000 Dlr., i de næste 3 Maaneder derimod 64000. Statusopgørelsen i Krigskanc. 1676.

at raade over end 166391 Dlr.¹⁾), altsaa kun lidt over en Sjettedel af de fra først af krævede 9 Tønder Guld, og det paa en Tid, da man havde de største Udgifter og „Ekvipagen var vorden paa det hæftigste anpresset“.

Rigskansleren styrtedes 11. Marts, og den 25. i næste Maaned forelagdes der ham bl. a. to Spørgsmaal angaaende Marinen²⁾), som ved første Øjekast synes at indeholde ret graverende Beskyldninger (S. 239), men ved nøjere Eftersyn i høj Grad mister deres Kraft som Anklagepunkter.

Det første Spørgsmaal lød saaledes: „Hvorfor Hs. Maj.s Flaade efter Ordre først in Martio ikke var udrustet og færdig?“³⁾ Den dybeste Grund til denne formentlig paaviselige Forsinkelse skal have været (S. 240), at Griffenfeld ikke har troet paa en kraftig Krigsførelse i det nye Aar. Men kan denne „Tro“ forenes med Valget af en saa berømt og energisk Admiral som Cornelis Tromp til dansk Generaladmiral, — en Forholdsregel, der var blevet nødvendig, „eftersom“, i Følge den hollandske Residents Ord, „der efter K. Adellers Død kun var blevet lidet Stof tilbage blandt de danske Søofficerer til en erfaren Søhelt og Overanfører“. Dette Valg maa dog tillægges Griffenfeld, han tog ivrigt Del i Forhandlingerne derom og overvandt ved sin diplomatiske Kunst forskellige Vanskeligheder ved Sagen; den blev jo ogsaa bragt nær til at strande ved hans pludselige Fald.

¹⁾ Admtt.s Kopibog 1. Febr. Krigskanc. 1676, 7. Jan. og Statusopgørelsen. Jørgensen, Griff. II, 330. Garde, Efterr. I, 208. Registeerbogen.

²⁾ Vaupell, Griff. II, 109. Jørgensen, Griff. II, 344, 404, 409, 529.

³⁾ Vaupell, mener, ikke uden Grund, at disse Ord refererer sig til 1675; Jørgensen har dog vist truffet det rette, naar han henfører dem til det næste Aar.

Da Underhandlingerne allerede var begyndte ved Nyaar¹⁾, maa man med Føje kunne sige, at Griffenfeld lagde alt til Rette for en energisk Krigsførelse, i det mindste paa dette Tidspunkt. Thi nu fulgte Beslutningerne af 17. Februar, den Dag, da Griffenfeld oplevede sit sidste, afgørende Nederlag og mistede sin Konges fulde Tillid, og det havde da været psykologisk forklarligt, hvis han var blevet mistrøstig og sløv for de Forretninger, der ligesom gled ud af hans Hænder. Men intet mindre. Alt, hvad der besluttes for at fremskynde Krigsforberedelserne, det omsættes i Gærning uden Tøven, ogsaa hvad Marinen angaar. Kun paa ét Punkt skal Griffenfelds Iver have svigtet, men ganske vist paa det vigtigste, der drejede sig om at ekvipere den Eskadre, som havde Gullands Erobring til Maal. Det anførte Spørgsmaal anklager nu Griffenfeld for denne Forsømmelse. Man tillod ham at bruge Pennen til Besvarelsen, men gav ham ellers intet Hjælpemiddel til at støtte hans Hukommelse med; ellers vilde hans Svar sikkert være blevne mere indgaaende og bedre dokumenterede. Hans Gensvar paa første Spørgsmaal skal have været følgende²⁾: „Hs. Maj.s Flaade kunde, om Nøden trængte, paa ringere end 24 Dage i en Il være udredet; som bekændes, der det behagede Hs. Maj., blev over tyve Orlogsskibe paa otte Dage til Hs. Maj.s Tjeneste fuldfærdiget, hvorimod ikke et eneste svensk Skib i Søen blev sat“. Den første Del af Svaret har egentlig intet med det inkvirerede at gøre og burde hellere have været udeladt; først i anden Halvdel kommer Griffenfeld ind paa selve Sagen.

¹⁾ Bruun, N. Juel og Holl. 6. Bruun, C. S. Adelaer 139. Jørgensen, Griff. II, 333, 518. Danm. R. Hist. IV, 566. Biogr. Lex. XV, 385.

²⁾ Griffenfelds verba ipsissima kendes ikke.

Paa den skæbnesvangre Dag, 17. Februar, var det blevet vedtaget, at „Flaaden straks, med allerstørste Il muligt er, udrustes, saa at i det mindste 16 Skibe bliver færdige inden 14 Dage, dermed straks at forsøge den Entreprise paa Gulland“¹⁾. Kongen havde tidligere paa Aaret spurgt Admiralitetet, om Anslaget paa Gulland, — der jo allerede forrige Aar havde været paa Bane, — kunde realiseres; Foretagendet skulde sættes i Værk baade for at erobre Landet og for at hindre Sverig Tilførsel, hvorved Udrustningen af dets Flaade maaske kunde umuliggøres. Admiralitetet havde givet det meget diplomatiske Svar, at Togtet til Gulland, saa snart Vandet var aabent, vilde være meget gavnligt „efter Kongens egne indførte raisons“²⁾. — Naar Flaaden først nu befaledes udrustet, maa man ikke forstaa Situationen saaledes, at intet Skib har været klargjort i Aarets 2 første Maaneder. Tværtimod viser Admiralitetets Kopibøger, at de 5 lette Fregatter: „Havfruen“, „Havmanden“, „Svenske Falk“, „Spraglede Falk“ og „Lossen“ allerede har været i Søen for at afskære Fjenden og hans Flaade Tilførsel, og desuden har Skibene „København“, „Hvide Falk“, „Antonette“, „Vandhunden“, „Jægeren“, „Vildmanden“ og sikkert flere andre været udsendte i forskellige Øjemed. Da nu Befalingen kom angaaende de 16 Skibes Udsendelse, havde man straks de 5 „lette Fregatter“ rede; men det gjaldt om at forøge Styrken med større Kampskibe, hvoraf 8 blev disponible, nemlig „Kurprinsen“, „Christianus IV“, „Gyldenlew“, „Nældebladet“, „Christiana“, „Lindormen“, „Delmenhorst“ og „Hummeren“, og

¹⁾ Aarsberetn. f. Geh. Ark. VI, 129, 131.

²⁾ Krigskanc. 1676, 26. Jan. 1. Febr. Admt.s Kopibog 1676, 1. Febr. Jørgensen, Griff. II, 345.

endelig skulde 7 mindre Skibe følge Flaadeafdelingen¹⁾. Disse Skibe skulde altsaa have været færdige, ikke inden 8 Dage, som Griffenfeld ved en Hukommelsesfejl mener, men efter 14 Dages Forløb, omtrent 4. Marts. Eskadren kom til at omfatte de 20 Skibe, Griffenfeld omtaler, men deraf var kun de 13 Kampskibe, ikke de 16, som Befalingen aabenbart mente det. Og Skibene var ikke „færdige“ til den fastsatte Termin, heller ikke den Dag, da Rigskansleren maatte vandre i Fængsel. Der er ingen Tvivl om, at Udrustningen har mødt de samme Hindringer som i Fjor. Har Skibene ikke manglet noget paa Materiellet, saa har Personellet været mangelfuldt ligesom ogsaa Betalingen af dets Lønninger. Denne vor Antagelse bliver i høj Grad sandsynlig, naar vi lægger Mærke til, at Eskadren ikke var rigtig sejlklar førend omtrent hele tre Uger efter 11. Marts, og i den Tid havde man jo ikke længere nogen Griffenfeld, som kunde bevirke „Forhaling“; 23. Marts udfærdiges Instruks, først 28. Marts anvises Flaaden dens 1200 Soldater; en Grundstødning sinker Udløbet og var dog et Held, da man da i sidste Øjeblik (31. Marts) fik Tid til at udbetale Eskadrens Officerer et „Forskud“ paa Lønningen til højtfordøent Brug paa Togtet; 1. April kom man saa omsider af Sted, under Niels Juel som Admiral²⁾. Der var dog ingen Skade sket ved „Forsinkelsen“; Admiralen kunde uhindret af den svenske Flaade erobre Gulland kun 6

¹⁾ Arkiv f. Søvæsen 1828, 97. En Liste i Krigskanc. mangler „Hummeren“ og „Lossen“, men har „Fridericus III“ (?) og „Hvide Falk“ i Stedet.

²⁾ Hist. Tidsskr. 8. R. IV, 106. N. P. Jensen, anf. Skr. 103. 108. Chr. V.s Tage-Reg. 86. Registeerbogen. Kongen havde en Ugestid i Forvejen ydet et Tilskud paa 20000 Dlr. til denne Udbetaling.

Dage efter Forhøret over Griffenfeld; men den letforklarlige Spænding, hvori Forventningen om Udfaldet forinden har sat Regeringen, har gjort denne nervøs og ledet den til at undersøge Griffenfelds Andel i Togtets Forsinkelse. Niels Juels Held gjorde Spørgsmaalet mindre vigtigt og borttog dets Brod. — Naar Griffenfeld nærer den Illusion, at Udrustningen af Gullandseskadren væsentlig har kunnet fuldføres „paa 8 Dage“, og derpaa anfører denne hurtige Ekviperung som et Bevis for, at den øvrige Flaade, hvis det var nødvendigt, maatte kunne udrustes i en lille Maanedstid, da bør denne Overdrivelse tilgives en stakkels Fange, som er ene om at tilbagevise livsfarlige Angreb; og dog: Tromps Flaade, som sejrede 1. Juni, bestod (foruden af Hollænderne) af Niels Juels ovennævnte Eskadre, forøget med de store Kampskibe „Fridericus III“, „Enighed“, „Charlotte Amalia“, „Tre Løver“, „Christianus V“ og „Anna Sophia“; og samtidig dermed var ogsaa „Tre Kroner“ og „Svanen“ ude; desuden laa mindst 4 Kampskibe under Kommando i Reserve ved København; denne sidste Udrustnings Omfang kan ogsaa betegnes ved, at der til Niels Juels 556 Kanoner var føjet 8—12 friske Skibe med omtr. 640 St., hvilket var udrettet ikke i en, men dog kun i to Maaneder; at det ikke blev fuldført i kortere Tid, var Omstændighedernes¹⁾, ikke Griffenfelds Skyld; men det beviser i nogen Maade Sandsynligheden af hans store Ord.

Det 2det Spørgsmaal til Griffenfeld (25. April) lød saaledes: „Afhvad Aarsag den hollandske Flaade

¹⁾ 6. Maj maatte Byerne København og Christianshavn stille saa mange Baadsfolk som muligt, da Flaaden endnu en Del uomgængelig behøvede. Kbhn. Dipl. VI, 672. Bemandingsvanskeligheden var ogsaa nu til Stede.

over to Maaneder er inhiberet¹⁾ uden Hs. Maj.s Tilkændegivelse“; og endvidere Referatet af Svaret: „Griffenfelds angivne Ordre lyder ej anderledes end, Flaaden at lade sig finde i Sundet, saa snart Militien til Hest og Fod følge kan; tilmed er Militien ikke endnu færdig; og skulde Flaaden fra den 5. Marts til Pinse-dag have sig indstillet, kunde det have løbet paa Danmark en mægtig Bekostning; tilmed havde man vis Kundskab, at Svensken med al deres Magt ikke 10 Orlogsskibe kunde udrede“. — I Januar var der forhandlet med Hollænderne om en Hjelpeflaade paa 15 Orlogsskibe med 72—60—40 Kanoner hvert. Disse Skibe vilde efter Admiralitetets Mening gøre vor Flaade bastant til at kunne gaa offensivt til Værks; men de maatte komme i betimelig Tid om Foraaret. Af Griffenfelds ovenstaaende Svar synes det at fremgaa, at den første Bestemmelse her hjemme har ansat disse Hollænderes Ankomst til de danske Farvande til først i Marts Maaned; det bekræftes ved den hollandske Residents Udsagn (i Febr.) om, at Kongen ønsker dem snarest muligt²⁾. Men Muligheden for denne tidlige Tilsynkomst hos os var ikke stor. Datiden vilde opfatte Tilfældet som en Vinterkampagne, der stred mod al god Sædvane. Som vi har set³⁾, beregnede man i Almindelighed et Aarstogt, selv i Krigstid, til 8 Maaneder i det højeste; og kunde der ikke let være Tale om at fejde f. Eks. i Decbr., saa gjaldt dette ofte i endnu højere Grad i Aarets første Maaneder, da Tiden gik med at skaffe alt i Orden til Togtet. Vi kender det fra Niels

¹⁾ holdt tilbage.

²⁾ Admotts. Kopibog 1676, 1 Febr. Danske Samlinger 2. R. III, 86.

³⁾ Jørgensen, Griff. II, 331. Ovenfor S. 273.

Juels Eskadre; derfor kom den først ud i April. — Af den fremsatte eller en lignende Grund maa man være kommen overens med Hollænderne om en anden Termin, som var dem selv, der jo først og fremmest skulde have deres egen Flaade ud, mere belejlig¹⁾, nemlig Pinsedag, som d. A. indtraf 14. Maj. Til den Tid omtrent var ogsaa de indenlandske Defensionskibe fra først af blevet tilsagte at møde; ligeledes har vi tidligere (S. 253) truffet Pinsedag som Tidsbestemmelse for den danske Flaades fuldstændige Bestykning; og den fastsatte Termin svarer ogsaa ret godt til den, som Tromp i Septbr. foreslaar for det næste Aars Vedkommende, idet han ytrer, at Kongen hos Deres Højmægtigheder i Nederlandene bør anholde om en anseelig Secours af Krigsskibe, som skal møde inden Maj Maaned²⁾. — Efter den 11. Marts paaskyndede de danske Hollændernes Komme, men det hjalp ikke meget til at forøge den Hastighed, hvormed de viste sig heroppe; som senere paaanket af det danske Admiralitet, kom de baade sent og ikke paa én Gang; 3 af disse Skibe var nemlig ankret op i Sundet 30. April; 5 viste sig 2. Maj, 2: 9. Maj og 2 andre 17. Maj, og endelig langt om længe, 6. Juli, kom endnu 3 og det endda af deres bedste Skibe. Derfor deltog kun 12 Hollændere i 1. Juni-Slaget og endogsaa kun 8 i Slaget 25.—26. Maj³⁾. — I sit Svar fremsætter Griffenfeld endvidere den bestemte Paastand, at den ham givne Ordre angaaende Hollænder-

¹⁾ Vaupell, Griff. II, Aktst. 104 anfører et Eksempel paa, at Hollænderne var kede af at skulle stille Skibe til Kongens Tjeneste.

²⁾ Ny danske Magazin IV, 141. I 1677 mødte de dog først i Begyndelsen af Juli.

³⁾ Jørgensen, Griff. II, 354. 531. Ark. f. Søvæsen 1828, 128. Adm. s. Kopibog 1676, 6. Juli. 8. Decbr.

nes Komme lød paa, at de skulde indfinde sig i Sundet, saa snart Landhæren var i Stand til at begynde Felttoget. Der vides intet, som kan stride mod Rigtigheden af dette Udsagn. Det er Landgangen i Skaane, Hærens første egentlige Foretagende dette Aar, som her sigtes til. Den var paatænkt af Regeringen i Januar, forberedt i Marts, nøjere planlagt i April, men flere Hindringer — f. Eks. Hvervningernes Langsomhed og Transportflaadens besværlige Fremskaffelse — forvoldte, at Landgangen som bekændt først fandt Sted i Slutningen af Juni Maaned¹⁾. Det er derfor meget rigtigt, hvad Griffenfeld tilføjer i sit Svar: „Militien er endnu ikke færdig“. Hvad Tidspunkt gaar han ud fra? 11. Marts? 25. April? Havde Fangen indenfor sine Fængselsmure vidst at skaffe sig Underretning derom? — Den anklagede havde vistnok ogsaa fuldstændig Ret, naar han i denne Forbindelse rørte ved et meget ømt Punkt; de økonomiske Forhold kunde man ikke se helt bort fra, især da de var saa trykkede. Sagen var, at det kostede for meget at holde den hollandske Hjelpeflaade længere i vore Farvande end strengt nødvendigt; det var os, der skulde betale. Alle Omkostningerne, som Auxiliærskibenes Udrustning forvoldte Hollænderne, blev simpelt hen fradraget de Subsidier, som var lovet os, og Subsidiernes rede Penge vilde vor egen Marines Kasse meget nødig lade gaa forbi. — Meget kunde Griffenfeld saaledes fremdrage i sin Favør vedrørende det 2det Spørgsmaal; men én Ting forbigaar han i Tavshed; det er Beskyldningen for, at han havde undladt at med-

1) Ogsaa for Hærens Vedkommende kunde der altsaa indtræffe Forsinkelser, og for dem kunde man nu ikke paalægge Griffenfeld Ansvar.

dele sin Konge den ændrede Beslutning angaaende Hollændernes Komme. Han har da paadraget sig en stor Skyld ved denne Forsømmelse, — hvis der foreligger en saadan. Derom kunde egentlig kun Kongen vide Besked; han er Hovedvidnet mod sin Tjener i denne Sag. Men kunde han afgive et bestemt Vidnesbyrd? Naar et af Kongens egne Kollegier i en Skrivelse til ham selv uden Sky tør gaa ud fra, at Kongen kan glemme højvigtige Ting over andre højvigtige Ting (S. 267), tør man vel, uden at træde ham for nær, dog kunne antage, at Griffenfeld virkelig har underrettet ham om den ændrede Bestemmelse, men at denne „Tilkændegivelse“ er hurtig svundet bort fra hans Hukommelse; og da det endelig opdagedes, at Skibene ikke kom til den først bestemte Tid, stod den skete Udsættelse for ham som en fuldkommen fremmed Ting, hvorom han ikke vidste Besked og ingen Besked havde faaet. Der er maaske andre dunkle Punkter i Kongens Forhold til Griffenfeld, som kan forklares paa lignende Maade. Men Statsfangen tør ikke forværre sin Sag ved at anklage sin Konge for Glemsomhed. Derfor tier han.

Ved Besvarelsen af de 2 Forhørsspørgsmaal har Griffenfeld anstillet en Sammenligning mellem den danske og den svenske Flaades Styrke paa det givne Tidspunkt. I Modsætning til de af os udrustede „20 Skibe“, siger han, har ikke et eneste svenskt Skib vist sig i Søen i Begyndelsen af Marts Maaned. Han har Ret. Den svenske Admiral Klas Ugglå havde i Januar faaet Ordre til at undsætte Stralsund, men Tilberedelserne til Togtet skete i stor Hemmelighed, for at de danske ikke skulde træffe Modforanstaltninger. Isen hindrede imidlertid Admiralen i at løbe ud med Skibene,

og uagtet man med vældige Anstrengelser isede en Rende ud til Elfsnabben, blev han ogsaa der standset af en Isbræmme paa en Mils Bredde og kom ikke længere, men havde den Ærgrelse, at en dansk Orlogsmand 1. Marts viste sig udenfor. Først 10. Marts aabnedes Sejladsen, og en Ugestid derefter blev en Kommandør med 2 Skibe sendt ud paa Kundskab; men kort efter var Niels Juel ogsaa i Søen, og begge Skibene gik tabt for de svenske. Dernæst udsendtes ikke noget svenskt Skib, før Hovedflaaden kunde vise sig¹⁾. Om denne udtaler Griffenfeld, at han havde den visse Kundskab, at Svensken med al sin Magt ikke kunde udrede blot 10 Orlogsskibe; derfor var det ikke nødvendigt, at Hollænderne kom saa tidligt. Dette synes at stride mod andre Udsagn fra samme Tid. I Februar havde Admiralitetet jo den Tro, at de svenske vilde anstrenge sig til det yderste for at bringe den størst mulige Magt i Søen (S. 251); og i Begyndelsen af Marts havde man i Danmark faaet en sikker Meddelelse om, at Fjenden vilde komme ud med ikke mindre end 60 Skibe²⁾. Maaske har dette overdrevne store Tal skræmmet Folk herhjemme fra at tro paa Efterretningen; maaske har man tillagt de lette Fregatters Virksomhed med at hæmme Tilførsel til den svenske Flaade (S. 276) for stor Betydning; maaske endelig har Griffenfelds egen Hukommelse her spillet ham et Puds. Men det kan ogsaa være, at der er indløbet helt andre Efterretninger, som fortalte om den svenske Flaades ringe Størrelse, hvad enten de skyldtes fejlagtige Spion- eller Skippermeddelelser eller, hvad der ikke er usandsynligt,

¹⁾ Zettersten anf. Skr. II, 469—713. Svensk hist. Tidsk. 1900, 341 f., 366.

²⁾ Gulowsen anf. Skr. 53. Vaupell, Griff. II, 87.

de med Vilje er udsprede af de svenske selv for at gøre Fjenden tryk. Vist er det, at den svenske Hovedflaade ikke blev paa 10 Skibe, men paa 43 bestykkede Skibe, der førte 2194 Kanoner, medens den sejrende Modstanders 35 danske og hollandske Skibe kun havde 1724 om Bord. Svenskeflaaden udsejlede dog først 19. Maj; den har vel haft andre Vanskeligheder end „Modvind“, inden den kom af Sted. Griffenfeld har maaske allerede før Marts hørt noget om disse Vanskeligheder og givet sin Viden et Udtryk i Udtalelserne om de „10 Skibe“.

Det mærkeligste ved det hele Forhør er, at disse to Anklagepunkter aldeles ikke fremkommer senere under Processens videre Gang. Har man ved at overveje Besvarelsernes Overensstemmelse med Virkeligheden følt sig saa meget overbevist om Griffenfelds Sagesløshed, at Spørgsmaalene dog ikke engang for Aktor selv havde den Værdi som fældende Anklagemateriale, som man fra først af havde tillagt dem? Men hvis de er dragne tilbage efter Kongens egen Befaling, kan det kun tjene ham og hans Retfærdighedsfølelse til Ære.

Efter 11. Marts sker der saa store Forandringer, at Admiralitetet véd hverken ud eller ind og spørger Kongen om Ting, som Kollegiet ellers altid plejede at afgøre paa egen Haand. Især skal Virksomheden paa Holmen have faaet et stort Opsving. Men Grunden er simpelt hen den, at man var kommen til Penge. Store Summer flyder i Marts og følgende Maaneder fra Kongens velfyldte Kasse over i Marinens meget trængende; i det hele ydede Kongen d. A. ikke mindre end 119000 Dir. Havde blot en tilstrækkelig Del af disse Summer været stillet til Disposition før 11. Marts, da havde man

vel ogsaa kunnet være hurtigere i Vendingen den Gang, uden at maatte tage Hensyn til „den mægtige Bekostning“. Og Bekostningen vedblev at stille store Fordringer. Uagtet man f. Eks. i Efteraaret havde faaet anvist 20000 Dlr. alene til Matrosernes Afbetaling, var Stillingen henimod Aarets Slutning ganske den samme som for et Aar siden. Gælden var i Septbr. steget til 365000 Dlr., deraf 264000 alene til Lønninger. I Decbr. havde det derfor været Kommissariernes Agt at skrive saaledes til Kongen: „Vi har tidligere mundtlig og skriftlig erindret om, hvor højt fornødent det er, at Midler til Flaaden betimelig maatte forskaffes, saa at vi i sin Tid kan være befriet, om ikke alting, som hidtil, efter Kongens Vilje kunde ske“. Men denne milde Bebrejdelse turde Kollegiet dog ikke lade komme Kongen for Øje, og den blev da udeladt i den Skrivelse, som senere udfærdigedes. Ogsaa Admiralitetet havde lært at være forsigtig; det vilde gerne have „ført Kongen til Gemyt“, at den slette Betaling, som Søetaten ydede af Mangel paa Midler, gjorde Matroserne endnu mere uvillige, end de var i Forvejen; men heller ikke denne Udtalelse havde man Mod til at „lade faa Fremgang“. Det vækker Beundring, naar de samme Mænd noget senere dog vovede at sige rent ud til Majestæten: „Uden rede Midler forskaffes, vi intet véd at foretage“¹⁾.

Et andet af Kommissariatets Breve lyder omtrent saaledes: „Søetatens itzige Tilstand har vi øjenskinlig demonstreret for Eders Exc., og vi tager os den Dristighed at rekommendere Eder Sagen og hos Hs. Maj. at an-

¹⁾ Molbech, Chr. V.s Dagbøger 211. Krigskanc. 1676, 18. Decbr. og Statusopgørelsen. Garde, Efterr. I, 204. Admтт.s Kopibog, 14. Marts. 16. Novbr. 8. Decbr. og 27. Oktbr.

mælde, at Etaten maa undsættes med de højfornødne rede Midler. De allernaadigst udlovede 20000 Dlr. er endnu ikke indbetalte og ønskes jo før jo bedre, skønt de vil kun lidet forslaa. Og saasom Hs. Maj. med andre højvigtige Okkupationer er forhindret, derudover vi ej understaar os mere Hs. Maj. med denne vores Ansøgning nu at divertere(!); men vi forseer os til Eders Exc.s Forsorg, ved god Lejlighed det at insinuere“.

Ligner denne Skrivelse ikke i et og alt dem, som Griffenfeld bestormedes med forrige Efteraar? Og den er dog ikke stilet til ham, men til (Gros-)Kansler Frederik Ahlefeld, og er ikke fra 1675, men fra 1676, 27. Oktbr. Men Brevet minder os om, at hvad enten Statens højeste Embedsmand hed Griffenfeld eller Ahlefeld, da har de begge for Marinens Vedkommende mødt den samme Hindring, som ingen af dem har evnet at overvinde tilfulde. Og hvad der ikke er kommet en Ahlefeld til Skade paa hans gode Navn og Rygte eller har gjort ham mistænkt som en Mand, der til hele Landets Skade forsømte dets Forsvarsmidler, det bør heller ikke skrives paa en Griffenfelds Debetside. Det er beklageligt, at Sømagtens Kræfter ikke udfoldede sig i Tidsrummet 1675—76, som det kunde ønskes; men søger man en Forklaring til dette uheldige Forhold, da maa man ikke overse Sandheden af et gammelt Ord: Der hører tre Ting til at føre Krig: Penge, Penge og atter Penge. Og det var netop dem, man den Gang stadigt havde for lidt af. — Men saa maa Historiens Dom over Griffenfeld revideres paa dette Punkt.

Havde de gottorpske Hertuger efter 1658 (60) Medarveret til de kongelige Dele af Slesvig?

Svar til Professor Kr. Erslev

af

P. Lauridsen.

Da mit Skrift „Slesvig og Kronen“ udkom 1906, skrev Kr. Erslev nogle faa, men dog delvis anerkendende Ord om det (Hist. Tidsskr. 8 R. I, 95), og dermed havde jeg troet, at vor Strid var til Ende; men nu, 8 Aar efter, offentliggør han et heftigt, stærkt personligt farvet Angreb paa Bogen og frakender min statsretlige Opfattelse al Gyldighed. Hvis denne paafaldende Iver skulde vokse efter samme Maalestok, kan jeg maaske ad Aare haabe at blive beæret med et helt Værk fra hans Haand, og dette ligger saa meget nærmere, som han i den omtalte Artikel kun behandler den gottorpske Medarveret og Kongehusets Adkomst til Slesvig, ikke de sønderborgske Hertugers formentlige Arveret, hvorom der bebudes en selvstændig Afhandling. Men da denne Afhandling sandsynligvis vil indeholde nye Oplysninger om Kongehusets Retsstilling, vilde det vistnok være forhastet fra min Side i nærværende Svar at genoptage Drøftelsen herom, og i det følgende holder jeg mig derfor til det, som min Angriber synes at have gjort færdigt, nemlig Spørgsmaalet om Gottorpernes Medarveret til de kgl. Dele af Slesvig efter 1658 (60).

Det var saaledes, skriver Hr. Erslev, at før Souverænitetens Indførelse 1658 „havde Kongehertugen og Gottorperne været enige om, at naar den ene Linie uddøde, vilde dens slesvigske Lande tilfalde den anden, og hidtil har ingen tænkt sig, at dette ændredes ved hvad der skete i 1658“ (S. 23). — Dette er hans Hovedsætning; den fremgaar ikke af nogen Kilde, men er en velkendt, slesvig-holstensk Fortolkning, der har været omstridt i henved tre Slægtled og selvfølgelig ikke bliver mindre omtvistelig, fordi Hr. Erslev gentager den. Men han har gjort en Opdagelse eller rettere, ligesom i 1901, en Genopdagelse, idet han mener at kunne opfatte de Familiepagter, der fornyedes eller stadfæstedes i Fredsslutningerne 1679, 1689 og 1700 som Overenskomster om Arv og Succession mellem de regerende Linier: Danmark og Gottorp, hvorved Lenstidens arveretlige Bestemmelser vilde faa Gyldighed for Fremtiden. — Dette lyder jo slet ikke ilde, og lad os derfor se lidt paa det.

I sin „Rechtsgeschichte“ (II, 74) skrev C. Stemann, at Mandsstammernes gensidige Arveret var forudsat og anerkendt i Lensforliget i Odense, og da de gamle Arveaftaler — for saa vidt de ikke angik selve Lensforholdet — genoptoges i Souverænitetsdiplomet 1658 og i Traktaterne 1679, 1689 og 1700, og da der overhovedet ikke kendes andre Arveaftaler end Odenseforligets Bestemmelser, saa maa det være disse, der ved alle de nævnte Lejligheder fornyedes og bekræftedes. —

Til dette bemærkede jeg 1906 („Slesvig og Kronen“ S. 6), at det ikke kunde være rigtigt, dels fordi Lensforliget faldt helt bort 1658, dels fordi Samtiden ved de af Forfatteren nævnte „Erbvergleiche, Erbverträge og

pacta familiæ“ tænkte ikke paa Overenskomster om Arv eller Succession, men kun paa nedarvede Overenskomster eller paa Arveunionen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, og det er dem, der fornyes Gang efter Gang.

Disse Ytringer kan Hr. Erslev ikke lide. „Lad os lidt nærmere overveje denne første Prøve paa, hvorledes Hr. Lauridsen fortolker Aktstykker“ — siger han. „Altsaa: Unionen, d. v. s. et Forsvarsforbund mellem Danmark og Hertugdømmerne, skal kunne betegnes som „Arveunionen“; det falder lidt underligt, men L. beviser det ved et Citat af et plönsk Stridsskrift, hvori der staar „Die alte Erbvereinigung oder Union“. Lad da være, at det maaske er Tidens Sprogbrug (jeg tror rigtignok snarere, at Gensch von Breitenau, naar han bruger denne Betegnelse, har en Ræv bag Øret). Men selv det medgivet, kan saa ogsaa de „Familiepagter“, der stadfæstes 1689, være Unionen mellem de to Stater? Kan Udtrykkene fra 1658: „alle Breve, in specie Unionen“ være kun Unionen? Enhver vil se, at det er ganske udelukket“ (S. 24).

Beklageligt nok er der i alt dette omtrent ikke et rigtigt Ord. Min Kilde var ikke et plönsk, men et kgl. dansk Stridsskrift, og da ingen ved med Sikkerhed, om Christoph Gensch (Breitenau) har skrevet det, kan hans Fabelræv ogsaa puttes i Papirskurven. Naar Hr. Erslev dernæst vil gøre det tvivlsomt, at en „evigvarende“ Union kunde kaldes en Arveunion, saa viser det kun, at han slet ikke er fortrolig med Samtidens Litteratur, der ikke paa eet, men paa Snese af Steder taler om „die Erbunionen, die Bestätigung der ewigen Erbunionen, die ewigen Unionen oder Erbtractaten“¹⁾ osv. Og naar

¹⁾ Se de S. 291 angivne Kilder.

han endvidere paastaar, at denne Union kun var et Forsvarsforbund mellem Danmark og Hertugdømmerne, men ingen Familiepagt, behøver jeg blot at lade Kilderne tale. I „Kurze Anzeige“ 1696, der bekæmpede et lige udkommet gottorpsk Stridsskrift, hedder det: „Pag. 6 wird gesagt, dasz die Uniones nicht anders dann wie pacta reciproca zwischen der Cron Dennemarck und den Hertzogthümern anzusehen seyn; so auch in so weit wahr, aber es ist dabey ausgelassen, dasz sie gleichfalls pacta reciproca et familiæ unter den Hertzogen selbsten seyn“ (S. 4).

Dette er ikke helt gunstigt for Hr. Erslevs Forskning; men han har jo endnu baade Souverænitetssdiplomet af 1658 og det altonaiske Forlig fra 1689 tilbage. Hvad det første angaar, da er det af sig selv indlysende, at Unionerne ikke kan omfatte alle de der nævnte „Verträge“, men derpaa kommer det heller slet ikke an. Det, der skal undersøges, er, om nogen af disse fornyede Overenskomster kan have drejet sig om en gottorpsk Medarveret til det kgl. Slesvig, saaledes som C. Stemann og Hr. Erslev efter ham forudsætter. I min Afhandling „Holsten Gottorp og Kronen 1658“¹⁾ paaviste jeg, at de Slutningslinier („jedoch allen andern Verträge, in specie der union“ etc.), hvormed Souverænitetssbrevets reale Indhold i det væsentlige ender, fattes i Kielmanns Udkast og efter alt at dømme blev tvunget ind i Diplomet af Fred. Ahlefeldt for at binde Hertugen til Landets gamle Forfatning og tøjle hans Alliancelyster med Sverige. Det var altsaa et dansk og ikke et gottorpsk Indskud; men da det i den nævnte Afhandling kun staar som en

¹⁾ Hist. Tidsskr. 7. R. IV, 96.

højest sandsynlig Slutning, og da Hr. Erslev ikke kan lide mine Slutninger, maa jeg atter henvise ham til „Kurze Anzeige“¹⁾, hvor det anføres som en historisk Kendsgerning, at Fornyelsen af de nævnte Overenskomster, i Særdeleshed den evigvarende Union, var en kongelig Fordring, som godkendtes af Modparten.

I „Slesvig og Kronen“ har jeg videre paavist, hvorledes dette Indskud i Diplomet blev den Tap, hvorom Slesvigs Historie kom til at dreje sig i det følgende Slægtled, og i Datidens Stridsskrifter oplyses det vidt og bredt, at Kongen ved disse fornyede Overenskomster forstod ikke alene Unionerne fra 1533 og 1623 samt Unionsaftalerne fra 1634 og 1643, men ogsaa Overenskomsten om Fællesregeringen 1564, om Landretsordningen 1636 og Defensionsvæsenet, kort sagt, om hele den højere, indre Styrelse af Landet²⁾, medens man derimod af selvindlysende Grunde ikke vil finde eet Ord om, at Kongen ved Fornyelsen af disse Aftaler ogsaa skulde have sørget for at forny den gottorpske Hertugs Lensarvekrav paa Kongens egne Lande, og naar Hr. Erslev siger, at alt dette ikke før er faldet nogen ind, saa ram-

1) Kurze Anzeige etc. 1696. S. 60. Conditiones so bey der Remission des Vasallagii über das Fürstl. Antheil am Hertzogthum Schleswig Königl. Seiten stipuliret worden, aus dem Diplomate de anno 1658 extrahiret“. Her nævnes tre Betingelser, nemlig 1) Opretholdelsen af Landets Privilegier, 2) dets Uafhængighed, 3) „Dasz diese Cession allen andern Verträgen, in specie der ewighwärend beliebten Union unpræjudicirlich“ etc.

2) Se: „Anmerkungen über die Beantwortung“. 1685. S. 6. — „Nachricht wegen der erwachsenen Irrungen“. 1695. S. 1 og flg. Steder. „Kurze Anzeige“ 1696. S. 9. 11. Selv i en saa let tilgængelig Kilde som Christ. V's Inddragelsespatent 1684 findes der gode Oplysninger herom. Se: Falck, Urkunden etc. S. 214.

mer denne Indvending ikke mig, men ham selv og viser kun, hvor usagkyndigt og tendentiøst Undersøgelserne i denne Sag hidtil er drevet.

Dernæst Forliget i Altona 1689. Enhver, der med nogen Opmærksomhed gennemlæser denne Traktat, vil straks se, at dens 3 første Paragrafer handler om Hertugens Genindsættelse i Slesvig, de 2 næste om de Indrømmelser, som han til Gengæld maa gøre Kongen. I § 5 hedder det: „So viel die Unionen, Pacta Familiæ und andere bisz zu Anno 1675 auffgerichtete Verträge, wie auch die Communionem angehet, bleibet es bey dem bis dahin üblichen Herkommen“. — Jeg skal slet ikke indlade mig paa nogen Fortolkning af dette, men henviser atter til Tidens egen Opfattelse, der, da de to Parter i de nærmest følgende Aar kom i en forbitret Strid netop om § 5, belyses ud til de mindste Enkeltheder i trykte og utrykte Kilder. For Kortheds Skyld anføres her kun en enkelt af disse Udtalelser.

I en kgl. Kancellibetænkning fra 1695¹⁾ hedder det, at Hertugen gaar meget for vidt, naar han paastaar, at Hertugdømmet Slesvig er hans souveræne Besiddelse, da han dog kun besidder en Del af det, „dessen Beherrschung dennoch an gewissen pactis familiæ, Unionen, auch anderen bey der Lehens-Erlassung stipulirten Conditionen, wie ex Diplomate zu ersehen, restringiret worden, so dasz die Souverainité, auszer mehrgeder. Lehens-Erlassung, blosz in dem Nahmen besteht“. Endvidere, at Fællesregeringen er grundlagt „durch gewisse ewige Unionen und Pacta Familiæ“, og endelig hedder det samme Sted, at ved Forliget i Altona 1689 blev

¹⁾ Inlandische Registrant. 1695, S. 287 flg.

„die Union und Pacta Familiæ als Conditiones sine qua non der fürstl. Restitution von neuen bestätiget“¹⁾).

Men hvilket uhildet Menneske kan herefter mene, at denne Familiepagt skulde være en Overenskomst om gensidig Succession, eller tro, at den kgl. Regering 1689 som en Betingelse sine qua non for Hertugens Genindsættelse kunde have krævet, at han skulde godkende sin egen formentlige Medarveret til de kgl. Dele af Slesvig? — Hr. Erslev opholder sig over min Maade at fortolke Aktstykker paa og over den Lethed, hvormed jeg overvinder Vanskeligheder. Men hvilke Vanskeligheder har den at overvinde, der indskrænker sig til at anføre Kendsgerninger og at indordne dem paa det Sted, hvor de hører hen? Og kan det kaldes en Fortolkning? — Derimod vil min Angriber formentlig faa adskillige Vanskeligheder med at paavise de gamle Arveaftaler, der skal være blevet bekræftet i det altonaiske Forlig, og som dog vel maa kunne paavises i tidligere Brevskaber. En Historiker af Hr. Erslevs Rang kan umulig blive staaende ved en Paastand, og jeg imødeser hans Redegørelse med Nysgerrighed.

Men indtil da bliver der næppe andet tilbage end med C. Stemann at indrømme, at der i Huset Holsten ikke fandtes andre gamle Arveaftaler, end de i Lensforliget af 1579 indeholdte. Dette Lensforlig faldt bort med Lensforbundets Ophævelse 1658 (60), og efter den Tid forelaa der ingen Arveoverenskomster, som kunde fornyes og stadfæstes.

Hermed er imidlertid endnu intet afgørende sagt om den gensidige Arveret mellem den kongelige og den

¹⁾ Dette udvikles nærmere i det trykte Skrift: „Königliche Postulata“ etc. 1697, S. 13 flg.

gottorpske Mandsstamme i Slesvig. Om den var til og skulde vedvare ud over Lenets Ophævelse, beroede 1) paa Lensforligets Indhold og 2) paa den Maade, hvorpaa Lensforbundet endelig opløstes. — Hvad Lensforliget i Odense 1579 angaar, da maa det straks siges, at det ikke indeholder endelige Bestemmelser om en gensidig Successionsret imellem de regerende Mandsstammer. Det hedder tværtimod i Brevskabet, at da Kongen og Hertugerne Hans og Adolf for Tiden ikke har kunnet komme til nogen endelig Enighed om den fremtidige Succession paa Grund af Arvegangens Usikkerhed og af flere andre vigtige Aarsager, saa har de hver for sig forbeholdt sig deres Ret og vil fremtidig have Sagen henvist først til Forligsforhandling, dernæst til Voldgift af nære Frænder og Venner og som sidste Udvej til retslig Afgørelse (af en unævnt og ukendt Domstol uden Domsfuldbyrder). Ved det første Arvefald (Hertug Hans den Ældres Død 1580) plejede Danmark og Gottorp saadanne Forligsforhandlinger i Haderslev, og da de ikke førte til noget, blev Sagen underkastet en Voldgiftskendelse i Flensborg af nordtyske Fyrster. Hertug Adolf tog imod denne Voldgift nærmest af Frygt for Kong Frederik d. Andens Mobiliseringer, men selve Odenseforligets Successionsbestemmelser forandredes ikke derved (se Landretsordningen 1636). Den gensidige Succession var derfor vedvarende afhængig af Overenskomst, Voldgift og Rettergang, og hvis disse glippede, var den et Magtspørgsmaal. Dette kunde ikke være anderledes i et Land, der hverken havde Lensret eller Lensdomstol, og hvor Analogier fra et fremmed Lands Lenslove ikke kunde oprettholdes overfor Jydske Lovs Arvebestemmelser uden gennem mindeligt Forlig eller Udfoldelse af Magt. Støttet

til Fællesforleningen havde de to regerende Linier et Successionskrav, en Lensexspectance eller en „Anwartung“¹⁾ paa hinandens Lande, men ingen afgjort Ret, der fra Lenstiden kunde overføres paa de souveræne Huse, og Hr. Erslev gaar derfor meget for vidt, naar han siger, at Kongen og Hertugen „var enige om, at naar den ene Linie uddøde, vilde dens slesvigske Lande tilfalde den anden“. Den Enighed, der 1581 besjælede Kong Frederik og Hertug Adolf, kan nærmest bestemmes derhen, at de var enige i at være uenige om alt Successionen vedkommende²⁾.

Vi kommer dernæst til Lensforbundets Ophævelse 1658 (60), og her beroer alt paa Lenets Art. Var Hertugdømmet Slesvig et Stamlen i det holstenske Hus, eller var det et oldfaderligt nedarvet Fanelen i de re-

¹⁾ Under Forhandlingerne 1658—60 kom disse usikre Successionsforhold nogle Gange paa Tale. Da Hertugen 1658 krævede hele Svavsted, skrev Rigsraadet, at dette stred „imod al Billighed og imod den Fundamental-Arveret, som Hertugerne i Holsten bør at forbinde“ (H. Tidsskr. 7. R. V, 62); men tidligere havde baade Konge og Rigsraad afvist alle Hertugens Anmodninger om en arveretlig Ligheddeling af Svavsted, og Fundamentalarveretten blev først synlig for dem, da de havde det svenske Sværd over Hovedet og kunde nyde Fordel af den; men nu vendte Hertugen det døve Øre til. — Da Hertugen i Februar 1658 haabede at komme i Besiddelse af Kongens slesvigske og holstenske Lande, begrundede han ikke sit Krav paa en afgjort Arveret, men skrev mere ubestemt, at Kong Karl X vilde unde ham dem „nach Anweisung der gesambten Hand“. (Smstds. 21). — Og da Kong Fred. III i Sommeren 1658 sagde sig løs fra det københavnske Forlig af 12. Maj og lod sine Ombud forhandle med Gottorp paa det gamle Lensgrundlag, søgte disse at friste de hertugelige ved Henvisninger til den gensidige „Anwartung“, der fulgte med Lensforbundet. (Slesvig og Kronen S. 13).

²⁾ Angaaende Odense-Forliget henvises til L. Laursen: Danmarks og Norges Traktater. II, 419 f., 513 f.

gerende Linier? Hvis det første var Tilfældet, vilde en Lensophævelse, som den der fandt Sted 1658, kun betyde en temporær Overgang til Særeje, og ved de regerende Mandsstammers Afgang vilde Agnaternes Arve- og Successionsret træde i fuld Virksomhed. Dette er det augustenborgske Standpunkt.

Var Hertugdømmet derimod et Arvelen i de regerende Vasallinier, vilde det ved Lensforbundets Opløsning 1658 for al Fremtid blive Allodium, uden andet Minde fra Lenstiden end Kronens forbeholdte sidste Inddragelsesret efter Mandsstammernes Afgang. Dette er det gammel-kongelige Standpunkt.

Spørgsmaalet om Slesvig som Stamlen kom til fuld Afgørelse ved Voldgiftsforhandlingerne i Odense 1579. Mæglerne foreslog, at Hertugdømmet skulde betegnes som et „anererbtes Stam- und Fahnenlehen“¹⁾; men Hertugerne Hans og Adolf forkastede Bestemmelsen om Stamlenet, og Parterne enedes tilsidst om at fastsætte Lenets Art som et oldfaderligt nedarvet Fanelen i de regerende Linier med Udelukkelse af de affundne Agnater. (Odenseforligets § 1.) — Denne Udvikling fortsattes i den følgende Tid, idet Stænderne 1616 opgav deres Valgret til Fordel for de dengang regerende Linier, og disse derefter i Primogeniturstatutterne 1608 og 1650 fastsatte Lensarvegangen. Det var ikke lykkedes Hertug Hans d. Yngre ved den statsretlige Nyordning 1616 at faa Plads i Arvelenet, og da dette ophævedes 1658, stod Sønderborgerne uden Paataleret. Hvad der skulde foretages med Lenet, beroede derfor udelukkende paa Lensherren og de regerende Vasaller, og hvis de var enige,

¹⁾ L. Laursen: Danmarks og Norges Traktater. II, 427 f.

havde de Ret til at disponere over det. En saadan gensidig Overenskomst blev sluttet ved det københavnske Forlig af 12. Maj 1658.

Gottorp og Kongen havde gensidig beskyldt hinanden for Felonier, der maatte medføre Lenets Forbrydelse: for Lensherren, fordi han ikke havde ydet Vasallen fornøden Beskyttelse, og for Vasallen, fordi Hertugen havde indladt sig i Krigsforbund med Lensherrens og Rigets Fjender. Ved Sveriges Vaabenheld og Overmagt („per vim majorem“, som Kong Frederik udtrykte sig) sprængte Gottorp Lensforbundet og fremtvang den nævnte gensidige Overenskomst, hvori Lensherren gav Afkald ikke alene paa Kronens Forleningsret og Overherredømme i Slesvig, men ogsaa paa „aller zur Lehngerechtigkeit gehörigen Sachen“¹⁾, altsaa paa alle Lensoverenskomster og de deri fastsatte Bestemmelser, ligesom begge Vasaller løstes fra alle deres Lenspligter: Troskab, Lenshjælp og Mutninger (efter Odenseforliget). Det vil sige: Hele Lensforbundet med alt, hvad dertil hørte, ophævedes fra Grunden af uden et eneste arveretligt Forbehold fra nogen Side (Kronens endelige Inddragelsesret uberørt). De tidligere Lensarvinger blev til Landsarvinger og besad herefter hver for sig deres slesvigske Andele som frit Særeje eller Allodium²⁾, der indenfor deres Mandsstamme vilde gaa i Arv efter Jydske Lov eller

¹⁾ Souverænitediplomet. — Falk: Urkunden S. 171.

²⁾ Sammenlign hermed K. W. Paetz: Lehrbuch des Lehnrechts. Göttingen 1837. S. 430: „Durch eine wechselseitige Uebereinkunft des Lehnsherrn und des Vasallen, wobei jener seinem lehnherrlichen Eigenthume entsagt und den letzten von seinen Pflichten entbindet, wird der Lehnvertrag dergestalt aufgehoben, dass das, wenn es ein Erblehn war, in ein ganz unbeschränktes Allod verwandelt wird“.

efter de Arvelove, som de selv maatte indføre hver i sin Slægt (og ved Slægtens Afgang falde tilbage til Kronen). Det er det, som Kong Frederik III siger i den ofte fremdragne Ytring fra 1665: „Zumal wir das Fürstenthum Schleswig erblich besessen und [es] per vim majorem durch den rottchildschen Friedensschluss allodial were gemachet worden“¹⁾).

Det vil derfor ogsaa vise sig at være ganske spildt Arbejde i den efterfølgende Tid at søge efter Vidnesbyrd om en fra Lenstiden overført, gottorpsk Medarveret til de kgl. Dele af Slesvig. Fra 1660, da det københavnske Forlig fornyedes ved Fredsslutningen, og indtil Gottorps endelige Afkald 1767 findes intet, intet som helst om en saadan Medarveret, og en langt senere Eftertids magtsyge Fortolkninger kan her forbigaaes.

Om selve Afkaldet siger Hr. Erslev ud fra sit Standpunkt: „Gottorperne bruger i dette yderst vidtgaende Udtryk, og der er derimod ikke en Stavelse, der antyder, at de dog vilde have Ret til at arve endog hele Slesvig, om det danske Kongehus uddøde“, som dengang stod paa fire Øjne²⁾. — Endnu 1885 anførte A. D. Jørgensen tre Beviser for Mandsstammernes gensidige Arveret efter 1658, men af disse har Hr. Erslev tilbagevist det ene, jeg de to andre, og da ingen af dem nu gøres gældende, maa de formentlig være kasseret. Derimod mener Hr. Erslev at have fundet et nyt Bevis for denne Arveret i et gottorpsk Flyveskrift, og det bliver derfor nødvendigt at se nærmere paa den Sag.

Den 24. Maj 1661 fornyede Gottorp Krigsforbundet med Sverige, og i en hemmelig Artikel hed det, at hvis

¹⁾ Slesvig og Kronen, S. 112.

²⁾ Hist. Tidsskr., S. R., IV, Festhefte til Ed. Holm, S. 54.

Kongen af Danmark skulde succombere i den nye Krig, vilde Hertugen ikke opgive sin indehavende Ret til de kongelige Andele af begge Hertugdømmerne, men forbeholde sig samme for sig og sine Efterfølgere¹⁾. — Da Hertug Christian Albrecht sad i Fællesregering med Kongen og hvert andet Aar var regerende Herre over begge Lande, og da han ved Hyldingen i Januar 1661 havde modtaget et Troskabsløfte af Landenes samlede Stænder og gamle Stæder (ogsaa af Kongens Stæder), var han i Besiddelse af præsentede Rettigheder, og der er ingen tvingende Grund til at antage, at han skulde have tænkt paa sin eventuelle Medarveret, nogen Arveteori kan der i hvert Fald ikke bygges derpaa; men da Traktaten senere blev bekendt og benyttedes af Kong Christian V til at begrunde Inddragelsen af det gottorpske Slesvig 1684, gjaldt det for Gottorp om saa vidt mulig at dække over den kielmannske Rovpolitik fra 1661. I det nævnte Flyveskrift hed det derfor, at Hertugen havde forbeholdt sig sin Ret, „damit nemblich die Holstein-Gottorpische Erbgerechtigkeit behaubtet und die Hertzogthümer in keine fremde Hände transportiret werden möchten“²⁾. Her er altsaa tydelig nok henvist til en „Erbgerechtigkeit“; men alligevel er Kilden for vort Øjemed meget usikker, 1) fordi den taler om begge Hertugdømmer, ikke specielt om Slesvig, og 2) fordi den bevæger sig ud fra Forudsætninger (Bortsprængningen af det danske Kongehus), som, hvis de indtraf, maatte tilintetgøre enhver Lensarvefølge efter Kongen i Holsten, og ligeledes enhver fra Lenstiden eventuelt overført Arveret i det slesvigske. Vi søger efter Bevis for, at Gottorp

¹⁾ Nordalb. Studien IV, 160.

²⁾ Abgenötigte Beantwortung etc., S. 18.

har tillagt sig en fredelig Successionsret efter den kgl. Mandsstamme i Slesvig, men faar kun at vide, at Hertugen, naar den kgl. Mandsstamme paa voldsom Maade havde mistet sine slesvigske og holstenske Arvelande, da vilde gøre sine Arverettigheder gældende overfor Erobreren, for at Hertugdømmerne ikke skulde falde i fremmede Hænder.

Det kgl. Modskrift („Anmerkungen über die Beantwortung“) tog meget haardhændet paa den gottorpske Udtalelse og beskyldte Hertugen for, at han ikke alene vilde berøve den kgl. Familie, men endogsaa de uskylde sønderborske Fættre deres gode Ret. Endnu samme Aar udkom et nyt gottorpsk Modskrift¹⁾, som maa kendes af den, der med Sagkundskab vil udtale sig om Emnet og ikke blot referere, hvad A. D. Jørgensen har sagt for en Menneskealder siden. Hr. Erslev har ikke benyttet det.

I Skriftet fortælles (S. 31), at Kong Frederik III og hans Raader ved Fredsforhandlingerne 1658 havde tænkt paa at afstaa de kgl. Andele af Hertugdømmerne i Stedet for Skaane; men da de første var Arvelande, medens Skaane hørte til Valgriget, opgaves Tanken. Men efter 1660 var dette forandret, og da Tiden var fuld af Farer, og den omtalte Tanke maaske kunde opstaa igen, havde Hertugen fundet det nødvendigt at indføre ovennævnte Artikel i Alliancetraktaten, „damit also nullo in casu die Hertzogthümer in frembde Hände verfallen, sondern alle Wege bey dem Hause Hollstein bleiben möchten. Anstatt des Ihr sothaner zu keines Menschen nachtheil gereichender Vorsorge halber schuldigen Dancks, müssen

¹⁾ Wohlbegrundete Behauptung etc. 1686. Smlgn. A. D. Jørgensens Historiske Afhandling III, 83.

Sie anjetzo hören, dasz Sie nicht allein der Königl. Familie, sondern auch andern unschuldigen Vettern dasz ihrige zu entziehen bedacht gewesen. Solte dergleichen casus, welcher dennoch so wenig gewünschet als verlangt wird, entstehen, dasz Dennemarck seinen Antheil der Hertzogthümer Schleswig Hollstein einen frembden Potentaten zu cediren genöthigt würde, wo solte woll die Erbgerechtigkeit und das vermeinte nähere Recht der andern Hertzogen zu Schleswig Holstein bleiben? Man gibt des Gegners tieffen nachsinnen und hohen talent billig anheimb, wie Er solches etwann alsdann ex jure feudali zu salviren gemeinet sein möchte. Seine Hochfürstl. Durchl. zu Schl. Holst. Gottorp lassen Sich mit dem von Gott verliehenen Ihrigen allerdings begnügen und haben in dessen Beybehaltung Ihr gantzes Absehen eingeschrenckt“.

Men naar Gottorp ved den nævnte Traktat kun havde tænkt paa forud for en Erobring at bevare paa sin Haand Huset Holstens almindelige Adkomstret til Hertugdømmerne, og naar det ved Udtrykket „Erbgerechtigkeit“ ikke havde tænkt og efter sin egen Forklaring ikke kunde have tænkt paa nogen Art af Lensarvefølge, eftersom denne vilde falde bort ved Erobringen, hvad Værdi har saa hele denne Sag for vor Undersøgelse? Slet ingen!

Og hermed er Hr. Erslevs Beviser for den gottorpske Hertugs Medarveret til de kgl. Dele af Slesvig anførte og afviste. Hvor haardt Bunden skrabes ved denne Lejlighed, fremgaar maaske allerbedst af, at Hr. Erslev endogsaa anfører en Udtalelse fra Forligsforhandlingerne i Heide i Vinteren 1660 blandt „de ikke mindre klare Beviser for, at ogsaa Kongelinien efter 1658 har aner-

kendt Gottorpernes Arvekrav" (S. 28). — Han maa altsaa ikke være bekendt med, at Kong Frederik III efter Genudbrudet af den svenske Krig i Sommeren 1658 sagde sig løs fra det københavnske Forlig med Gottorp af 12. Maj, inddrog Svavsted, atter betragtede Slesvig som Len og lod sine Ombud i Heide forhandle paa Grundlag af de ældre lensretlige Tilstande og den dermed forbundne gensidige „Anwartung“. Det var det gamle om igen, og enhver yderligere Kommentar er overflødig.

Men hele hans Bevisførelse giver endnu Anledning til en Betragtning. Naar Kong Frederik III 1665 erklærer, at Slesvig er hans Allodium eller Særejeland, naar den samme Konge et Par Maaneder senere lader udfærdige en Traktat med Hertugen af Plön, egenhændig underskriver og forseglar samme og deri erklærer, at den mandlige og kvindelige Arvefølge er indført i hans slesvigske Besiddelser, naar Raaderne i det danske Statscollegium 1670 under en Votering om det holstenske Lensvæsen udtaler sig for, at den kvindelige Arvefølge ligesom i Slesvig ogsaa maatte blive indført i Holsten¹⁾, og naar endelig Hertug Christian Albrecht 1684 erklærer, at Kongen havde fuldstændig Souveræniteten i Slesvig²⁾ — saa maa alle disse Udtalelser af de regerende Fyrster og deres ansvarlige Raader intet gælde i nærværende Sag, som de dog berører saa nøje, tvertimod, de omtolkes eller forbigaas ganske! Men en uklar, senere yderligere tilsløret Vending i et lidenskabeligt gottorpsk Stridsskrift, nedskrevet af en ukendt Cancelliembedsmand for at dække over det nøgne Rovbegær i Krigsforbundet 1661 — den gøres til en statsretlig Ud-

¹⁾ Slesvig og Kronen S. 123.

²⁾ Slesvig og Kronen S. 155 Anm.

talelse af Betydning. Det forekommer mig, at en historisk Kritik af den Art ikke i særlig Grad vidner om videnskabelig Upartiskhed.

Men jeg er jo ikke engang blevet staaende ved at nægte Gottorperne Medarveret, nej, „man hører med Forbavselse, at Hr. Lauridsen mener at kunne godtgøre, at Gottorperne selv i den følgende Tid vedkendte sig ikke mer at have Arveret. Imidlertid ser man snart, at ogsaa denne Paastand ikke hviler paa direkte Udtalelser i Kilderne, men at vi atter her har Hr. Lauridsens Slutninger“ (S. 26).

Men hvad om det viste sig, at Hr. Erslev hverken kender Kilderne eller mine Udtalelser nøje nok til at kunne fælde en saadan Dom? Den 7. Juni 1684 erklærede Hertug Christian Albrecht med Navns Underskrift, at Gottorp havde erhvervet sig Souverænitet over Slesvig sammen med den kgl. Linie, „die sich hierdurch den Weg zur völligen Souveränität gebahnet“¹⁾, eller med andre Ord, at Kongehuset havde opnaaet fuldstændig Souverænitet i Slesvig, Gottorp kun for Mandstammen. — Men her staar vi saa da vel endelig overfor en direkte Kildeudtalelse af en Mand, der vidste Besked. I hele sin Regeringstid havde Hertugen ligget i Strid med Kongen om disse Souverænitetsrettigheder, han var gift med en dansk Arveprinsesse og havde bekræftet hendes stærkt forbindende Arveafkald, og han

¹⁾ Fürstlich Gottorfisches Gegenpatent von 7/6 1684. — Falck: Urkunden etc. S. 219. Stedet lyder: „Wir wollen allhier nicht anführen, dasz dem Königl. Hausz wir keines weges gegen die Pflicht eines Vasallen durch ohnverantwortliche Mittel die Souverainität Unsers Hertzogthumbs Schleswig abgetrungen, sondern dieselbe durch einen förmblichen Friedens-Schluss, nebenst der Königl. Linie, die sich hierdurch den weg zur völligen Souverainität gebahnet, erhalten“.

var en af de faa Fyrster, der dengang kendte Kongelovens Arveregler. Da han skrev ovenstaaende, havde Kong Christian V inddraget hans Lande og fordrevet ham fra Gottorp; men alligevel er han paa det omhandlede Punkt lige saa kongeligsindet som Kong Frederik III og tillægger ham fuldstændig Souverænitet; men denne fuldstændige Souverænitet og den gottorpske Medarveret har det med hinanden som Liv og Død: hvor den ene er, kan den anden ikke være. Har Gottorp Medarveret, har Kongen ikke fuldstændig Souverænitet, og har Kongen fuldstændig Souverænitet, kan Gottorp ikke have Medarveret, og den ligefremme Slutning, at Hertugen ikke tillagde sig en saadan Medarveret, maa vel saa dog høre til de berettigede Slutninger.

Naar dette forholder sig saaledes, vil den uvildige Læser sikkert ogsaa se mindre hildet end Hr. Erslev paa, hvad jeg 1906 ¹⁾ udledede af Peræquationsforhandlingerne 1663, hvor Hertugen, idet han i Skatteøjemed „afstod“ de sønderborg-sønderborgske Lenslande til Kongen (hvor-efter de inddroges under dennes privative Styre), forbeholdt sig sin eventuelle Arveret. Jeg saa deri et Bevis for, at Hertugen vedvarende tillagde sig en Arveret i de sønderborgske Lensstykker, men derimod ikke i Kongens souveræne Besiddelser, den eneste Maade hvor-paa Forbeholdet kunde have en fornuftig Mening. Men dette maa ikke gælde. Tværtimod, siger Hr. Erslev, har Forbeholdet paa anden Maade en højst fornuftig Mening, „som blot ikke er faldet Hr. L. ind: hvis Sønderborgerne skulde uddø før Kongelinien, kunde Gottorperne rejse Arvekrav efter dem, henvisende til Forbeholdet“. (S. 27).

— Højst mærkeligt i Sandhed! 1564 havde Kong Frede-

¹⁾ Slesvig og Kronen S. 27.

rik II overdraget en Trediedel af sine slesvigske og holstenske Arvelande som Appanagium til sin Broder Hertug Hans d. Y., og naar Hans eller hans Slægt uddøde før Kongelinien, vilde Appanagiet selvfølgelig falde tilbage til den Linie, der havde overladt Sønderborgerne det, og ved intet Forbehold kunde Gottorp her sikre sig en Arveret forud for Kongehuset, men derimod nok en Lensexpectance efter dette, hvis Godserne forblev Len, eller hvis Gottorp forud for Inddragelsen tog Forbehold i saa Henseende. Det var dette, Hertugen gjorde 1663, men af gode Grunde havde undladt at gøre, da han 1658 sprængte Lensforbundet mellem de regerende Linier.

Endnu skal jeg et Øjeblik opholde mig ved den Brug, som Hr. Erslev gør af de Udtalelser om den slesvigske Arvefølge, som fremkom under Hyldingsstriden 1695—96 (refereret efter trykte og utrykte Kilder i „Slesvig og Kronen“ S. 37). Af disse benytter Hr. Erslev kun en enkelt Vending, der kan indpasses i hans nuværende Opfattelse, medens hele Resten lades uomtalt, som om den slet ikke kom Sagen ved. Derved lykkes det ham at give et polemisk Glansnummer til bedste, som han humoristisk nok kalder „Barberstuens Opfattelse“. Læserne bibringes den Forestilling, at det hele er Barber snak og drejer sig ikke om Kongelovens Arvefølge i Slesvig, men kun om noget Nonsens angaaende Christian V's Førstefødselsret.

Hr. Erslev har tidligere tillagt disse Kilder større Værdi. „Jeg skal“, skriver han 1901, „pege paa en morsom Meningsudveksling, der i Aarene 1694—96 foregik mellem Danmark og Gottorp i en Række Piecer; den er fremstillet i Jørgensens Afhandling S. 161 ff., og han udtrager som Resultat, at „derom var der altsaa Enighed,

at Kongeloven straks ved sin Udstedelse havde faaet Gyldighed for den kongelige Del af Sønderjylland“. . . . Rigtignok tilføjer Jørgensen, at Kongeloven kun kunde være bestemmende for Arvefølgens Orden; den kunde „selvfølgelig ikke skabe nogen ny eller yderligere Adkomst for Kongeslægten i sin Helhed; selve Arveretten tilkom kun Mandsstammen“. Dette er muligvis rigtigt, og jeg vil endda gerne tro, at hvis Tilfældet var kommet til at foreligge, vilde Gottorperne have fundet paa at fortolke deres Indrømmelse af Kongelovens Gyldighed for Slesvig paa denne indskrænkende Maade; men det maa dog siges, at der under selve Polemiken i disse Aar ikke er noget, der peger paa saadant. I alt Fald er det dog karakteristisk, at man her nævner Kongeloven, ikke den Primogeniturordning for den kongelige Del af Hertugdømmerne, som Frederik III havde udstedt i Aaret 1650¹⁾.

Hertil skal jeg bemærke, at Primogeniturordningen af 1650 var et Lensarvestatut, der faldt bort med Lenets Ophævelse (Slesvig og Kronen S. 152 flg.), og derfor ikke kunde anføres 1696. Overfor A. D. Jørgensen kun dette: Da Slesvig slet ikke nævnes i Kongelovens Arvebestemmelser, maa det enten staa helt uden for disse, eller ogsaa som et kongeligt Særejeland (efter § 19) falde helt ind under dem, et Tredie gives ikke. Jeg fastholder derfor min Opfattelse fra 1906 (Slesvig og Kronen S. 39) og minder her kun om Hovedsagen i Ordskiftet 1696: Hertug Frederik IV's Svar paa Kong Christian V's vrede Ord om, at Hertugen vel ikke vilde frakende Kong Frederik III Ret til at træffe samme Arvedisposition i Slesvig som i Kongeriget. Hertugens Svar lyder: „Ihro Königl. Majest. sind von der erleuchteten Begabnusz und

¹⁾ Kr. Erslev: Kong Frederik IV og Slesvig. 1901, S. 33.

von so gerechten Gemüthe, dasz Sie Ihro keine ungleiche Meynung überreden lassen, noch glauben werden, dasz jemand so beraubten Verstandes seyn könne, der Ihr. Königl. Majest. Frederico III. zu disputiren gemeinet sey dergleichen disposition auch im Hertzogthum Schleswig Ihres Antheils zu machen!¹⁾

Altsaa: 1696 erklærede Hertug Frederik IV paa Gottorp, at Kong Frederik III havde Ret til at indføre samme Arvedisposition i sine slesvigske Lande som i Kongeriget Danmark; men derved faar vi følgende, for denne Sag afgørende Parallel:

Kong Frederik III erklærede, at den kgl. Del af Slesvig var hans Enevoldseje (Allodium), og at hans mandlige og kvindelige Efter­slægt havde Arveret til det.

Hertugerne Christian Albrecht og Frederik IV erklærede, at Kong Frederik III besad Slesvig med fuldstændig Souverænitet, og at han havde Ret til i sine Andele at indføre den samme Arvefølge som i Danmark.

Hermed er Spørgsmaalet belyst, og jeg kunde standset, hvis ikke Hr. Erslev havde begaaet endnu en Fejl, som vel ikke særlig berører det nærværende Emne, men derimod nok selve Hovedspørgsmaalet om Kongens Adkomst til Slesvig. Han siger (S. 40): „Hr. Lauridsen erklærer, at Arvehyldingen 1671 var en dagklar Handling. Hvor dagklart det maa have staaet for Stænderne, at derved forkyndtes Kongelovens Arvefølge²⁾, fremgaar

¹⁾ Wahrhafter Bericht S. 36 flg.

²⁾ Dette har jeg ikke sagt. Enhver, der vil se Afsnittet om Arvehyldingen 1671 (Slesvig og Kronen S. 160) igennem, kan over-

maaske bedst af, at da Gottorperne næste Gang lod sig hylde, indførte de i deres Stadfæstelse af Privilegierne netop det samme Udtryk som Kristian V i 1671!“

Ja, hvis dette forholdt sig saaledes, vilde der herfra kunne gøres visse Indvendinger imod min Fremstilling; men der er den lille Hage ved det hele, at en saadan Hylding aldrig har fundet Sted!! Efter 1661 har de slesvigske og holstenske Stænder ingensinde hyldet en gottorpsk Hertug. Hertug Frederik IV havde rigtignok berammet en Hyldingsforsamling til at møde i Byen Slesvig d. 17. April 1696, men Kong Christian V nægtede at medunderskrive Indkaldelsespatentet, og Hyldingen kom ikke i Stand. Hertugen fik altsaa heller ikke Lejlighed til at forelægge Stænderne en Hyldingsproposition og en Hyldingsed af samme Indhold som Kongens fra 1671 eller i statsretlig Form at fastsætte sin (efter Hr. Erslevs Mening) med Kongens jevnbyrdige Ret. Den Privilegiekonfirmation, som Hr. Erslev omtaler, er simpelthen et gottorpsk Dictum (uden Hylding) fra 1712, udstedt af Formynderregeringen kort før det store gottorpske Sammenbrud, og det viser vel ikke andet, end at Administratoren og Baron v. Görtz ogsaa har benyttet denne Sag til at jevnstille sig med Kongen. Derimod er det ganske umuligt at indse, hvad Stænderne heraf skulde kunne lære, angaaende deres egen Hylding af Kongen i 1671. (Slesvig og Kronen S. 36, 181 Anm.).

bevise sig om, at jeg der ikke taler om det sekundære: Kongelovens Arvefølge, men om det primære: Kongens souveræne Adkomst til Slesvig. — Det evige Jag med Kongelovens Arvefølge bringer sommetider Hr. Erslevs sunde Omdømme ud af Ligevægt. Selv uden nogen som helst Kongelov vilde Fred. III's kvindelige Efterslægt have haft Arveret til hans lensfrie Besiddelser i Slesvig.

Som paavist lider Hr. Erslevs Kritik af visse Svagheder, og det fremgaar af alt, at han ikke — saaledes som jeg gennem et mangeaarigt Slid — har pløjet det frygtelige slesvigske Arkiv og den næsten lige saa besværlige samtidige Litteratur igennem, men hovedsagelig hjælper sig med nyere Skrifter om Emnet, og derved kommer til at begaa sære og sommetider store Fejl. Dette kunde opfordre ham til Skaansomhed i hans Dom over andre, men dertil mærker man intet. Han tror at sige noget aldeles fældende om min Bog ved at betegne den som et Stridsskrift; men hvad er hans egne Afhandlinger eller hele den øvrige Litteratur om Sagen vel andet end Kampskrifter i en Strid, der har oprørt vor lille Verden i tre Slægtled, og hvor det endnu ikke er lykkedes nogen at afsige den endelige Dom? Han bebrejder mig Hensynsløshed overfor visse fremmede, der fremturer i deres historiske Angreb paa os; men han er blind for, at han selv behandler en Landsmand paa en langt haardere Maade. Han beskylder mig for i „Slesvig og Kronen“ at have injurieret alle anderledes tænkende og benyttet urigtige Citater; men naar saadanne Beskyldninger ikke begrundes ved Henvisninger til de Steder, hvor Fornærmelserne og Citaterne formentlig findes, staar de kun som Vidnesbyrd om Dømmesyge. Han tillader sig endvidere at give mig Karakterer, som var jeg en Skoledreng, og mener jo endogsaa delvis at burde frakende mig Forskervne!

Nu vel! Det vilde være mig saare let at give igen med samme Mønt; men jeg ønsker ikke, at denne Sag neddrages yderligere i personligt Kævl, og jeg skal derfor afholde mig fra enhver Art af Gengæld.

Smaastykker.

2.

De saakaldte Marseller.

Af Karl Rasmussen.

21. Oktober 1745 udnævntes ved kgl. Ordre Henrik Bille til Egeskov, Landsdommer paa Fyen, og Frederik Hein til Stensgaard, Inspektør over Ryttergodsets Kirker, til at tiltræde en Kommissionsdomstol, som skulde dømme imellem Kongen og 36 Bønder i Vissenbjerg Sogn paa Fyen, der paastod at være Selvejere. Dommen, som afsagdes 8. April 1747, gav Bønderne Medhold; men da den kun var underskrevet af Bille, og Hein paa Forespørgsel erklærede, at han ikke kunde være enig med Præses i hans Kendelse, forlangte Rentekammeret Akterne indsendte og lod Højesteretsprokurator Lowson undersøge, om der var Grundlag for en Appel til Højesteret. Han blev imidlertid ikke færdig med sine Undersøgelser, inden Appellationsfristen var udløben, og da Bønderne desuden tilbød Forlig med Hensyn til deres Afgifter, fik Kommissionsdommen Lov til at staa ved Magt, og Akterne i Sagen blev liggende i Rentekammerets Arkiv. Naar Lowson taler om Sagens store Vidtløftighed, har han ikke helt Uret; Akterne fylder 4 mægtige Protokoller paa c. 2000 Foliosider hver. Og to af disse Protokoller er fyldt med Afskrifter af de Dokumenter, som Bøndernes Sagfører, Søren Borring, har ladet fremlægge for at vise, at deres Gaarde fra Arilds Tid var Selveje; det er en utrolig Mængde Skøder, Pantebreve, Tingsvidner og Husbondholdsbreve — et Vissenbjerg Diplomatarium fra 1500 til 1740.

Nogle af Gaardene har mistet deres gamle Skøder i Krigens Tid, ved Ildebrand eller ved en af de mange Processer, de tidligere har ført; men der er andre, som kan fremlægge Adkomstbreve for hver eneste Ejer lige fra Aar 1500. Af de gamle Pergamentbreve var nogle vanskelige at læse, og man har maattet nøjes med at angive Indholdet; men de fleste er afskrevet ordret, og gennem dem faar man Indblik i et lille, selvstyrende Bondesamfund, hvor gammel Sæd og Skik holdt sig sejgt. Vissenbjerg Sogn er en mager Egn; der var ikke Jordbund for Herremænd. Og Embedsmændene mærkede man ikke meget til; paa Tingstedet, der laa paa Gadsbølle Mark, sad en Bonde som Dommer, og Degnen eller en Bonde var Skriver. Vissenbjerg Birketing blev nedlagt ved Ryttergodsets Oprettelse 1680; før den Tid er næsten alle de afskrevne Tingsvidner udstedt der. Formen for disse er omtrent den samme, som kendes fra O. Nielsen: Gamle jyske Tingsvidner; det hedder, at en Mand var inden fire Stokke og vidnede, at han bedes, fik og fremlægte et fuldt Tingsvidne af otte trofaste Dannemænd, at han skødte og fuldt afhændte en Ejendom med alt dens Tilliggende af Ager og Eng, Hus og Haugerum, Fægang og Fiskevand, Forte og Fæled o. s. v.

Men der er et ejendommeligt Ord, som atter og atter kommer igen; der tales i saa godt som alle Skøder om et Antal Marsel eller Marseller Jord; det freinhæves ogsaa af Bøndernes Sagfører, at disse Gaarde er delt i Marseller, og han synes deri at se et Bevis for, at de er Selveje. Ordet Marsel findes i Kalkars Ordbog over det gamle danske Sprog; der siges her, at det rimeligvis stammer fra det tyske Marzahl. Denne Forklaring skyldes Kolderup Rosenvinge; men de to Stykker om Marke-Rebning, han anfører i Gamle danske Love efter to Recesser, som er udstedt af Kristian III i Aarene 1547 og 1551, synes dog snarere at vise, at Marsel er det samme som Mark Sølv's Jord. Denne Forklaring er da ogsaa forlængst fremsat af C. Paludan-Müller; han skriver i sine Studier t. Danm. Hist. i d. 13. Aarh.¹⁾: „Som en Levning

¹⁾ Videnskab. Selsk. Skr. 5. R. IV, 253 f.

holder sig længe Ordet Mark Sølv's Jord, indtil ogsaa det rent glemmer sin Herkomst og kalder sig Marsel Jord“.

Udtrykket Mark Sølv's Jord er jo kendt fra den saakaldte Guldvurdering; denne var allerede 1231 forældet; men blandt de Dokumenter, der findes afskrevet i Domsakten, er et Kongebrev fra 1386 paa 8 Mark Sølv's Jord, og naar der saa 1509 tales om 9^{1/9} Marsels Jord og 1744 om en Gaard paa „9 saakaldede Marseller“, maa det være berettiget at slutte, at vi her har det samme Ord, blot mere og mere mishandlet i daglig Tale, efterhaanden som dets oprindelige Betydning er glemt.

Allerede Flertalsendelsen viser jo, at Bønderne ikke anede nogen Forbindelse mellem deres „Marseller“ og de Marker, de stadig regnede med, f. Eks. naar de vejede Hør; det var selvfølgelig ogsaa forglemmt, at Benævnelsen stammede fra en Vurdering, som angav Jordens Pengeværdis; 1750 havde jo ingen Interesse af at huske, hvor meget Jorden var værd paa Valdemarstiden. Men skønt det tit nok siges, at en Gaard har været agtet for saa og saa mange Marseller „fra Arilds Tid“, saa ved dog tilsyneladende enhver Bonde i Vissenbjerg, hvad og hvormeget en Marsel er. For at nævne et bestemt Eksempel, saa lod Landsdommer Jens Lassen 1674 gøre Udlæg i Gaarden Nr. 3 i Kjeldstrup for Penge, der stod i Restance. Udpantningen blev foretaget af Vissenbjerg Birkedommer, Mads Jensen i Kolbjerg, og 4 Vurderingsmænd, og da Gaardens Indbo ikke slog til, blev der gjort Indførsel i Halvdelen af dens Jord, som udgjorde 11 Marseller. Det hedder herom i Pantebrevet: „Og som vi intet videre af Løsøre til fornøjelig Betaling fandt, have vi saa til Summens Fyldestgjørelse, som er hundred og ti Sletdaler 14 sk., gjort Hr. Landsdommer Jens Lassen Indførsel udi halvesiette Marseler Jord, til den jordegne Bundegaard liggende, Peter Jensen paaboer, først udi de tvende Maal Vestenbye, kaldet Lindøe, samt begge Routz Lycker og Routz-maal, rent ud af Gettebanken, samt det Maal paa Kielstrup Skov, item Toften ved Gaarden og saa fremdeles af bem. Peder Jensens Gaards Grund til 5^{1/2} Marseler Jords Fyldestgjørelse, hvilken Jord og Grund, Ager og Eng, Under- og

Overskov, samt for og paa Grunden liggende Huse vi tillige med forskrevne Løsøre Hr. Landsdommer Jens Lassen til fuld Betaling haver udlagt og han sig saa nyttig at gjøre, som han ved og kan“. Desværre faar vi ikke at vide, paa hvad Maade Vurderingsmændene opmaalte de $5\frac{1}{2}$ Marseller Jord eller hvor stort Areal de udgjorde, og det kan ikke nytte at beregne Arealet af Lindø, det Maal paa Kjeldstrup Skov o. s. v. Pantebrevet nævner kun de Maal og Løkker, P. Jensen ejede ene, og siger ikke noget om, hvor meget der yderligere blev taget af den rebdragne Jord, hvor hans Agre laa „i Fled“ mellem de andre. — Markbogen fra 1683 viser nemlig, at de 4 af Kjeldstrup Gaarde havde deres meste Jord liggende „i Fled“, mens Nr. 1 havde al sin Jord samlet i Løkker og Maal. Det samme var Tilfældet med flere Gaarde i andre Byer; men ogsaa saadan Særjord kunde være „delt i Marseller“.

Adskilligt tyder paa, at en Marsel var en nogenlunde konstant Størrelse, et bestemt Stykke Agerjord med en tilsvarende Del i Eng, Skov o. s. v.; jo flere Marseller en Gaard tæller, jo flere Svins Olden har den som Regel ogsaa. I de Hundreder af Skøder nævnes der imidlertid kun, at et Antal Marseller skødes og afhændes; som Regel er ikke engang Prisen angivet. Derimod findes Gaardens Marseltal ofte opgivet i Skiftebreve; jeg har paa medfølgende Liste sammenstillet Tallet for 12 af de 36 Selvejergaarde. Som Regel siges det ogsaa, hvor meget hver Marsel kan agtes for; men denne Pris er meget forskellig. Dette behøver dog ikke at betyde, at Marsellerne er af ulige Størrelse. Jorden i sig selv var ikke meget værd, og Værdien rettede sig mest efter Ejendommens Tilstand, saa den samme Gaard, der 1706 kun anslaaes til 6 Rdl. pr. Marsel „paa Grund af Bygningernes Brøstfældighed og den ringe Besætning“, kan 1744 vurderes til 38 Rdl. pr. Marsel. Men da laa der ogsaa 10 jordløse Huse paa Gaardens Grund, og Kapitalværdien af deres Lejeafgift synes at være større end hele Vurderingssummen. Det er ogsaa ganske anderledes Priser end dem i Skiftebrevene, der er Tale om, naar der en sjælden Gang sælges til fremmede; da en Ritmester Wulf

1740 køber to Gaarde i Gadsbølle, giver han over 1300 Rdl. for de 12 Tdr. Hartkorn.

Mens altsaa Priserne varierer fuldstændig regelløst, viser Udsæden sig at staa i ret godt Forhold til Marseltallet; den er gerne lidt under 2 Tdr. Korn pr. Marsel, vel at mærke naar man benytter de Udsædstal, som i en Del Tilfælde findes i Skiftebrevene. Da jeg for at finde samtlige Gaardes Udsæd gik til Krigs- og Portions Jordebogen af 1718, viste det sig, at alle Udsædstal var langt lavere end Skiftebrevenes. Saaledes havde Nr. 2 i Kolbjerg 1710 en Udsæd paa 22 Tdr. af alle Sædarter og 1723 21 Tdr.; det er da ikke sandsynligt, at den 1718 kun skulde have en Udsæd paa 16 Tdr., som Jordebogen vil paastaa. Og paa andre Gaarde er Forskellen endnu større, saa Jordebogens Tal er sikkert helt igennem for lave. Skiftebrevenes Tal kan man derimod stole paa; paa det Omraade er en Forsamling af Bønder de rette sagkyndige, og der er god Overensstemmelse mellem disse Udsædstal og Gaardenes Areal, beregnet efter Modelbøgerne i Kristian V.s Matrikel. Det har sine Vanskeligheder at beregne, hvor meget der aarlig blev besaaet; thi Sædskiftet er meget forskelligt. Vissenbjerg Jord var gennemgaaende mager og trængte til megen Hvile; naar den i 2 Aar havde været tilsaaet, mest med Havre, Boghvede og Rug, hvilede den gerne i andre 2 Aar; men der var ogsaa Jord, der efter de 2 Aars Sæd hvilede i 3—4—5—6 Aar.

Gaar man ud fra, at det besaaede Areal var lige stort fra Aar til Aar, viser Arealet sig at stemme med Udsæden undtagen for de to Gaarde i Bred, der har et aarlig dyrket Areal af 3—3¹/₂ Td. Ld. pr. Marsel. Forskellen fremkommer derved, at næsten al Gaardenes Jord siges at hvile i kun eet Aar efter 2 Aars Dyrkning, og dette Sædskifte er lidt usandsynligt, navnlig i Betragtning af, at Nr. 9, som 1683 skal have haft et aarlig besaaet Areal paa 36 Tdr. Ld., 1712 kun har en Udsæd paa 24 Tdr. Korn; den meste Udsæd er endda Havre, som jo næppe kan besaa een Tønde Land, endsige halvanden. Men ganske vist var de to Gaarde noget for sig; de var de to eneste Selvejergaarde i Byen, og de havde Særjord ligesom Nr. 1 i Kjeldstrup, der ogsaa havde særlig stort

Tilliggende, saa de kunde selv bestemme deres Sædsifte. De havde 1683 henholdsvis 18 og 26 Læs Høslet, mens Fæsterne i samme By kun havde 8—10, og 8—18 Svins Olden mod Fæsternes 2—4, og deres Hartkorn var efter nye Matrikel $8\frac{3}{4}$ og 10 Tdr., mens det efter den gamle kun var 5 Tdr. 3 Skp. for hver. Som bekendt blev Hartkornet i det hele sat ned ved Matriklen af 1688; blandt Vissenbjerg Selvejere er dog flere sat op; men i dette Tilfælde er Forhøjelsen paafaldende stor og tyder paa, at de to Gaarde 1683 har været i særlig god Tilstand, som saa maaske i Ryttergodsets Dage er blevet noget ringere. ❧

Selv om det altsaa ser ud til, at en Marsel i Vissenbjerg Sogn har svaret til ca. 2 Tdr. aarlig Udsæd eller 4—5 Tdr. Agerjord, saa er det jo ikke givet, at en Marsel eller Mark Sølv Jord til alle Tider eller alle Steder har været det samme. Men det er dog paafaldende, at Prof. Steenstrup mener at kunne beregne Udsæden paa en Mark Gulds Jord i 14. Aarh. til omtrent 2 Øre, d. v. s. 10 Tdr. Korn, eller $1\frac{1}{4}$ Td. pr. Mark Sølv; naar man erindrer, at Udsæden fra Vissenbjerg mest bestaar i Havre, som har ringe Udsædsevne, bliver Forskellen paa Tallene fra 14. og 18. Aarh. ikke stor.

Naar jeg har medtaget Arealet for de to Gaarde i Kjeldstrup, hvis Marseltal jeg ikke kender, er det fordi de 4 andre Gaarde tilsammen tæller 38 Marsel; hvis man regner, at de to Gaardes aarlig besaaede Areal, som er 20 Tdr. Ld., svarer til 10 Marsel, faar vi altsaa for samtlige Byens Gaarde 48 Marsel. Under Forudsætning af, at disse engang har været lige saa mange Mark Sølv, har Byens 6 Gaarde tilsammen udgjort 6 Mark Gulds Jord, og en Mark Gulds Jord var jo netop paa Valdemarstiden en normal Gaard.

Der bliver under Processen gjort gældende af Bøndernes Sagfører, at hans Principalers Gaarde „fast haver haft lige Ret med erigerede Stamhuse“, idet Arvingerne altid har benyttet deres Løsningsret, naar Gaarden er kommet i adelige Personers Besiddelse, og at Gaardene derfor fra Arilds Tid er gaaet i Arv og Skifte fra Arving til Arving. Og de afskrevne Skøder viser, at han har Ret; der er i alt Fald nogle Gaarde,

Byens Navn og Gårdens Nr.	Gårdens Hart- korn			Marseltal	Pris pr. Marsel	Udseed	Dyrket Areal	Aarlig besaaet Areal	Aarlig besaaet Areal pr. Marsel
	Tdr.	Skpr.	Fdkr.	Alb.	Rdl.	Td. Korn	Td. Land	Td. Land	Td. Land
Kolbjerg Nr. 2	7	4	2	2	12	22	46	20 $\frac{1}{2}$	1,7
Skalbjerg Nr. 6	3	4"	"	"	4 $\frac{1}{2}$ s	7 $\frac{1}{4}$	16 $\frac{1}{2}$	7 $\frac{1}{2}$	1,7
— - 9	3	2	1	2	6 $\frac{2}{3}$ s	9 $\frac{1}{8}$	20 $\frac{1}{2}$	10	2
— - 12	5	7	3	1	8	"	38	17 $\frac{1}{2}$	1,9
Skovby Nr. 6	6	4	1	2	9	"	51	21	1,9
Bronstød Nr. 2	6	7	3	1	11	17 $\frac{3}{4}$	32	15 $\frac{1}{8}$	1,7
Bred Nr. 5	8	6	0	2	9	"	55	35	3,5
— - 9	10	0	0	1	10	24	55	36	3
Kjeldstrup Nr. 1	7	0	0	2	12	29	64	30 $\frac{1}{2}$	2,2
— - 2	3	3	3	2	14	"	29	14 $\frac{1}{8}$	1,8
— - 3	4	4	2	2	8	"	43	20	1,8
— - 5	2	0	3	2	11	"	18	8 $\frac{1}{2}$	1,7
— - 4	3	6	"	"	5	"	32	14	"
— - 6	1	1	"	"	"	"	12 $\frac{1}{2}$	6	"

som fra 1500 til 1740 har været i samme Familjes Eje. Tillige var jo Vissenbjerg Sogn en afsides og gammeldags Egn, saa det er intet Under, at Overleveringen fra Fortiden blev holdt i Hævd, navnlig i disse Selvejergaarde, som havde et helt lille Arkiv af gamle Pergamentbreve liggende, og det er derfor ikke saa usandsynligt, som det maaske ved første Øjekast kan synes, at Sporene af en Jordvurdering fra Valde-marstiden har kunnet holde sig blandt Vissenbjerg Selvejere til Midten af det 18. Aarhundrede.

Anmeldelse.

Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse.

Aktmæssig fremstillet ved Joakim Larsen. Kbhvn. 1914.

Den stærke Misstemning, der har bredt sig i den danske Lærerstand paa Grund af den efterhaanden hyppigere Anvendelse af Skolelovens Afskedigelsesparagraf (§ 8), har forhindret Afholdelsen af de paatænkte Festligheder i Anledning af 100-Aarsdagen for Udstedelsen af de kgl. Anordninger om Almue- og Købstadskolevæsenet af 29. Juli 1814. Jubilæet er dog paa anden Maade blevet fejret, nemlig ved Udgivelse af adskillige, forlængst planlagte Værker, af hvilke „Lærerne og Samfundet 1814—1914“, der har til Hensigt at skildre Lærernes Indsats i Samfundslivet i det forløbne Aarhundrede udenfor deres egentlige Skolegærning, har haft en stor Stab af Medarbejdere og under sin hæftevise Fremkomst er bleven fulgt med stor Interesse i Lærerkreise.

Det anseeligste Jubilæumsværk er dog den med Kultusministeriets Understøttelse af Etatsraad, fhv. Skoledirektør Joakim Larsen udgivne store Aktstykkесamling: „Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse, aktmæssig fremstillet“.

Den anerkendte Skolehistoriker, som tidligere i værdifulde Arbejder har behandlet vor Folkeskoles Historie¹⁾, har indledet Værket med en meget interessant Oversigt over Skolelovens Forudsætninger, Forarbejder og Tilblivelseshistorie.

Love af 1814. Oplysningstidens sildefødt og noget for-

¹⁾ Bidrag til Københavns offentlige Skolevæsens Historie. Kbhvn. 1881. Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818. Kbhvn. 1893, og Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818—1898. Kbhvn. 1899.

krøblede Affødning, skyldtes jo to pædagogiske Retninger, som først brødes med hinanden, men tilsidst under Tidens stedse ugunstigere Kaar resigneret samarbejdede. Resultatet blev da et Kompromis. Den ene Retning, repræsenteret af Mænd som O. Høegh-Guldberg og Biskop Balle, vilde en Udvikling paa den bestaaende Grund, der var lagt ved Christian VI's Skoleanordninger af 23. Januar 1739 og 29. April 1740; de forstod, at Tiden krævede nogen Udvidelse af de her givne Rammer, men havde ingen synderlig Tro paa eller Lyst til Indførelse af nye Fag eller nye Undervisningsmetoder. Den anden Retning, hvis vigtigste Repræsentanter vare Kantsler I. A. Cramer og Brødrene Reventlow, var den nye Oplysning i helt udformet Skikkelse. Dens Mænd havde store, lyse Tanker om, hvad der vilde kunde naaes ved Indførelse af den paa Rousseauske Tanker byggede, paa Reckan i Brandenburg af Friherre von Rochow praktiserede, Methode til Almueundervisning, og ønskede Udvidelse af Undervisningstiden og Indførelse af flere Fag. Deres Bestræbelser gik ud paa, af Almue at gøre et Folk.

Begge Strømninger vare repræsenterede i den 1789 nedsatte store Skolekommission („Kommissionen for de danske Skolers bedre Indretning“), og Brydningerne imellem dem vare for en Del Skyld i, at Kommissionen brugte ikke mindre end 25 Aar for at naa det endelige Resultat.

Reventlowerne betegnede Initiativet i denne Kommission og prægede den stærkt i dens første Periode (1789—99), da den skabte Seminarierne paa Blaagaard (1791) og paa Brahetrolleborg (1795), foranledigede Udgivelsen af den nye, saakaldte „Balles“ Lærebog (1791) og udarbejdede Udkastet til Landsbyskoleloven. Grev Ernst Heinrich von Schimmelmann (som forøvrigt kun var Svoger til den ene af Brødrene Reventlow, ikke som Etatsraad Larsen synes at mene (S. X) til dem begge)¹⁾ var den velvillige Formand, som i Gærningen, ved den 1786 indførte Skolereform paa sit Grevskab Linden-

¹⁾ Ernst Schimmelmann og Johan Ludvig Reventlow vare gifte med Søstrene Charlotte og Sybille Schubart. Christian Reventlows Hustru var født von Beulwitz.

borg¹⁾, havde bevist sin stærke Interesse for Sagen, men som var for optagen af anden Embedsvirksomhed til at kunne lægge noget synderligt Arbejde her.

Reaktionen mod det Forslag til Landsbyskolens Ordning, som Kommissionen i 1799 indleverede til Kancelliet og Statsraadet, hvor det hvilede i flere Aar, indledes af den skarpe Kritik, som Hertug Friedrich Christian af Augustenborg i sin Egenskab af Geheimestatsminister underkastede det (1802). Hans Votum er af allerstørste Interesse ikke alene som Indlæg i Skolesagen, men ogsaa som menneskeligt Dokument til Studiet af Hertugens ejendommelige Personlighed. Medens Reventlowerne repræsenterer den idealistiske, optimistiske, undertiden noget sentimentale Oplysningstid, lære vi i Hertugen Tidsalderens nøgterne, tørre, lidt ærgerligt korrekte Side at kende. Hans Kritik vender sig imod Forslagets Hjærte. Hertugen vil vel en Almueoplysning, men en stærkt begrænset, en Besked om det nærmestliggende, praktisk nødvendige, ikke en Skole, der kan tænkes at ville hæve Bondebefolkningen op over dens Stands Grænses. Høegh-Guldbergs Tanker om en kasteagtig Samfundsordning genfindes her, omend i en gennemkultiveret Mands humaniserede Form.

Men dernæst kritiserer han haardt Forslagets ganske vist ogsaa uklare, ubehjælsomme Form og endelig dets Plan om Skoletilsynet, hvor han finder det gamle gejstlige Tilsyn, der skulde bibeholdes, og det nye sagkyndige Tilsyn, der skulde indføres, paa uheldig Vis sammenblandet til et Urede.

Hertugens Indvendinger, som C. Reventlow ivrigt søgte at imødegaa, blev vel ikke dræbende for Sagen, men bidrog sammen med Tidsforholdene til at udsætte dens Gennemførelse,

¹⁾ Hans Skolereglement for Grevskaftet Lindenborg (med dertil hørende Instruktion for Lærerne), kongelig konfirmeret under 29. Septbr. 1786, findes ikke aftrykt i Aktstykkesamlingen, ligesaa lidt som Johan Ludvig Reventlows Reglement for Brahetrolleborg af 1783, der var dets Forbillede. De vare dog de to ældste Reglementer for danske Skoleordninger af ny Type. Derimod findes (under VI) Christian Reventlows Reglement for Christianssæde Gods (1792), hvilket ganske vist, med faa Ændringer, er som de to ældre.

og da denne endelig fandt Sted, blev Skoleordningen kendeligt præget baade af Tidens materielle Fattigdom og af dens aandelige Reduktion.

Hele Indledningen rummes paa 23 Sider, men er i sin mættede og sammentrængte Skikkelse overordentlig indholdsrig. Den bringer for dem, der kende Etatsraad Larsens Skolehistorie 1784—1818, intet egentlig nyt, men viser ligesom denne Forfatterens solide Viden, hans Herredømme over et stort Stof, hans Varsomhed i Bedømmelse af Personer og Retninger, hans Bestræbelse for at gøre Ret og Skel; — men ogsaa, at hans Retfærdighed imod Rationalismens Mænd er en tilkæmpet.

Aktstykkesamlingen falder i 4 Afsnit: A: Landsbyskolen; B: Købstadskolen; C: Københavns Skolevæsen; Tillæg: Seminarireglementet.

Ligesom Landsbyskolen og Drøftelsen af dens Reform var den Skolesag, der uden Sammenligning interesserede Datiden mest, saaledes vedrøre ogsaa langt de fleste og vigtigste af de meddelte Aktstykker den.

Under I—XVIII findes Forestillinger, Kommissorium, Betænkninger, Udkast, Reglementer, Anmærkninger, Hertugens Kritik osv. — fra Biskop Balles Forestilling om Skolevæsenets Forbedring paa Landet af 1785, og til selve den kgl. Anordning om Almueskolevæsenet paa Landet af 1814.

Aktstykkerne XIX—XXIX ere de tilsvarende Forarbejder og Reglementer for Købstadskolerne og det københavnske Skolevæsen, og endelig gives under XXX Seminarireglementet af 1818.

Udgaven er anlagt paa at fyldestgøre de Krav, den moderne Udgivertechnik stiller. Aktstykkerne, der indenfor hvert Afsnit ere aftrykte i chronologisk Orden, ere saa godt som overalt (hvorfor ikke overalt?) gengivne bogstavret og meddelte i deres Helhed eller i større Brudstykker. Det vilde have været heldigt, om de Tilfælde, hvor Udeladelser ere skeete, havde været noget tydeligere betegnede.

Værket er forsynet med fornødne Noter og gode Sag- og Navnregistre.

Alexander Rasmussen.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Flere Gange er der her i Tidsskriftet (saaledes 8. R. II, 99 f., III, 37 ff.) dvælet ved den oftere fra tysk Side hørte Paastand om, at Vestjydernes Talesprog ikke var dansk. Januarforeningen har derfor forelagt bekendte tyske Sprogmand følgende Udtalelse med Forespørgsel, om de kunde tiltræde den: „Om Vestjydskens Danskhed er der ingen Strid mellem tysk og dansk Videnskab“. Denne Erklæring er bleven underskrevet af Prof. *O. Behaghel*, Giessen, Prof. *H. Collitz*, Baltimore, Prof. *S. Feist*, Berlin, Prof. *A. Gebhardt*, Erlangen, Prof. *H. Gering*, Kiel, Prof. *A. Heusler*, Berlin, Prof. *H. Hirt*, Giessen, Prof. *O. Jiriczek*, Würzburg, Prof. *E. Mogk*, Leipzig, Prof. *R. Much*, Wien, Pr. Docent *Wolf von Unwerth*, Marburg, Prof. *F. Wrede*, Marburg.

J. S.

Ved kgl. Anordning af 1814 med dertil knyttet „Reglement“ gaves der i borgerlig Henseende de danske Jøder i alt væsentligt samme Rettigheder og Pligter som andre danske Borgere, og deres Samfunds Administration m. v. ordnedes. Paa Hundreedaarsdagen herfor har en Kreds af Mosaisk Trossamfunds Medlemmer ladet udgive *Mindeskraft i Anledning af Hundreedaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814*. Det indeholder, udarbejdet af Raadhusbibliotekar Jul. Salomon, først en kort Oversigt over Jødernes Stilling i Udlandet (Europa) hovedsagelig i det 18. Aarh., dernæst en mere udførlig Rede-

gørelse for deres Forhold i Danmark i de ca. halvandet Hundrede Aar fra deres første Bosættelse her indtil 1814.

I en værdig og dog upedantisk Stil fremstilles, støttet paa adskilligt Materiale, de vanskelige Kaar, hvorunder Jøderne i Danmark levede, men som gennemgaaende dog var bedre end i andre Lande, fordi Jøderne i disse langt mere end hos os led under en fanatisk, inhuman Tradition og Autoriteternes Vilkaarlighed. Ogsaa „Oplysningstidens“ Krav kommer herhjemme mere end andetsteds Jøderne blivende til gode, men i selve det dansk-jødiske Samfund opstaar der samtidig stærke Brydninger mellem en stivnet og stivsindet Ortodoksi, forbundet med Frygt for Amalgamering, og friere Ideer forbundet med Ønsker om aandelig Vekselvirkning med Omverdenen. Skildringen heraf faar yderligere Fylde gennem de mange interessante Bilag, og den hele Redegørelse viser, hvordan Bestræbelserne baade ude- og indefra tilsidst fører til den formelle Ligestilling, som Ao. af 1814 giver Udtryk for, og som i Tiden derefter følges af den reale, hvorved danske Jøder bliver danske.

Skriftets sidste Del optages af Arkivalia ved Bibliotekar Fischer. Disse Gengivelser (delvis fotografiske) af Epitafier, Testamenter, Kontrakter, Skifteregistreringer, Lister over Foræningsmedlemmer m. v., i Original og i Oversættelser og forsynede med personalhistoriske Noter — et med megen Omhu og Kyndighed foretaget Arbejde —, frembyder en ikke ringe almen Interesse ved Siden af den lokale og specielle. Som Helhed gør det smukt udstyrede Jubilæumsskrift baade Udgivere og Forfattere Ære.

M. R-n.

Ifølge Meddelelser i Dagspressen og i en Artikel i „Svensk Tidskrift“ 1914, 2. Hefte af Professor i Lund Sam. Clason, er Henning Hamiltons Papirer den 16. Januar 1914 paa Hundredaarsdagen efter hans Fødsel for største Delen blevet tilgængelige for Offentligheden. Bl. a. Professor Clason er beskæftiget med Undersøgelsen og Bearbejdelsen af dette betydningsfulde Efterladenskab; han har i svensk „Historisk Tidskrift“ 1914, 2. Hæfte, offentliggjort en Afhandling „Skodsborgmötet och Ulriksdalskonferensen“, hvor han har anvendt Dele deraf.

Fra anden Side vil der blive meddelt et Udvalg af Hamiltons Breve og Papirer, og endelig vil der blive udgivet en efterladt Afhandling „Ett bidrag til min tids historia“ af Henning Hamilton 1863—64, særlig vedrørende den paatænkte Alliance mellem Danmark og Sverige.

Som en Prøve paa de Hamiltonske Breves Indhold har Professor Clason offentliggjort 4 Breve i det nævnte Hefte af „Svensk Tidsskrift“, nemlig Breve til Hamilton fra C. Hall, General I. M. Björnstjerna, Louis de Geer og P. Vedel i Aarene 1863—64. Hvert af disse indeholder betydningsfulde Enkeltheder; men i Særdeleshed er P. Vedels Brev af 1. August 1864 meget interessant. Det belyser saavel hans Tro paa Fredslutningens Foreløbighed, som de Grunde, der bragte ham til at billige, at Ministeriet Monrad lod Konferencen i London gaa fra hinanden uden Resultat. Tillige bekræfter Brevet de af M. Rubin foran S. 123 fremsatte Bemærkninger om den Opfattelse, der gjorde sig gældende i de forskelligste Kredse i Danmark i 1864 med Hensyn til en Bevarelse alene af et „Slesvig, nord for Flensborg“.

Vedels Brev er et af de faa hidtil offentlig kendte, mere personlig prægede Breve fra ham og har ogsaa derfor en særlig Værdi, selv om det ingenlunde bør glemmes, at han visselig ogsaa i dette Brev skrev som Diplomat til Diplomat. Da Brevet i det svenske Tidsskrift for mange danske Læsere kan være vanskelig tilgængeligt, gengives den væsentligste Del deraf her¹⁾.

„Vi faae nu en Fred, der næsten ikke lader os nogen Udsigt til en Fremtid. Jeg kan godt forstaae at man fortvivler om at Danmark kan overstaae en saadan Prøvelse, og naar jeg personligen ikke kan opgive Haabet, saa er det vel snarere et Instinkt end en reflecteret Tro. Og dog er der et Slags Raisonnement som ligger til Grund for mit Haab om at det sidste Ord ikke er sagt ved en Fred, som berøver os hele Slesvig med den største jyske Enclave og alle de jyske

¹⁾ Et Par Trykfejl i Aftrykket i „Svensk Tidsskrift“ er her, efter Aftale med den svenske Udgiver, rettet.

Vestøer. Jeg hører nu saa mange beklage at vi ikke i London toge Aabenraa—Hoyerlinien! Mig forekommer det godt og uagtet jeg ikke i Alt billigede hvad vi gjorde eller rettere undlode i London, saa skal jeg dog altid være rede til at forsvare vor Regering og vore Underhandlere i en Politik, som havde store Chancer for sig og som kunde med lidt Held have ført til et virkelig antageligt Resultat. Saaledes som Forholdene nu ere, vilde jeg ansee det for bedst at bestræbe sig for gode finansielle Betingelser men ikke give det Mindste for en unyttig Stump af Nordslesvig, der desuden kunde give Freden Udseende af at have taget det mindste Hensyn til Nationalitetsforholdene. Langt hellere en Fred, som af Alle erkjendes ikke at hvile paa noget som helst Princip, thi den har langt mere Udsigt til ved en Lejlighed der vel ikke vil altfor længe vente paa sig, at blive revideret paa en virkelig Basis, den være sig nu politisk-historisk eller national. Lad hellere Tyskerne incorporere den hele danske Nationalitet i Nordslesvig og den største jyske Enclave i Tydskland, end en Stump, som maaskee vilde mangle Styrke til at gjøre energisk Modstand mod Fortydsknigen. Als og Dyppel samt Flensborg maae vi have, hvis Besiddelsen skal have nogen Betydning, og maaskee vil nogle Aars tysk Regering fremme de danske Sympathier langt sydligere i Slesvig end alle vore positive Bestræbelser kunne det.

Jeg haaber altsaa paa en tredie Akt i Dramaet og jeg nægter ikke, at jeg ønsker det ogsaa for Sverrigs Skyld og for Nordens Fremtid. Denne Tanke behøver jeg ikke at udvikle til Deres Excellence, thi jeg veed at Ingen har liidt som De netop i denne Retning.

For os gjælder det derfor, saasnart vi faae Ro, at tage med Iver fat paa vor egen Regeneration, og der er Meget at gjøre, gid det maa lykkes os at faae Eenhed og Patriotisme frem, thi derpaa er det især at det skorter os. Det gaaer op og ned i Verden, og vi kunne naar vi alvorlig vilde det, endnu komme op igjen!"

A. Frs.

Den svenske Regering overdrog i 1912 Bibliotekar Isak Collijn systematisk at gennemgaa de gamle Pergamentblade,

som i det 16. og 17. Aarhundrede var brugt til Indbinding af Regnskaber, at give Efterretning om Bladenes Tal og videnskabelige Værd og at gøre Forslag om, i hvilket Omfang og paa hvad Vis Omslagene skulde løsnes fra Regnskaberne og overføres fra Arkiverne til det kgl. Bibliotek. Nu foreligger Collijns *Redogörelse för på uppdrag av kungl. Maj:t. i kammararkivet och riksarkivet verkställd undersökning angående äldre arkivalieomslag.*

Efter at have nævnt afdøde Overbibliotekar Klemming som den, der først havde Opmærksomheden henvendt paa de gamle Omslag, især saadanne, der havde været Blade i de ældste trykte Bøger, og som kunde tjene til Rekonstruktion af vigtige Palæotyper, giver Dr. Collijn Oversigt over det forhaanden-værende Materiale af Pergamenter; det er 25,649 Stykker i Kammerarkivet og 3,259 i Rigsarkivet; af disse viser kun en meget ringe Del sig at være trykte Blade, den store Mængde er Haandskriftfragmenter.

Som venteligt var, findes blandt Omslagene mangfoldige Blade af liturgiske Bøger, og disse vier Bibliotekar Collijn en særlig Interesse. Paa Grundlag af palæografiske lagttagelser og støttet til den Vejledning, der hentes af Helgennavne i Officier, i Kalendere og Litanier hævder han, at en Række Blade stammer fra England eller røber Paavirkning fra den engelske Kirke; det er ikke blot Fragmenter fra det 10. og 11. Aarhundrede, men ogsaa fra den følgende Tid; den første Gruppe vil tale om engelsk Missionsvirksomhed i Sverige, den anden Gruppe skulde vidne om en ubrudt Forbindelse med den engelske Kirke gennem det 12. og 13. Aarhundrede, en Forbindelse, som man har saare ringe Kundskab om i Sverige som i Danmark. Alene Haandskriftmaterialet — hos os saavel som i Sverige — bærer Vidnesbyrd, men vidner det om en egentlig kirkelig Forbindelse eller om Sejlads mellem Landene og en Udførsel fra England af de gode Skriveskolers Arbejde? Denne Tvivl kun for at ægge til Undersøgelser. Saadanne er det, Collijn tager til Orde for, idet han anbefaler, at alle Pergamentomslag fjernes fra Arkivalierne og faar deres Hjem i det kgl. Bibliotek; han peger paa deres Værdi for Sveriges

Kirkehistorie og ældre Kulturhistorie og haaber, at man fra mange Kanter vil kunne samle Blade sammen til Rekonstruktion af gamle Codices.

Næsten enhver Undersøgelse i svensk og norsk Middelalders Historie giver et Bidrag til vor gamle Historie, saaledes ogsaa Bibliotekar Collijns Arbejde; han nævner blandt Fragmenterne i Kammerarkivet Lektier af Vilhelm af Æbelholts og Kelds Officier, betydeligt afvigende fra de Redaktioner, der er offentliggjorte af Professor Gertz i *Vitæ sanctorum Danorum*. Men først og sidst indeholder Redegørelsen en stærk Tilskyn-delse til os.

E. J.

Eduard Wertheimer har i 1913 fuldført sin Levneds-skildring af Andrassy (*Graf Julius Andrassy, sein Leben und seine Zeit* II.—III. Bd. — I. Bd. er omtalt i *Hist. Tidsskrift* 8. R. III, 435—36). Hvad der præger Værket er stadig den omfattende Benyttelse af utrykt Materiale, og det er værd at mærke, at ikke alene private Papirer har staaet til Forfatterens Raadighed; baade paa Ballplatz og i Wilhelmstrasse er Udenrigsministeriernes Arkiver gjort tilgængelige for ham lige op til 1880. Paa en Række Punkter faar vi derfor nye Oplysninger om Østrig-Ungarns Ydrepolitik og Europas diplomatiske Historie i Halvfjerdsene.

Imidlertid gengives dette nye Stof ret ubearbejdet, en almindelig Fremstilling bliver der ikke Tale om, og den, der trygt vil bygge paa Wertheimers Bog, naar ikke til den historiske Sandhed. Det finder til dels sin Forklaring i, at Julius Andrassy i egentligste Forstand er Forfatterens Helt, der synes at vinde som i en Leg. Wertheimer fortæller ikke om den 15. Juni 1878, da Andrassy kørte den tyske Hovedstad rundt og i yderste Ophidselse besvor Kongres-Deltagerne om at „tvinge“ Østrig-Ungarn til at besætte Bosnien (Hohenlohe: *Denkwürdigkeiten* II, 230—31). Men Manglen bunder ogsaa i, at Bogen skal forsvare og forherlige det ungarske Standpunkt i Dobbeltmonarkiets Udenrigspolitik, den Arv, Magyarerne har modtaget fra Andrassy: Nødvendigheden af Forbindelsen med Tyskland og den mindst mulige Forandring i status quo paa Balkan.

Det er utvivlsomt for ikke at misrekommandere Forbundsføllen, at Wertheimer slutter sig til den traditionelle tyske Opfattelse af „Krieg in Sicht“ Episoden i 1875, skønt Andrassy dengang knap ansaa Freden for saa vel forvaret, som hans Biograf nu vil mene. Og netop fordi Forfatteren maa følge sin ungarske Minister-Heros i alt, rummer hans Redegørelse for Aftalerne med Rusland fra 1876—77 iøjnefaldende Svagheder, hvor mange hidtil ukendte Bevisligheder han saa fremfører.

Karakteristisk er her Bemærkningerne om Reichstadt-Forhandlingerne i Sommeren 1876. Wertheimer afviser sikkert med Rette den Gengivelse, der i Efteraaret 1908 fremkom i Fortnightly Review, men mon hans eget Referat er udtømmende? Faktisk havde Russerne fra første Færd en anden Opfattelse af, hvad der var aftalt (sml. II, 349, 352, 384—85), og en senere fortolkende Henvisning hos Wertheimer selv svarer ikke til det oprindelige Resumé. Her opfattes nemlig de russiske Erhvervelser i Asien som Æquivalent for Bosnien og Hercegovina (II, 323—24), medens det i 1878 hedder, at disse Lande skal kompensere Afstaaelsen af Bessarabien til Rusland (III, 58—59). Overfor Crispi refererede Bismarck ogsaa Aftalerne paa en anden Maade (Memoirer 42). Det er iøvrigt sin Sag, naar Wertheimer vil fremstille det, som om den tyske Rigskansler glædede sig over Reichstadt-Forstaaelsen (II, 329). Han skildrer selv sine Stemninger helt anderledes (Gedanken u. Erinnerungen II, 233), og den Beretning fra Bismarck, som Wertheimer gengiver længere fremme (III, 249), falder ganske i Traad hermed, idet Kansleren dengang søgte at knytte Czar-riget til Tyskland mod Indrømmelser i Orienten, én af Bogens afgjort nye Oplysninger.

Ovenfor er *Crispi Memoirer* bleven nævnt i forbigaaende. Paa de københavnske Biblioteker findes kun den tyske Oversættelse af andet Bind, der væsentlig vedrører Ydrepolitiken i Firserne (*Die Memoiren Francesco Crispi's. Erinnerungen und Dokumente herausgegeben von T. Palamenghi-Crispi*, 1912). Værket indeholder Oplysninger af Værdi om en Række af Datidens diplomatiske Spørgsmaal (f. Eks. Tre-Forbunds-Traktaternes Karakter), ligesom der er ganske livlige Optegnelser om Besøgene

hos Bismarck, men det interessante er det almindelige Indtryk, man faar af Francesco Crispi selv og det nye Italiens første Deltagelse i det europæiske Stormagtsspil: En nervøs og stadig tilbagevendende Skræk for fjendtlige Overfald og en ilter Lyst til gennem bestemt udformede Militærkonventioner at dække sig mod mere eller mindre indbildte Farer, der snart stammer fra russiske Planer paa Balkan, snart fra franske Foretagender i Nordafrika. Forslagene herom blev lige saa regelmæssigt afviste af de mindre lettroende Kabinetter som inopportune paa et saa tidligt Tidspunkt! Men hvad der navnlig slaar Læseren, er den sælsomme Frygt, som Crispi og hans Venner nærer for, at det unge Kongerige ikke skal blive regnet for jævnbyrdigt med de ældre Statssamfund. Det er navnlig overfor Frankrig, at disse Stemninger kommer til Orde. Besættelsen af Tunis har tilføjet Italien Saar, som det fordres, at Republiken selv maa lindre gennem „en Tilfredsstillelse af Italiens Interesser og Selvfølelse“, ja Crispi kræver formelig, at Ribot skal bane Vejen for en italiensk Erhvervelse af Tripolis i Petersborg og Konstantinopel. — Det var først Prinetti, der fattede, at det lønnede sig bedre at enes med Fransk-mændene angaaende Middelhavs-Spørgsmaalene end at harangere dem om Italiens „Ret til at blive respekteret“.

Erik Møller.

Daniels: *Geschichte des Kriegswesens*, Band I—VII, Sammlung Göschen, Leipzig 1910—13.

De syv smaa, populært affattede Bind er for de førstes Vedkommende hovedsagelig byggede paa Delbrücks Arbejder, for de senerees paa Speciallitteratur og paa Monografier af Forf. selv. Fremstillingen har paa Grund af Udgivelsesmaaden ret mange Gentagelser, men den er iøvrigt overskuelig og velskrevet, og den medtager eller omtaler kun saadanne Krigsbegivenheder, der efter Forf.'s Mening er typiske for de forskellige Tidens Krigsvæsen: Krigspersonellet, Vaaben, Forplejning, Taktik og Strategi. Samtlige disse Faktorer staar selvfølgelig i indbyrdes Sammenhæng, og et Skifte i nogle af dem paavirker derfor ogsaa de andre. Forf. søger at paavise de økonomiske Forholds,

de statlige Forholds og de aandelige Kræfters Virken paa hver Tids Krigsvæsen, hvorledes dette ændres med hine, og Afgørelserne, ved Siden af Magtforholdene og Førernes og de førtes personlige Egenskaber, beror paa, hvilket Land eller Folk i hver Periode der er Foregangslandet eller Folket. — Naar de opstillede Teorier skal anvendes paa de nu engang uomstødelige Fakta, maa de naturligvis jævnlig kortes eller strækkes, og Forfs.'s egen Kritik indbyder ofte til Modkritik, men gennemgaaende er hans Redegørelse nøgtern, og Forf. selv indprænter, hvorledes Livets Mangfoldighed stadig forstyrrer de tegnede Cirkler.

Forf., der er den nuværende Redaktør af „Preussische Jahrbücher“, bestræber sig øjensynlig for at være fuldkommen objektiv og upartisk. For eller mod hvem eller hvad han har mest Sympati eller Antipati lader sig vel skønne, men ikke ud over, hvad der er rimeligt, og langt mindre end, hvad der almindeligt er Tilfældet. — Hans Omtale af Krigen i 64 er egentlig venligere overfor den danske end overfor den preussisk-østrigske Krigsførelse. Han fremhæver vel Dybbølstormen som en tapper Daad og Overgangen til Als som en strategisk Bedrift, men har iøvrigt kun hvas Kritik tilovers for den tyske Hærledelse.

Værket, der paa sine i alt henved tusind Sider omfatter Tiden fra den graa Old til den russisk-japanske Krig incl., har for Anm., ganske vist fra hans Stade som Ikke-fagmand, været interessant og inciterende at læse.

M. R-n.

Nordiske Studierejser i Middelalderen.

Nordboerne ved Universitetet i Paris fra det 13. Aarhundredes
Begyndelse til det 15. Aarhundredes Midte.

Af

Ellen Jørgensen.

I.

„Paris sans pair“ hed det i det 13. Aarhundrede og længe efter i det gamle Frankrig, en Hyldest til den skønne og livlige Stad ved den brede Flod med Seine-øen, hvor den gamle Bys Kirker og Huse trængte sig tæt om Notre-Dame — med Store-Bro, der førte over til højre Flodbred, til den ny Stad, Handelslivets Centrum, — med Lille-Bro over til venstre Bred, hvor Quartier Latin begyndte at rejse sig, da Skolarerne snart efter Aar 1200 vandrede ud fra de snævre Gader paa Øen og fæstede Bo paa Højderne, hvor Sainte-Geneviève Abbedi hidtil havde ligget i landlig Fred sammen med Saint-Victor i Øst og Saint-Germain-des-Prés i Vest nede ved Floden.

„Paris sans pair“ sang Fransk mændene; mageløse Paris lød det i sirlige Ord og lærde Lignelser fra de fremmede, f. Ex. fra Bartholomæus Anglicus, der sammenligner det 13. Aarhundredes Paris med Oldtidens Athen — som Athen fordum fostrede Vismænd og var al Lærdoms

Kilde, er Paris nu Visdoms Moder, der samler Ungdommen fra alle Verdens Egne, — og han priser Byens Rigdom, dens Flod og Luften, der er god for dem, der dyrker Filosofien, dens skønne Enge og Bakkedrag, som giver de trætte Øjne Hvile efter Studierne¹).

Glimtvis træder Studenternes Paris, det 13.—14. Aarhundredes Paris, frem for os i Universitetets forskellige Akter, i Prædikener fra den Tid, i Formularbøgernes Studenterbreve, i Samtidens Krøniker²): Vicus straminum, hvor de filosofiske Forelæsningssale laa, hvor Studenterne sad paa det straadækte Gulv eller slet og ret i Støvet, — Kirkerne S. Cosmas et Damianus, S. Julianus og S. Maturinus, i hvilke den engelske Nation hørte Messe, holdt Møder og havde Nationskisten staaende, — Værtshuset paa Hjørnet ved S. Julianus, „Maanen“ i Englændernes Gade, „Falken“ ved Lille-Bro, „Sankt-Hans Hoved“, „Hanen og Hønen“, „Engelen“, „de to Sværd“, „Guldsægget“, „Skibet“ og de mange andre Værtshuse, som Studenterne søgte.

Væbnede kom Skolarerne til Paris, thi Rejsen er ikke uden Farer, ofte lyder Klager over, at de paa Vejen har mistet Bøger og Penge, hvorfor de beder om Henstand

¹) Paul Meyer: Paris sans pair. Bulletin de la société de l'histoire de Paris. 1883: 26—28. — Bartholomæus Anglicus: De proprietatibus rerum liber 15 cap. 57.

²) Denifle et Chatelain: Chartularium universitatis Parisiensis. — Denifle et Chatelain: Auctarium chartularii universitatis Parisiensis. — Lecoy de la Marche: La chaire française au moyen âge spécialement au XIIIe siècle d'après les manuscrits contemporains. Paris 1868. — Hauréau: Notices et extraits de quelques manuscrits latins de la bibliothèque nationale. Paris 1890—93. — Haskins: The life of the medieval students as illustrated by their letters. American historical review III 203 (1898). — Haskins: The university of Paris in the sermons of the 13. century. American historical review X 1 ff. (1904).

for Betaling. De kommer flere i Følge langvejsfra, Landsmænd holder sammen i den fremmede By. Nationsinddelingen ved Pariseruniversitetet var fra Begyndelsen vokset frem af det naturlige Forhold, at Folk fra samme Land og Egne fandt hinanden, og bag de 4 store Grupper, den franske, den pikardiske, den normanniske og den engelske Nation, skimter man talrige mindre Grupper¹⁾.

Først gjaldt det om at finde en Bolig. Et Par Kammerater delte Bolig, flere samledes i Kollegier, som snart i stort Tal grundlagdes i Paris. Skønt Universitetet støttede Studenterne over for Borgerne i Staden og regulerede Lejen ved en Boligtaxation, maatte Livet let blive dyrt i Paris, hvor saa mange Mennesker strømmede sammen.

Blandt den akademiske Ungdom var der vel baade rige og fattige, men der var næppe ret mange, som ikke kendte noget til Savn, naar Pengene slap op, og Forsendelserne udeblev fra Hjemmet i det fjerne; saa var der al Brug for godt Humør og kammeratlig Hjælp. Der er en Studenterhistorie fra det 13. Aarhundredes Paris om tre Kammerater, som delte Værelse og tilsammen kun havde een Kappe, hvorfor een af dem efter Tur gik paa Forelæsning, iført det dyrebare Klædningsstykke, mens de to andre sad hjemme i Kamret²⁾. Historien kan nok ogsaa berettes fra andre Tider og Steder.

Lige saa ofte som man hører Lovprisning over det skønne Paris, ligesaa ofte lyder Klagen over den dyre Stad; hver Røst til sin Tid.

Her er en Students rimede Nødraab til sin Moder.

¹⁾ Chartularium universitatis Parisiensis II 405.

²⁾ Acta sanctorum. Mensis Aprilis I 279.

Indigeo, me pauperies premit anxia; nummi
desunt, esuriens aere crumena vacat.
Heu careo libris quia sumptus prodiga nostrum
hausit marsupium Parisiensis humus.

— — — — —

Me circumveniunt quam plurima debita, perstat
creditor, exigitur fenus, amicus abest.

— — — — —

— — — — Indue matrem,
esse stude mater, esse noverca nega;
subsidium præsta, redimas vadimonia, mater,
me refove, tristem letificare stude¹⁾.

— — — — —

Iblandt Brevformularerne er Skrivelsen fra en Student til Hjemmet med Begæring om Penge ikke den sjældneste, og kommer der Bebrejdelser tilbage, kan Skolaren efter r'ormularen bittert svare: „Qui remorantur domi, judicant de absentibus, prout volunt, et dum sedent super ollas carniæ in saturitate panem edentes, illorum nullatenus recordantur, qui fame, siti, frigore ac nuditate opprimuntur in scholasticis disciplinis“²⁾. Det lyder forskrækkeligt,

1) Bibl. Pal. Vind. Cod. 246 Bl. 68' (sæc. XIII): „Jeg lider Nød, kummerfuld Armod piner mig. Penge mængler jeg, den graadige Pung gemmer slet ingen Mønt. Ak, jeg savner Bøger, thi det dyre Paris har tømt vor Pengepung. — — Mangfoldig Gæld trykker mig, min Kreditor er haardnakket, Aagerrente kræves, Vennen er borte. — — Vis Dig som min Moder, vær min Moder og ikke min Stifmoder, kom mig til Hjælp, indløs mine pantsatte Ejendele, Moder; trøst mig, gør den bedrøvede glad“.

2) „De, som er hjemme, dømmer om de fraværende, som de vil, og mens de sidder ved Kødgryderne og æder deres Brød, til de er mætte (II Mosebog 16. 3), mindes de slet ikke dem, som under Studierne lider Sult og Tørst og Kulde og mangler Klæder“.

men Modtagerne har vel læst et saadant Brev med tilbørlig Ro og Kritik.

Skolarerne var ikke de bedste Økonomer; den engelske Nation som Corpus aabenbarer sig i alt Fald som en yderst slet Husholder, der letsindigt sætter sine Midler over Styr og altid er i Pungenød.

Ungdommen levede i Nuet — i Lystighed, Sværmeri og Lidenskab; Vagantviserne vidner derom. Prædikenerne fra det 13. Aarhundredes Paris vidner ogsaa paa deres Vis; der er i dem megen Tale om Skolarer, som spilder deres Tid i Kroerne, hvor de drikker Vin og bygger Luftkasteller („castella in Hispania“), — om Optog og Dans gennem Gaderne med Blomster og Fakler ved Dag og ved Nat, — om Indbrud, Vold og Drab. Facultetsbeslutninger og kirkelige Dekreter fører samme Tale, og Krønikerne beretter, at Studenterne var et letbevægeligt Folkefærd. Man kan hos Matthæus Parisiensis læse Fortællingen om Pariserstudenterne, der en Foraarsdag i 1229 vandrer ud til St. Marcel for at tumle sig i det fri, de drikker Vin i en Kro derude, og Vinen behager dem, men om Prisen opstaar Strid mellem Værten og Studenterne, hvoraf megen Fortræd kom¹⁾.

Dog var der andre Ting, som kunde sætte Uro blandt Skolarerne, end Prisen paa Vinen i St. Marcel; der var Brydningen mellem den konservative og radikale Anskuelse i Filosofien og Theologien²⁾, der var Dominikanernes og Franciskanernes tidligste Prædiken, der greb de studerende stærkt, som vi erfarer af Ordnerens ældste Historie³⁾. Omslaget fra Sorgløshed til Alvor kom brat.

¹⁾ Matth. Parisiensis: Chronica majora ed. Luard III 166.

²⁾ Pierre Mandonnet: Siger de Brabant et l'Averroisme latin au XIIe siècle. Fribourg (Suisse) 1899.

³⁾ Chartularium universitatis Parisiensis I 106, 108. — Monumenta franciscana ed. Brewer I 24.

Herhen hører en Beretning, der forekommer som opbyggeligt Exempel i en af det 13. Aarhundredes Prædikener, en Beretning, som giver os et lille Billede af hine Tidens Quartier Latin. En Student sidder ved sit Vindu og hører Sang nede fra Gaden:

Li tens s'en veit
 Et je n'ei riens fait;
 Li tens revient
 Et je ne fais rien.

Den lille Sang tilskyndede Studenten til at blive Munk, fortæller Prædikanten¹⁾.

Om det stille Liv ved Bogen hører vi af gode Grunde ikke saa meget, selvom Studieplan og Examensordning er velkendt gennem Universitetets Akter; i Prædikenerne tugtes den lystige Student ofte nok, mens Skolaren, der ved Aftenstid gaar langs Seinen og tænker over sin Læsning, kun forekommer som et enligt lysende Exempel; i Brevformularerne præsenterer naturligvis den overmaade flittige Student sig for de hjemlige Myndigheder: „Scolas commaneo frequenter, omni die ad minus tres lectiones mihi utiles a magistro et sociis audiendo, et spero dum ad partes natales rediero quod tantum profecerim quod non solum meos coetaneos sed etiam quosdam meos magistros in facultate scholastica valeam superare“²⁾.

Det kunde være svært at rive sig løs og vende hjem; atter og atter lyder Anmodning om Forlængelse af Stu-

¹⁾ Hauréau: Notices et extraits III 341.

²⁾ „Skolerne besøger jeg hyppigt, idet jeg hver Dag hører i det mindste 3 nyttige Forelæsninger af Magistren og Kammeraterne, og jeg haaber, naar jeg vender hjem til mit Fædreland, at være naaet saa vidt, at jeg ikke blot kan overstraale mine jævnaldrende, men ogsaa somme af mine Lærere i Skolelærdom“.

dietiden. „In castris Palladis disposui longiori spatio militare“¹⁾ hedder det i Brevformularerne, hvad enten Meningen er, at Pallas' Krigsmand er optagen af Lærergerning i det filosofiske Facultet eller i et af de højere Faculteter og saaledes holdes tilbage i Universitetsstaden gennem en Aarrække, eller Pallas' Lejr er et smukt akademisk Udtryk for „Maanen“, „Engelen“ og „Hanen og Hønen“. Men kom Pariserfarerne omsider tilbage til deres Land, lød Lovprisningen for de undrende Hjemmesiddere i Alvor og Skæmt: „Parisius sine pari“.

II.

Iblandt den Ungdom, der fra hele „orbis Latinus“ drog til Paris, var ogsaa Norden repræsenteret.

Allerede i det 12. Aarhundrede gik enkelte Studierejser fra Danmark og Norge til Paris; det var den Gang Lærerne endnu holdt fri Skoler paa Seineøen, før Universitetets tidligste Organisation ved Lærernes Sammenlutning til Corporation, — det var paa en Tid, da Sainte-Genevièves og Saint-Victors Klosterskoler havde stort Ry, der kaldte Disciple hid fra mange Lande.

Vel er det ikke muligt med Sikkerhed at nævne den første nordiske Pariserkolar, men det synes, som Nordboerne har fulgt med den Strøm, der i det 12. Aarhundrede gik over Rhinen til de berømte franske Lærere. De gamle Domskoler og Klosterskoler paa tysk Grund forfaldt, da unge Mænd, som havde Slægt og Rigdom og kunde gøre sig Haab om en Løbebane, søgte højere Uddannelse udenfor Hjemlandet. Bruno II, Ærkebiskop af Köln, har i Begyndelsen af det 12. Aarhundrede studeret

¹⁾ „Jeg har besluttet at tjene længere i Pallas' Lejr“.

i Frankrig; Adalbert, Ærkebiskop af Mainz, fik Undervisning i Mainz og Hildesheim, men drog siden til Rheims, Paris og Montpellier; Eberhard, Ærkebisp af Salzburg, hentede sin første Lærdom i Bamberg; senere fuldendte han sin Uddannelse i Frankrig; i Frankrig studerede Ærkebiskop Hillinus af Trier og vistnok ogsaa Rainald af Dassel; Otto af Freising har hentet Lærdom i Paris ligesom tre Prælater fra det 12. Aarhundredes Slutning, Konrad af Wittelsbach, Ærkebiskop af Mainz, Henrik af Brüssel, der førte Bispestav i Lübeck, og Magdeburgs Ærkebiskop Ludolf af Kroppenstedt. Om dem alle gælder det, at vi oftest kun ved den ene Ting, at de har gæstet de franske Skoler, mens Tidspunktet, Studieaarenes Tal, Studieaarenes Oplevelser er ukendte¹). Dette er værdt at mindes, naar vi tænker paa Absalon, Peder Sunesøn, Valdemar af Slesvig, Andreas Sunesøn, Biskop Gunner af Viborg, Norges Ærkebiskop Erik og Biskop Thore af Hamar, om hvis Ungdomsrejser vi ved saa lidt. Al vor Viden stammer fra en kort Bemærkning i Abbed Vilhelms Levned, nogle Linjer i Gunners Levned, Omtale af danske studerende i Breve fra Abbed Stephan af Sainte-Geneviève, et Par Optegnelser i Sainte-Genevièves og Saint-Victors Nekrologier.

¹) Wattenbach: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter⁵ II 8—10 — B. Groche: Beiträge zur Geschichte einer Renaissancebewegung bei deutschen Schriftstellern im 12. Jahrhundert. Halle 1909. — A. Hofmeister: Studien über Otto v. Freising. Neues Archiv XXXVII 124 ff.

Det er velkendt, at Ærkebiskop Eskil studerede i Hildesheim. Naar man nu ser, at Hildesheimskolens Disciple, Adalbert af Mainz og Rainald af Dassel, søgte videre ud, forekommer det troligt, at Eskil, som senere i Livet var saa nær knyttet til Frankrig, allerede i sin Ungdom har studeret i dette Land.

Nordboerne synes ganske særligt at have knyttet sig til de to Abbedier Sainte-Geneviève og Saint-Victor¹⁾, et Forhold, som vist vilde træde tydeligere frem, om vi havde Dødebøgerne fra det 12. Aarhundrede, som nu er tabte og kun delvis erstattes af Nekrologier fra det 13. og 14. Aarhundrede. Muligen vilde ogsaa en Gennemgang af de to Klosters Cartularier bringe ny Efterretninger²⁾.

For det 12. Aarhundredes Vedkommende vil Efterretningerne dog altid blive meget spredte; det er harmeligt

¹⁾ L. Daane: Om Historieskriveren „Theodricus monachus“. Norsk historisk Tidsskrift 3. R. III. 404 ff. Der kan være Tvivl om Ærkebiskop Thore Is Ophold i Saint-Victor, thi han kaldes i Nekrologiet kun „frater noster“, ikke som Thore af Hamar og Ærkebiskop Erik „canonicus noster“. — Ellen Jørgensen: Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling 10.—Edv. Bull: Viktorinerne og Norge. To Breve fra det 12. Aarhundrede. Norsk hist. Tidsskrift, 4. R. VI. 17. — G. Reiss: Musikken ved den middelalderlige Olavsdyrkelse i Norden. Skrifter utgit av Videnskapsselskapet i Kristiania. Hist. fil. Kl. 1911. — Dipl. Norv. VI. 16.

I Sainte-Geneviève havde man i det 13. Aarhundrede et Exemplar af Abbed Vilhelm af Danmarks Breve (Delisle: Cabinet des manuscrits II 515), Abbed Vilhelms Levned havde man baade i Sainte-Geneviève og Saint-Victor.

²⁾ A. Molinier har i Obituaires de la province de Sens I udgivet Sainte-Genevièves Nekrologium efter et Haandskrift fra det 13. Aarhundredes senere Aartier, men klager over Tabet af den ældre Dødebog: „L'un des premiers soins des chefs de la congrégation réformée au XII. siècle dut être de créer un obituaire, un livre des bienfaiteurs; ce premier registre serait des plus précieux pour l'histoire, mais il paraît irrémédiablement perdu“ (l. c. 487).

Underligt nok findes nogle Fragmenter af denne ældre Dødebog i den Arnemagnæanske Samling; det er A M. 88 Svo, „var liimet paa Ryggen af en bog“, skriver Arni Magnusson.

Om Dødebogen fra Saint-Victor se A. Molinier: Les obituaires français 169—170 og Les obituaires de la province de Sens I 532.

nok, fordi dette Aarhundrede i Sammenligning med Tiden fra Aar 1200 til 1450, der bliver denne Studies Omraade, har en egen Ungdomsglans over sig; der er i hin Tid Forskermod og historisk Sans, Glæde ved skøn Form og Trang til at tage store Opgaver op, mens de følgende Aarhundreder bliver alt mere aandsfattige og skolebundne.

Det gælder Frankrig; der førte an, saavel som de andre Lande, der hentede Lære fra Frankrig.

Den ældre Periode, i hvilken Forudsætningerne ligger for den bedste Udfoldelse i Middelalderens Danmark, er ofte behandlet, skønt Materialet er saa spinkelt; den yngre Periode har ikke draget Forskerne stærkt; men Arbejdet maa gøres, thi det fyldigere Kildestof, der i de senere Aar er offentliggjort, kræver Undersøgelse. Heller ikke tør de Perioder i vor Historie lades uænsede, der synes fattige og lidet ydende.

III.

Blandt det 13. Aarhundredes Nordboer vil man finde omtrent 75 danske, en Snes norske og næppe en Snes svenske, som bærer Magisternavnet. Saa mange har Breve, nekrologiske Optegnelser og andre Kilder overleveret; men dertil maa bemærkes, at det ofte hænder, at den akademiske Grad ikke nævnes, skønt Manden vitterlig har den; — Biskoppen kaldes aldrig Magister — fremdeles maa vi huske, at det Materiale, vi raader over, kun er en fattig Rest; Tallet paa Folk med akademisk Grad vilde vist væsentlig øges, om vort Materiale var rigere.

De fleste Magistre er Kanniker, nogle beklæder en højere Værdighed inden for Domkapitlerne som Provst,

Dekan, Ærkedegn, Scholasticus; eksempelvis kan nævnes Magister Ottar, Ærkepræst i Nidaros; Aarhus Ærkedegn Peder Aaby; Provsten ved Lunds Domkirke Magister Trugot Tygesøn og Upsalaprovsten Magister Andreas And¹⁾); en og anden fører Bispestav som Stenar af Skara, Henrik af Linköping, Bengt af Skara, Jakob Erlandsen, Jens Grand, Biskop Tyge af Aarhus og Biskop Oluf af Roskilde²⁾). Enkelte tjener Kongen i Egenskab af Kantsler som Magister Peder Ranesson, Erik Plovpenning's Kantsler, Magister Niels Jyde, Erik Klippings Kantsler, og Magister Martinus, Roskilde Kannik og Kannik ved Notre-Dame i Paris, velkendt som Erik Menveds Sendemand i Rom under Processen med Jens Grand og som Forfatter af Skriftet *Modi significandi*, der endnu gemmes i udlandske Biblioteker — i Venedig og Neapel, Wien og Melk, Erfurt og Troyes³⁾).

¹⁾ Dipl. Norv. I 49, III 57. Norges Kongesagaer oversatte af Munch II 412. — Kirkehist. Saml. 4. R. IV 338. — Erslev: Testamenter 20, 31. Repertorium 573. Cod. Esromensis 259. — Dipl. Suec. I 512 ff.

²⁾ Dipl. Suec. I 228 ff. — Dipl. Suec. I 277 ff. — Dipl. Suec. II 181 ff. — Dipl. Suec. I 320. — Rep. 481. SRD VI 165. Rep. 554, 557. — SRD II 527, V 276. — SRD VI 372, II 175.

³⁾ Venedig. Valentinelli: Bibliotheca manuscripta ad s. Marci Venetiarum IV 136 Classis X cod. 186 og 187 (jfr. Schück: Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar 121). Et Martinus de Dacia Haandskrift i Venedig omtales i Quétif et Echard: *Scriptores ordinis prædicatorum* I 736: „Venetiis ad S. Petri martyris Muriani inter codd. ms. Pl. XX: Martinus de Dacia ordinis Prædicatorum de modis significandi fol. membr. Pr. Cum cujuslibet artificis. Explicit: Et hæc Dei gratia [skal være: de grammatica] dicta sufficiant secundum magistrum Martinum de Dacia regione Amen.“

Neapel. Schück: Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar 123—124.

Wien. Bibl. Pal. Vind. Cod. 273. Bl. 203—221 (Selvsyn).

Melk. Cat. codd. mss. in bibl. monast. Mellicensis I 262.

Magister Martinus har foruden sin Grad i det filosofiske
Facultet Doktorgraden i det theologiske Facultet, det

Underbibliotekar Carl S. Petersen har gjort mig opmærksom paa dette Haandskrift.

Erfurt. Schück: Bibl. och litt. anteckningar 124. I fotografisk Reproduction paa det kgl. Bibliotek.

Troyes. Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements, 4to Udg. II 821 Nr. 2006.

Værkets Begyndelsesord er med ubetydelige Varianter i forskellige Manuskripter disse:

„Cum cuiuslibet artificis principia essentialia sue artis primo et per se intersit considerare“.

Ofte er Værket uden Forfatternavn — eksempelvis i Wienermanuskriptet. I Haandskriftet fra Troyes kaldes Forfatteren Johannes de Dacia: „Expliciunt summule de modis significandi a magistro Joanne Daco compilate anno domini M^o CC^o nonagesimo septimo sabbato ante nativitatem Marie virginis in septembri. Fuit hic liber scriptus a Johanne de Lamonley in eadem villa“. I Erfurthaandskriftet Cod. Amplon. 281 4to hedder han Petrus de Dacia: „Expliciunt modi significandi Petri de Dacia grammatici egregii“ — „Petri“ skrevet paa Rasur.

Kommentarer til Værket findes i Melk og Venedig. Cat. codd. mss. in bibl. monast. Mellic. I 262. Valentinelli: Bibl. ms. ad s. Marci Venet. IV 137, Classis X cod. 188.

Martinus de Dacia super Priscianum var i Bordesholm i Følge Katalogen af 1488; Merzdorf: Bibliothekarische Unterhaltungen. Neue Sammlung 14.

Magister Martinus gav i 1302 til Notre-Dame i Paris 168 libræ Par. mod en aarlig Rente af 6 libræ for Livstid; efter hans Død skulde Pengene bruges til at fejre hans Aartid. Magister Martinus mindes i Dødebøgerne fra Notre-Dame, baade i den ældre, der var anlagt i det 13. Aarhundrede, og i den yngre fra 1529; i den ældre gøres Rede for den Sum, Magister Martinus har overdraget Kirken (A. Molinier: Les obituaires de la province de Sens I 173. Jfr. Guérard: Cartulaire de l'église Notre-Dame de Paris II 523), i den yngre hedder det under 9. August: „Obiit 1304, die dominica, Martinus Danes doctor in theologia concanonicus noster“ (Molinier: Les obituaires I 229). Hermed maa jævnføres Dødebogen fra Roskilde under 10. August: „Obiit Martinus magister in theologia canonicus Roskildensis et Parysiensis ubi ad Nostram Dominam est sepultus, cancellarius regis Dacie, anno domini 1304“. (SRD III 269).

samme gælder Roskildekanniken Magister Peder Arnfast, mens Magister Jakob Lange, siden Domprovst i Lund, nævnes som dr. decretorum¹⁾.

Om nogle af disse Folk ved man, at de har studeret i Paris, og det maa vel næsten forudsættes om dem alle, ja mange flere — maa vi tænke — drog til Paris for ligesom Jakob Lange „at finde Vidsoms Perle“; Tallet af dem, der kom til Universiteterne og opholdt sig der en Stund var i Middelalderen altid mange Gange større end Tallet af dem, der erhvervede Magistergraden²⁾.

Vidnesbyrd om, at Studierejser til Frankrig ikke var ganske sjældne, er Collegierne, der grundlagdes i Paris i det 13. Aarhundredes Slutning, Upsalahuset og Collegium Dacicum, maaske ogsaa Skarahuset³⁾ — og Stipendierne, der stiftedes for delige Folk, som drog ud. Jakob Erlandsens Fundats fra 1253 bestemmer Underhold i Helligaandshuset i Roskilde for 12 Skolarer; naar to af disse Alumner viser sig skikkede til videre Uddannelse og sendes til Paris eller andetstedshen, skal Helligaandshuset i de to første Aar yde dem 2 Mark Sølv. Fra Aarhundredets senere Aartier er Odenseprioren Hennikinus' og Odense Kapitlets Fundats til Fordel for de i Frankrig studerende Brødre⁴⁾ og en Gave fra Peder Arnfast, Dr. i Theologien og Kannik i Roskilde. Han skænkede de danske Studenter et Hus i den engelske Gade i Paris, Huset skulde lejes

¹⁾ Digard, Faucon et Thomas: Registres de Boniface VIII Nr. 3036. — Repertorium 496. — Ny kirkehist. Saml. III 383. — Denifle et Chatelain: Chartularium univ. Par. II 34—35, 48.

²⁾ Jfr. Fr. Paulsen i Historische Zeitschrift XLV 289 ff.

³⁾ Wrangel: Ett blad ur historien om Sveriges literära förbindelser med Frankrike. Samlaren 1898: 60. — Schück: Svenska Pariserstudier under medeltiden. Kyrkohistorisk Årsskrift 1900: 52.

⁴⁾ Rep. 221. — Rep. udat. 160. — SRD VII 224. — SRD VII 228.

ud, og Indtægterne fordeles mellem Skolarerne¹). Til samme Tid hører Ærkebiskop Jakob Israelsons Gave af visse Tiender til Upsalakirkens Skolarer i Paris, senere stadfæstet af udvalgt Ærkebiskop Johannes, og Magister Andreas Ands Donation. Magister Andreas And overdrog sit Hus i Paris in vico serpentis til Upsala Stifts studerende, og saaledes blev Upsalacollegiet til²). Vanskeligere er det at sige, hvorledes det forholder sig med Peder Arnfasts Hus, om de danske Skolarer nød Indtægterne af det, som den testamentariske Bestemmelse bød, eller det blev ordnet paa den Vis, at Skolarerne selv tog Bolig i Huset, saaledes at Peder Arnfasts Hus just blev Collegium Dacicum. De danske Skolarers Collegium laa i hvert Tilfælde i den engelske Gade, som et Dokument fra 1296 siger, og som det synes at fremgaa af computus bursarum fra det 14. Aarhundredes Begyndelse. Siden flyttede Collegiet til S. Genovefagade³). Hvis Peder Arnfasts Hus ikke er

1) Officialis i Paris bevidner Peder Arnfasts Gave 1284. (Danske Magazin 4. R. I 302—304). — Til Peder Arnfast hentyder vel en Udtalelse i Paris 1384: „Messire Jehan dict que l'an 1275 un docteur du pays de Dace donna un hostel assis à Paris pour les escolliers du royaume de Dace à tiltre, et depuis en lieu dudit hostel les escolliers du royaume de Dace à tiltre de permutation et eschange ont eu un autre hostel assis emprès les Carmes“ (Chart. un. Par. I 536).

2) Professor Schück mener — næppe med Rette —, at Sorbonnes Statuter af 1274 har været Forbillede for Upsalacollegiets Statuter af 1291. Kyrkohistorisk Årsskrift 1900: 46.

3) Berty: Topographie Historique du vieux Paris VI 9 siger om den engelske Gade: on la trouve d'ailleurs mentionnée dans la seconde moitié du XIIIe siècle; un acte de 1296, du fonds de Saint-Benoit, énonce, sous le tiltre de Collège de Dace ou de Danemark 'une maison des escholiers de Suesse de la nation d'Allemagne' maison que les écoliers dirent alors 'posséder en fief'. Schück: Svenska Pariserstudier under medeltiden. Kyrkohistorisk Årsskrift 1900: 37. — Schück 38.

identisk med Collegiet, forekommer det mærkeligt, at det aldrig nævnes efter 1284, men maaske vil der falde klarere Lys over dette Forhold, naar Akterne vedrørende de sekulære Collegier i Paris bliver offentliggjorte i *Chartularium universitatis Parisiensis*.

Tredive Tusind Skolarer skal der have været i Paris i 1287, da Rabban Çauma paa en Sendefærd fra Perserkongen kom til Staden; Tallet er dog næppe mere at lide paa end de andre Tusindtal, der gives i middelalderlige Beretninger, tilmed er det her en Østerlænding, der fortæller¹⁾.

Da Pariseruniversitetet ikke kendte nogen Matrikel, er der intet Middel til blot tilnærmelsesvis at bestemme de studerendes Tal — saaledes heller ikke Nordboernes Tal. Spredte og tilfældige er enkelte Navne paa Pariser-skolarer fra Norden komne til os gennem Dokumenter og Noter i Dødebøger, gennem Beretninger af forskellig Art og gennem litterære Manuskripter²⁾.

1) *Chart. un. Par. III Intr. XVII.* — Om de opskruede Forestillinger om Universiteternes Størrelse i Middelalderen jfr. Luschin v. Ebenreuth: *Vorläufige Mitteilungen über die Geschichte deutscher Rechtshörer in Italien* 23—26. *Sitzungsberichte der Wiener-Akademie. Hist. phil. Cl. Bd. 127.*

2) *Chart. un. Par. I 231 (1252):* „Mag. Rad[ulphus] Dacus.“ — Guérard: *Cartulaire de l'église Notre-Dame de Paris I 188 (1263):* „Mag. Nicholaus Dacus“; saaledes ogsaa Guérard: *Cartulaire I 179 (1270).* Denne Magister Nicolaus er vist identisk med Magister Nicolaus de Dacia fra St.-Geneviève *Nekrologium* og Magister Nicolaus Ruffus fra Ribe Dødebog. — *Chart. un. Par. II 35 (1289):* „Magister Jacobus de Dacia [in decretis]“; jfr. *ibid* 48. — Her og overalt, hvor intet „frater“ henfører Personen til Ordensfolkene, betyder „Dacia“ Danmark. — *Dipl. Suec. I 244 (1225):* „I. diaconus cappelanus tuus... qui diu Parisius scholasticis institit disciplinis“ — *Dipl. Suec. I 725 (1278):* „Scolaribus studentibus Parisius Magno cognato meo tres marcas argenti, Swenoni parvo duas marcas argenti, domino

Har vi ikke Tal paa Pariserklerkene, er det dog sikkert nok, at det var store Skarer, der samledes i Seinestaden, og at Brændpunktet for aandeligt Liv var her i det 13. Aarhundrede.

Nicolao Allonis filio marcam argenti, fratri Jarundo cognato meo duas marcas argenti." — Dipl. Suec. II 287—288 (1299): Hemingus canonicus ecclesie Upsalensis, Hermannus canonicus Lincopensis, Andreas dictus Calis.

St.-Geneviève Nekrologium 11. Maj: „Anniversarium magistri Nicholai de Dacia, canonici et officialis Parisiensis“; jfr. Ribe Nekrologium 10. Maj 1272: „Obiit magister Nicholaus Ruffus, canonicus Ripensis et Parisiensis officialis et canonicus“. De andre danske Navne i franske Dødebøger — „Magister Johannes Dacus“ (St.-Geneviève), „Magister Petrus Dacus“ (St.-Geneviève), „Petrus de Danemarche“ (St.-Germain-des-près), „Magister Johannes Dacus“ (St.-Victor) — kan ikke tidsfæstes.

Ejnar Smjørбак i Paris. Munch: Norges Kongesagaer II 412. Munch: Det norske Folks Historie III 907, IV 140. — Brynulf af Skara i Paris. Vita s. Brynolphi ep. Scarensis. SRS III 2. 147.

Som „bonus compotista in villa Parisiensi“ nævnes Petrus de Dacia dictus Philomena, Kannik i Roskilde. (Cod. Monac. lat. 11067, Cod. Monac. lat. 25005, Cod. Amplon. 368 4to. A. A. Bjørnbo: Cartographia Groenlandica 94. — H. Ts. 8. R. III. 253). Han hører det 13. Aarhundrede til og er Forfatter til en Regnehøg og nogle astronomiske Smaaskrifter, der vandt vid Udbredelse. Man finder dem ofte i middelalderlige Manuskripter i Bibliotekerne — i Monte Cassino, Rom, Firenze og Milano, i Lyon og Rennes, i St. Gallen og Salzburg, i Bamberg, München, Leipzig og Erfurt, i London, Oxford og Cambridge, i Leiden og København.

Da Talen er om Petrus de Dacia, vil jeg henvise til et Brev i Cod. Berol. theol. lat. 8vo 109 Bl. 2, som Finke: Ungedruckte Dominikanerbrieve 26 gør opmærksom paa. Brevet er rettet til en „Petrus Dacus“ og synes efter hvad Finke gengiver og oplyser ikke meget forstaaeligt. Adressaten benævnes hverken Magister eller Broder; Indholdet kunde maaske lede Tanken hen til Matematikeren Petrus de Dacia; Finke, som kender Brevet i sin Helhed, peger paa Dominikaneren Broder Petrus de Dacia, Gotlændingen, der skrev Vita Christinæ Stumbelensis. Det skal bemærkes, at Brevet findes i en Samling Dominikanerbreve fra det 13. Aarhundredes Slutning.

Med velberaad Hu sendte Dominicus allerede 1217 en Del af sine Fæller til Paris for at studere, prædike og grunde Kloster. Dominikanernes Prædiken vakte stærk Bevægelse blandt de studerende, mange traadte ind i Ordenen baade Magistre og Skolarer¹⁾. Det var Stifterens Plan, at Dominikanerne skulde være en studerende Orden, og, som naturligt var, blev Paris Centrum for Studieorganisationen. Dør virkede de bedste Folk som Lærere — ved Aarhundredets Midte var Albertus Magnus og Thomas Aquinas i Paris — derhen sendtes fra hver Ordensprovins 3 Brødre til Uddannelse²⁾. Frem og tilbage vandrer de paa de overordnedes Bud.

„Vi hjemkalder Broder Andreas fra Skolen i Paris og sender i hans Sted Broder Hemming, som er i Oxford. Fremdeles hjemkalder vi fra Skolen i Oxford Broder Nicholaus Swir og sender til samme Skole Broder Boyo, som er i Køl'n, og Broder Bero fra Vesteraas. Til Skolen i Køl'n sender vi Broder N. kaldet Porsæ i Stedet for Broder Boyo“. Saaledes hedder det i nogle Provinskapitelsbeslutninger fra Provinsen Dacia fra det 13. Aarhundredes Slutning³⁾.

¹⁾ Jordanus af Saxens Breve fra 1224 og 1226. Chart. un. Par. I 106, 108. — Vitæ fratrum. Monumenta ordinis fratrum prædicatorum historica ed. Reichert I 109 og oftere.

²⁾ Acta capitulorum generalium I. Monumenta ordinis fratrum prædicatorum historica ed. Reichert III. — Denifle; Die Constitutionen des Predigerordens vom Jahre 1228. Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte I 165.

Jfr. Dipl. Suecanum I 621 (1283): Biskop Henrik af Linköpings Testamente: „Item legamus tribus fratribus studentibus Parisius ordinis fratrum prædicatorum pro provincia Dacie 15 l. m. equaliter inter se diuidendas. Item duobus fratribus minoribus studentibus Parisius pro provincia Dacie 10 l. m. quas dividunt ex æquali“.

³⁾ Kirkehist. Saml. I 561.

Samme Billede af Klosterfolket paa Vandring til Ordensskolerne kaldes frem for os af den gotlandske Dominikaner Petrus de Dacia's Skrift: Vita Christinæ Stumbelensis. Broder Peder studerer i Dominikanerskolen i Køl'n. Gennem denne Stad drager Ordensbrødrene paa Vejen til og fra Studiet i Paris, som den Broder Karl, der giver Christina et Psalterium, han har med fra Paris; selv maa Broder Peder bryde op, da det bliver ham befalet at søge Lærdom ved den berømte Skole i Seinestaden; paa Vejen hjem fra Paris lægger han og hans Fælle, Broder Niels, Vejen om ad Køl'n. De stille Benediktineres Tid er ikke mere, de isolerede Studier bag Klostermure er forbi, en stærk Centralisation gør sig gældende i Ordensstudierne, thi de andre Ordner efterligner Dominikanerne.

At de store Ordensskoler lagdes i Paris, at Dominikanernes og Franciskanernes Teologer studerede og docerede i Seinestaden, gav ny Anseelse til Paris; med Ordensmændene drog tillige ny Stridsmænd ind i Kampen, som saa at sige aldrig stilnede af blandt den hidsige Ungdom; snart var det dogmatiske og filosofiske Spørgsmaal, der satte Sindene i Bevægelse, snart etiske Problemer, snart stod Striden om Rettigheder og Vinding.

Kun een af de mange Brydninger fra det 13. Aarhundredes Paris skal her omtales, Brydningen mellem de ortodoxe Aristotelikere og de af Averroes paavirkede Aristotelikere. Allerede Albertus Magnus havde vendt sig mod Averroismen, og i 1270 stod Thomas Aquinas forrest i Kampen paa ortodox Side, i 1277 fældede Bisp'en af Paris Dom over 219 Sætninger. Som Ophavsmænd til disse kætterske Meninger nævnes i ms. latin 4391 Bl. 68 i Bibliothèque Nationale Siger og Boetius. Af disse

er Siger identisk med Siger af Brabant, hvis Skrifter viser et radikalt filosofisk Standpunkt; hans Navn er velkendt fra Divina Commedia

„Sigieri,
che, leggendo nel vico degli strami,
sillogizò invidiosi veri“¹⁾).

Boetius formodes at være den samme som Boetius de Dacia, der har skrevet nogle Skrifter, i hvilke Anskuelser gøres gældende, som skal stemme overens med de forkætrede Meninger i de 219 Sætninger fra 1277. En indgaaende Analyse af Boetius de Dacia's Bøger vil dog være nødvendig for ret at prøve Forfatterens Stilling til den latinske Averroisme og fastslaa hans Identitet med ovennævnte Boetius. Det var vel værdt at undersøge, thi det ser ud, som her er en Mand af anden Art end de fleste Folk fra de nordiske Lande, der var nok saa stilfærdige — receptive derude og lidet produktive, naar de vendte hjem, — det synes ogsaa som Boetius' Skæbne blev en anden end det vanlige fredelige Liv i Domkirkens Skygge.

I et enkelt Haandskrift, ms. latin 16533 Bl. 60 i Bibliothèque Nationale, der giver Listen over Vildfarelserne fra 1277, hedder det: „Principalis assertor istorum articulorum fuit quidam clericus Boetius appellatus“, men oftere nævnes Siger og Boetius Side om Side. Nu beretter Ærkebiskoppen af Canterbury Broder Johannes Peckham i et Brev fra 1284, at de to første Mænd blandt Kætterne skal have endt deres Dage ynkeligt hinsides Alperne, skønt

¹⁾ Par. X 136—138: „hin Siger, som bragte for Dagen hist i Straagaden saa mangan Slutning og Sandhed, der for Had blev lagte“.

de ikke var fra de Egne¹⁾); hans Ord gælder aabenbart Siger og Boetius — Boetius de Dacia maaske. Om Sigers ulykkelige Skæbne taler Dante i dunkle Ord:

„in pensieri
gravi a morir gli parve venir tardo“²⁾).

og atter Forfatteren til Digtet Il fiore:

„Mastro Sighier non andò guari lieto.
A ghiado il fe' morire a gran dolore,
nella corte di Roma ad Orbivieto“³⁾).

Har Boetius delt Siger af Brabants Lod og fundet sin Død i den gamle Klipperede i Toskana?

¹⁾ Registrum epistolarum fratris Joannis Peckham ed. C. T. Martin III 842: „Nec eam [opinionem] credimus a religiosis personis, sed secularibus quibusdam duxisse originem cuius duo præcipui defensores vel forsitan inventores miserabiliter dicuntur conclusisse dies suos in partibus transalpinis, cum tamen non essent de illis partibus oriundi“.

²⁾ Par. X 134—135: „en Aand, som Granskning vakte til dybt at længes efter Livets Ende“.

³⁾ „Mester Siger havde ikke megen Lykke; jeg lod ham dø i stor Ynk (for Sværd) ved den romerske Kurie i Orvieto.“

Om Fortolkningen af Udtrykket „a ghiado“ har der staaet stor Strid blandt de romanske Filologer, men Striden har næppe megen Interesse her, hvor vi kun spejder efter Underretning om Boetius de Dacia. — Litteraturen er følgende: Hauréau: Un des hérétiques condamnés à Paris en 1277. Journal des savants 1886: 167. — Denifle et Chatelain: Chart. un. Par. I 543. — Schück: Svenska medeltidsförfattara. Samlaren 1891: 164. — Mandonnet: Siger de Brabant et l'averroïsme latin au XIIIe siècle. 1899. — Dr. Knud Fabricius har venligt gjort mig opmærksom paa den ny og øgede Udgave af 1911. I denne Udgave er bl. a. et nyt Moment draget ind i Undersøgelsen om Sigers Endeligt, det er Martini continuatio Brabantina i Monum. Ger. Hist. Script. XXIV 263: „Qui Sygerus, natione Brabatinus, eo quod quasdam opiniones contra fidem tenuerat, Parisius subsistere non valens, Romanam curiam adiit ibique post parvum tempus a clerico suo quasi dementi perfossus periit“.

IV.

Med det 14. Aarhundrede begynder en Periode, der byder bedre Vilkaar for vor Undersøgelse, thi fra 1333 har vi liber procuratoris nationis Anglicane, der giver mangfoldige Oplysninger om nordiske Studenter. Allerede fra 1313 foreligger imidlertid et Dokument af nogen Interesse, en Henvendelse til Paven fra Magistre og Skolarer i Paris, og heriblandt tælles en Snes svenske og en enkelt dansk, nemlig Tyge, Provst og Kannik i Slesvig¹⁾.

De mange svenske Navne i dette isolerede Dokument er et meget sigende Faktum.

Der vil nu være Grund til at se ud over de Tal, som Kilderne kan give for Perioden 1300—1450, idet vi erindrer, at en egentlig Matrikel ikke er til Stede, men Materialet maa hentes fra Optegnelser af meget uregelret Karakter og Brevskaber, hvis Existens eller Ikke-Existens beror paa Skæbnens Luner²⁾.

	Danske	Norske	Svenske
1300—1349	32	1	85
1350—1399	15	1	26
1400—1449	16	—	23
1300—1449	63	2	134

Ser vi rundt til Universiteterne uden for Frankrig i det 15. Aarhundredes 1ste Halvdel — thi først da er et fyldigt og nogenlunde paalideligt Materiale for Haanden — faar vi fra Matriklerne følgende Tal:

¹⁾ Chart. un. Par. II 161.

²⁾ Hvor ufuldstændigt Materialet endnu er, skønnes ved at sammenligne de hjemlige Kilder med de parisiske. I de hjemlige Kilder forekommer i det 14. Aarhundrede mange Magistre, om hvis Studierejse intet vides. I Aarhundredets første Halvdel forudsætter vel Magistertitlen Studier i Paris.

		Danske	Norske	Svenske	Nordiske (fra Ordens- provinser Dacia, fra Arusia, eller nordiske Navne uden Hjemstavnstegnelse)
Køln	(1400—49)	11	1	1	1
Wien	(1400—49)	1	—	6	4
Heidelberg	(1400—49)	3	1	—	1
Løwen	(1426—49)	4	—	7	—
Erfurt	(1400—49)	75	10	25	22
Leipzig	(1409—49)	59	4	112	35
		153	16	151	63

Tabellerne lærer os,

at de svenske Pariserskolarer i Tal i Perioden 1300—1450 og særligt i Perioden 1300—1350 langt overgik de danske studerende, endsig de norske,

at danske og svenske studerende ved de nævnte tyske Højskoler i det 15. Aarhundredes første Halvdel var jævnt lige mange, naar de tages under eet,

at nogen Forskel gør sig gældende mellem de enkelte Universiteter med Hensyn til danske og svenske Studiebesøg¹⁾,

at som Helhed de mange ny Universiteter uden for Frankrig stærkt drog Nordboerne til sig, et Forhold, der vilde træde tydeligere frem, hvis Rostock var taget med

¹⁾ Matriklen fra Universitetet i Prag er ikke mere til, og det Materiale, som den artistiske Dekans Bog indeholder, tør ikke sidestilles Matriklerne. Den artistiske Dekanatsbog kan dog give en Forestilling om Talforholdet mellem de tre Nationer; det viser sig, at Svenskerne er de fleste, dernæst de danske, mens Nordmændene er ganske faa.

Matriklen fra Krakau: Album studiosorum universitatis Cracoviensis I—II, udgivet af Zegota Pauli og Chmiel, findes ikke paa vore Biblioteker. Fra Zeissberg: Das älteste Matrikelbuch der Universität Krakau og fra Muczkowski: Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiosorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849 kender jeg 11 nordiske studerende i Krakau i Middelalderen, alle svenske, de 8 tilhører Tiden 1400—1449.

i Tabellen. Det kunde ikke ske, da Rostocks Matrikel sjældent giver Studenternes Hjemstavn, og det saaledes ikke var muligt at give Statistik over Talforholdet mellem danske, norske og svenske Studenter. Naar Spørgsmaalet imidlertid er om Forholdet mellem nordiske Studenterbesøg ved Pariseruniversitetet i Sammenligning med andre Universiteter, og danske, norske og svenske kan regnes under eet, bliver Tallene disse for Tiden 1400—1449:

Paris 39	Løwen 11
Køln 14	Erfurt 132
Wien 11 ¹⁾	Leipzig 210
Heidelberg 5	Rostock 335

Stadig maa vi dog huske, at Tallet fra Paris er fremkommet paa anden Maade end Tallene fra de andre Universiteter, der sidder inde med Matrikler — disses Paalidelighed iøvrigt ufortalt.

I liber procuratoris nationis Anglicane forekommer mange svenske og danske, men kun to Nordmænd: Rolandus de Norvegia (1343, 1344) og Skeldulfus de Norvegia (1381). Den første genfindes ikke i norske Diplomer, den anden er sikkert Skeldulf Helgesøn, der 1383 nævnes som Skolemester i Oslo og i 1387 og fremdeles i de følgende Aar nævnes som Kannik ved St. Halvards Kirke²⁾.

Naturligvis har flere end disse to studeret i Paris i Perioden 1300—1450. Man vil tænke paa Ærkebiskop Paal Baardsøn, der var bleven dr. utriusque juris i Or-

¹⁾ Matriklen fra Wien er trykt, men udkommer først til næste Aar; Udgiveren Haus- und Staatsarchivar Dr. Goldmann i Wien har med megen Beredvillighed tilladt mig at bruge de rentrykte Ark; jeg skylder ham ærbødig Tak.

²⁾ Dipl. Norv. VI 357, III 356, IV 405, 407, 423, 427 osv.

léans, og paa Bisperne i Bergen Arne og Audfinn, hvis Virksomhed og Interessekreds viser, at de har set sig om i Verden; kun ved man intet om, at nogen af disse tre har været just i Paris ¹⁾).

Direkte mod Paris peger et Dokument fra 1309, i hvilket det hedder om Kannikerne i Bergen „duo ex eis sunt jam Parysiis in studio et unus in Anglia“; fremdeles et Par Anbefalingskrivelser, udstedte af Biskop Haakon af Bergen, et Pas, dateret den 12. Maj 1341, for Erik Askelssøn, som agter sig til Paris for Studiers Skyld, og et Pas, dateret den 29. August samme Aar, for Klerken Hr. Gisbrekt Erlendssøn, som vil til Orléans eller Paris ²⁾).

Alt i alt siger dette dog ikke meget; tungere vejer den Kendsgerning, at Norge ikke havde noget Collegium i Seinestaden, mens Sverige havde tre, og Danmark eet, og Hovedindtrykket fra Paris som fra alle de andre Universiteter bliver, at Nordmændene var faa i Tal og gjorde sig lidet bemærkede, en Iagttagelse, der stemmer vel med hvad man ellers kan bemærke med Hensyn til Norges Forhold i hine Tider: De gamle Ætters Opløsning — Bispernes ringe Byrd — „Storedøden“ — den dybe Dvale, der faldt over Landet i Slutningen af Middelalderen ³⁾).

¹⁾ Dipl. Norv. IV 141, VII 127. — G. Storm: Den Bergenske Biskop Arnes Bibliothek. Norsk historisk Tidsskrift, 2. R. II 185. — Kolsrud og Reiss: Tvo norrøne latinske kvæde med melodier 58. Christiania Videnskapselskapets Skrifter II hist. fil. Klasse. 1912 Nr. 5. — Naar Talen er om norske gejstlige, kan vi ikke lade England ude af Betragtning.

²⁾ Dipl. Norv. VI 68, V 119, I 218.

³⁾ Norsk hist. Tidsskr. 4. R. IV 282. — Edv. Bull: Folk og Kirke i Middelalderen 27—28.

En mærkelig Modsætning til Nordmændene danner Finnerne, der udgør en ikke ringe Del af de svenske Pariserskolarer. En Række Åbobisper tog Magistergraden i Paris, nemlig Johannes Petri, Bero Gregorii, Olavus Magni, Magnus Nicolai og Bisperne fra det 16. Aarhundredes første Aartier Laurentius Michaelis, Johannes Olavi og Heruidus Korke (Arvid Kurck); flere Kanniker fra Domkirken studerede i Seinebyen: ialt kendes Navne paa over en Snes finske Studenter fra Tiden 1300—1450; navnlig i det 15. Aarhundrede og i Perioden 1412—1462, da de dygtige Mænd Magnus Tavast og Olavus Magni var Bisper i Åbo, søgte Finnerne til Paris¹⁾.

Selv havde Olavus Magni været ude i mange Aar. I 1427 tog han første Examen i Paris, næste Aar afsluttede han sine Studier i det filosofiske Facultet, men derefter forekommer hans Navn ikke i liber procuratoris nationis Anglicane før 1433. I Slutningen af dette Aar blev han Nationens Procurator og genvalgtes Maaned efter Maaned: der var saa at sige ingen anden at vælge. Det er Hundredeaarskrigens Tid. Universitetet er i Forfald og den engelske Nation i fuld Opløsning. Der er i de Aar kun 2 Magistri regentes Albertus Vorden og Olavus Magni, de skifter i Posterne som Procurator og Receptor, de deler broderligt Forelæsningssalene mellem sig, men Studenter synes der ikke at have været i Auditorierne. I 1434 maa Albertus Vorden og Olavus Magni hævde den engelske Nations Ret overfor den normanniske Nation, der vilde, at den engelske Nation skulde miste sin Stemme ved Facultetsbeslutninger, eftersom den næppe kunde siges at existere. I 1435 er Olavus Magni Universitetets

1) 1412—1462: 19 Finner.

Rektor, i 1436 nævnes blandt de Sendemænd, Universitetet sender til Kongen, „Olave le Grant“. Han har i disse sidste Aar studeret Theologi og bor i Sorbonne. Sidste Gang han omtales i Paris er i Aaret 1438¹⁾.

Løvrigt var Pariseruniversitetet ikke den eneste Højskole, Finnerne søgte, de drog til Løwen og Köln, Greifswald og Rostock, Erfurt og Leipzig, til Prag, til Wien og til Bologna; da som nu rejste Finnerne gerne ud²⁾.

Åbo Stift var blandt svenske Stifter det, som sendte flest Sønner til Paris i Tiden mellem 1300 og 1450, det staar i saa Henseende foran Upsala og langt foran Linköping og Skara, endsige de andre Stifter. Heller ikke kan nogen af de andre Domkirker tælle en saadan Række Pariserfarere blandt sine Bisper, som Åbo kan. Upsala nævnte iblandt Ærkebiskopperne „Olavus Laurentii natus in Trøgdh, in decretis baccalaureus Parisiensis“³⁾, Ærkebiskop Jakob Ulfson studerede i Paris, men først i Aarene 1460—1461⁴⁾, endelig er det ret sandsynligt, at den dygtige Ærkebiskop Hemming har været i Seinestaden, han er blandt dem, der blev overfaldne af Knud Porse i Marstrand Havn 1323⁵⁾. Skarabisperne Brunulphus Caroli og Siggo Oddonis studerede i Paris⁶⁾, og maaske er

¹⁾ Auctarium chart. un. Par. II 358 ff. — Auct. II Introd. XIII, XVIII—XIX. — Chart. univ. Par. IV 580—581, 599. — Franklin: La Sorbonne 228.

²⁾ Annerstedt har gjort opmærksom paa det store Antal Magistre fra Åbo Stift. Upsala universitets historia I 17—18. — Leinberg: Finske studerande vid utrikes universiteter före 1640. Skrifter utg. af svenska litteratursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser X 29. — P. Nordmann och M. G. Schybergson: Finlands kulturhistoria. Medeltiden. Helsingfors 1908.

³⁾ Dipl. Suec. V 302.

⁴⁾ Auct. II 927, 940.

⁵⁾ Dipl. Suec. III 671.

⁶⁾ Auct. I 573 o. oft. — Auct. II 8 o. oft.

den Mathias Laurentii de Upsalia, der omtales i liber procuratoris nationis Anglicane i 1339 og 1340 og atter 1348—1352, identisk med Magister Mathias Laurentii, canonicus ecclesie Upsalensis, som i 1354 optræder med Fuldmagt til at sælge Upsalaskolarernes Hus, og muligen identisk med Mathias Laurentii, Biskop i Vesterås i 1370erne¹⁾. Upsalakanniken Henrik Carlson, tidligere Kannik i Växiö, opholdt sig i Seinebyen for Studiers Skyld, da hans gamle Domkapitel valgte ham til Biskop i 1381; Kapitlet sendte to Mænd til Paris med Valgdekretet, og Bud gik til Paven med Begæring om Stadfæstelse, en Stadfæstelse, som Henrik Carlson ikke fik²⁾.

Af danske Stifter har Roskilde flest Pariserskolarer (15) inden for Perioden 1300—1450; nær op til Roskilde kommer Lund (12), mens de andre Stifter sakker langt ud (3—2—1); Børglum og Viborg har ikke en eneste studerende i Paris. Vel er det Talmateriale, vi bygger paa, meget begrænset, og Resultatet derfor usikkert, men usandsynligt ser det ikke ud, og det faar nogen Bekræftelse, naar vi undersøger, hvorledes det foregaaende Hundredaars Magistre fordeler sig mellem Stifterne: da træder atter Roskilde forrest (28 Magistre), dernæst Ribe (17) og Lund (16), siden Aarhus (5) og Slesvig (5), sidst Odense (2), Viborg (1), Børglum (0).

Det beror ikke paa Overleveringens Tilfældigheder, at Stifter med sekulære Kapitler har det større Antal

¹⁾ Auct. I 27 o. oft. — Skandinaviska Handlinger XII 58. — Jfr. Auct. I Introductio XXXVI.

²⁾ Reuter Dahl: Svenska kyrkans historia II, 2. 462. — K. V. Lundquist: Bidrag till kännedom om de svenska domkapitlen under medeltiden 253, hvor Växiö Kapitels Brev af 12. Februar 1382 til Paven er trykt.

Magistre og Pariserfarere, Stifter med regulære Kapitler det ringe Tal.

Blandt vore Bisper var følgende Pariserskolarer: Jakob Nielsen Kyrning, Peder Lykke, Navne Jensen Gyrsting og Christiern Hemingsen; vi møder fremdeles Otto Bosøn, Provst i Varde Syssel, Peder Lykkes Medbejler til Ribe Bispestol i 1409, Johannes og Andreas Gerechini, Magister Macharius, Ærkedegn i Roskilde, og Jacobus Nicolai fra Roskilde Stift, Grevinden af Pembrokes Skolar, der skrev et stort kunstigt Digt: *Distinctio metrorum* til Ære for den afdøde Jarl af Pembroke og til Ære for Grevinden, der ved sin Indflydelse skaffede ham et Embede i Ely Stift under hans Studieophold. Han var i Paris i 1360erne og 1370erne¹⁾.

Endnu en af vore middelalderlige Forfattere er knyttet til Seinestaden, det er Dominikaneren Broder Nicolaus de Dacia fra Lund, som skal have været theologisk Lærer ved Ordenens berømte Skole. Hans Værk: *liber anaglypharum* af astronomisk og astrologisk Indhold har ligesom Martinus de Dacia's lille Skrift og Petrus de Dacia's Smaabøger haft nogen Udbredelse; Haandskrifter findes i Paris, London, Krakau, München, Berlin og Prag — og maaske end flere Steder. Jeg har aldrig søgt systematisk efter disse latinske Skrifter af vore Landsmænd,

¹⁾ Dipl. Suec. V 489. — Auct. I 572 o. oft. — Auct. I 763 o. oft. Auct. I 832 o. oft. — Auct. I 534. — Lindbæk: Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern og Hans 160. — Auct. I 823. — Auct. I 823. — Auct. I 192 o. oft. — Chart. univ. Par. III 149. — Acta pontificum Danica Nr. 631. — Erslev: Testamenter 138. — S R D. III 272. — Bibliothèque Nationale, ms. nouv. fonds latin 10323. — British Museum. ms. Cotton Claudius A XIV. — Schück: Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar 126. — Hist. Tidsskr. 8. R. III 238.

men de findes nu hist, nu her, og den ret store Udbredelse vidner om, at de har været brugbare og yndede Bøger. Om de har været mere — om de har haft nogen selvstændig videnskabelig Værdi, er en anden Sag — Professor Zeuthen nægter det for Petrus de Dacia's Vedkommende. Imidlertid selv om Petrus de Dacia, Martinus de Dacia og Broder Nicolaus de Dacia ikke betyder noget i Fagvidenskabernes Historie, maa de med deres latinske Skrifter hævde en Plads i dansk Kulturs Historie, og man kan ikke gaa dem forbi, naar vor middelalderlige Litteraturhistorie skal skrives¹).

Det er allerede sagt, at de svenske Pariserskolarer i Tal langt overgik de danske i Tiden 1300—1450, navnlig i det første Halvhundredeaar, en Periode, under hvilken de tyske Universiteter endnu ikke drog Studenterne til sig, saaledes at de danske Skolarers ringere Tal kunde forklares ved, at de søgte andet Steds hen. Dette Talforhold er et ejendommeligt Faktum, men Materialet er saa skrøbeligt og Paris et saa lille Iagttagelsesfelt, at det næppe gavner synderligt at gruble over Aarsag og Virkning. Tal giver endelig ikke Forklaring paa aandelige Fænomener som den middelalderlige Kulturs Udfoldelse paa svensk Grund i det 14. og 15. Aarhundrede, en Udfoldelse, der kom senere end i Danmark og Norge, og i Sverige bliver som en sildig og køn Eftersommer.

Fra det 14. Aarhundredes Midte blev de nordiske Studiebesøg i Paris sjældnere, som Statistikken ovenfor viste, og som Udtalelser fra det 14. Aarhundredes Paris

¹) *Catalogus codicum mss. bibliothecæ Regiæ. Paris 1739—1744.* Nr. 7292 og Nr. 7336. Nøjere om disse Manuskripter beretter Quétif et Echard: *Scriptores ordinis prædicatorum I 826—827.* Se iøvrigt *Hist. Tidsskr. S. R. III 248.*

tydeligt giver til Kende. I 1354, da der er Tale om at sælge Upsalacollegiets to Bygninger, hedder det:

„ad talem ruinam et eversionem devenerant tam propter diurnam absenciam dictorum scolarium qui a longo tempore Parisius non studuerunt neque student quam — —“¹⁾; og atter i 1392 forlyder det, at Skolarerne fra Norden ikke mere kommer til Paris²⁾. I Universitetets store Ansøgninger til Paven om Embeder for Magistrene er de nordiske Navne først ganske faa og forsvinder siden fuldstændigt. Paa Rotulus af 1349 findes 6 Magistre fra Norden, paa Rotulus af 1362 een, paa Ansøgningerne af 1365, 1378—79, 1387 og 1403 ikke en eneste³⁾.

Under de Forhold blev det snart umuligt at oprettholde de nordiske Collegier; Upsalacollegiet gik til Grunde i Slutningen af det 14. Aarhundrede, Domus Dacie, Linköping og Skara Stifts Studiehuse i Løbet af det 15. Aarhundredes første Halvdel⁴⁾; det gik mange andre Parisercollegier paa samme Vis.

Naar der spørges om sandsynlige Aarsager til Nedgangen i Studiebesøg i det 14. Aarhundredes anden Halvdel, kan man nævne Krigen med England, Pesten, den indre Splid i Frankrig i 1350erne; fremdeles Pestens Hærgen i de nordiske Lande, Folketabet og den økonomiske Svækkelse, der maatte blive Følgen; endelig Grundlæggelsen af Universitetet i Prag i 1348 og siden Grundlæggelsen af

¹⁾ Skandinaviska handlingar XII 60: „Saa faldefærdige var de blevne og saa ødelagte — dels paa Grund af nævnte Skolarers lange Fraværelse, som længe ikke har studeret i Paris og ej heller studerer nu — dels — —“.

²⁾ Auct. I 661.

³⁾ Chart. un. Par. II 624—647, III 78—93, 126—133, 242—286, 445—463, IV 73—125.

⁴⁾ Se Professor Schüchs nøje Redegørelse for Collegiernes Historie i Kyrkohistorisk Årsskrift I.

Universiteterne i Wien, Heidelberg, Køl̄n og Erfurt, alle inden Aarhundredets Udgang. Det er i Følge Sagens Natur umuligt at afgøre, hvilket af de tre Momenter har virket stærkest, det er umuligt at veje baade det første og det andet Moment, men det tredje Moment: Betydningen af de ny Universiteters Opkomst skulde man vel kunne skaffe Rede paa? Nu lærer Matriklerne, at til Wien kom inden Aar 1400 3 Nordboere¹⁾, til Erfurt 10, til Køl̄n 1, til Heidelberg ingen.

Prag, som var det ældste af de nævnte Universiteter, skulde have størst Betydning, og de mange nordiske Navne i den artistiske og juridiske Dekans Bøger i Aarhundredets sidste Aartier vidner om en betydelig Frekvens, men Tal paa de studerende fra Danmark, Norge og Sverige kan ikke gives, thi Matriklen eksisterer ikke mere²⁾.

I det 15. Aarhundrede voxer end flere Universiteter op paa tysk Grund: Würzburg grundlægges 1402, Leipzig 1409, Rostock 1419, Løwen 1425, Trier 1453, Freiburg 1455, Greifswald 1456, senere Basel, Ingolstadt, Mainz og Tübingen. Nordboerne søger til de ny og nærmere Højskoler, og Antallet af nordiske Studenter er stigende, omend det kan svinge lidt fra Aarti til Aarti³⁾. Ogsaa de italienske

¹⁾ Petrus Ottonis de Suecia 1389. Dominus Nicolaus Gudmundi de Suecia 1390. Johannes de Upsalia de Suecia 1390.

²⁾ I den juridiske Dekans Bog indskrives som studerende i Fakultetet fra 1372 — det første Aar i Dekanatsbogen — og til 1400 c. 140 Nordboere. I den artistiske Dekans Bog, hvori Navne kun indførtes i Anledning af Examina, er optegnet omtrent 60 nordiske graduerede fra Bogens første Aar 1367 og til 1400. (Monumenta historica universitatis Pragensis I 133 ff. II 119 ff., jfr. Daae: Matrikler over nordiske studerende ved fremmede Universiteter).

³⁾ Følgende Tabel er gjort paa Grundlag af Matriklerne fra Køl̄n, Løwen, Wien, Leipzig, Erfurt, Heidelberg og Rostock:

Højskoler faar Besøg af Folk fra Norden — som det synes — hyppigere mod Aarhundredets Slutning¹).

For Universitetet i Paris var Tiden 1350—1450 en Nedgangsperiode og en Uroens Tid. Studierne var i Forfald, Klassikerne og Kirkefædrene forsømt, Produktionen var ringe — en Dom, der ikke bygger paa det gamle Klageraab, som lyder alle Dage: „Vae diebus nostris quia periit studium litterarum a nobis“, men bygger paa den Viden, som kan hentes af Tidens Manuskripter, der er bevarede den Dag i Dag i Bibliotekerne.

Aarsagerne til Nedgangen var flere. Een Aarsag var den ensidige, gølge Studieretning, man fulgte, en anden,

1400—09	27
1410—19	114
1420—29	176
1430—39	162
1440—49	239
1400—49	718.

Det kunde være fristende ud over vor Slutningstermin 1450 at fortsætte denne Statistik, som siger noget om øget Folkemagt og økonomisk Opsving, men endnu har jeg ingen Fortegnelse over de nordiske studerende fra Løwen 1453—83 og ingen Fortegnelse over norske og svenske studerende i Køln 1465—1499, eftersom min Rejse i Sommer (1914) blev afbrudt.

¹) Kun fra Bologna foreligger trykt Materiale, hvoraf Overblik kan vindes over nordiske Studiebesøg, nemlig Friedländer et Malagola: *Acta nationis Germanicæ universitatis Bononiensis*. Flere Pavebreve nævner studerende i Perugia, i Padua, i Rom og ved Kurien; ogsaa andre Kilder bringer Bud om nordiske Studierejser til Italien, men alt i alt er vor Viden meget spredt og tilfældig, og det vil ikke lønne sig at begynde en systematisk Søgning efter vore Landsmænd syd for Alperne, før Luschin v. Ebengreuths Arbejde kommer frem. (Se Luschin v. Ebengreuth: *Quellen zur Geschichte deutscher Rechtshörer in Italien. Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der Wiener-Akademie der Wissenschaften* 112, 113, 118, 124. Samme Forfatter: *Vorläufige Mitteilungen über die Geschichte deutscher Rechtshörer in Italien. Sitzungsberichte der Wiener-Akademie* 127.)

at Studiet nu altfor ofte var Middel og ikke Maal, Middel til at opnaa Embeder og til at gøre Karriere. Dertil kom den kirkepolitiske Strid og Kampen mellem Frankrig og England. Pariseruniversitetet spillede en stor Rolle under Skismaet og i Concilietiden, men den stærke kirkepolitiske Interesse og de mange Gøremaal uden for Paris drog Tankerne fra Studierne og bragte Afbrydelse i Magistrenes og Studenternes Arbejde. Skismaet satte Kiv mellem Universitetets Medlemmer og voldte, at Skarer drog bort. Fjendskabet mellem Frankrig og England havde lignende Virkning, Englænderne kom ikke mere til Paris. Den lange Krig hærgede Frankrig, Pest og Uaar kom, Universitetet var i Opløsning og navnlig den engelske Nation — eller, som den nu oftere kaldtes, den tyske Nation — var sin Undergang nær¹⁾.

Omsider vendte Freden tilbage, og Studenter søgte paa ny til Paris, men den gamle Tid var ikke mere. Europa var ikke længere „orbis Latinus“ i samme Forstand som fordem og Paris ikke mere „mater scientie“. Det universelle Pavedømme, Verdenskejserdømmet og Universitetet med det kosmopolitiske Præg hørte Middelalderen til; en ny Tid var ved at bryde frem.

V.

„— Paternitatem vestram propter hoc principalissime superextollo, quod Parisius unquam potui pervenire, quia major est gloria ejus quam rumor quem audivi, ymmo

¹⁾ Chartularium un. Par. II III IV: Denifles Indledninger. — Auc-tarium chartularii universitatis Parisiensis II passim. — Gross: The political influence of the university of Paris in the middle ages. American historical review VI 440. — Rashdall: The universities of Europe in the middle ages I 518 ff.

Praga cujus famam putavi prius inestimabilem poni ad collacionem cum Parisius non meretur," saaledes skriver en studerende fra Linköping Stift til Biskop Knut i 1414¹⁾). Ogsaa Nordboen istemmer: „Parisius sine pari“. Det er iøvrigt den eneste Udtalelse af en nordisk Skolar, ligesom den navnløse Brevskrivners to Breve til Linköping Bisp og Kapitel er de eneste bevarede Studenterbreve. Fra mange Kanter kan man samle Stof sammen vedrørende Studierejserne til Paris; man kan finde adskillige Træk frem, som i sig selv er oplysende, og som sætter Fantasien i Bevægelse, men alligevel er det kun Stumper og Stykker, og en Beretning paa det Grundlag bliver kun Flikværk og en Beretning om Facta. Vi vilde gerne have hørt de nordiske Skolarer selv fortælle om Udlængsel og ungdommelig Forventning, om Indtryk af Lande og Folk, om Rejsens Glæder, Møje og Farer. Det er dog yderst tvivlsomt, om vi, hvis Brevstof havde været til Stede i større Maal, vilde have fundet Udtalelser af personlig Karakter, — og nu maa vi i alt Fald nøjes med de spredte Træk og holde os til det reelle. Først det økonomiske.

En Studierejse var svær at bestride, og vi ser Folk optage Laan eller sælge af deres Jordegods, før de drager af Sted, ligesom Pilegrimme og Korsfarere mangen Gang gjorde. Ulpho Gislonis, der i 1340erne er i Paris, staar endnu i 1369 i Gæld til sin Kirke for de 80 Denarer i Guld, som var blevet ham tilsendt under hans Studie-

1) Sv. Dipl. II 841: „Eder, kære Hr. Fader, priser jeg navnlig, fordi det er blevet mig forundt en Gang at komme til Paris, thi den By er herligere, end Rygtet sagde; ja Prag, hvis Ry jeg tidligere mente var uden Mage, fortjener ikke at stilles ved Siden af Paris.

ophold. Haquinus Andreæ fra Åbo Stift sælger i 1458 sit mødrene Gods Wääntelä, da han skal udenlands; i 1461 og 1462 møder vi ham i Paris¹⁾.

Sønnerne af de store Slægter, der havde Gods til Underhold og Gods at sælge af, maatte være dem, der først drog ud paa den lange Rejse, og der er da ogsaa mange højbyrdige Mænd blandt Pariserskolarerne. Jakob Nielsen Kyrning var af en skaansk Adelsfamilie; Peder Lykke var Søn af Jon Nielsen Bille af Solbjærg og Christine Pedersdatter af Slægten Lykke; Navne Jensen Gyrstings Fader var Sjællands Landsdommer Jens Gyrsting. Den senere Kannik i Lund Niels Knudsen, der blev Magister i Paris i 1355, tilhørte Slægten Has; Lundekanniken Jonas Little var Søn af Niels Hak af Sibbarp. Det er vel en Søn af Hr. Jens Nielsen Løvenbalk til Avnsbjerg, vi finder i det kirkeretslige Facultet i Paris i 1416 under Navnet „de Awensbergh, canonicus Rosbildensis [!] et Ripensis ecclesiarum“²⁾.

Blandt adelige finske Pariserskolarer er nysnævnte Haquinus Andreæ af Slægten Frille og den senere Åbobisp Bero Gregorii af Slægten Balk. Biskop Magnus Nicolai havde til Forældre Raadsherren Niels Olofson Stiernkors og Elin Tavast, Broderdatter af Biskop Magnus Tavast. Ogsaa Bisp Olavus Magni var Magnus Tavasts Frænde.

¹⁾ Svenska Riksarkivets Pergamentbref I 281. — Leinberg: Finske studerande vid utrikes universiteter. Skrifter utgifna af svenska litteratursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsater X 43. — Om Gæld, som Linköpingkanniken Winoldus Benedicti stifter, og Gods, som Finnen Henricus Benedicti sætter i Pant, se Dipl. Suec. II 429 og Sv. Dipl. II 593—594; dog ved man ikke, om de var Pariserskolarer. — Paal Baardsøn laaner Penge for at tage den juridiske Doktorgrad i Orléans, se Dipl. Norv. VII 127.

²⁾ M. Fournier: La faculté de décret de l'université de Paris au XV. siècle I 161.

Finlands sidste katolske Biskop Arvid Kurck var af højbyrdig Æt¹⁾.

Men der er mangfoldige Studenter, hvis Slægt og Ungdoms Vilkaar vi ikke kender²⁾; der er mange, hvis Navne kun kendes fra liber procuratoris nationis Anglicane og Pariseruniversitetets Akter, og som aldrig nævnes i de hjemlige Kilder, og det er derfor umuligt at sige, om de fleste Studenter var Stormandssønner, eller Flertallet af dem, der drog til Paris, var fattige Skolarer, der havde søgt Domsolen og sunget i Kirkens Kor, hine „pauperes scholares“, som idelig nævnes i Testamenterne, idet de betænkes med milde Gaver sammen med Graabrødre og Sortebrødre og andet Folk, der tigger.

Spørgsmaalet om Pariserskolarernes Herkomst hænger iøvrigt paa det nøjeste sammen med det mere omfattende Spørgsmaal, hvorvidt den højere Gejstlighed i Danmark, Norge og Sverige har haft et stærkt aristokratisk Præg³⁾. Thi Skolarerne var med de stærkeste Baand knyttede til Domkirken, de var Stiftets Børn og saa hen til den Støtte, Moderkirken kunde yde ved Stipendiers Uddeling og Besættelsen af Embeder, forsaavidt Bisp og Domkapitel raadede for Embederne, og ikke Kurien gjorde sin Ind-

1) Leinberg: Finske studerande vid utrikes universiteter före 1640. Skrifter utgifna af svenska litteratursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser X 43. — Gummerus: Magnus Tavast. Finlands kulturhistoria. Medeltiden utg. af Nordmann och Schybergson. — Auctarium chart. un. Par. II 945. — Grönblad: Nya källor till Finlands medeltidshistoria passim.

2) Ganske undtagelsesvis erfares en Skolars Herkomst. Magister Jacobus Benedicti fra Roskilde Stift er Præstesøn (Acta pontificum Danica Nr. 45. Jfr. A. Franklin: La Sorbonne 45, 224, og S R D. III 270).

3) Jfr. Lundquist: Bidrag till kännedomen om de svenska domkapitlen under medeltiden 92. — Norsk historisk Tidsskrift 4. R. IV. 282. — Danmarks Riges Historie II 670.

flydelse gældende. Hvis Biskop og Kapitel var et snævert Oligarki, kunde fattige Skolarer ikke vente at faa Studiepenge og Indtægt af Embede under et Ophold i Udlandet; hvis Domkirkens Mænd stod paa bredere Basis, var der Mulighed for at unge dygtige Mænd, fra hvilke Lag de end kom, kunde faa Del i Stiftets Midler og opnaa et Embede med Fritagelse for Residenspligt i Studietiden.

Som sagt — det er sjældent, vi kender Pariser-skolarernes Herkomst, men vi ser en stor Del af dem i Besiddelse af kirkelige Embeder. Mange er Kanniker, ja det kan endda hænde, at en og anden er Provst eller Ærkedeg. Jakob Nielsen Kyrning nævnes som Kannik i Lund, da han vender hjem fra Paris; tre af hans Rejsefæller er Lundekanniker. I liber procuratoris nationis Anglicane forekommer „Brunulfus Karoli, præpositus Scarensis“, „Aquinus Asari de Swecia, archidiaconus ecclesie Scarensis“, „Laurentius Thrugoti de Dacia, canonicus Ripensis“; i andre Akter fra Universitetet finder vi „D. Thuco, prepositus et canonicus Slesvicensis“, „M. Henricus, canonicus Aboensis“, „D. Oliverus, canonicus Aboensis“¹⁾, „M. Petrus de Dacia, canonicus Ripensis“²⁾, „Laurentius Pauli canonicus Upsalensis“³⁾, „Laurentius Olavi canonicus Upsalensis, rector ecclesie parrochialis Thwna“⁴⁾ etc. etc. Olavus Magni, som allerede var Ærkedeg, blev, mens han studerede i Paris, Provst i Åbo, i hvilken Anledning Universitetet sender Takskrivelser til Åbo Bisp og Kapitel⁵⁾. Andre

¹⁾ Chart. un. Par. II 164, 163, 163.

²⁾ Chart. un. Par. II 300.

³⁾ Chart. un. Par. II 406.

⁴⁾ Auctarium chart. un. Par. II Introductio XVI—XVIII.

⁵⁾ Auct. II Introductio XVIII—XIX.

søgte at opnaa Forfremmelse og rigere Underhold ved Henvendelse til Paven; enkeltvis skete Henvendelsen i ældre Tid, men ved det 14. Aarhundredes Midte sender Universitetet til Kurien en hel Liste over Ansøgere. Paa Rotulus af 1349 finder man følgende Nordboer: M. Johannes Nicolai de Dacia, der søger om et Kanonikat i Lübeck; M. Ulpho Gisonis fra Upsala Stift, som søger om et Kanonikat i Åbo; M. Simon Odstani fra Linköping Stift, der ansøger om et Kanonikat i Skara; M. Conradus Conradi fra Åbo Stift, Ansøger til et Kanonikat i Linköping; endelig Magistrene Mathias Laurencii og Haquinus Johannis fra Upsala Stift¹⁾. Paa Rotulus fra 1362 er optagen som Ansøger til et Kanonikat i Upsala M. Johannes Thorstani fra Strengnäs Stift²⁾.

Kurien var virksom nok for at skaffe Studenterne Indtægter af Embeder i Hjemlandet og i Udlandet til Fremme for Studier og Lærdom maaske, men sikkert til Skade for det kirkelige Liv. M. Johannes Nicolai de Dacia opnaaede det Embede i Lübeck, han søgte; Sognepræsten i Borreby i Slesvig Stift Johannes fra Helle, der studerede kanonisk Ret, fik Løfte om et Embede i Hildesheim Stift; Nicolaus Drucken de Dacia, som havde taget Magistergraden i Paris i 1340 og siden fortsatte sine Studier, nævnes 1352 som Kannik i Worms³⁾.

Om Pariserskolarernes Rejserute ved man intet positivt, den maatte vel blive noget forskellig, eftersom den udgik fra forskellige Punkter i Danmark, Norge og Sverige. Imidlertid er det troligt, at adskillige Studenter

¹⁾ Chart. un. Par. II 647. — Dipl. Suec. VI 101.

²⁾ Chart. un. Par. III 91.

³⁾ Acta pontificum Danica Nr. 571, 401.

har lagt Vejen over Brügge og her i den travle Handelsstad har faaet det første Indtryk af kosmopolitisk Liv. Brügge var i det 13. og 14. Aarhundrede en vigtig Station paa Vejen fra Norden til Syden, over Brügge drog Nordboerne til Frankrig, Italien og Palæstina og Vejen hjem igen, over Brügge kom de pavelige Sendemænd herop, over Brügge gik Pengeforsendelser fra Norden til Kurien.

Flere Skolarer slog Følge paa den lange Rejse. Flere Skolarer, der agtede sig til Paris, var om Bord paa den Kogge, Knud Porse plyndrede i 1323 i Marstrand Havn, som det fremgaar af de i den Sag udstedte Fuldmagter og Kvitteringer, og et helt lille Selskab af Lundekanniker og Lundeklerke var det, som paa Hjemvejen fra Paris paa Søen blev overfaldet af Henrik Risze i 1344¹⁾.

I Paris holder Landsmænd sammen. De tager til Orde for hinanden i Nationsforsamlingerne, de er rede til at gaa i Borgen for hinanden og betale for hinanden, den ældre leder den yngres Studier og forestaar hans Examen; det er sjældnere, at en Nordbo søger til en fremmed Magister²⁾.

I Anledning af Peder Arnfasts Gave erfarer vi, at Studenterne fra Danmark i det 13. Aarhundredes Slutning havde „Procuratores og Forstandere“, som aarlig valgtes³⁾;

1) I. H. Schröder: De universitate Parisiensi a Suecis medio ævo frequentata. — Dipl. Suec. III 632, 669. 671, 674, 676, 678. — Dipl. Suec. V 489.

2) Dipl. Suec. V 49. — Auct. II 352.

3) Danske Magasin 4. R. I 304: „— Tha fordi Mester Peder Arenfast, Docter y thend hellige Schriffte og Cannich y Roschilde y Danmarckis Rige, hves Siell Gud naade, gaf och skiøtte i sit Testamente ett Huus y Pariis paa then Engelske Gade wdi Öster liggendis thill fattige Studenteres af Danmark nytte og Brug, thend stund de y Pariis studerer og legge Wind paa

det er det eneste Vidnesbyrd om Sammenslutningen af danske, det eneste Vidnesbyrd om „provincia Daciæ“. „Provincia Sueciæ“ nævnes nogle Gange i det 14. Aarhundrede iøvrigt vides saare lidt om disse mindre Grupper af Landsmænd indenfor natio Anglicana¹).

Livet i natio Anglicana derimod kendes helt godt gennem liber procuratoris nationis Anglicane, som naar fra 1333 til 1466, enkelte større og mindre Lakuner fraregnede, saaledes savnes Aarene 1383—1392 og 1452—1465. Bogen er ført af Nationens procurator, der var Nationens Tillidsmand og Repræsentant og i Almindelighed valgtes hver Maaned; den bærer paa forskellig Vis Præg af de stadig vekslede Personer, men Indholdet er for en stor Del det samme, som vi finder i de arti-

thennum, huilket huus Procuratores og forstanderne thill Studenterne af Danmarck, som aarligen udvellis, skulde raade og hafve skik ofver. — — — Fremdelis wille wy och befalla at thend skik och Dom att ringiste en gang om aaret och særdelis naar ny Procuratores skickis skulle, skal iblant forne danske Klercke obenbare forkyndis — —“.

¹) Jfr. ovfr. S. 333. — Auct. I Introductio XVIII—XIX. — Schück: Svenska Pariserstudier under medeltiden II. Kyrkohistorisk Årsskrift 1902: 167.

I Matematikhaandskriftet Ny kgl. Saml. 275a 4to, som har tilhørt en Pariserkolar fra Roskilde Stift, læses paa sidste Blad følgende Optegnelse med Haand fra det 13. Aarhundredes Slutning:

„Regna nationis Anglicane per ordinem sicut sunt in registro: Anglie, Dacie, Scotie, Alamannie, Swecie, Norwegie, Boemie, Polonie, Ungarie, Servie, Bulgarie, Harvasie, Principatus Wallie, Dominatus Hybernie“.

I Følge et Dokument fra 1332 deltes natio Anglicana ved den Tid i provincia Anglicana og provincia non Anglicana, der atter faldt i 11 regna (Chart. un. Par. II 405). I den engelske Nations Rotulus fra 1362 opregnes: „Imperium fere omnis Alemanniæ, Regna Ungariæ, Bohemiæ, Poloniæ, Sueciæ, Daciæ, Norvegiæ, Scotiæ, Angliæ, Yberniæ“.

stiske Faculteters Bøger fra andre Universiteter, f. Ex. Acta facultatis artium fra Wien, nemlig Fortegnelser over de Skolarer, der gennemgaar Prøverne og naar frem til Magistergraden ad de tre Trin determinatio, licentia og inceptio.

Her skal ikke gøres Rede for Examensordning og Examenskrav, som Professor Schück saa indgaaende har behandlet, men en ejendommelig Ordning af Examensafgifterne lokker til Undersøgelse. Examensafgifterne var ikke faste Summer, men Skolarerne betalte i Forhold til deres standard of life, om man saa tør sige, idet de under Ed skulde opgive deres „bursa“, det er deres ugentlige Forbrug, Husleje og Opvartning fraregnet. Examensafgifterne var da sat til saa og saa mange „bursæ“.

I liber procuratoris nationis Anglicane findes næsten altid ved Siden af Examinandens Navn en Note om Størrelsen af hans „bursa“ i følgende Form:

„Item dominus [Rolandus] de Norwegia determinavit sub magistro Nicholao Drukken de Dacia, cujus bursa 12 solidi.“

Den enkelte Skolars Opgivelse af „bursa“ er oftest nogenlunde den samme ved determinato, licentia og inceptio¹⁾, den er i Reglen 5, 6, 7, 8 solidi Parisiensens og stiger sjældnere til 12, 14, 15, 20, 24, 27, den kan dale til 3, 2 og 0²⁾. Gennem bursæ-Angivelserne erfares noget

¹⁾ Macharius de Dacia (1356): det. 4 sol. — lic. 5 sol.

Navno Johannis (1398—1399): det. 8 sol. — lic. 8 sol. — inc. 8 sol.

Otto Boecii (1378): det 6 sol. — lic. 6 sol. — inc. 6 sol.

Brunulphus Karoli (1379—1380): det. 5 sol. 6 den. — lic. 8 sol. — inc. 8 sol.

²⁾ (1340) Item licentiatus fuit ibidem dominus Bero de Trinello Swecus sub magistro Mathya de Swecia, cujus bursa nihil.

om store Herrer og „pauperes scholares“ iblandt nordiske Studenter; gennem bursæ-Angivelserne, som undtagelsesvis kan svinge stærkt for den enkelte Skolars Vedkommende, erfares ogsaa noget om gode og onde Dage, Tider, da Skolaren synes at være en Krøsus, og Tider, da han venter paa Penge, og Smalhans er Kok¹⁾.

Set under eet er de nordiske Skolarers, særlig de svenske Skolarers, „bursæ“ noget højere end de andre Studenters i den engelske Nation, men videre end til at bestemme Nordboernes Kaar relativt kan vi ikke naa uden Kendskab til Pengenes Købeevne i det 14. og 15. Aarhundrede, en Undersøgelse, som vilde føre langt ud og ud paa den Mosegrund, som hedder middelalderlig Prishistorie²⁾.

(1382) Determinavit dominus Johannes Inghemari de Swecia sub magistro Heynrico Wise, cujus bursa nichil. Juravit statutum [paupertatis].

(1381) Item subdeterminavit dominus Skeldulfus de Norwegia sub magistro Hermannno de Treysa, cujus bursa nichil. Juravit statutum paupertatis in plena nacione.

(1398) Item determinavit dominus Fredericus Trast sub magistro Rutghero Trast sub principali determinatore Navnone de Dacia.

Om Betydningen af subdeterminatio se Chart. un. Par. II 674.

¹⁾ Johannes Little (1347—1348): det. 10 sol. — lic. 6 sol. — inc. 6 sol.

Johannes de Flicken dioc. Aboens. (1420—1421): det. 6 sol. — lic. 24 sol. — inc. 24 sol.

²⁾ Man lægger Mærke til at bursa-Ansættelsen i det 15. Aarhundrede gennemsnitlig er højere end i det 14. Aarhundrede, et Forhold, der vel forklares ud fra stigende Priser, Pengenes synkende Værdi imod Middelalderens Slutning.

71 solidi Parisiensens var i det 13. Aarhundrede Prisen paa Cod. Ups. C 589, som indeholder Summa Raymundi cum glossa den har været i svenske Graabrødres Eje. Paa sidste Blad læses: „Iste liber deputatus ad usus fratris Gewolphi ordinis fratrum minorum de custodia Swecie. Constitit 71 solidis Par. qui eum abstulerit anathema sit. Amen“.

Skolarerne kan sjældent betale strax, men beder om Henstand, som Thomas Haquini fra Örebro, der ikke ser sig i Stand til at udrede de 16 solidi, han skylder Nationen, fordi ingen Penge kommer hjemmefra; han maa nu rejse hjem paa Grund af Fattigdom og Penge-mangel, men lover at betale, naar han vender tilbage til Paris, eller at sende Summen¹⁾. Petrus Nicholai de Dacia og Macharius de Dacia beder om Henstand til St. Hans, men somme Tider er Terminen den saare fjerne og uvisse: „cum ad fortunam pinguiozem venerit“, en Yndlingstermin blandt Middelalderens Studenter²⁾. Gælden kunde paa den Vis blive ganske gammel; saaledes læser man i liber procuratoris nationis Anglicane under Aar 1362 om en Mand fra Strengnäs Stift Johannes Thorstani, der havde aflagt Prøverne i det filosofiske Facultet i 1350 og 1351:

„Item magister Johannes de Swecia dictus Thorstani solvit bursas suas quas tenebatur ab antiquo ultra 10 annos de determinacione et licencia, cujus burse 5 sol.“

¹⁾ Auct. I 31 (Aar 1339): Dominus Thomas Haquini de Swecia tenetur nationi de determinacione sua 16 solidis, et supplicavit nationi, allegans paupertatem suam, ut parceret sibi ad presens et expectaret illam pecuniam, quia pro certo pronunc solvere non posset, quia sibi pecunia de partibus non venit, et dixit quod oporteret ipsum ire ad partes propter defectum pecunie et paupertatem, quos 16 solidos promisit solvere nationi, quandocumque primitus rediret Parysius et tantum haberet quod persolvere posset. Si vero non rediret Parysius, juravit quod transmitteret eos nationi Parysius, quandocumque primitus pecuniam habere posset. Et suffecit nationi in istis promissionibus et juramentis in vigilia Corporis Christi.

²⁾ Auct. I 33—34: cum fortuna pinguiori redire. — Dipl. Suec. II 122: cum dominus ipsos ad fortune pinguioris statum fecerit devenire. — Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandæ Pragensis I 302: petivit dimissionem bursæ ad pinguiozem fortunam. — Ibid. I 303 og 317. — Oftere i Matrikler og Acta facultatis artium fra Greifswald, Rostock og Wien.

Bolig og Mad, Klæder og Bøger¹⁾, Examensafgifter og endelig „Delfinen“, „Hanen og Hønen“ „Skibet“ og „St. Hans Hoved“ tærede paa Pungene.

Hvad Skolarerne privat forødt i Værtshusene, ved vi naturligvis ikke, men god Besked faar vi om Nationens Drikkelag. Den engelske Nations Møder sluttede oftest i et af Værtshusene. Fra Kirken Sanctus Julianus pauper, hvor Nationsforsamlingen er holdt, drager Flokken af Magistre af Sted højlydt drøftende Mødets Begivenheder

¹⁾ Under Studieophold i Udlandet erhvervede Skolarerne sig Bøger, afskrev Manuskripter eller købte dem. Universitetsbyerne blev Midtpunkter for Bogproduktion og Boghandel, og ganske særligt blev Paris et Centrum, hvorom ogsaa nordiske Kilder bærer Vidnesbyrd.

Fra Paris medbringer Dominikaneren Broder Karl et Psalterium, som han skænker til Christina af Stumbelen. Magister Macharius nævner i sit Testamente „unam bibliam quam Parisius emi“, og Benechinus Henrici, Kantor i Lund, nævner „librum papireum de sermonibus per me reportatum Parisius“ og „alios sex libros papireos continentes reportationes super jure canonico, omnes projectus, regestra et notabilia que olim Parisius et alibi collegi“ (reportare, colligere: gøre Optegnelser efter Forelæsning). Vadstenakloster faar gentagne Gange en ret stor Mængde Bøger fra Paris (S R S. I 121. — Cod. Ups. C 6 Bl. 106'. Jfr. Isak Collijn: Redogörelse för i Kammararkivet och Riksarkivet verkställd undersökning angående äldre arkivalieomslag 60.). Manuskriptet Ny kgl. Samling 275^a 4to er et Matematikhaandskrift, som har tilhørt en Mand fra Roskilde Stift, der studerede i Paris; Kalenderen i Manuskriptet er den engelske Nations Kalender med saa karakteristiske Tilføjelser som St. Lucius, Knud Hertug og Knud Konge. I cod. Amplon. 67 8vo har vi et Haandskrift, af hvilket den første Part delvis hidrører fra en nordisk Franciskaner, mens sidste Part er skreven paa Bestilling af hans Ordensbroder Johannes Nicolai under et Studieophold i Paris i 1329. Johannes Nicolai var fra Linköping Kustodi i Ordensprovinsen Dacia; Haandskriftet indeholder Afhandlinger i Logik af de samtidige Forfattere Burley og Ockam. (Schum: Beschreibendes Verzeichniss der Amplonianischen Sammlung zu Erfurt 726.)

og drøftende det vigtige Spørgsmaal, hvor Gildet skal staa; hver har sine Erfaringer om, hvor Maden er god, og hvor man faar herlig Vin — Vin fra Portugal. De brogede Skilte vinker, her hænger den gule Maane, her ses St. Hans' Hoved paa sit Fad, her springer Delfinen, her sejler Svanen, her svejer en Magisterkjole for Vinden:

Et intravit nacio tabernam nuncupatam al le hoeze ante quam pendet signum ad modum epytogii magistrorum sitam in vico Cythare, ubi nacio pro cena consumpsit 38 solidos¹⁾.

Den nyvalgte Procurator, den nyvalgte Receptor, de ny Magistre skulde efter Skik og Brug betale Nationen 1 scutum, der strax blev drukket op, som det meget oprigtigt siges i liber procuratoris nationis Anglicane:

Procuratio magistri Nicolai Johannis de Swecia dyocesis Upsalensis.

In primis idem magister Nicolaus solvit nationi unum scutum pro procuratoria et statim perpotatum fuit illud scutum per magistros in taberna ad ymaginem nostre Domine in vico sancti Jacobi²⁾.

I Anledning af sin Indtræden i det lærde Laug „pro jocundo introitu“, „pro bejania sua“, „pro bejanio introitus“ gav den ny Magister 1 scutum; han gav „igangz kost“, kunde vi sige med vore gamle Skraaer³⁾.

1) Auct. I 496: Og Nationen gik ind i Værtshuset: Al le hoeze, foran hvilket der hænger en Magisterkjole som Skilt, Værtshuset ligger i Cithergade, og dér fortærede Nationen 38 solidi.

2) Auct. I 219: Magister Niels Jönsson af Sveriges (Upsala Stift) Prokuratortid.

Til en Begyndelse betalte nævnte Magister Niels Nationen 1 scutum for Procuratorembedet, og strax blev den scutum drukket op af Magistrene i Kroen: Vor Frue Billede i St. Jacobs Gade.

3) Bejania, bejanium er en Glose fra Universitetssproget. Bejani

Nordboerne deltager med Iver i Nationens Liv og vælges til Tillidsmænd. Hvert Aar valgtes en receptor til at røgte Nationens Pengesager; Magister Suno de Swecia, Magister Conradus de Swecia, Magister Nicolaus Michaelis de Swecia, Magister Johannes de Flicken og Magister Olavus Magni, Magister Johannes Nicolai de Dacia og Magister Johannes Petri de Malmogia har været receptores. Saa godt som hver Maaned valgtes en procurator, som ledede og repræsenterede Nationen. Denifle nævner Aar og Dato og Navnet paa den valgte fra omtrent 800 Valg i Tiden 1333—1450; 48 Gange vælges en Nordbo til procurator, og disse Mennesker, Andreas Freovati de Smalandia, Johannes Little, Nicolaus Drukken, Laurentius Thrugoti, Jacobus Nicolai de Dacia, Grevinden af Pembrokes Skolar, Navno Johannis, Otto Boecii, Johannes de Flicken, Olavus Magni, og hvad de nu alle hedder, træder os i Møde i liber procuratoris nationis Anglicane. Dér ses deres Haandskrift, og dér læses deres Redegørelse for deres Embedstid; oftest er deres Fremstilling som Fler-tallets af procuratores stiv og formelagtig, men en enkelt Gang bærer den Præg af Energi og Dygtighed, det gælder navnlig Jacobus Nicolai's Redegørelse.

Sendefærd til Pave og Concilium overdroges vore Magistre, og blandt Universitetets Rektorer nævnes Magister Hemerigus de Dacia, Magister Petrus de Dacia canonicus Ripensis, Magister Nicolaus Drukken de Dacia, Magister Johannes Nicolai de Dacia, Magister Macharius Magni canonicus Lundensis et Roskildensis ecclesiarum,

kaldtes de ny Skolarer, som fik deres „Behøvling“ og maatte traktere Kammeraterne. Se Chart. un. Par. II 494—497, 523—524. Bejanus forklares som bec jaune, Gulnæb, Fugleunge.

Magister Johannes Petri canonicus Aboensis og Magister Olavus Magni¹⁾).

Adskillige af disse Folk var i Paris gennem mange Aar. Liber procuratoris nationis Anglicane giver ganske vist ikke Tidspunktet for Skolarernes Ankomst og Bortrejse, men nævner kun deres Navne i Anledning af Examina, i Anledning af deres Lærervirksomhed og Tillidshverv; imidlertid kan vi alene paa den Vis skønne, at Pariseropholdet ofte har strakt sig over en lang Tid. Macharius nævnes første Gang 1356 og sidste Gang 1366²⁾; Jacobus Nicolai nævnes første Gang 1370, sidste Gang 1379; Johannes Nicolai de Dacia første Gang 1346, sidste Gang 1357; og for at tage nogle Exempler blandt svenske Skolarer forekommer Andreas Freovati første Gang 1339 og sidste Gang 1348; Jacobus Petri Rød første Gang 1419, sidste Gang 1428; Olavus Magni første Gang 1427, sidste Gang 1438³⁾. Men inden for den Aarrække, der afgrænses af de to nævnte Tal, kan der være et kortere eller længere Spand af Tid, under hvilket Skolaren slet ikke findes i liber procuratoris nationis Anglicane, hvad enten det skyldes et Tilfælde, eller det er saaledes, at Skolaren, som imidlertid er bleven Magister i det filosofiske Facultet, er stærkt optagen af Studier i

¹⁾ Chart. un. Par. II 157. — Chart. II 300; jfr. Regesta 2013. — Auct. I 68. — Auct. I 128. — Chart. III 149; jfr. Acta pontificum Danica Nr. 631. — Chart. III 156. — Auct. II 483.

²⁾ Saaledes liber procuratoris nationis Anglicane, men endnu i Sommeren 1367 er Macharius i Paris (Chart. un. Par. III 163); næste Aar døde han hjemme. (Roskilde Dødebog under 5. Oktober: „Anno 1368 obiit magister Macharius archidiaconus Roskildensis modicum antea de studio Parysiensi reversus. Hans Testamente er dateret 5. Oktober 1368).

³⁾ Til Gengæld er der Skolarer, som kun omtales en eneste Gang eller kun et Par Gange i to, tre paa hinanden følgende Aar.

et af de højere Faculteter, saa at han ikke kan røgte Lærergerning blandt Artisterne, eller han muligens har begivet sig til et andet Universitet for en Stund, eller han er rejst hjem, for siden at vende tilbage til Paris.

Efter middelalderlig Skik var Studierne i det filosofiske Facultet kun som en Forberedelse til Studiet af Theologi, kanonisk Ret, Romerret og Medicin; den, der var bleven Magister i det filosofiske Facultet og virkede dør som Lærer, var ofte med det samme Student i et af de højere Faculteter.

Som theologiske studerende nævnes Magister Simon Odstani fra Linköping Stift og Magister Jacobus Nicolai fra Roskilde Stift¹⁾; Olavus Magni, der i 1428 var bleven Magister i det filosofiske Facultet, er i Tredivernes Slutning i Færd med de theologiske Examinere. Saavel Jacobus Nicolai som Olavus Magni har boet i det berømte Collegium Sorbonne, der stod aabent for theologiske studerende fra alle Lande. I Listen over Sorbonnes Eforer, Alumner og Gæster „Catalogus provisorum, sociorum et hospitem Sorbonæ“ finder man ikke blot Olavus Magni, men ogsaa to andre Finlændere Johannes Flicke og Johannes Magni samt den danske Skolar Jacobus Benedicti, som i sin Tid var „lator rotuli,“ en Art Tillidsmand eller Inspector collegii²⁾.

¹⁾ Dipl. Suec. VI 103. — Acta pontificum Danica Nr. 630.

²⁾ Franklin: La Sorbonne 45, 224, 228.

I „Catalogus provisorum, sociorum et hospitem Sorbonæ“ søger vi efter Jacobus Nicolai de Dacia, som i den engelske Nations Prokuratorbog kalder sig „socius de Sorbona“ (Auct. I 360). En Jacobus Nicolai er ikke i Listen, men paa den Plads, hvor vi kunde vente at finde ham, nemlig under Ægidius de Bellameras Eforat (1361--1378), nævnes en Jacobus Barsdorp, der muligvis er vor Mand.

Intet nordisk Navn er optegnet i Sorbonnes Dødebog (Molinier: Les obituaires de la province de Sens I 737 ff).

I det medicinske Facultets Akter, som kun er bevarede fra 1395. forekommer i Aarene 1418—1422 Johannes Boetii de Dacia; han er magister regens i Facultetet fra 1419 til 1422, men forud for hans Pariserophold ligger en Studietid ved Universitetet i Köln, hvor han blev immatrikuleret i 1401 som „Johannes Boetii de Sclendia in regno Dacie, Roskildensis diocesis“; dengang var hans Fag artes¹⁾.

I det kirkeretslige Facultets Akter, der tager deres Begyndelse med Aar 1415, er et Par nordiske Navne, nemlig „de Awensbergh, canonicus Rosbildensis [!] et Ripensis ecclesiarum“ (1416), „Benedictus Laurentii, presbiter Lincopensis diocesis Suessie provincie“ (1428) og „Magnus Haquini Scalensis [!] diocesis de Suessia“ (1440)²⁾. Fra Tiden forud for 1415 er vor Viden om de studerende i dette Facultet noget tilfældig. Magister Macharius siger i sin Henvendelse til Paven, da han søger om Afkortelse i Studietiden, at han er „studens in facultate decretorum“ og Åbokanniken Johannes de Dulmen indskrives 1382 i Prag som „magister artium et baccalarius in decretis Parisiensis“; Roskilde Ærkedegn Petrus Alexandri er i 1312 dr. decretorum og Lærer i det kirkeretslige Facultet³⁾. Endnu flere Folk heroppefra nævnes i det 14. Aarhundredes første Halvdel som graduerede „in decretis“⁴⁾, det

¹⁾ Keussen: Die Matrikel der Universität Köln I 86. — Chart. un. Par. IV 336, 359, 374, 376, 384, 390, 400.

²⁾ Fournier: La faculté de décret de l'université de Paris I 161, 322, II 55.

³⁾ Acta pontificum Danica Nr. 631. — Monumenta historica universitatis Pragensis II 11. — Ny kirkehist. Saml. III 792. —, Roskilde Dødebog under 24. Juli: „Anno domini 1313 obiit magister P. Foot hujus ecclesie archydiaconus et magister in decretis“ (SRD. III 270).

⁴⁾ Exempelvis: „Magister Jacobus in decretis, monachus in Sora“ Historisk Tidsskrift. 8. R. V.

er sandsynligt, men ikke helt sikkert, at de har taget Graden i Paris.

Studiet af Romerret var ikke tilladt i Paris, men Orléans havde en berømt Retsskole, hvorfor Orléans var at betragte som Pariseruniversitetets juridiske Facultet. Der var livlig Færdsel mellem de to Byer, som ikke laa saa fjernt fra hinanden, og det er troligt, at en Del nordiske Pariserskolarer har været i Orléans paa et kort Besøg eller i længere Tid for alvorligt at studere corpus juris¹⁾. Der var hos Middelalderens Studenter en Vandrelyst, som ogsaa i nogen Maade kan spores hos de nordiske Pariserskolarer. Nogle kom til Paris efter et kortere Studieophold i Løwen, det gælder Johannes Magni fra Finland og to Mænd fra Roskilde Stift Johannes Tiderici og Laurentius Mathie; andre havde først studeret i Rostock som

(Sorøaarbogen SR D. V 458); „Baccalarius in decretis Andreas Hallandensis, canonicus Lundensis“ (Acta pontif. Dan. Nr. 316).

¹⁾ Auct. chart. un. Par. I 218—219 om Magister Nicolaus Johannis' hastige Besøg i Orléans.

Vi kender over 200 nordiske Pariserskolarer fra Perioden 1200—1450, og fra samme Tid en halv Snes Nordboere, som har været i Orléans; det er ikke de samme Folk, hvilket dog ikke kan undre os; thi Kilderne er fattige, og navnlig er vor Kundskab om Studenterne i Orléans ussel. Nordboerne tilhørte den tyske Nation, hvis Prokuratorbøger først begynder med Aaret 1444. Den tyske Forsker Knod vil offentliggøre dette Materiale; jfr. iøvrigt: J. Doinel: Liste des étudiants scandinaves à l'université d'Orléans. Bulletin de la société archéologique et historique de l'Orléanais VIII (1883) 63. — E. Wrangel: Danske og norske Studenter, der er indskrevne i „Natio Germanica“ ved Universitetet i Orléans. Personalhist. Tidsskr. 4. R. I. 124. — Fournier: La nation allemande à l'université d'Orléans au XIVe siècle. Nouvelle revue historique de droit français et étranger XII (1888) 386.

Følgende Nordboer var i Orléans: Johannes Sibrandi c. 1294 (Jens Grands Fængselshistorie). Magister Johannes af Upsala 1307 (Dipl. Suec. II 507). Bero de Tyllingum canonicus Upsalensis 1307 (ib.). Nicolaus canonicus Strengnensis 1307 (ib.).

Nordmanden Aluerus Teyst og Jacobus Ulfonis, der siden blev Sveriges Ærkebisp; Johannes Boetii de Dacia kom fra Universitetet i Køln, Laurentius Olavi de Thuna fremstillede sig for den engelske Nation i Paris som „baccalarius Pragensis“. Der var Folk, der drog fra Paris til Prag, som Johannes Gerechini og Andreas Gerechini, der vist rejste direkte over til Bøhmen, mens Åbokanniken Johannes de Dulmen og Henricus Magni de Suecia synes at have været i Hjemlandet i en Aarrække, inden de drog ud paa ny. Henricus Frees fra Abo Stift, der tog Magistergraden i Paris i 1452, lod sig immatrikulere i Køln i 1454 som studerende i det kirkeretlige Facultet. Et Par nordiske Magistre vandrede til Heidelberg.

Maaske har Skolarerne ikke altid haft bestemte Planer, naar de drog ud, eller Planerne blev kuldcastede. En Student skriver hjem fra Lübeck, hvorledes hans paa-tænkte Rejse til Leipzig er bleven til intet, fordi Pesten raser dèr, og Studenterne vandrer bort, som en Bekendt har underrettet ham om: „Iste consulit mihi quod non irem ad illud studium sed ad Viennam in Östherrike vel ad Bononiam in Vaalandia vel versus Parisius in Francia. Sed ego spero quod ubi majorem audiverim concursum studencium ibi me transfero sine mora — — —“¹⁾.

Ingivaldus Magni 1307 (ib.). Johannes Duus canonicus Lundensis 1307 (ib.), jfr. Erslev: Testamenter 88. Alfinus canonicus Hamarensis 1307 (ib.). Johannes dictus Ulfstorp 1307 (ib.). Han omtales som Kannik i Roskilde SRD. VIII 546. Paal Baardsøn c. 1320 (Dipl. Norv. IV 141, VII 127). Han var dr. utriusque juris. Olavus canonicus Lundensis † i Orléans 1321 (Lunde Domkapitels Gavebøger ed. Weeke 25). Ericus Tobie de regno Swecie 1384. (Liber statutorum nationis Anglicane fol. 11. Fournier 430—431).

¹⁾ Cod. Ups. C 19 Bl. 226'—227: „Han raader mig til, at jeg ikke skal rejse til det Universitet, men til Wien i Østrig eller til

Vi vil ikke spørge: Hvad bragte Skolarerne hjem? Hvad betød disse Studierejser for Hjemlandet? Vi nøjes med at følge Ungdommen paa Vejen, og, selvom det ikke staar skrevet noget Steds, kender vi Studenternes Rejsemod; vi ved, hvorledes de har hilst 'Paris' Taarne fra det fjerne; vi ved noget om Lystighed og triste 'Timer, og vi kan følge dem paa Vandring ind gennem Tyskland, maaske til Heidelberg og Prag, indtil de en Dag staar ved Østersøen og jublende hilser det hjemlige, længe savnede Hav.

Bologna i Valland eller til Paris i Frankrig. Men hvor den største Strøm af Studenter gaar, derhen haaber jeg ufortøvet at drage — — —“.

Den første Organisation af Danmark-Norges Konsulatsvæsen (Konsulinstruktionen af 1749).

Af

K. M. Widding.

Efter i over 22 Aar at have indehaft Embedet som dansk Konsul i Bordeaux var Johan Jacob Lurs i 1740 kommet i en saadan Gæld til sine Kreditorer, at han blev hensat i Gældsængsel. Hertil maatte saa de danske Skibskaptajner „til ikke ringe Deshonneur for Nationen“ begive sig, naar de skulde betale de pligtige Konsulatsafgifter. En i Byen bosat dansk Undersaat, Købmand Friederich Hansen — senere kaldet zu Lilienthal — begav sig derfor i Sommeren nævnte Aar til København for at sætte Autoriteterne ind i Forholdene og for selv at søge

Fraset de Værker af den trykte historiske Litteratur, der i det følgende er citeret, findes samtlige citerede Kilder, nemlig: Commerce-Kollegiets tyske Extraktprotokoller, Depecheprotokoller, Deliberationsprotokoller og Forestillingsprotokoller, Geheime-Conseilets Protokol, Samling af Konsuls- og andre Bestallinger, Kopibog for Legationen i Paris og et enkelt Aktstykke fra tyske Kancelli ang. Instruktionen, i Rigsarkivet i København.

Derimod findes i Rigsarkivet ingen af tyske Kancellis Protokoller og Aktpakker fra det Tidsrum, Afhandlingen omhandler. En Gennemgang af dette Aktmateriale, der findes i Statsarkivet i Slesvig, hvilken Forf. ikke har haft Lejlighed til at foretage, vil muligt kunne ændre her fremsatte Antagelser og i hvert Fald forklare Vanskeligheder, som Forf. ikke har set sig i Stand til at løse ud fra Rigsarkivets Materiale. C. K. 2: General-Lands-Økonomi og Commerce-Kollegiet. T. K. 2: Tyske Kancelli.

at erholde Posten. Det er rimeligt at antage, at Hansen ved denne Lejlighed har omtalt Nødvendigheden af, at han modtog en Embedsinstrux, hvis man vilde betro ham Posten. Thi den Omstændighed, at han vilde foretage en Rejse til København for at opnaa det konsulære Embede, tyder paa en ret levende Interesse for Sagen, og han havde i Bordeaux, der paa denne Tid var en af Europas vigtigste Handelspladser, hvor de fleste Nationer holdt Konsuler, haft Lejlighed til at se, hvorledes Repræsentanterne for andre Magter røgtede deres konsulære Pligter.

Han havde da heller ikke været i Funktion mere end et Par Maaneder, før han skrev tilbage og spurgte¹⁾, hvor den ham lovede Instruktion blev af. Dette Træk i Forbindelse med Akteringen af nogle Dokumenter vedrørende den første almindelige Instrux for danske Konsuler tyder paa, at hans Initiativ har været virksomt ved Instruxens Tilblivelse, og i hvert Fald gav hans Udnævnelse, som Kong Kristian VI underskrev paa Frederiksborg den 2. Septb. 1740, Anledning²⁾ dertil, da det ved denne Lejlighed i Geheimeconseilet blev besluttet, at der skulde udarbejdes en Instruktion for Konsultjenesten, „da Konsulerne hidintil kun lidet har rettet deres Anstrelgelser paa at udvide disse Rigers Handel, og man derfor kunde ønske at drage sig deres Tjeneste noget mere til Nytte“.

Ganske uden Vejledning om sine Embedsforretninger var Konsul Hansen dog ikke, saalidt som de mange andre paa vigtige Søhandelspladser saasom Lissabon, Malaga, Venedig, St. Petersborg, Danzig og London før hans Tid

¹⁾ Schulin til C. K. 1/4 1741.

²⁾ Schulin til C. K. 1/10 1740.

ansatte danske Konsularembetsmænd; thi deres kongelige Bestallinger drog i store Træk Linjerne op for deres Embedsvirksomhed. Men i Betragtning af, at Bestallingen var deres eneste Vejledning¹⁾, gav den dog kun en ringe Bistand til Løsning af Konsulens mangeartede og ofte vanskelige Opgaver, der, ved Siden af den almindelige Bistand til danske Undersaatter i deres Handel og Virken paa fremmed Sted, gik ud paa: Mægling mellem stridende danske Undersaatter paa Stedet, Haandhævelse af Disciplin paa Skibe fra Danmark (tilligemed Norge og Hertugdømmerne), Afgørelse af Tvistigheder mellem alle ombordværende, Bistand ved Skibbrud, Antagelse af afdøde danske Undersaatters Ejendele og lignende Pligter, der gennem aarhundredgammel traktatmæssig Vedtagelse og Sædvane var almindeligt anerkendt som henhørende under deres folkeretlige Virksomhed.

Bestallingerne er vel ikke ganske ens i deres Indhold, ligesom de ikke er affattet paa samme Sprog, idet nogle er paa Latin, andre paa Tysk²⁾, men den Embedsvejledning, de indeholder, er kun yderst lidt varieret og gaar ikke udover: at Vedkommende modtager Udnævnelse for at han skal udøve konsulær Virksomhed i vedkommende Stad, tage sig af Kongens og hans Undersaatters Anliggender og Forretninger, bistaa dem med Raad og Daad og „quavis data occasione“ fremme Kongens og deres Interesser, arbejde for Ophjælpning af Handel paa og Skibsfart fra og til Kongens Riger, Fyrstendømmer og Lande, være de trafikerende Undersaatter til Bistand,

1) Schulin til C. K. ²⁸/₁₂ 1741.

2) Latinsk Bestalling for Konsul i Bordeaux Johann Jacob Lurs ¹²/₁₁ 1718, for Konsul i Lissabon G. Cohndal ¹⁵/₁₁ 1718; tysk Bestalling for Konsul i St. Petersborg Peter Iversen Thyholm ²⁵/₆ 1716 og flere i Patenten Registratur.

naar de henvender sig til ham, men iøvrigt „i alt com-portere og forholde sig som det sømmer sig en kongelig Konsul og Tjener“.

Man maa give Schulin Ret, naar han i 1741 overfor Commerce-Kollegiet ¹⁾ udtaler, at disse Bestallinger „intet indeholder, der kan tjene som specielle Normer for Konsulen i Udøvelsen af hans Embedsvirksomhed“. Det var derfor naturligt og paakrævet, at Regeringen nu, da denne Gruppe Embedsmænd, hvis Virksomhed uden Hensyn til det Sted, hvor hver enkelt er ansat, er ganske ensartet, havde naaet et forholdsvis betydeligt Antal — der var saaledes i 1746 idetmindste 12 — besluttede, at General-Lands-Økonomi og Commerce-Kollegiet skulde skride til Udarbejdelse af en almindelig Konsulinstruktion, der efter at have erholdt allerhøjeste Stadfæstelse vilde være at meddele Konsulerne af tyske Kancelli. Ved Skrivelse af 10. Oktbr. 1740 meddeler Oversekretæren i dette sidste Commerce-Kollegiet denne kongelige Ordre og anmoder om snarest gørligt at maatte erholde et Udkast.

Regeringens Motiv til denne Beslutning: at Konsulerne hidindtil havde været til liden Nytte, kunde jo logisk ogsaa føre til Afskaffelse af disse Embedsmænd. Men det var netop de da regerendes Anskuelse, hvad der fremgaar klart af Motiverne til Frd. ¹⁰/₂ 1749, at Konsulen kunde virke i høj Grad fremmende paa Handel og Handelssamkvem ²⁾, men at Manglerne skyldtes manglende Instruktion og Vejledning. Ganske samme Anskuelse

¹⁾ Schulin til C. K. ²⁹/₁₂ 1741.

²⁾ Edv. Holm: Danmark Norges Historie 1720—1814 III, 2 S. 205. Jul. Schovelin: Fra den danske Handels Empire, Kbh. 1899, I, 19. Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark, Kbh. 1903, I Bind.

hævder Bernstorff¹⁾ som Gesandt i Paris: Vi har Konsuler paa næsten alle Pladser i Frankrig, siger han, men de er næsten uden Nytte, bl. a. fordi vore Søfarende og vore Købmænd ikke henvender sig til dem. Købmænd spørger ikke deres Raad i Handelssager, før de indlader sig i Forretning; og Skipperne undgaar dem helst, og i Stedet for at gaa til Konsulen henvender de sig til Dommerne som — paa Dommervis — fører dem ind i vidtløftige Processer og paafører dem Tab af Tid og Penge.

Det 5 Aar forud reorganiserede Commerce-Kollegium bestod paa denne Tid af Schulin, Desmercieres og Otto Thott som Deputerede og C. A. Berckentin som Direktør. Man kunde formode, at sidstnævnte, der efter at have været dansk Gesandt paa forskellige Poster i Udlandet i adskillige Aar først 1740 overtog Stillingen i Kollegiet og sit Sæde i Conseilet, har hjembragt Initiativ og nye Tanker, og at derfor Forslaget om en Konsulinstruktion skulde kunne føres tilbage til ham. Imidlertid foreligger der intet herom, og forskellige ydre Omstændigheder tyder paa, at Initiativet i denne Sag ikke hidrører²⁾ fra Commerce-Kollegiet. Det er sandsynligt, at Konsul Hansen ved ovennævnte Lejlighed har søgt Oversekretæren i det tyske Kancelli, under hvilket Konsulers Udnævnelse henhørte, og med ham har drøftet Spørgsmaalet om en Vejledning. Under tyske Kancelli henhørte hele Udenrigsstyrelsen, derunder ogsaa de kgl. Betjente og Konsuler i Udlandet. Og har Administrationen selv følt Manglen af

¹⁾ Depeche af ¹⁴/₄ 1747, C. K.'s Extraktprotokol F S. 426; Depeche af ¹⁶/₆ 1748, C. K.'s Extraktprotokol F S. 544, og Depechekoncepterne i Rigsarkivet.

²⁾ Bl. a. indeholder Geheime-Conseilets Protokol og Otto Thott's Allerunderdanigste og uforgribelige Tanker om Commerciens Velstand og Opkomst ³¹/₁₂ 1735 intet herom.

en Instrux, har det været tyske Kancelli, thi ingen Konsul er før 1740 blevet udnævnt paa Indstilling fra anden Myndighed, og der staar i Forordningen om Commerce-Kollegiet¹⁾ intet om, at dette vilde have med den konsulære Administration at skaffe. Man finder vel i Aarene indtil 1740 nogen Korrespondance med Konsuler fra Commerce-Kollegiet, men den er ikke hyppig — undtagen med Konsulen i Algier — og sjældnen om saa væsentlige Sager, at der kan siges at bestaa en egentlig Forretningsforbindelse mellem dette Kollegium og Konsulerne, omend der har været Ret til indbyrdes Korrespondance. — Allerede nu begyndte dog direkte Forbindelse angaaende visse, navnlig Søfarts-, Sager, og tyske Kancelli henviser selv Spørgsmaal til Kollegiets direkte Besvarelse²⁾. Derimod havde Kollegiet ved denne Tid indirekte, som Mellemed mellem Udenrigsstyrelsen og de indre Autoriteter og Korporationer³⁾, særdeles meget med konsulære Sager at gøre. Spørgsmaal om, hvorvidt en Andrager var kvalificeret til at modtage Udnævnelse, blev saaledes paa tyske Kancellis Anmodning af Kollegiet forelagt Magistraten, for at Købmændenes Udtalelser kunde blive indhentet⁴⁾ (ganske som det sker den Dag i Dag), og det var ligeledes Kollegiet, der tog Affære, naar det gjaldt en Undersøgelse af principiel Natur om Søfarts-, Konsulats- og navnlig Konsulatsafgiftsspørgsmaal⁵⁾.

1) Frdn. ^{30/12} 1735.

2) C. K. til Konsul Bartels i Livorno, ^{31/8} 1748.

3) C. K. Einkommende Briefe Febr. 1743: Tyske Kancellis Meddelelse om, at Konsul Hansen har faaet kgl. Bevilling til at opkræve Konsulatsafgift, communiceres Magistrat og Amtmænd.

4) Schulin til C. K. Sept. 1742.

5) C. K.'s tyske Extraktprotokol Juli 1740.

Da en Konsulinstrux jo nødvendigvis maatte udarbejdes i nøje Overensstemmelse med Handelens og Søfartens Sædvaner og Tarv, er det formentlig denne Commerce-Kollegiets Stilling som Mellemand, der har bevirket, at Opgaven tilfaldt dette og ikke Kancelliet, under hvis Administration Konsulerne iøvrigt laa.

Tilrods for sin forholdsvis ringe embedsmæssige Erfaring¹⁾, navnlig for saa vidt angaar Sagens folkeretlige Side, har Commerce-Kollegiet øjensynlig med Iver kastet sig over den Opgave, der her var blevet det stillet. Det Stof, det drejede sig om at bearbejde og give Form som en let anvendelig Instrux, hentede Kollegiet dels fra egne Erfaringer om, hvilke Opgaver Konsularembetsmændene var sat til at varetage, dels fra de af Regeringen hidtil benyttede Bestallinger²⁾, der som ovenfor nævnt indeholdt al den Instruktion, Konsuler hidtil ved deres Tiltræden modtog om deres Embedspligter, dels endelig fra de Bestemmelser, andre Lande havde paa dette Omraade³⁾, samt fra Oplysninger om forskellige Spørgsmaal, stillede til Kollegiets Raadighed af tyske Kancelli⁴⁾.

Som Udslag af Commerce-Kollegiets Arbejde kan navnlig henvises til en særdeles instruktiv Enquête⁵⁾ om nogle fremtrædende Konsulatspørgsmaal, der af Kollegiet forelagdes Magistraten i Kbh. og Stiftamtmandene i Norge i Juli 1740 for af disse Myndigheder at blive forelagt de

¹⁾ C. K. til T. K. ^{18/10} 1747.

²⁾ C. K. til T. K. ^{12/12} 1741. Latinsk Bestalling for Konsul i Bordeaux Friederich Hansen ^{2/6} 1740 (Statsarkivet i Slesvig).

³⁾ C. K.'s Extraktprotokol F S. 415, 1748 (hollandske Regler) og ^{12/1} 1748 (franske Regler).

⁴⁾ Schulin til C. K. ^{18/10} 1742 om Udnævnelse af Vicekonsuler og Juli 1743 om Stranding og Skibes Anmeldelsespligt.

⁵⁾ C. K.'s Extraktprotokol D, 1740 S. 736 (Magistratens Svar), 1741 S. 17—37 (Amtmændenes Svar).

Handlende til Betænkning og Udtalelse. Brødrene Nor-
ding, der var ansat — allerede af Frederik IV — som
Konsuler i Nantes og La Rochelle, havde nemlig henledt
Regeringens Opmærksomhed paa en Del eksisterende
Mangler med Hensyn til den udenrigske Handel. For det
første, skriver de, bør der ombord i Skibe findes en
Mønstringsrulle med Mandskabets Navne og de Vilkaar,
hvorpaa det er forhyret, saa at den, der skal afgøre en
Tvist, kan have noget at holde sig til. Dernæst hænder
det ofte, at Skippere af fremmed Nationalitet, der staar
i mindre godt Ry, toner dansk Flag dels for at nyde
godt af den Kredit og Tillid, danske Skippere nyder, dels
ligefrem i bedragerisk Hensigt, „hvorved vor Nation bliver
suspect og det franske Toldvæsen mere vigilant, saa at
den uskyldigste Fejl medfører Forviklinger, der ikke er
til at klare med Penge“. Da Konsulen i Reglen først
erfarer den Slags Ting, naar det er bagefter, bør det,
for at sligt kan undgaas, paabydes danske Skibsførere,
at de ved deres Ankomst skal melde sig i Konsulatet,
forevise Skibspapirerne og opgive Ladningens Art. Der-
ved kan det bl. a. undgaas, at en Kaptajn, der maatte
være uvidende om et udstedt Forbud, risikerer at faa
sin hele Ladning konfiskeret. En saadan Regel gælder
ogsaa for fransk Skibsfart paa fremmede Lande. Kon-
sulerne ønsker dernæst præcis Oplysning om de Grund-
sætninger, efter hvilke de skal opkræve Konsulatsafgifterne,
og forespørger endelig, hvilke Retsmidler der staar til
deres Raadighed overfor Skibsførere, der undlader at
betale. De paa disse Spørgsmaal fra alle Rige-
ts Kanter indkomne tildels ret udførlige Besvarelser har dannet et
særdeles væsentligt Grundlag for Commerce-Kollegiets Ud-
kast til den ny Instrux.

Ligeledes foreligger der adskillige Skrivelser fra Oversekretæren i tyske Kancelli til Commerce-Kollegiet, i hvilket han henviser dels til, hvad der var Brug i fremmed Land¹⁾, dels til opdukkende Tvivlsspørgsmaal angaaende Principer, der vilde være at slaa fast ved Instruxen²⁾; og det maa ogsaa i denne Forbindelse erindres, at tyske Kancellis Erfaringer i alle disse Sager var repræsenteret i Commerce-Kollegiet derved, at Schulin jo var Deputeret i dette.

Commerce-Kollegiets Arbejde, til hvilket Impulser ganske naturligt er hentet fra fremmed Land, men som dog iøvrigt synes overvejende nationalt og bygget paa egne Erfaringer, skred saa hastigt frem, at man allerede et halvt Aar efter at have modtaget Ordren til dets Udførelse kunde svare tyske Kancelli, der meddeler, at Konsul Hansen utaalmodigt har spurgt efter den lovede Instruktion, at denne i og for sig er færdig, men at man venter paa nogle Oplysninger fra Rentekammeret angaaende Skibenes Tonnage og Tonnageberegning for at kunne fastsætte Konsulatsafgiften i Henhold til denne³⁾.

Det blev for en Del denne Side af Opgaven: Konsulatsafgiftens Fastsættelse, der kom til at forsinke Fremkomsten af Instruxen, omend dette ikke alene var Aarsagen til, at der forløb otte Aar, inden Instruktionen saa Lyset.

De danske Konsuler i Europa var ulønnede⁴⁾, dette var i hvert Fald Principet, omend Reglen ikke blev und-

¹⁾ Sml. S. 389 Anm. 3.

²⁾ Sml. S. 389 Anm. 4.

³⁾ C. K. til T. K. 11/4 1741.

⁴⁾ C. K. til Konsul Desaguliers i Port Mahon 12/7 1749.

tagelsesfrit gennemført¹⁾); Konsulerne i Nordafrika, der i det hele dannede en fra de øvrige Konsuler forskellig Gruppe, fik derimod Løn. Imidlertid var det Regel i den internationale Skibstrafik, at Konsuler afkrævede deres Hjemlands Skibe visse Konsulatspenge²⁾). Ogsaa danske Konsuler har saa tidligt som i 1683, haft kgl. Bevilling paa at opkræve saadan Afgift³⁾, og det synes for danske Konsulers Vedkommende i det hele at have været Principet⁴⁾, at Konsulens Ret til Konsulatspenge var afhængig af en særlig kongelig Bevilling. Det er imidlertid givet, at ogsaa Konsuler, der ikke har haft dette kongelige Privilegium, har opkrævet Konsulatspenge af Skibene⁵⁾); en enkelt⁶⁾ opkrævede saaledes Afgift „efter gensidig Overenskomst mellem Nationerne“, en anden⁷⁾, der ejheller synes at have haft Bevilling, beklagede sig senere, da Afgiften var blevet fastsat, over at han ikke maatte vedblive at indkræve Afgift „paa den gamle Fod“. Principet om det kgl. Tilsagn⁸⁾ ses at være bleven anvendt en Snes Aar efter det heromhandlede Tidspunkt, men tiltrods for at man i nogle Retninger viste Strengthed⁹⁾ og saa-

1) C. K. ²³/₄ 1750 til Konsul Lewcam i Neapel, der klager over, at Klipfisken kommer i hollandske Skibe og at kun 1 dansk Skib i 1749 kom til Neapel. Han faar 500 Daler om Aaret.

2) Kgl. Majestæts Bevilling til Konsul David Becceler i London: „hannem som andre Nationers Konsuler visse Konsulatspenge at tillægge og bevilge“ ¹⁶/₃ 1692. „Ordonnance de la Marine“, Fontainebleau Aug. 1681, 1ste Bog 9 Kap. Art. XI.

3) Plakat ⁸/₁₂ 1683, ²²/₈ 1685 for Konsul Leers i Nantes, ⁶/₁₀ 1681 for Konsul Heusler i Bordeaux, ⁸/₁₂ 1691 Cadix.

4) C. K.'s Extraktprotokol F, 1741 p. 17—41.

5) Jfr. Plakat ²⁶/₄ 1773.

6) C. K. til Konsul Adrian Kloppenborg i Cadix ²⁰/₅ 1749.

7) C. K. til Konsulen i Venedig ²⁰/₅ 1749.

8) C. K. til Konsul Molderup i Leith ¹⁴/₄ 1764.

9) C. K. til Konsul Stiefken i Lissabon ¹⁷/₁ 1750.

ledes straffede den, der tog højere Konsulatspenge uden kongelig Hjemmel, med Bestallingens Fortabelse, synes det ikke at have været helt konsekvent gennemført, og det er derfor for Nutidens Undersøgelse vanskeligt at danne sig et Overblik i denne Henseende og naa nogen anden sikker Slutning end den, at her har været et Punkt, hvor ogsaa Datidens Administration har haft Vanskelighed¹⁾ med at vide, hvorledes Sagen egentlig forholdt sig, og bevislig ofte har taget fejl.

Vanskelighederne ved at fastsætte en passende Konsulatsafgift blev imidlertid dog saa hurtigt overvundet, at Kollegiet allerede i Begyndelsen af Aaret 1742 havde Udkastet færdigt²⁾ og oversendte det til tyske Kancelli, der jo havde forbeholdt sig at udstede Instruksen. Samtidig fremsætter Commerce-Kollegiet Forslag om, at der bør udstedes en Forordning om Konsulatsvæsenet paa Dansk og Tysk, for at Borgerne kan vide, hvilke Konsulatspenge de er pligtige at betale, og hvilken Ret de har til at forlange Bistand af Konsulerne. Udkastet blev fremlagt i Conseilet, hvor det mødte nogen Kritik baade med Hensyn til Form og Indhold, mens man derimod tiltraadte Forslaget om at udstede en Forordning af ganske samme Indhold som Instruxen, kun med Udeladelse af de Paragraffer, der alene angik Konsulen, saaledes f. Ex. hans Ret til at udnævne Vicekonsuler. I den Skrivelse³⁾, ved hvilken Schulin meddeler Commerce-Kollegiet Conseilets Resolution, udformer han nærmere Indvendingerne, deriblandt den, at man har

¹⁾ T. K. til C. K. Maj 1743 ang. Efterbetaling. Listen i Commerce-Kollegiets Reskript af ²⁹/₃ 1749, jfr. senere kgl. Resolution af ¹¹/₃ 1749.

²⁾ C. K. til T. K. ²/₂ 1742. ³⁾ Schulin til C. K. ²⁷/₂ 1742.

glemt at tage Hensyn til Hertugdømmerne. Udkastet er, siger han dernæst, kun baseret paa Konsuler i Søstæder, men Danmark har ogsaa Konsuler inde i Landet, og dem forpligter Udkastet ikke til noget. Bliver denne Forskel ikke udtrykkelig fremhævet, vil Forordningen kunne vække Forvirring hos de lovundergivne; og Forordningen bør derfor udtrykkelig pointere „hvilke Steder, Konsuler og Distrikter den omfatter, og hvilke ikke“. Dernæst bemærkes det, at Konsulatsafgiften er ansat for lavt, og foreslaas, at den bliver forhøjet.

Ihvorvel dette sidste naturligtvis var at røre ved et ømt Punkt, kan det dog ikke forklare, at der hengik 3 Aar inden Commerce-Kollegiet svarede i Sagen. Ganske vist blev der paany indhentet Betænkning fra de i Handel og Søfart interesserede Næringsdrivende¹⁾ om deres Mening om Konsulatsafgiften, men vi har ovenfor set, at den Art Oplysninger netop fremskaffedes ualmindeligt hurtigt paa denne Tid, og selv om man har skullet indhente Oplysning fra Udlandet om andre Staters Skik, kan det næppe heller have været Aarsag i Forhalingen. I Februar 1745 fremsendte Commerce-Kollegiet for anden Gang Udkastet efter at have foretaget nogle af de Rettelser, Conseilet i 1742 havde henstillet. Konsulatsafgiften var imidlertid i Forslaget uforandret den samme, da de Commercerende havde protesteret imod, at den ansattes højere. Schulins anden, ovenfor anførte Indvending, der senere viste sig at være af særdeles vidtrækkende Betydning og administrativt særdeles upraktisk, accepteredes derimod. Det er rigtigt, sagde man, at Instrux og Forordning tilsyneladende kun angaar Konsulerne i Søstæ-

¹⁾ C. K. til T. K. Febr. 1745.

derne, men det er saa at sige ogsaa de eneste, der kan være „de Commercerende“ til praktisk Nytte. Af Hensyn til Publikum og for at forebygge Misforstaaelser bør derfor Forordningen nøje angive de Konsuler og Steder, den omfatter; men Kollegiet besidder ingen Fortegnelse over Konsulerne og maa derfor anmode Kancelliet om at indføje en Fortegnelse over de Embedsmænd, Forordningen tænkes at skulle omfatte, i denne.

Saasnart Kancelliet havde modtaget Udkastet, forelagde det Sagen i Conseilet, idet det godkendte den af Commerce-Kollegiet angaaende Konsulatspengene fremførte Betragtning: at Konsulerne jo var henvist til andet almindeligt Erhverv og iøvrigt i Kraft af deres Stilling nød Fordele i Form af visse Immuniteter og havde Forventning om Handelskommission, saa at Konsulatsafgiftens Størrelse ikke kunde antages at spille nogen afgørende Rolle for dem. Forslaget til Instrux og en dermed overensstemmende Forordning indstilledes derfor til Conseilets Godkendelse, hvilken opnaaedes. Først 4 Aar senere udkom dog Loven og Instruxen, og der hengik fra Tidspunktet for Approbationen, til der næste Gang hørtes om Sagen, over halytredje Aar.

Af Akterne om denne Sag kan det ikke ses, hvad Aarsagen hertil har været, og de senere Begivenheder kaster intet Lys herover. I den Omstændighed, at Commerce-Kollegiets Embedsmænd var meget fornemme Folk med mange Pligter, skulde man vel ikke vente at finde Forklaringen, omend en enkelt Udtalelse¹⁾ til Konsul Poyart i Marseille om, at han ikke har faaet Svar paa sine gentagne Henvendelser, „fordi Rejse med Kongen i

¹⁾ C. K. Skr. ²⁰/7 1748.

Holsten og andre presserende Geschäfte har hindret os“, kunde pege i denne Retning. Selvom Kong Kristian VI's Død kan antages at have haft nogen Indflydelse, kan Forholdet dog heller ikke tilfredsstillende forklares ved denne Begivenhed. Formen af den Skrivelse, ved hvilken hele Sagen atter kaldes til Live, Commerce-Kollegiets Henvendelse til tyske Kancelli af 18. Oktb. 1747, kunde imidlertid tyde paa, at der foruden de Vanskeligheder, det frembød at overskue Konsekvenserne af Konsulatsafgiften¹⁾, kan have været Gnidningen mellem Commerce-Kollegiet og tyske Kancelli om Magtomraadet og Forretningernes Fordeling. I en Strid mellem et Udenrigsdepartement og et Handelsdepartement bliver Konsulatstjenesten ufejlbarlig den første Stridsgenstand; muligvis kan der ogsaa have været nogen Usikkerhed tilstede om Konsulatsledelsen i al Almindelighed, da man paa den Tid befandt sig i en Periode, i hvilken Regeringens Agenter i Udlandet konsoliderede sig i de 2 Hovedgrupper: Gesandter og Konsuler med bestemt afgrænsede Opgaver.

Ved nævnte Skrivelse beder Commerce-Kollegiet, netop under Henviisning til, at Konsulerne jo kun skal befatte sig med økonomiske Sager, om at maatte faa Udkastet og alle Sagens Akter tilbage for at det — i Modsætning til, hvad der oprindeligt var Bestemmelsen²⁾ — kan foretage det til Sagens Fremme videre fornødne. Tyske Kancelli efterkommer omgaaende Anmodningen, tilbagesender det i 1745 approberede Udkast, giver Oplysning om samtlige de Konsuler, der var ansat i Havne-stæder, og Oplysning om de Bevillinger til Konsulatsafgift, der da var i Kraft. Hermed havde Commerce-

¹⁾ C. K. til T. K. 11/4 1741.

²⁾ Schulin til C. K. 1/10 1740.

Kollegiet faaet et stærkt Tag i den konsulære Tjeneste, thi efter 1750 bliver Forbindelsen mellem dette Kollegium og Konsulerne om end ikke den udelukkende saa dog den fortrinsvis benyttede Embedsvej, hvis Betydning stadig udvides, indtil Konsulernes Virksomhed i 1773 ogsaa formelt henlægges under Kollegiet ¹⁾.

Det blev saaledes Commerce-Kollegiet, der efter i Løbet af Aaret 1748 at have anstillet nogle Undersøgelser ²⁾ om dansk Sejlads paa fremmed Havn — atter muligvis for at prøve Konsulatsafgiftens Retfærdighed ³⁾ —, kom til at gøre de endelige Skridt til den første Instrux og den første grundlæggende Lov for danske Konsuler, ligesom det faldt i dette Kollegiums Lod at gennemføre Reformen i Praxis.

I Begyndelsen af Aaret 1749 var Commerce-Kollegiets Overvejelser endt, og den 10. Febr. indstilledes med en allerundanigst Forestilling Konsulinstruktionen og Loven til Kongens Underskrift. Denne fandt Sted den 17. s. M. ⁴⁾, hvorefter en dansk Gengivelse af Forordningen erholdt allerhøjeste Underskrift d. 11. Marts. Ganske i Overensstemmelse med hele Arbejdets Plan og med de i Kristian VI's Tid truffne Resolutioner var Hovedværket selve Instruktionen og Forordningen kun et Uddrag af denne. Mens man efter Grundlovens Givelse gaar den Vej at vedtage Love, der regulerer de paagældende Forhold, og

¹⁾ C. K.'s Cirkulære til Konsulerne ^{10/4} 1773, jfr. Allerunthertigster Vorschlag des Departements der ausländischen Sachen ^{28/12} 1770.

²⁾ C. K.'s Skrivelser til „samtlige Konsuler“ om Skibslistor for 1747 af ^{23/3} 1748.

³⁾ C. K. til Schulin ^{28/1} 1749, hvorvidt Altona Commercerendes Paastand om Frihed for Konsulatspenge er begrundet.

⁴⁾ Den af Kongen underskrevne Forestilling er galt dateret: ^{17/3} i Stedet for ^{17/2} 1749.

derpaa i Henhold til Lovens Regler udsteder de nødvendige Anordninger og Instruxer til Embedsmænd, blev altsaa i 1749 reelt og tildels ogsaa formelt Instruksen til en Gruppe Embedsmænd gjort til gældende Lov for Landets Borgere. Men en Lov i dette Æmne var selvfølgelig paakrævet, thi der fandtes før 1749 ikke nogen egentlig Lovbestemmelse om det danske Konsulatsvæsen. Commerce-Kollegiet, som, da det i 1740 tog fat paa Opgaven, utvivlsomt har begyndt sit Arbejde med at undersøge, hvilke Normer Lovgivningen indeholdt om disse Embedsmænds Rettigheder og Pligter og Institutionens Stilling i Civiletaten, har, fraset et Par Plakater om enkelte Konsuler¹⁾, ingen Vejledning fundet og derfor ogsaa straks fremsat Forslag om Nødvendigheden af en Forordning for Borgerne.

Til Afløsning af tidligere Tiders Embedsvejledning: Sædvane, Traktatbestemmelser og Bestallingernes vage Anvisninger, fremsætter Instruksen nu klare Regler, der fuldtud har kunnet staa Prøve gennem Tiderne, idet de kun lidet ændrede²⁾ genoptoges i Konsulinstruxen af 1824 og i mangt og meget staar ved Magt den Dag i Dag.

Konsulen skal paa enhver Maade befordre Danmarks og danske Undersaatters Handel, hjælpe enhver tilrette, og ufortrøden og oprigtigen gaa de trafikerende Undersaatter til Haande. Han har dog ingen Eneret paa at udføre Danskes Forretninger paa Pladsen og maa kun optræde som Mellenmand ved Køb og Salg, Klarering og Fragters Indgaelse, naar han opfordres dertil, men

¹⁾ Jfr. foran S. 392 Anm. 3.

²⁾ C. K. S. Allerundantigt Forestill. til Frdn. og Instr. 1824.

er da ogsaa berettiget til at tage almindelig Kommission og Betaling.

I Udhavne eller hvor det er nødvendigt, maa han beskikke Fuldmægtige eller Vicekonsuler; over de hans Konsulatsdistrikt anløbende danske Skibe skal han indsende periodisk Statistik.

Han modtager dernæst Autorisation til at afgøre og paadømme Tvistigheder dels mellem Søfarende, Handlende og andre Undersaatter, der opholder sig i hans konsulære Distrikt, saafremt han ikke har kunnet forlige Parterne, dels mellem alle ombord paa Skibe under dansk Flag. Den Kendelse, Konsulen giver efter Ret og Billighed i Overensstemmelse med „vores Lands Love“, skal efterkommes og gives Parterne beskrevet, da det er Parterne uformet efter Hjemkomsten til Danmark at forelægge Retten samme. Der gives dernæst Regler om, hvorledes Konsulen skal forholde sig i Tilfælde af, at egentlige Forbrydelser begaas af Danske eller paa dansk Skib. For at bringe Orden i Kontraktforhold mellem Skipper og Mandskab bestemmer Forordningen, at Kontrakterne skal indføres i Skibruller, som i sin Tid af Konsulerne Nording foreslaaet. Konsulerne faar derhos Bemyndigelse til i forekommende Tilfælde at udstede Instruktioner for Skibsfarten, som denne bør efterkomme, en Forholdsregel, som der paa en Tid, da Efterretningsvæsenet ikke var saa hastigt som nutildags, ofte var Anledning til at benytte i Tilfælde f. Ex. af pludselig udbrudt Krig eller Epidemi eller Ændring i Skibenes Legitimationspapirer. I Tilfælde af at dansk Skib led Skibbrud i Konsulens Distrikt, skulde han hjælpe og eventuelt ogsaa handle paa de fraværende Rederes og Ladningsejeres Vegne. Gjorde han dette sidste, skulde han, naar alt var bjerget eller solgt, tilstille Inter-

essenterne en Opgørelse; dette ændredes kun faa Aar senere til, at han skulde tilsende Commerce-Kollegiet saavel som Interessenterne Opgørelsen, og viser altsaa Centraladministrationens stigende Kontrol med hele Embedsvirksomheden. Ligeledes skulde Konsulen, naar en i hans Distrikt bosat eller sig opholdende Dansk afgik ved Døden uden at der var en til Stervboens Varetagelse berettiget tilstede, antage sig Efterladenskaberne, saafremt da ikke Skik og Brug eller Traktater angav anden Fremgangsmaade. Ved Konsulatet skulde der føres en Embedsprotokol. Endelig gav Instruksen Konsulen Ret til at afkræve Skibene en Afgift, de saakaldte Konsulatspenge, der fastsattes til 8 Sk. Dansk pr. Commerce Læst for Skibe fra Danmark og Fyrstendømmerne saavel som fra Norge, men til $5\frac{1}{2}$ Sk. Dansk for norske Skibe, hvis Maalebrev angav Skibets Størrelse i Jern- eller Trælæster eller simpelthen Læster.

Skibsførerne var derhos i Henhold til Forordningen pligtige ved deres Ankomst til Konsulens Havn at anmelde sig ufortøvet hos denne, der da skulde give Skibsføreren Oplysning om særlige Coutumer paa Stedet og meddele Kvittering for Konsulatspengenes Betaling.

Det bemærkes i Aage Friis's Værk om Bernstorfferne og Danmark, hvor Talen er om disse Begivenheder, „at det gik hurtigere med Bernstorffs Krav om Instruxer for Benyttelsen af Konsulerne, allerede 3. Marts 1749 udkom en saadan, der, omend med en Del Ændringer, fulgte de Forslag, som B. og Legationssekretæren i Paris Wasserschlebe havde fremført i September 1748“ (I, 167), idet denne sidste „havde udarbejdet et helt Forslag til Konsulreglement“ (S. 163), hvormed Forfatteren, som det fremgaar af Sammenhængen, sigter til en dansk Anordning, der skulde fastslaa Konsulernes retslige Beføjelser og forpligte Skipperne til at søge dem i alle Retstvistigheder i fremmede Havne.

Forsaavidt Forfatteren gør denne Sondring, taler han altsaa her ikke om en egentlig Konsulinstrux, men om Loven α : den Konsulatsvæsenet organiserende kongelige Forordning, og det antydes, at den d. 3. Marts 1749 udkomne Forordning har fæstnet Bernstorffs og Wasserschlebes Tanker til Lov.

Det kunde jo i og for sig synes rimeligt at antage, at B.'s vejledende Bemærkninger angaaende enkelte Sider af Konsulatstjenesten, som fremsat navnlig i den store handelspolitiske Indberetning af 14. April 1747, har haft nogen Indflydelse paa det Arbejde, der var under Forberedelse i Commerce-Kollegiet, ligeledes at det af Wasserschlebe udførligt fremsatte, vel begrundede og belyste Forslag, der tager Sigte dels paa en Instruktion for Konsulerne, dels paa en Forordning af generel Natur om Konsulatsvæsenet, har været Commerce-Kollegiet til Støtte ja muligvis i enkelte Retninger direkte Kilde til de Bestemmelser, der saa Lyset d. 17. Febr. 1749.

Forskellige Omstændigheder taler imidlertid herimod og i hvert Fald imod at tillægge Bernstorff eller Wasserschlebe Æren for den Organisation af vort Konsulatsvæsen, den fandt Sted 1749.

Det fremgaar af det tidligere fremsatte, at Arbejdet paa Konsulinstruktionen var begyndt allerede 1740, at der i 1745 forelaa et færdigt, af Kongen approberet Forslag, og at Commerce-Kollegiet efter at have modtaget dette Udkast tilbage i Slutningen af 1747 — fraset Skibsfartsstatistik¹⁾ og et enkelt Tvivlsspørgsmaal²⁾ — ikke ses at have indhentet yderligere Oplysninger til Brug i Sagen, der maaske endog har været betragtet som væsentlig afgjort med den af Kongen i 1745 givne Approbation.

Paa dette sene Tidspunkt begynder Bernstorff's Behandling af de tilsvarende Spørgsmaal.

De udmærkede og rigtige Betragtninger, B. fremsætter i sin Indberetning af $14/4$ 1747, navnlig om det nødvendige i en Konsulatslov, der klarlægger Skippernes pligtmæssige For-

¹⁾ Sml. S. 397 Anm. 2.

²⁾ Sml. S. 397 Anm. 3.

hold til Konsulaterne, besvarer Commerce-Kollegiet overhovedet ikke i sin Svarskrivelse til B. af ¹²/₁ 1748. Havde B.'s Planer bragt Commerce-Kollegiet paa ny Idéer eller hidført det Arbejde, man havde under Udarbejdelse, værdifuld Tilsætning, vilde man utvivlsomt i Svaret have berørt Æmnet og bedt B. uddybe det.

Ikke bedre Løn høster Wasserschlebe for de Anstrengelser, han har nedlagt i det Arbejde, der som et særligt Tillæg ledsager Bernstorffs Indberetning af 16. Septb. 1748. I dette skildrer han Danmarks Konsulatsforhold i Frankrig paa den paagældende Tid og fremsætter den Anskuelse, at Aarsagen til Konsulaternes Ineffectivitet og til de Stridigheder og Trætter, der idelig opstaar mellem disse og de danske Handlende og Søfarende, der kommer til franske Havne, maa søges deri: „at ingen positiv Forordning er forhaanden, der klarlægger Konsulernes Pligter mod de kongelige Undersaatter og disses Pligter overfor Konsulerne samt organiserer Konsulatsvæsenet paa fast og rigtig Fod“. Han fremsætter derfor uden at pretendere sit Forslags Færdighed eller Fuldkommenhed paragrafvist Udkast saavel til en Instrux for Konsulerne som til en Konsulatsforordning.

Commerce-Kollegiets Svar paa B.'s sidstnævnte Depeche omtaler imidlertid aldeles ikke W.'s Forslag. Dette kan jo ogsaa først være kommet Commerce-Kollegiet i Hænde umiddelbart forinden Instrux og Forordning udkom og formentlig saa sent, at det aldeles ikke har kunnet have Indflydelse paa disses Affattelse.

Skulde det modsatte dog have været Tilfældet, vilde Commerce-Kollegiet sandsynligvis have omtalt det i sit Svar til Bernstorff, mens dette nu angaaende Konsulatsforhold kun bemærker, at det fremtidig vil paahvile Konsulerne at iagttage de dem nylig tilstillede Instruxer.

Wasserschlebe bemærker ganske vist i Slutningen af sit Forslag, at „den Dristighed, hvormed han har fremsat sine Tanker, alene kan undskyldes derved, at han har handlet efter Befaling“. Men den Befaling, der her kan være Tale om, kan, efter hvad der foreligger, ikke have været Commerce-Kollegiets

eller Regeringens, men maa formentlig sigte til en Ordre fra Bernstorff, der jo var hans Foresatte, og som i sin Iver for at fremme denne Sag har paalagt W. at udføre dette Arbejde, uvidende om at Kollegiet var i Færd med at afslutte en 10-aarig Overvejelse af denne Sag.

Adskillige Punkter af W.'s Forslag til Indholdet af en Konsulatsforordning — Instruxforslaget er ganske kort og refererer sig mere til Konsulaternes kontormæssige Indretning —, der ikke, som man kunde formode, er en Bearbejdelse af det franske Konsularreglement — Ordonnance de la Marine 1681, 1ste Bog 9de Kap. — men danner et paa egne, gennem Embedsforbindelsen med Konsulerne i Frankrig gjorte Erfaringer grundet, praktisk Lovudkast, vil genfindes i den kgl. Forordning af 1749. Dette er jo imidlertid kun naturligt, da Kilden til dem begge er den samme, nemlig de gennem Praxis indhøstede Erfaringer¹⁾. Derimod er Ordlyden, Reglernes Rækkefølge og deres Affattelse forskellig i de to Arbejder; nogle af W.'s Forslag findes ikke i Forordningen, der til Gengæld har Regler der ikke findes hos W. Dette tyder ligeledes afgjort paa at W.'s Arbejde ikke ligger til Grund for Forordningen. Hertil kommer, at havde Kollegiet i Slutningen af 1748, da W.'s Forslag indkom, brudt sig om ny Idéer til sin Konsulatsforordning, maa det samme formodes at have været Tilfældet og i højere Grad i 1747, da Bernstorffs Anker over Mangelen paa Organisation suppleredes med hans Henvisning til de mønstergyldige Regler, der indeholdtes i det franske Reglement, hvoraf han indsendte Exemplar til Afbenyttelse.

Det franske Reglement, som forøvrigt naturligvis var Kollegiet vel bekendt i Forvejen, har imidlertid bevisligt ikke ligget direkte til Grund for de danske Regler af 1749, der tværtimod fremtræder som et nationalt, paa egne Erfaringer og praktisk Trang bygget Lovarbejde.

Samtidig med Instruksen forelagdes der Kongen et Udkast til en Forordning, som han underskrev d. 17.

¹⁾ Sml. S. 389 Anm. 5.

Febr.¹⁾), idet han samtidig resolverede, at det skulde udstedes som Forordning „for at vore handlende og søfarende Undersaatter kunde vorde underrettet om baade, hvori disse Konsulembeder bestaar, og hvad dennem i saa Maade efter deres Instrux bliver paalagt at forrette samt, hvormeget dennem for disse Forretninger i Konsulatspenge er tilladt, saavel som hvorvidt denne Instruktion vores Undersaatter selv kunde vedkomme og de sig derefter at rette have“. I Forordningen var Størstedelen af Instruktionens fornævnte Bestemmelser optaget, i hvert Fald alle de, der direkte angik Borgerne. Desuden indeholdt dens § 10 en Fortegnelse over samtlige Konsuler — 16 i Tallet —, der vilde blive forsynet med Instrux, og for hvilke Forordningen skulde gælde.

Dette var i Overensstemmelse med Resolutionen af 1742 og Schulins Anvisninger af ²⁷/₂ 1742 til Commerce-Kollegiet. Imidlertid havde man i Commerce-Kollegiet vel fastholdt, at Instruktionen kun skulde være gældende for Havnekonsuler og endda kun for dem af disse, der enten i Forvejen havde kgl. Privilegium paa at kræve Konsulatspenge eller som boede saa fjernt fra Danmark-Norge, at det kunde være rimeligt at lade anløbende Skibe betale denne Afgift, men samtidig havde man betegnet Forordningen som en almindelig, for Konsularembedsmænd uden Undtagelse gældende Lov ved at titulere den: „Forordning hvorledes de paa fremmøde Steder værende danske Consuls sig i Henseende til de Commercerende have at forholde, samt hvad Konsulatspenge dennem er tilladt at tage“. Derved var der be-

¹⁾ Den tyske Forordning gengives i Lovsamlingen som værende af ¹⁶/₂ 1749, den danske af ³/₃ 1749; det er Datoerne for Forestillingernes Indgivelse til Kongen.

gaaet en Uforsigtighed, der kunde virke vildledende paa den almindelige Opfattelse, men man havde saa til Gengæld ved at indføje i § 10 Listen over de Embeder, Loven gjaldt, klargjort det virkelige Forhold. Da Konsulatsvæsenet imidlertid paa denne Tid befandt sig i rask Udvikling, havde Commerce-Kollegiet endelig anset det for praktisk i Forslagets § 10 efter Angivelsen af de da etablerede 16 Poster at tilføje, at der desuden aarlig skulde udkomme en Fortegnelse over de Konsuler, for hvilke Loven var gældende, for at Borgerne til enhver Tid kunde erfare de foretagne Forandringer. Ved Forordningens Underskrift resolverede Kongen imidlertid, at hele dette Stykke skulde udgaa af Loven, og at Borgerne paa anden tjenlig Vis skulde have Underretning om, hvilke Embeder Forordningen angik. Var Indhold af Instrux og Forordning — Danmarks første grundlæggende Lovarbejde om Konsulatsvæsenet — end i reel Henseende aldrig saa godt, havde man dog ved denne upraktiske Fremgangsmaade skabt Vanskeligheder og Faldgruber, som alle, ikke mindst Administrationen selv, faldt i. Naar Konsulatsreformernes praktiske Gennemførelse saaledes var præget af Usikkerhed og Unøjagtighed, maa det imidlertid erindres, at Commerce-Kollegiet havde store Vanskeligheder at overvinde, fordi Konsulatsvæsenets Administration var noget ganske nyt for dette Kollegium. Muligvis har Kollegiet ikke haft Adgang til tyske Kancellis Arkiv og er heller ikke blevet forsynet med tilstrækkelige og udtømmende Meddelelser fra Kancelliet, naar det skulde have Oplysning om det ene eller det andet Konsulats Forhold, hvilket paa denne Tid daglig maa have været Tilfældet, da Kancelliet jo laa inde med alle Akter vedrørende disse Embeder. I 1745 vidste Com-

merce-Kollegiet end ikke Besked med, hvilke danske Konsuler der var, hvorledes skulde de saa nu til Punkt og Prikke kende de Vilkaar, paa hvilke hver enkelt Konsulatsemdsmand var antaget?

Som Følge af Enevælden var al Magt og Autoritet hos Kongen og Embedsmandens Myndighed som afledet fra denne afhængig af et kongeligt Tilsagn. Sandsynligvis har man allerede af den Grund ikke tænkt sig den Mulighed at trykke Instruxen og lade vedkommende Departement sende den til Konsulen til Efterlevelse, men ansaa det for rettest, at hver Konsularemdsmand modtog — saaledes som det forøvrigt fandt Sted til langt ind i det 19. Aarhundrede — en til ham personlig rettet, af Kongen undertegnet Instrux. Denne Fremgangsmaade, der maaske har været anset for aldeles nødvendig, fordi Instruxen gav Adgang til Oppebørsel af Konsulatsafgift, havde den Fordel, at det altid binder en Embedsmand stærkere, naar der rettes en selvstændig Ordre til ham, end naar der gives ham en trykt Tjenesteanvisning, og den gjorde det muligt, at man kunde supplere Instruxens Indhold med nye paa Grund af ændrede Forhold eller nye Love nødvendiggjorte Bestemmelser, hvilket ogsaa i den følgende Tid indtil den næste Konsulinstrux af 1824 stadig fandt Sted ved Nyudnævnelser¹⁾. Hvis man straks har tænkt sig denne Praksis, er det saa meget mærkeligere, at man ikke har fulgt den helt og sendt samtlige daværende danske Konsularemdsmænd uden Hensyn til Stedet for deres Virksomhed en Instrux, indeholdende færre eller flere af den vedtagne Instruktions Regler alt efter vedkommende Embedes Sted og Beskaf-

¹⁾ Motiv til Instr. og Frdn. 1824 og talrige Udnævnelserbreve.

fenhed og f. Ex. med Udelukkelse af Konsulatsafgifts-paragraffen overfor Konsuler i Indland eller nærliggende Havne. Thi uden Hensyn til Embedets Beskaffenhed og Sted kunde Instruxionens Vejledning om Embedets Udførelse tjene samtlige Konsularembedsmænd til Rettesnor og Bistand. Man var imidlertid kommet fast ind i den Tanke, at Instruxen og Retten til Konsulatspenge hørte uadskilleligt sammen, saa at kun de Konsuler, der boede i Lande, hvis Sprog danske Skipper som Regel ikke mægtede, eller saa fjærnt fra Danmark, at en Afgift af de besøgende Skibe ved Ankomst til deres Havn var naturlig, burde have Instruxen til Efterlevelse, og kun de Konsuler, der havde faaet Instruxen tilstillet, have Ret til de ved Forordningen hjemlede Konsulatspenge.

Da Commerce-Kollegiet den 10. Febr. 1749 gik til Kongen med Sagen, forelagdes der ham derfor saa mange Instruxer til Underskrift, som man havde faaet skrevet færdig, nemlig 9: for Konsulerne Kloppenborg i Cadiz, v. Thun i Sevilla, Habistreiter i Venedig, Harms i Malaga, Bartres i Livorno, Hansen i Bordeaux, Ployart i Marseille, Stiefken i Lissabon og Rigot i Genua. Reskriptet for sidstnævnte vilde Kongen dog ikke underskrive, da Regeringen kort forinden havde faaet at vide, at han af personlige Grunde ikke vilde blive anerkendt af Genua, og hans Udnævnelse derfor maatte gaa tilbage. Reskriptet for Consul Thun blev vel underskrevet, men det blev dog besluttet, at man, forinden man sendte ham det, burde undersøge, om han overhovedet opholdt sig i Sevilla mere. De øvrige i den udslettede § 10 af Forordningen nævnte Konsuler: Nording i La Rochelle og Nantes, Lynch i Gibraltar, Lewcam i Neapel, Desaguliers paa

Minorca, Donquer i Dunkerque, Brouwer i Ostende, Brown paa Madeira og Bullen i Bayonne maa have faaet de for dem bestemte Instruktionsreskripter undertegnet i de paafølgende Dage, thi d. 22. Marts udsendte Commerce-Kollegiet Instruxen tilligemed en Rundskrivelse, der lover Konsulerne en Extrakt af den danske Søfartslovgivning til Vejledning ved Søfartsanliggendes Afgørelse, hvilket Løfte indfries omtrent 2 Aar senere¹⁾. Ved denne Lejlighed sendtes der dog — uvist hvorfor — kun Instruxer ud til 12 af Konsulerne; samtidig gav man Konsulerne i Marseille og Bordeaux Ret til, saalænge de levede, at vedblive at kræve den højere Konsulatsafgift, de havde kongelig Bevilling paa.

Til Efterkommelse af Kongens ved Underskriften trufne Bestemmelse om, at Borgerne paa anden tjenlig Vis skulde have Underretning om, hvilke Konsuler Forordningen angik, var et nyt Lovbud nødvendigt. Commerce-Kollegiet udstedte derfor d. 29. Marts et Reskript til Københavns Magistrat og samtlige Stiftsbefalingsmænd i Norge og Danmark, der indskærper, at Konsulerne i England, Holland eller nærmere Hjemlandet saavel som i de østersøiske Havne ikke var forsynet med Instrux og ikke berettiget til at afkræve Skibsfarten Konsulatspenge. Reskriptet opramser derefter de 14 Konsuler, der rammes af Forordningen af 3. Marts (sic), og lover tilslut, at en saadan Liste ved hvert Aars Udgang skal vorde de Commercerende bekendtgjort. Det vil af det nysbemærkede ses, at der findes Unøjagtigheder i hele denne Expedition og spores en betydelig Usikkerhed: Først havde man ved Instruxernes Underskrift glemt²⁾, at to af Konsulerne

¹⁾ Extrakten sendtes Konsulerne i 11 vigtige Søhandelsstæder af C. K. ⁹/₂ 1751.

²⁾ Allerunderd. Forestill. ¹¹/₃ 1749.

havde Ret til højere Afgifter, endskønt Magistraten og nogle Aar tidligere endog Commerce-Kollegiet selv¹⁾ særlig havde henledet Opmærksomheden paa dette Forhold, og man maatte derfor, umiddelbart efter at Kongen havde skrevet under, atter indgaa med Forestilling om at lade den gamle Bevilling gælde for disse. Forøvrigt havde andre end de to Konsuler, man kom i Tanke om, lignende Ret til større Afgift. Dernæst var Forordningen beregnet paa at gælde for 16 Konsuler, men udsendes kun til 12. Reskriptet til Magistraten nævner 14 Konsuler, men glemmer Konsulen i Bayonne, der dog var blandt de 12, der lige havde modtaget Instruxen en Uge i Forvejen. Som Vejledning for Borgerne led Reskriptet af 29. Marts dernæst af den Mangel, at det intet oplyser om, at nogle af de Konsuler, det selv nævner som faldende ind under Forordningen, har Ret til at opkræve anden og større Afgift end Lovens. Endelig havde Commerce-Kollegiet ganske glemt²⁾ den kongelige Konsul i Rouen, der naturligvis burde have haft Instruksen ligesaaavel som de andre Konsuler i Frankrig, og som forøvrigt ogsaa havde Bevilling paa højere Konsulatspenge. Paa denne Forglemmelse hjalp den danske Gesandt i Paris, Bernstorff, ved af egen Drift at tilstille ham en Afskrift, og Commerce-Kollegiet bekræftede senere baade hans Besiddelse af Instruxen og hans Ret til højere Afgift. Var saaledes Reskriptet mangelfuldt og i sit Indhold urigtigt, klæbede der tillige den Hage ved det, at det indeholdt et Løfte, som ikke ses at være blevet indfriet, idet der ikke aarlig udkom den til Supplering og

¹⁾ C. K. til T. K. Febr. 1745.

²⁾ C. K. til Konsulen i Rouen ^{19/7} 1749 („cela s'est fait purement par omission“). Kgl. Resolution ^{10/3} 1781.

Forstaaelse af Konsulatsforordningen nødvendige Liste. I Aarene indtil 1763 ses ingen at være udstedt, og den Liste, der kom i 1765, er slet og ret en Fortegnelse over de daværende danske Konsuler, hvoriblandt man nu finder 4 i Afrika og 5 i Storbritannien med 20 Vicekonsuler.

Denne fremtrædende administrative Usikkerhed og Unøjagtighed forklares som alt fremhævet til dels ved, at hele dette Omraade var nyt for Commerce-Kollegiet, men hertil kommer, at selve det legale Grundlag, saaledes som det var etableret ved Forordningen af 1749, var særdeles upraktisk. Det var uheldigt, at man var gaaet til at udstede en Lov, til hvis rette Forstaaelse et aarligt Reglement var fornødent, og som uden direkte selv at sige det var tænkt at skulle dele Konsulerne, i hvis Virksomhed faktisk ingen Forskel findes, i to adskilte Grupper og kun at skulle gælde for den ene af disse.

Dertil kommer, at det allerede er tvivlsomt, hvorvidt Commerce-Kollegiets Gruppesondring af Konsulerne ved de i 1749 trufne administrative Forholdsregler var rigtig, — saaledes synes Konsulen i Danzig alt dengang at have haft Ret til Konsulatspenge¹⁾, og vi har før set, at Konsulen i London netop er blandt de første danske Konsuler, der overhovedet har haft dette Privilegium.

Men bortset herfra havde praktiske Grunde gjort det af med den i 1749 etablerede Tvedeling²⁾, allerede længe forinden den formelt bortfaldt ved Forordningen af 4. Aug. 1824. Thi dels har de øvrige Konsuler snart hørt om Instruksen og selv bedt om at maatte faa den og Ret til Konsulatspenge³⁾, dels har Regeringen selv ved Ny-

¹⁾ T. K. til C. K. ^{2/8} 1745; Schovelin anf. Skr. S. 19.

²⁾ C. K. til Konsulerne i Riga ^{26/2} 1760 og Danzig ^{7/6} 1763.

³⁾ Allerund. Forestill. ^{3/6} 1773.

besættelser tilstillet vedkommende Embedsmand Instruxen¹⁾ og meddelt Bevilling paa Konsulatspenge²⁾. At slutte sig til de givne Reglers Anvendelse i Konsulatsadministrationen og Praxis udfra den i 1765 og de senere Aar udkomne Konsulfortegnelse vilde imidlertid utvivlsomt være urigtigt; thi denne Liste bærer Præget af kun at være en Fortegnelse over en vis Gruppe Embedsmænd og fremtræder ingenlunde som en til Supplering af Frdn. 1749 udstedt, udtømmende Liste over „Instruktionskonsuler“. Ej heller kan man med Bestemthed afgøre, hvorvidt Plakaten af 26. April 1773, der blev givet til Indskærpelse af Frdn. af 1749, og som angaar „Konsulerne“ uden at antyde nogen Sondring mellem disse, bryder med det i Frdn. af 1749 knæsatte Tvedelingsprincip³⁾, selvom det muligvis er rigtigt, som antaget i Fogtmanns Reskriptsamling⁴⁾ — omend med nogen Tvivl —, at den ophæver det ovenfor ofte nævnte Reskript af ²⁹/₃ 1749.

Saa meget er imidlertid vist, at de senere Begivenheder viser, at Konsuler baade i Storbritannien, Holland og ved Østersøen modtog Instruxen samtidig med deres i Tiden efter 1770 særdeles instruktivt affattede Udnævnelsesbreve⁵⁾ og tillige Ret til Opkrævelse af Konsulatspenge, omend denne Ret vedblev at hvile paa et særligt Tilsagn i hvert enkelt Tilfælde.

1) C. K. til Konsulen i Falmouth ¹⁸/₇ 1750.

2) C. K. til Konsul Constantin Brun i St. Petersborg ¹⁰/₁₀ 1777 og til Konsulen i Bayonne ³¹/₅ 1777.

3) C. K.'s Udsendelse af Plakaten ved Cirkulære ¹¹/₅ 1773. C. K. til Konsul Brun i Petersborg „udnævne til virkelig Konsul med de vore andre Konsuler tilkommende Reltigheder“.

4) Fogtmanns Reskripter V (Kbh. 1787), S. 182.

5) Saaledes f. Ex. C. K. ⁶/₂ 1777 til Konsul Fursmann i Falmouth.

Smaastykker.

3.

Frederik Christians Stilling til det andet svenske Tronfølgervalg.

Af Holger Hjelholt.

Ved Fremkomsten af Dr. H. Schulz' Biografi af Hertug Frederik Christian af Augustenborg¹⁾ blev det udtalt, at det var et Værk, som var præget af „en fuldstændig Objektivitet“ (Hist. Tidsskr. 8. R. III, 211). Kilderne til hans Fremstilling foreligger nu udgivne²⁾, og naar man ikke ganske kan underskrive nævnte Dom, vil det vel synes paa Tide at komme frem med de kritiske Bemærkninger, man finder paatrængende. Biografien har ganske vist mange gode Egenskaber, og det betydelige Arbejde med Fremdragelse og Udgivelse af Stoffet til Frederik Christians Historie kan vi ikke nok være taknemlige for; men paa den anden Side lider selve Behandlingen af Frederik Christians Forhold overfor Danmark og det danske Kongehus under ret talrige Skavanker. Det er med de føl-

¹⁾ Hans Schulz: Friedrich Christian Herzog zu Schleswig-Holstein. Ein Lebenslauf (1910). Dette Værk citeres som Biographie.

²⁾ Schulz: Briefwechsel des Herzog Friedrich Christian zu Schleswig-Holstein, Sonderburg-Augustenburg mit König Friedrich VI von Dänemark (1908) og Schulz: Aus dem Briefwechsel des Herzog Friedrich Christian zu Schleswig-Holstein. Briefanhang zur Biographie 1910 (1913). Disse Værker vil blive citerede som Briefwechsel og Briefanhang.

gende Bemærkninger ikke Hensigten at gaa ind paa hver af disse; jeg ønsker blot at pege paa mere væsentlige Punkter og særlig at optage til lidt nærmere Undersøgelse Skildringen af Frederik Christians Holdning under det andet svenske Tronfølgervalg.

Ægteskabet mellem Prins Frederik Christian af Augustenborg og den danske Kronprinsesse Louise Augusta 1786 var bestemt af politiske Hensyn. Der havde vist sig Mulighed for, at det danske Kongehus' Mandsstamme kunde uddø, og i saa Fald vilde Monarkiet opløses paa Grund af den forskellige Arvefølge i Holsten og Danmark. Dette søgte A. P. Bernstorff at forebygge ved Formælingen mellem dem, der i det Tilfælde vilde tage henholdsvis Holsten og Danmark i Arv, nemlig Frederik Christian og Louise Augusta. Man kan ikke finde underligt, at disse Udsigter til at bestige den danske Trone blev afgørende for Frederik Christian; selv skriver han herom: „Idet jeg ved Fødsel og Skæbne er sat i en Trones Nærhed, er fra Barndommen af den Ærgerrighed bleven næret i mig at spille en betydelig, en glimrende Rolle paa den politiske Skueplads“¹⁾. Det er derfor beklageligt, at Dr. Schulz i sin Fremstilling ligesom tilslører dette Forhold, thi det er dog let at faa Øje paa, at denne Ærgerrighed gaar som en rød Traad gennem hele Frederik Christians Handlen; til sidst kulminerer den under det andet svenske Tronfølgervalg i den straalende, kanske lidt ubestemte Drøm om et skandinavisk Rige under hans Slægt, en Drøm, der ved Bernadottes Valg brast som en Sæbeboble. — Jeg skal fremdrage nogle Udtalelser som Støtte for min Opfattelse. 1785 skriver han til den danske Statsminister Schack Rathlou: Forbindelsen indgaas til Statens Vel. Min Fader gik ind paa Bernstorffs Forslag, fordi han troede sig forpligtet til at skaffe sit Hus alle mulige Fordele, skønt det godt kunde nøjes med Slesvig og Holsten, som vilde tilfalde det ved den kongelige Mandsstammes Uddøen²⁾. 1790, da Kronprins Frederik forlovede sig med Karl af Hessens Dat-

¹⁾ Briefanhang S. 91 (1791 ^{29/a}).

²⁾ l. c. S. 23 (1785 ^{10/e}).

ter, Prinsesse Marie, mindskedes naturligt Frederik Christians Udsigter som Tronarving, og han affatter derfor sin Begæring om Afsked fra Statstjenesten, idet han her udtaler, at hans Stilling ved Kronprinsens snarlige Formæling vilde ændres derhen, at han mente at kunne trække sig tilbage uden at saare Pligt eller Taknemmelighed¹⁾. Dette Brev blev imidlertid ikke afsendt, thi efter nøjere Overvejelse og efter sine Venners Raad besluttede han sig til at blive. Man fremhævede overfor ham, at det kun var faa, der stod mellem ham og Tronen, og at der let kunde hændes disse faa noget menneskeligt²⁾; og A. P. Bernstorff skrev til ham, at mange Ting faldt anderledes ud, end man tænkte sig, og at den Udsigt, der var aabnet ham og hans Hus, ikke var uden Betydning, selv om den kunde være langt borte; den Vej, Forsynet havde udpeget os, burde vi ikke forlade³⁾. Selv har Frederik Christian vel heller ikke følt sig stærkt tilskyndet til at gaa ud af Statstjenesten. Han var kommen ind i en Virksomhed, der laa godt for hans Evner, idet han 1788 var udnævnt til Universitetspatron og 1790 blev Præsides for Kommissionen til de lærde Skolers Reform. Hans ikke ubetydelige Arbejde paa disse Omraader resulterede blandt andet i den 1805 oprettede Direktion for Universitetet og de lærde Skoler, i hvilken han selv fik Plads.

1806 bragte det tysk-romerske Riges Opløsning og Kronprins Frederiks deraf flydende Forsøg paa at sammensmelte Holsten og Danmark og ophæve den forskellige Arvefølge i Holsten. Hertugen maatte ud fra sine Interesser være en bestemt Modstander heraf, og det kom i denne Anledning til et hæftigt Sammenstød mellem Svogrene. Disse Forhold er behandlet i en mønstergyldig Afhandling af Aage Friis (Hist. Tidsskr. 7. R. VI, 1 ff.: Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806); Schulz følger i det væsentlige denne, og jeg skal derfor ikke nøjere gaa ind derpaa. Jeg vil blot omtale, at Frederik Christian i et Brev af 14. September til Kronprinsen

¹⁾ Briefwechsel S. 25 ff. (1790 ^{17/5}).

²⁾ Briefanhang S. 28 (Schiffmanns Brev 1790 Juni).

³⁾ Briefwechsel S. 28 (1790 ^{20/5}). Biographie S. 108 f. afviger noget fra min Fremstilling.

udtrykte sin Glæde over, at Indlemmelsespatentet (af 9. Sept.) intet indeholdt om Arvefølgen, og samtidig ret kraftig betonedede, at den rette Udvej til at hindre Monarkiets Opløsning var paa en eller anden Maade at skaffe Augustenborgerne Adkomst til den danske Trone¹⁾. Ved Patentets endelige Redaktion turde han haabe, skrev han, at hans Efterkommere ingensinde vilde komme til at bøje deres Nakke under fremmed Aag, selv om den danske Krone ved Giftermaal skulde gaa over til en fremmed Fyrste, og at de ingensinde vilde komme til at lyde, hvor de havde den ubestrideligste Ret til at hyde. Han turde ligeledes haabe, at den ved hans egen Formæling med Louise Augusta fulgte Politik ogsaa kom til at raade i Fremtiden, og at denne Politik, der gik ud paa hans Linjes Tilknytning til den kongelige ved Svogerskab, Taknemlighed, Ærgerrighed og timelig Fordel, ikke afløstes af den tidligere, der havde som System Forfølgelsen af en Familie, der formentlig stod Statsinteressen i Vejen. — Dette interessante Brev viser os, at det hos Hertugen er Selvhævdelse og Ærgerrighed, som gør sig gældende.

Forholdet mellem de to Svogre var den hele Tid uheldigt; der bestod ogsaa en dybtgaaende Karakterforskel imellem dem, og det kom ofte til Rivninger. Da Hertugens Broder, Christian August, i 1809 valgtes til svensk Tronfølger — trods sit paastaaede haardnakkede Arbejde for Nordens Forening under Frederik VI — kunde dette heller ikke bidrage til et fortroligt Forhold. At Hertugen paa nogen Maade skulde have støttet Planen, synes ganske utænkeligt; hans Tanker drejede sig tværtimod om, at hans egne Sønner i Tilfælde af, at Broderen forblev ugift, vilde være de nærmeste Arvinger til Sverige²⁾. Mulige Planer herom maatte imidlertid strande ved Broderens Død 28. Maj 1810. Sverige maatte nu paany se sig om efter en Tronfølger, og det var naturligt, om Blikket vendte sig mod den afdøde folkekære Kronprinses ældre Broder, Frederik Christian. Men hvorledes vilde denne stille

¹⁾ Briefwechsel S. 370 ff.

²⁾ Schulz (Biographie S. 328 f.) afviger herfra. Jeg støtter mig til Briefwechsel S. 353 ff. (Louise Augustas Brev 1810 ¹³/₂).

sig hertil, og hvorledes vilde han stille sig til det Arbejde, som det kunde forudses, at den danske Regering for anden Gang vilde tage op for om muligt at hidføre Rigernes Forening? At hans Tanker efter Broderens Død meget har syslet med disse Spørgsmaal, synes selvfølgelig, men først i Begyndelsen af Juli Maaned kommer han, foranlediget ved Begivenhederne, udførligt ind herpaa¹⁾. Allerede en Ytring af 5. Juni tyder dog paa hans Villighed til at gribe Kronen, om den ræktes ham: „Hvilken Mand med Hoved og Hjerte paa rette Sted turde, om en lignende Løbebane (∴ som Broderens) blev ham aabnet, betænke sig paa at betræde den, selv om han ogsaa skulde se Giftbægeret ved det nære Maal. Denne Ærgerrighed sømmer sig for en Mand“²⁾. Denne Ytring falder godt i Traad med hele hans hidtidige Attraa efter at spille en glimrende Rolle paa den politiske Skueplads. Om han paa dette Tidspunkt har hørt sig nævnt som Tronfølger, kan ikke bestemt siges; i alt Fald har han efter eget Udsagn hørt Rygter herom før den 10. Juni³⁾. Det Brev (af 2. Juni), som han denne Dag modtog fra Karl XIII, og hvori han sammen med Meddelelse om Broderens Død fik Opfordring til at komme til Stockholm for at modtage den afdødes Papirer, gjorde disse Rygter sandsynlige. Hans Svar gik ud paa, at hans Sorg over Broderen var for stærk til, at han turde foretage Rejsen og fremstille sig ved et stort Hof; saavel dette sit Svar som Karl XIII's Brev meddelte han Frederik VI med den Kommentar, at det var en meget mærkelig Brevveksling (han tænker jo dog kun paa Karl XIII's Brev)⁴⁾. Naar han trods dette Brev endnu ikke nærmere udviklede sin Mening om de svenske Forhold, kan det vel let forklares ved, at hverken hans Venner i København eller Frederik VI havde fremdraget Spørgsmaalet overfor ham; noget bestemt forelaa der jo heller ikke, men forøvrigt har han selv forklaret sin Tilbageholdenhed ved en Bemærkning i Randen paa et Brev fra Engelstoft af 3. Juli, som

1) Biographie S. 335 hævder en anden Opfattelse.

2) Briefanhang S. 266 (Brev til Søsteren 1810 5/6).

3) Briefwechsel S. 512.

4) l. c. S. 539 (Brev 1810 12/6).

nævnte Planen i Sverige om at vælge ham som Tronfølger: „Jeg maa synes uvidende og ligegyldig. Man maa altsaa ikke erfare, at og hvor meget jeg er underrettet om hint Rygte“¹⁾).

Først i Juli Maanedes Begyndelse foranledigedes han som sagt til nøjere at gøre Rede for sin Stilling. I et Brev til Schimmelmänn 7. Juli hævder han, at Danmarks Arbejde for Foreningen under Frederik VI eller Prins Christian Frederik ikke har ringeste Udsigt til at lykkes; det vilde være latterligt, hvis han overfor Schimmelmänn foregav at tvivle om, at han selv blev valgt paa den kommende svenske Rigsdag; men han ønskede ikke Kronen og haabede paa, at den ikke blev ham tilbudt; gjorde den det, vilde der dog være meget, der talte for at tage imod den²⁾). Overfor Søsteren fremhævede han ogsaa 15. Juli, at det var let at give et Afslag, men dette kunde udsætte ham for Samtids og Eftertids billige Dadel³⁾).

Den 16. Juli indtraf Oberstlieutenant Holst i Graasten med Karl XIII's Skrivelse af 10. Juli. Frederik Christian underrettedes i denne om, at han af Kongen vilde blive foreslaaet den svenske Rigsdag som Tronfølger, og han anmodedes om snarligt Svar paa, hvorvidt han vilde tage mod et saadant Valg⁴⁾). Han var saaledes bleven stillet overfor Afgørelsen, og samme Dag sendte han til Frederik VI Meddelelse herom og stillede nogle Spørgsmaal i Anledning af Situationen: Havde Frederik VI mindste Haab om, at et Afslag fra hans Side kunde fremme Planen om Rigernes Forening, vilde han give dette, og han bragte efter egen Mening intet Offer; men var denne Plan under de nuværende Omstændigheder ikke sandsynlig, tjente det da Danmarks Interesser bedre, at han tog mod Kronen, end at en anden Prins gjorde det? Han fremhævede, at han endnu ikke tydelig kunde afveje Grundene for og mod Antagelsen; med største Glæde vilde han give et Afslag, om Frederik VI bød det, og kun af fri Beslutning kunde han

1) Biographie S. 337.

2) Briefanhang S. 270 f.

3) Briefweohsel S. 366.

4) l. c. S. 366 ff.

bringe det store Offer for Fædrelandet at anlage Valget¹⁾. — Hurtigere end ventet fik han Oplysning om sin kongelige Svogers Hensigter. Natten mellem 17. og 18. Juli ankom et Brev (af 16. Juli) til Louise Augusta fra Kongen, hvori denne skrev, at han havde Haab om at tilvejebringe Foreningen; dette meddelte han, fordi han havde hørt, at Hertugen attraaede den svenske Krone, hvortil dog hans Samtykke var nødvendigt²⁾. Selvfølgelig var dette Brev intet direkte Svar paa Hertugens, der jo endnu ikke var naaet til København, men det maa dog synes, at Hertugen — hans Udtalelsers Oprigtighed forudsat — nu intet andet havde at gøre end at trække sig ud af Konkurrencen med Frederik VI³⁾. Det er derfor unægtelig noget mærkeligt at se, at hans Beslutning om at tage mod den svenske Krone tværtimod styrkes i de følgende Dage, og dette gør den, skønt Louise Augusta var imod Antagelsen, og skønt hans Søster raadede fra. Den maa altsaa have været baaret af stærke Kræfter i hans Natur. Men hvorledes skal man saa forklare hans Brev til Frederik VI af 16. Juli? Før 16. Juli synes han som nævnt nærmest villig til at gribe Kronen, om den tilbødes, og i den følgende Tid er han stærkt opsat derpaa og fyldes med lidenskabelig Bitterhed, da Planerne brister; Brevet af 16. Juli forekommer ogsaa ganske uforligelig med hans Karakter. Naturligvis kan man tænke sig et pludseligt Stemningsomslag, men da al Forklaring bygger paa en vis Sammenhæng, tager man nødigt sin Tilflugt hertil. Maaske er Sagen derfor den, at Frederik Christian saa stærkt understreger sin Ubeslutsomhed og den mulige Antagelse som et Offer for Fædrelandet, for at Frederik VI kraftig skal tilskynde ham til denne. Eller vil han blot, som han selv i en senere Omtale heraf siger, vinde Tid til at overlægge?⁴⁾ Brevets Form er i det hele underlig.

Den 22. Juli ankom til Graasten en ny svensk Kurér, Kammerherre Silfverstolpe. Dennes Ærinde faldt delvis sam-

¹⁾ Briefwechsel S. 368 ff.

²⁾ l. c. S. 370.

³⁾ Biographie S. 340 hævder en modsat Opfattelse.

⁴⁾ Briefwechsel S. 513 f.

men med Holsts, men hans Sendelse var dog Tegn paa en noget ændret Stemning i Sverige overfor Hertugen. Den 23. blev han modtagen i Audiens, og Hertugen gjorde alt, for at Gæsten kunde bringe et godt Indtryk hjem; saaledes roste han meget den frie svenske Forfatning og repræsentative Systemer i det Hele. Endnu om Aftenen var der ikke kommet nogen Besvarelse fra Frederik VI paa Hertugens Spørgsmaal af 16. Juli, og denne meddelte saa Silfverstolpe, at han næste Dag vilde sende Holst med et konditionelt Svar; paa Vejen skulde denne i København underrette Frederik VI om de Sagen vedrørende Breve, men fortsætte Rejsen, hvis denne ikke udtrykte sin afgjorte Misbilligelse; det nævnte Svar vilde han affatte nu i Aften. — Det er blandt andet ud fra denne Skrivelse, at Dr. Schulz har ment at kunne fastslaa Hertugens Uegennytte og Offervillighed, og det er derfor nødvendigt at gaa nærmere ind paa den¹⁾. Hertugen udtrykte først sin Glæde over den viste Tillid; et enstemmigt Valg var Betingelsen for Antagelsen, og Frederik VI's Samtykke var nødvendigt til denne. Han maatte desuden kræve en Forandring i Successionsloven af 18. December 1809, idet han ønskede Ret til som Efterfølger at foreslaa enten sin ældste Søn og efter denne den yngre eller en Adoptivson, „efter som jeg vil finde det stemmende med Sveriges og Nordens Interesser, hvilke mine og min Families Interesser i alle Tilfælde bør være underordnede“. Stænderne skulde ikke kunne nægte deres Samtykke hertil, hvis den Prins, han vilde adoptere, var Prins af et souverænt Hus, i Myndighedsalderen, hørte til den lutherske Kirke og ikke selv var Souveræn eller en Souveræns umiddelbare Arving. I Tilfælde af Adoption skulde hans Sønner dog være svenske Prinser og Arvtagere efter den adopterede Familie. Om denne Forholdsregels Nødvendighed og Visdom følte han sig overtydet. — Med denne Svarskrivelse fulgte desuden en Memoire, der skulde være en Hemmelighed for alle andre end Kongen, og som

1) Dr. Schulz anfører Biographie S. 342 Anm. som Kilder til sin Fremstilling dette Brev og Hertugens egen senere Afhandling om den svenske Tronfølge fra 1811. Briefwechsel S. 372 ff. og S. 511 ff.

forklarede Nødvendigheden af den foreslaaede Ændring i Successionsloven. Den var efter Hertugens Mening det sikreste Middel til at hindre Partistridigheder. Ved Muligheden for Adoptionen af Prins Gustaf vilde dennes Tilhængere slutte sig til Regeringen, og det engelske og russiske Parti maatte saa straks afsløre sig som Fædrelandets Fjender, om de forsøgte at frembringe Splid. Det danske Parti tænkte paa Foreningen, men Retten til at adoptere en Prins, som paa givet Tidspunkt vilde Sveriges og Nordens Vel, vilde i det fjærne aabne en Mulighed for denne Plans Forkæmpere; desuden kunde man ogsaa bruge dette til at faa det danske Kabinet til at vise Velvilje mod Sverige. Hertugen betonedede til Slut, at han ingen royalistisk Overtro nærede, men dersom Prins Gustaf blev et Indbegreb af alle Dyder, kunde dennes Kandidatur dog blive farlig for Sverige, hvorfor han mente, Pligten kunde byde hans Hus at træde tilbage. En saadan Udvikling af Prinsen ansaa han dog ikke for sandsynlig, saa længe hans Opdragelse afgang af hans ulykkelige Fader.

Paa Grundlag af dette Brev og Hertugens egen senere Skildring giver Dr. Schulz (Biographie S. 341 f.) nu følgende Fremstilling: „Kun Sveriges og hele Nordens Vel skulde saa [o: i Tilfælde af Antagelsen] være bestemmende for ham. Her, hvor han ikke havde nedarvede Rettigheder at hævde, traadte endogsaa hans egen Families Fordel i Baggrunden. Det var muligt, at Prins Gustav, den afsatte Konges Søn, voksede op til en dygtig og meget lovende Yngling, som maatte være en værdig og betydelig Prætendent; et Parti af Gustavianere fandtes der, som han troede, allerede. Skulde han ikke udvikle sig paa denne Maade, saa kunde paa den anden Side Nordens Forhold forme sig saadan, at de 3 Rigers Forening under den danske Tronfølger blev mulig; han selv og hans Efterkommere maatte i begge Tilfælde tilsyneladende staa i Vejen for en fremtidsrig Udvikling. Denne Vanskelighed søgte han allerede nu at fjærne [o: ved Adoptionsretten]“. Ved denne Ret troede han ogsaa at kunne hindre Partistridigheder. „Sikkert en Plan fuld af Offervillighed og Uegennytte“.

Denne Dr. Schulz' Fremstilling maa betragtes som urigtig,

og der findes en skarp Modsætning mellem Kilde og Bearbejdelse. I Brevet og Memoiren er der intet Spor til, at Frederik Christian tænker paa Nordens Forening under det danske Kongehus. Aldrig har han ivret for en slig Plan, men tværtimod fremstillet den overfor Frederik VI som ganske haabløs. Har han alvorlig tænkt paa Nordens Forening, saa har det været en Forening under hans egen Slægt. I sin senere Afhandling om den svenske Tronfølge anfører han saaledes som en af de Grunde, der talte for Kronens Antagelse, Tanken om, at det store nordiske Monarki, som var saa manges Haab og Ønske, nu kunde virkeliggøres ved hans Slægt¹⁾. I det senere Brev (af 25. Juli) til Frederik VI bemærker han ligeledes, at kun under en fælles fri Konstitution og Arvefølge vil Foreningen kunne iværksættes²⁾; men da i Sverige kun Mandslinjen arvede, er det ikke tvivlsomt, hvilken fælles Arvefølge han har tænkt paa, som han jo ogsaa senere hævdede, at den danske kvindelige Arvefølge var af det onde. Naar han forbeholder sig Ret til at adoptere en Prins, er det ene og alene, fordi hans diplomatiske Visdom tror at kunne opnaa politiske Fordele ved denne blotte Udsigt³⁾. Saaledes fremstiller han det selv. Havde han tænkt paa at adoptere den danske Tronfølger Christian Frederik, hvad han nu aldrig har, saa vilde denne Plan allerede kuldcastes ved den Bestemmelse, at Stændernes Samtykke i dette Tilfælde udkrævedes; thi dette kunde efter hans egen Mening ikke opnaas. Lidt mere reel Værdi kunde Tanken om Prins Gustafs Adoption synes at have, men paa denne Mulighed troede han jo heller ikke⁴⁾. Forslaget er da at betragte som en Prøve paa Statskløgt, hvilken han ønskede at vise den svenske Konge. Af Offervillighed og Uegennytte er der mindre end intet.

¹⁾ Briefwechsel S. 514.

²⁾ l. c. S. 382.

³⁾ Jfr. Brev til Schimmelnann (1810 ^{27/6}), hvori han ytrer, at han i Tilfælde af, at han var bleven valgt, kanske vilde have haft et dansk Parti i Sverige at bekæmpe. Brevet er med ikke ubetydelige Udeladelser trykt i Briefanhang S. 176 ff.

⁴⁾ Jfr. ogsaa Briefwechsel S. 515 f.

Den samme Aften som Frederik Christian affattede disse Meddelelser til den svenske Regering, modtog han imidlertid fra Frederik VI Svar paa sit Brev af 16. Juli. Frederik VI gik ikke direkte ind paa Hertugens Spørgsmaal, men han betonedede paany, at han arbejdede for Foreningen; han havde henvendt sig til Karl XIII og var vis paa Napoleons Bistand; derfor turde eller kunde han ikke ytre sig for Hertugen. Omstændighederne nødte ham til at handle aabenbart mod sin Ven og Svoger, som han i et Brev af samme Dato skrev til Louise Augusta¹⁾. Hertugen maatte herefter være ganske paa det rene med, at Kongen ønskede, han trak sig tilbage for ham. Det nye Brev, han nu satte sig til at skrive til Karl XIII, var ogsaa formelt et Afslag under Henvisning til Frederik VI's Planer, men han endte med at sige, at hvorledes end Nationens Valg faldt ud, vilde Karl XIII's Godhed stedse være indgravet i hans Hjærte²⁾. Han pegede saaledes hen paa, at han trods Afslaget godt kunde tænke sig at blive valgt. For yderligere at fjerne Tvivl om sin Stilling viste han Holst sit oprindelige Brev til Karl XIII — da Holst var hans afdøde Broders gamle Ven og Vaabenfælle! —, og allerede tidligere havde han jo meddelt begge Sendebud, at han vilde give et konditionelt Samtykke. Den Opfattelse, disse udbredte i Sverige, gik da ogsaa ud paa, at kun Hensynet til Frederik VI fik Hertugen til at give det formelle Afslag³⁾.

Det Brev af 25. Juli, hvori Hertugen underrettede Frederik VI om Sagens Forløb, var paavirket af Irritabilitet over dennes Optræden som Konkurrent: Svenskerne vilde aldrig vælge Frederik VI, og bød denne, at Hertugen og hans Familie skulde frasige sig Kronen, vilde dette forbitre dem endnu mere. Om de end kunde drives til at bede Napoleon om en Regent, vilde de dog bestemt undtage Frederik VI o. s. v. Hvis alle 3 Riger fik en fælles fri Konstitution og Arvefølge, var Foreningen kanske mulig, men dette vilde kræve lang Tid og

¹⁾ Briefwechsel S. 377 f. (Breve af 20. Juli).

²⁾ I. c. S. 178 f. (1810 ^{23/7}).

³⁾ Briefwechsel S. 385. S. Clason: For hundra år sen. II, 116, 118, 143, 145.

kunde ikke gennemføres nu. Ren for al smaalig Ærgerrighed havde Hertugen ikke rakt Haanden ud efter Kronen, men satte Forsynet den paa hans Hoved, vilde han ikke vise den tilbage¹⁾. — Det var for Frederik VI let at faa Øje paa det tvetydige i Frederik Christians Svar, men han takkede ham dog for den Fædrelandskærlighed og det Venskab, han havde vist²⁾.

Frederik Christians Kandidatur var i Sverige nærmest fremkommen som Overrumpling. Som Broder til den afdøde Kronprins, men ikke paa Grund af Kendskab til hans Evner og Karakter, var han bleven opstillet som Tronfølgeremne. Derfor blev det saa let, da Tanken om Bernadottes Valg dukkede op, at overvinde denne Hindring herfor. 31. Juli underrettede Holst Frederik Christian om, at Prinsen af Ponte Corvo havde et betydeligt Antal Stemmer, foraarsaget ved Udeblivelsen af Hertugens Svar og ved Frederik VI's Optræden som Medbejler³⁾; og allerede 5. August klager Hertugen over, at Frederik VI's lidenskabelige Beregning mulig havde spildt begges Udsigter og aabnet en tredje saadan⁴⁾. Denne Opfattelse er sikkert ikke korrekt. Den 10. August besvarede jo nemlig Secreta utskottet Kongens Forslag om Hertugens Valg bejaende, og først den 11. indtraadte den store Vending, som førte til, at utskottet ved den endelige Afstemning den 16. med stort Flertal foreslog at vælge Bernadotte. Den 21. valgtes denne til Sveriges Tronfølger.

Før denne Afgørelse fremkaldte det endelige Brud mellem Svogrene, var der forefaldet en Episode af ikke ringe Mærkelighed, idet Frederik VI under Paaskud af, at et svensk Parti vilde bortføre Hertugen, sendte Overadjutant Lützen og en Rofflotille til Als for at vaage over Svogerens Sikkerhed; han betonedes desuden, at han ikke havde givet sit Samtykke til at Hertugen modtog Kronen. Dette Skridt havde ganske sikkert til Hensigt at virke hæmmende paa Hertugens Kandidatur,

¹⁾ Briefwechsel S. 379 ff.

²⁾ l. c. S. 383 f. (1810 ²⁶/7).

³⁾ l. c. S. 385 f.

⁴⁾ Briefanhang S. 275 (Brev til Søsteren 1810 ⁵/8).

men da jeg væsentlig kan dele Schulz' Opfattelse her, skal jeg ikke nærmere gaa ind paa denne Begivenhed. Som set blev den uden Betydning for Valget, men at den i høj Grad maatte forbitre Frederik Christian, kan man ikke finde underligt, og han betragtede den ogsaa som en Demonstration i det afgørende Øjeblik. 26. August modtog han fra Karl XIII Meddelelse om Bernadottes Valg¹⁾. Skuffelsen herover var stærk og dyb. Naar han prøver at trøste sig med, at det egentlig var heldigt for hans personlige Lykke, at han ikke blev valgt, saa kan man ikke faa andet Indtryk, end at denne Trøst for ham var ganske tom²⁾. Til Kronens Guld havde han været lagt i Traa, og overtydet som han var om, at hans eget Valg var det eneste fornuftige, var han slaaet med fuldkommen Blindhed overfor andre Bestræbelser. En Nar og Dumrian havde Frederik VI været, og det var dennes Optræden som Konkurrent, der ødede hans Muligheder, saaledes var hans Opfattelse. Valgets Udfald gjorde ham til en brudt Mand. Hypokonder var han af Natur, han havde, som han engang skrev, fra Faderen arvet Tendensen til at se alt i sort³⁾; og denne Hændelse mørknede endnu mere hans Livs Aften. Kort efter Valget søgte han om sin Afsked fra Stats-tjenesten og gav tydelig at forstaa, at dette Skridt skyldtes den Behandling, han fra Frederik VI's Side havde været udsat for. Han ønskede desuden at staa friere, om Lykkehjulet igen skulde drejes; Bernadotte var jo endnu langt fra fast Saddelen. Det bitre Nag til Frederik VI søgte han at skaffe Luft ved sin sygelige Kritik af denne og ved at gruble over lidte Krænkelser. I hans samtidige Breve til Schimmelmänn og særlig til Moldenhawer gaar det idelig ud over Kongens Dumhed, Uduelighed og uværdige Adfærd, som han savnede passende Ord til at karakterisere, og det er samme Sindsstemning, man træffer i de Indledninger, han forfattede til sine Samlinger af Aktstykkerne fra 1806 og 1810⁴⁾. Formaalet med

¹⁾ Briefwechsel S. 393 (1810 ²¹/₈).

²⁾ Briefanhang S. 276 og 279 (Breve til Søsteren 1810 ²⁰/₈ og ²/₉).

³⁾ l. c. S. 247 f. (1809 ²⁰/₉).

⁴⁾ Briefwechsel S. 506 ff. og S. 511 ff.

disse Samlinger var at vise, at han havde varetaget sin Slægts Interesser, men tillige overfor Efterkommerne at fremhæve al den lidte Uret og Krænkelse. Kanske vilde Hævnen være forbeholdt en af disse. Af lav Hævnlyst burde Lejligheden ikke hidkaldes, men skabte Forsynet den, og opfordrede Ære og Pligt dertil, burde den nyttes med Mod og Talent til Folkets Vel.

Under de skiftende Forhold i Europa søgte Frederik Christian paa forskellig Maade at varetage sit Hus' Interesser, og det er ogsaa i disse sidste Aar (1811—1813), at han udarbejder den udførlige historiske Fremstilling af Augustenborgernes formentlige Arvekrav og nedskriver det Program, hans Efterkommere burde følge¹⁾. Hans Tanker i disse Afhandlinger er væsentlig de samme, han altid har haft: Han hævder, at kun Mandslinjen arver baade i Holsten og Slesvig, og da Forbindelsen mellem Hertugdømmerne og Danmark er af største Betydning, er det nødvendigt at ændre Arvefølgen til Fordel for Augustenborgerne; thi disse vil aldrig finde sig i en Usurpation af deres Rettigheder; hellere vil de tænde Borgerkrigens Brand og opfordre Folket til at træffe et Valg, kanske endda tilbyde Ophævelsen af den dem fjendtlige souvereæne Kongelov.

I den afgørende Kamp mellem Koalitionens og Napoleon var Danmark tvunget over paa den sidstes Side, og i Slutningen af 1813 mørknede Stormskyerne i en Grad, som om Danmarks Skæbne stod paa Spil. I de voldsomste Udtryk udtaler Hertugen sin Forbitrelse over Regeringens Jammerlighed²⁾. Danmarks Dødsdom er underskrevet, hævder han; men til det sidste optages han dog af at indprente, at hans Slægt aldrig maa vige fra sine Arvekrav. Det var, da han 14. Juni 1814 døde, en skæbnesvanger Arv, han efterlod Sønnen at løfte.

— — —
Jeg har ved mine ovenstaaende kritiske Bemærkninger søgt at godtgøre, at Selvhævdelse og Ærgerrighed var

¹⁾ Briefwechsel S. 529 ff.

²⁾ Se herom hans senere Breve til Moldenhawer (Kongl. Bibl.).

Grundtræk i Frederik Christians Karakter. I det tidligere anførte Brev, hvori han taler om sin Ærgerrighed efter at spille en glimrende Rolle paa den politiske Skueplads, fortsætter han: „Jeg vover ved denne Ytring ikke noget hos en oplyst Mand, der blot fordømmer Ærgerrigheden — som enhver Lidenskab — i det Tilfælde, at den ikke staar under Fornuftens Herredømme. For mig er Ærgerrighed Pligt. Min hele Sjæl er derfor stemt i denne Tone“¹⁾. Og i et karakteristisk Brev Januar 1789 til Søsteren hedder det: „Jeg vilde gerne være hvert Menneskes Lærer og Ven og hos hvert Menneske staa i den Anseelse, i hvilken en meget agtet og elsket Ven og Lærer staar. Ytringerne af andres Kærlighed skal tillige indeholde stiltiende Indrømmelser af min aandelige og moralske Overlegenhed. Intet gør mig lykkeligere end denne Følelse“²⁾.

Selvhævdelse og Ærgerrighed er jo noget vage og omstridte Begreber. Digterens Ord om Æren rinder én i Hu: „— Hvorfor skulde Røster stige omkring den og Dagens Sol lyse paa den; er den ikke alligevel, hvad den er, uden dette? Højtidelig Tavshed er dens Væsen; uset at følge den paa første Vink, det er alt, det er Lykken“. Og man falder i Tanker over, hvor langt egentlig Springet er herfra og til Apostlens: „Ejheller søgte vi Ære af Mennesker, hverken af eder eller af andre“. — Ved vore stakkels Forsøg paa psykologisk Forklaring maa vi appellere til den af Pascal med Rette saa stærkt fremhævede „esprit de finesse“, og hvor usikre er ikke her vore Slutninger, selv hvor vi støtter dem til direkte Udtalelser fra vedkommende Mennesker. Det har dog syntes mig gør ligt nogenledes at bestemme Formen for Frederik Christians Ærgerrighed. Samtids og Eftertids Dom, andres Beundring o. s. v. var for ham som for mangan anden Livsværdi, og om hans egne og hans Hus' Interesser drejede sig hans Tanker.

¹⁾ Briefanhang S. 91 (1791 ²³/₁₀).

²⁾ Biographie S. 92.

4.

P. Lauridsens Antikritik.

Af Kr. Erslev.

Af den kritiske Prøvelse, jeg har underkastet Hr. P. Lauridsens Theorier om Arvefølgeforholdene i Slesvig efter 1658 (foran S. 20 ff.), har Lauridsen udtaget et enkelt, sikkert meget væsentligt Punkt, Spørgsmaalet om, hvorvidt Gottorperne efter 1658 — eller som han udtrykker det: efter 1658 (60) — bevarede deres Arveret til Slesvig, og søgt at forsvare sin Paastand om, at denne Arveret gik tabt (S. 287 ff.).

Jeg havde belyst dette Spørgsmaal paa 7 Sider: Lauridsen anvender 23. Trods denne Bredde har han dog ikke fundet Plads til at omtale et af mig fremført Kildested.

Han havde tidligere sagt, at under Forhandlingerne om Ophævelsen af Souveræniteten „synes“ der at have været talt om Oprettelsen af en ny Arvepagt. Jeg havde aftrykt den Udtalelse, hvorpaa dette hvilede (S. 25), og det havde derved vist sig, at det var der slet ikke Tale om; ganske tværtimod saas det af Udtalelsen, at Underhandlerne gik ud fra som givet, at den gensidige Arvefølgepagt (*pactum mutuum successionis*) vilde bestaa uforandret.

Jeg forstaar jo nok, at det ikke har tiltalt Hr. Lauridsen at vedgaa, at han har læst en Kilde ganske urigtigt, og at det maatte være ham saare imod at begynde sit Forsvar for Paastanden om Gottorpernes Tab af Arveretten ved Souverænitetens Indførelse, med at meddele, at selve de, der forhandlede derom, havde lige den modsatte Opfattelse. Ja, jeg vil end ikke nægte Lauridsen den Indrømmelse, at hvis han paa sin første Side havde sagt, at man i 1658 talte om den „gensidige Arvefølgepagt“ som bestaaende, saa havde det været ugørligt for ham paa anden Side (S. 288) at sige, at den gensidige Arveret er en slesvig-holstensk Fortolkning fra det 19. Aarhundrede, „som ikke fremgaar af nogen Kilde“ (!), og det havde vist heller ikke været let, naar han først havde anført

Underhandlernes Ord om Arvepagtens Bestaaen, siden at faa Læserne til at udholde tyve Sider indviklede Raisonninger, gaaende ud paa, at den dog faldt bort. Men alligevel, Hr. Lauridsen maa vistnok stille sig klart, at man nu een Gang ikke i en videnskabelig Undersøgelse, heller ikke i en polemisk, kan udelade et Kildested, fordi det er „altfor generende“¹⁾ for ens egne Hypotheser.

I alt Fald, efter at jeg har paavist denne Udeladelse, føler jeg mig ganske fritaget for at følge Lauridsen gennem den Snes Sider, hvor han snart stiltiende ombytter sine gamle Paastande med andre, som rigtignok ikke er bedre, snart søger at støtte sine tidligere Slutninger med nye Betragtninger af samme Værdi som de af mig kritiserede²⁾. Jeg nøjes med at udplukke et Par Punkter, der er særlig karakteristiske for Hr. Lauridsens Methode.

Som Bevis for, at Kongelinien ogsaa efter 1658 (60) anerkendte, at Gottorperne havde Arveret til Fyrstendømmerne, havde jeg (S. 28) anført de ofte citerede Ord i et kongeligt Stridsskrift fra 1685, hvor man besvarede en gottorpsk Henvisning til Medarveretten med at sige: „Sønderborgerne er dog nærmere til at arve Kongelinien“; heri ligger jo nemlig, at ogsaa Gottorperne er Arvinger, blot fjernere. Lauridsen berører dette Skrift S. 300, dog uden at anføre, hvad jeg havde læst ud af det, og siger S. 298: „Fra 1660 til 1767 findes intet, intet som helst om en gottorpsk Medarveret“.

¹⁾ Udtrykket hentet fra Lauridsen, Slesvig og Krønen S. 105 Anm.

²⁾ Jeg undlader ikke at kvittere for to Berigtigelser til min Afhandling. Lauridsens Citat for Udtrykket „Die alte Erbvereinigung“ gælder et kongeligt Stridsskrift, ikke et plønsek (jeg havde noteret mig det fra et ældre plønsek Skrift; deraf Fejlen). Naar jeg havde sagt, at da Gottorperne næste Gang lod sig hylde, indførte de i deres Stadfæstelse af Privilegierne netop det samme Udtryk som Kristian V i 1671, bemærker L., at det slet ikke kom til nogen Hylding, og det har han Ret i; rigtignok er det i Sammenhængen ikke det, som det kommer an paa, men Privilegiestadfæstelsen, og den har Ridderskabet taget imod i denne Form og gemt i sit Arkiv (Privilegien der Ritterschaft S. 241).

Hvor er da Stedet fra 1685 blevet af? Følger man Lauridsens Udvikling, ser man, at han gennem et langt og snørklet Raisonnement vil bevise, at Gottorperne ikke ved den Lejlighed har talt om deres Medarveret, og saa har han vel ment, at saa faldt ogsaa Udtalelsen fra Kongen bort. Hvis det er Forklaringen, saa er det et slaaende Bevis paa Uklarhed; den kongelige Udtalelse er naturligvis, selv om den maaske er foranlediget ved en Misforstaaelse af, hvad Modstanderen har ment, i sig selv et fuldgyldigt Vidnesbyrd om Kongens Opfattelse af Arveretten. Dog, maaske tager jeg fejl af Lauridsens Mening; det er jo muligt, at der her ligesom ved Udtalelsen fra 1658 blot foreligger en simpel Fortielse af, hvad jeg har fremført. Jeg overlader gerne Hr. Lauridsen frit Valg mellem den ene og anden Mulighed.

Til Afveksling skal jeg omtale en stor ny Opdagelse, som Lauridsen fremfører i sin Antikritik, nemlig at selve Kristian Albrecht af Gottorp har anerkendt, at den danske Konge havde opnaaet en Souverænitæt i Slesvig af en helt anden og højere Art end den, der 1658 var tilstaaet Hertugen. Denne betydningsfulde Opdagelse viser sig hos Lauridsen S. 302, udvikles nærmere S. 303 følg. og fastslaas endelig S. 307 med udhævet Skrift som Indlæggets Hovedresultat. Det betegnes som „en direkte Kildeudtalelse af en Mand, som vidste Besked“, en Mand, der endda i et Øjeblik, da Kongen har fordrevet ham fra hans Lande, er „lige saa kongeligssindet som Frederik III og tillægger ham fuldstændig Souverænitæt“.

Det er nemlig Opdagelsen: Kristian Albrecht har selv sagt, at „Kongehuset havde opnaaet fuldstændig Souverænitæt i Slesvig, Gottorp kun for Mandslinien“. Og saa beror det hele paa, at Hr. Lauridsen efter sin Vane læser ind i Kilderne, hvad der passer ham. Bevisstedet kan læses hos ham S. 303 i Anmærkningen; det er Kristian Albrechts aabne Brev fra 1684, og hvad staar der? Overfor den Klage, at Gottorperne ved uforsvarlige Midler har aftvunget Kongehuset Souverænitæten over Slesvig, minder Hertugen om, at dette blev opnaaet ved en formelig Fredsslutning og opnaaet sammen med Kongelinien, „der derved har banet sig Vej til fuldstændig Souve-

rænitet“. Enhver vil forstaa det; Gottorperen mener, at den Souverænitet, Frederik III 1658 opnaaede i Slesvig, bandede Vej for Souverænitetens Indførelse i Danmark to Aar efter. Lauridsen underskyder derimod dristigt „i Slesvig“! Han „maa altsaa ikke være bekendt med“ — jeg benytter en af hans Vendinger —, at Gottorperen i sin Strid med Kongen altid holdt paa sin fulde Ligestilling, siden han lader ham gøre den store Indrømmelse, at Kongen i Slesvig skal have en Souverænitet af en helt anden Art end han. Og Lauridsen kender altsaa heller ikke de gottorpske Stridsskrifter fra denne Tid, „som maa kendes af den, der med Sagkundskab vil udtale sig om Emnet“ — atter en fra ham hentet Talemaade —, da han jo ellers vilde have vidst, at hvad Hertugen siger kortelig i sit Patent, det er i Skrifterne udviklet bredt, og at der her staar udtrykkelig „den fuldstændige Souverænitet i det tidligere Valgkongerige Danmark“¹⁾.

Saaledes forholder det sig med den sidste store Opdagelse: den fremkommer ved, at Lauridsen som Kildeudtalelse anfører, hvad han selv lægger til, og saa er hans Tillæg bevislig urigtigt.

Til disse Bemærkninger skal jeg indskrænke mig, ogsaa fordi jeg nødig vil bestyrke Lauridsen i den Indbildning, at

1) I Warhaffter Bericht 1677 Bl. H2 udvikles, at under Forhandlingerne i 1658 vilde det danske Rigsraad ikke tilstaa Kongen Souverænitet, men de gottorpske Underhandlere nægtede saa at modtage Befrielsen fra Lenshøjheden, før den var bevilget Kongen, „dass also Ihr. Königl. Majest. in der That damahlen nichts præjudicirliches abgenöhtiget, vielmehr durch die Holstein-Gottorffische ein beneficium zu, ja gar hoc Occassione das Fundament geleget worden, wodurch nachgehends die Königliche Linie über das sonst Wahl-Königreich Dennemarck die völlige Souverainität erlanget hat“.

Fra kongelig Side blev dette imødegaaet 1679 (Ursachen und Beschaffenheit etc. S. 23 f.), men det gentoges dog i et gottorpsk Stridsskrift fra 1684 (Abgenötigte Beantwortung S. 13), blot at Slutningen ved en uheldig Udeladelse kom til at lyde: „ja gar hoc Occassione über das sonst Wahl-Königreich Dennemarck die völlige Souverainität erhalten“.

jeg studerer Slesvigs Statsret for at „beære“ ham med Skrifter, men hvad jeg har sagt, turde ogsaa være tilstrækkeligt. Jeg har godtgjort, at Lauridsen kommer ud over mine Bevissteder ved simpelthen at fortie dem og skaffer sig ny Beviser ved selv at tillave „direkte Kildeudtalelser“. Som han saa rigtigt siger: „den Slags Kunster dømmer sig selv“¹⁾, og hvis Hr. Lauridsen fører Drøftelsen videre paa den Maade, faar han ikke mere Svar fra mig.

5.

Lidt om C. Th. Sørensen og hans Forfatterskab.

Af Aage Friis.

Da Kaptajn Carl Th. Sørensen (født 29. Apr. 1824, død 19. Okt. 1914) gik bort, over 90 Aar gammel, mistede vi en højtbegavet historisk Forfatter, en af vore betydeligste Krigshistorikere.

Som ung Mand førtes C. Th. S. ved sin frivillige Deltagelse i Trearskrigen fra et juridisk Studium over i Hæren. Mellem Krigene kom han ind paa krigsvidenskabelige, særlig krigshistoriske Studier, og han blev den første, der paabegyndte en systematisk Gennemgang af de danske Krigsarkiver, da han under et Garnisonsophold i Rendsborg fandt og gennearbejdede Frederik af Hessens Papirer. Hans Interesse knyttede sig derved til Krigsbegivenhederne i Norden i Aarhundredets Begyndelse; siden gav han sig i Lag med Krigsarkiverne i København, særlig Generaladjutantstabens Arkiv („Bülows Arkiv“) og Carl af Hessens Arkiv, og foretog supplerende Undersøgelser i Rigsarkivet i Kristiania og i Militærarkiverne i Paris. Han gjorde ikke blot den militære Side af disse Aars Historie til Genstand for indgaaende Studier, men erhvervede efterhaanden en Helhedsopfattelse af de nordiske Rigers politiske Historie i Napo-

1) Slesvig og Kronen S. 110. Sul. S. 182: en slesvig-hølstensk Historieskrivning, „der fortav eller forfalskede Kilderne“; S. 101: „ved Fortielser og behændige Udledelser“; S. 109: „skönt det maatte staa dem klart, at de begik et Falsum“.

leonstiden og dannede sig en selvstændig Dom om de nordiske Statsmænds Politik.

Noget tilsvarende stræbte han efter ved alle de krigshistoriske Æmner han overhovedet kom til at behandle, og han satte fra første Færd af i sit Forfatterskab Maalet højt; han vilde ikke nøjes med skematisk at fortælle Krigsbegivenheder, men fremfor nogen anden dansk Krigshistoriker har han formaaet at skildre Krigsbegivenhederne i Sammenhæng med den politiske Udvikling.

I Krigen 1864 deltog han, som i den første slesvigske Krig, med Ære, men syntes senere, trods sin strænge Pligtopfyldenhed, ikke egnet for den regelrette Fredstjeneste, der giver Avancement til høje Stillinger. 1871 udgav han sit første større Arbejde: Kampen om Norge i Aarene 1813 og 1814, der blev grundlæggende for den senere Behandling af disse Aars Krigshistorie. For Generalstaben, i hvilken han 1876 kom til at gøre Tjeneste, og hvor han vedblev at arbejde, efter at han 1879 paa Grund af Alder var traadt ud af Tjenesten, planlagde han den betydningsfulde Kildepublikation Meddelelser fra Krigsarkiverne, der blev Indledning til Generalstabens senere betydelige videnskabelig historiske Virksomhed. Fra 1880—90 udgav han her i 4 Bd. et overordentlig vigtigt Kildemateriale særlig fra Frederik VI's Arkiv til Belysning af Danmarks militære og politiske Historie 1800—14; han havde flere Medhjælpere, men han personlig ledsagede Aktstykkerne med ypperlige Oversigter og Vejledninger. Sine Studier over denne Periode opgav han aldrig, men gennemarbejdede utrættelig dens Problemer paany, indtil han henvend 80 Aar gammel 1903—04 udgav sit sidste Hovedværk om Norden i Napoleonstiden: Bernadotte i Norden eller Norges Adskillelse fra Danmark og Forening med Sverig i tre Bind.

Publikationen af sit Materiale til disse Værker over Norden i Napoleonstiden fik han imidlertid ikke Lejlighed til at føre til Ende, men af Aarsager der ikke laa hos ham selv. Jævnside med hans krigshistoriske Forfattervirksomhed var gaaet en militærpolitisk, der allerede sidst i Halvtredserne havde faaet Udtryk i Skrifter om Danmarks Hærordning. Under Diskus-

sionen om Forsvarets Indretning efter 1870 stillede han sig paa Venstres Side, blev en af Partiets vigtigste Raadgivere i militære Spørgsmaal og gik skarpt imod Københavns Befæstning. Men dette bragte ham i Opposition til Ministeriet Estrup, og Krigsminister Bahnson standsede af politiske Grunde 1890 hans Arbejde i Generalstaben, afskedigede ham som Udgiver af Meddelelser fra Krigsarkiverne og søgte at hindre hans videnskabelige Virksomhed. Det lykkedes kun tildels, da Sørensen allerede paa dette Tidspunkt for en væsentlig Del havde gennemgaaet sit Kildemateriale, men hans Arbejder forsinkedes og besværliggjordes, og imidlertid var han kommet til at lide under en alvorlig Øjensvaghed og blev flere Gange i længere Tid helt blind. Dette hindrede ham i at drage fuld Nytte af de sidste Aartiers historiske Litteratur om hans Æmne, og hans Bernadotte i Norden kom til at lide en Del derunder. Den blev ikke fuldt afsluttende og udtømmende, og dets blivende Værdi er ved Siden af den klare, skarpt pointerede Fremstilling en Rigdom paa originale, frugtbare Synspunkter og rammende Personkarakteristiker. I Aviser og Tidsskrifter skrev Kaptajn S. en Mængde mindre Bidrag til den samme Perodes Historie, og særlig bør nævnes to værdifulde Afhandlinger om det engelske Overfald i 1807 og om Kieltraktaten (Hist. Tidsskr. 6. R. I og Tilskueren 1894), af hvilke den sidste gjorde Synspunkter gældende, der har betydet meget, særlig for den norske Behandling af Æmnet. Som Udtryk for den norske Historieforsknings Anerkendelse af Kaptajn S.s Bidrag til Belysning af Norges Historie omkring 1814, blev han gjort til Medlem af Videnskabselskabet i Kristiania.

Saaledes ydede Kaptajn S. banebrydende Bidrag til Nordens Historie i Napoleonstiden, men dernæst blev han den første, der selvstændig behandlede Krigen i 1864, og hans Bog Den anden slesvigske Krig, der udkom i 3 Bind i 1883, maa, til Trods for hvad nyt og værdifuldt der senere er fremkommet, endnu regnes for den originaleste og bedste kritiske Fremstilling af vor sidste Krig. Det var oprindeligt efter Krigsministeriets Opfordring, han paatog sig at skrive dette Værk; men under Udarbejdelsen, hvor han var underkastet en stærk

Censur, viste det sig, at hans Bedømmelse og Fremstilling af Krigsførelsen som Helhed og af Krigens Enkeltheder meget afveg fra de den Gang ledende militære Autoriteters; Resultatet blev, at han udgav Værket paa egen Haand. Hans efterladte Korrespondance giver Indblik i de Vanskeligheder, han havde ved den Gang at behandle den saa nærliggende Krigs Historie, og vidner om den Samvittighedsfuldhed og Kritik, hvormed han søgte at give en tilforladelig og upartisk Skildring. Han korresponderede med en Række af de Officerer og Politikere, der havde været ledende i 1864; flere af dem gennemlæste Afsnit af hans Fremstilling og drøftede den med ham. Han førte indgaaende Samtaler med D. G. Monrad og havde Lejlighed til at gennemlæse de Optegnelser, som Monrads Ven C. F. Allen i de første Maaneder af Krigen havde gjort efter Monrads daglige Beretninger. — Optegnelser som Mourad selv ikke gennemlæste og som blev brændt efter hans Død. I S.s trebinds Værk saavel som i en lille Bog Danmark 1864, som han 1895 udgav for Studentersamfundet, findes der en Mængde Bemærkninger, der bundet dybere end det ved første Øjekast kan ses. Det er paa Grund af Æmnet forstaaeligt, at meget dér maatte blive Antydninger, og en fuld Dokumentation var, da disse Skrifter udkom, ikke vel mulig. Men uheldigvis møder man en tilsvarende Ufuldstændighed ogsaa andetsteds i C. Th. S.s Bøger. Han havde svært ved at underordne sig det videnskabelige Krav om en præcis Kildecitering og om streng Sondring mellem Fremstillingen af Fakta og Gengivelsen af sine egne, tidt fine og værdifulde, men ogsaa ofte stærkt subjektive Synspunkter og Betragtninger. Dette gælder mindst „Kampen om Norge“, mest „Bernadotte i Norden“. Noget skyldes dette Forhold hans i saa mange Aar slette Syn og hans Tillid til en ypperlig Hukommelse, men det var tillige et Udtryk for hans Forfatter-ejendommelighed, som den blev i Aarenes Løb. Hans Arbejde med Kilderne var som let kan iagttages, naar man prøver hans Fremstilling paa et enkelt Punkt, nøjagtigt og kritisk, men han omfattede de Æmner og Personer, hvormed han beskæftigede sig, med en Inderlighed, næsten en Lidenskab, der efterhaanden gjorde den Opfattelse, han en Gang havde dannet sig, til Led

af en organisk Helhed, som han nødig vilde gøre Brud paa. Der kom herved Klarhed og Helstøbthed over, hvad han skrev, men ogsaa nogen Ensidighed, en vis Dogmatisme. Den kritiske Læser, der benytter sig af S.s Bøger, opdager snart dette og er nødt til at tage sine Forbehold. Dette forringer dog ikke Betydningen af S.s Forfatterskab. Han har ført vor Viden og Forstaaelse fremad igennem selvstændige, modne Værker, der vil bevare deres Værdi.

A n m e l d e l s e r .

Frederiksborg, udgivet af det nationalhistoriske Museum.

II. Slottets Historie af Francis Beckett. Kbhvn. 1914.

**Bering Iiisberg : Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have.
Kbhvn. 1914.**

For det nationalhistoriske museum har kunsthistorikeren dr. Francis Beckett udarbejdet en udførlig og rigt illustreret fremstilling af slottets historie; de tilhørende arkitektoniske opmålinger agtes udgivet i løbet af indeværende år. Den meget anselige bog gør allerede ved sit ydre og sin rige og smukke billedskat indtryk af et pragtværk, hvorpå intet er sparet, for at udstyret kunde blive æmnet værdigt; og dette indtryk svækkes ikke under læsningen af bogen. Den ansete kunsthistoriker har nedlagt et stort arbejde i denne monografi over den anseligste af alle Christian IV.s bygninger, og det er lykkedes ham at fremlægge sine overmåde omhyggelige studier i en som helhed smuk og letlæselig form, så at det gamle slot med dets frodige rigdom af morsomme enkeltheder gøres levende for læseren, der så at sige stykke for stykke genoplever den kunstelskende konges byggegåde ved opførelsen af slottet og ved dets videre udstyrelse — den han i mange år arbejdede videre på uden at spare på noget, der kunde bidrage til at kaste ny glans over hans stolte kongeborg. Dr. Beckett har med rette set bort fra, at Christian IV.s smag ikke altid er identisk med nutidens, og søger blot at trænge så dybt ind i forståelsen af hui tids byggesæt og byggetanker som muligt; og han har her på en meget heldig måde kombineret sine studier af bygningen selv med sine studier i ar-

kiver og biblioteker. Hans påvisning af Hans Stenvinkel som slottets virkelige arkitekt, der dog på grund af sin tidlige død ikke nåede at føre tilsyn med det meste af opførelsen, synes overmåde slående; og ligeledes den hermed sammenhængende påvisning af at der under opførelsen i nogen grad savnes en ledende bygningskyndig hånd, hvorved sådanne besynderligheder som kirke- og kongefløjens iøjnefaldende slette indbyrdes forbindelse fremkommer. Også om sønnerne Lorens og Hans Stenvinkels virksomhed ved Frederiksborgs fuldendelse indeholder bogen en række betydningsfulde undersøgelser, og der er grund til at fremhæve, at forfatteren på disse områder går langt ud over sit æmne i snævrere forstand og ved at inddrage en række samtidige monumenter i undersøgelsen opnår at give et fyldigt billede af hele Stenvinkel-slægtens byggevirksomhed her i landet i slutningen af 16. og begyndelsen af 17. årh. Det er overhovedet en af denne bogs gode og prisværdige egenskaber, at forfatteren har givet sig god tid til studierne og ikke har skyet nogen umage for at finde de mange spredte tråde, der leder til forståelsen af et så sammensat bygværk som Frederiksborg; og under denne søgen efter kunstneriske forbilleder og beslægtede arkitektoniske frembringelser i ind- og udland har han haft god nytte af sin kendte og velfunderede kunsthistoriske viden, en viden, som han ydermere ved rejser i udlandet har haft lejlighed til at forøge og supplere ved selvstudium. Med rette bringer han derfor i forordet museets styrelse en tak, fordi han har kunnet givet værket en så bred basis, hvorved det først har fået det rette præg af et virkeligt videnskabeligt monument over den kunst- og pragtel skende Renaissancekonges største byggeforetagende og dermed over den danske Rennaisances om ikke fineste, saa dog mest typiske værk. — Blandt enkelte afsnit, som der kan være særlig grund til at fremhæve, kan nævnes de indledende undersøgelser om Frederik II.s Frederiksborg, hvori det er lykkedes forfatteren på grundlag af et alt andet end fyldigt billedstof og et enkelt inventar at give et livfuldt billede af den mere herregårds- end slotslignende bygning og en påvisning af dens plads i Danmarks arkitekturhistorie. Også den smukke

lille undersøgelse om badstuen og dens nederlandske afstamning er højst læseværdig. (I parentes bemærket, deler anm. ikke forfatterens glæde over opdagelsen af ordet badstuehus; som han har optaget efter de samtidige dokumenter; det er et af de langtrukne og kluntede ord, som 16. årh. frembragte adskillige af, og bør sikkert ikke foretrækkes for det enkle badstue, der endnu i datiden på middelalderlig vis brugtes ved siden af badstuehus eller badhus til at betegne hele bygningen hvori badstuen lå (jfr. Middelalderens stenstue). Der er derfor næppe nogen grund til at ændre den nutidige sprogbrug, der betegner den fine lille bygning slet og ret som badstuen.) Afsnittene om Stenvinkel-slægten er allerede ovenfor fremhævede; men også undersøgelserne om smeden Caspar Fincke og de andre kunsthåndværkere, der hjalp med til at smykke Frederiksborg, er meget fornøjelige. Rekonstruktionen af rumfordelingen af slottets fløje er ligeledes af betydelig interesse. Det vilde blive for vidtløftigt her at referere indholdet af alle bogens kapitler; men nævnes må det dog, at også slottets historie (og man kan tilføje: vanskæbne) under de følgende konger er omhyggelig skildret. Forfaldstiden begyndte allerede i slutningen af Christian IV.s regering med indsmeltningen af hovedmængden af slottets sølvskatte, senere huserede Svenskerne der, og da landets fornedrelsestid endelig var omme, vendte enevældens smag sig med mishag bort fra hele Frederiksborgs byggemåde. Dog havde slottet endnu en blomstringstid under Christian V., og også Christian VI. synes at have sat pris på Frederiksborg; men derefter ophører det med at være residensslot. — I slutningskapitlerne skildres den historiske portrætsamlings oprettelse og i det hele slottets skæbne i det 19. årh., dets brand og genopførelse, og oprettelsen af det nationalhistoriske museum. I det hele er skildringen her ret summarisk, og forf. går let hen over den ledende arkitekts ikke altid lige heldige hånd ved rummenes indre udstyrelse. — Alt i alt tør man vistnok betegne værket som den modneste frugt af den ansete kunsthistorikers grundige studier, stundom en smule bredt og pertentligt i formen,

men overalt gennemarbejdet med den største omhu både i form og i indhold¹⁾).

Lidt senere udkom slotsforvalter, museumsinspektør Bering Liisbergs bog om Rosenborg og lysthusene i kongens have. Også dette skrift fremtræder i anseligt, om end lidt mindre format og med et smukt billedudstyr, udført efter forfatterens egne, gennemgående gode billeder (kun enkelte af stukornamenterne i Riddersalen er ikke faldne helt heldigt ud). Forf. har nedlagt et betydeligt arbejde i denne bog og har — som han selv ikke glemmer at fremhæve i forordet — været i den heldige situation at kunne kombinere et mangeårigt praktisk kendskab til bygningen selv med de righoldige arkivalske oplysninger, som gennem forgængeres og hans egne studier er tilvejebragte. Denne forf.s nøje personlige tilknytning til Rosenborg udgør hans styrke, men også hans begrænsning; som følge af den har bogen i langt højere grad end dr. Becketts fået præg af en ret eksklusiv monografi uden det vide udsyn og den trang til at udrede bygningens og dens enkeltheders plads i den almindelige kunsthistorie, som præger Becketts bog. Men indenfor de således afstukne snævrere grænser er det lykkedes ham at give en i det hele træffende og velfunderet skildring af Christian IV.s byggevirksomhed i Kongens have og da navnlig af opførelsen af selve det „store lysthus“ — den iblandt alle hans bygninger, som han vel nok må siges at have kælet mest

¹⁾ Et par småbemærkninger, væsentlig af sproglig art: S. 3: fra slutningen af April til begyndelsen af Maj burde hellere hedde: i slutn. af Apr. og beg. af Maj; S. 8: Endnu en gang, hellere: endnu et sted; S. 11: kan man kalde et spir med indbuede sideflader konkavt? S. 10 hedder det: Skolen. eller som det hedder i inventaret, Schollen; men det sidste er jo en ren skrivemåde, som det ikke er af nogen interesse at opføre. — Det synes tvivlsomt, om det er rigtigt at kalde de fremspringende hjørnestuer runddele, da denne skrivemåde jo kun er opstået i datiden ved en misforståelse af fransk rondelle, og man lige så ofte i datiden træffer skrivemåder, der står nærmere ved den franske form, bl. a. i Christian IV.s egne breve.

for med hensyn til indretning og udstyr. Bogen indledes med en velskreven kulturhistorisk oversigt over lysthuse og badstuer — overhovedet er det kulturhistoriske element mere fremtrædende i den end det kunsthistoriske — og knytter helt igennem på en meget prisværdig måde haveanlæggene og havepavillonerne i det omgivende terræn nøje sammen med slottets historie, hvorved det ofte lykkes forf. at give livfulde kulturbilleder fra de forskellige tider. Med hensyn til selve Christian IV.s byggevirksomhed går han — i modsætning til dr. Beckett — ud fra, at kongen i et ikke helt ringe omfang har været sin egen bygmester (arkitekt). Dette er næppe rigtigt i sin almindelighed, men det må dog sikkert indrømmes, at Christian IV. har hørt til de bygherrer, der i høj grad har præget de bygninger, de har ladet opføre, med deres egen personlige smag, og det er ingenlunde usandsynligt, at han f. eks. også med hensyn til rumfordelingen på slottet har haft sine meget udprægede ønsker, som han med en kraftig vilje har søgt at gennemføre. Det synes således ikke urimeligt med forf. at antage tilføjelsen af det store tårn på Vestfaçaden, der synes bygget lidt senere end det øvrige slot, for udslaget af en kongelig viljesytring; hvis dette er tilfældet, tjener det til ære for kongens smag, ti uden dette tårn havde slottet ikke fået den anselige, ranke og frie rejsning, der nu udmærker dets ydre. — Der gøres i bogen udførligt rede for rummenes oprindelige brug og for hvad der er bevaret af udstyr fra Christian IV.s tid (paneler, lofter, kaminer etc.). Ved tolkningen af billederne på det s. 72 afbildede malede loft i den såkaldte røde sal har forf. ikke været helt heldig; ornamenterne kan ikke forklares som egentlig arkitektur, men som topstykker og hængeværk, indfattende midtbillederne (ligesom på datidens kirkelige snitværk); underligt nok skal midtbillederne ses på den modsatte led af dette rammeværk, hvilket falder så unaturligt, at man næsten må tro at de engang er bleven vendte på den gale led. Endvidere har forf. alt for tidlig opgivet ævred m. h. t. tolkningen af de latinske indskrifter i denne og i den tilsvarende (den saakaldte buntede) sal; og medens anm. ikke skal benægte sandsynligheden af forf.s hypotese om at midtbilledet hentyder til Chri-

stian IV.s giftermål med Kirsten Munk, kan det i hvert fald ikke bevises på den af forf. s. 74 forsøgte måde med en henvisning til at mandspersonen på midtbilledet sværger med opløftet venstre hånd; ti dette er en simpel følge af at han rækker kvinden sin højre hånd, hvad der såvist ikke tyder på venstrehånds-giftermål. — S. 227 og 248 (note 11) er indløbet nogle urigtige mål af murtykkelser og badevandsledninger, vistnok en følge af forf.s ærgerrighed: at måle i millimeter, hvor andre nøjes med centimeter. — De følgende kapitler skildrer slottets omdannelse under de enevældige konger, hvoraf de tre første hver især gav sit betydelige bidrag til rummenes omdannelse og udsmykning: Frederik III. ved indretningen af det marmorerede gemak, det ældste danske rum i udpræget enevælde-smag (det er i parentes bemærket anm. umuligt at finde Frederik III.s navnetræk i det s. 94 afbildede monogram, der kun synes at indeholde Sofie Amalies og Charlotte Amalies forbogstaver), Christian V. ved riddersalens udstyr af vævede tapeter til forherligelse af kongens krigsbedrifter, og Frederik IV. ved stukaturerne i Riddersalen og indretningen af glaskamret. Med rette fremhæves også de to sidste kongers fortjenester af havens udsmykning og de anselige væksthuses opførelse. Også slottets og havens senere skæbne i 18. og 19. årh. skildres udførligt og livfuldt. Medens den sidste udvikler sig til hovedstadens offentlige lysthave, går slottet mere og mere af brug som kongelig residens, og det var måske kun dets særstilling som gemmested for regalierne, der reddede det fra at forfalde helt. Harsdorff hindrede en påtænkt nedrivning af spiret på det store tårn, men omgivelsernes forringelse ved blomsterparterrets omdannelse til exercérplads og gardekasernens opførelse på væksthusesnes grund lod sig ikke standse. Først med Worsaae fik bygningen atter sin genfødelse, både i det ydre ved restavreringsarbejder (der lededes af Meldahl med et ikke altid tilstrækkeligt mål af kunstnerisk takt) og i det indre ved oprettelsen af de danske kongers kronologiske samling. — Alt i alt en læseværdig og fornøjelig bog, der dog savner den omhyggelige gennemarbejdelse af såvel form

som indhold, der præger Becketts bog om Frederiksborg¹⁾. — Sluttelig bør det fremhæves, at det skyldes Carlsbergfondet (dels direkte, dels indirekte gennem Frederiksborgmuseet), at begge disse bøger har kunnet se lyset i et så anseligt og smukt udstyr.

Jørgen Olrik.

Johs. Lindbæk: De danske Franciskanerklostre.

Kbhvn. 1914. Gad.

Vilh. Lorenzen: De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie. Kbhvn. 1914. 4°. Gad.

Siden Daugaard i 1830 udgav sit Prisskrift „Om de danske Klostre i Middelalderen“, er der kommet talrige Bidrag dels til Munkevæsenets almindelige Historie — saaledes den af Knudsen udgivne Krønike om Franciskanernes Fordrivelse og Hertzsprungs smukke Afhandling i dette Tidsskrift — dels og navnlig til de enkelte Klostres Historie. Ingen har derimod prøvet paa at tage Emnet op til en ny samlet Behandling, uagtet dette vel kunde gøres nødig, da Daugaards for sin Tid gode Bog udelukkende hviler paa de dengang trykte Kilder, og hans Fremstilling ogsaa af andre Grunde trænger haardt

¹⁾ En samling småindvendinger af sprogligt og reelt indhold vil belyse dette. — Bogen indeholder temmelig mange trykfejl og små unøjagtigheder med henvisninger o.l.; og sproget er ikke overalt rigtig plejet. I forordet læses: udvinde gamle Bygningsregnskaber; der menes: udnytte gl. B. — S. 18 tales om en Natstald til at opstalde Kongens Heste i, naar de skal beslaas; udtrykket er uheldigt valgt, da en natstald slet ikke er nogen virkelig stald, men en tømmerkonstruktion med buglænke til at anbringe hesten i, så længe den skos (tysk notstal, tvangsindretning; jfr. kalkmaleri i Stubbekøbing kirke, Magnus Petersens Kalkmalerier T. 15). — S. 33 er sætningsbygningen ret uheldig. — Vinduesantallet s. 69 l. 4 f. n. stemmer ikke med planen s. 35. — S. 27 påbegyndes et citat på dansk og fortsættes på tysk. — S. 252 citeres en vistnok ellers ukendt forfatter Havavel; skal sikkert være Havard; s. 261 læses Herkulesbogen isteden for Herkuleslogen: m. m.

til at revideres. Museumsinspektør C. Neergaards talrige og dygtige Afhandlinger opfattedes almindelig som Forarbejder til en ny Klosterhistorie, men Forholdene førte ham helt over til andre Studier, og det Haab, man nærede om, at denne meget vigtige Opgave endelig skulde blive løst, blev saaledes skuffet.

Det maa derfor hilses med megen Glæde, at Dr. Johs. Lindbæk har taget Sagen op, dog saaledes at han har udskudt hele den bygningshistoriske Side, idet Cand. mag. Vilh. Lorenzen samtidig har paabegyndt et Parallelarbejde om Klosterbygningerne. Omend denne Deling selvfølgelig medfører adskillige Gentagelser, er den dog fuldt forsvarlig. Formelt fordi Bygningsbeskrivelser med tilhørende Opmaalningstegninger og andre Gengivelser nu engang kræver en Sidesløbelse udover det normale, reelt fordi det selvsagt kun sjældent vil være muligt for den samme at mestre saa forskelligartet Materiale som Aktstykket og Mindesmærket. Paa en Maade danner de to ovenfor anførte Skrifter begge 2. Bind af de paagældende Værker, idet Forfatterne alt tidligere har behandlet Helligaandsordenen, Lorenzen alene, Lindbæk sammen med Kammerherre Stemann. Det var dette Arbejde, der gav ham Lyst til at tage fat paa den Løsning af Opgaven i sin Helhed, hvortil han baade ved sit fleraarige Arbejde i Rom og sin tidligere litterære Virksomhed havde de bedste Forudsætninger.

Ganske naturlig har den mægtige Forøgelse af Kildematerialet siden Daugaards Tid nødvendiggjort en Ændring af Værkernes Plan. Medens Daugaard nemlig efter sin almindelige Indledning behandlede Klostrene rent topografisk uden at lade de forskellige Ordener danne et samlet Hele, fremtræder de to nye Klosterhistorier som en Række Monografier over de enkelte Ordener. Begyndelsen er da gjort med Franciskanerne, vel nok den mest populære af alle Munkeordener at dømme efter den rivende Hast, hvormed den bredte sig. Allerede 9 Aar efter at Graabrødrene kom „paa deres bare Ben“ til Danmark, havde de 10 Klostre, og inden d. 13. Aarhundredes Udgang 20. Men derefter standser Bevægelsen for først at fortsættes under Erik af Pommern og ved Aarhundredskiftet, hvor de to Dronninger, Dorothea og Kristine, var „de smaa Brødre“ ivrige Venner

Overhovedet har Ordenen staaet højt i Gunst hos denne Verdens Store — selv dens argeste Fjende Mogens Gøye testamenterede den 1514 100 Mk., sin Hest og sit Harnisk! — men ogsaa af Byernes lavere Lag maa den have været yndet at dømme efter de talrige Forbindelser mellem den og Lavene, som det er lykkedes Forf. at paavise. Derimod har dens Betydning for Landbefolkningen næppe været stor. Med Rette fremhæver Forf. her overfor Dr. Ellen Jørgensen den ringe Indflydelse, Ordenshelgene har haft paa Navneskikkene, og den Sjældenhed, hvormed de fremtræder i vor kirkelige Kunst; her er der forøvrig i den allersidste Tid kommet et nyt Exempel, idet der i Birkerød Kirke er bleven afdækket nogle fra 14. Aarhundrede stammende Kalkmalerier af Franciscus og Clara.

Fremstillingen falder naturlig i to Dele, en speciel, hvor der gøres Rede for de enkelte Klostre ordnede efter Custodier, og en almindelig med Oversigt over selve Ordenens Historie. Ogsaa de svenske og norske Klostre hørte under „Provinsen Dacia“, og med stadig Henblik til disse skildres Ordenens Indvandring, dens Organisation, det ikke altid lige gode Forhold til de øvrige Munkeordener og Sekurlærgejstligheden samt Klostrenes Reform i Slutningen af det 15. Aarh., der just ikke synes at have været altfor dybtgaaende, siden endog de reformerede Brødre „Observanterne“ i stærkeste Strid med de skærpede Ordensregler jævnlig modtager personlige Gaver¹⁾. Indgaaende fortælles der om Ordenens sidste Dage, hvor Uddrivelsen gaar ligesaa hastig som i sin Tid Indvandringen; 1528 begynder Angrebene, og 4 Aar efter er der kun 7 Klostre tilbage af 29. Ikke blot i selve den bevægede Samtid men endnu Aarhundreder senere var Tiggermunkene i højere Grad end nogen anden Del af den katolske Gejstlighed Syndebukkene, der maatte bære de voldsomste Angreb. I god Overensstemmelse med nyere dansk Historieskrivnings ændrede Syn paa Refor-

¹⁾ Derimod maa man fritage dem for Beskyldningen for at have drevet Hestehandel (S. 71), idet Forf. har misforstaaet det i Testamenter jævnlig forekommende Udtryk „at indride“! Jfr. Troels-Lund, Dagligt Liv. XIV. Folkeudg. S. 11. Ogsaa Mogens Gøyes ovenfor omtalte Gave er af denne Art.

mationen har Forf. ganske forladt dette Standpunkt og gør med Rette gældende, at saagodtsom alle de Bebrejdelser, der af Reformatorerne rettes mod Tiggermunkene, ikke saa meget rammer disse som Munkevæsenet i sin Helhed. Snarest er han her gaaet lidt for vidt i sin Retfærdighedstrang — han er saaledes næsten mere „katolsk“ end f. Ex. Poul Helgesen! — og man forstaar godt, at hans Bog har fundet en endogsaa særdeles velvillig Modtagelse inden for dansk-katolske Krese! Hele denne almindelige Del, til hvilken slutter sig Lister over Ordensministre og Kapitler, der meget passende er henvist til Noterne, læses med stor Interesse. Den virker grundig og paalidelig og er samtidig livlig og fornøjelig skreven. Naar dette sidste ikke kan siges om den specielle Del, er Skylden ikke Forfatterens. Kilderne flyder her saa sparsomt, at vor Viden om de enkelte Klostre gennemgaaende er uendelig ringe. Nogle Notitser om Grundlæggelsen fra den flittige Samler Peder Olsen, nogle spredte Testamentgaver og endelig som en forsonende Slutning Udjagelseskrønikens malende om end næppe altfor objektive Skildring af Trængselstiden. Alene Klareklostret i Roskilde danner en Undtagelse; da dets Arkiv er fortrinligt bevaret, og da Forf. her endog har kunnet raade over saa sjældne Ting som flere Privatbreve fra Nonner, bliver Fremstillingen af dette Klosters Historie langt mere dybtgaaende og faar en ganske anden Kolorit end ellers muligt. I Noterne har Forf. sammenstillet en Oversigt over dette Klosters Gods, der giver et ganske ejendommeligt Indtryk af, hvor langt man har fjærnet sig fra Idealet, thi en Godsbesiddelse paa antagelig en 200 Gaarde, svarer unægtelig ikke helt til den hellige Frants' Krav om absolut Fattigdom! Uheldigvis mangler den Jordebog, der er nødvendig for at give et samlet Billede af Klostret som Godsejer, en Opgave som det for Herreklostrenes Vedkommende vil være overordentlig interessant at faa taget op til nærmere Undersøgelse. Specielt skal her Esrom anbefales til Forf.s Velvilje. Takket være Brevbogen og den fortrinlige Jordebog fra 1497, der ikke blot som sædvanlig indeholder Landgildeafgifterne, men tillige gør Rede for Bøndernes Hoveripligt, vil det her

være muligt at give en Fremstilling af et sent-middelalderligt Storgods, der vil have den allerstørste Betydning.

En Ting var Ordenens Venner og Fjender paa Reformationstiden lige enige om at angribe, nemlig Klosterbygningernes overdrevne Pragt. „Kosteligere end nogen Herregaard“ hedder det om dem hos Frants Vormordsen, medens Poul Helgesen karakteriserer dem som „Palads og Herresæde, saa at Fyrster og Bisper kunde næppeligen slig Bygning afstedkomme“. Og det skal villig indrømmes, at sammenlignet med, hvad der ellers kendes af middelalderlig dansk Købstadarkitektur, er Ordene ikke for stærke. Heldigvis har Tiden faret mindre grumt frem mod Bygningerne end mod Brevene. Alt i alt kendes 6 Klosterkirker enten gennem de nu staaende Monumenter (Horsens, Nykøbing paa Falster og Ystad) eller gennem nogenlunde paalidelige Gengivelser (Viborg, Odense og Svendborg), og af selve Klosterbygningerne er større eller mindre Dele i Behold i Flensborg, Viborg, Odense, Nykøbing, Ystad og først og fremmest i Slesvig. Men om de fleste gælder det ganske vist, at der næppe er Sten paa Sten tilbage af dem, saaledes at man udelukkende er henvist til de skrevne Kilders magre og summariske Oplysninger. Det maa dobbelt beklages, at Klareklostret i Roskilde, hvis Arkiv er saa fortrinligt bevaret, hører til denne sidste Kategori. Her som intet andet Sted havde der ellers været en Lejlighed til at paapege en Række sikkert daterede Monumenter og derigennem bøde noget paa det Savn, der gør sig saa stærkt gældende i vor ældre Arkitekturhistorie og snartsagt umuliggør ethvert Forsøg paa eksakt Datering. Som Forholdene nu ligger, hvor man næsten udelukkende maa datere ud fra stilistiske Grunde, staar man Gang efter Gang overfor det Spørgsmaal: Hvorlænge varede da den romanske Stil eller Gotikens forskellige Perioder, et Spørgsmaal, der yderligere kompliceres ved, at Svaret næppe bliver det samme i Landets forskellige Egne. Netop Lorenzens Skrift indeholder et godt Exempel herpaa. Klosterbygningerne i Slesvig er utvivlsomt baade de interessanteste og bedst bevarede af samtlige Franciskanerstiftelser paa gammeldansk Grund. Kirken er

ganske vist nedrevet, men ellers staar de tre Fløje samt to anseelige Tilbygninger i nogenlunde urørt middelalderlig Stand. Om Anlægstiden vides kun, at Klostret er stiftet kort efter 1232, og Bygningerne skal efter en stedlig Tradition være fuldendte 1240. Som de nu staar, indeholder de adskillige tidliggotiske Træk, men virker ellers udpræget gotisk, delvis enlog sengotisk. Af stilistiske Grunde sætter Lorenzen dem til „Aarene omkring 1300“, alene den nordøstre Tilbygning antager han — sikkert med Rette — for noget, omend ikke meget ældre. Herimod har en saa udmærket Kender af Hertugdømmernes ældre Arkitektur som Provincialkonservator Professor Haupt forsvaret Overleveringen og gjort gældende, at vi i Klostret har et Anlæg fra 1240 (Kunstchronik XXVI, Nr. 8). Det er umuligt at udtale sig med Sikkerhed om en Bygning, som man ikke kender af nøje Selvsyn, men skulde der skiftes Sol og Vind mellem de to Parter, vilde jeg være mest tilbøjelig til at tro, at man hverken i Aarene kort før 1240 eller omkring 1300 selv i Danmarks sydligste By kan have bygget i en saa udpræget gotisk Stil. Langt snarere synes de mange sene Træk f. Ex. de fladhuede Vinduer mig at tyde paa, at selvom Kærnen er tidliggotisk — thi herom kan der ikke være Tvivl — er Bygningerne ved Middelalderens Slutning bleven underkastede en vidtgaaende Istandsættelse, der paa mange Maader har omdannet dem. Ogsaa den Skildring, der 1499 gives af Klostret: „Huse og Bygninger ligger hen, faldne sammen og som Ruiner“, forekommer mig at tyde i denne Retning, selvom man naturligvis skal omgaas slige Udtalelser med nogen Varsomhed og ikke tage dem altfor bogstavelig. En nærmere Begrundelse heraf vilde dog falde udenfor dette Tidsskrifts Rammer, ligesom det her ikke er Stedet til at give nogen mere indgaaende Anmeldelse af denne dygtige Bog, bag hvilken ligger et stort Undersøgellesarbejde, og hvis Bygningsbeskrivelser, der ledsages af en Række Opmaalinger af Arkitekt Chas. Christensen, gennemgaaende er klare og forstaelige, om man end til Tider nok kunde have ønsket en noget større Detaljering og lidt mere Paapasselighed ved Nedskrivningen (det kniber saaledes ikke sjældent med Verdenhjørnerne!). Forf.s Hovedresultat, at Fran-

ciskanerarkitekturen ikke sonderer sig ud fra Tidens almindelige kirkelige Bygningskunst, kan Anm. i det hele tiltræde, omend man næppe kan benægte, at den sammen med den øvrige Munkearkitektur har virket fremmede for Gotiken, ikke mindst for Gotikens Plananlæg. Fremstillingen omfatter saavel de bevarede som de forsvundne Klosteranlæg. Det forekommer dog Anm., at adskilligt taler for at ændre denne Plan, i de kommende Bind kun at medtage de Bygninger, af hvilke der dog er noget tilbage, og overlade Resten til Dr. Lindbæk. Naturligvis maa den Honning, der kan suges ud af Dokumenterne om de helt forsvundne Klostre, ikke gaa tilspilde men udnyttes i den Oversigt, hvormed dette ligesom det tidligere Bind slutter. Den giver en samlet Oversigt over Ordenens Byggevirksomhed og Byggesæt samt en Redegørelse for den antagelige Anvendelse af de enkelte Bygninger og Rum, der paa sine Steder kan være lidt for almindelig og vidtstvævende, men dog er saa velskreven, at den læses med Fornøjelse. Blot skulde man synes, at det her efterhaanden maa blive vanskeligt at undgaa Gentagelser, og at en Sammenstilling af de to store Grupper: Herreklostre og Tiggerklostre havde været at foretrække, noget der forøvrig ogsaa gælder den egentlige Klosterhistorie.

M. Mackeprang.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

31. Januar 1915 døde Gustav Bang, kun 43 aar gammel. Allerede 1897 havde han skrevet og forsvaret sin disputats: *Den gamle adels forfald*, hvis thesis var, at den inderste aarsag til, at den gamle danske adel i 1660 mistede sin politiske magt, var dens fysiske og psykiske degeneration, der ytrede sig i dens slægters og individers stærkt formindskede levedygtighed og forplantningsevne. Rigtigheden af denne thesis blev straks ved disputationen stærkt bestridt fra forskelligt udgangspunkt af Thiset og Rubin, og en paafølgende diskussion i dette tidsskrift (7 R. I—II) mellem dem og Bang viste, at de argumenter, der lod sig fremføre for den, var for svage, og at det grundlag, hvorpaa den skulde hvile, svigtede. Imidlertid var det for dansk historisk forskning en vinding at faa dette spørgsmaal gennemdrøftet, og Dr. Bang havde ved at fremdrage det og ved den maade, hvorpaa han havde søgt at besvare det, vist sine store evner og sin selvstændighed som historisk forsker.

Ved samme tid fæstnede Bangs politiske opfattelse sig som socialdemokratisk, og da han tillige tog del i praktisk politik, blev det nærliggende for ham at anvende sine forfatterevner og sin historiske viden i den praktiske politiks tjeneste, dels ved udarbejdelsen af populærhistoriske skrifter, bestemt til at skaffe historisk viden lettere indgang i danske arbejderkredse, dels ved populære fremstillinger af Socialdemokratiets idealer, fremtidsmaal og stilling til foreliggende politiske spørgsmaal. Trods denne store forfattervirksomhed fandt Bang dog ogsaa tid til videnskabelige arbejder. I 1902

udsendte han *Kapitalismens Gennembrud*, en klar og livlig skildring af industrialismen i England i slutn. af det 18. aarh.; den var betegnet som første bind af et værk, hvis samlede titel skulde være „Kapitalismens Tidsalder“ — men det blev ved dette første bind. I 1906 udsendte han *Kirkebogsstudier*, hvori han paa grundlag af et meget stort, hidtil ikke benyttet materiale, de fra det 17. aarh. bevarede kirkebøger, som han havde behandlet med skarpsindighed og nøjagtig videnskabelig methode, gav interessante oplysninger om befolkningsforhold i Danmark i det 17. aarh., paaviste befolkningens bevægelighed og omflytten og indføjede det store vagabonderende proletariat som et nyt træk i billedet af hin tid.

Dette sidste arbejde viste ligesom hans disputats Bangs videnskabelige evne til at finde nyt materiale og gøre selvstændige iagttagelser. Dansk historieforskning har da ved hans alt for tidlige død lidt et tab, som ikke let lader sig erstatte; thi Gustav Bang var i Danmark den eneste repræsentant for en historisk retning, som i den store verden udenom os nu har mange betydelige navne, den, der til maal for sin forskning sætter sig historisk at belyse og uddybe de mange samfundsproblemer, som den socialdemokratiske samfundsopfattelse først har fremdraget.

Erik Arup.

Den 7. Februar 1915 døde Historikeren Arnold Heise. Efter at have virket med megen Dygtighed og Nidkjærhed i Skolens Tjeneste — først som Adjunkt ved Herlufsholm Skole og i Viborg, senere som Overlærer i Roeskilde, fra 1892 Rektor ved Viborgskolen — havde han 1908 trukket sig tilbage fra denne Gjærning; ved sin Død var han 77 Aar gl. Tidligt havde Heise dog ogsaa gjort sig bekjendt ved videnskabelige Arbejder, og dette Tidsskrifts 4. og 5. Række indeholde et betydeligt Antal Afhandlinger af ham om det 16. Aarh.s Historie. Han havde sat sig til Maal at fortsætte Allens Fremstilling af Frederik I.s og Christian III.s Historie, og Allen var vel ogsaa den Historiker, med hvem Heise i sin Undersøgellesmaade var mest beslægtet. Han var trængt

til Bunds i Arkivernes og Bibliothekernes Indhold, han fulgte godt med Udlandets Litteratur, i sin Opfattelse viste han baade Indblik og Overblik. Vi ville saaledes nævne hans Afhandlinger om Bondeuroligheder under Frederik I, Herredagen 1533 og ganske særlig hans Afhandling om W. v. Utenhof og om det tyske Elements Fremtrængen i Danmark i Aarene nærmest efter 1536. Her mærkes ogsaa den Sans for Opfattelse af Personligheder og derfor ogsaa for Vurdering af Kilder, som udmærkede Heise og som ogsaa kommer frem i hans grundige Doktorafhandling *Kristiern II i Norge og hans Fængsling* (1877), i hans med mange Oplysninger forsynede Oversættelse af *Skibykrøniken*, ligeledes i hans Samling af Biografier over Personer af Slægten Rosenkrantz, som dels udkom i *Familien Rosenkrantz' Historie II*, dels blev optagne her i Tidsskriftet; ogsaa i disse sidste Arbejder blive jævnlig Spørgsmaal af Statens almindelige Historie, af Administrationens Virksomhed saavel som af Kulturhistorien belyste med Kyndighed af Forfatteren. Som en Slags Afslutning paa hele denne Virksomhed kan man anse Heises fortrinlige Skildring af Tiden fra Kong Hans' Tronbestigelse indtil 1536 Halvbindet af *Danmarks Riges Historie III*.

Ogsaa en anden Side indenfor Historien har optaget Heises Studier. Foruden at meddele Undersøgelser over Københavns ældste Historie udgav han *Diplomatarium Vibergense*, hvori han ved en righoldig Indledning og ved mange topografiske Oplysninger gav Bidrag til Viborgs ældre Historie, ligesom han i *Samlinger*, udgivne af det jyske historisk-topografiske Selskab, som han i en Aarrække ledede, gav en Del Afhandlinger til Belysning af Viborgs Historie i nyere Tid. Det gjælder om alle Heises Arbejder, at om de end i mindre Grad bringe overraskende Resultater, altid ere de rige paa nye Synspunkter, altid glæder man sig over Undersøgelsens strænge Gang og Forfatterens rolige Dom, over hans kloge og omsigtsfulde Kritik, hans tiltalende og afrundede Stil. — Heise var 1884 bleven optaget til Medlem af det kgl. Danske Selskab.

Joh. Stp.

18. April 1914 døde Karl Zeumer, født 1849, fra 1889 Professor ved Universitetet i Berlin. Han hørte til den Skare af Historikere og Jurister, der fylkedes om Georg Waitz og i dennes Seminar førtes ind paa den kritiske Granskning af Kilderne, særlig til Middelalderens Historie; sin utrættelige Flid og grundige Lærdom stillede han til Raadighed for *Monumenta Germaniae historica*, af hvis Centraldirektion han blev Medlem. For *Monumenta* udgav han bl. a. *Formulae Merovingici et Karolini aevi* (1886) og *Leges Visigothorum* (1902). I en lang Række Afhandlinger i *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* behandlede Zeumer forskellige Spørgsmaal vedrørende den vestgotiske Rets Kilder og Historie, og 1905 paabegyndte han Offentliggørelsen af „*Quellen und Studien zur Verfassungsgeschichte des Deutschen Reiches im Mittelalter*“, hvori han selv skrev *Die goldene Bulle Kaiser Karls IV* (1908) og *Heiliges römisches Reich deutscher Nation* (1910).

Frantz Dahl.

25. Aug. 1914 døde den tyske Historiker Reinhold Koser. Født 1852 blev han 1884 Professor i Berlin, siden i Bonn. 1896 efterfulgte han Sybel som Generaldirektør for de preussiske Statsarkiver, 1898 Treitschke som preussisk Statshistoriograf og var desuden fra 1903 Leder af *Monumenta Germaniae historica*. Det var et ydre Udtryk for den ansete Stilling, han indtog indenfor den tyske historiske Verden, at han i 1908 førte Forsædet ved den internationale Historikerkongres i Berlin.

Som Historieforsker beskæftigede Koser sig næsten udelukkende med Frederik II og hans Tid. Foruden at udgive talrige og vigtige Kilder skrev han *Friedrich der Grosse als Kronprinz*, 1886, og derpaa det mægtige Arbejde: *König Friedrich der Grosse I—II*, 1893—1903. Aaret før sin Død overskred Koser de hidtidige Rammer for sit Forfatterskab og udgav: *Geschichte der brandenburgischen Politik bis zum westfälischen Frieden von 1648*, der var planlagt som det første af et 3-Binds Værk om den brandenburg-preussiske Politik.

I sin Opfattelse af Frederik II og hans Epoke bygger Koser i mange Henseender paa Treitschkes geniale Skitse i Indledningen til hans *Deutsche Geschichte* og saa som sin store Forgænger Frederik II's Virksomhed i Belysning af Begivenhederne i det 19. Aarhundredes sidste Halvdel. Naar han skildrer Preussens politiske Stilling i 1740, ligger der bag Beklagelsen over dets table Initiativ en stiltiende Henvisning til Forholdene ved Bismarcks Tiltræden, og i Omtalen af Striden om Herstal anvender han Udtryk, som ordret kunde overføres paa Ollmütz. Alligevel bliver dette Synspunkt langt mindre en Spændetrøje, end det havde været det hos Treitschke. Koser er ganske fri for dennes ensidige Klager over al den Uret, der i Tidens Løb var tilføjet Preussen, og tillægger ikke bestandig Frederik II tysk-nationale Motiver. Det tyske Fyrsteforbund opfattes som et rent konservativt politisk Træk i den almindelige europæiske Politik, og Frederik II's Andel i Polens 1ste Deling fremstilles ganske nøgternt og uden Lovprisning over, at gammel-preussisk Land var genvundet.

Var Koser saaledes uden Treitschkes lidenskabelige Partiskhed, manglede han rigtignok ogsaa dennes geniale Forstaaelse og Fremstilling. Hans Skildring hviler paa en omfangsrig Forskning og følger Frederik den Store i hans mangesidige Virken som Diplomat, som Krieger og Administrator, men at alle disse Evner var Udstraalingen af det enestaaende geniale Menneske, sammensat og saa rigt paa Modsætninger som faa, sporer man kun lidet.

Virksomheden som Chef for de preussiske Arkiver fremkaldte en Oversigt *Ueber den gegenwärtigen Stand der archivalischen Forschung in Preussen* og en Publikation vedrørende *Die Neuordnung des preussischen Archivwesens durch den Staatskanzler Fürsten von Hardenberg*. I de 18 Aar, Koser virkede i denne Stilling, gennemførte han Proveniensprincippet som Grundlag for Arkivordningen, sørgede for Arkivembedsmændenes Uddannelse og skaffede dem bedre materielle Kaar. Det stort anlagte Udgiverarbejde, som Sybel havde sat i Værk, blev fortsat, om end i et langsommere Tempo; han udgav *Mittheilungen der k. preussischen Archivverwaltung*, og

fik opført nye moderne Arkiver bl. a. i Koblenz, Düsseldorf og Breslau. En af hans sidste Embedsforretninger var et Besøg i det københavnske Rigsarkiv for der at hente Impulser til det nye Gehejmearkiv i Berlin, hvis Opførelse er planlagt.

Axel Linvald.

7. Jan. 1914 døde den franske Retsforsker Ludovic Beauchet, født 1855, Professor i Nancy fra 1879—1907. Han leverede værdifulde Bidrag til romersk og fransk Rets-historie og pegede energisk paa det frugtbringende i Studiet af græsk Ret; hans *Histoire du droit privé de la république Athénienne* (I—IV, 1897) er en af de første systematiske Fremstillinger af Æmnet. Beauchet havde Blikket aabent for de nordiske Retskilders Betydning for Retsinstituternes Udvikling ikke alene i germansk, men ogsaa i fransk Ret og syslede meget med nordisk, specielt svensk Rets Historie. I det ansete Tidsskrift *Nouvelle revue historique de droit français et étranger* offentliggjorde han *Formation et dissolution du mariage dans le droit islandais du moyen-âge* (1887) og en kommenteret Oversættelse af *Loi de Vestrogothie (Codex antiquior)* (1889), hvortil sluttede sig det dygtige Værk *Loi de Vestrogothie (Westgöta-Lagen). Traduite et annotée et précédée d'une étude sur les sources du droit suédois* (1894). I 1904 paabegyndte Beauchet Udgivelsen af *Études d'ancien droit suédois*, hvis første — og sidste — Bind var den udførlige, paa Kildestudier hvilende *Histoire de la propriété foncière en Suède*.

Frantz Dahl.

22. Novbr. 1914 døde den franske Retshistoriker Paul Viollet, 74 Aar gammel; han var Professor ved École des Chartes og Overbibliothekar ved École de droit. Mest bekjendt er Viollet ved sin store franske Retshistorie, der er udkommet i flere Udgaver og stærkt benyttet. Efter i nogle Bind at have behandlet Kilderne og Privatretten gennem alle Tider indtil Revolutionen og Code civil og endvidere skildret den offentlige Ret indtil Middelalderens Slutning fortsatte han sin Fremstilling med Værket „Kongen og hans Ministre i Kongedømmets tre

sidste Aarhundreder“ (1912). Viollet fremlagde i sit Arbejde ikke lange Undersøgelser og opstillede ikke Hypoteser, han redegjorde klart for de afvigende Meninger og fremsatte sin egen vel overvejede Opfattelse; han samlede skarpsindigt det spredte sammen under almindelige Synspunkter, og endelig gav han righoldige Henvisninger til Litteraturen, ogsaa udenfor Frankrig, hvormed han var udmærket fortrolig.

I det sidstnævnte Arbejde udtaler Viollet, hvorledes i Frankrig Middelalderen har skabt hele den Forfatningstilstand, hvorpaa man senere levede, og hvorledes de følgende tre Aarhundreder vel have udviklet det modtagne videre og indsat i Urværket nye Hjul i de slidtes Sted, men iøvrigt i ringe Grad frembragt noget nyt. I det Hele var det en Tanke, som Viollet jævnlig kom tilbage til og hvorom han har skrevet vægtige Ord, at vi staa paa alle Omraader i en overordentlig Gjæld til Middelalderen, og at vi alt for ofte overse den rige Arv, vi have modtaget fra dette skabende og frugtbare Tidsrum. Det var vel ogsaa den Tid, som Viollet især havde studeret og med hvis verdslige og kanoniske Ret han var fortrolig som faa. I øvrigt vidne alle hans Arbejder om hans omhyggelige, sandhedskjærlige Forskning, der vil danne sig en selvstændig Opfattelse og har en egen Evne til at give Udblik til mange Sider og til at se Retten som Led af alt Liv i Staten; hans humane Sands, retfærdige Dom og varme Følelse faar ogsaa stadig Udtryk. Viollets fortrinlige Udgave af *Établissements de Saint Louis* (4 Bd.) maa ogsaa her nævnes; det var vel for første Gang, at en fransk Retskilde blev udgivet paa fuldkommen videnskabelig Maade, og hans Undersøgelse bragte fuld Forstaaelse af dette Privatarbejdes Karakter og dets Kilder. I den af Académie des Inscriptions udgivne franske Litteraturhistorie har Viollet behandlet Kilderne til Normandiets Ret. -- Viollet blev i 1907 optaget til Medlem af det danske Videnskabernes Selskab.

Joh. Stp.

Det udtaltes for en Snes Aar tilbage her i Tidsskriftet (6. R. VI, 114 ff.), hvorledes det som Regel var ret umuligt ad arkæologisk Vej at komme til ethnografiske Slutninger, alene

ved Oldsager at se Folkeindividualiteter, naar der ikke havdes historiske Kilder til Hjælp, og der henvistes bl. a. som Exempel til England. Man kan vist sige, at den af E. Thurlow Leeds udgivne, paa grundige Studier hvilende Bog *The archæology of the anglo-saxon settlements* (1913), der netop har sat sig et Maal af denne Art, kommer til at vise Sætningens Sandhed. Og dog har Forf. den store Fordel, at det af sproglige og historiske Kilder vides, i hvilke Dele af England Angler, Sakser eller Jyder vare bosatte. Forf. gennemgaar med stor Omhu Mindesmærkerne og Oldsagerne og redegjør for den Forskjel, som de udvise for de enkelte Egne og Folk og for de enkelte Tider. Han gaar saa videre og ønsker paa denne Maade at finde det Spørgsmaal besvaret, fra hvilke Lande paa Fastlandet Udvandringen har fundet Sted i Kraft af det Vidnesbyrd, som tilsvarende Begravelser eller Oldsager her udvise. Leeds anfører mange Beviser for, at Sakser og Angler kunne være komne fra Holland, Hannover og Holsten, netop de samme Landskaber, som Meitzen var kommen til i sine Studier over Agrarvæsen og Bosættelsesmaade, men ikke destomindre søger Leeds stadig at drage Angler fra Slesvig med ind i Betragtningen. Han har den mærkværdige Paastand, at Grænsen mellem tyske og nordiske Stammer skulde være ved Kongeaen, han ses ogsaa at forvexle den danske Sproggrænse i Nutiden med den politiske, han lader Nordfriser være bosatte i Slesvig Aarhundreder før deres Indflytning. Og dog er han ved sine arkæologiske Paralleler ikke naaet længere mod Nord end til Rendsborg, og mærkeligt er det, at han ganske jævnlig finder sine Paralleler i norske Fund og Oldsager, ja han lader en ensartet Kultur strække sig ned gennem hele den jydsk Halvø til Eider, saa at altsaa de arkæologiske Grænser blive andre end de ethnografiske. Denne Undersøgelse og dens Slutningsmaade forekommer os som et rent Virvar.

Helt anderledes forholder det sig med Forf.s Undersøgelser over Juti. Dette Folk var bosat paa Wight og i Kent, og Gravpladserne her vise en fra de øvrige Landsdele stærkt afvigende Kultur. Den er præget af Velstand, endog Luxus, og godtgjør Berøringer med Midtpunkter for germansk Kultur paa

Fastlandet; her er Glasvarer og Guld i Mængde, fint Haandværksarbejde, Cloisonnésager og skønne Lerkar. Forf. søger paa Fastlandet efter lignende Kultur og godtgjør, hvordan vi bestemt henvises til Egnene ved Nedre Rhin, til Landskaberne mellem Düsseldorf, Andernach og Coblenz. Her skulde altsaa Juti have boet. Den ældre Antagelse, at Juti stammede fra Jylland, har vel længe været forladt af de fleste Forskere; man har anset dette Folk for at være Stammen Eutii, Ýtas, som den Gang vitterlig fandtes i det nordlige Tydskland, men som man gjerne hensatte til hollandsk-frisiske Kystegne. Den indtrængende Undersøgelse, som nu denne Bog giver, vil sætte mange Tanker om dette Spørgsmaal i Bevægelse, ogsaa om Rækkevidden af Beviser ved Oldsager, men vi føres atter bort fra, at Folk fra Danmark deltog i Hengists og hans Fællers Tog til England.

Joh. Stp.

Kommandør W. Hovgaard, Professor i Skibsbygningskunst i Massachusetts, har udgivet *The voyages of the Norsemen to America* (1914); det er det første af en Række Skrifter, som det Amerikansk-Skandinaviske Fond udgiver med det Formaal at fremme Kundskaben om Nordens Lande til fælles Bedste for Rigerne paa hver sin Side af det nordlige Atlanterhav. Fra dette Synspunkt maa Værket ses. Man vil da forstaa den noget omstændelige, dog overalt klare og læseværdige Tilrettelægning af det hele Stof, der yderligere belyses ved 90 smukke Fremstillinger af Landskaber ved de forskjellige amerikanske Kyster, Afbildninger af Mennesketyper og af Gjenstande samt fortræffelige Kort. Forf. betoner især de geografiske og nautiske Sider af Spørgsmaalet om de Norskes Reiser til Amerika, og han stræber efter, at Læseren selv kan danne sig en Forestilling om, hvad der er Sandhed i den gamle Fortælling og hvilke de Lande vare, hvortil de dristige Søfarere kom.

Gustav Storms betydningsfulde Indlæg i dette Spørgsmaal har ikke formaaet at bringe Striden til Ende. Unægtelig havde Storm et med større Sikkerhed gennemført Standpunkt end denne Bog. Storm godkjendte af de to foreliggende Hovedkilder alene Fortællingen i Erik den Rødes Saga og forkastede

Grønlandsberetningen i Flateyjarbók som upaalidelig. Hovgaard viser, at der er Fejl og Usandsynligheder i begge Kilder, saa at den ene som den anden kun giver os en senere Tids Tradition om disse Rejser, hvorfor man med fornøden Kritik overfor Enkeltheder kan øse af dem begge. I Bestemmelsen af de Lande, hvortil Nordboerne kom, afviger H. fra Storm, idet han sætter Helluland længere mod Nord (til Baffin-Land, ikke Labrador), Markland er næppe New Foundland, men Nova Scotia, hvilket Land Storm opfattede som Vinland, medens H. flytter Vinland helt ned til Egnen om Cape Cod i Massachusetts, idet Beskrivelsen af Landet passer særdeles vel med denne Lokalitet indenfor et Landskab, der frembringer Druer; der kan let i den islandske Angivelse af Solens Stade, som unægtelig vilde føre til en nordligere Polhøjde, være indløbet en Fejl. Iøvrigt har man ikke paa alle Rejser fæstet de nævnte nordiske Navne paa det samme Landskab.

Hvor meget rigtigt end Kommandør H.s Kritik indeholder, vil den saaledes hævdede Mægling mellem Kilderne ganske sikkert føre til, at endnu andre Løsninger af Spørgsmaalet om de fundne Kyster ville blive forsøgte. Hovedsagen er imidlertid, at Sandheden af de gamle Beretninger i deres Hovedtræk bliver slaet fast, og hertil har Forf. bidraget ved mange skarp-sindige Bemærkninger og lærerige lagttagelser, der støtte sig til hans store Erfaring som Sømand og Kjendskab til Litteraturen om Opdagelserne i de nordlige Have. Fridtjof Nansens Tanke om at Middelalderens Tradition om Insulæ fortunatæ i Atlanterhavet skulde have fremkaldt Beretningen om Vinland, kan Forf. med Grund ikke billige. Iøvrigt frembyder Hovgaards Bog ved de mange forskellige Emner, den behandler, en meget underholdende Læsning.

Joh. Stp.

Lægevidenskabens Fortjenester af Historien blive i vore Dage stadig større. Herved tænkes ikke paa de betydningsfulde kraniologiske Undersøgelser, som især belyse ethnografiske Spørgsmaal, men paa de mangfoldige Bidrag til Forstaaelse af psykiske Fænomener hos større Folkedele (Besættelse, Suggestion osv.) eller hos enkelte Personer (som for nylig overfor Dronning

Kristina af Sverige, Korfits Ulfeldt). Professor i Anatomi F. r. C. C. Hansen har offentliggjort et med smukke Tavler og andre Afbildninger rigt udstyret Værk *De ældste Kongegrave og Bispegrave i Roskilde Domkirke*. Bogen har ogsaa den lange Undertitel: Anthropologisk-historiske Undersøgelser over Sven Estridsøn og hans Moder Estrid, Biskop Vilhelm og Biskop Asser af Roskilde; med anatomisk Rekonstruktion af Ansigtsp profilerne af disse fire Personer samt af Dronning Sophie og Dronning Berengaria; Valdemar Is Sygdom og Død. Forf. redegjør ikke alene omhyggeligt for de fundne Skeletters Form og Maal, han søger at fremkalde en Forestilling om, hvorledes Personerne have set ud, og alene paa Grundlag af Kraniet tegner han deres Ansigtsp profiler, som man sikkert, i Kraft af Prof. Hansens store videnskabelige Indsigt og kunstneriske Sans, kan anse for rigtige.

Ligeledes søger Prof. H. at klare sig, hvorledes Personerne have brugt deres Lemmer. Af mange forskellige Spor paa Svend Estridssøns Knokler udleder han, at Kongen maa have haft en uskjøn, vraltende Gang. Derved faa vi Forstaaelse af et hidtil lidet paaagtet Udsagn af en hallandsk Bondekone, som umiddelbart efter Slaget ved Nisaa klagede over, at vi havde en Konge, som baade var halt og ræd. Om Kong Svend erfare vi i øvrigt, at hans utvivlsomt skønne Ansigt har haft et eget Træk ved en fremstaaende venstre Hjørnetand i Overmunden. Svend har faaet dette i Arv fra Moderen, som havde lignende fremstaaende Overtænder, og mulig gaar dette Træk længere tilbage i Slægten; hendes Farfader havde jo Tilnavnet Blaatand, og man kan tænke sig, at en Uregelmæssighed af saadan Art har ladet ham vise mindre skønne Tænder (Forf. har Uret i at antage, som i sin Tid Ihre, at Blaatand betyder Stortand).

Noget mere nølende bøjer man sig maaske for Bestemmelsen af flere Personers aandelige Evne paa Grundlag af Hjerneskallens Rumfang; dog maa det bemærkes, at Prof. H. her udtaler sig med stor Forsigtighed og betoner, at et Bevis ad denne Vej ikke kan være afgjørende. Imidlertid falde hans Resultater i det Hele mærkeligt sammen med, hvad de historiske

Kilder berette. Den mægtige Bisp Vilhelm, som ikke frygtede for at trodse og ave de Store, viser sig at have været en høj, muskelstærk Mand med barsk, karakterfast Ydre, og Slutninger ud fra hans Hjernevægt vise snarest hen til overlegne Evner. Endvidere viser det sig, at han som aldrende Mand har haft sin hele Rygrad angrebet af Gigt, sin Brystkasse indsnævret derved og saa stive Lemmer, at han kun kunde bevæge sig med Stav eller Krykke. Fortællingen om hans Svaghedstilstand og Død ved Kongens Jordefærd kan for saa vidt passe godt nok med, hvad hans Grav udsiger. Iøvrigt have disse Undersøgelser givet Prof. Hansen Lejlighed til at fremsætte skarpsindige Tydninger af flere paa den Tid omtalte Sygdomme og Lægemedlerne imod dem.

Joh. Stp.

Amerikaneren Professor O. J. Campbells Bog *The Comedies of Holberg*, 1914 (Harvard studies in comparative literature, vol. III) er det første Værk paa engelsk Sprog om Holberg — tilsvarende Fremstillinger har Tyskland haft siden 1857 (Pruz) og Frankrig siden 1864 (Legrelle). Som sammenlignende Litteraturhistoriker har Forf. naturligt særlig Opmærksomheden henvendt paa „Kilder“ og „Laan“, en Side af Holbergforskningen, der navnlig af Rahbek, Legrelle og Skavlan har været saa ivrigt dyrket, at synderlig nyt paa de af dem gennem søgte Omraader, som venteligt var, ikke har været at finde. Men der er tillige hos Forf. en tydelig Stræben efter overalt at erkende og bestemme Arten og Omfanget af Holbergs Originalitet. Naar dette ikke helt er lykkedes, er en af Grundene den, at Komedierne for Forf. staar som en Enhed, hvor f. Ex. „Kilde-rejsen“ og „Henrik og Pernille“ hviler fredeligt Side om Side med Kandestøberen og Barberen. Men saaledes forholder det sig ikke. Det er en Kendsgæring, som Julius Martensen først har fremdraget, at allerede i Sommeren 1723 foregaar en tydelig Forandring i Arten af Holbergs dramatiske Forfatter-skab, saa det synes, som han alt da har følt sig udtømt som selvskabende Komodieskriver. Før Sommeren 1723 ligger nemlig næsten alle de Komedier, der efter det samtidigt fremsatte Program behandlede saadanne Karakterer og Situationer, som tid-

ligere Komedieforfattere enten ikke havde behandlet eller ikke faaet nok ud af — efter Sommeren 1723 ligger den Række Intrige- og Situationsstykker, som har Handling og Personer tilfælles med saa mange andre samtidige og ældre sceniske Arbejder. En virkelig Vurdering af Holbergs originale Indsats i Komedielitteraturen maa tage sit Udgangspunkt i denne kildekritiske Sondring, men da Forf. ikke har haft Øje for den, kommer han netop i sin Egenskab af komparativ Litteraturhistoriker til at lægge uforholdsmæssig Vægt paa det yngre Lag af Komedier, og derved bliver Billedet fortegnet. Der er desuden et andet Forhold, man bør have Opmærksomheden rettet mod, naar Talen er om Holbergs Stilling til udenlandske Forbilleder; det er Forholdet til det samtidige Repertoire paa Lille Grønnegade Teatret. At Holberg har følt sig som Konkurrent navnlig til Molière, har man hans egne Ord for i 1723; en nærmere Undersøgelse og Sammenligning med hint Repertoire vil da i adskillige Tilfælde kunne kaste Lys over og motivere Laan og Benyttelse og derigennem bidrage til en klarere Forstaaelse af Originalitet og Efterligning, og man vil med det samme forstaa Modsætningen paa den ene Side mellem den halvt tvære Anerkendelse, halvt slet dulgte Nedsættelse af Molières Komedier i „Just Justesens“ Fortale 1723 og Første Levnedsbrevs Tavshed om ham i 1727 og paa den anden Side Epistlernes utrættelige Lovprisning af den samme Molière i 1748—52. Forklaringen turde simpelt hen være den, at i 1723—27, da Grønnegade Teatret bestod, var Molière Konkurrenten, som det gjaldt om at holde nede og paa Afstand, men i 1748—52, da Komediehuset var traadt i Funktion igen, var han Forbunds-fælle i Kampen mod en ny Tid og en ny Smag, der rynkede paa Næsen af Holbergs gamle Komedier.

Det mest vellykkede Parti af Forf.s Bog er uden Tvivl Afsnittet om *Commedia dell' arte* — han er her naaet videre og dybere end Forgængerne; men det, man gaar til med størst Forventning, er naturligvis Kapitlet om den engelske Litteratur. Det er nærmest en Skuffelse. Hvad der fremdrages, er ikke saa nyt for os, som Forf. tror; det meste er allerede tidligere iagttaget af Rahbek, Skavlan, Edv. Brandes, Martensen og

Paludan; og Forf.s Argumentation og Ræsonnement kan ikke ganske frikendes for at lide under lignende forudfattede Meninger og fantasifulde Overdrivelser, som han ikke helt uden Grund forekaster Legrelle i dennes Bevisførelse for den franske Indflydelses Overvægt hos Holberg. Men paa hele denne Sag skal der ikke her nærmere gaas ind, da Holbergs Forhold til engelsk Litteratur tør ventes taget op til Revision fra anden Side.

Den norske Præst Ludvig Selmers Bog *Ludvig Holberg og Religionen*, der ligeledes udkom 1914, er Besvarelse af en fra Christiania Universitet udsat Prisaafhandling: „Ludvig Holbergs stilling i det 18de aarhundredes religiøse aandsliv“. Den ændrede Titel er for saa vidt bedre i Overensstemmelse med Bogens Indhold, som der er en Side af Spørgsmaalet, hvorpaa Forf. slet ikke kommer ind: Holbergs Stilling til det religiøse Aandsliv i det Danmark, hvori han levede og virkede. Men ved at se bort fra denne Side af Sagen kommer Forf.s Fremstilling i nogen Grad til at lide under Mangel af historisk Relief. Holbergs Syslen med filosofiske og religiøse Æmner tilhører hans Alderdom — „Natur- og Folkeretten“ fra 1716 tæller ikke rigtig med, da der intet originalt er i Bogen, som Side efter Side er udtogsmæssig Oversættelse af Pufendorff — men da var slige Æmner ret livligt behandlede herhjemme af en Række Forfattere. Man faar ikke den fulde Forstaaelse af hans Meninger og Anskuelser, om man ikke drager denne Litteratur med ind i Undersøgelsen, ligesom man ikke uden med den som Baggrund kan vurdere hans Stilling i det religiøse Aandsliv og hans Betydning for den nærmeste Eftertid. Iøvrigt giver Forf.'s Bog en udførlig og læseværdig Fremstilling af et tidligere ikke helt ubearbejdet Stof; som Teolog gaar han ind paa Specialundersøgelser, der næppe før har været behandlede. Med særlig Fornøjelse læser man Afsnittet „Personlig religion og moral“, og man kommer ved at følge Redegørelsen for Holbergs Forhold til de gamle græske og romerske Tænkere til at ønske, at hans Stilling til Oldtidslitteraturen som Helhed engang maa blive taget op til alsidig og fordomsfri Behandling — ikke blot som oftere med Henblik paa Filosoffer og Drama-

likere, men ogsaa og navnlig Satirikerne. En saadan Undersøgelse vilde sikkert vise sig frugtbringende ikke mindst for Forstaaelsen af de Holbergske Komedier, saa vist som disse paa mange Maader i Situationer, Karakterer og Ræsonnementer staar i intimt Forhold til „Peder Paars“ og dette Arbejde igen til Forfattere som Horats, Juvenal, Persius, Martial og Lukian.

Carl S. Petersen.

Kommunelærer Hans Kyrres Bog *Knud Lyne Rahbek, Kamma Rahbek, Livet paa Bakkehuset* (1914), der er fremkommet som Besvarelse af en af Komiteen for Bakkehusudstillingen fremsat Prisopgave, er en smuk og værdifuld Forøgelse af vor biografiske Litteratur. I Modsætning til F. Rønning, der i sit Værk om Rationalismens Tidsalder møder Oplysningstidens Mænd med afgjort Antipati, er Forf. med levende Sympati gaaet til Skildringen af Rahbek, og uden at fortie Skyggesiderne i hans Karakter har han tegnet et anskueligt Billede af Manden, hans Liv og aandelige Udvikling. Ved Hjælp af delvis utrykt Materiale har han kastet nyt Lys over hans Ungdomsaar, med sikker Haand fastslaaet Ungdomsforelskelsen i den senere Mad. Rosing som den centrale Oplevelse, der bestemmer Rahbeks Valg af Livsvej og Interesser og fører ham bort fra den Virksomhed, hans Evner og Natur særlig gjorde ham skikket til. Hele dette Afsnit af Bogen, den første Halvdel, er dens værdifuldeste; svagere er Billedet af Kamma, og Livet paa Bakkehuset faar Forf. besynderligt lidt ud af, naar henses til det rige Materiale, som henligger til dette Æmnes Belysning. Hovedvægten har Forf. overalt lagt paa det biografiske Omraade; egentlig litteraturhistorisk Behandling af Rahbeks Forfattervirksomhed kommer han ikke ind paa, naar undtages et Par særdeles smukke Undersøgelser af hans Naturfølelse og Opfattelse af Kvinden.

Carl S. Petersen.

Poul Andræ har offentliggjort *Geheimeraadinde Andræ's politiske Dagbøger, I* (1914) og fortsætter derved pietetsfuldt sin Udgivelse af Optegnelser fra Forældrehjemmet. Dette

Bind omfatter hans Moders Dagbogsoptegnelser i Maanederne Mai 1855 til Marts 1856, d. e. den Tid der forløb fra Fællesforfatningens Forberedelse til det første Rigsraads Sammentræden ifølge Forfatningen. Andræ, der ellers ikke hørte til de meget talende, har stadig underholdt sin Hustru om, hvad der skete i Statsraad, Ministerraad etc., ligesom hun overværede adskilligt, der foregik i selve Hjemmet, og hun, der var et betydeligt Menneske med stor Interesse for offentlige Ting, har om Aftenen gjort Notater over det hørte.

Noget væsentligt nyt maa man ikke vente af en saadan Bog. Men for den, der i Forvejen er fortrolig med Begivenhedernes Gang, og der er „god Bekendt“ med de optrædende Personer, vil det altid være af Interesse at se Sager og Mennesker i en saadan impressionistisk Belysning. Sagerne vedrører baade Fællesforfatningen og den Heibergske Teaterkonflikt, baade de slesvigske Sprogskripter og Prins Ferdinands Gæld, baade Sundtoldafløsningen og Grevinde Danners Forhold. Personerne er Kongen og Grevinden, Andræ og samtlige øvrige Medlemmer af det P. G. Bangske Ministerium, Tscherning, Monrad, Fenger, Krieger og andre fremragende Parlamentarikere, Fru Andræs Broder Hans Egede Schack m. fl. Andræs Fasthed, Bangs Arbejdsdygtighed, Halls Veghed, Kriegers Ivrighed, Egede Schacks Langsomhed, Monrads „Intrigieren“, Fengers Finansindsigt etc. faar hver sit lille Bidrag. Kongen og Grevinden omtales begge ikke usympatisk.

Ellers er Andræ naturligvis Hovedpersonen. Fællesforfatningen var jo et positivt politisk Værk, væsentligst fra hans Haand, medens hans politiske Virksomhed ellers har været overvejende kritisk. Denne Kritik har ogsaa givet sig rigeligt Raaderum, naar han i Hjemmet omtalte sine ministerielle Kolleger og andre politiske Personligheder, og den trofaste Hustru har ført Ytringerne i Pennen med en ikke blidnende men skærpene kvindelig Ensighed. Da Andræ i Virkeligheden var en ensom Mand, aandsaristokratisk og med stærkt udprægede Særmeneringer, fandt ikke mange Naade for hans Blik, hvad der saa atter gav sig Udtryk i Optegnelserne. Kun da omtales nogen ubetinget venligt, naar han i en given

Situation nøjagtig har ment, hvad han „skulde mene“; Opposition mod Andræ var ikke tilladt.

Og dog, er dette mærkeligt? Enhver, der har haft Lejlighed til nøjere Forbindelse med aktive Politikere, vil have iagttaget, at Menneskers større eller mindre Dygtighed og Bravhed paa den vidunderligste Maade skifter, sommetider fra Dag til anden, efter deres Optræden for eller imod, og hertil kommer det almenmenneskelige, at hvor Folk, hvemsomhelst, bringes paa Omtale i en Stue, er det i Reglen ikke for at rose dem; om det saa kun er et lille Hib, er det altid morsommere.

Hr. Andræs Bog er, ogsaa ved sit udførlige Tillæg, der instruktivt udfylder Dagbogens flygtige Optegnelser, til Gavn og Glæde for kyndige, der jo véd, at Breve og Dagbøger kan benyttes varsomt supplerende men ikke som Grundlag. Ikke kyndige, der vilde hæfte sig ved en og anden vel stærk Ytring, bør mindes, hvad der ogsaa i Bogen selv et Sted bliver antydet, at hvad man siger og skriver mellem sine egne og for sig selv er løsrevne Ytringer, der ikke maa fastnagles som Historiens sidste Ord.

M. R-n.

Det er et lærerigt og smukt Værk, som med Understøttelse af Stiftelsen Lars Hiertas Minne er begyndt at udgives: *Lars Hierta. Riksdagsmotioner och anföranden*, I—II (1913—14). Enhver vil ved Læsningen erkjende, at Hierta var en Mand, som fortjente et saa omfattende og af Udgiveren Gustaf A. Aldén saa vel tilrettelagt Mindeskrift om i alt Fald en Del af Hiertas offentlige Virken. Hvad man beundrer ved disse „Motioner“ og Taler, er den Sagkundskab, hvormed Hierta behandler alle praktiske Spørgsmaal vedrørende Industri, Handel. Samfærsel, Told, Bankvæsen, det er hans Kjendskab til den europæiske Politik og Debatterne i de forskjellige Landes lovgivende Forsamlinger. Hans Arbejdskraft viser sig ogsaa paa dette Omraade overordentlig, saaledes fremsatte han paa Rigsdagen 1840—41 ikke mindre end 38 udførligt motiverede Forslag, og dog udfoldede han samtidig en stor Virksomhed som Fabrikant, Forlægger og Bogtrykker, foruden at han

grundede „Aftonbladet“ og var dets Redaktør i en lang Aarrække. Hiertas Deltagelse i Debatten er som Regel velgjørende saglig, sammenlignet med Forhandlinger i de fleste Nutids Rigsdage, hvad der ikke udelukker, at han ved Lejlighed kan tage fat paa Personer og være bidende vittig.

At Værket er saa oplysende og tiltalende, skyldes i høj Grad Hr. Gustaf Aldén, der har lagt det store Stof udmærket til rette, med den samme Omsigt og Grundighed, som vil være mangfoldige bekjendt fra hans ypperlige, i mange Oplag udkomne „Medborgarens bok“. Det er kun Hiertas Udtalelser, som meddeles, men Aldén har kort og upartisk anført ogsaa andres Deltagelse i Debatten og givet Oplysning om Sagens Behandling i alle Stænder, endvidere er alt bleven samlet omkring det enkelte Emne, saaledes at Læseren med Lethed og Interesse følger Forhandlingerne. Værket giver derfor en let Adgang til at studere hele det offentlige og politiske Liv i Sverige igennem et halvt Aarhundrede (Hierta sad i Rigsdagen fra 1828 til 1872).

Ogsaa om Danmark vil man finde Oplysninger, saaledes ret hvasse Forhandlinger om Øresundstolden, der sammenlignes med Afgiften til Barbareskstatene; ligeledes er meddelt det interessante Foredrag om den svenske Rigsdag, som Hierta holdt i det Skandinaviske Selskab i Kjøbenhavn 1844; han var den første Svenske, som talte her, og paa den Tid var „Aftonbladet“ forbudt i Danmark. Om Orla Lehmanns Tale ved denne Sammenkomst og hans Evne til at elektrisere Tilhørerne skriver Hierta, at han ikke véd andet at sammenligne det med end, at han er en Jenny Lind paa sit Omraade. Iøvrigt var Hierta, hvor varme skandinaviske Følelser han end i mange Henseender nærrede, uenig med de national-liberale i Ejderpolitiken; den vil „aldrig i Evighed“ føre til Maalet. — I første Bind findes en Gjengivelse af et af den danske Portrætmaler Lars Hansen malet Oliemaleri af Hierta.

Joh. Stp.

Dr. J. P. Jacobsen har med sin bog: *Manes. De Døde og Menneskelivet* (1914) paabegyndt offentliggørelsen af en række

studier, hvis endelige emne, efter forfatterens fortale at dømme, er: aarsagerne til og forklaringen af den middelalderlige katolske kirkes godssamlende evne. Denne evne ser forf. endnu bevaret hos den katolske kirke, medens de kirker, som „reformationen“ er gaaet henover, har mistet den. Reformation vil sige dels: konfiskation af kirkegods, dels: afskaffelse af helgendyrkelse og sjælemesser; da nu konfiskation af kirkegods fandt sted ligesaavel indenfor den katolske kirke som indenfor de reformerede, maa *ergo* aarsagen til, at de reformerede kirker tabte deres godssamlende evne søges i afskaffelsen af helgendyrkelse og sjælemesser. Men helgendyrkelse og sjælemesser, det er atter kultusen af de døde, blot i kristent klædebon; derfor maa man gaa tilbage til dødekultusens oprindelige og førkristelige form, og den bliver derfor naturligt æmnet for det første, under ovennævnte titel offentliggjorte bind af disse studier.

Den slutningsrække, der fører forf. frem til denne problemstilling, forekommer jo vel nok noget syllogistisk og apriorisk, og det svimler en lille smule for den uforberedte læser, naar han lidt senere erfarer, at „dødecultusen fremtræder i de ny-europæiske folks historie som en af de mægtigste for ikke at sige den mægtigste af alle sociale og økonomiske factorer i samfundslivet — et kraftigt modbevis mod den marxistiske historieopfattelses almengyldighed“ (!). Men lader man nu de mangfoldige betragtninger ligge, hvortil denne bemærkning ved sin syndige vidtsvæven og upræcished opfordrer, og indrømmer, at der paa forhaand maa siges at være meget, der taler for det udgangspunkt, Dr. Jacobsen har valgt, saa glemmer man hurtigt fortalen under læsningen af bogen selv. Efter en kort oversigt over den græske dødekultus føres man ind i den interessante redegørelse for den romerske dødekultus, der er bogens egentlige emne. Dr. Jacobsen har her bygget sin fremstilling op paa et materiale, der hidtil ikke har været udnyttet som grundlag for en historisk skildring, nemlig den store mængde af romerske gravskrifter fra de nærmeste aarhundreder før og efter vor tidsregnings begyndelse; et materiale, som forfatteren, som den udmærkede og lærde filolog han er, har særlige betingelser for at behandle. Ved dets hjælp er det lykkedes Dr.

Jacobsen at give et meget anskueligt billede af den udbredte folkelige dødekultus, som var nøje knyttet til selve graven, og som var et udtryk for de hos folkets store masse levende forestillinger om de dødes og de levendes indbyrdes afhængighed og samansvarlighed, om at den dødes efterliv i fylde og varighed var afhængigt af og blev bestemt ved de efterlevendes ihukommelse og kærlige omsorg. Og med stor finhed og kraft paavises det derefter, at disse forestillinger havde saa dyb rod i den store masses tankegang, var saa folkelige, at de usvækkede eller dog kun let modificerede gik over i „kristendommen“; Monnica, Augustins moder, er det yndefulde og fint skildrede eksempel paa, hvor naturlig denne dødekultusens overgang maatte forekomme det fromme, kærlige sind. Naturligvis mødte den som hedensk brug fra først af modstand hos de kristne polemikere, men jo mere de kristne fra at være en rodløs, samfundsfjendsk sekt, der stod mod al gammel samfundsmæssig brug, udvidede sig til en folkekirke, der nu i sig optog og omfattede folkets bedste elementer, des kraftigere levede dødekultusen videre i den, fandt endog indgang i selve dens trosbekendelse som troen paa „de helliges samfund“ og potenseredes i kultusen af de store, hellige afdøde, helgenerne. Disses særlige kultus synes at skulle være emnet for næste bind.

Der er fornylig fra autoritativ filologisk side (A. B. Drachmann i Nordisk Tidsskrift 1914 s. 231 ff.) med al anerkendelse indvendt imod Dr. Jacobsens fremstilling, at selve hans materiale er af en meget usikker og vanskelig karakter, at han er tilbøjelig til at tillægge det en efter den forbindelse, hvori han benytter det, varierende beviskraft (gravstenenes *dismanibus*) og at han noget voldeligt fortolker literære mindesmærker af højeste rang (Tacitus' *Agricola*) ud fra de folkelige synsmaader, som manifesteres i gravindskrifterne, og disse Prof. Drachmanns indvendinger er utvivlsomt berettigede. Men naar det fra samme side bebrejdes Dr. Jacobsen, at hans sympati er paa deres side, som han betegner „som „godtfolk“ eller „ordentlige mennesker“ : de mennesker, som ikke læser, ikke hører og ikke tænker, men — i alt fald paa religiøst omraade — gør som deres fædre før dem“, saa vil denne indvending næppe kunne godtages af

en historisk anmelder paa et omraade som det, forfatteren behandler. Lad det være indrømmet, at de rosende epitheta er noget udæskende og kan tiltrænge den korrektion, som Prof. Drachmann giver dem, lad være, at historien ikke selv i almindelighed anlægger en saadan synsmaade, saa kan dens berettigelse i en historisk skildring ikke forkastes. I alt fald Lecky har i sin „History of the rise and influence of rationalism“ paa samme maade gjort omformningen netop af den store masses, af „godtfolks“ tankegang til genstand for sin undersøgelse, og sikkert vilde historien være vel tjent med oftere at anlægge denne synsmaade. Thi naar historikeren i faa og korte sætninger vil genfremstille aarhundreders herskende tankegang og ligesom genkalde klangen af den hele menneskeheds korsang, saa bør han ikke fortrinsvis lytte til og gentage de enkelte røster, der hæver sig over mængden; han maa først og fremmest søge at faa de manges mumlen, massens brus med i sin tekst, selvom han ganske vist ikke behøver at rose den for vellyd. Langsomt og ofte umærkeligt fuldbyrder historien sig, langsomt og ofte umærkeligt dukker forestillingerne op, samarbejdes de og forsvinder de. Mellemlklassens „traditionsbundethed“ nævnes da — naturligvis — ogsaa af Prof. Drachmann som en mægtig faktor i historiens proces; sikkert havde historikeren, hvis han oftere gjorde dens herskende tankegang til det centrale i sin genfremstilling af tiderne, sjældnere at grunde over aarsagerne til det pludselige lysende fremspring eller det pludselige dybe fald; og selv Dr. J.'s udæskende værdsættelsesmaade skal vel, naar alt kommer til alt, kun tages for en noget haandfast indskærpen af, at det er mellemlklassens forestillinger i det hele taget, der er genstand for hans betragtning, at forf. engang for alle har stillet sig paa dens standpunkt og derfor ogsaa anfører de forestillinger, den nærer om sig selv. Men det berettigede er der utvivlsomt i Prof. Drachmanns kritik paa dette punkt, at Dr. Jacobsen mere end nødvendigt betoner stilstanden i mellemlklassens forestillingsudvikling, at han ikke fremhæver, om og hvorledes den folkelige dødekultus modificeredes ved optagelsen i kristendommen, og at han synes ligesom at ville overse, at den egentlige dødekultus'

langsomme og umærkelige omformen og forsvinden indenfor den kristne kirke er et ligesaa interessant fænomen som dens indgliden deri. Men det er jo muligt, at skildringen heraf er forbeholdt et senere bind.

Og hermed hænger det sammen, at det ikke er muligt at udtale noget skøn om det planlagte værks betydning for den egentlige historieforskning, førend der foreligger mere deraf end dette første bind. De senere aar har set en for Danmark rig litteratur af religions-historiske studier over kristendommens første fremvækst, Drachmanns og Erslevs skildringer i „Verdenskulturen“ af kristendommens første oprindelse og udbredelse i Romerriget har givet en samlet fremstilling, og de religions-historiske smaaskrifter har uddybet de enkelte træk. Vi har deri set kristendommen som den store optager og samler af den antike og orientalske verdens allevegnefra sammenbragte religiøse ideer. Men denne receptive karakter bevarede kristendommen jo ogsaa efter at den kom til samliv med de vest-europæiske og germanske folk, kristendommen vedblev at være det store reservoir, hvori regnvandet fra alle slags religiøse skyer, der formørkede den klare himmel, samlede sig, men hvori det ogsaa filtreredes og efterhaanden og delvis sivede væk. Det skulde efter Manes synes, at en skildring af denne proces, de germanske religiøse forestillingers opsamling og omdannelse i kristendommen, maatte være Dr. Jacobsens egentlige opgave, og at han med held maatte kunne give denne naturlige fortsættelse af de kristelighistoriske studier; man maa haabe, at hans videre studier maa holde sig herindenfor og ikke lade ham glide ud til den gendrivelse af „den marxistiske historieopfattelse“, hvormed hans fortale truer os.

Erik Arup.

Navneregister.

(Ved Hugo Matthiessen.)

- Aabo 355 f., 367 f.
 Aabo Stift 356, 365, 368, 372, 381.
 Aachen, Kongres 1818, 16.
 Aalborg 265.
 Aale Saalvegode 118.
 Aarhus 103, 352.
 Aarhus Amt 79.
 Aarhus Stift 357.
 Aase (Glumsø S.) 209 f., 212 f.
 Abel, Konge, 161.
 Absalon, Ærkebiskop, 200 ff., 206
 —9, 213, 215, 217, 219, 338.
 — Fed 209, 211 f.
 Adalbert, Ærkebiskop af Mainz,
 338.
 Adam af Bremen, tysk Krønike-
 skriver, 115.
 Adeler, Kort, Generaladmiral, 242,
 244—8, 250 f., 256—63, 274.
 Adolf, Hertug af Holsten-Gottorp,
 24, 294 ff.
 Adolf Vilhelm, Hertug af Hessen-
 Nassau, 64 f.
 Afrika, 329, 392, 410.
 Ahlefeld, Frederik, Storkansler, 25,
 36, 43, 286, 290.
 Albert, Greve af Orlamünde, 161.
 Albertus Magnus, tysk Skolastiker,
 347 f. — Vorden, Magister. 355.
 Aldén, Gustaf A, svensk Historiker,
 465 f.
 Aldenbergh se Oldebjerg.
 Alexander I, Czar af Rusland, 137,
 139 f.
 Alexander III, Czar af Rusland, 90.
 Alexandra, Dronning af England,
 78, 90.
 Alfinus, Kannik i Hamar, 381.
 Algier 388.
 Algreen-Ussing, T. Politiker, 56,
 60, 62, 75.
 Allen, C. F., Historiker, 434, 450.
 Alperne 120, 362.
 Als 81 ff., 123, 325, 330, 423.
 Alsted se Brebi hallese.
 Altona 397. — Forlig 1689, 292.
 Aluerus Teyst, norsk Skolar, 381.
 Amerika 457.
 Andernach (Tyskland) 457.
 Anders Jakobsen af Egede 203, 212.
 Andrassy, Jul., ungarsk Statsmand,
 327 f.
 Andreas, Munk, 347. — And, Provst
 i Upsala, 341, 344. — Calis 346.
 — Freovati de Smalandia, Magi-
 ster, 376 f. — Gerechini 358, 381.
 — Hallandensis, Lunde-Kannik,
 380. — Sunesøn. Ærkebiskop,
 154, 207, 209 ff., 215, 338.
 Andræ, C. C. G., Statsmand, 56,
 464 f. — Hansine Poulina f. Schack,
 464. — Poul, Etatsraad, 463.
 Anker, Kofod, Retslærd, 143.
 Anna Sofie, Dronning, 109.

- Anna Caroline af Nassau-Saarbrück, Hertuginde af Brunsvig-Bevern, 2 f., 5—8, 12 ff., 17, 19.
- Ansgar 115.
- Antvorskov Kloster 201.
- Aquinus Asari de Suecia, Ærkedegn i Skara, 367.
- Aristoteles, græsk Filosof, 126.
- Arne, Biskop i Bergen, 354. — Magnusson, islandsk Historiker, 339.
- Arvid Kurck, Biskop af Aabo, 355, 366.
- Arylogh Gangrolf 210.
- Asien 132 f., 328.
- Asser, Biskop af Roskilde, 459. — Biskop af Ribe, 199.
- Asserbo (Tibirke S.) 207.
- Athen 331.
- Atlantehavet 457 f.
- Atto, Abbed, 213 ff.
- Audfinn, Biskop i Bergen, 354.
- Augustinus, Kirkefader, 468.
- Awensbergh, de, Roskilde-Kannik, 376.
- Averroes, arabisk Lærd, 348.
- Avnsbjerg (Lysgaard H.) 365, 376.
- Babylon 133.
- Baden-Baden 82.
- Baffin Land (Amerika) 458.
- Bahnson, I. I., Krigsminister, 433.
- Balk, Slægt, 365.
- Balkan 327, 329.
- Balle, N. E., Biskop, 319, 321.
- Baltimore (Amerika) 322.
- Bamberg (Tyskland) 338, 346.
- Bang, Gustav, Dr. phil., 449 f. — P. G., Minister, 464.
- Bangs Ministerium 464.
- Banner, Navn, 12.
- Barbaresktaterne 466.
- Bartels, Konsul, 388.
- Bartholomæus Anglicus, Forfatter, 331.
- Bartres, Konsul, 407.
- Basel 361.
- Bavelse (Tybjerg H.) 214.
- Bayonne (Frankrig) 408 f., 411.
- Beauchet, Ludovic, fransk Rets-historiker, 454.
- Beccaria, italiensk Retslærd, 138.
- Becceler, David, Konsul, 392.
- Beckett, Francis, Dr. phil., 436—40, 442.
- Behaghel, O., tysk Sprogmand, 322.
- Belgien 134.
- Benechinus Henrici, Kantor i Lund, 374.
- Benedek, østrigsk Feltherre, 120 f., 124.
- Benedictus Laurentii, Presbyter i Linkøping, 379.
- Bengt, Biskop af Skara, 341.
- Bentheim, tysk Prins, 2.
- Berckentin, C. A., Statsmand, 387.
- Berengaria, Dronning, 221 f., 459.
- Bergen 354.
- Berlin 322, 327, 358, 452, 454. — Vilhelmstrasse 327.
- Bernadotte se Karl XIV.
- Bernstorff, A. P., Statsmand, 413 f. — Joh. H. E., Statsmand, 387 400—3, 409.
- Bernstorff Slot 83, 85, 93.
- Bero, Munk fra Vesteraas, 347. — Gregorii, Biskop af Aabo, 355, 365. — de Trinello, svensk Skolar, 371. — de Tyllingum, Kannik i Upsala, 380.
- Berry, Charles Ferdinand, Hertug af, 16.
- Bessarabien 328.
- Beulwitz, Frederikke Charlotte, 319.
- Binckes, Jakob, hollandsk Søofficer, 246 f., 263.
- Bierfreund, L., Bankdirektør, 104.

- Bille, Henrik, 310. — Jon Nielsen, af Solbjerg, 365.
- Birch, I. C., Fuldmægtig, 93 f.
- Birkerød (Lynge-Kronborg H.) 444.
- Bismarck, tysk Rigskansler, 328 f., 453.
- Bjelke, Chr., Schoutbynack, 259.
— Henrik, Rigsadmiral, 241 f., 244, 246, 249, 255, 257, 260, 262
—6. — Jørgen, Statholder, 242, 251, 262 f., 265 f., 268.
- Bjeverskov (Bjeverskov H.) 207.
- Bjørn se Bero.
- Björnstjerna, I. M., svensk General, 324.
- Blaagaard Seminarium 319.
- Blinkenberg, Chr., Museumsinspektør, 115.
- Blumhe, Chr. A., Statsmand, 45, 53, 56, 60 ff., 64, 74, 76 f., 79, 82 f., 85 f., 88, 94 f., 101.
- Bluhme-David, Ministeriet, 46 f., 86 f., 92, 94, 96 f., 100.
- Bo Flue 212. — Jfr. Boetius.
- Bodil Hemmingsdatter 201.
- Boetius de Dacia, Forfatter, 348 ff.
- Bologna 356, 362, 382 f.
- Bonaparte, Lætitia, 3. — se Ludvig, Napoleon.
- Bonn (Tyskland) 452.
- Bordeaux 383 ff., 389, 392, 407 f.
- Bordesholm (Sønderjylland) 342.
- Bornholm 244.
- Borreby (Sønderjylland) 368.
- Borring, Søren, Sagfører, 310.
- Borup se Bothorp.
- Bosnien 327 f.
- Bothorp, Borup (Ramsø H.) 201.
- Bourbon, fransk Kongeæt, 3.
- Boyo, Munk, 347.
- Brahe, Niels, svensk Diplomat, 254.
- Brahetrolleborg, Grevskab, 320. — Seminarium 319.
- Brandenburg 319.
- Brandes, Edv., Finansminister, 461.
- Brebi hallese (Broby-Alsted, Sjøland) 208.
- Bred (Vissenbjerg S.) 316.
- Breitenau, Christof. Gensch von, holstensk Forfatter, 24, 289.
- Breslau (Tyskland) 454.
- Brix, Chr. Carl, Politiker, 103.
- Broby (Alsted H.) 203 f., 208, 210, 213, 216. — Jfr. Brebi hallese.
- Brouwer, Konsul, 408.
- Brown, Konsul, 408.
- Brun, Constantin, Konsul, 411.
- Brunhoug (Sjælland) 208.
- Bruno II, Ærkebiskop af Køln, 337.
- Brunsvig-Bevern se Anna, Frederik.
- Brunulphus Caroli, Biskop af Skara, 346, 356, 367, 371.
- Brügge (Belgien) 369.
- Bræstrup, C. I. C., Minister, 96.
- Brønrsød (Vissenbjerg S.) 316.
- Burley, engelsk Filosof, 374.
- Bulgarien 370.
- Bullen, Konsul, 408.
- Bælterne 251.
- Bøhmen 370, 381.
- Børglum Stift 357.
- Cadix (Spanien) 392, 407.
- Cambridge (England) 346.
- Campbell, O. I., amerikansk Litteraturhistoriker, 460 ff.
- Cape Cod (Massachusetts) 458.
- Carlsen, H. R., Politiker, 54.
- Charlotte Amalie, Dronning, 441.
- Christensen, C., Arkitekt, 447.
- Christian II, Konge, 24.
- Christian III, Konge, 24, 311, 450.
- Christian IV, Konge, 436—41.
- Christian V, Konge, 28, 36, 38, 40 f., 241—4, 252—8, 260 f., 266—70, 273, 275 ff., 279 f., 282, 284 ff., 294, 299, 303—6, 308, 428 f., 438, 441.

- Christian VI, Konge, 319, 384, 396 f., 438.
 Christian VIII, Konge, 17, 421.
 Christian IX, Konge, 45—63, 65—83, 85—90, 92 f., 96—105, 121, 123.
 Christian Albrecht, Hertug af Holsten-Gottorp, 26 ff., 38 f., 41, 43, 299—305, 307, 429.
 Christian August, Hertug af Augustenborg, 65, 415 f.
 Christiania 431. — Universitet 462. — Videnskabselskab 433.
 Christiern Hemmingsen, Biskop, 358.
 Christine, Dronning, 443. — adelig Frue, 204.
 Christina af Stumbelen 348, 374.
 Christoffer I, Konge, 225—30.
 Clara af Assisi 444.
 Clason, Sam., svensk Historiker, 323 f.
 Claus Mikkelsen, Søofficer, 259.
 Coburg 103.
 Cohndal, G., Konsul, 385.
 Cold, C. M. T., Deputeret, 13 f.
 Collijn, Isak, svensk Bibliotekar, 325 ff.
 Collin, Edgar, Etatsraad, 46. — Edvard, Departementschef, 89.
 Collitz, H., tysk Sprogforsker, 322.
 Conradus de Suecia, Magister, 376. — Conradi, finsk Magister, 368.
 Coopman, Diplomat, 14.
 Cowley, Lord, engelsk Diplomat, 62.
 Cramer, I. A., Kansler, 319.
 Crispi, Franc., italiensk Statsmand, 328 f., — T. Palamenghi, Historiker, 328.
 Crone, V. C., Politidirektør, 50 f., 69, 102.
 Czartorisky, Adam, polsk Statsmand, 139.
 Daae, L., norsk Historiker, 106.
 Dacia, Ordensprovins, 347, 352, 370, 374, 444.
 Dagmar, Dronning, 221.
 Dagmar, Kejsersinde af Rusland, 80, 90.
 Daniels, tysk Historiker, 329 f.
 Danner, Louise, Lensgrevinde, 49 f., 464.
 Dannevirke 79, 81.
 Dante 350.
 Danzig (Tyskland) 384, 410.
 Daudet, Ernest, fransk Historiker, 1, 3 ff.
 Daugaard, I. B., Historiker, 442 f.
 David, C. G. N., Statsmand, 45—99, 101. — Ludvig, 74.
 Decazes, fransk Adelslægt, 14. — Baron, fransk Diplomat, 18 f. — Elie, Greve, Hertug af Glücksbjerg, fransk Statsmand, 1—19. — Louis, Hertug af Glücksbjerg, 19. — Joseph, Vicomte, 18.
 De Geer, Louis, svensk Statsmand, 324.
 Delbrück, H., tysk Historiker, 329.
 Denifle, fransk Historiker, 376.
 Desaguliers, Konsul, 391, 407.
 Desmercieres, I. H., Kollegiedeputeret, 387.
 Dino, Hertug af, se Périgord.
 Ditmarsken 136.
 Diwnxvit Skov (Alsted H.) 208, 212.
 Djævelsrød, Dævitzruth (Ottestrup S.) 216.
 Domingo Gusman, Ordensstifter, 347.
 Donquer, Konsul, 408.
 Dorothea, Christian I's Dronning, 443.
 Dotezac, fransk Diplomat, 61, 64.
 Drachmann, A. B., Professor, 468 ff.
 Dragør (Sokkelund H.) 257.
 Drogden 254.
 Dunkerque 408.
 Dybbøl 325. — Stormen 1864, 330.
 Düsseldorf (Tyskland) 454, 457.

- Dytringe, Dødringe (Munkebjergby S.) 203.
 Dævitzruth se Djævelsrød.
 Dødringe se Dytringe.
- Ebbe Skjalmsøn 209. — Ugethsun, Marskal, 199.
- Eberhard, Ærkebiskop af Salzburg, 338.
- Edvard VII. Konge af England, 78, 90.
- Egede, Øster (Faxe H.) 203, 212.
- Egeskov (Kværndrup S., Sunds H.) 310.
- Egeslev (V. Flakkebjerg H.) 201.
- Ejnar Smjørbak, Skolar, 346.
- Elben, Flod, 245, 249.
- Elfsnabben 283.
- Elin Tavast 265.
- Ely Kloster (England) 127. — Stift 358.
- Enclaver, jydsk, 324 f.
- Endride Ashjørnsson 109.
- Engelstoft, C. Th., Biskop 100—5. — F. D. Th. E., Pastor emer., 101. — L. Th. E., Overretssagfører, 101. — L., Historiker, 416.
- England 57, 67, 91, 105, 118, 123, 127, 131, 134, 136, 138, 326, 354, 360, 363, 370, 408, 410 f., 450, 456 f. — Jfr. Edvard.
- Erfurt (Tyskland) 341 f., 346, 352 f., 356, 361.
- Erik Lam, Konge, 188.
- Erik Plovpenning, Konge, 127, 197 ff., 341.
- Erik Klipping, Konge, 234 f., 341.
- Erik Menved, Konge, 235, 341.
- Erik af Pommern, Konge, 443.
- Erik, Hertug af Sønderjylland, 199, 232.
- Erik, norsk Ærkebiskop, 338 f., — Askelsson, norsk Skolar, 354. — den Røde, Høvding, 457. — Tobie de Suecia, Skolar, 381.
- Erlangen (Tyskland) 322.
- Erslev, Kr., Professor, 129, 142, 170, 178, 180, 183, 199, 218 f., 222, 287—91, 293, 295, 298, 300 f., 303 ff., 307 ff., 470.
- Esbern Hammer 203. — Snare 202, 207, 215.
- Eskil, Ærkebiskop, 338.
- Esrom Kloster 201, 445.
- Estrid, Kongedatter, 459.
- Estrup, J. B. S., Statsmand, 98 f.
- Estrup, Ministeriet, 433.
- Ewald, Carl, Forfatter, 109.
- Ewers, russisk Diplomat, 57, 72.
- Evropa 132 f., 322, 327, 363, 384, 391, 425.
- Eyvind Kinnrifa, Høvding, 110—4, 119.
- Faarstrup. Farethorp (V. Flakkebjerg H.) 212.
- Fabricius, Knud, Dr. phil., 240, 253.
- Falmouth (England) 411.
- Falster 188.
- Farethorp se Faarstrup.
- Feilberg, H. F., Dr. phil., 106.
- Feist, Sigmund, tysk Historiker, 132 f., 322.
- Fenger, C. E., Finansminister, 55 f., 91, 464.
- Ferdinand, Arveprins, 464.
- Ferdinand VII, Konge af Neapel, 7.
- Ferronays, de la, fransk Diplomat, 12, 15.
- Fincke, Caspar, Smed, 438.
- Finland 366.
- Firenze 346.
- Fischer, J., Bibliotekar, 323.
- Fjenneslevlille (Alsted H.) 204.
- Fjenneslevmagle (Alsted H.) 204.
- Fladstrand 245.

- Flensborg 123, 294, 324 f. — Helligaandshus 161. — Graabrødre-kloster 446.
- Fleury, fransk Diplomat, 57, 71.
- Folmer Jakobsen se Lunge.
- Franciscus af Assisi, Ordensstifter, 444 f.
- Frankfurt a. M. 104.
- Frankrig 7 f., 11, 14 f., 19, 58, 94, 134, 329, 331, 338 f., 343, 351 f., 360, 363, 369, 381, 387, 402 f., 409, 455, 460. — Jfr. Karl, Ludvig, Napoleon.
- Fredensborg Slot 92 f.
- Fredericus Trast, Skolar, 372.
- Frederik I. Konge, 450 f.
- Frederik II, Konge, 24, 294 f., 304 f., 437.
- Frederik III. Konge, 20 ff., 24, 26 —37, 39, 41, 295, 297—300, 302, 304, 306 ff., 429 f., 441.
- Frederik IV, Konge, 20, 38, 42, 441.
- Frederik V, Konge, 390, 397, 403 ff., 407.
- Frederik VI, Konge, 1, 3, 5—8, 12 f., 17 ff., 413—24, 432.
- Frederik VII, Konge, 48, 50, 54, 66 ff., 90, 100 f., 104 f., 464.
- Frederik VIII, Konge, 63, 104.
- Frederik III, Hertug af Holsten-Gottorp, 25, 295, 297.
- Frederik IV, Hertug af Holsten-Gottorp, 41, 306 ff.
- Frederik II, Konge af Preussen, 138, 452 f.
- Frederik, Prins af Hessen, 64 f., 71, 431.
- Frederik Carl Ferdinand, Hertug af Brunsvig-Bevern, 2.
- Frederik Christian, Hertug af Augustenborg, 38, 320 f., 412—26.
- Frederik Henrik Wilhelm, Hertug af Glyksborg, 2, 6.
- Frederik Wilhelm d. Store, Kurfyrste af Brandenburg, 248.
- Frederik Wilhelm III, Konge af Preussen, 139.
- Frederikke Amalie, Hertuginde af Holsten-Gottorp, 27, 38 f.
- Frederiksborg Slot 384, 436—9, 442. — Badstuen 438.
- Frederikshavn se Fladstrand.
- Freiburg (Tyskland) 361.
- Fridericia, I. A., Historiker, 240.
- Friedenreich, Mouritz, Krigshistoriker, 258.
- Friis, Aage, Professor, 121 f., 124, 400 f., 414.
- Frijs, Chr. E. Krag-Juel-Vind-, Statsmand 70, 96—9.
- Frille. Slægt, 365.
- Frisland 134.
- Fonnesbech, Chr. A., Statsmand, 56, 99.
- Fontainebleau (Frankrig) 392.
- Forlev (Vemmelev S.) 216.
- Fouché, fransk Statsmand, 3.
- Furmann, Konsul, 411.
- Fyen 123, 184, 192, 310.
- Gadsbølle (Vissenbjerg S.) 311, 314.
- Gallen, St., Kloster (Schweiz) 346.
- Gamelrut, Gammerød (Borup S., Ramsø H.) 201.
- Garde, H. G., Historiker, 258.
- Gaufrid, Abbed, 214.
- Gebhardt, A., tysk Sprogmand, 322.
- Gensch se Breitenau.
- Gentofte (Sokkelund H.) 82.
- Genua (Italien) 407.
- Gering, H., tysk Sprogmand, 322.
- Gersdorf, Chr., Rentemester, 241 f., 244, 247.
- Gertz, M. Cl., Professor, 126 ff., 327.
- Gettebanken (Vissenbjerg S.) 313.
- Gewolphus, svensk Dominikanermunk, 372.

- Gibraltar 407.
 Giessen (Tyskland) 322.
 Gironde (Frankrig) 3.
 Gisbrekt Erlendssøn, norsk Klerk, 354.
 Gislinge (Tudse H.) 208.
 Glücksbjerg se Decazes.
 Glyksborg 3, 7 f., 17 f., 66 f., 101.
 — Jfr. Frederik, Louise.
 Glykstad 249.
 Gottorp Slot 41, 304, 307.
 Graasten (Sønderjylland) 417 f.
 Gregor IX, Pave, 208, 211.
 Greifswald (Tyskland) 356, 361, 373.
 Griffenfeld, P., Storkansler, 238—86.
 Groth, P., norsk Historiker, 113.
 Grove, G., Arkivsekretær, 129.
 Grøfte (Kindertofte S.) 216.
 Grønbech, Vilh., Dr. phil., 106—20.
 Grønland 116.
 Gudme Herred 150, 184.
 Gudum (Slagelse H.) 207.
 Gulland 245, 275 ff.
 Gunner, Biskop af Viborg, 192, 338.
 Gunnlaug, Munk, 111 ff.
 Gustaf, svensk Prins, 420 f.
 Gustaf IV Adolf, svensk Konge, 420.
 Gyde, Gythe, Frue, 217.
 Gyldenløve, U. F., Statholder, 245.
 Gyldensparre, Albert, Generalkommissær, 239, 241—4, 247, 252, 257, 261 f., 265 f.
 Gyrsting, Jens, Landsdommer, 365.
 — Navne Jensen, Biskop, 368, 365, 371 f., 376.
 Görtz, G. H. von, Baron, holstensk Statsmand, 308.
 Göteborg 244, 248, 263, 265.
 Gøye, Mogens, Rigshofmester, 444.
 Haag 244. — Koncert 1675, 243, 256, 258, 270.
 Haakon, Biskop af Bergen, 354.
 — Jfr. Aquinus, Haquinus.
 Habistreiter, Konsul, 407.
 Haderslev 136, 294.
 Hads Herred 188.
 Hage, A., Politiker, 54.
 Hak, Niels, af Sibbarp, 365.
 Hall, C., Statsmand, 49 f., 54—60, 67, 73—6, 102 ff., 121 f., 324, 464. — Frederikke, 122.
 Hall, Ministeriet, 46, 53, 55, 57, 62, 64, 69, 76 f.
 Halland 183, 187, 196, 207.
 Halseby (Taarnborg S.) 216.
 Halvor Andersen, Søkaptajn, 259.
 Hambro & Søn, Bankhus, 91.
 Hamilton, Henning, svensk Statsmand, 323 f.
 Hamlet, Prins, 126.
 Hamsfort, Corn., Historiker, 212.
 Hannover 456.
 Hans, Konge, 451.
 Hans d. Ældre, Hertug, 24, 294, 296.
 — d. Yngre, Hertug, 25, 296, 305.
 Hans Adolf, Hertug af Pløn, 33 f., 39, 302.
 Hansen, A. N., Bankier, 91. — Fr. C. C., Prof. anatom., 459 f. — Friederich (Lilienthal), Købmand, 383 f., 387 ff., 391, 407. — I. A., Politiker, 70, 97. — I. I., Krigsminister, 84, 89, 93 f. — Lars, Portrætmaler, 466.
 Haquinus Andreae, Skolar, 365. — Johannis, svensk Magister, 368.
 Harald Blaataand, Konge, 118, 459.
 Haraldsted Skov (Ringsted H.) 127.
 Harms, Konsul, 407.
 Harsdorff, C. F., Arkitekt, 441.
 Harvasia 370.
 Has, Slægt 365. — Niels Knudsen, Kannik i Lund, 365.
 Haupt, R., tysk Provincialkonservator, 447.

- Havard, fransk Arkæolog, 442.
 Havavel, Forfatternavn, 442.
 Havnelev (Stevns H.) 212.
 Hegel, tysk Filosof, 126.
 Heiberg, Joh. Louise, Skuespillerinde, 122.
 Heide (Ditmarsken) 301 f.
 Heidelberg 352 f., 361, 381 f.
 Hein, Frederik, Godsejer, 310.
 Heise, Arnold, Rektor, 450 f.
 Helluland (Amerika) 458.
 Helsingør 80. — Øresund Klub 81.
 Heltzen, E. S. E., Politiker, 84 f., 93 f., 96.
 Hemerigus de Dacia, Magister, 376.
 Hemming, Ærkebiskop af Upsala. 356. — Kannik i Upsala, 346. — Munk, 347.
 Hengist, Høvding, 457.
 Hennikinus, Prior i Odense, 343.
 Henricus, Kannik i Aabo, 367. — Benedicti, finsk Skolar, 365. — Frees, finsk Magister, 381. — Magni de Suecia, Skolar, 381.
 Henrik, Biskop af Linkøping, 341, 347. — af Brüssel, Biskop af Lybeck, 338. — Carlsøn, Kannik i Upsala, 357. — Risze, Sørøver, 369.
 Herlufsholm Skole 450.
 Herman, Kannik i Linkøping, 346. — de Treysa, Magister, 372.
 Herstal (Tyskland) 453.
 Hertugdømmerne 23, 28, 36, 48, 87, 123, 289 f., 299 ff., 385, 394, 400, 428. — Jfr. Sønderjylland, Holsten, Slesvig-Holsten.
 Hertzprung, I., Historiker, 442.
 Herzegovina 328.
 Hesselrød, Hæslerøth (Karlebo S.) 218 f.
 Hessen-Nassau se Adolf.
 Heusler, A., tysk Sprogmand, 322. — Konsul, 392.
 Heynricus Wise, Magister, 372.
 Hierta, Lars, svensk Statsmand, 465 f.
 Hildesheim (Tyskland) 338. — Stift 368.
 Hillinus, Ærkebiskop af Trier, 338.
 Hirt, H., tysk Sprogmand, 322.
 Hjerm Herred 150.
 Hjølunde (Lyng-Frederiksborg H.) 219.
 Holberg, Ludvig, 460 ff. — Rets-historiker, 125.
 Holland 91, 134, 257, 260, 264, 408, 411, 456. — Jfr. Nederlandene.
 Holck, V., Greve, 48, 67.
 Holm, Chr. Fr., Departementschef, 89.
 Holmer, Lorens, Zahlmester, 268.
 Holsten 24, 51, 58, 71, 87, 103 f., 134 ff., 164, 221, 255, 299, 302, 396, 413 f., 425, 457. — Jfr. Hertugdømmerne, Slesvig-Holsten.
 Holsten-Gottorp, Hertughus, 22—8, 31 ff., 35 ff., 40, 287—309, 427—30. — Jfr. Adolf, Christian Albrecht, Frederik.
 Holst, svensk Oberstløjtnant, 417, 419, 422 f.
 Honorius III, Pave, 208, 210, 213.
 Horatius, romersk Digter, 463.
 Horns Herred 150.
 Horsens. Klosterkirke, 446.
 Hortense, Dronning af Holland, 3.
 Hovgaard, W., Kommandør, 457 f.
 Huitfeldt, Arild, Historieskriver, 160.
 Husby (Annissee S.) 201.
 Hvalfisken, Ø, 267.
 Hven, Ø, 264.
 Hvidding Herred 199.
 Hæslerøth se Hesselrød.
 Høed, Høtvid (Valsølle S.) 205.
 Høegh-Guldberg, Ove, Statsmand, 319 f.

- Høtvid se Høed.
- Thre, Joh., svensk Sprogforsker, 459.
- Illinois (Amerika) 131.
- Ingimar, Provst, 201.
- Ingivaldus Magni, Skolar, 381.
- Ingolstadt (Bayern) 361.
- Ingvar Hiorth, Væbner, 203.
- Innocens III, Pave, 207 f.
- Insulæ fortunatæ 458.
- Irland 370.
- Island 116 f., 134 ff.
- Italien 329, 362, 369.
- Jacobsen, J. P., Dr. phil., 466—70.
- Jacobus, Munk i Sorø, 379. — de Dacia, Magister, 345. — Benedicti, Magister, 366, 378. — Barsdorp, Skolar, 378. — Nicolai de Dacia, Magister, 358, 376 ff. — Petri Rød, Magister, 377.
- Jakob Erlandsen, Ærkebiskop, 226—30, 237, 341, 343. — Israelson, svensk Ærkebiskop, 344. — Lange, Domprovst i Lund, 343. — Ulfson, svensk Ærkebiskop, 356, 381.
- Jarundus, Klerk, 346.
- Jasmund (Rygen) 257.
- Jaxartes, Flod, 133.
- Jelling, Runesten, 118.
- Jena (Tyskland) 125.
- Jens Grand, Ærkebiskop, 341. — Lassen, Landsdommer, 312 f.
- Jensen, J. V., Forfatter, 119. — N. P., Oberst, 240, 252, 258.
- Jiriczek, O., tysk Sprogmand, 322.
- Johan den Milde, holstensk Greve, 164.
- Johansen, K. G. W., Minister, 84.
- Johannes, Abbed, 210. — svensk Ærkebiskop, 344. — af Upsala, Magister, 361, 380. — Boetii de Dacia, Magister, 379, 381. — Dacus, Magister, 346. — de Dulmen, Aabo-Kannik, 379, 381. — Duus, Lunde-Kannik, 381. — Esbern Snares Søn, 207, 209. — Flicke, finsk Magister, 372, 376, 378. — Gerechini, Biskop, 358, 381. — fra Helle, Præst, 368. — Ingerdsen, Kammermester, 216. — Inghemari, svensk Skolar, 372. — Little, Lunde-Kannik, 365, 372, 376. — Magni, finsk Skolar, 378, 380. — Nicolai, Graamunk, 374. — Nicolai de Dacia, Magister, 368, 376 f. — Olavi, Biskop af Aabo, 355. — Peckham, Ærkebiskop af Canterbury, 349. — Petri, Aabo-Kannik, 355, 377. — Petri de Malmogia, Magister, 376. — Sibrandi, Skolar, 380. — Thorstani, svensk Magister, 368, 373. — Tiderici, Klerk, 380. — Ulfstorp, Roskilde-Kannik, 381.
- Jonsson, Finnur, Professor, 113.
- Jordanus af Saxen, Forfatter, 347.
- Jotunheim 109.
- Juel, Niels, Admiral, 242, 244 ff., 248, 256, 259, 277—80, 283.
- Juvenal, romersk Digter, 463.
- Jylland 176 f., 184, 192, 199, 222 ff., 226, 234, 236, 456 f.
- Jørgen, Prins, 242 f.
- Jørgensen, A. D., Rigsarkivar, 28, 106, 239, 258, 298, 300, 305 f. — Ellen, Dr. phil., 106, 444.
- Kaas, F. J., Statsmand, 9, 12 f., 18 f.
- Kanalen 136.
- Karl X, Konge af Frankrig, 16.
- Karl X Gustaf, Konge af Sverig, 22, 295.
- Karl XIII, Konge af Sverige, 416., 421—24.

- Karl XIV Johan, Konge af Sverige, 413, 423 f.
- Karl, Hertug af Hessen, 413, 431.
- Karl Alexander, Storhertug af Sachsen-Weimar, 64.
- Karl af Broby 210. — svensk Dominikanermunk, 348, 374.
- Kaufmann, H. A., General, 72 f., 88.
- Kattégat 239, 242, 248.
- Keld, Helgen, 327.
- Kent (England) 456.
- Kiel 322.
- Kielmann, Johan Adolf, gottorpsk Minister, 25, 290.
- Kilimandscharo, Bjerg (Afrika) 134.
- Kjartan, Islænder, 108.
- Kjeldstrup (Vissenbjerg S.) 312—6.
- Klemming, G. E., svensk Overbibliotekar, 326.
- Klingenberg, Povl, Etatsraad, 270.
- Kloppenberg, Adrian, Konsul, 392, 407.
- Knud d. Store, Konge, 131.
- Knud d. Hellige, Konge, 127, 374.
- Knud Lavard, Hertug, 127 f., 374.
- Knud Jørgensen 201. — Knudsen 208, 212, 214.
- Knudsen, H., Historiker, 442.
- Knudstrup (Kaagerød S.) 207.
- Knut, Biskop af Linkøping, 364.
- Koblenz (Tyskland) 454, 457.
- Kolbjerg (Vissenbjerg S.) 312, 314, 316.
- Kongeaen 456.
- Konrad se Conradus.
- Konstantinopel 329.
- Korsør 101, 265.
- Koser, Reinhold, tysk Historiker, 452—4.
- Krakau 352, 358.
- Kranold, R. H. C. C., Departementschef, 56.
- Krieger, A. F., Politiker, 55 f., 58, 75 f., 122, 464.
- Kristina, Dronning af Sverige, 459.
- Kronborg 273.
- Kroppenstedt, Ludolf af, Ærkebiskop af Magdeburg, 338.
- Krüdener, Baronesse von, 139.
- Kvistgaard Station (Lyng-Kronborg H.) 81.
- Kyrning, Jakob Nielsen, Ærkebiskop, 358, 365, 367.
- Kyrre, Hans, Kommunalærer, 463.
- København 7 f., 12, 15, 17 f., 50, 61 f., 78, 80, 82, 100, 102 f., 105, 204, 242, 244, 246, 251, 254, 260 ff., 265, 278, 346, 389, 408, 416, 418 f., 431, 433, 451, 466. — Christianshavn 278. — Vesterbro 103. — Amaliegade 80, 103. — Kongens Nytorv 103. — Pustervig 105. — Holmen 241, 252, 254, 262, 266, 269, 272 f., 284. — Holmens Bro 102. — Havn 273. — Red 254, 258, 263. — Frue Kirke 105. — Amalienborg 86, 90. — Christiansborg 68, 102 ff. — Gule Palæ 80, 86, 105. — Rosenborg 439—42. — Kongens Have 439, 441. — Gardeskasernen 441. — Raadhus 103. — Tøjhus 254. — Teater i Grønnegade 461. — Bakkehuset 463.
- Köln 337 f., 352 f., 356, 361 f., 379, 381.
- Korbitz, Joh. Christof, Rigsmarsk, 242, 249.
- Laaland 164, 188, 201.
- Labrador (Amerika) 458.
- Lampi, Joh. Bapt., østrigsk Portrætmaler, 140.
- Landskrone 264.
- Langebek, Jakob, Historiker, 127 f. Langerød (Merløse H.) 216.
- Langkilde, H. P., Etatsraad, 105.
- La Rochelle (Frankrig) 390, 407.

- Larsen, Joachim. Etatsraad, 318
— 21. — Sofus, Overbibliotekar, 107.
- Larson, Laurence Marcellus, amerikansk Historiker, 131.
- Laurentius Johanssøn, Præst, 143.
— Mathie, Skolar, 380. — Michaelis, Biskop af Aabo, 355.
— Olavi, Upsala-Kannik, 367, 381. — Pauli, Upsala-Kannik, 367. — Thrugoti, Ribe-Kannik, 367, 376.
- Lauridsen, P., Skoleinspektør, 20
— 44, 200, 202, 217 ff., 222, 287
— 309, 427—31.
- Lecky, W. E. H., engelsk Historiker, 469.
- Leeds, E. Thurlow, engelsk Arkæolog, 456 f.
- Leers, Konsul, 392.
- Legrelle, fransk Litteraturhistoriker, 460, 462.
- Lehmann, E. A. E., Appellationsretsraad, 78. — Orla, Statsmand, 55, 74, 76, 78 f., 102, 104, 466.
- Leiden (Holland) 346.
- Leipzig 322, 346, 352 f., 356, 361, 381.
- Leith (England) 392.
- Lerholte (Bloustrød S.) 218 f.
- Lessøe, Slægtnavn, 12.
- Lewcam, Konsul, 392, 407.
- Lichtenstein, Prins, 2.
- Liebenberg, C. Chr. Birch, Nationalbankdirektør, 92 f.
- Liisberg, Bering, Museumsinspektør, 439—42.
- Lilienthal, zu, se Hansen.
- Lind, Jenny, svensk Sangerinde, 466.
- Lindbæk, Johs., Dr. phil., 443—6, 448.
- Lindenberg, Grevskab, 319 f.
- Lindø (Vissenbjerg S.) 312 f.
- Linkøping 368. — Stift 331, 336 f., 356, 364, 368, 378.
- Linvald, Axel. Mag. art., 129.
- Lissabon 384 f., 392, 407.
- Livorno (Italien) 388, 407.
- Loening, Richard. tysk Retshistoriker, 125 f.
- London 16, 68, 78, 82, 87, 139, 346, 358, 384, 392, 410.
- London-Konferencen 87, 123, 324 f. — Traktat 1852, 51, 59, 104, 123.
- Lorenzen, Vilh., cand. mag., 443, 446—8.
- Louise, Christian IX's Dronning, 47, 80, 82, 86, 90 f., 93, 104.
- Louise Augusta, Hertuginde af Augustenborg, 38. 413, 415, 418, 422.
- Louise Karoline, Hertuginde af Glyksborg, 78.
- Louisenlund (Sønderjylland) 17.
- Louvain (Belgien) 352 f., 356, 361 f., 380.
- Lowson, Højesteretsprokurator, 310.
- Lucius, St., Pave, 374.
- Lucius III, Pave, 207.
- Ludvig XVIII, Konge af Frankrig. 2—9, 12—6.
- Ludvig, Konge af Holland, 3.
- Lukian, romersk Forfatter, 463.
- Lund 213, 323, 341, 358, 365, 367.
— Kapitel 224. — Landsting 229.
— Stift 357.
- Lund, Jan, Søkaptajn, 260. — I. I. G., Livlæge, 66.
- Lunge, Folmer Jakobsen, 205.
- Lurs, Joh. Jac., Konsul, 383, 385.
- Lybeck 209, 338, 368, 381. — St. Hans Kloster 161.
- Lykke, Slægt, 365. — Christine Pedersdatter, 365. — Peder, Ærkebiskop, 358, 365.

- Lynch, Konsul, 407.
 Lyng (Alsted H.) 207.
 Lyon (Frankrig) 346.
 Lütken, Otto, Søofficer, 84.
 Lüttichau, H. H., Overpræsident. 103.
 Lützen, Overadjutant, 423.
 Løvenbalk, Jens Nielsen, til Avnsbjerg, 365.
- Maase, H. J. R. v. d.,** Kammerherre, 70 f.
- Macharius Magni,** Ærkedegne i Roskilde, 358, 371, 373 f., 376 f., 379.
- Madeira, Ø,** 408.
- Mads Jensen,** Birkedommer, 312. — **Madsen,** Søkaptajn, 259.
- Madvig, Joh. Nic.,** Sprogforsker, 56, 60, 75 f., 103 f.
- Magleby (Sjælland)** 205.
- Magnus d. Stærke** 127 f.
- Magnus Lagaböter,** Konge af Norge, 135.
- Magnus, Student,** 345. — **Haquini Scalensis,** Student, 379. — **Nicolai,** Biskop af Aabo, 355, 365. — **Tavast,** Biskop af Aabo, 355, 365.
- Mainz (Tyskland)** 338, 361.
- Malaga (Spanien)** 384, 407.
- Malta** 138.
- Marburg (Tyskland)** 322.
- Marcel, St. (ved Paris)** 335.
- Marie Sofie Frederikke, Dronning,** 17, 414.
- Markland (Amerika)** 458.
- Marseille (Frankrig)** 395, 407 f.
- Marstrand (Sverige)** 356, 369.
- Martensen, H. L.,** Biskop, 102, 104 f. — **Julius. Litteraturhistoriker,** 460 f.
- Martial, romersk Digter,** 463.
- Martinus de Dacia, Kannik i Roskilde.** 341 f., 358 f.
- Massachusetts (Amerika)** 457 f.
- Mathias Laurentii, svensk Magister,** 368. — **Laurentii, Biskop af Vesterås,** 357. — **Laurentii de Upsalia** 357. — **Laurentii, Upsala-Kannik,** 357. — **de Swecia** 371.
- Matthæus Parisiensis, engelsk Krønikeskriver,** 335.
- Maurer, K., tysk Historiker,** 106.
- Meier, Herman, Krigssekretær,** 242.
- Meitzen, Aug., tysk Historiker,** 456.
- Meldahl, F., Arkitekt,** 441.
- Melk (Østrig)** 341 f.
- Merløse (Merløse H.)** 216.
- Metternich, østrigsk Statsmand,** 139.
- Milano** 346.
- Minorca, Ø,** 408.
- Mogk, E., tysk Sprogmand,** 322.
- Moldenhawer, D. G., Professor,** 424 f.
- Molderup, Konsul,** 392.
- Molière, fransk Digter,** 461.
- Moltke, Anna Malvine,** 83 f. — **Carl, Statsmand,** 83—6. — **Le-win, Statsmand,** 25.
- Monnica, Augustins Moder,** 468.
- Monrad, D. G., Statsmand,** 56, 60 —4, 74—7, 79 f., 82, 86, 91, 95 104 f., 120—4, 434, 464.
- Monrad, Ministerium.** 46, 62, 77, 100, 324.
- Montaigne, fransk Filosof,** 140.
- Monte Cassino (Italien)** 346.
- Montesquieu, fransk Forfatter,** 138.
- Montpellier (Frankrig)** 338.
- Morsing, Peder Jensen, Søofficer,** 259.
- Moth, Fr., Dr. phil.,** 129 f.
- Mourier, L. E. A., Borgmester,** 104.

- Much, R., østrigsk Sprogmand, 322.
- Munch, P., Dr. phil., 122.
- Munk, Kirsten, 441.
- Müller, Sophus, Museumsdirektør, 132.
- München 346, 358.
- Mysunde (Sønderjylland) 128.
- Møen 188.
- Nancy (Frankrig) 454.
- Nansen, Fridtjof, norsk Opdagelsesrejsende, 458.
- Nantes (Frankrig) 390, 392, 407.
- Napoleon I, Kejser af Frankrig, 3, 139, 422, 425.
- Napoleon III, Kejser af Frankrig, 57, 62, 64, 71, 88.
- Nassau-Saarbrück se Anna.
- Navne se Gyrsting.
- Neapel 341, 392, 407.
- Nederlandene 280.
- Neergaard, C., Museumsinspektør, 443. — N. T., Politiker, 122.
- New Foundland (Amerika) 458.
- Nicholsburg, Fred 1866, 88.
- Nicolai, Baron, russisk Diplomat, 62, 72, 105.
- Nicolas Michailowitsch, russisk Storfyrste, 137.
- Nicolaus, Magister, 345. — Strengnäs-Kannik, 380. — de Dacia, Dominikaner, 348, 358 f. — Altonis filius, Skolar, 346. — Drucken de Dacia, Magister, 368, 371, 376. — Gudmundi, svensk Skolar, 361. — Johannis de Suecia, Magister, 375, 380. — Michaelis de Suecia, Magister, 376. — Mule 217. — Ruffus de Dacia, Magister, 345 f. — Swir, Munk, 347.
- Nidaros (Norge) 241.
- Niels, Greve af Nørre Halland, 209.
- Grevesøn. 201. — Jyde, Kansler, 341. — Porsæ, Munk, 347. — Jfr. Nicolaus.
- Nielsen, O., Dr. phil., 311.
- Nisaa, Slag 1062, 459.
- Nording, Brødre, Konsuler, 390, 399, 407.
- Normandie 455.
- Nordslesvig 123 f., 325.
- Nordsøkyst 136.
- Norge 116, 118, 131, 134 f., 221, 238, 245, 255, 262, 265, 337 f., 354, 359, 361, 366, 368, 370 f., 385, 389, 400, 404, 408, 433. — Jfr. Magnus, Olaf.
- Nova Scotia (Amerika) 458.
- Novossiltsov, russisk Diplomat, 139.
- Nubo, Stednavn, 208, 210.
- Nutzhorn, C., Politiker, 63.
- Nyborg 226, 265.
- Ny-Elfsborg (Sverige) 248.
- Nykøbing (Falster), Klosterkirke, 446.
- Nyrup (Uggerløse S.) 207, 216.
- Næsby (Stillinge S.) 216.
- Næstved, St. Peders Kloster 188, 201.
- Ockam, Will., engelsk Filosof, 374.
- Odd Snorresøn, Munk, 111 ff.
- Odense 104. — Graabrødre kloster 446. — Kapitel 343. — Stift 357.
- Odense, Forlig 1579, 24, 288, 294, 296 f.
- Odin 109, 111, 113 f.
- Odinkar, Biskop, 118.
- Olaf Trygvesson, Konge af Norge, 108—13.
- Olavus, Lunde-Kannik, 381. — Laurentii, Ærkebiskop i Upsala, 356. — Magni, Biskop af Aabo, 355 f., 365, 367, 376 ff.

- Oldebjerg, Aldenbergh (Lyngø S., Alsted H.), 216.
 Oliverus, Aabo-Kannik, 367.
 Ollmütz (Tyskland) 453.
 Orlík, Hans, Professor, 106. — Axel, Professor, 107.
 Olsen, Bjørn M., Historiker, 113. — W., cand. jur., 129.
 Oluf, Biskop af Roskilde, 341.
 Ondløse, Undløse (Merløse H.) 207.
 Orléans (Frankrig) 353 f., 365, 380 f.
 Orvieto (Italien) 350.
 Oslo (Norge), St. Halvards Kirke 353.
 Ostende (Belgien) 408.
 Ottar, norsk Ærkepræst, 341.
 Ottestrup, Ønstorp (Slagelse H.) 207.
 Otto, Konge af Grækenland, 105.
 Otto, Hertug af Brunsvig-Lyneborg, 201.
 Otto Bosøn, Provst i Varde Syssel, 358, 371, 376. — af Freising, tysk Historieskriver, 338.
 Oxford (England) 346 f.
 Oxholm, Vald. Tully, Overhofmarskal, 71, 73 f., 89 f., 96.
 Oxus, Flod, 133.
 Paal Baardsøn, norsk Ærkebiskop, 353, 365, 381.
 Padua (Italien) 362.
 Paget, August, engelsk Diplomat, 52 f., 68.
 Paludan, J., Professor, 462.
 Paludan-Müller, C., Historiker, 311.
 Palæstina 369.
 Paris 3, 5, 14, 57, 62, 331—82, 387, 400, 409, 431. — Seineøen 331, 337. — Store Bro 331. — Lille Bro 331 f. — Cithergade 375. — Englændernes Gade 332, 343 f., 369. — St. Genovefagade 344. — St. Jacobsgade 375. — Vicus straminum 332, 349. — Vicus serpentis 344. — Collegium Dacicum 343 f., 360, 369. — Upsalacollegiet 343 f., 360. — Skarahuset 343, 360. — Linkøping Studiehus 360, 374. — St. Cosmas et Damianus Kirke 332. — Notre Dame Kirke 331, 341 f. — St. Julien le pauvre Kirke 332, 373. — St. Maturin Kirke 332. — St. Geneviève Abbedi 331, 337 ff., 346. — St. Germain-des-Prés 331, 346. — St. Victor 331, 337 ff., 346. — Quartier Latin 331, 336. — Universitet 331—82. — Sorbonne 378. — Bibl. Nationale 348 f.
 Paris, Fred 1815, 10.
 Pascal, B., fransk Filosof, 426.
 Paulus Augustinus, Søkaptajn, 260.
 Peder Aaby, Ærkedegne i Aarhus, 341. — Arnfast, Kannik, 343 f., 369. — Jacobsen, Biskop, 209. — Olsen, Aarbogsforfatter, 445. — Ranesøn, Kansler, 341. — Saksøsøn, Ærkebiskop, 213. — Sunesen, Biskop, 201 f., 208 f., 213 f., 216, 338. — Jfr. Petrus.
 Pedersborg (Alsted H.) 208.
 Pembroke, Aymer de Valence, Jarl af, 358. — Mary, Grevinde af, 358, 376.
 Périgord, fransk Greve, 7.
 Pernice, Herbert, tysk Jurist, 42.
 Persius, romersk Forfatter, 463.
 Perugia (Italien) 362.
 Peter Jensen, Bonde, 312 f.
 Petersen, Henry, Museumsdirektør, 115.
 Petersborg, St., 82, 329, 384 f., 411.
 Petrus Alexandri, Ærkedegne i Roskilde, 379. — Dacus, Magister, 346. — de Dacia, Dominikaner-

- munk, 346, 348. — de Dacia, Kannik i Ribe, 367, 376. — de Danemarche, Skolar, 346. — Foot, Magister, 379. — Nicholai de Dacia, Skolar, 373. — Ottonis, svensk Skolar, 361. — Philomela de Dacia, Kannik i Roskilde, 346, 358 f.
- Phillpotts, Bertha, engelsk Historiker, 134 ff.
- Plessen, Otto, Greve, 82 f.
- Ploug, Carl, Digter, 65.
- Ployart, Konsul, 395, 407.
- Pløn (Holsten) 41. — Jfr. Hans Adolf.
- Polen 370, 453.
- Pommern 244.
- Ponte Corvo, se Karl XIV Johan.
- Porse, Knud, 356, 369. — Jfr. Niels.
- Port Mahon (Minorca) 391.
- Portugal 375.
- Poul I, Czar af Rusland, 137 f., 140.
- Poul Helgesen, Forfatter, 445 f.
- Prag 352, 356, 358, 360 f., 364, 379, 381 f.
- Preussen 87, 221, 453. — Jfr. Frederik, Frederik Vilhelm.
- Prinetti, italiensk Statsmand, 329.
- Pufendorff, S., tysk Retslærd, 462.
- Quaade, G. I., Diplomat, 63 f., 84 f., 88, 96.
- Rabban Cauma, persisk Udsending, 345.
- Rahbek, Kamma, 463. — Knud L., Forfatter, 460 f., 463.
- Rain, P., fransk Historiker, 137, 139 f.
- Rainald af Dassel, Ærkebiskop af Köln, 338.
- Randers 79.
- Raphael & Sons, engelsk Bankierhus, 92.
- Reckan (Brandenburg) 319.
- Reichstadt-Forhandling 1876, 328.
- Rendsborg 431, 456.
- Rennes (Frankrig) 346.
- Reventlow, Chr., Statsmand, 319 f. — Joh. Ludv., Statsmand, 319 f. — Konrad, Storkansler, 109. — Jfr. Anna Sofie, Schubart.
- Rhamm, K., tysk Historiker, 178.
- Rheims (Frankrig) 338.
- Rhinen 337, 457.
- Ribe Stift 357 f.
- Ribot, A. F. J., fransk Statsmand, 329.
- Richelieu, fransk Hertug, 4, 10 ff., 15 ff. — Kardinal, fransk Statsmand, 124.
- Riga (Rusland) 410.
- Rigot, Konsul, 407.
- Robert, Munk, 127 f.
- Rochow, von, tysk Friherre, 319.
- Rodsten, Jens, Admiral, 239, 242—7, 249 f., 256, 259, 264. — Markvard, Admiral, 239, 242, 244—9, 256, 259, 264 f.
- Rolandus de Norvegia, Skolar, 353, 371.
- Rolf Noregode 118.
- Roluf Pedersen, Søkaptajn, 260.
- Rom 341, 346, 362, 443.
- Romerriget 470.
- Rosenkrantz, Adelslæggt, 451. — Niels, Statsmand, 4 ff., 8 f., 11—17.
- Rosenvinge, Kolderup, Retshistoriker, 311.
- Rosing, Mad., 463.
- Roskilde 204, 208, 341 f., 367, 450. — Domkirke 201. — Helligaandshus 343. — Klara Kloster 445 f.
- Roskilde Stift 203, 212, 218 f., 357 f., 366, 370, 374, 378, 380.
- Roskilde, Fred 1658, 22, 34, 298.
- Rostock (Tyskland) 352 f., 356, 361, 373, 380.
- Rouen (Frankrig) 409.

- Rousseau, J. J., fransk Filosof, 138.
- Rubin, Marcus, Nationalbankdirektør, 324, 449.
- Rungsted (Lyng-Kronborg H.) 82.
- Rusland 57, 91, 136 ff., 140, 328.
— Jfr. Alexander, Poul.
- Russel, John, engelsk Statsmand, 68.
- Rutgherus Trast, Magister. 372.
- Rygen 244 f.
- Rønning, F., Litteraturhistoriker, 463.
- Sacerthorp se Sasserup.
- Sachsen-Weimar se Karl.
- Saint-Cyr, L., fransk Marchal, 5.
- Sainte-Aulaire, de, fransk Greve, 2, 7 f., 12, 15, 17 — Égédie, 2, 5, 7, 13, 17.
- Saint-Simon, Greve, fransk Diplommat, 17.
- Sallev, Salohøn (Tune H.) 201.
- Salomon, Jul., Raadhusbibliotekar, 322.
- Salzburg 346.
- Samland 221.
- Sasserup, Sacerthorp (Søstrup S.) 216.
- Schack, Hans Egede, Digter, 464.
— Hansine Poulina, se Andræ.
- Schack-Rathlouw, I. O., Statsminister, 314.
- Scheel, Grevskab, 17.
- Schiffmann, J. F. A., Legationsraad, 414.
- Schilder, N., russisk Historiker, 137.
- Schimmelman, Ernst Heinrich v., Statsmand, 319, 417, 421, 424.
— Charlotte, se Schubart.
- Schoning, O., Forfatter, 106, 117.
- Schubart, Charlotte, 319. — Sybille, 319.
- Schulin, Joh. Sigis., Statsmand, 384—9, 391, 393 f., 396 f., 404.
- Schulz, H., tysk Historiker, 412 ff., 419 f., 424.
- Schück, H., svensk Litteraturhistoriker, 371.
- Secher, V. A., Rigsarkivar, 46.
- Seine, Flod, 336.
- Selmer, Ludvig, norsk Præst, 462 f.
- Serbien 370.
- Sevilla (Spanien) 407.
- Shakespeare, W., engelsk Digter, 126.
- Sibbarp (Skaane) 365.
- Silfverstolpe, svensk Kammerherre, 418 f.
- Siger af Braband, Skolastiker, 348 ff.
- Sigersted, Sierstædhe (Alsted H.) 204, 217.
- Siggo Oddonis, Biskop af Skara, 356.
- Simon Odstani, svensk Magister, 368, 378.
- Simons, Anna Malvine, se Moltke.
- Simony, C. F., Statsmand, 63.
- Sjælland 133, 176 f., 182, 188, 207, 222 f., 225 f., 365.
- Sjögren, Vilh., svensk Retshistoriker, 126.
- Skaane 151, 154, 224 ff., 228, 230, 234, 236, 281, 300, 459.
- Skagen 245.
- Skalbjerg (Vissenbjerg S.) 316.
- Skamstrup (Tusse H.) 215.
- Skara 368. — Stift 356.
- Skavlan, Olaf, norsk Litteraturhistoriker, 460 f.
- Skeldulf Helgesøn, norsk Skolar, 353, 372.
- Skjære, Skjærød (Ramløse S.) 201.
- Skotland 104, 370.
- Skovby (Vissenbjerg S.) 316.
- Skovsø (Slagelse H.) 216.
- Skyrpinge se Skørpinge.
- Skørpinge, Skyrpinge (Havnelev S.) 212.

- Slagelsebo (Slagelse H.) 207.
 Slaglille (Alsted H.) 207, 210, 212 f., 218.
 Slesvig By 308. — Arkiv 135 f. — Graabrødrekloster 416 f., — St. Hans Kloster 161.
 Slesvig, Bispemøde 1222, 192.
 Slesvig Stift 357.
 Slesvig-Holsten 62, 136. — Jfr. Hertugdømmerne.
 Slien 128.
 Smidt & le Maire, Bankierhus, 91.
 Snertinge, Svertinge (Sørslev S., Skippinge H.) 217.
 Snorre Sturlasson, islandsk Historieskriver, 109, 111.
 Sofie, Valdemar I's Dronning, 459.
 Sofie Amalie, Dronning, 441.
 Solbjærg Hdg. (Solbjærg S.) 365.
 Sorø Kloster 202—13, 216—9. — Kirke 214.
 Sorterup, Sorthorp (Slagelse H.) 216.
 Sorthorp se Sorterup.
 Stade (Tyskland) 249.
 Steenstrup, Joh., Professor, 144, 315.
 Stemann, C., Retshistoriker, 288, 290, 293. — G., Kammerherre, 443.
 Sten Jakobsen, Historiker, 258.
 Stenar, Biskop af Skara, 341.
 Stenmagle (Alsted H.) 207, 209.
 Stensgaard (Svanninge S.) 310.
 Stenvinkel, Slægt, 437 f. — Hans, d. Æ., Bygmester, 437. — Hans, d. Y., Bygmester, 437. — Lorens, Bygmester, 437.
 Stephan af Sainte Geneviève, fransk Abbed, 338.
 Stevns (Stevns H.) 263.
 Stiefken, Konsul, 392, 407.
 Stiernkors, Niels Olofson, finsk Raadsherre, 365.
 Stjerna, Knut, svensk Historiker, 115.
 Stockholm 244, 250, 416. — Kgl. Bibliotek 143.
 Storbritannien se England.
 Storm, Gustav, norsk Historiker, 457 f.
 Stralsund (Tyskland) 282.
 Strengnäs Stift 368, 373.
 Stubbekøbing Kirke 442.
 Suecia, Ordensprovincs, 370, 372.
 Sune Ebbesen 207, 215, 217.
 Suno de Swecia, Magister, 376.
 Suserup, Swsorp, Susethorp (Lyngse S.) 208, 210.
 Svavsted (Slesvig) 295, 302.
 Svend Estridsen, Konge, 459 f.
 Svend, Skolar, 345.
 Svendborg 78 f. — Graabrødrekloster 446.
 Sverige 24, 64, 116 f., 133 ff., 164, 247, 250 f., 263, 272 f., 276, 290, 297 f., 324 ff., 354, 359, 361, 366, 368, 370, 415, 417, 419—23, 466. — Jfr. Gustaf, Karl, Kristina.
 Svertinge se Snertinge.
 Swsorp se Suserup.
 Sybel, H. v., tysk Historiker, 452 f.
 Sønderborg 26. — Amt 26.
 Sønderborg, Hertughus, 22, 27 f., 31, 34, 37, 39, 42, 428.
 Sønderjylland 14, 20—44, 50, 57, 59, 62, 87 f., 94, 123, 136, 232, 285—309, 324 f., 413, 425, 427, 429 ff., 456. — Jfr. Nordslesvig, Slesvig-Holst., Hertugdømmerne.
 Sørensen, Carl Th., Kaptajn, 431—5.
 Sørninge (Skamstrup S.) 215.
 Tacitus, romersk Historieskriver, 134, 468.
 Talleyrand, fransk Statsmand, 125, 138.
 Talma, fransk Skuespiller, 139.
 Tavast, Elin, 365. — Magnus, Biskop af Aabo, 355, 365.

- Thiset, A., Arkivar, 449.
 Thomas Aquinas, italiensk Skolastiker, 347 f. — Haquini, svensk Skolar, 373.
 Thor 109 ff., 113 f.
 Thore I, norsk Ærkebiskop, 339. — Biskop af Hamar, 338 f.
 Thorntwed, se Tornved.
 Thott, Otto, Statsmand, 387.
 Thuco, Kannik i Slesvig, 367.
 Thun, von, Konsul, 407.
 Thuna (Upland) 367.
 Thyholm, Peter Iversen, Konsul, 385.
 Thywelshøw se Tyvelse.
 Thøger, Helgen, 127.
 Tillisch, F. F., Statsmand, 79, 84, 97, 101.
 Tingøre Kloster (Island) 111.
 Tjæreby (Taarnborg S., Slagelse H.) 216.
 Toke Ebbesøn 218 f. — Skjalmsøn 219.
 Tornved, Thorntwed (Jyderup S.) 215.
 Trap, I. P., Kabinetssekretær, 55, 83.
 Travendal, Fred 1700, 27.
 Treitschke, H. v., tysk Historiker, 453.
 Trier, S. M., Læge, 100.
 Trier (Tyskland) 361.
 Tripolis 329.
 Trolle, Slægtnavn, 12.
 Tromp, Cornelius, hollandsk Admiral, 274, 278, 280.
 Troyes (Frankrig) 341 f.
 Trugot Tygesøn, Domprovst, 341.
 Trøgdh (Sverige) 356.
 Tscherning, A. F., Politiker, 56 f., 60, 74, 464.
 Tule Bosøn 216.
 Tunis 329.
 Tvååker (Halland) 207 ff., 211 ff.
 Tübingen (Tyskland) 361.
 Tyge, Biskop af Aarhus, 341. — Provst i Slesvig, 351.
 Tyskland 58, 65, 71 f., 76, 120, 248, 261, 266, 327 f., 370, 382, 457, 460.
 Tyvelse, Thywelshøw (Tybjerg H.) 216.
 Tømmerup (Ondløse S.) 216.
 Udhy (Baarse H.) 212.
 Uggla, Clas, svensk Admiral, 282.
 Ulfeld, Korfits, Rigshofmester, 459.
 Ulpho Gislonis, Skolar, 364, 368.
 Ulvehæk se Ulvig.
 Ulvig, Ulvehæk (Ondløse S.) 216.
 Ondløse se Ondløse.
 Ungarn 370.
 Unsgaard, I. I., Stiftamtmand, 102.
 Unwerth, Wolf von, tysk Sprogmand, 322.
 Upsala 356, 368. — Stift 344, 356, 368, 375.
 Urban III, Pave, 201, 207.
 Usedom, Ø, 245.
 Utenhof, W. v., Statsmand, 451.
 Vadstena Kloster (Sverige) 374.
 Waitz, Georg, tysk Historiker, 128, 452.
 Valby (Sokkelund H.) 201.
 Valdemar I d. Store, Konge, 188, 459.
 Valdemar II Sejr, Konge, 135, 180 f., 191, 193, 197, 221, 224, 230, 234.
 Valdemar d. Unge, Konge, 201.
 Valdemar, Hertug af Sønderjylland, 161, 234.
 Valdemar, Biskop af Slesvig, 338.
 Waliszewski, K., russisk Historiker, 137 f.
 Valland 382.
 Wallie, principatus, 370.
 Waltersdorf, E. F., Diplomat, 4—12, 14 ff.

- Varde-Syssel 197.
 Wasserschlebe, J., Konferensraad, 400—3.
 Waterloo, Slag 1815, 3.
 Vaupell, O., Krigshistoriker, 258.
 Vedby (Ottestrup S.) 216.
 Vedbæk (Sokkelund H.) 82, 86.
 Vedel, A. S., Historiker, 128.
 — P., Diplomat, 122, 324.
 Wegener, C. F., Historiker, 38.
 Weibull, Laurits, svensk Historiker, 115.
 Weilbach, Joh., Amtsforvalter, 79.
 Vejleby (Hørve S.) 207, 216.
 Wellington, engelsk Feltherre, 10 f.
 Velschow, H. M., Historiker, 142, 144.
 Venmeløse (Gimlinge S.) 213 f.
 Venden 221.
 Venedig 341 f., 384, 392, 407.
 Versunt, Borg ved Mysunde, 128.
 Wertheimer, Eduard, tysk Historiker, 327 f.
 West, F. J., Arkivsekretær, 129.
 Vesterhavet 245, 248, 271.
 Vestervig (Refs H.) 127.
Weyher, General, 249.
 Viborg 451. — Graabrødrekloster 446. — Latinskole 450.
 Viborg, Domkapitel, 191. — Stift, 357.
 Wien 46, 88, 99, 322, 341, 352 f., 356, 361, 371, 373, 381. — Ballplatz 327.
 Wien, Kongres 1814—5, 139. — Fred 1864, 45.
 Wight (England) 456.
 Vigsund, Vicsunt se Versunt.
 Wilcken, L. A., Kancelliraad, 104.
 Vilhelm, Landgreve af Hessen, 47 ff., 66 f.
 Vilhelm, Abbed, 127, 327, 338 f. — Biskop af Roskilde, 459 f.
 Vinding Herred 150, 184.
 Vinland (Amerika) 458.
 Winoldus Benedicti, Kannik i Linnköping, 365.
 Viollet, Paul, fransk Retshistoriker, 454 f.
 Wismar (Tyskland) 244, 266.
 Vissenbjerg (Odense H.) 310 ff., 314—7. — Birketing 311.
 Vitskøl Kloster (Aars H.) 191 f.
 Witt, Cornelius de, Søkaptajn, 259.
 Wittelsbach, Conrad af, Ærkebiskop af Mainz, 338.
 Vogel, Jan von, Kommandør, 249.
 Wolfhagen, F. H., Minister, 101.
 Vollin, Ø, 245.
 Woodhouse, engelsk Diplomat, 57 f., 62, 72.
 Vordingborg, Danehof 1241, 190.
 Worm, Villum, Forfatter, 258.
 Vornordsen, Frans, Reformator, 446.
 Worms (Tyskland) 368.
 Worsaae, I. I. A., Arkæolog, 441.
 Vrangebæk (Halland) 208.
 Wrangel, K. G., svensk Feltherre, 243.
 Wrede, F., tysk Sprogmand, 322.
Wulf, Ritmester, 313.
 Würzburg (Tyskland) 322, 361.
 Væ (Skaane) 225, 235.
 Vääntelä (Finland) 365.
 Växiö (Sverige) 357.

Ystad (Skaane), Klosterkirke 446.

Zeumer, Karl, tysk Retshistoriker, 452.
 Zeuthen, H. G., Professor, 359.

Æbelholt Kloster 327.
Ægidius de Bellamera, Efor, 378.
Ægypten 133.
Ælnoth, Krønikeskriver, 127.

- Øksneskov (Stenmagle S.) 207, Ørsløv (Bringstrup S.) 216.
209. Ørsløvestre (Gyrstinge S.) 203.
Øland 244 f. Øsel 221, 245.
Ønstorp se Ottestrup. Østersøen 138, 245, 248, 250, 261 f.,
Ørebro (Sverige) 373. 271, 382, 411.
Øresund 239, 242, 249, 251, 254, Østrig 87, 381.
264, 279 ff. Østrig-Ungarn 327.
-

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for og Virksomhed i 1913.

Regnskabet for 1913.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1913	7144 Kr. 85 Ø.
2) Medlemsbidraget	2555 — 02 -
3) Solgte Skrifter	161 — 03 -
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis og fra det kgl. danske Videnskabernes Selskab	600 — „ -
5) Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	630 — 04 -
	11090 Kr. 94 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	1373 Kr. „ Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	1744 — 09 -
3) Papir	472 — „ -
4) Bogbinderarbejde	213 — 81 -
5) Expedition	178 — 05 -
6) Skrifternes Opbevaring	80 — „ -
7) Forskelligt	317 — 20 -
8) Kapitalforøgelse (Indkøb af Kreditforeningsobli- gationer)	4075 — 79 -
	8453 Kr. 94 Ø.
Kassebeholdning 31. Decbr. 1913	2637 — „ -

Foreningen har udgivet:

For Aaret 1913: Historisk Tidsskrift, 8. Række, 4. Binds
2.—3. Hefte. September 1913 og 5. Binds
1.—2. Hefte. Marts 1914.

Paa Aarsmødet 15. Juni 1914 valgtes Dr. phil. Knud Fabricius til Medlem af Bestyrelsen i Stedet for Museumsdirektør M. Mackeprang, der ikke ønskede Genvalg; af Revisorerne genvalgtes Arkivar Laursen og i Stedet for den ved Døden afgaaede Statsraadssekretær Koefoed valgtes Kontorchef Frantz Dahl. Bestyrelsen bestaar der- efter af Departementschef. Dr. E. Arup, Professor, Dr. Kr. Erslev, Dr. phil. Knud Fabricius, Professor, Dr. Aage Friis og Professor, Dr. Johannes Steenstrup. Af disse er Professor Steenstrup Foreningens Formand, Professor Erslev dens Sekretær.

Foreningen. som 1. Januar 1913 talte 609 Medlemmer, har i Aarets Løb ved Dødsfald og Udmeldelser mistet 43 Medlemmer, hvorimod 26 har indmeldt sig. Den talte saaledes 31. Decbr. 1913 592 Medlemmer, af hvilke 122 betaler halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og svenske historiske Forening.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med
Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maanedes Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggjøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1912,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved Alfr. Krarup.

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske
Hjælpevidenskaber.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXXIII: 1910.
Berlin.

Litt. om Hertugdømmerne (af G. Kohfeldt) II, 529—52.

O. *Agricola*: Literaturbericht für 1910—12. (Z. d. Ges. f.
Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 417—80.)

B. *Erichsen*: Bibliografi for 1910. (Arkiv f. nord. Filol.
XXVIII, 351—84.)

*Kristian Birch-Reichenwald, Frantz Dahl, O. Hj. Granfelt og
K. J. D. Schlyter*: Nordisk Litteraturfortegnelse 1911. (T.
f. Retsvidensk. XXV, 438—85.)

Hjalmar Pettersen: Bibliotheca Norvegica. 3. Bd. Norske
Forfattere før 1814. Beskrivende Katalog over deres Værker.
1. Del. Kria. 1911. 4: o.

Niels Nielsen: Matematiken i Danmark. Bidrag til en biblio-
grafisk-historisk Oversigt.

William Christensen: Staffen Hanssøn Stephanius's Designatio
variorum documentorum et antiquitatum (sluttet). (Danske
Mag. 6. R. I, 193—247.)

Kochendörffer: Das Archiv der Stadt Rendsburg. (Z. d.
Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 408—11.)

Haandbog i Bibliotekskundskab. Udg. af *Svend Dahl*.

Heri S. 28—116: *Carl S. Petersen*: Danske videnskabelige
Biblioteker og deres Historie; S. 117—37: *J. Aarsbo*: Folke-
bibliotekerne og deres Historie.

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne
S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet
er udeladt, er dette København.

- Ellen Jørgensen*: Studier over danske middelalderlige Bog-samlinger. (Hist. T. 8. R. IV, 1—67.)
- Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker 1911. Udg. af *Sigfús Blöndal*.
- Johannes Grønberg*: Vore Landsbybogsamlinger. (= Folkelæsning Nr. 300.)
- Andreas Sch. Steenberg*: Vore folkelige Bogsamlinger. En Beretning om deres Stilling.

Tidshistorie.

- Troels-Lund*: Historiske Fortællinger. Tider og Tanker. 66—70. (sidste) H.
- Norges historie. 66—80. hefte. (1 bd., 1 del. Indtil c. 800, 1—8. h.; 6. bd., 1. halvbd.: 1814—1905. 1—6. h.) Kria.
- Saksæ*-Danesaga. Fra Sigerslægten til Sven Estridsøns Død. Oversat af *Jørgen Olrik*. (= Folkelæsning Nr. 298.)
Alle 4 Bd. anm. af Karl Mortensen i Danske Studier 1912. 196—200.
- Den danske Rimkrønike. Udg. af *Holger Nielsen*. 3.—5. (sidste) H.
- Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. 4. Bd., 2. H. [Registre].
Anm. af M. M(ackeprang) i Hist. T. 8. R. IV, 175—78.
- Alexander Bugge*: Costumes, Jewels and Furniture in Viking Times. (Saga-Book of the Viking Club VII, 141—76.)
- F. M. Stenton*: The Danes at Thorney Island in 893. (The Engl. Hist. Review XXVII, 512—13.)
- A. Albut-Petit*: Le millénaire de la Normandie. (Revue d. deux mondes 1911. T. 3. 295—327.)
- Magnus Olsen*: Gange-Rolvs strandhug. (Maal og Minne 1912. 104—07.)
- B. Schmeidler*: Eine neue Passio s. Kanuti regis et martyris. (Neues Archiv d. Ges. f. ältere deutsche Geschichtskunde XXXVII, 67—97.)

- B. Schmeidler*: Helmold und seine Chronica Slavorum. (Z. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. XIV, 185—236.)
- Johannes Mey*: Zur Kritik Arnolds von Lübeck. Lpz. (Diss. Lpz.)
- H. Simonsfeld*: Friedrich Rothbart und Eskil von Lund. (Hist. Vierteljahrschr. XV, 372—77.)
- Jacob Alsted*: Valdemars Vej. (Vejle Amts Aarbøger 1912. 158—75.)
o: Valdemar Sejrs Ridt til Dronning Dagmars Dødsleje i Ribe.
- Johanne Skovgaard*: Dronning Margrethe og hendes Samtid. (= Folkelæsning Nr. 301.)
- Agnes Branting*: Das goldene Gewand der Königin Margaretha in der Domkirche zu Uppsala. Sthlm. 1911. 4:o.
- B. E. Bendixen*: Bartholomeus Voet og erobringen af Bergen i 1428 og 29. (Norsk hist. T. 5. R. I, 349—80.)
- Missiver fra Kongerne Christian I.s og Hans's Tid. Udg. ved *William Christensen*. 1. Bd., 1. H.
- Fr. Scheel*: Orkneerne og Hjalmland i pantsættelsestiden 1469—1667. (Norsk hist. T. 5. R. I, 381—420.)
- W. Rose*: Die deutschen und italienischen schwarzen (grossen) Garden im 15. u. 16. Jahrh. (Z. f. hist. Waffenkunde VI, 73—97.)
Bl. a. om Slaget ved Hemmingstedt.
- Woldemar Weber von Rosenkrantz*: Zu dem Verzeichnis der bei Hemmingstedt gefallenen Ritter und Knappen. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 412—16.)
Jfr. ogsaa samme Forf. i Der deutsche Herold 43. Jahrg. 201; 44. Jahrg. 42—44.
- Arcimbolds Afladsbrev* (af $10/3$ 1517) for Christian II. Ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 393—98.)
- Rudolf Hüpke*: Der Untergang der hansischen Vormachtstellung in der Ostsee (1531—1544). (Hans. Geschichtsbl. 1912. 85—119.)
- Rudolf Hüpke*: Die Sundfrage und der holländisch-lübische Konflikt auf der Tagung zu Kopenhagen (April 1532). (Z. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. XIV, 90—136.)
- Danmark-Norges Traktater 1523—1750 udg. af *L. Laursen*. 2. Bd.: 1561—88.
- Walter Fröbe*: Kurfürst August von Sachsen und sein Verhältnis zu Dänemark bis zum Frieden von Stettin 1570 Lpz. (Diss. Lpz.)

- H. R. Hiort-Lorenzen*: Kong Frederik II.s Begravelse i Roskilde Domkirke d. 5. Juni 1588. (Aarbog udg. af Hist. Samfund f. Kbhs Amt 1912. 5—48.)
Ogsaa særskilt. Roskilde.
- Et engelsk Rejseindtryk af Danmark fra 1593. Ved *W. R. Prior*. (Fra Arkiv og Museum V, 45—58.)
Af Fynes Moryson.
- H. Angell*: Skottetoget. Et 300 aars minde 1612—1912. Kria.
Ogsaa en Udg. paa Landsmaal.
- Rudolf Muus*: Skottetoget til Norge 1612. Kria.
- De kejserlige Tropper i Vendsyssel og Thy 1627—1629.
Efter *J. Krebs*: Aus dem Leben Melchiors v. Hatzfeldt ved *C. Klitgaard*. Hjørring.
Særtryk af „Vendsyssels Tidende“.
- Chr. Christensen*: Fra „Kejserens Tid“, især Forholdene i og omkring Aalborg og Nørresundby. (Fra Himmerland og Kjær Herred I, 55—140.)
- P. J. Blok*: Geschichte der Niederlande. Bd. 5. [1648—1702].
Gotha.
I Heeren-Ukerts Samling.
- K. C. Rockstroh*: Sydsjælland under Svenskekrigen 1657—60. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Præste Amt I, 1—37.)
- J. Levin Carlbom*: Karl X Gustav. Bält och Roskilde. Ill. uppl. Sthlm.
- L. J. Duelund*: Fra Svenskekrigen 1658—59. (Svendborg Amt 1912. 175—78.)
- P. Jensen*: Sagn fra Svenskekrigen 1658—60. (Svendborg Amt 1912. 167—173.)
- Joh. K. Bergwitz*: Karl X Gustavs hurtige Død (norsk Kugle?). (Folkebladet 1912. 63—65, 75—76, 87—89.)
- Hans Høffding*: Enevældens Indførelse i Danmark (1910). (= Grundrids ved folkelig Universitetsundervisn. Nr. 182.) P.
- Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1662—1669. 2. Bd., 1. Hefte. Kria. 1911.
- N. Wimarson*: Sveriges krig i Tyskland 1675—79. 3. Lund.
- Roar Tank*: Under krigsfare og skattetryk. En studie i byenes historie under Gyldenløves statholderskap. Chria.
- O. Kuylenstierna*: Karl XII:s død. Sthlm.

- J. F. Chance*: The treaty of Charlottenburg (1723). (The Engl. Hist. Review XXVII, 52—77.)
- J. F. Chance*: Northern Affairs in 1724. (The Engl. Hist. Review XXVII, 483—511.)
- Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. 35. Bd. [1774]. Weimar.
- Martine Rémusat*: Un sans-culotte à la cour de Danemark. (Revue de Paris 1912. 538—78.)
Philippe Grouvelle.
- Edvard Holm*: Danmark-Norges Historie 1720—1814. 7. Bd. 1.—2. Afd. (Den udenrigske Historie 1800—1814.)
- H. Begtrup*: Det danske Folks Historie i det 19. Aarh. 28.—37. H.
- E. Wilmanns*: Die Besetzung Lübecks durch die Dänen im April u. Mai 1801. (Z. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. XIV, 273—90.)
- Erik Møller*: England og Danmark-Norge 1807. (Hist. T. 8. R. III, 309—422.)
Jfr. Joh. Stp. i Revue hist. T. 112 (1913), 178—79.
- J. Bye Jørgensen*: Krigstilstanden paa Samsø i Aarene 1807—14. (Smaatræk efter ntrykte Kilder.) (Aarbøger udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift V, 123—33.)
- Kay Larsen*: Kaperfregatten „Cort Adeler“. (T. f. Søvæsen 83. Aarg. 561—68.)
1808—09.
- Fra Krigen mellem Danmark og England for 100 Aar siden. Et Dagbogsuddrag meddelt af *L. P. Jessen*. (T. f. Søvæsen 83. Bd. 150—58.)
Af Maanedsløjtn. Gerhard Sandbergs Dagbøger.
- Magne Heggstad*: Slaget ved Lyngør 6. Juli 1812. (Syn og Segn XVIII, 268—79.)
- Slaget i Lyngør d. 6. juli 1812. Kria.
- Slaget ved Lyngør. (Folkebladet 1912. 237—38.)
- Kampen ved Lyngør 6. Juli 1812. (Fædrelandet 1912. 322—25.)
- Carl W. Schnitler*: Slegten fra 1814. Kria. 4:o.
- Breve fra Hertug Frederik Wilhelm Paul Leopold af Slesvig-Holsteen-Sønderborg-(Beck)-Glücksborg til hans Svigerfader Landgreve Carl af Hessen under Opholdet i Wien med Frederik VI fra Sept. 1814—Maj 1815. Ved *Edvard Holm*. (Danske Mag. 6. R. I, 247—306.)

- Briefe von Dahlmann, E. M. Arndt und Falck an (Georg) Burchardi. Hrsg. von *Fr. Bertheau*. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 231—52.)
1821—42.
- A. N. Andersen*: Frederik VI's Besøg i Lemvig og Omegnen den 21. Juni 1826. (Hardsyssels Aarboeg 1912. 137—50.)
- Chr. Soby*: De første Stændervalg. (Fra Randers Amt 1912. 143—46.)
- J. P. Jensen (Høng)*: Fra Bondernes første Kampaar i Holbæk Amt. (Fra Holbæk Amt 1912. 52—89.)
- Aage Bremerholm*: Fra Prinsens Ophold i Fredericia. (Vejle Amts Aarboeger 1912. 186—92.)
- Reimer Hansen*: Zur Geschichte der dänischen Politik 1840—1848. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 253—371.)
- Hubert Ermisch*: Aus dem Schleswig-Holsteinischen Hausarchiv. (Deutsche Rundschau 151. Bd. 358—70.)
Om Schulz' og Gebauers Værker.
- Marcus Rubin*: Tysklands Historie fra 1848 til Nutiden.
- Marcus Rubin*: Dansk Politik. (Tilskueren 1912. I, 24—47.)
- A. J. West*: Mændene fra 48 og deres Eftermæle. (Gads Danske Mag. 1912. 262—64.)
Denne og den foregaaende om E. Henrichsens Bog Mændene fra 1848 (1911).
- Hjalmar Haralds*: Sveriges utrikespolitik 1848. Uppsala. (Akad. afh.)
Anm. af H. Almquist i Sv. hist. T. 1912. Öfvers. o. granskn. 52—65.
- W. R. Prior*: Danmark og England i 1848. Depescherne fra den engelske Gesandt i København. (Gads Danske Mag. 1912. 451—60.)
- Signe Betzonich*: Af en Soldaterhustrus Erindringer. Krigene 1848 og 1864. („København“ 1912. Nr. 222.)
- Edv. Bull*: Politiske Partidannelser i Danmark indtil omkring 1870. (Samtiden 1912. 635—41.)
- Erik Henrichsen*: 5. Juni-Grundloven og dens Forfatter. (Gennem 1500 Aar. 118—40.)
- Hans Rasmussen*: De første Rigsdagsvalg i Maribo Amt. (Vor Fremtid V, 213—34.)
Ogsaa særskilt.

- H. Hansen*: Bemerkungen zu Moltkes Geschichte des Krieges gegen Dänemark 1848—49. (Berl. 1893). (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 372—400.)
- Felix Schmeisser*: Förster Heises schleswig-holsteinische Feldzugserinnerungen von 1848—51. Cöln.
- Stiftamtmand H. C. Nielsen*: Personlige Erindringer fra Krigsaarene 1848—49—50. Ved *G. Stemann*. (Fra Ribe Amt III, 219—50.)
- Schleppegrells Breve fra Treaarskrigen. Ved *Daniel Bruun*. (Gads Danske Mag. 1912. 585—602, 699—716, 751—63.)
- Minder fra Foldingbro-Eggen i Krigen 1848—50. Ved *J. H. Byriel*. (Fra Ribe Amt III, 378—86.)
- P. L. Hald*: Fra Slavekrigens Dage. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1912. 90—105.)
- H. P. H. Nourup*: Fra Slavekrigens Dage. (Fra Ribe Amt III, 372—77.)
- Aus Georg Beselers Frankfurter-Briefen 1848—49. Von *Hans v. Beseler*. (Deutsche Revue 1912, April—Aug.)
- H(einrich) Hansen*: Die europäische Diplomatie und die schleswigsche Frage von 1849 bis Mitte 1850. (Die Heimat XXII, 193—96, 273—78.)
- N. Friis*: Erindringer fra Krigsaaret 1849. (Aarbøger udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift V, 134—45.)
- Fire politiske Breve [1851—66]. Medd. af *Alex. Rasmussen*. (Fra Himmerland og Kjær Herred I, 141—56.)
- Bjørnstjerne Bjørnson*: Gro-Tid. Brev fra Årene 1857—70. Utg. av Halvdan Koht. 1—2. Bd. (Kria.)
- Friederici*: Smaatræk fra den Gang, Kong Frederik VII var i Haderslev i 1862. (Sprogforen.s Almanak 1913. 39—42.)
- Johansen*: Kong Frederik VII's Besøg paa Gl. Estrup [1862]. (Fra Randers Amt 1912. 90—99.)
- C. V. Nyholm*: Minder fra Rigsraadet i Novemberdagene 1863 og 64. (Gads Danske Mag. 1912. 271—75.)
- Carl F. Simonsen*: Under Huset Glyksborg 1863—1913. (Odense).
- P. Muret*: La politique française dans l'affaire des Duchés et les premiers essais d'intervention européenne jusqu'à l'invasion du Slesvig (²⁵/₁₂ 1863—¹⁶/₁ 1864). (Revue d'histoire mod. et contemp. XVI, 1911. 137—69, 300—333.)

- Joh. H. Gebauer*: Herzog Friedrich VIII von Schleswig-Holstein. Stuttg. u. Berl.
Ann. af Axel Hansen i Hist. T. S. R. III, 423—26.
- Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—71. Recueil de documents publ. par le Ministère des Affaires Etrangères. T. 5—6. Paris.
- Halvdan Koht*: Politikken i 1864. (Norsk hist. T. 5. R. I, 430—46.)
Om det franske Værk: Les origines dipl. de la guerre 1870—71. T. 1—3 (1910).
- Horst Kohl*: Deutschlands Einigungskriege 1864—71 in Briefen und Berichten der führenden Männer. Teil I: Der deutsch-dänische Krieg 1864. Lpz.
- Haeseler*: Zehn Jahre im Stabe des Prinzen Friedrich Karl. Bd. 2: 1864. Berlin.
- H. Holbøll*: En Brigadeadjudants Erindringer fra Krigen 1864. 2. Opl.
- Cajetan Pizzighelli*: Das k. u. k. 9. Feldjäger-Bataillon im Feldzuge 1864 in Schleswig-Holstein; im Kampfe gegen Feind und Elemente. Kötschach 1911.
- L. B. Poulsen*: Minder fra 64. (Sprogforen.s Almanak 1913. 11—19.)
- Theodor Rehtwisch*: Um Schleswig-Holsteins Freiheit. Bilder aus dem Kriege von 1864. 1.—3. Lpz. (= Von Buch zu Buch. Von Blatt zu Blatt. Bd. 113—18.)
- J. Weldingh*: Krigens Strabadser. Erindringer fra 64. (Fædrelandet 1912. 112—13.)
- Axel Wester*: En svensk Officers Erindringer fra Krigen 1864. (Ugens Tilskuer II, 360—64, 376—80.)
- F. D. Volkersen*: Et Blad af Streifkorpsets Historie i 1864. (Kameraternes Bog 1862—1912. 96—109.)
- Fr. Zeuthen*: Erindringer fra Krigen 1864. (De unges Julebog 1912. 7—19.)
- Otto Schell* und *Johannes Bolte*: Soldatenlieder aus dem dänischen Kriege von 1864. (Z. d. Ver. f. Volksk. XXII, 284—88.)
- H. T. Manicus*: Minder fra Slesvig og Krigen i 1864. I Anledning af Sankelmarksdagen. (Fædrelandet 1912. 77—78.)

- J. Andreassen*: Rytterfægtningen ved Hjortsballe den 30. Marts 1864.
Ogsaa i Fædrelandet 1912. 443—45.
- Johannes Hage*: En Episode fra Dybbøl [17. April]. (Fædrelandet 1912. 19—20.)
- Johannes Hage*: En Episode fra Overgangen til Als. Second-lieutenant Henrik Pingels Død. (Fædrelandet 1912. 61—62.)
- Ved Lundby d. 3. Juli 1864. Efter Øjenvidners Beretning ved *P. M. Kr. Lundsgaard*. (Fra Himmerland og Kjær Herred I, 5—44.)
- (*Anton Jakobsen*): Tyskerne i Sæby 1864. (Efter ældre Folks Erindring.) (Vendsyssel. Folk og Land. IV, 75—80.)
- Edmund Gosse*: To Besøg i Danmark 1872—1874. Oversat af Valdemar Rørdam.
- Aage Friis*: Prins Hans af Glücksborg. (Tilskueren 1912. II, 347—66.)
- Ved Kong Frederik VIII.s Død. (Ill. Tid. 53. Aarg. Nr. 34.)
Artikler af Joh. Steenstrup, Troels-Lund, J. C. Christensen.
- J. C. Christensen*: Kong Frederik VIII. (Gads Danske Mag. 1912. 523—27.)
- Axel Liljefalk*: Kong Frederik VIII.
- Jakob Paulli*: Ved H. M. Kong Frederik VIII.s Bisættelse.
- Joh. Steenstrup*: Kong Frederik VIII. (Tilskueren 1912. II, 417—30.)
- Fr. Kretz*: Aarboeg for Rigsdagssamlingen 1911—12.
- Fra Rigsdagen 1911—12. Fredericia.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.
- H. J. Hansen*: Demokrati og Revolution. Smaa Studier over nogle Stormagter og Danmark.

Topografi.

- Carl Gustaf Styffe*: Skandinavien under unionstiden. 3. uppl. Sthlm.
- R. Capalozza*: In Danimarca (Impressioni di viaggio nel Seeland). Città di Castello 1911.

- W. Møllerup*: Danmarks gamle Hovedstad i Prospekter fra Middelalderens Slutning, til Voldene faldt. 4:o.
- En samtidig Beretning om Byens Brand 1728. (Hist. Medd. om Kbh. III, 542—43.)
- Husvilde efter Byens Brand 1795. (Hist. Medd. om Kbh. III, 416.)
- Villads Christensen*: København i Kristian VIII.s og Frederik VII.s Tid 1840—57.
- Cordt Trap*: De russiske Jøder i København. (Nationalekon. T. 3. R. XX, 341—65.)
- Christiansborg Slot. (Architekten XIV, 461—66.)
- Holger Hansen*: Den botaniske Have ved Amalienborg. (Hist. Medd. om Kbh. III, 523—38.)
- Angul Hammerich*: Klokkespillet i København af 1736. (Fra Arkiv og Museum V, 172—84; jfr. *D. F. Scheusleer* i Tijdschr. d. vereeniging voor nederl. muziekgeschiedenis IX, 3 Stuk. 154—56.)
- H. U. Ramsing*: Graabrødrekloster og Helligaandshus. (Hist. Medd. om Kbh. III, 417—522.)
- V(illads) Chr(istensen)*: Fiskebløderens Hus paa Hjørnet af Niels Hemmingsens Gade og Graabrødretorv. (Hist. Medd. om Kbh. III, 544.)
- Ivar Schmidt*: Den Kannevorffske Ejendom og Forretning. Nogle Blade af en gammel Ejendoms og en gammel Forretnings Historie. (1909). 4:o.
Ikke i Bogh.
- Knud Bokkenheuser*: Frederiksberg. Vandringer paa det gamle Frederiksberg. (De svandt, de svandt. III.)
- P. C. Tychsen*: Ballerup Kirke. St. Jakobs Kirken. Navnlig dens Kalkmalerier. Roskilde.
- Jens Andersen*: Bidrag til Boslunde Sogns Historie. (Aarb. f. Hist Samf. f. Sorø Amt I, 115—38.)
- Laurits Pedersen*: Helsingør. Tegninger af Kr. Kongstad. Ogsaa en Udg. m. tysk Tekst. — Anm. af Hans Olrik i Letterst. T. 1912. 380—82.
- Laurits Pedersen*: Karmeliterhuset i Helsingør. (Architekten XIV, 213—19.)
- Chr. Axel Jensen*: Fra Holbæk gamle Kirke og Kloster. (Fra Holbæk Amt 1912. 97—107.)

- Hans Olrik*: Isefjord og dens Kyster. Billeder fra fjerne Aarhundreder. (Fra Frederiksborg Amt 1912. 29—50.)
- C. E. A. Schøller*: Bidrag til Jungshoved Slots Bygningshistorie. (Fra Arkiv og Museum V, 24—44.)
- V. Mortensen*: Blade af Karlslunde Kirkes Historie i henved 300 Aar. (Aarvog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1912. 107—26.)
- J. P. Jørgensen*, Smørum: Historiske Optegnelser om Ledøje Sogn i ældre Tider indtil Stavnsbaandets Løsning. (Aarvog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1912. 73—105.)
- Thomas B. Bang*: Nebbeslöt. (Aarvog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1912. 143—46.)
- V. L(orenzen)*: Næstveds borgerlige Bygningskunst til ca. 1850. (Meddel. fra Foren. til gamle Bygningers Bevaring IV, 3—38.)
- (*V. Lorenzen*): Generalfortegnelse over Bygninger i Næstved af historisk og kunstnerisk Værdi. (Meddel. fra Foren. t. gamle Bygningers Bevaring, IV, 39—44.)
- C. Aarsleff*: Mindesmærket over Dronning Margrethe i Roskilde Domkirke. Meddelelser. 4:o.
Anm. af Hans Olrik i Letterst. T. 1912. 531—34; af H. R(as-mussen) i Architekten XV, 97—101.
- J. Kornerup*: Selsø Kirke. (Aarvog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1912. 60—64.)
- J. Kornerup*: Skibby Kirke. (Aarvog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1912. 65—71.)
- Jensen*: Optegnelser om Snégaards (Snigaards) Borg og Len. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt I, 87—110.)
- F. C. Matthiessen*: „Scavenius' Stiftelse“ og dens Bygning [i Sorø]. (Soransk T. VI, 350—75.)
- F. C. C. Hansen*: Klosterporten i Sorø. (Soransk T. VI, 376—80.)
- V. Mortensen*: Provster i Tune Herred i 300 Aar. Roskilde. Trykt som Manuskript.
- P. Hauberg*: Hammershus. (Bornholmske S. VII, 139—58.)
- Joh. Bulmer*: Kongeborgen i Almindingen (Lilleborg). (Bornholmske S. VII, 22—52.)
- Karl M. Kofod*: Fiskerlejet Tejn. (Bornholmske S. VII, 159—78.)

- F. Bojsen*: Stege Kirke. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Præste Amt I, 38—86.)
- Chr. Pedersen*: Sprog. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt I, 71—77.)
- H. F. Rørdam*: Til Halsted Klosters Historie. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 390—92.)
- John M. Møller*: Historiske Oplysninger om Kjærum Sogn (Forts.). (Fra Arkiv og Museum V, 71—149.)
- Karl Elmegaard*: Magleby Nor. Et Blad af Magleby Sogns Historie. (Svendborg Amt 1912. 147—66.)
- Jens C. J. Stub*: Norre Alslev Sogn og By. (Nr. Alslevs Skoles Progr. 1911—12. 5—27.)
- Anders Simonsen*: Andst og Gesten Sogne i de sidste Aarhundreder. (Kolding Omegns Landboforening 1862—1912. 1—20.)
- A. C. Jungersen*: Begravelser i Deibjerg Kirke. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 398—401.)
- J. H. Byriel*: Hellig Thøgers Kirke i Endrupskov. (Fra Ribe Amt III, 352—65.)
- Hans Kau*: Om Kolonien Frederikshaab i Randbøl Sogn. (Vejle Amts Aarbøger 1912. 94—105.)
- Hans Kyrre*: Furboerne. Dansk Fiskerliv I. (= Danmarks Folkeminder Nr. 9.)
- Ludvig Elbæk Jessen*: Føvling Sogn for 100 Aar siden. (Kolding Omegns Landboforening 1862—1912. 52—69.)
- Skolestade-Register for Gudum Kirke [1767—68]. Ved *P. Severinsen*. (Hardsyssels Aarvog 1912. 168—70.)
- P. Storgaard Pedersen*: Hee Kirke. (Hardsyssels Aarvog 1912. 62—90.)
- L. V. Bendixen*: Herning. (Jydsk Maanedsskr. 1912. I, 225—35.)
- Hjalmar Schmidt*: Hobro Ildebrande 1812 og 1813 samt Byens Genrejsning. Hobro.
Ikke i Bogh.
- Evald Tang Kristensen*: Lidt om nogle Præster og Degne paa Holmsland og om Herregaardene Søgaard og Rybjærg. Med Tillæg. (Hardsyssels Aarvog 1912. 106—36.)

- Kr. Larsen Vestergaard*: En forsvunden Kirke i Hardsyssel. [Kappel Kirke]. (Hardsyssels Aarbog 1912. 159—66.)
- P. Severinsen*: Karleby-Voldby Præstehistorie. (Fra Randers Amt 1912. 1—89.)
- Andreas Pedersen og Chr. Jensen*: Om Linde By i Asp Sogn. (Hardsyssels Aarbog 1912. 1—40.)
- C. Behrend*: Visen fra Livø. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. I, 299—300.)
- J. Nissen*: Malt Sogn i vore Oldefædres Tid. (Kolding Omegns Landboforening 1862—1912. 36—51.)
- Johs. Malling*: To Præster. Af Odder Sogns Historie i det 16. Aarh. (Aarbøger, udg. af hist. Samf. f. Aarhus Stift V, 146—52.)
- F. Uldall*: Nørreporttaarn i Randers, Graven derved og de nærmest liggende Bygninger. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. I, 205—45.)
- Henry Bruun*: Ribe (Riberhus) Amt 1662—1912. (Fra Ribe Amt III, 392—404.)
- Alba Schwartz*: Skagen. Den svundne Tid i Sagn og Billeder.
- Johannes Clausen*: Skamlingsbanken. I Anledning af Talerstolens Indvielse Sankt Hansdag 1903. 2. Opl. Kolding.
- A. Marschall*: Tømmerby Kirke. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1912. 37—52.)
- J. Richter*: Fra Vejen Sogns Fortid. (Kolding Omegns Landboforening 1862—1912. 20—36.)
- Th. Poulsen*: Voergaard. En historisk Beskrivelse. Aalborg.
- John M. Møller*: Til Vorbasse Sogns Historie 1819—36. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 461—82.)
- Øm Klosters Krønike. Oversat af *Jørgen Olrik*. (Aarbøger, udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift V, 1—121.)
- Reimer Hansen*: Kurze Schleswig-Holsteinische Landesgeschichte. Flensb.
- Bruno Claussen*: Eine Reise durch Schleswig-Holstein im Jahre 1642. (Die Heimat 1912. 45—47, 71—72, 90—92, 123—24.)
- Paul v. Hedemann-Heespen*: Kultur und Adel in Schleswig-Holstein während des 18. Jahrhunderts. (Schlesw.-Holst. Kunstkalender 1912. 27—53.)

Hans Petersen: Fra Fyrrerne. (Sprogforen.s Almanak 1913. 42—49.)

Erindringer af P.s Fader, der var Degn i Sommersted.

Stemninger og Tilstande i Sønderjylland 1848—51. Breve fra Generaldecisor, Konferensraad Carl Ludvig Kirstein til hans Hustru. Medd. af *Louis Bobé*. (Sønderj. Aarb. 1912. 1—45.)

Jacques de Coussange: La résistance du Slesvig à la germanisation. (Revue de Paris 1912. T. 4. 873—94.)

Ingvald Kieler: Danskhedens Udvikling sønden Aa under Fremmedherredømmet. (Fædrelandet 1912. 4—6, 16—17.)

M. Mackeprang: Nord-Schleswig von 1864—1911. Jena. Anm. af Karl Vogel i Stimmen aus Nordschleswig Heft 4. 146—61; jfr. E. Daenell i Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLIII, 372—409.

H. Rosendal: Træk af Danskhedens Historie i Sønderjylland. 2. Del: Efter 1864. (= Folkelæsning Nr. 299.)

Nogle Bidrag til Belysning af den sønderjydske Bevægelse paa begge Sider Grænsen. Udg. af Sønderjydsk Centralforening ved *Peter Paulsen*. 4:o.

Nik. Andersen: De tyske Rigsdagsvalg i Nordslesvig 1871—1912. (Sønderj. Aarb. 1912. 173—207.)

Sønderjylland 1911. Flensb.
Særtryk af „Flensborg Avis“.

Thade Petersen: Aarsmødet i Toftlund. (Sønderj. Aarb. 1912. 326—32.)

Hans Brix: „Dansk-tysk Venskab“. Et Forsøg paa „Fredsforstyrrelse“. Oversat og forsynet med Forord af Gudmund Schütte. Helsingør.
Trykt som Manuskript.

[*Anders Lebeck*:] Den nordslesvigske Skoleforening 1892—1912. Haderslev.

Chr. Hübbe: Vore Kreditforhold. (Sønderj. Aarb. 1912. 129—72.)

N. Hansen: Forsamlingshusene i Nordslesvig. (Sønderj. Aarb. 1912. 46—128.)

Thade Petersen: Valget i Nordslesvig. (Højskolebl. 1912. 101—04, 127—32, 171—72.)

A. K.: „Graensen“. Eine politische Winterfahrt durch die Nordmark. (Frankfurter Zeitung 22.—23. Febr. 1912.)

- Minder fra Hertugen af Augustenborgs Tid. Genfortalt efter Samtidige af *Anders Grau*. (Sprogforen.s Almanak 1913. 49—55.)
- Om 40erne paa Als.
- Hans Schulz*: Augustenburg. Ein Wandertag. Lpz.
- J. Fausbøl*: Minder fra Branderup Sogn og Roost. Haderslev.
- Lauritz Weibull*: Gottfreds och Thyre Danebods Danevirke. (Hist. T. f. Skåneland IV, 374—88.)
- Karl Brügge*: Die Kriegergräber auf dem alten Flensburger Friedhofe und der Flensburger Löve. (Flensburger Norddeutsche Zeitung 1912. Nr. 172, 248—52.)
- Karl Häberlin*: Die Halligwohnstätte. (Z. d. Ver. f. Volkskunde XXII, 353—74.)
- P. Eliassen*: Kristiansfeld. Historisk Fremstilling. Kolding. P.
- Peter Friedr. Bruhn*: Das Norburger Schloss. (Die Heimat 1912. 41—45.)
- O. Hartz*: Nordstrand vor dem Flut 1634. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 202—30.)
- A. J. Marcussen*: Optegnelser fra Rødding By og Sogn. Haderslev.
Ikke i Bogh.
- Th. Meyer*: Schwabstedt einst und jetzt. Husum.
- Beretning over den Sundevedske Landboforenings Virksomhed siden dens Oprettelse i 1852. Aabenraa. 4:o.
- Th. Klüwer*: Beiträge zur Geschichte des Gemeindeorganismus in Kiel bis zum Jahre 1600. Kiel. (Diss. Kiel.)
Ogsaa = Mitteil. d. Gesellsch. f. Kieler Stadtgesch. H. 29.
- Paul Bröcker*: Das Studentenhaus Seeburg in Kiel. (Der Profanbau XII, Heft 8.)
- Eine noch unveröffentlichte Verordnung Herzog Johans des Älteren von 1571. (Betreffend das Kirchen-, Armen- und Schulwesen in Rendsburg.) Mitgeteilt von *W. Jensen*. (Schr. d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 298—313.)
- H. Holten-Bechtolsheim*: Nord-Norges kolonisation. (Letterst. T. 1912. 236—48.)
- Chr. Koren-Wiberg*: Hanseatische Baukunst in Norwegen. Das alte Bergen. (Kunst u. Künstler X, 556—62.)

- Johan Conrad Ernsts beretning til kongen om Bergens gjenbygning efter branden 1702. Ved *B. E. Bendixen*. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. Nr. 18, II.)
- Jens Z. M. Kielland*: Nykirken i Bergen. (Kunst og Kultur II, 239—46.)
- Lorents Rynning*: Til forvaltningsrettens historie. Brunla len og lensmænd. Særskilt om Henrik Krummedikes forleninger i Norge. (Norsk hist. T. 5. R. II, 1—96.)
- Tord Pedersen*: Drammen. En norsk østlandsbys udviklingshistorie. 1. del. Drammen.
- A. Halvorsen*: Billeder af livet i Finmarken i fortid og nutid. 2. Opl. Kria og Kbh.
- Carl Berner*: Hillestad kirke, Botne prestegjeld, Jarlsberg. (Foren. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1911. 148—52.)
- O. Nicolaissen*: Lødingens Kirke. (Foren. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1911. 121—24.)
- G. Fischer*: Mølster gård, Voss. (Foren. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1911. 109—18.)
- O. Nicolaissen*: Skjærvø kirke. (Foren. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1911. 125—28.)
- A. W. Brøgger*: Svithuniana. Av Stavanger domkirkes inventar før restaurationen. (Foren. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1911. 81—101.)
- Niels Ryjord*: Trondenæs kirke. (Foren. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1911. 42—60.)
- Carl Berner*: Vivestad kirke, Ramnes, Jarlsberg, nedbrændt 1911. (Foren. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1911. 137—47.)
- Nils Lithberg*: Glimmingehus. (Hist. T. f. Skåneland IV, 236—53.)
- Pehr Johnsson*: Från gamla dagars Göinge. Kulturbilder. Kristiansstad 1911.
- Carl Gustaf Weibull*: Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia efter reformationen. (Hist. T. f. Skåneland IV, 119—204.)
- A. U. Isberg*: Malmö stads krönikebok. I. 2. betydligt utvidg. oppl. Utg. af Bror Tufvasson. Malmö 1911.

- Johs. Lindbæk*: Helligaandsklostret i Malmo. (Hist. T. f. Skåneland IV, 205—21.)
- O. Sjunnessen*: Knäred och dess minnen. (Sv. Turistf.s Arsskr. 1911. 17—27.)
- Lauritz Weibull*: Undersökning ang. äganderätten till Hallands Väderö. (Hist. T. f. Skåneland IV, 254—58.)
- De danske Atlanterhavsoer. En orienterende Oversigt over Forholdene paa Island, Færøerne, Grønland og de dansk-vestindiske Øer med særligt Henblik paa den økonomiske Udvikling. (1904—11.)
- Aage Meyer Benedicsten*: Island i Nutiden. (1910). (= Grundrids ved folkelig Universitetsundervisn. Nr. 187.)
- H. K. v. Winterfeld*: Rund um Island. Reise-Erinnerungen. Dresd. u. Lpz.
- Arne Møller*: Nylandsk digtning på dansk. Islandske stemninger og tilstande. (Letterst. T. 1912. 591—99.)
- A. A. Bjørnbo*: Cartographia Groenlandica I—II. (Medd. om Grønland H. 48. 1—330.)
- Ludvig Brinner*: Die Erschliessung des Nordens für den Walfischfang. Einleitung zu einer Geschichte der deutschen Grönlandfahrt. (Hans. Geschichtsbl. 1912. 321—63.)
- Chr. Bendix Thorup*: Den fortidige Bebyggelse af Grønlands Nordøstkyst. „Danmark-Ekspeditionens“ etnografiske Arbejder. (Geogr. T. XXI, 177—91.)
- W. Wendebourg*: Im Lande der Mitternachtssonne. Die beiden jüngsten grönlandischen Missionsstationen Angmagssalik und Nordstern. Herrnhut.
- J. P. Koch*: Den danske Ekspedition til Dronning Louises Land og tværs over Nordgrønlands Indlandis 1912—13. (Geogr. T. XXI, 257—64; paa tysk i Petermanns Mitteil. 58. Jahrg. II, 185—89.)
- R. Müller*: Fortegnelse over Præster i Grønland fra 1721 til 1910. (Det grøn. Selsk.s Aarsskr. 1912. 62—69.)
- H. Ostermann*: Supplement til „præster og missionærer i Diskobugt 1734—1910“. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 319—24.)
- Th. Thomsen*: Nogle Meddelelser om Polargrønlanderne. Foredrag. (Det grøn. Selsk.s Aarsskr. 1912. 70—89.)

Emil Madsen: De vigtigste af danske foretagne Rejser og Forskninger i Amerika. (Geogr. T. XXI, 103—12, 152—58, 203—06, 239—44, 272—77.) — . . . i Afrika (smst. 298—301.)

Karl Larsen: De, der tog hjemmefra. 2. Opl. I. Tækkemanden Hans Rasmussen fra Nordsjælland og hans Familje. Den jydsk Møllersøn Jens Storm Schmidt. II. Forvalterfarmeren og hans Hustru. En Københavner paa Trampen. Den fynske Husmandssøn Poul Jørgensen.

Jfr. Johs. V. Jensen i Tilskueren 1912. II, 441—51.

De derovre. En Række Breve fra Canada, udg. af *H. F. Feilberg*.

Biografi.

Poul Bredo Grandjean: Dødsfald i Danmark 1911. Tillæg til Personalhist. T.

Kraks blaa Bog. Tre Tusinde nulevende Mænd og Kvinders Levnedsløb indtil Aaret 1912.

Th. Fauch Fausbøll: Slægthaandbogen. S. 869—965. (Tillæg til Geneal. T. VI.)

Om Slægterne Rimestad, v. Ripperda, Rist, Rosenberg, Rosenstand, Rosing, Rostrup, Rothe, Røttbøll, Røder, Rørdam, de Saint-Aubain, Salicath, Scharling, Schaumburg.

Chr. Heilskov: Ældre personalhistoriske Indskrifter fra Hillerslev Herred. (Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1912. 3—20.)

Fra Skiens ældste skifteprotokoller. Uddrag af alle indførte skifter fra 1666 af. Ved *S. H. Finne-Grønn*. (Norsk T. f. Genealogi II, 69—88.)

Danske Stormænd fra de senere Aarhundreder i Tekst og Billeder. Udg. af *L. F. la Cour* og *Knud Fabricius*. 1.—33. (sidste) H.

Mit Hjem. Tekst og Billeder. Bidragene samlede af *C. A. Clemmensen*. I—II. 1911—12.

Vilh. Linke: Niedersächsische Familienkunde. Ein biographisches Verzeichnis. Hannover.

Af megen Interesse for Hertugdømmerne.

M. W. Grube: Deutsche Ahnentafeln in Dänemark. (Der deutsche Herold 1911.)

Slægtebogsopteguelser vedrørende Familieerne Stricker og Kaalund. Medd. af *Otto Nobel*, med Noter af *C. E. A. Schøller*. (Personalhist. T. 6. R. III, 121—32.)

- Stamtavle over Slægterne Thorsen, Sass, Rosborg og Husum. Randers. P.
- Holger Jørgensen*: To Mænd. Ernst von der Recke. K. G. Brøndsted.
- H. R. Hiort-Lorenzen* og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarvog. 1913. 30. Aarg.
- Andreas Dolleris*: Danmarks Boghandlere 1837—1892. (Forsaa vidt de ikke findes i Udgaven 1893.) Odense.
- Max Grohshennig* og *Th. Hauch Fausbøll*: Danmarks Præstehistorie 1884—1911. 1—5. H.
- Oskar Dankier*: Teologisk Stat (Ny gejstlig Stat). (Sluttet i Aug. 1912.) 4:0.
- Christen Jensen*: Præsterne i Lem-Vejby siden Reformationen. (Hist. Aarb. f. Skive og Omegn IV, 89—109.)
- Kvindernes Aarvog 1912. Red. af *Ivar Hjort*. 4:0.
- Sv. Martin*: Hvorledes jeg blev Politiker. Interviews med Kl. Berntsen, Borgbjerg, J. C. Christensen, Dinesen, Ellinger, K. M. Klausen, Jensen-Sønderup, Th. Larsen, N. Neergaard, Anders Nielsen, Rode, Zahle, Frijs, Harald Jensen, Madsen Mygdal, Jørgen Pedersen, Herman Trier. (Slagelse.)
- Dødsfald i Postetaten. (Aarvog for det danske Postvæsen 1913. 223—54.)
C. F. A. von Späth, Chr. Hansen, H. C. Hansen, C. E. Gjedsted, P. Andersen, C. F. E. Bonnevie, Niels Peter Jensen, E. Berntsen, J. A. J. Würtz, H. S. Nielsen, H. Lauritzen, Søren Hansen, A. B. Matthiesson, P. Christensen, T. M. Madsen Lyng.
- Sofus Elvius*: Biografier og Portrætter af Studenterne fra 1862. (Odense.)
- Th. Hauch Fausbøll*: Studenterne fra 1871. (Geneal. T. VI, 171—233.)
Ogsaa særskilt.
- (*Sofus Elvius*.) Supplerende Optegnelser til 200 Biografier af Studenterne fra 1872.
- Studenterne fra 1887. Optegnelser saml. af *Gerhard Brammer*.
- Kr. Carøe*: Anders Aagaard, Prof. med. et chir. 1688—99. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 107—25.)
- K. K. Nicolaissen*: Om Jeppe Aakjær og hans Digtning. (Jydsk Maanedskr. 1912, I, 321—32.)
- Julius Ahlefeldt-Laurvig-Bille †. (T. f. Landøkon. 1912. 503.)

Prof. H. C. Amberg. (Architekten XIV, 541—42.)

Gunnar Knudsen: Hellig Anders. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt I, 10—53.)

August Andersen: Minder fra svundne Aars Skytteliv. (Fædrelandet 1912. 160, 173—74.)

Emil Halling: Den gamle Smed [Christen Andersen i Melby].

Hans Brix: H. C. Andersen. (Gennem 1500 Aar. 61—74.)

Poul Andræ: Geheimekonferentsraad Carl Georg Andræ. Suppl. og Person-Register.

Stamtavle over Familien Bak. Samlet af *Ludvig Bak*. Horsens. P.

Hans Brix: Herman Bang. (Ord och Bild XXI, 226—31.)

Aage Garde: Herman Bang og Teatret. (Jydsk Maanedsskr. 1912. I, 209—16.)

Poul Levin: Herman Bangs Digtning. (Tilskueren 1912. I, 261—83.)

P. A. Rosenberg: Herman Bang. (= Mennesker i Litteraturens, Kunstens, Politikens og Videnskabens Tjeneste. VII.) Anm. af Georg Christensen i Letterst. T. 1912. 602—04.

Jakob Lykke: Fra det 16. Aarhundrede. (Hist. Aarvog for Skive og Omegn IV, 75—87.)
Vedr. Fru Magdalene Banner og hendes Datter Dorthe Krabbe.

Th. Hauch-Fausbøll: Om Familien Barfod. (Personallhist. T. 6. R. III, 196—97.)

Chr. Barfoed: Hvorfor jeg maatte nedlægge min Præstegerning. En Redegørelse.

Albert Bayer: Slægten Bayer. Biografisk Slægtregister over Blomstermaler Johann Christopher Bayers Efterkommere. Aarhus.

M. Aaberg: Hans Ditlev Bendixen. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1912. 80—89.)

Fru Hansigne Benthien †. (Kvinden og Samfundet XXVIII, 165—66.)

Andreas Bentsen: Minder og Oplevelser. (Fra Holbæk Amt 1912. 28—51.)

Poul Bredo Grandjean: Stamtavle over Raadmand Poul Bentzens Efterkommere paa Sværdsiden. 1911. P.

- L. Dietrichson*: Den norske Elfenbensskjærer Magnus Berg. Et Bidrag til den norske Kunsts Historie i Baroktiden. Kria og Kbh.
- S. H. Finne-Grønn*: Nedstammer den nulevende Christiania-slegt Bergh fra Oslobispen Frantz Berg? Oplysninger om slekten Wincke. (Norsk T. f. Genealogi II, 16—34; jfr. 68.)
- (*Anton Jakobsen*): Albert Bille kontra Jens Akselsen Bjørn [1692—94]. (Vendsyssel, Folk og Land IV, 3—16.)
- H. Hertel*: Statskonsulent C. V. Birck †. (T. f. Landøkon. 1912. 349—50.)
- Lavrids Nyegård*: Vilhelm Birkedal, hans Liv og Kamp 1870—1892. 2. Halvbd.
- H. Ostermann*: Købmand og missionær. En episode fra den grønlandske missions trængselstid. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 313—19.)
Om Chr. Fr. Schnell Bjørn, 1663—67.
- J. L. Heiberg*: Axel Anthon Bjørnbo. (Bibliotheca mathematica 3. F. XII, 337—44.)
- Ove C. L. Vangensten*: Axel Anthon Bjørnbo †. (Det norske geogr. Selsk.s Aarbok XXII, 1910—11. 139—46.)
- Jeppe Aakjær*: Blicher og „E Bindstouw“. (Gennem 1500 Aar. 78—88.)
- C. Klitgaard*: Familien Bloch fra Arden. (Personalhist. T. 6. R. III, 59—61, 190.)
- J. P. Jensen*: Provst Jørgen Victor Bloch. 1812—25. Sept.—1912. (Højskolebl. 1912. 1349—52.)
- Grønvald Nielsen*: Ingeborg Blume. (Samme Forf.s Foredrag, afhandlinger og digte. 132—38.)
- Grønvald Nielsen*: Budstikke-Bojsen. (Samme Forf.s Foredrag, afhandlinger og digte. 224—54.)
Fr. Engelhart B.
- Chr. Søndergaard*: Peter Bojsen. (Jydsk Maanedsskr. 1912. I, 57—70.)
- Rasmus Bording*: Min Moder. (Julehilsen. Ry Højskole 1912. 3—14.)
Johanne Kirstine, f. Rasmussen.
- Den gamle Balletmester. [Aug. Bournonville]. Nogle Breve ved Godtfred Skjerne. (Ill. Tid. 53. Aarg. Nr. 16—17.)

- Kr. Carøe*: Werner Boyesen. En dansk læge fra pietismens tid. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 147—71.)
- Kristian Lohmann*: Georg Brahm †. (Højskolebl. 1912. 1209—20.)
- Georg Brandes. 1842—1912. Fra Norge paa syttiårsdagen 1912. Kria og Kbh. 4:o.
- Vilh. Andersen*: Georg Brandes og dansk Litteratur. (Tilskueren 1912. I, 121—32.)
- Otto Benzon*: Georg Brandes som Forretningsmand. (Tilskueren 1912. I, 207—11.)
- Ruben G:son Berg*: Till Georg Brandes sjuttiårsdag. (Ord och Bild XXI, 34—52.)
- Hans Brix*: Georg Brandes og Sproget. (Tilskueren 1912. I, 138—47.)
- A. B. Drachmann*: Brandes og Søren Kierkegaard. (Tilskueren 1912. I, 148—53.)
- Arne Garborg*: Georg Brandes. (Syn og Segn XVIII, 113—17.)
- Alfred Hansen*: Da Georg Brandes undsagde Højskolen [1902]. (Frederiksborg Højskoles Aarsskrift 1912. 34—38.)
- Niels Hjort og H. D. Kloppenborg Skrumsager*: Georg Brandes. (Gennem 1500 Aar. 239—45.)
- Otto Jespersen*: Brandes og engelsk litteratur. (Tilskueren 1912. I, 194—206.)
- Halvdan Koht*: Georg Brandes og Norge. (Samtiden 1912. 79—93.)
- P. Lauritsen*: Georg Brandes og det danske Folk. (Aarhus.) P.
- Poul Levin*: Om Georg Brandes' Doktordisputats. (Tilskueren 1912. I, 212—22.)
- Mathilda Malling*: Georg Brandes og en anonym Forfatter. (Tilskueren 1912. I, 191—93.)
- Niels Møller*: I Anledning af Georg Brandes' 70 Års Fødselsdag. (Letterst. T. 1912. 107—10.)
- Frederik Poulsen*: Georg Brandes og Hellas. (Tilskueren 1912. I, 171—76.)
- Chr. Rimestad*: Georg Brandes og Frankrig. (Tilskueren 1912. I, 223—32.)

- Helge Rode*: Georg Brandes i Halvfjerdserne og Halvfemserne. (Tilskueren 1912. I, 154—60.)
- Vald. Rørdam*: Georg Brandes og Danmark. (Fædrelandet 1912. 250—51; jfr. *P. Lauritsen* smst. 309; 427—28.)
- Georg Brandes' ældste litterære Kritikker, for første Gang befordrede i Trykken paa hans halvfjerdssindstve Aars Fødselsdag ved *Carl Julius Salomonsen*. (Tilskueren 1912. I, 133—37.)
- Konrad Simonsen*: Georg Brandes og det danske Folk. Jødisk contra dansk Aand. (Fædrelandet 1912. 593.)
- Vald. Vedel*: Georg Brandes og Tyskland. (Tilskueren 1912. I, 177—90.)
- Georg Brandes og „Tilskueren“. (Tilskueren 1912. I, 237—38.)
- Nicoline Klein*: En Veteran. (Svendborg Amt 1912. 119—45.)
Peder Brandt († 1908).
- Th. Breithaupt*: Kriegserinnerungen der Familie Breithaupt. Itzehoe.
- H. F. Rørdam*: Magister Iver Brinks Levned. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 209—40.)
- C. F. Brockdorff*: Mine smaa Erindringer. Ved Niels Hansen. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1912. 723—27, 741—45, 765—67, 775—79, 791—94, 807—09, 830—33, 851—54.)
- Jakob Knudsen*: Gamle Frøken Lise Bruhn †. (Højskolebl. 1912. 1775—80.)
- P. Andresen*: Enkefru Karoline Brummer, f. Larsen. (Højskolebl. 1912. 417—22.)
- F. F.*: Kontreadmiral Carl Adolph Bruun †. (T. f. Søvæsen 83. Aarg. 271—74.)
- (*Johannes Brønninge*:) Stamtavle over Familierne Brünnich. Brünniche og Brønninge. Faaborg (1910). 4:o.
- Anders J. Eriksholm*: Den gamle Kaptajn. (Fra Holbæk Amt 1912. 108—16.)
Frederik v. Buchwald.
- P. C. B. Bondesen*: Slægten Bugge i Danmark og Norge. Nyborg (1910). 4:o.
- P. Andersen*: Peter Buhl. Et Hundreedaarsminde. (T. f. Søvæsen 83. Bd. 209—31.)

7

- J. F. Buur*: Stamtavle over Familien „Buur“ 1728—1911. Herning. P.
- André Pirro*: Dietrich Buxtehude. Paris.
- Schorn, W.*: Ludvig Bødcher. (Julebogen XI, 46—52.)
- Max Groshennig*: Provst Jørgen Carstensens Slægt.
- K. Carøe*: Jørgen Christensen, en lægekyndig fynsk bonde fra det 18. årh. (Fra Arkiv og Museum V, 150—71.)
- L. P. Christensen*: Minder fra Midtsjælland. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt I, 54—70.)
- P. Christensen*: Prof. Odin T. Christensens 25 Aars Jubilæum. (Ugeskr. f. Landmænd 1912. 497—98.)
- Dr. med. Johanne Christiansen. (Kvinden og Samfundet XXVIII, 69—70.)
- Vilh. Wanscher*: En Afskedigelse. (Dansk Aand 1912. I, 286—91.)
Om kgl. Bygningsinspektør Clemmensen.
- J. H. Eckardt*: Ein Kieler Professorenbrief aus dem Jahre 1820. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 401—08.)
Fra Andreas Wilhelm Cramer til Ernst Wilhelm Gottlieb Wachsmuth.
- Kr. Carøe*: Simon Crüger's litterære virksomhed (1687—1760). (Sammes Studier til dansk medicinlhist. 172—83.)
- Hans Birch Dahlerup*: Mit Livs Begivenheder. 4. (sidste) Bind.
- Hans Birch Freiherr v. Dahlerup*: In österreichischen Diensten. Hrsg. von J. Freiherr v. Dahlerup. Übertr. von Marie Herzfeld. Bd. 2. Berl.
- E. M. Dalgas og den jydsk Hede. Uddrag af Dalgas's Dagbog. Ved *L. C. Nielsen*. (Gennem 1500 Aar. 246—65.)
- Reidar Sveen*: Petter Dass og diktingi hans. Oslo. (= Norske folkeskrifter Nr. 58.)
- Th. Hauch Fausbøll*: Patricier-Slægten Dinesen's ældre Led. (Genealog. T. VI, 132—71.)
- Eiler Nystrom*: Johan Christian Drewsens Erindringer og Breve. (Tilskueren 1912. I, 307—22, 463—81; II, 556—68.)
- Den Eegholmske Slægtbog. Medd. af *Eiler Nystrom*. (Personallhist. T. 6. R. III, 133—53.)

- Th. Claudi Westh*: Apoteker J. S. H. v. Eggers †. (Hedeselsk. T. 1912. 288.)
- Mindeblad om Hedde Jansen Ehlers (1784—1859). P.
- Jens Bertelsen*: Lars Nielsen Elmer †. (Højskolebl. 1912. 809—14.)
- H. Graversen*: Wajsenhuspræsten Enevold Ewald og den pietistiske Bevægelse i København i det 18. Aarh.
- Hans Brix*: Adskilligt om Johannes Ewalds Levned og Meninger. (Tilskueren 1912. II, 97—129.)
Om Bobés Udgave.
- Louis Bobé*: Sangen om Havet. F. L. Stolberg og J. Ewald i Rungsted. Et Bidrag til Naturopfattelsens Historie. (Fra Frederiksborg Amt 1912. 130—42.)
- M.-P.*: Højesteretsassessor A. C. Evaldsen †. (Ugeskr. f. Retsvæsen 1912. Afd. B. 281.)
- V. Bie*: Poul William Kuhn Faber †. (Ugeskr. f. Læger 1912. 711—12.)
- Autografsamler*: En gammel Teaterkonflikt. Et Brev fra Fallesen til Prinsesse Augusta [^{5/4} 1884]. (Dansk Aand 1912. I, 487—90.)
- P. Lund*: Holger Georg Faye. (Maanedsskrift f. Toldvæsen VI, 93—94.)
- Th. Adler-Lund*: Ludvig Feilberg. (Letterst. T. 1912. 495—500.)
- J. C. Kall*: Ludvig Feilberg. (Tilskueren 1912. II, 391—401.)
- Alfr. Povlsen*: Ludvig Feilberg og folkehøjskolen. (Højskolebl. 1912. 1409—16.)
- Helge Rode*: Ludvig Feilberg. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 1.)
- Kr. Carøe*: Jens Foss, Prof. phil. et med. 1657—1754. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 126—46.)
- Poul Nørlund*: J. A. Fridericia †. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 6.)
- Ingo Marius Friis †. (T. f. Landøkon. 1912. 502—03.)
- Mouritz Trap Friis' Forfædre og Efterslægt 1549—1911. Familien Friis fra Marslev og fra Kjelstrup. 1911.
Trykt som Manuskript.
- Th. Hauch-Fausbøll*: Stamtavle for Thøger From's og Hustrus Fideikommis. P.

- Th. Hauch-Fausbøll*: Den dansk-norske Slægt Gad's ældre Led. (Geneal. T. VI, 233—40.)
- Th. Hauch-Fausbøll*: Nogle Oplysninger om den ældste kendte Mand af Slægten Garde. (Genealog. T. VI, 127—32.)
Hans Christensen G. (1674 Byfoged i Frederiksstad).
- Kr. Carøe*: Ruprecht Geisspuscher, kong Christian III.s sår-læge. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 91—106.)
- H. F. Rørdam*: Stiftsprovst Henrik Gerner. En Episode af Herrnhutismens Historie i Danmark. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 325—74, 483—565.)
- G. J. A. Gravenhorst*: Stamtavle over den danske Linie af Slægten Gravenhorst.
- Kr. Carøe*: Theodor Vilhelm Grothaus, stadsfysikus i København 1732—34. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 184—96.)
- Grønvald Nielsen*: Grundtvig og friskolen. (Samme Forf.s Foredrag, afhandlinger og digte. 255—67.)
- Morten Pontoppidan*: N. F. S. Grundtvig. (Gennem 1500 Aar. 141—61.)
- F. Ronning*: N. F. S. Grundtvig. Et Bidrag til Skildring af dansk Åndsliv i det 19. Årh. 3. Bd., 2. Del.
- R. Stauri*: Grundtvig. Oslo. (= Norske folkeskrifter. Nr. 61.)
- F. C. Hansen*: Claus Mathiesen Grøn †. (Sprogforen.s Almanak 1911. 63—68.)
- Mathilde Lütken*: Potentia. Diplomatiske Principper og Forhandlinger fremviste. Med en Beretning om Niels Grøns Forhold til Udenrigsministrene Deuntzer, Raben-Levetzau og Ahlefeldt-Laurvig samt til Forhandlingerne om de dansk-vestindiske Øers Salg. Med Forord af Niels Grøn.
- Johannes Grønborg*: J. P. Grønborg og Hustru †. (Højskolebl. 1912. 623—26.)
- A. Jantzen*: Om Diedrich Hahn. (Personalhist. T. 6. R. III, 196.)
- Erik Henriksen*: Carl Christian Hall. (Gads Danske Mag. 1912. 329—40.)
- F. F.*: Kommandør Fr. Lemvig Hastrup Hammer †. (T. f. Søværnen 83. Aarg. 274—75.)
- Eremitus*: Den [A. N.] Hansenske Slægt. (Ill. Tid. 53. Aarg. Nr. 28.)

- Poul Lindholm*: Esben Hansen Degn. (Vejle Amts Aarbøger 1912. 147—57.)
- L. A. Nielsen*: Jørgen Hansen, Ølstykke. (Højskolebl. 1912. 649—54.)
- Georg Bruun*: Karl Hansen †. (Kolding Almenskoles Progr. 1912. 5—12.)
- Poul Bjerger*: Niels Hansen †. (Askov Lærlinge 1912. 126—28.)
- Niels Hansen, Maltbæk †. (Ladelund Elevforen.s Aarsskr. 1912. 41—44.)
- Breve fra Fuldmægtig paa Sorø Amtskontor Conrad Harhoff til hans Ven Jacob Lund skrevne i Aarene 1810—15, forsynede med Indledning, Noter og Efterskrift af *F. C. Matthiessen*. (Soransk T. VI, 71—349.)
- Peter N. Heering*: Familiebogen. Optegnelser om min Slægt. Christianshavn 19. Febr. 1912. Ill.
Trykt som Manuskript.
- Johan H. Hegermann-Lindencrone. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 1.)
- Lillie de Hegermann-Lindencrone*: In the courts of memory 1858—75. From contemporary letters. N. York a. London.
- Et Par Breve fra Fru Heiberg. Ved *Edv. Aggerholm*. (Gads Danske Mag. 1912. 107—10.)
- Peter Jerndorff*: Nogle Minder om Fru Heiberg fra min Barn- dom og Ungdom. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 8.)
- Louise Jacobsen, f. Larcher*: Smaa Erindringer om en stor Kunstnerinde (Johanne Louise Heiberg). (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 8.)
- Josepha Martensen*: Nogle personlige Minder om Johanne Luise Heiberg. (Studenterhjemmets Julebog XII, 65—81.)
- To Heibergske Breve. Ved *J. L. Heiberg*. (Tilskueren 1912. I, 347—57.)
Fra Peter Andreas H. 1825 og Johan Ludvig H. 1822.
- H. Albrechtsen*: Stamtavle over Købmand af Nakskov Ole Engel Heje og Hustru Anna Cathrine Splittorffs Sødskende og disses ægte Descendenter. Roskilde. 4:o.
Ikke i Bogh.
- Ville Heise †. (Kvinden og Samfundet XXVIII, 105—06.)
- Henrik Steffens Helms*: Livserindringer.

- Generallæge Johan Frederik Hempel †. (Militærlægen XIX. 1911, 1—3.)
- Skolelærer Povl Henrichsens Selvbiografi. Med indledning og anmærkninger ved *S. Nygård*. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. I, 355—412.)
- I. Henriksen*: Nogle Erindringer fra Sønderjylland i Halvfjerdserne. (Medhjælperen. Danske Boghandlermedhjælperes Blad 1912. 137—39, 143—44.)
- Frode Sadolin*: Axel Hertel †. (Gymnast. Selsk.s Aarsskr. 1911. 5—7.)
- Minder fra Biskop Hertz's Tid. Medd. af *H. Stemann*. (Fra Ribe Amt III, 1912. 318—51.)
- Otto Hjort*: En norsk Familie Hjort. Med Uddrag af andre norske og danske Slægter. Kria.
- Sigurd Smith*: Søren Hjort, Inventor of the Dynamo-Electric Principle. Published by the „Elektroteknisk Forening“.
- Axel Garde*: Knud Hjortø. (Gads Danske Mag. 1912. 441—50.)
- Ligprædiken over Oberst Johan Jacob Hirschnach. Ved *C. E. A. Schøller*. (Personahist. T. 6. R. III, 257—60.)
- Georg Brandes*: Ludvig Holberg. (Gennem 1500 Aar. 89—117.)
Brudstykke af Brandes' store Bog.
- Nogle Breve til og fra Holberg. Ved *Holger Hansen*. (Danske Studier 1912. 11—14.)
- Viljam Olsvig*: Ludvig Holbergs unge Dage. (Kria.)
- R. Paulli*: En teologisk-polemisk Disputats fra Halle mod Holberg (1752). (Kirkehist. S. 5. R. VI, 566—71.)
- Det eneste originalportræt af Ludvig Holberg. (Folkebladet 1912. 54.)
- Ivar Bentsen*: Per Hollensen. (Architekten XV, 85—89.)
- Niels Hansen*: Lensgreve Holstein Ledreborg †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1912. 175—78.)
- F. Barmwater*: Konservator F. Hornung. (Fysisk T. XI, 241—42.)
- Morten Pontoppidan*: C. Hostrup i Frederiksborg. (Fra Frederiksborg Amt 1912. 1—28.)

- Skiftebrevet efter Jens Hvass til Fodslette og hustru Sophie Urne [c. 1575]. Medd. ved *Aagaut Daae*. (Fra Arkiv og Museum V, 195—202.)
- J. P. Jensen, Høng*: Lars Hækkerup. En sjællandsk Bonde i Gennembrudsaaene 1848—1849. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt I, 78—114.)
- S. Wiskinge*: Oluf Høfding. Nogle kulturhistoriske, biografiske Rids. Køge.
- J. Kornerup*: Ingerd, Grevinde af Regenstein, Stifterinde af St. Klaras Kloster i Roskilde. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1912. 49—59.)
- J. Østrup*: Brygger, Kaptajn J. C. Jacobsen. (= Mennesker i Litteraturens, Kunstens, Politikens og Videnskabens Tjeneste. VIII.)
- Ferdinand Jersin*: J. P. Jacobsen. (For Kirke og Kultur XIX, 17—29.)
- Johannes V. Jensen. (La revue scandinave III, 95—103.)
- Gerh. Hornemann*: Jost Jensen og hans Aabenbaringer. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 585—600.)
- K. Hansen*: Lars Jensen, Søholmgaard †. (Vort Landbrug 1912. 623—25.)
- M. C. Mathiesen*: Mads Jensen †. (Sprogforen.s Almanak 1911. 78—81.)
- C. E. A. Schøller*: Naar uddøde den 1718 adlede Slægt Jespersen? (Personalthist. T. 6. R. III, 116—20.)
- P. Hansen*: Vilhelm Jespersen, Annebjerggaard †. (Vort Landbrug 1912. 747—50.)
- G. Hjaltason*: Islands nutidsdigtere, især M. Jochumson. (For Kirke og Kultur XIX, 301—10.)
- Kontorchef, Skovrider P. Th. Johansen †. (Hedeselsk.s T. 1912. 127—28.)
- E. A. Thomle*: Om slægtskabet mellem nogle norske familier af navnet Juell [Juel]. (Norsk T. f. Genealogi II, 1—15.)
- Niels P. Juhl*: Slægtoptegnelser og Minder. Kolding. Trykt som Manuskript.
- Axel Rosendal*: Valgmenighedspræst Frederik Olfert Jungersen †. (Højskolebl. 1912. 457—68.)
- Hedevig Povlsen, f. Just*: Brødrene Justs Historie. Odense. P Ikke i Bogh.

- L. Moltesen*: Sønderjylland og A. D. Jørgensen. (Gennem 1500 Aar. 168—83.)
- Niels Hansen*: Johannes Jørgensen. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1912. 575—79.)
- Inspektør *L. Jørgensen* †. (Hedeselsk.s T. 1912. 128.)
- Fr. Voigt*: Severin Jørgensen †. (Højskolebl. 1912. 477—88.)
- Jacob Kjellerup, Justitsraad, Overkøbmand 1760—1831, hans Virksomhed som Købmand i Aalborg fra 1785 til 1831 ifølge hans efterladte Papirer. Udg. af *N. K. Strøyberg*. Aalborg.
- Valdemar Ammundsen*: Søren Kierkegaards Ungdom, hans Slægt og hans religiøse Udvikling. 4:o. (Univ.-Progr.)
- P. A. Heiberg*: En Episode i Kierkegaards Ungdomsliv. Anm. af Carl Koch i Højskolebl. 1912. 1697—1702.
- F. F. M.*: Katholske Tanker hos Søren Kierkegaard. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1912. 75—78, 92—96.)
- Hagb. Th. Knap*: Familien Knap i Norge. Kria. 1911.
- L. Koch*: En gammel Præsts Erindringer.
- (*Anton Jakobsen*): Pær Uhrmager i Lyngaa. En Landsbykunstner fra det 18. Aarh. (Vendsyssel, Folk og Land IV, 85—108.)
Peder Pedersen Koch.
- Kl. Berntsen*: Kristen Kold. (Fra Hindholm Højskole 1911—12. 43—46.)
- Thiset*: Til Krabbe-Slægtens Stamtavle. (Personalhist. T. 6. R. III, 87—88.)
- Kr. Kristensen*: M. F. Kristensen. En Levnedstegning. (Hobro).
- Jac. Arenberg*: Erindringer om Pietro Krohn. Overs. af Carl Behrens. (Gads danske Mag. 1912. 252—61.)
Efter Forf.s Människor som jag käntt. 5. delen. Helsingfors 1910.
- (*N. P. Nielsen*): Konsistorialraad M. P. Kruuse i Højelse og Lellinge. Kjøgc.
- Felix Lorenz*: Das Werk Peter Severin Kröyers †. (Die Kunstwelt I, 1911. 3. Heft.)
- Axel Heine*: Johan Kunchel von Löwenstern. Biografisk Essay. (T. f. Industri XIII, 127—59.)
Ogsaa særskilt. 4:o.

- T. B. Cold*: J. P. F. Königsfeldt. (Ill. Tid. 53. Aarg. Nr. 25.)
- Even Marstrand*: Poul la Cour. (Askov Lærlinge 1912. 3—88.)
- Michael Mikkelsen*: Knud Lang. Sognepræst til Vilslev og Hunderup. (Fra Ribe Amt III, 266—96.)
- (*J. C. L. Lengnick*): Stamtavle over Familien Lange. Odense. 4:o.
- Severin Christensen*: Jakob Langebechs Fader. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1912. 59—67.)
Fr. Jakobsen Langebech.
- Sofus Franck*: Skoledirektør Joakim Larsen. (Gymnast. Selsk.s Aarsskr. 1911. 67—62.)
- Johs. Lindbæk*: En Bonde fra Frederik VI.s Tid. (Fra Holbæk Amt 1912. 5—27.)
Søren Larsen.
- Anna Lewini*: Min Omvendelse og Aandens Daab. 4. omarb. Opl. Odense. P.
- D. Thrap*: Af Bataillonslæge Jon Lies Optegnelser om sin Slægt og sig selv. (Personalthist. T. 6. R. III, 93—115.)
- En helsingørsk Færgemands Ruslandsfarter i aaben Baad. Efter hans egne Breve medd. af *H.W. Harbou* og *Fr. Kaas* (Fra Frederiksborg Amt 1912. 51—67.)
Om Jens Christiansen Lind (1776—1841).
- H. Hertel*: Konsulent Cornelius Hansen Lindholm †. (T. f. Landøkon. 1912. 289—90.)
- P. Joh. Bapt. Lohmann, S. J.* †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1912. 6—11.)
- Hans Harbech*: Melchior Lorichs. (Die Heimat 1912. 223—28.)
- Briefe von Uwe Jens Lornsens Vater, von *J. Erichsen*. (Die Heimat 1912. 67—70.)
- Godtfred Skjerne*: H. C. Lumbye og hans Samtid.
- Kristen Spangsberg Lydersen* †. (Hedeselsk.s T. 1912. 269—70.)
- N. Olesen-Husted*: P. Lydersen og „Corsaren“. (Hist. Aarbog f. Skive og Omegn IV, 120—23.)
- Poul Andræ*: Werner Hans Frederik Abrahamson Læssøe. Bidrag til Charakteristik paa Grundlag af Breve mellem ham og Andræ (1840—50).
Anm. af J. A. F(ridericia) i Hist. T. 8. R. IV, 97—98.

C

- N. P. Jensen*: Oberst Frederik Læssøe (1811—1850).
- A. Tuxen*: Af Paul Vendelbo Løvenørns private Brevveksling. (Personallhist. T. 6. R. III, 226—44.)
- Prof. H. Maag †. (Ugeskr. f. Læger 1912. 1938—40.)
- Et Mindeskrift over Kr(isten) Maagaard, Bonnet. Holstebro.
- B. M.*: Jesper Madsen †. (Højskolebl. 1912. 1649—54.)
- N. P. Madsen-Mygdal*: Politiske Oplevelser.
- Arne Magnusson till Johan Peringskiöld. Ett bref från 1699. Af *Vilhelm Gödel*. (Arkiv f. nord. Filol. XXVIII, 269—71.)
- V. Brückler*: Vilh. Malling †. (Højskolebl. 1912. 745—54; jfr. ogsaa *A. Dolleris* smst. 691—92.)
- Carl Hansen*: L. Maltesen. (Højskolebl. 1912. 761—64.)
- Poul Hennings*: Familien Manthey. (Personallhist. T. 6. R. III, 196.)
- Karl Mantzius i Billeder og Tekst. Red. af *Johannes Dam* med kunstnerisk Bistand af Valdemar Andersen. 1.—2. Opl. 4:o.
- Hector F. E. Jungersen*: Frederik Meinert. (Univ. Progr. Nov. 1912. 142—44.)
- Th. N. Krabbe*: Gustav Meldorf. (Det grøn. Selsk.s Aarskr. 1912. 1—43.)
- Rejsememorial af C. J. de Meza [1814]. Medd. af *E. Kongstad Rasmussen*. (Personallhist. T. 6. R. III, 41—54.)
- Ernst Mortensen*: Indlæg i min Sag contra Hr. Kammerherre Lehnsbaron Berner Schilden Holsten. Aarhus. P.
- P. Eliassen*: En Præstehistorie fra Jelling. Livsbillede fra det 18. Aarh. (Vejle Amts Aarb. 1912. 176—85.)
Om Præsten Peder Henriksen Moss og hans Hustru Marie Christensdatter.
- J. Jensen*: Etatsraad Mourier-Petersen †. (Ugeskr. f. Landmænd 1912. 357—58.)
- Etatsraad Adolph H. Mourier-Petersen †. (T. f. Landøkon. 1912. 503—04.)
- Afløring af et Mindesmærke for Kammerherre F. Mourier-Petersen paa Rugaard. (Hedeselsk.s T. 1912. 270—76.)

- Joh. E. Brodahl*: Henning og Eggert Munch. To norske kirke-malere omkring 1700. (Foren. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1911. 22—41.)
- Overpostinspektør V. E. Munck. (Aarboeg f. d. danske Post-væsen 1913. XXII, 3—9.)
- Muus-Hoff-Sagen i Rigsdagen. (Ugeskr. f. Læger 1912. 139—64, 178—206, 450—84.)
- S. Zahlmann*: Overlæge Dr. med. Emil Müller †. (Ugeskr. f. Læger 1912. 283—84.)
- E. Bodenhoff*: Svundne Tider. Uddrag af Generalmajor Frederik Gotthold v. Müllers efterladte Papirer.
- J. J. Ravn*: En Slægt fra Berkop Mølle. (Vejle Amts Aar-bøger 1912. 85—93.)
Poul Møllers fædrene Slægt.
- J. S. Møller*: Fru Camilla Augusta Møller, f. Rasmussens Slægttavle. Revideret af *S. Elvius*. Randers.
- Godsejer Elias Møllers Levnedshistorie, optegnet af ham selv. Ved *H. P. Rørdam*. (Personalhist. T. 6. R. III, 201—25.)
- Mads Jepsen*: Peter Nansen, Journalisten, Forfatteren, For-læggeren.
- Vilh. Saxtorph*: Nicolai Neiiendam. (Dansk Aand 1912. I, 351—56.)
- Heesch*: Neocorus. Vortrag. (Schr. d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 345—58.)
- Niels Hansen*: Pastor Neuvel. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1912. 479—83.)
- J. C. Kall*: Biskop, Dr. Fredrik Nielsen. Under Medvirkning af Chr. Møller, V. Ammundsen, C. Varming, Henry Larsen og A. J. Mason. 2. Halvbd.
Anm. af Hans Olrik i Letterst. T. 1912. 607—10.
- H. Skjerning*: Hans Nielsen, Stige. (Højskolebl. 1912. 323—29; jfr. 401—04.)
- A. Horneman*: Konsul Jørgen H. Nielsen †. (Hedeselsk.s T. 1912. 163—64.)
- Povl Hansen*: Maren Sofie Nielsen †. (Fra Vallekilde folke-højskole XIX, 38—40.)
- Elna Borch*: Marie Carl Nielsen. (Kvinden og Samfundet XXVIII, 45—47.)

- Præsten i Borbjerg. Et Livsbillede fra det 16. Aarh. P.
Niels Nielsen.
- Anders Hvass*: Justitiarius i Højesteret C. C. V. Nyholm †.
(Gads Danske Mag. 1912. 680—86.)
- Fh.*: Justitiarius C. K. V. Nyholm. (T. f. Retsvid. XXV,
489—90.)
- M.-P.*: Fhv. Højesteretsjustitiarius C. C. V. Nyholm. (Ugeskr.
f. Retsvæsen 1912. Afd. B. 161—62.)
- Minder [om Frk. Grethe Olrik. Af hendes brordatter.]
- Jos. Frederiksen*: Pastor Osterhammels Jubilæum. (Nord-
Ugebl. f. kath. Kristne 1912. 147—51.)
- Th. P.*: Geske Marie Outzen. (Sprogforen.s Almanak 1911.
91—93.)
- (*Anton Jakobsen*): Holger Paks til Sæbygaard. (Vendsyssel,
Folk og Land IV, 17—51.)
- F. F.*: Lodsinspektør Paul Johan Paulsen †. (T. f. Søværnen
83. Aarg. 277—78.)
- Anker Jensen og Marius Kristensen*: Anders Pedersen †. (Danske
Studier 1912. 108—11.)
- Henrik Ussing*: Anders Pedersen †. (Arkiv f. nord. Filol.
XXVIII, 272—75.)
- Jacob Appel*: Ved Afsløringen af Mindesmærket for For-
stander Niels Pedersen. (Askov Lærlinge 1912. 113—25.)
- J. P.*: Niels Pedersen, Ladelund. (Sprogforen.s Almanak 1913.
74—76.)
- Forstander Niels Pedersen, Ladelund. (Ladelund Elevforenings
Aarsskr. VIII, 3—36.)
- J. W. S. Johnsson*: Jacob Julius Petersen †. (Ugeskr. f. Læger
1912. 859—61.)
- J. W. S. Johnsson*: Jacob Julius Petersen †. (Janus XVII,
357—59.)
- Vilh. Maar*: Jacob Julius Petersen †. (Univ.-Progr. Nov. 1912.
145—49.)
- „*Danmarks Petersen*“ (*William Petersen*): Bohêméliv. Minder
fra Danmark og Amerika.
- Ferdinand og Waldemar Philip*: Oplysninger om Slægten
Philip fra Anno 1714 til vor Tid. (1910). P.
Ikke i Bogh.

- Karl Madsen*: Maleren Theodor Philipsen. 4:o.
- J. H. Finne-Grøn*,: Slegten Platou i Norge og Danmark. Kria.
- Georg Brandes*: Henrik Pontoppidan. (Neue Jahrb. f. das klass. Altertum. 15. Jahrg. 1912. 140—52.)
- Ludvig Andresen*: Die Familie Preusz und ihre Zeit. Ein Kapitel aus der Geschichte der Stadt Tondern und der Tonderschen Marschharden. (Mitteil. d. Nordfries. Ver. f. Heimatkunde 1910—11. 13—68.)
- Ove Rahbek*: En dansk Soldats Død i det mørke Fastland. (Fædrelandet 1912. 194—98.)
Alfred Rahbek, falden i Kongo 1898.
- Woldemar Weber von Rosenkrantz*: Klage auf Erfüllung eines Eheversprechens vor 300 Jahren. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 180—201.)
Jasper Rantzow og Katharina Rantzau 1609—10.
- Josef Fischer*: Hartvig Philip Rée og hans Slægt. Udg. paa Foranledning af Eduard Rée. 4:o.
Trykt som Manuskript.
- Rudolf Kayser*: Geistig-religiöses Leben auf Schloss Emkendorff. (Preuss. Jahrb. 143. Bd. 1911. 240—63.)
Om Familien Reventlow (18. Aarb.).
- H. F. Riegels*: Minder fra Snoghøj [1848—52]. (Vejle Amts Aarbøger 1912. 125—46.)
- Jacob A. Riis*: Hvordan jeg blev Amerikaner. Forkortet Oversættelse af Joost Dahlerup.
- Aug. Wimmer*: Oscar J. Rohmell †. (Ugeskr. f. Læger 1912. 876—77.)
- N. N.*: Johan Franz Ronge (1821—1911). (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1912. 21—27.)
- Oberst *Jacob Thode Ræders* Barndoms- og Ungdoms-Erindringer. (= Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. XVI.)
- Chr. Christensen*: Om Jyllands første Kridtpibefabrik og dens Indehaver, Johan Adolf Rømer i Nørresundby. (S. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. I, 342—54.)
- H. O. Buemann*: Hans Egede Schack, „Phantasternes“ Forfatter. (Letterst. T. 1912. 125—37, 212—23.)

Die Abstammung der Familie Schimmelmänn und Graf Heinrich Carl von Schimmelmänn. Eine urkundliche Richtigstellung der Fälschungen des Semigotha. Berlin.

Sonderabdruck aus dem Deutschen Adelsblatt.

Generalmajor Frederik Adolph von Schleppegrells Autobiografi (1840). Medd. af *Poul Hennings*. (Personallhist. T. 6. R. III, 154—57.)

E. Sv.: Kammerraad J. Chr. Schmidt †. (Hedeselsk.s T. 1912. 287.)

H. C. Frederiksen: Hans Schneekloth. (Højskolebl. 1912. 961—68.)

H. Nutzhorn: Ludvig Schrøders ungdom. Et foredrag. (Højskolebl. 1912. 145—56.)

H. A. Rosendal: Ludvig Schrøder. (Lyngby Elever 1912. 91—115.)

W. Jensen: Anwerbung eines Grenadiers für die Leibgarderegrenadiere König Friedrich Wilhelm I von Preussen in Holstein. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 411—12.)

Jakob Schwaradt 1721.

Minningarrit aldarafmælis Jóns Sigurðssonar 1811—1911—17. Júní. Reykjavík 1911.

Generalkonsul P. Siim †. (Fædrelandet 1912. 486.)

Matthias Skaanlund: Gyldenløves Lakaj. Optegnelser fra Christian V.s Tid. (= Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. XVII.)

C. Behrend: Den jydsk Digter Jakob Knudsen Skandrup. (Jydsk Maanedsskr. 1912. I, 175—95.)

C. Klitgaard: Hans Skeel til Nygaard († 1539). (Vejle Amts Aarbøger 1912. 121—22.)

P. L. Hald: Jeppe Hansen Smith. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1912. 53—58.)

Kaptajn O. E. Sonnes Optegnelser, ved *Johan Koføed*. (Bornholmske S. VII, 110—38.)

Frederik Wilhelm Greve Sponneck. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 2.)

Kaptajn Carl Frederik Attaque v. Späth †. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1913. 233—37.)

- H. W. Harbou*: Georg von Steensen fra Avnsbjerg, Cand. jur., preussisk Generallejtant. (Personalthist. T. 6. R. III, 268—78.)
- 1846—1864. Uddrag af Breve fra Friederike v. Stemann, f. v. Wartenburg. Ved *G. Stemann*. (Gads Danske Mag. 1912. 217—33.)
- Anders Jørgensen*: „Gamle Stephansen“. (Fra Hindholm Højskole 1911—12. 32—39.)
- W. F. Reddaway*: Struensee and the Fall of Bernstorff. (The Engl. Hist. Review XXVII, 274—86.)
- J. Olsen*: Præsten Niels Andersen Svansø. (Fra Ribe Amt III, 1912. 297—317.)
- J. H. B(agge)*: Anders Svendsen †. (Vort Landbrug 1912. 715—18.)
- Forstander Anders Svendsen †. (T. f. Landøkon. 1912. 796.)
- *g* —, A. Svendsen, Tune †. (Højskolebl. 1912. 1601—08.)
- Jakob Svendsen. (Tune Elevers Aarsskrift 1912. 44—49.)
- Mindeblade om Pastor Vilh. Sørensen, samlede af *Chr. Siegfumfeldt*. Aarhus.
- Kr. Sandfeld Jensen*: Vilhelm Thomsen. (Ugens Tilskuer II, Nr. 69.)
- Holger Pedersen*: Vilhelm Thomsen. (Ill. Tid. 53. Aarg. Nr. 18.)
- Knud V. Rosenstand*: Bertel Thorvaldsen. (Gennem 1500 Aar. 184—203.)
- (*Christine*) *Stampe*: Erindringer om Thorvaldsen. Udg. af Rigmor Stampe. 4:o.
- Søren Klavsen Thranes børn. Medd. af *S. Nygaard*. (Personalthist. T. 6. R. III, 55—58.)
- Åxel Olrik*: Hjalmar Thuren. (Danske Studier 1912. 105—08.)
- Uddrag af Ernst Triers og Marie Abels brevveksling. (Forts.). (Fra Vallekilde folkehøjskole XIX, 65—96.)
- Brev fra Ernst Trier til Morten Jensen (²⁶/₁₀ 1864). (Fra Vallekilde folkehøjskole XIX, 42—45.)
- S. Udsen*: Personlige Oplevelser. (Esbjerg.) Særtryk af „Vaarbud“ 1912.

F. F.: Viceadmiral F. P. A. Uldall †. (T. f. Søværnen 83. Aarg. 275—77.)

Bernhard Jensen: Lave Urne. (Varden X, 178—89.)

O. B. Bøggild: H. V. Ussing †. (Centralbl. f. Mineralogie, Geologie u. Paläontologie 1911. Nr. 17.)

Ingeborg Appel: Charlotte Wagner († 1897). (Askov Lærlinge 1912. 91—98.)

Aagaat Daae: Nogle oplysninger om Martin Vahls navn og slægt. (Personalhist. T. 6. R. III, 261—67.)

Af Familien Wangensteens Papirer. IV. Uddrag af Litteratus Jens Johan Wangensteens Dagbøger ved *D. Thrap.* (Personalhist. T. 6. R. III, 62—70.)

Knud Bokkenheuser: Af Warnstedts Theaterpapirer. (Personalhist. T. 6. R. III, 158—89.)

† *Richard Kopp*: Oberst Otto Frederik Vaupell. Kria.
Trykt som Manuskript.

E. A. Thomle: Lidt om Familien Werenskiold. (Personalhist. T. 6. R. III, 245—56.)

Nanna Videbæk, f. Wanscher: Minder fra min Barndom og Ungdom.
Trykt som Manuskript.

Jesper Madsen: J. A. Viinsted †. (Sprogforen.s Almanak 1911. 70—74.)

Hans Olrik: Abbed Vilhelm af Æbelholt, Nordsjællands Helgen. (Fra Frederiksborg Amt 1912. 68—104.)
Ogsaa særskilt.

H. J. Hannover: Mindetale ved den polytekniske Lærestalts Fest paa Hundredaarsdagen for Prof. J. F. C. E. Wilkens' Fødsel 29. Febr. 1912.

Adolf Winkels Optegnelser om sin Faders Liv. 1876. Minder om Adolf Winkel og Livet paa Dybwad indtil 1854. (1909).
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

L'autobiographie de J. B. Winslow publ. par *Vilhelm Maar.* (Leide.) 4: o.

Et Brev fra Hanna Winther [26/3 1811], medd. af *Ingeborg Simesen.* (Danske Studier 1912. 202—04.)

Viggo Holm: Gabriel Voigtländer. (Fra Arkiv og Museum V, 185—94.)

- Stamtavle over Slægten Wolf samlet med Tillæg af L. J. Böttiger. 3. Udg. ved R. Volf.
Trykt som Manuskript.
- Æxel Garboe*: Om Ole Worms Samlervirksomhed. (Danske Studier 1912. 132—34.)
- Anton Kjølbjerg*: Stamtavle over Familien Wulffsen fra Styrgaard i Ibsker Sogn paa Bornholm. Med Sidelinier af Familierne Abrahamson, Hjort, Sommer og Splidtz.
- I. P. Zacho †. (Ugeskr. f. Landmænd 1912. 257—58.)
- Nic. Lützhøft*: Jammersmindets Maler. (Gads Danske Mag. 1912. 145—55.)
Zahrtmann.
- Fr. Oehlerich †. (T. f. Landøkon. 1912. 693—94.)
- Harald Høffding*: Brødrene Ørsted. (Gennem 1500 Aar. 285—302.)
- M. C. Harding*: Fra H. C. Ørsteds Barndomstid i Rudkjøbing. (Svendborg Amt 1912. 107—17.)
- Louis Blauenfeldt*: Johan Peter Østrup. En Missionspræst for indre Mission. P.

Samfundsforhold og Aandsliv.

- S. Wiskinge*: Grundtræk af vor Forfatnings Historie gennem Tidene. 2. Opl. (Køge.)
- Thorvald Boye*: De væbnede Neutralitetsforbund. Et Afsnit av Folkerettens Historie. Kria.
- Danske Voldgiftskonventioner. Udg. af Udenrigsministeriet Juli 1912. 4:o.
- Arnold Røstad*: Kongens strømme. Historiske og folkeretslige undersøgelser ang. sjøterritoriet. Kria.
- A. Oppermann*: Len og Stamhuse. (Nationalekon. T. 3. R. XX, 87—138.)
- Norske Herredags-Dombøger. 2. Række: 1607—23. 4: Dombog for 1616 ved E. A. Thomle. Chria. 1911.

F. V. Christonje: Kirkebogsudrag fra Sjællands og Lolland-Falsters Bysogne samt nogle Landsogne (S. 193—240).
(3. Tillæg til Genealog. T. VI.)

Bergenhammer, Berger, Berggreen, Bergmann, Bergstrøm, Bergsøe, Bering, Berling, Berner, Bernhoff, Bernstorff, Bernth, Bertelsen, Berth, Bertelsen. v. Bertouch, Bex, Beyer, Bibow, Bidstrup, Bie, Biehl, Bielefeldt, Bjelke, Bierfreund, Bjerg, Biering, Biermann, Bierre, Bjerregaard, Bjerring, Bildsøe, Bille, Billenstein, Bildsted, Bindseil, Bing, Birch, Birkerød, Birkholt, Bischoff, Bissen, Bistrup, Bjørn, Bjørnsen, Blad, Blangstrup, Blaunfeldt, Bleckingberg, Blesberg, Blich, Blicher, Blichfeld.

Th. Hauch-Fausbøll: Slesvigske Kirkebogsudrag (S. 125—56).
(2. Tillæg til Genealog. T. VI.)

Fødte i Haderslev 1794—1807, Begravede 1759—63, Døde 1753—69.

Uddrag af Kancelliets Registranter ang. Vielser, Daab og Begravelser 1660—70. Ved *H. C. Roede*. (Sluttet). (Personalhist. T. 6. R. III, 1—40.)

Jens Pedersen: De økonomiske Perioders Indflydelse paa Vielser, Fødsler og Børnedødsfald i Danmark i Aarene 1871—1900.

Varepriser i Æbeltoft 1813. (Fra Randers Amt 1912. 125—31.)

Vilhelm Grønbech: Vor Folkeæt i Oldtiden. 2.—4. Bog.

II: Midgård og Menneskelivet; III: Hellighed og Helligdom; IV: Menneskelivet og Guderne.

And. M. Diemer: Dansk Genmæle mod Dr. Sundbärg. (Højskolebl. 1912. 345—48, 389—96, 421—28.)

Harald Nielsen: Svensk og Dansk. Sthlm.

Helena Nyblom: Danskar och Svenskar. (Letterst. T. 1912. 249—64.)

Alle 3 om Sundbärgs Bog fra 1911.

Karoline Graves: Almuesliv i Hoveriets Tid. Lidt om Klæder, Kost, Gilder og Overtro i ældre Tider. (Fra Holbæk Amt 1912. 117—42.)

Anton Gaardboe: Himmerlands Rakkere. II. Ved C. Klitgaard. Aalborg.

Jakob Lykke: Af Samlermappen. (Hist. Aarvog f. Skive og Omegn IV, 118—19.)

I. Af en Indberetning fra Hr. N. I. Haverslev i Rødding 1743.

II. Til Bysladderens Historie [1688].

Kr. Nyrop: At svøbe sit Hoved i Skind. (Aarb. f. nord. Oldk. 3. R. II, 73—82.)

- Sofus Larsen*: Brugtes Kappen som Hovedbeklædning i Middelalderen? (Aarb. f. nord. Oldk. 3. R. II, 299—318.)
- Marius Kristensen*: Middelalderens kogekunst og Danmark. (Letterst. T. 1912. 366—72.)
- Thomas Møller*: En gammel Mordsag fra Vejbjerggaard [1636]. (Hardsyssels Aarbog 1912. 41—47.)
- To Ansøgninger [til U. A. Holstein 1724]. Ved *C. N(yrop)*. (Fra Arkiv og Museum V, 237—40.)
- J. Olsen*: En Fastelavnsskik: At „skyde Hjorten“. (Danske Studier 1912. 127.)
- Fra Frederik VI.s Tid. Medd. af *G. Stemann*. (Fra Ribe Amt III. 366—71.)
- Davidson*: Lidt om Ulvene og deres Udryddelse. (Sprogforen.s Almanak 1913. 32—38.)
- Jeppe Aakjær*: En Ulvehistorie [1763]. (Hist. Aarb. f. Skive og Omegn IV, 126—28.)
- Wilhelm Peters*: Nordfriesische Spiele. (I: Jahresber. d. Kieler Jugendspielvereins für 1910—11.)
- P. Fischer-Nielsen*: Fra Sagnenes Verden. Sagn og Fortælling fra 60 Aar tilbage, stammende fra min daværende 85-aar. Bedstefader, fhv. Gaardejer Peder Fischer i Kristrup. (Fra Randers Amt 1912. 119—24.)
- Schleswigske Folkesagn. I. Hadersleben.
- Wilhelm Wisser*: Das Märchen von dem tapferen Schneiderlein in Ostholstein. (Z. d. Ver. f. Volksk. XXII, 166—79.)
- Søren Ditlevsen*: Danske ordsprog, især fra Thy. Med indledning af Carl Ludvigsen. (= Danmarks Folkeminder Nr. 8.)
- H. Grüner Nielsen* og *Axel Olrik*: Efterslæt til Loke-myterne. I. Loeke, Lodder i flamsk folketro. (Danske Studier 1912. 87—101.)
- Djævelen i Vitskøl kloster. Medd. af *Ellen Jørgensen*. (Danske Studier 1912. 15—17.)
- (*Anton Jakobsen*): Hekseprocesser ved Voergaards Birketings Ret. (Vendsyssel, Folk og Land IV, 52—74.)
- Jul. Andersen*: International Order of Good Templars. — Jubilæumsskrift for „De ti Brødre“, Loge Nr. 7, Aarhus. 1882—4. Juni—1912. Aarhus.

I. O. O. F. Loge Nr. 21 „Valdemar“. 1887—26. April—1912. P.

Trykt som Manuskript.

A. C. J. Rosenberg: Templar-Ordenens Jubilæumsskrift 1886—1911. (1911). 4:o.

10 Aars Arbejde. Kristelig Afholdsforening „Det blaa Kors“, Odense Lokalforening 26. Juni 1902—26. Juni 1912. Odense.

Kredsen af Sanct Hansdag 1887. Et Tilbageblik. Fol.

Tr. som Manusk. for Br.. Br..

25 Aar. Frelsens Hærs Tilblivelse og dens Arbejde i Danmark. Ved P. P.

Festskrift ved 25 Aars Jubilæet for „Nordvestkvarterets kristelige Ungdomsforening“ 1887—27. Febr.—1912.

Gyrithe Lemche: Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar (1871—15. Dec.—1911).

Kristne Kvinders Vælgerforening. Et Tilbageblik. P.

Smaatræk fra Kolding Skytteforenings Liv og Færden gennem femti Aar. Kolding. P.

Pengevæsen i Fortid og Nutid. En bankhistorisk Studie med særligt Henblik paa fredericianske Forhold af „En Fredericianer“. Fredericia. P.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

• *Chr. Jørgensen*: Pengekrisen 1857, særlig dens Forløb i Vejle Amt. (Vejle Amts Aarbøger 1912. 44—84.)

Danmarks Banker. En historisk Skildring af de vigtigste danske Bankers Tilblivelse og Udvikling. 4:o.

H. L. Bisgaard og Johs. Schiødt: Danmarks Sparekasser, deres Udvikling gennem 100 Aar. Vejle (1910).

Ikke i Bogh.

Niels Svendsen: Ringsted Bank under og efter Krisen i 1908—09. Ringsted.

Landbosparekassen i Aarhus. 1862—9. Dec.—1912. Aarhus. 4:o.

A. W. Brøgger: Angelsaksiske mynter fra 8. og 9. aarh. i norden. (Norsk hist. T. 5. R. I, 334—48.)

S. 344—48: Fra Ringkjøbingegnen.

- Chr. Lange*: Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen. Bd. 2. Berlin. 4:o.
Ikke i Bogh.
- Kirmis*: Die Medaillen Schleswig-Holsteins. (Schlesw.-Holst. Kunstkalender 1912. 76—85.)
- F. Molde*: Københavns Skattevæsen 1862—1912. (Hist. Medd. om Kbh. III, 305—415.)
- Almindeligt Dansk Vare- og Industri-Lotteri gennem 25 Aar. 1887—1912. 4:o.
- T. de Fine Bunkeftod*: Toldere og Toldsteder paa Reformationens Tid (indtil 1561). (Maanedsskr. f. Toldvæsen VI, 3—6, 15—17, 29—31, 48—50, 61—63, 80—81, 102, 106—07.)
- P. W. Stybe*: Brevsamplingsstedernes Udvikling, fra deres Oprettelse i 1852 til Udgangen af 1910. P. 4:o. (= Medlemsblad for „Foreningen af Jernbaneposthusbestyrere i Danmark“. Nr. 1.)
- Fr. Olsen*: Det københavnske Postvæsen 1624—1912. 4:o.
- Fr. Johannsen*: Københavns Telefon 1912. Billeder og Tekst. P.
- H. Hjorth*: Lodsvæsenet i Danmark. (T. f. Søvæsen 83. Bd. 49—82.)
- J. Olsen*: To Strandinger paa Jyllands Vestkyst [1880 og 1882]. (Fra Ribe Amt III, 251—65.)
- V. E. Maar*: Det danske Landbrugs Historie. Forelæsninger 1900—1901.
- J. B. Krarup* og *S. C. A. Tuxen*: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden. VI: Lolland-Falster og Bornholm.
- Kurze Übersicht über die dänische Landwirtschaft von Fachleuten ausgearbeitet und von der königl. dänischen Landwirtschaftsgesellschaft herausgegeben.
- S. P. Nielsen*: Bondestandens Historie. Et Foredrag. Haslev (1909). P.
- Johannes C. H. R. Steenstrup*: Den danske Bonde og Friheden. 3. Opl. (= Folkelæsning Nr. 161.)
- Grandebrev for Øsløs Sogn [1736]. Ved *N. Sodborg*. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1912. 68—79.)

- Alexander Rasmussen*: Klausholms Bønder ved Midten af 1700erne. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. I, 246—98.)
- Lars Dinesen*: Fra Hoveritiden. (Fra Holbæk Amt 1912. 90—96.)
- N. Sørensen*: Fra Hoveriets Dage. (Fra Randers Amt 1912. 132—42.)
- Hoveri- og Landgieldelister fra det Fæstegods i Ryde Sogn, som 1790 hørte under Rydhave. Medd. af *Pulle Fløe*. (Hardsyssels Aarbog 1912. 91—94.)
- Johs. T. Christensen*: Fra Udskiftningstiden i Nordsjælland. Langstrups og Dauglykkes Udskiftning. (Fra Frederiksborg Amt 1912. 105—29.)
- H. P. Kristensen*: Sogneraadforhandlinger og Breve om Kartoffelsygen paa Øerne [1845—47]. (Fra Arkiv og Museum V, 1—23.)
- Harald Branth*: Landbrugets Vilkaar for 25 Aar siden og indtil nu. Foredrag. (T. f. Landekon. 1912. 369—83.)
- Jens Damsgaard*: Den moderne Husmandsbevægelse. Silkeborg (tr. i Aarhus).
- Fritz Rörig*: Agrargeschichte und Agrarverfassung Schleswig-Holsteins, vornehmlich Ostholsteins. (Z. d. Ver. f. Lübeck. Gesch. XIV. 137—50.)
- Georg Rawitscher*: Erb- und Zeitpächter auf den adlichen Gütern der Ostküste Schleswig-Holsteins. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 1—165.)
- 1862—1912. Landboforeningen for mindre Landbrugere i Præstø Amt. Næstved.
Ikke i Bogh.
- S. Sørensen*: Horsens Landbrugsforening 1862—29. Marts—1912. Horsens.
Ikke i Bogh.
- Festskrift i Anl. af 50-Aars Jubilæet i Landboforeningen ved Kalø Vig. Aarhus (1910.)
Ikke i Bogh.
- Kolding Omegns Landboforening 1862—1912. Udg. ved *Emil Konradi*. Kolding.
Ikke i Bogh.
- (*Lars Kristensen*.) Ringe Andelsmejeri 1887—20. Sept.—1912. Odense. P.

- Festskrift. Ulbølle Andelsmejeri 1887—21. Juni—1912. 4:o.
 Snebjerg Mejeri 1887—1912. (Herning). P.
- Chr. Pedersen*: Bidrag til en Fremstilling af Danmarks Havebrug i det 16. og 18. Hundredeaar (1500—1800). P.
 Vore Hunde. 4:o.
 Heri: S. 11—34: *Carl Lund*: Hundesportens Historie i Danmark; S. 35—42: *C. E. Reventlow*: Brahetrolleborg Hundegaards Historie.
- M. C. Nielsen*: Om det gammeldags Aalefiskeri i Limfjorden vest for Himmerland. (Fra Himmerland og Kjær Herred I, 45—54.)
- (*J. O. Bøving-Petersen*:) Dansk Fiskeriforening 1. Juni 1887—1. Juni 1912.
- Hans Lübbert*: Die deutsche Hochsee-Segelfischerei in Vergangenheit und Gegenwart. (Die Heimat 1912. 13—17, 47—50, 72—77, 83—86.)
- C. C. Clausen*: Af Reklamens Historie. (Nordisk Annoncebureaus Bladfortegnelse — Kbh. 1912 — 9—41.)
- Christian Reuter*: Ostseehandel und Landwirtschaft im 16. und 17. Jahrh. Berlin.
 Meereskunde. Heft 61.
- K. K. Westergaard*: Nissumkræmmerne. (Fra Ribe Amt III, 387—91.)
- Aktieselskabet Det østasiatiske Kompagni (The East Asiatic Company, Limited). Kortfattet Oversigt over Tidsrummet 1897—1911. 4:o.
- Aarhus Handelsforening 1862—1912. Et Mindeskrift udg. af Aarhus Handelsforening. (Aarhus). 4:o.
- Bendix Olesen*: Aarhus Handelsforening af 1887's 25 Aars Jubilæum 1912. Aarhus. P.
 Ikke i Bogh.
- J. L. Lybecker*: Den danske Boghandlerforening 18. Jan. 1837—1912. (Nord. Boghandlertid. 1912. Ekstra-Nr.)
- Peter Nansen*: Den store Revolution indenfor Boghandelen. Foredrag.
- Manufakturhandlerforeningen i København 1862—1912. (Ved *N. Hertel Wulff* og *Marc. Kalckar*.) 4:o.
 Ikke i Bogh.

B. E. Bendixen: De tyske haandverkere paa norsk grund i middelalderen. (Skrifter utg. av Videnskapsselsk. i Kristiania 1911. Hist.-fil. Kl. Nr. 2.)

Bødkersvendeforeningen af 1862. 1862—1912.

Pauli Jørgensen: Hotelvært- og Restauratorforeningen i København 1887—17. Dec.—1912. P.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

C. M. Loldrup: Festskrift i Anledning af Malerforeningens 50 Aars Jubilæum.

Ikke i Bogh.

Jubilæumsskrift tilegnet Murerforbundets Medlemmer. Samlet og udarb. af *Kr. Petersen, H. A. Lundberg, Jens Jensen* og *Charles Christensen*. Aarhus.

Kortfattet Oversigt over Møllersvendeforeningens Virksomhed i Aarene 1862—1912.

(*P. Rasmussen* og *Chr. Ringsted*): 1862—1912. Sadelmager- & Tapetserer-Svendeforeningens Sygekasse. P.

Villiam P. Arup: 1887—1912. Festskrift for Dansk Skrædderforbund.

Vejle Slagterforening gennem 25 Aar. 1887—21. April—1912. Vejle. P.

Ikke i Bogh.

R. Berg: Smedelauget i Kjøbenhavn. 1512—1912. 4:o.

Ikke i Bogh.

Smede- og Maskinarbejdernes Helsingør Afdeling. Oversigt over Fagforeningens Virksomhed gennem 25 Aar. 1887—1912. Helsingør. P.

Optegnelser om Ny typografisk Forening 1885—1910. (1910). 4:o.

Ikke i Bogh.

Typografernes Sportsklub gennem 25 Aar. P.

Hillerød Industriforening 1872—15. Febr.—1912. Festskrift. Hillerød. P.

Ikke i Bogh.

Rønne Haandværker- og Industriforening. Et Tilbageblik. 1862—29. Juni—1912. Rønne.

Ikke i Bogh.

Kerteminde Haandværker- og Industri-Forening. 1862. 50 Aars Jubilæum. 1912. (Kerteminde.) 4:o.

- P. Eliassen*: Foreningen af Haandværkere og Industridrivende i Kolding 1862—4. Maj—1912. Kolding.
- (*A. O. Andersen*): Haandværker- og Industriforeningen af 4. April 1862 i Nykøbing Mors. Et Festskrift udarb. i Anl. af Foreningens 50-aar. Jubilæum. Nykøbing M.
- Schoustrups Eddikebryggeri ved Edvard Arnhoff, kgl. Hof-Eddikebryggeri, København. Festskrift i Anl. af Forretningens 125 Aars Jubilæum. 4:o.
Ikke i Bogh.
- J. W. Frohne*: Danske Fajancer. Historiske Meddelelser om Fajancefabriker i Danmark og Hertugdømmerne i det 18. Aarh. (1911.) 4:o.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.
- J. Gr. Pinholt*: Hornskeerne. En døende, vestjydsk Industri. (Hardsyssels Aarvog 1912. 99—102.)
- Jørgen Olrik*: Gamle Jærnovne fra Tiden 1550—1800. Tyske og norske Støbearbejder i Danmark. (T. f. Industri 1912. 179—223.)
Ogsaa særskilt. (= Kultur- og kunsthist. Studier. II.)
- Th. Oppermann*: Den kgl. Porcelænsfabriks Historie. (Gads Danske Mag. 1912. 234—37.)
Om A. Haydens Værk (London 1911).
- Emil Hannover*: Nogle Forfalskninger af gammelt københavnsk Porcellæn. (Tilskueren 1912. I, 579—84.)
- Firmaet C. J. Aggerbeck gennem 60 Aar. (Horsens).
Sæbefabrik.
- Lehmann*: Altes und neues Altonaer Silber. (Schlesw.-Holst. Kunstkalender 1911. 37—40.)
- P. Eliassen*: Tobakken i Danmark. Bidrag til den danske Tobaksindustri og Tobaksdyrknings Historie, ledsaget af nogle Erindringer og Optegnelser af S. W. Bruun. Kolding.
Beretning om Haandværkerforeningens Stiftelse „Alderstrøt“ og den derigennem udfoldede Virksomhed indtil Udgangen af Aaret 1911. P.
- C. Nyrop*: Ved Alderstrøsts 50-Aars Jubilæum. 1862—26. Febr.—1912. Et Bidrag til Haandværkerbevægelsens og navnlig Haandværkerforeningens Historie. 4:o.
Ikke i Bogh.
- Max Grohshennig*: Den Suhr'ske Stiftelse, dens Grundlægger og hans Slægt. Udg. i Anl. af den Suhr'ske Stiftelses 50 aar. Bestaaen. 4:o.
Ikke i Bogh.

F. Moreau Andersen: Frederik VII.s Stiftelse i Odense for gamle værdige trængende Haandværksmeste, gifte eller ugifte, og deres Enker. 1862—29. April—1912. Odense. 4:o.

Ikke i Bogh.

N. Olesen Husted: Fattigvæsenet paa Fur i det 18. Aarlh. (Hist. Aarboeg f. Skive og Omegn IV, 59—74.)

Hammerum Herreds Børnehjem. 1887—3. Nov.—1912. (Herning). P.

T. Løgstrup: Vinding Herreds Præste-Enkers Kasse. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 576—85.)

Arbejdernes Fællesforening i Odense. 25 Aars Virksomhed 1885—1910. Odense (1910).

Ikke i Bogh.

(*J. Chr. Nielsen*;) Byggeforeningen „Fremad“ 1899—1912.

Nidløse Sogns Sygekasse 1862—1912. Et lille Mindeskraft ved Formanden. Sorø.

Da Diakonissestiftelsen blev til. Belyst ved Brevskifte mellem Prinsesse Louise til Danmark og Søster Louise Conring. Ved *N. Dalhoff*. (Diakonissestiftelsens Almanak 1913. upag.)

De private Assurandører. Tillæg til de private Assurandørers Mindeskraft i Anl. af Hundredaarsdagen for nævnte Selskabs Stiftelse omhandlende Perioden 1886—1911 ved *Niels Wulff*. (1911.) 4:o.

Ikke i Bogh.

Hafnia. Det forenede danske Livsforsikrings-Aktieselskab i København gennem 40 Aar. 1872—20. April—1912. 4:o.

Ikke i Bogh.

J. P. Gram: Forsikrings-Aktieselskabet Skjold. 1884—24. Sept.—1909. (1909.) 4:o.

Ikke i Bogh.

Johs. Dalhoff: Landbrugets Forsikringsvæsen i Danmark. (T. f. Landøkon. 1912. 554—62, 585—602.)

Jul. Schovelin: Den københavnske Sø-Assurance-Forening 1852—1912. 4:o.

Ikke i Bogh.

- Kr. Carøe*: Studier til dansk Medicinalhistorie.
- J. W. S. Johnsson*: Smaa Bidrag til dansk medicinalhistorie. (Ugeskr. f. Læger 1912. 1163—66, 1330—33; jfr. ogsaa Fra Arkiv og Museum V, 59—67.)
- Finnur Jónsson*: Lægekunsten i den nordiske Oldtid. (= Medicinsk-hist. Smaaskrifter ved Vilhelm Maar I.)
- Kr. Carøe*: Dansk-norsk-svenske læger og kirurger. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 56—90.)
- Kr. Carøe*: Ukendte danske læger. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 45—55.)
- Kr. Carøe*: De medicinske hofstater paa Nykøbing slot 1594—1685. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 28—44.)
- Kr. Carøe*: Kongelig majestæts hofbarberer indtil 1660. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 1—27.)
- Kr. Carøe*: Bøddel og Kirurg. (= Medicinsk-hist. Smaaskrifter ved Vilhelm Maar. II.)
- En Kirurgregning til en Major 1750. Medd. af *K. Carøe*. (Militærlægen XX, 173—74.)
- Kr. Carøe*: Bartskeer- og Feltskeerkister. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 231—64.)
- K. Carøe*: Sundhedskommissionens Lægepersonales Virksomhed 1887—1912. (Maanedsskr. f. Sundhedspleje 1912. 105—12.)
- E. Th. Malling*: Dødelighedsforhold i Danmarks største Byer 1901—1910. (Maanedsskr. f. Sundhedspleje 1912. 112—19.)
- Kr. Carøe*: Stadsfysikatet i København 1636—1858. (Sammes Studier til dansk medicinalhist. 197—230.)
- Carl v. Kohl*: Pesten i København 1711—12. (Hist. Medd. om Kbh. III, 545—614.)
- Udsalg af Drikkevand i København 1850. Efter et trykt Flyveblad. Medd. af *J. Johnson*. (Hist. Medd. om Kbh. III, 539—42.)
- K. Carøe*: Bartskeerer og Kirurger i Kolding, Vejle og Fredericia. (Vejle Amts Aarbøger 1912. 106—20.)
- Th. Brinch*: Ribe Amts Lægeforening 1862—1912. Dens Virksomhed og dens Medlemmer. Fredericia. Ikke i Bogh.

A. Bertelsen: Bemærkninger vedr. det grønlandske Lægevæsens Historie. (Det grønland. Selsk.s Aarsskr. 1912. 48—61.)

E. Dam: Ringsted Apotek. Et Hundredaars Minde. Udg. af Axel Wengel. Ringsted. 4:o.

H. D. Lind: Sammenstød mellem Land- og Søetaten i Christian V.s Tid. (Hist. T. 8. R. IV, 68—94.)

V. A. C. Klein: Forsvarssagen før og under Krigen 1864.

A. J. West: Forsvarssagen i Danmark. Et Stykke politisk Historie. (Samtiden 1912. 299—314.)
Efter 1864.

Livgarden.

Kort Resumé af Livgardens Historie.

Fr. Engelbrecht: Gardehusarregimentets 150 Aars Jubilæum. Historisk Fremstilling. 4:o.

✧ *Forplejningskorpsets Underofficersforening gennem 25 Aar.* 4:o.
Et halvt Hundredaar 1862—1912. Kameraternes Bog. [Holdet 1861—62 paa Officersskolen.]
Især Minder fra Krigen 1864.

Vorslund-Kiær: Kjøbenhavns Skytteforenings Historie gennem et halvt Hundredaar i Grundrids.

Festskrift i Anledning af Varde Skyttekreds' 50 Aars Jubilæum. (1862—1912.) (Varde.)

Cai Schaffalitzky de Muckadell: Haandbog i Nordens Søkrigshistorie. (1911.)

C. L. With-Seidelin: Bidrag til den glückstadtiske Ekvipages Historie fra 1615 til Midten af den st. nord. Kig (1715). (T. f. Søværnen 83. Aarg. 441—61, 502—12, 595—614.)

Axel Liljefalk: Bidrag til Flaadens Historie i Tiden mellem Freden til København og den skaanske Krigs Udbrud. (T. f. Søværnen 83. Aarg. 397—433.)

Schaffalitzky de Muckadell: Dansk og norsk. (T. f. Søværnen 83. Aarg. 232—55.)
I Flaaden før 1814.

Schaffalitzky de Muckadell: Den dansk-norske Søkrigsmagts overvejende Danskhed. (Fædrelandet 1912. 240, 253, 265.)

- Axel Juel*: Oprindelsen til Navnene paa Flaadens Nybygninger. (T. f. Søværnen 83. Aarg. 383—91.)
- K. C. Rockstroh*: Nogle yderligere Meddelelser om det militære Sundhedsvæsen i Danmark i ældre Tid. (Militærlægen XX, 123—68.)
C. 1680 ff.
-
- Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *J. Oskar Andersen*. 57—58. H.
- Vitae Sanctorum Danorum udg. ved *M. Cl. Gertz*. 3. Hæfte. Jfr. *M. Cl. Gertz*: Om den nye Udgave af Vitae Sanctorum Danorum. (Overs. ov. Vidensk. Selsk. Forhandl. 1912. 169—212.)
- A. W. Storm*: Early English Influence on the Danish Church. (Saga-Book of the Viking Club VII, 220—31.)
- Edv. Bull*: Folk og kirke i middelalderen. Studier til Norges historie. Kria og Kbh.
- C. Rolfs*: Die Einführung der Reformation in Dithmarschen. Vortrag. (Schr. d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 314—44.)
- C. Rolfs*: Aus alten dithmarsischen Visitationsprotokollen. (Schr. d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 241—97.)
16.—17. Aarh.
- Bededagshævd under Christian IV. Belyst af en Domsakt fra 1635 ved *M. K. Zahrtmann*. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 381—90.)
- N. H.* [o: *Niels Hansen*]: Nordiske Konvertiter i det 17. og 18. Aarh. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1912. 612—14.)
- Sabbatens Helligholdelse i Kristian VI.s Tid. (Hist. Medd. om Kbh. III, 543.)
- En Katekisation Aar 1799. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 571—75.)
- J. Brodersen*: Fra gamle Dage. Det kristelige Livs Vækelse og Vækst i Nordslesvig fra Begyndelsen af Bredremenighedens Mission til henimod Midten af det 19. Aarh. 1.—14. H.

- A. Bobjerg*: Den grundtvigske Bevægelse i Vesthimmerland. Anders Lavrsen og Lundby Højskole. (Højskolebladet 1912. 579—84, 609—16, 645—48, 675—80, 707—12, 795—98, 851—56, 1073—80, 1123—26, 1187—90, 1421—24, 1453—56, 1487.)
Ogsaa særskilt. Kolding.
- L. Blauenfeldt*: Den indre Missions Historie. Et Festskrift i Anl. af „Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark“s 50 Aars Jubilæum. 17—23. (sidste) H. 4:o.
- Ludvig Hertel*: Erindringer om den kirkelige Bevægelse paa Mors 1881—83. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 402—60.)
- Missionsugen eller de danske Missioners forenede Udsalg i København 1888—1911.
- Aarhus fri Kirkesamfund gennem ti Aar 1902—1912.
- Poul Lindholm*: Ågård valgmenighed. (Højskolebl. 1912. 879—92, 913—30.)
- Johs. Tiedje*: Die kirchlichen Zustände in Dänemark. 1—5. (Protestantenblatt 45. Jahrg. Nr. 27—31.)
- L. F. Larsen*: Den danske Kirkeret. 3. Bog. 1. Afsnit. P.

- Kjøbenhavns Universitets Matrikel. Udg. af *S. Birket-Smith*. 1740—1828. 7.—8. (sidste) Hefte. 4:o.
- K. Carøe*: Danske, norske og holstenske studerende ved universitetet i Bologna 1289—1525. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 375—80.)
- Studentersamfundets Retshjælp for ubemidlede 1885—1910. 1910.
- Rejsen til Amerika. Oplevelser og Indtryk fra Studentersangforeningens Amerikafærd Maj—Juni 1911.
- N. H. Bang*: Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie. 4. reviderede og foregede Udg.
- A. B. Drachmann*: Skolereformen af 1903. (Tilskueren 1912. II, 1—24; jfr. Alfr. Lehmann smst. 431—38 og Prof. D.s Svar 438—40.)
- Niels Hjort*: De forenede Skolers Udvikling. (De højere Almenskolors Lærerforening. Beretn. om Mødet i Okt. 1910. 120—57, jfr. 157—206.)

- Beretning om „De forenede Skoler“s Drift og Status siden Skolernes Sammensmeltning og indtil Udgangen af Regnskabsaaaret 1910—11, medd. af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet.
- J. L. Heiberg*: Skolebetragtninger. (Tilskueren 1912. I, 431—50.)
- Niels P. Larsen*: Skolen i Soer. (Højskolebl. 1912. 497—504.)
- Poul Hennings*: Soransk Samfund. Et Tilbageblik i Anl. af Samfundets 50 Aars Jubilæum d. 14. April 1912. (Soransk T. VI, 3—50.)
Ogsaa særskilt. Ikke i Bogh.
- H. G. Olrik*: Oversigt over Soransk Samfunds Bestyrelse og Medlemsantal m. v. (Soransk T. VI, 51—61.)
- L. Wagner*: Soransk Samfunds Understøttelsesfond siden dets Stiftelse 7. Dec. 1872. (Soransk T. VI, 62—68.)
- M. K. Zahrtmann*: Rønne Latinskole 1512—1912. (Bornholmske S. VII, 53—109.)
- Tang Petersen*: 25 Aars Studenter [fra Kolding]. (Kolding Almenskoles Progr. 1912. 13—42.)
- V. Bloch*: Ribe Katedralskoles Legater. (Ribe Skoles Progr. 1912. 3—45.)
- A. Heise*: Til Viborg Katedralskoles Bygningshistorie. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. I, 301—41.)
- A. E. Erichsen*: Trondhjems katedralskoles historie. Trondhjem 1911.
- Danske paa Opdragelsesanstalten Schnepfenthal. (Personalhist. T. 6. R. III, 279—80.)
- Torolf Kristensen*: Gedved Seminarium 1862—1912. (Højskolebl. 1912. 1019—28.)
- H. F. Rørdam*: Bidrag til Historien om Indretningen af Skoler paa Landet i Christian VI.s Tid. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 241—312.)
- J. Gr. Pinholt*: Fra Landsbyskolens Barndomstid. Købmand Christen Strandbygaard, Ringkøbing, og Staby Skolevæsen. (Hardsyssels Aarog 1912. 95—98.)
- P. Severinsen*: Fra Landsbyskolens Barndomstid i Ringkøbing Amt. IV. (Hardsyssels Aarog 1912. 151—58.)

- Jeppe Aakjær*: Skoler og Degne i det gamle Fjends Herred. Dokumenter til Landsbyskolens Historie. (Hist. Aarvog f. Skive og Omegn IV, 1—58.)
- P. Christensen*: Bidrag til Galten og Vissing Sognes Degnehistorie. (Fra Randers Amt 1912. 100—118.)
- Severin Christensen*: Om de gamle Degne samt om Folkeskolens Udvikling og Vilkaar i det 18. Aarh. II. (Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1912. 21—36.)
I Hillerslev Herred.
- Urkunden zur Geschichte der Armenschule in Meldorf [1735—49]. Mitgeteilt von Pastor *Reuter*. (Schr. d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 358—68.)
- P. Storgaard Pedersen*: Om Landsbydegneenes Kaar 1741. (Hardsyssels Aarvog 1912. 48—61.)
- Hemmet Sognebeboere og Skolevæsenets Forbedring [1836]. Ved *J. Gr. Pinholt*. (Hardsyssels Aarvog 1912. 103—05.)
- H. Skjerning*: Dalby Friskole (1862—1912). (Højskolebl. 1912. 991—98.)
- Martin P. Rudum*: Rudum friskole gennem 50 år. (Svendborg Amt 1912. 3—106.)
- H. Skjerning*: Rynkeby Friskole 1862—1912. (Højskolebl. 1912. 1361—64.)
- Lars Jensen*: Minder fra Hindholm [1861]. (Fra Hindholm Højskole 1911—12. 40—42.)
- A. Krogsøe*: 25 Aar. Mindeskrift i Anl. af N. Nissum Højskoles Jubilæum 1912. Struer.
- Fr. Thomassen*: Dansk Skolemuseum gennem 25 Aar. 1887—1. Marts—1912.
Ikke i Bogh.
-
- Marius Kristensen*: Fra de danske Runestene. 5. (Nord. T. f. Filol. 4. R. I, 13—18.)
- B. T. Dahl* og *H. Hammer*: Dansk Ordbog for Folket. 33.—34. H.
- Otto Kalkar*: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 52. Hæfte.
- Marius Kristensen*: Ved afslutningen af kort over de danske folkemål. (Danske Studier 1912. 160—73.)

- Willy Spichermann*: Das Verbun in den seeländischen Gesetzen. Weida (Thür.) (Diss. Lpz.)
- H. F. Feilberg*: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmaal. 39. H.
- Jakob Lykke*: Lidt om Sallingbomaalet i Stavnsbaandstiden. (Hist. Aarboeg f. Skive og Omegn IV, 113—18.)
- Marius Kristensen*: Københavns Amts Landsbynavne. (Aarboeg udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1912. 127—42.)
- Jean Fischer*: Stedsnavne i Bjerre herred. (Danske Studier 1912. 139—43.)
- Marius Kristensen*: Et par Yorkshire-navne. (Danske Studier 1912. 139.)
- Knud Hjortø*: Fra Ordenes Verden. I: Skældsord. (Gads Danske Mag. 1912. 666—73.)
- Lis Jacobsen*: Kvinde og Mand. En Sprogstudie fra dansk Middelalder.
- O. Siesbye*: Strøgods. (Danske Studier 1912. 51—63.)
- E. Jessen*: Etymologiserende Notitser. VI. (Nord. T. f. Filol. 4. R. I, 49—61.)
- Johan Lemche*: Gæstgivergaarden „Holland“ i Lyngby. (Fra Arkiv og Museum V, 67—70.)
- Otto Jespersen*: Det danske stød og urnordisk synkope. (Arkiv f. nord. Filol. XXIX, 1—32.)
- Henrik Ussing*: Om Sproget i St. St. Blichers Noveller. Med Tillæg af *Oscar Siesbye*. (Danske Studier 1912. 18—45.)

Vilhelm Madsen: Dansk Renæssance. Dansk Aand i Fortid, Nutid og Fremtid.

Chr. Knudsen: Dansk (og norsk-islandsk) Litteratur før 1500. Svendborg.

Gudmund Schütte: De ældste gottonske sagnhelte. (Danske Studier 1912. 174—83.)

Danmarks gamle Folkeviser. Danske Ridderviser. Udg. af *Axel Olrik*. 3. Bd., 3. H. 4:o.

Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530—1630.

Udg. af *H. Grüner Nielsen*. Med Ordbog af Marius Kristensen.
1. Bd.

Gamle danske Folke-Viser fra Midten af det 16. Aarh. til
henimod Midten af det 18.

H. F. R(ør)dam: Lærde Mænds Breve til danske Konger,
især i det 16. Aarh. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 575—76.)

Vilh. Saxtorph: Morten Børups Majvise. (Danske Studier
1912. 128—30.)

J. Paludan: Visen om Løgn og Sandhed. (Danske Studier
1912. 76—86.)

Sigurd Müller: Til „Peder Paars“. (Danske Studier 1912.
130—31.)

H. Brix: Et Par Bemærkninger til Holbergs Komedier.
(Danske Studier 1912. 131.)

V. A. Secher: To københavnske Lejlighedspoeter. (Hist. Medd.
om Kbh. III, 615—21.)

I det 18. Aarh. (H. V. Kaalund og Fr. Dannefær Bøeg.)

Et nyfundet manuskript af Johannes Ewald medd. af *Ingeborg
Simesen*. (Danske Studier 1912. 1—10.)

Otto Zürcher: Jens Baggesens Parthenais. Eine literar-
historische Untersuchung. Lpz. (= Untersuchungen zur
neueren Sprach- u. Literaturgesch. N. F. 11. H.)

Oscar Schlichtkrull: Studier over C. Hostrups Genboerne.
Udg. af Dansk lærerforeningen.

Georg Christensen: Den litterære Kamp i 70'erne. (= Grund-
rids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 203.)

Eivind Berggrav-Jensen: En episode fra gjenembruddet 1880.
Til belysning av motstanden mot Brandesianismen. (For
Kirke og Kultur XIX, 89—98, 293—300.)

H. Nutzhorn: Den danske Menigheds Salmesang i Reformations-
tiden, dens Ord og Toner. 4. H. (Kolding.)

Hans Brix: Tonen fra Himlen. Billeder af den kristelige
Lyrik. Kbh. og Kria.

Anm. af Chr. Ludwigs i Dansk Kirketid. 1912. 709—18.

P. Severinsen: Brorsons Julesalmer. (Studenterhjemmets Jule-
bog XII, 82—91.)

Karl Mortensen: Ingemanns Julesalmer. (Studenterhjemmets
Julebog XII, 91—97.)

- Chr. Ludwigs*: Grundtvigs Julesalmer. (Studenterhjemmets Julebog XII, 98—106.)
- J. L. Heiberg*: Textkritiske Bemærkninger til „Enten-Eller“. (Danske Studier 1912. 46—50.)
- Anathon Aall*: Psykologiens historie i Norge. (Skrifter udg. af Videnskabs-Selsk. i Kria. 1911. II. Hist.-fil. Kl. Nr. 3. S. 1—53.)
- Vilh. Andersen*: Danske Fædrelandssange. (Gennem 1500 Aar. 37—60.)
- Venstrepressen 1887—1912. Foreningen af Venstreblade i Danmark. Silkeborg.
Ikke i Bogh.
- Ludwig Andresen*: Gedenkschrift zum Eintritt der „Tondernschen Zeitung“ in den 100. Jahrgang. (Tondern).

-
- Francis Beckett*: Nogle indførte middelalderlige Kunstværker i Danmark. (T. f. Industri 1912. 17—30.)
- H. Storch*: Tegninger af ældre nordisk Architektur. 5. Saml. 4. Række, 2.—3. H. Fol.
- Dansk Arkitektur gennem 20 Aar. 1892—1912. Samlet af „Arkitekten“s Redaktion ved *K. Warming*. Fol.
Jfr. *Arkitekten* XIV, 536—40 (af V. J. Mørk-Hansen og K. Warming).
- V. Schou*: Bidrag til Undersøgelse af Byggevirksoheden i Danmark i de sidste 75 Aar.
- C. C. Haugner*: Gamle lollandske Gaarde. Nakskov. Tvær 4:0.
- Mathias Bidstrup*: Bornholms middelalderlige Kirker. (Bornholmske S. VII, 1—21.)
- R. Haupt*: Über unsere Denkmäler und ihre Inschriften. (Schlesw.-Holst. Kunstkalender 1911. 30—36.)
- Ernst Sauermann*: Alt Schleswig-Holstein und die freie und Hansestadt Lübeck. Heimische Bau- und Raumkunst aus fünf Jahrhunderten. Berlin.
Jfr. *K. W(arming)* i *Arkitekten* XIV, 219.
- Rich. Haupt*: Über die ersten Kirchenbauten im Bisthume Aldenburg und Lübeck. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLII, 166—79.)

- R. Haupt*: Turmbauten in den Elbherzogtümern. (Schlesw.-Holst. Kunstkalender 1911. 59—65.)
- A. Schulz*: Nordfriesische Häuser. (Mitteil. d. Nordfries. Ver. f. Heimatkunde H. 7, 69—79.)
- Vilh. Lorenzen*: Rantzauske Borge og Herresæder i det 16. Aarh. efter den Rantzauske Tavle. Bidrag til nordisk Arkitekturs Historie. 4:o.
Jfr. Hans Olrik i Letterst. T. 1912. 459—60.
- Vilh. Lorenzen*: De danske Helligaandsklostres Bygningshistorie. Med Tegninger og Opmaalinger af Sv. Risom og Chas. Christensen. 4:o.
Jfr. Hans Olrik i Letterst. T. 1912. 457—59.
- M. Mackeprang*: Kirkelader. (Arkitekten XIV, 397—403, 405—10.)
- Alf Collett og Harry Fett*: Bindingsværkshuse i Kristiania. (Foren. t. norske Fortidsmindesms Bevaring. Aarsberetn. f. 1911. 61—80.)
- A. W. Brøgger*: Fra Stavangers rokoko og empire. (Kunst og Kultur II, 199—215.)
- Chr. Axel Jensen og E. Rondahl*: Stilarternes Historie. Grundrids af Ornamentikkens og Arkitekturdekorationens Udvikling fra de ældste Tider til vore Dage. Tekst og Tegninger. 4:o.
- Gravminder fra Københavns og Frederiksbergs Kirkegaarde. Udg. af Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse. 4:o.
- Momme Nissen*: Zur heimischen Malerei. (Schlesw.-Holst. Kunstkalender 1911. 4—20.)
- Carl W. Schnitler og Anthon M. Wiesener*: Bergenske malte portrætter 1600—1850. Katalog over Bergens museums portrætstilling 1911. (Bergens Museums Aarbok 1912. Nr. 2.)
- Oluf Kolsrud*: Prestebillederne i Hovs kirke paa Totn og i Vangs kirke paa Hedmarken. To malede series pastorum fra 2. halvdel av det 17. aarh. (Norsk T. f. Genealogi II, 35—68.)
- Nic. Lützhøft*: Om Zahrtmanns Kunst. (Ord och Bild XXI, 625—43.)
- Plakater fra Theatret i Lille Grønnegade udg. i Facsimile af Selskabet for Dansk Theaterhistorie. Med en Indledning af *Julius Clausen*.

- L. Bobé*: Bidrag til dansk Theaterhistorie. A. Gamborg — R. Montaigne — E. Capion. Med Stamtavler over Familierne Pilloy og le Coffre. (Personalthist. T. 6. R. III, 71—86.)
- Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder. Den nyere Tid. Dr. Ryges Selvbiografi. Emilie Wiehes Erindringer. Udg. af *Robert Neiiendam*.
- Wolfgang Frhr. v. Gersdorff*: Beiträge zur Geschichte des Theaters in Kiel zur Zeit des Herzogs Christian Albrecht von Holstein-Gottorp 1659—1694. Kiel. (Diss. Kiel.)
- Wolfgang von Gersdorff*: Geschichte des Theaters in Kiel unter den Herzogen von Holstein-Gottorp (S. 165—372). Kiel. (= Mitt. d. Gesellsch. f. Kieler Stadtgesch. H. 28.)
- Beskrivelse af gamle danske Folkedanse. 3. H. (1911.)
- Angul Hammerich*: Musik-Mindesmærker fra Middelalderen i Danmark. 4:o.
- Hjalmar Thuren and William Thalbitzer*: The Eskimo Music. I—II. (Meddel. om Grønland 40. Bd.)
- Kristian Lohmann*: Aasum Sangforening 1871—1911. (Høj-skolebl. 1912. 365—70, 403—10, 437—44.)
Ogsaa særskilt. Kolding.
- Holger Sebbelov*: Roklubben „Skjold“s Festskrift i Anledning af Klubbens 25-aarige Jubilæum.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1913,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved Alfr. Krarup.

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXXIV: 1911.
Berlin.

Litt. om Danmark og Norge til 1523: III, 51—57; Danmark
efter 1523: III, 57—63; Norge efter 1523: III: 64—69 (alle af H.
Schjøth); Hertugdømmerne II, 379—86 (af G. Kohfeldt).

B. Erichsen: Bibliografi for 1911. (Arkiv f. nord. Filol.
XXX, 298—329.)

Paul v. Hedemann-Heespen: Literaturbericht für 1912—13.
(Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 457—501.)

Alexander Rasmussen: Archivet paa Lundbæk. (Fra Him-
merland og Kjær Herred II, 310—12.)

To Bogfortegnelser fra det 16. Aarhundredes Begyndelse.
Medd. af Johs. Lindbæk med Oplysninger af Ellen Jør-
gensen. (Danske Mag. 6. R. I, 307—34.)

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur
ved Statens offentlige Biblioteker 1912. Udg. af Sigfús
Blöndal.

Tidshistorie.

Til Edvard Holm paa hans 80-aarige Fødselsdag. (Tillægs-
hefte til Hist. T. 8. R. IV.)

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne
S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet
er udeladt, er dette København.

Historisk Tidsskrift. 8 R. V.

L 5

- Norges Historie. 81—97. Hefte. (6 bd., 1. halvbd.: 1814—1884. 7—18 h.; 5 bd., 2. halvbd.: 1746—1814. 1—5 h.) Kria.
- J. E. Sars*: Udsigt over den norske Historie. 1—4. Del. [3. Udg.] Kria.
- Saxo Grammaticus*: Danmarks Krønike. Oversat af Fr. Winkel Horn. 1—2. Del. Fol.
- Diplomatarium Norvegicum. 17. Saml. Romerske Oldbreve. H. 5. — Tillæg til 17. Saml. 1. Hefte. Udg. af *O. Kolsrud*. Kria.
- Vilh. la Cour*: Fædrelandet. Grundtræk af Danskhedsfølelsens Vækst.
Anm. af Hans Olrik i Letterst. T. 1913. 608—10.
- L. Weibull*: Historisk-kritisk metod och nordisk medeltidsforskning. Lund.
- Allen Mawer*: The Vikings. Cambr.
- Francis P. Marchant*: The Vikings and the Wends. (Saga-Book of the Viking Society VIII, 108—29.)
- W. Thaemert*: Die Kriege Heinrichs I. und Ottos I. gegen Dänemark. Langensalza.
- Laurence Marcellus Larson*: Canute the Great 995 (circ.) — 1035 and the Rise of Danish Imperialism during the Viking Age. N. York a. Lond. 1912.
Anm. af J. Steenstrup i Hist. T. S. R. V, 131.
- Adolf Hofmeister*: Kaiser Lothar und die grosse Kolonisationsbewegung des 12. Jahrhunderts. Die Aufrichtung der deutschen Herrschaft in Wagrien. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 353—71.)
- L. V. Birck*: Danmark før Valdemartiden. (Vor Fremtid VI, 541—51.)
- N. P. Nielsen*: Dronning Dagmar af Danmark 1212—1912. (Varden X, 227—32.)
- Jes Nielsen*: Valdemars Vej. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 120—21.)
o: Valdemar Sejrs Ridt til Dronning Dagmars Dødsleje i Ribe.
- Werner Strecker*: Die äussere Politik Albrechts II. von Mecklenburg. 2: 1361—79. (Jahrb. u. Jahresber. d. Ver. f. mecklb. Gesch. 78. Jahrg. 1—300.)

- Johanne Skovgaard*: Dronning Margrethe. (Diakonissestiftelsens Almanak 1912.)
- J. C. Winther*: Slaget paa St. Jørgensbjerg 1441. (Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1913. 60—62.)
- Julia Cartwright*: Christina of Denmark, Duchess of Milan and Lorraine 1523—1590. London.
- Maria Nielsens*: Anm. af Danmark-Norges Traktater 1523—1750. Udg. af L. Laurson. I—II (1905—12) i Hist. T. 8. R. IV, 233—41.
- Wilhelm Kruse*: Lübeck und der Streit um Gotland 1523—26. 1. Teil. Bis zum Vertrage von Malmö 1524. (Hans. Geschichtsb. 1913. 337—416.)
- Hanserecesse von 1477—1530. Bearb. von *D. Schäfer* u. *Fr. Techen*. Bd. 9: 1525—30. München. 4: o.
- Konung Gustaf I:s registratur. Utg. genom *Joh. Ax. Almqvist*. XXVII: 1557. Sthlm.
Handl. rör. Sveriges historia. I. serien.
- H. Pirenne*: Geschichte Belgiens. Deutsche Übers. von F. Arnheim. Bd. 4: 1567—1648. Gotha.
I Heeren-Ukerts Samling.
- En Dagbog fra en Rejse i Danmark 1588. Udg. af *Carl Behrend*. (Danske Mag. 6. R. I, 334—44.)
Oversat paa dansk i Fra Arkiv og Museum V, 294—310.
- Kancelliets Brevbøger. Udg. ved *L. Laurson*. 1596—1602.
- En Danmarksbeskrivelse i Skæmteviserform. Ved *R. Paulli*. (Fra Arkiv og Museum V, 247—55.)
Fra Beg. af 17. Aarh.
- P. Jørgensen*: Kristian IV.s Besøg i Randers 1609. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. I, 527—30.)
- Per Tang*: Sogningernes sidste ledingsfærd. (T. utgit av historielaget for Sogn No. 1 — Bergen 1910 — 72—95.)
I Kalmærkrigen 1611.
- L. Stavenow*: Freden i Knäred år 1613. Föredrag. (Göteborgs K. Vetensk. o. Vitterhetssamhälles handl. 4. följden, 14—15. häftena; ogsaa i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidn. 1913, 25. jan.)
- Italienske Bidrag tiil Kristian IV.s Historie [1625—29]. Ved *Johs. Lindbæk*. (Danske Mag. 6. R. I, 344—68.)
- Waldemar Carlsson*: Gustaf II Adolf och Stralsund 1628 — juli 1630. Uppsala 1912. (Akad. afh.)

- Bertil Boëthius*: Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna juli 1630—nov. 1632. Till belysning af Gustaf II Adolfs tyska politik. Uppsala 1912. (Akad. afh.)
- Axel Liljefalk*: Krigstildragelserne paa Soen fra Pros Munds Nederlag under Femern 13. Okt. 1644 til Freden i Bromsebro. (T. f. Søvæsen 1913. 605—50.)
- S. v. Pufendorf*: Sju böcker om konung Carl X Gustafs bragder ... öfvers. af Adolf Hillmann. Del 1. Sthlm. Fol.
- Francis Beckett*: Kong Karl X Gustavs Besøg paa Frederiksborg. (Fra Frederiksborg Amt 1913. 73—81.)
- Torsten Gihl*: Sverige och västmakterna under Karl X Gustafs andra krig med Danmark. Uppsala. (Akad. afh.)
Anm. af G. Wk. i Sv. Hist. T. 1914. öfvers. o. granskn. 17—21.
- J. Kjellberg*: Några krigskirurgiska anteckningar från 1659 (kriget med Danmark). Föredrag. (T. i milit. hälsovård 38. bd. 269—81.)
- Knud Fabricius*: Colbert og Danmark. En Studie over Oprettelsen af det franske Nordkompagni [1668—69]. (Hist. T.s Festhefte til Edvard Holm 67—82.)
- Stewart L. Mims*: Colberts West India Policy. New Haven. London, Oxford 1912.
- J. A. Fridericia* (†): Enkedronning Sophie Amalies Testamente. (Hist. T.s Festhefte til Edvard Holm 83—97.)
- K. C. Rockstroh*: Vendepunktet i den Skaanske Krig (Aug.—Sept. 1676). (Hist. T. 8. R. IV, 103—50.)
- C. Schirren*: Zur Geschichte des nordischen Krieges. Rezensionen. Kiel.
- T. J. Petrelli*: Ett besök vid Gadebusch. (Karolinska förbundets årsbok 1912. 169—77.)
- C. Westerlund*: Slaget vid Gadebusch. (Karolinska förbundets årsbok 1912. 150—68.)
- P. Piper*: Altonas Brand am 8. Jan. 1713. Altona. 4: o.
- [*C. O.*] *N[ordensva]n*: För tvåhundra år sedan. Bender-Tönningen. (Svensk Milit. T. II, 203—08.)
- L. G. T[fidander]*: Kapitulationen vid Tönningen 1713. Ett sorgligt 200-års minne. (Militär-Nyheter 1913. 109—11.)

- Reimer Hansen*: Der holsteinischen Bauern Vater-Unser 1713. (Die Heimat XXIII, 310—11.)
- Gerh. Hornemann*: Peter den store paa Falster 1716. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarbog I, 1—17.)
- Hans Kyrre*: Moskovitterne og de københavnske Borgere. Smaatræk fra Russernes Besøg i København 1716. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 57—71.)
- En preussisk diplomats indberetninger om felttoget i Norge 1716 mot Carl XII. Ved *H. J. Barstad*. (Norsk milit. T. 76. Bd. 49—54.)
- F. Schultess*: La vérité sur la mort de Charles XII de Suède. (Bibliothèque universelle et Revue suisse T. 70. 263—92.)
- A. Fabricius*: Armfeldts nordenfjeldske Tog 1718—19. (Nordslesv. Søndagsblad. Folkelig Del. 1913. 185—87, 193—95.)
- Louis Bobé*: C. F. Gellert i hans Forhold til Danmark og danske Studerende i Leipzig. (Hist. T.s Festhefte til Edvard Holm 20—37.)
- [*J. Brown*:] Memoirs of the courts of Sweden and Denmark during the reigns of Christian VII of Denmark and Gustavus III and IV of Sweden. Limited ed. Vol. 1—2. London.
- Kr. Erslev*: Gottorpernes Afkald paa Slesvig og dets Forhistorie. (Hist. T.s Festhefte til Edvard Holm 52—66.)
- L. Koch*: Små bidrag til Danmarks historie 1772—84. (Hist. T. 8. R. IV, 211—21.)
- Aus dem Briefwechsel des Herzogs Friedrich Christian zu Schleswig-Holstein. Briefanhang zur Biographie 1910. Hrsg. von *Hans Schulz*. Stutt. u. Lpz. 1780—1814.
- Holger Begtrup*: Det danske Folks Historie i det 19. Aarh. 38—47. H.
- H. Rechnitzer*: Slaget paa Rheden 2. April 1801. (Fædrelandet 1913. 169—71, 189.)
- G. Thorsander*: Skaraborg regemente i Tyskland, Danmark, Belgien och Norge årene 1805—1808 och 1813, 1814. Sköfde.
- Lydia Wahlström*: Nya uppslag i historien om England och Danmark 1807. (Letterst. T. 1913. 403—11.)

- J. P. Jørgensen*: Fra Krigen 1807. Tradition fra Højetostrup Sogn. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1913. 36—37.)
- Per Tang*: Sogninger faldne i Kampen ved Alvoen 16. mai 1808. (T. utgit av historielaget for Sogn. Nr. 1. — Bergen 1910 — 5—6.)
- A. Stille*: Striden vid Bornhöft i Holstein 7. dec. 1813. *Jämte Br. Cederström*: Kort öfversikt af Kronprinsens husar-regementes historia. Malmö. 4: o.
- Willers Jessen*: Erinnerungen an das Gefecht bei Sehestedt am 10. Dez. 1813. (Die Heimat XXIII, 317—23.)
- V. E. Tychsen*: Affæren ved Sehested d. 10. Dec. 1813. (III. Tid. 55. Aarg. Nr. 12.)
- J. D. Stemann*: Kosakkerne i Ribe 1814. (Fra Ribe Amt III, 533—68.)
- Erik Vullum*: Hvorledes Norge blev frit. Kria.
- Vore Bedsteforældre. Tidsbilleder omkring 1814. Optegnelser om tilstandene i aarene 1790—1815. Saml. og udg. af *Kristofer Janson*. II. udg. (4. udg.) Kria. og Kbh.
- L. Jørgensen*: Det vaade Aar 1830. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarbog I, 98—101.)
- P. Lauridsen*: Kong Christian VIII og Reskriptet af 2. Decbr. 1842. (Hist. T.s Festshefte til Edvard Holm 115—31.)
- H. Rosendal*: Dronning Karoline Amalie. (Nordslesv. Søndagsblad. Folkelig Del. 1912. 353—55, 361—63, 369—71, 377—80, 385—88, 393—96, 409—12; 1913. 1—4, 9—11, 17—20, 25—27, 33—35, 49—52, 57—60, 65—67, 73—75.)
- Prinsesse Caroline Amalie og hendes første Læreriinde [Sofie Frederikke Petersen]. En Række hidtil utrykte Breve. Ved *H. Rosendal*. (Julestjernen 1913. 10—17.)
- N. P. Jensen*: Kampen om Sønderjylland. I. Bd.: 1848. (= Folkelæsning Nr. 302.)
- Cathrine Fogtmann*: Nogle Minder fra Trearskrigen. (Aarsbøger udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift VI, 177—83.)
- (*H. L. Knudsen*;) Minder fra Foldingbro-Egnen i Krigen 1848—50. Ved *J. H. Byriel*. (Nordslesv. Søndagsblad. Folkelig Del. 1913. 161—64.)

- Folkevæbningen i Hornum Herred 1848. Efter Papirer i Lundbæks Archiv medd. af *Alex. Rasmussen*. (Fra Himmerland og Kjær Herred II, 293—302.)
- Eine Kundgebung des dänischen Königs aus dem Jahre 1848. Mitgeteilt von *J. Jürgensen*. (Die Heimat XXII, 1912. 29—30.)
Til Slesvigerne (^{27/3} 1848).
- Haderslevs Forsvar d. 29. Juni 1848. Af Kapt. *Carl v. Henckels* efterladte Papirer ved A. R. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 44, 45, 47.)
- J. v. Wickede*: Aus dem Heldenbuche der Nordmark. Schleswig-Holsteinische Kämpfe 1849—51. Berl.
(= Deutsche Taten. 5.)
- A. Fabricius*: Minder fra Aarhus 1849. (Nordslesv. Søndagsblad. Folkelig Del. 1913. 169—71.)
- Jørgen Nielsen*: Valget i Kerteminde 21. Juni 1855. (Aarbog f. hist. Samf. f. Odense og Assens Amter I, 82—96.)
- S. Hald*: Kong Frederik VII og Grevinde Danners Besøg paa Gl. Estrup 1862. En Berigtigelse. (Aarbog udg. af Randers Amts hist. Samf. 1913. 149—50.)
- C. Voelkle*: Die Haltung Englands in der deutsch-dänischen (schleswig-holsteinischen) Frage, Herbst 1863—Juli 1864. Heidelb. (Diss.)
- Vort Kongehus 1863—1913. Red. af *Mimi Carstensen*. Med kunstnerisk Bistand af Luplau Janssen. 4 : o.
- Friedrich Frahm*: Die politische Lage beim Ausbruch des deutsch-dänischen Krieges. (Hist. Vierteljahrschr. XVI, 520—36.)
- Karl Döhler*: Napoleon III und die deutsch-dänische Frage unter besondern Berücksichtigung der französischen Politik während des Konflikts von 1863—64. Halle a. S. (Diss., Lpz.)
- Daniel Bruun*: Halvthundredaars Mindeblade. (Tillægshefte I til Milit. T. 42. Aarg.)
- Fra Krigens Tid. Uddrag af Breve og Memoirer fra 1864. Ved *Daniel Bruun*. Med Skitser af Otto Bache. (Gads Danske Mag. 1913. 533—56, 597—620, 661—84, 725—48.)
Ogsaa særskilt.
- W. Camphausen*: Ein Maler auf dem Kriegsfelde. Düppel und Alsen 1864. Illustriertes Tagebuch. Bielef. u. Lpz.

- H. v. Czeschka*: Der deutsch-dänische Krieg 1864. Wien.
- Axel Liljefalk*: Foredrag over Krigen 1864. Udg. af Danske Kvinders Forsvarsforening.
- A. Kielberg*: Fra Krigen 1864. Skitser og Skildringer.
- H. L. Møller*: Krigen 1864 i Samtidens Digtning.
- En Soldater-Dagbog fra 1864 [af Jens Andersen Nielsen Okholm]. Meddelt af *G. Stemann*. (Fra Ribe Amt III, 569—618.)
- Minder fra 64. Af Veteraner fra den sidste Krig. Indledning af Oberst N. P. Jensen. Udg. af *L. Ravn-Jensen*.
- Vilh. Thomsen*: Vor tyske Indkvartering (1864). (Hist. Aarvog f. Skive og Omegn V, 135—64.)
- C. Castenschield*: Forsvaret af „Nordre Brohoved“ 18. April 1864. (Fædrelandet 1913. 331; jfr. ogsaa Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 41.)
- H. Ewald*: 9. Maj 1864. (Under Dannebrog II, 6—10.)
- P. Munch*: Danmark efter 1864. Historiske Perioder. VI.
- A. Cantor*: Omkring Heltzen-Molzen Affæren. (Tilskueren 1913. 41—56.)
- Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—71. T. 7. Paris.
1. sept. 1865—14. mars 1866.
- Alex. Thorsøe*: Den danske Rigsdag og Udenrigspolitikken fra 1866 til 1908.
- H. F. Ulrichsen*: Danmarks politiske Historie 1866—1913. (Samme Forf.s Politisk Haandbog 1913. 5—45.)
- Erik Henrichsen*: Mændene fra Forfatningskampen.
- R. Besthorn*: Kong Georg. (Gads Danske Mag. 1913. 397—412.)
- Walter Christmas*: Kong Georg I, Prins af Danmark. 4:o.
- Franz v. Jessen*: Fra gamle Albums og Papirer. Spredte Erindringer i Anl. af Kong Georgs Død. (Gads Danske Mag. 1913. 420—31.)
- Socialdemokratiets Virksomhed 1908—1913 . . . Beretning til Kongressen i København 1913.
- Fr. Kretz*: Aarvog for Rigsdagssamlingen 1912—13. — Tillæg: Overord. Samling Sommeren 1913.

- Fra Rigsdagen 1912—13. Venstres Valgbog.
Tr. s. Mskr.
- J. Løth-Jensen*: Politiske Strejftog. Tr. s. Mskr. Højres Valgbog 1913 udg. af Højres Forretningsudvalg. April 1913.
Ikke i Bogh.
- Asgar Karstensen*: De konservative Partier og Forfatnings-sagen. (Gads Danske Mag. 1913. 643—51.)
- H. J. Hansen*: Danmark i Nød. 1—2. Opl.
- Gudmund Schütte*: Pan-Germanism and Denmark. A Danish reply to unjustifiable accusation.
- Fr. Poulsen*: Vort Forhold til Tyskland. (Tilskueren 1913. 734—39; jfr. *Peter Paulsen* smst. 844—49 og *Fr. Poulsens* Replik 849—52.)

Topografi.

- Johannes Knudsen*: Nogle Hovedpunkter i Nordeuropas Kartografi. (T. f. Søværnen 1913. 97—116.)
- Gudmund Schütte*: A Map of Denmark: 1900 Years old. (Saga-Book of the Viking Society VIII, 53—84.)
- Axel Liljefalk*: Københavnske Tilstande i Tiden efter Freds-slutningen 1660. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 202—17.)
- Chr. Engelstoft*: Københavnske Studier. (Tilskueren 1913. 1049—52.)
Om Villads Christensens Bog om Kbh. 1840—57. (1912.)
- Viggo Lindstrøm*: Kjøbenhavn i Tredserne, særlig Byens Forlystelser.
- Emil Madsen*: Københavns Øster Kvater, Nikolaj Rode. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 73—139.)
- Bering Liisberg*: Inden for Christianshavns Volde. (Forskønnelsen III, 81—94.)
- Knud Bokkenheuser*: Vejen gaar min Tro over Vesterbro. Vandringer paa det gamle Vesterbro og Frederiksberg. (De svandt, de svandt...! IV.)
- K. C. Rockstroh*: Lidt om Frederiksbergene mellem 1650 og 1700. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 246—65.)

- H. D. Lind*: Bidrag til Københavns Havns Historie i Kong Christian V.s Tid. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 161—201.)
- Chr. Engelstoft*: De indvandrede i København. (Tilskueren 1913. 794—811.)
- Johs. E. Hohlenberg*: Københavns Slot gennem 800 Aar. (Ill. Tid. 55. Aarg. Nr. 11.)
- Carl Brummer*: Frue Spir. En Redegørelse. (Architekten XV, 157—63.)
- Diskussionen om Frue Spir. (Architekten XVI, 74—82, 89—94, 97—100.)
Indlæg af Martin Borch og Vilhelm Wanscher.
- Vilh. Lorenzen*: Den reformerte Kirke i København. Tegningerne med Opmaalingerne af *Alfred Jørgensen*. Fol.
- K. H.*: Bispebjerg Hospital. (Architekten XVI, 1—7, 9—15, 17—21, 29—35.)
- Fr. Bokkenheuser*: Gabels Hotel [Østergade Nr. 54]. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 300.)
- H. U. Ramsing*: Christen Bernekovs Gaard og Christen Bernekovs Stræde. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 154—60.)
- J. Olsen*: Fra Sydsjælland. Barndomsminder fra Bakkebølle ved Vordingborg. (= Danmarks Folkeminder Nr. 12.)
- P. C. Tüchsen*: Ballerup By paa Udskiftningens Tid omkr. Aar 1780. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1913. 38—77.)
- Jens Andersen*: Bidrag til Boslunde Sogns Historie. (Aar- bog for Hist. Samf. f. Sorø Amt II, 105—28.)
- Th. J. Spange*: Egeslevmagle i Tiden omkring 1850. (Aar- bog for Hist. Samf. for Sorø Amt II, 36—53.)
- A. Holbøll*: En kort Beskrivelse af Gurre Slotsruin med historiske Oplysninger. P.
- Det gamle Apotek i Helsingør. P.
Ogsaa en tysk Udg. Helsingør. P.
- Minder fra det gamle Holbæk. Fortalt af en gl. Holbæk- Borger. H. 1—8. (1911—12.)
Særtryk af Holbæk Amts Dagblad.
- Chr. Axel Jensen*: Holbæk Sortebødrekloster. (Fra Hol- bæk Amt VII, 5—19.)

- Karl Larsen*: Hørsholm og Rungsted. P.
- J. V. Christensen*: Ringsted Kloster i de skiftende Tider. (Aarboeg for Hist. Samf. for Sorø Amt II, 1—35.)
- J. Kornerup*: Om Dronning Margrethes Forbindelser med Roskilde og hendes Gravmæle i Domkirken. (Aarboeg udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1913. 7—18.)
- Niels Fritz*: Smaatræk af Livet i Roskilde og Tidsaanden fra 1840. (Aarboeg udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1913. 19—31.)
- J. P. Jørgensen*: „De svenske Grave“ paa Smørumnedre Bymark. (Aarboeg udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1913. 32—35.)
- Snubbe-Korset. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. 61. Aarg. 917—20.)
- F. Mathiessen*: Sorø for 100 Aar siden. (Aarboeg for Hist. Samf. for Sorø Amt II, 67—104.)
- Poul Schjerff*: Sorø Klosters og Skoles Historie 1536—1737. (I). (Aarboeg for Hist. Samf. for Sorø Amt II, 129—40.)
- F. C. Matthiessen*: Sorø Akademis Brand Natten mellem 10. og 11. Juni 1813. (Sorø Akad.s Progr. 1913. 5—31.)
- Johannes Volf*: Storehedinge Kirke: (Kjøge) 1912.
Særtryk af Østsjællands Folkeblad.
- Lars Petersen (Annisse)*: Den forsvundne Landsby [Truestrup] i Gribskov. En Efterskrift. (Fra Frederiksborg Amt 1913. 82—83.)
- M. K. Zahrtmann*: Billeder fra Bornholms Historie i Tilknøytning til Middelalderens Kapeller. (Bornholmske S. VIII, 128—211.)
Ogsaa særskilt. Rønne. Ikke i Bogh.
- H. Hjorth*: De bornholmske Rundkirkers Alder og Oprindelse. (Bornholmske S. VIII, 31—47.)
- H. Hjorth*: De 4 bornholmske Rundkirker. (Bornholmske S. VIII, 85—127; jfr. 212.)
- Joh. Bulmer*: Bornholms Privilegier (Skatteprivilegierne). (Bornholmske S. VIII, 48—59.)
- Joh. Bulmer*: Bornholms Militærvæsen. (Bornholmske S. VIII, 60—67.)

- Joh. Bulmer*: Det bornholmske Militærprivilegium. (Bornholmske S. VIII, 68—72.)
- Instruksen af 1817 for Bornholms Kommandant. Ved *Joh. Bulmer*. (Bornholmske S. VIII, 73—84.)
- Hans Rasmussen*: Et uskrevet Blad af vor Historie. [Om nedlagte Landsbyer paa Lolland]. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarvog I, 66—68.)
- (*J. M. Kjersgaard*:) Det lollandske Digelag 1873—1913 og Stormfloden d. 13. Nov. 1872. Udg. af Digebestyrelsen for Lolland.
- Bering Lüsberg*: Stubbekøbing gennem Tiderne. Udg. af P. W. Wulff. Nykøbing F. 1912.
- P. Petersen*: Bøtø Lands Hændelser til Udgangen af det 18. Aarh. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarvog I, 69—83.)
- F. Hjort*: Optegnelser om Broholm i ældre og nyere Tid. (Aarvog f. hist. Samf. f. Odense og Assens Amter I, 50—70.)
- P. Jensen*: Egeskov-Marked. (Svendborg Amt 1913. 31—49.)
- Kr. Kragh*: Kerteminde 1413—7. Dec.—1913. Odense. 4:0.
- Fra Odense den 2. April 1805, H. C. Andersens Fødselsdag. Ved *Christine Reimer*. (Fra Arkiv og Museum V, 334—38.)
- Christine Reimer*: Lidt om tre Odensegaarde, Ejerinden [Frk. Alfriede Schmidt, † 1905] og hendes Bedstemoders Silkeavl. „Stiftamtmandsgaarden“, Bryggergaarden og Seyergaarden. (Aarvog f. hist. Samf. f. Odense og Assens Amter I, 41—49.)
- Christine Reimer*: Folkemuseet i Eiler Rønnovs Gaard. (Aarvog f. hist. Samf. f. Odense og Assens Amter I, 34—40.)
- Luisse Leth f. Bredsdorff*: St. Jørgens Kirkeklokke. (Svendborg Amt 1913. 87—92.)
- C. T. Høy*: Træk af Marstals Historie. Nyborg. Hedeboen. Red. af *Adolf Jacobsen*. 3. Opl. Trykt som Manuskript. Odense.
- C. B. V. Hansen*: Det danske Hedeselskab. (Gads Danske Mag. 1913. 448—54.)

- Aalborgbogen. Skrevet af Aalborg Journalister. Udg. af Komiteen for det alm. danske Pressestævne i Aalborg i Aug. 1913. Aalborg.
- Henry Madsen*: Fortidens Aalborg. (Aalborgbogen 5—18.)
- Temmermandens Tanker, da Fløien under fuld Musique var bleven opsat d. 14. Aug. 1779 paa det paa Budolphi Taarn nyopførte Spir. Medd. v. *Chr. Christensen*. (Fra Himmerland og Kjær Herred II, 259—66.)
- Karen Petersen*: Hvad Bedstemoder fortalte om Aarhus og omliggende Landsbyer. Aarhus (1910).
- Torkil Baumgarten*: Kronprindsens Klub. Kulturhistoriske Interiører fra det 18. Aarh.s Aarhus. (Aarbøger udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift VI, 113—76.)
- P. Eliassen*: „Arrebjerg“. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 110—15.)
- Anders Nielsen*: Dalbyneder Kirke og dens Præster efter Reformationen. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. 1913. 113—22.)
- (*Anton Jacobsen*.) Dronninglund Hovedgaard. (Vendsyssel Folk og Land. Hist.-topogr. Aarvog V, 1—194.)
- Villads Christensen*: Gudum Klosters Historie. (Hardsysels Aarvog VII, 87—149.)
- Johs. Malling*: Om de nedrevne Kirker i Hads Herred. (Aarbøger udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift VI, 98—107.)
- P. Eliassen*: Hejlsminde og Slusen. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 196—200.)
- Niels Holst*: Horsens Kirke (Kjær Herred). (Fra Himmerland og Kjær Herred II, 245—58.)
- Geistligh Jordbogh offuer Hundborrig herrit. Anno 1596. Ved *Severin Christensen*. (Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1913. 48—59.)
- P. Eliassen*: Hønborg. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 54—74.)
- Hans Kjær*: Om Kongehøjene i Jelling. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 125—70.)
- P. Severinsen*: Rettelse til Karleby-Voldby Præstehistorie. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. 1913. 136.)
- C. Klitgaard*: Af Kornumgaards Historie. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. I, 466—519.)

- Klagesange over Lemvigs Ildebrand i 1684. Medd. af *A. Petersen*. (Hardsyssels Aarvog VII, 55—60.)
- Chr. Lindskov*: Erindringer fra Lille Anst. (Fra Ribe Amt III, 510—32.)
- Hans Jensen*: Lundehejs Historie. Fra Tistrup- og Varde-egnens Historie. Esbjerg.
- Simon P. Simonsen*: Lønstrup og Omegn i Tekst og Billeder. 2. Opl. Hjørring. P.
- P. Eliassen*: „Mastigaard“. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 104—10.)
- Hans Birkelund*: Nimtofte Præster. Spredte Oplysninger om deres Slægts- og Embedsforhold. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. 1913. 123—36.)
- P. Eliassen*: Christian IV.s Salpeterværk ved Nygaard. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 115—20.)
- Aage Sørensen*: Ommestrup Hovedgaard i Mørke Sogn. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. 1913. 66—112.)
- H. Weitemyer*: Af Præsteindberetninger fra Ribe Stift i 18. Aarh. (Forts.). (Senderjydske Aarb. 1913. 77—160, 253—70.)
- C. Klitgaard*: Af Ringkøbing Amts Annaler. (Hardsyssels Aarvog VII, 51—54.)
- Chr. Kibæk*: Fra Sindberg Kirke. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 1—9.)
- Alba Schwartz*: Skagen. Den nye Tid i Oplevelser og Indtryk.
- Jeppe Aakjær*: Gamle Skivehus i det 17. Aarh. (Hist. Aarvog f. Skive og Omegn V, 85—133.)
- Jesper Madsen*: Sneum og Tjæreborg sogne. (Fra Ribe Amt III, 413—61.)
- P. L. Hald*: Af Thisted Købstads Historie. (Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1913. 63—71.)
- Kirker i Thy. Ved *Edv. E.* (Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1913. 45—47.)
- P. Severinsen*: Fra gamle Kirkeregnskabsbøger [i Ulvborg]. (Hardsyssels Aarvog VII, 150—74.)
- Frands Holm*: Fra Vellev Sogn. Bidrag til dets Beskrivelse. Odder.

- Frands Holm*: Om Præsterne i Vellef i Houbjerg Herred til O. Flensborg. (Aarbøger udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Amt VI, 81—97.)
- P. L. Hald*: Liden Kirstens Grav paa Vestervig Kirkegaard. (Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1913. 72—80.)
- N. P. Jensen*: Det gamle Smedeembede i Ølholm. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 208—14.)
- Gamle Indskrifter i Øster-Lisbjerg Herred. Samlede af *Chr. Heilskov*. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. 1913. 5—25.)
- H. V. Clausen*: Sønderjylland. En rejsehåndbog. 3. gennemsete udg.
- Unser Heimat Nordschleswig. Geschichtliches, kulturhistorisches, Dichtung und Sage. Der Heimat Land und Volk. Hrsg. von *A. J. Lorenzen*. Hadersl. 1912. 4:o.
- En gammel Soldat*: Danske Krigergrave fra 1864 sønden Aa. (Sprogforen.s Almanak 1914. 88—97.)
- E. Daenell*: Nordschleswig seit 1864. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 372—409.)
- Nik. Andersen*: De præjsiske Landdagsvalg i Nordslesvig 1867—1913. (Sønderjydske Aarb. 1913. 271—316.)
- H. P. Hanssen-Nørremølle*: De danske Sønderjyder. (Sønderjydske Aarb. 1913. 1—44.)
- N. Hansen*: Statskirkens Fortyskning i Nordslesvig. (Sønderjydske Aarb. 1913. 161—252.)
- Ingvald Kieler*: Den nordslesvigske Vælgerforening gennem 25 Aars Virksomhed. (Fædrelandet 1913. 351—52, 365—66.)
- M. C. Mathiesen*: Vælgerforeningen [1888—1913]. (Vor Fremtid VI, 530—40.)
- Anders Lebeck*: Tyve Aars Elever. Den nordslesvigske Skoleforenings Virksomhed fra 1894—1913. Haderslev.
- M. C. Mathiesen*: Sønderjylland i 1912. (Vor Fremtid VI, 225—41.)
- Sønderjylland 1912. Flensb.
Særtryk af Flensborg Avis.
- M. C. Mathiesen*: Landdagsvalget i Nordslesvig. (Vor Fremtid VI, 474—82.)

- Thade Petersen*: Vore Aarsmøder (1912 og 1913). (Sønderjydske Aarb. 1913. 317—26.)
- F. Ohrt*: Ved vor Sproggrænse. (Lynskud fra Landevejen.) (Tilskueren 1913. 564—72.)
- E. Bodenhoff*: Dybbøl. Foredrag.
- C. Voigt*: Aus Flensburgs Sage und Geschichte. Flensb. 1912.
- Heinrich Theen*: Der Gettorfer Kirchturm als Beobachtungsstation während der Erhebung Schleswig-Holsteins. (Die Heimat XXII, 1912. 25—26.)
- Die Gettorfer Brandgilde. Nach einer in der Kieler Universitätsbibliothek befindlichen Manuskript von *Woldemar Freiherr Weber von Rosenkrantz*. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 439—46.)
- Thorvald Møller*: Paa Strejftog i Amtet. Haderslev.
- R. P. Rossen*: Logum Kloster. (Nordslesv. Søndagsblad. Folkelig Del. 1913. 361—62, 367—72, 377—79, 385—88, 393—96.)
- Valdemar Rørdam*: Et Rømø-Dokument fra 1807. (Samme Forf.'s Fra Grænseøerne i sydvest. Sommerbreve. 110—28.)
- Chr. Kock*: Volks- und Landeskunde der Landschaft Schwansen. Heidelb. 1912.
- Paul v. Hedemann-Heespen*: Über Gutsherrschaft und Bauern an der Ostküste Schleswig-Holsteins. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. 43. Bd. 502—08.)
Anm. af Chr. Kocks oven nævnte Værk.
- A. J. Marcussen*: Optegnelser fra Skrave Sogn. Haderslev.
- Übersicht über die Gemeinden, Pastoren und Küster der Propstei Tondern aus dem Jahre 1721. Mitgeteilt von *F. Witt*. (Schr. d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 453—64.)
- J. Fausbøl*: Degn Gammelgaard i Varnæs og Varnæs i ældre Dage. Aabenraa.
- Wilh. Ohnesorge*: Zur historischen Geographie von Nordalbingien. (Hans. Geschichtsbl. 1913. 577—94; jfr. *Aug. Rudloff*: Erwiderung. smst. 595—601.)
- Volquart Pauls*: Die holsteinische Lokalverwaltung im 15. Jahrhundert. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 1—255.)

- Theodor Möller*: Alt-Ellerbek und das Fischerhaus in Werftpark. Kiel.
- Aus einer Chronik der Stadt Heiligenhafen aus d. Jahre 1743. Mitgeteilt von *Wilhelm Ehlers*. (Die Heimat XXII, 1912. 258—60.)
- Reimer Hansen*: Das Wappen Itzehoes. (Die Heimat XXII, 1912. 103.)
- R. Krohn*: Die klösterliche Himmelfahrtsgilde [1613]. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 426—31.)
I Itzehoe.
- Chronicon Kiliense tragicum-curiosum 1432—1717. Die Chronik des Asmus Bremer Bürgermeisters von Kiel, hrg. von *Moritz Stern*. Kiel. (= Mitteil. d. Ges. f. Kieler Stadtgesch. Heft 19, 1. Hälfte.)
- Friedrich Lorentzen*: Das Kieler Schloss. (Die Heimat XXIII, 178—92.)
- Georg Hoffmann*: Die historische Landeshalle für Schleswig-Holstein in Kiel. (Schlesw.-Holst. Kunstkalender 1913. 36—48.)
- Martin Clasen*: Was die Neustädter Kirchenbücher aus der Kriegszeit vor 100 Jahren berichten [1807—14]. (Die Heimat XXIII, 125—28.)
- Johannes Sack*: Das Oldesloer Vogtting in den ersten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts. (Die Heimat XXIII, 128—30.)
- G. Schröder*: Panker und der Hessenstein. (Die Heimat XXIII, 248—54, 282—85.)
- Heinrich Carstens*: Wesselburen. (Die Heimat XXIII, 81—85.)
- O. Nicolaisen*: Ankenæs Kirke. (Aarsber. fra For. t. norske Fortidsmindeesm.s Bevaring 1912. 141—43.)
- Anton M. Wiesener*: Bergenstopografi. Stiftsgaarden. Bergen fra 1684. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. Nr. 19. VII.)
- Friedr. Techen*: Die deutschen Handwerker in Bergen. (Hans. Geschichtsbl. 1913. 561—76.)
Anm. af B. E. Bendixens Værk (fra 1912).
- Reinert Svendsen*: Bolstadbygningen. Dens historie. (Aarsber. fra For. t. norske Fortidsmindeesm.s Bevaring 1912. 135—39.)

- Gerhard Fischer*: Fra Borgund gamle kjøpstad. Indberetning, undersøkelse og utgravning av „St. Marie kirkegaard“. (Aarsber. fra For. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring 1912. 126—29.)
- Lorents Rynning*: Til forvaltningsrettens historie. Brunlaen og lensmænd. Særskilt om Henrik Krummedikes forleninger i Norge. (Slutn.) (Norsk hist. T. 5. R. II, 97—180.)
- Jens Bull*: Eidfjord kirke, Hardanger. (Aarsber. fra For. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring 1912. 105—15.)
- O. Nicolaiszen*: Evenes kirke i Ofoten. (Aarsber. fra For. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring 1912. 14—41.)
- J. L. Qvisling*: Fyredals historie. 2. utg. (Skien.)
- Lorens Berg*: Hedrum. En bygdebok. Historisk skildring. Kria.
- Gerhard Fischer*: Hestadkapellet i Viksdalen, Søndfjord. (Aarsber. fra For. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring 1912. 100—104.)
- Nils Ryjord*: Nære kirkeruiner. (Aarsber. fra For. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring 1912. 116—25.)
- T. O. Gran*: Sandsværs saga. Hefte 1—2. Kria. 1909.
- Provst *Ivar Legangers* skildring av Sogn. Oversat fra latin av Johannes Brochmann. (T. utgit av historielaget for Sogn No. 1. — Bergen 1910. — 7—26.)
- Jon Laberg*: Litt om retsforholdene i Sogn i det 17. aarh. (T. utgit av historielaget for Sogn No. 2. — Bergen 1912. — 111—18.)
- Alhed Schou*: Svanøen i Søndfjord. Billeder fra gamle dage. Kria. 1912.
- Karl Gidske*: Søndmør i ældre tid. Kria.
- B. E. Bendixen*: Kirkerne i Søndre Bergenhus amt. Bygninger og inventarium. Hefte 6. Bergen.
- Helge Gjessing*: Tunsbergs historie i middelalderen til 1536. Kria.
- O. Andr. Brekke*: Viks prestegjeld i 1668. (T. utgit av historielaget for Sogn No. 2. — Bergen 1912. — 119—24.)
- Anfin Refsdal*: Det gamle skulehus i Vik. (T. utgit av historielaget for Sogn No. 1. — Bergen 1910. — 46—49.)

- P. Johnsson*: Färslöf, en Göingesocken. (Svenska Turistfören.s Årsskr. 1913. 34—49.)
- [*O. Cappelin*:] Kivik. Det gamla fisklägets historia. Tecknad av en kivling. Helsingborg. P.
- Lauritz Weibull*: Necrologium Lundense. (Hist. T. f. Skåneland IV, 259—92.)
- Ernest Wrangel et Marcel Dieulafoy*: La cathédrale de Lund. (Bull. de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres 1913. 317—26.)
- L. Tynell*: S:t Peters nunnekloster i Lund och dess kyrka. (Lunds stifts julbok 1911. 95—110.)
- A. U. Isberg*: Malmö stads krönikbok. 2—3 delen. Malmö 1912—13.
- William Anderson*: Romanske småkyrkor i Blekinge. (Varden XI, 160—62.)
- Fahrten und Forschungen der Holländer in den Polargebieten. Altholländische Berichte zur Geographie, Kultur- und Wirtschaftskunde der nördlichen Meere. Lpz. (= Quellen u. Forsch. zur Erd- und Kulturkunde Bd. VII.)
- C. Küchler*: Die Färöer. Studien und Wanderfahrten. 1—2. Aufl. München.
- Th. Sørensen*: Færøerne for 30 Aar siden og nu. Thors-havn.
- Edward Lehmann*: Auf den Färöern. Berlin. (= Meereskunde H. 83.) P.
- Arne Møller*: Islands Folk i vore Dage. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 215.) P.
- Dan. Bruun*: Turistruter paa Island. I—II.
- Albert Engström*: Åt Häcklefjäll. Minnen från en Islandsfärd. Sthlm.
- J. P. Koch*: Gennem den hvide Ørken. Den danske Forskningsrejse tværs over Grønland 1912—13.
- A. de Quervain*: Tvers over Grønland. Den schweitsiske Grønlandsekspedition i 1912. (Gads Danske Mag. 1913. 335—48.)
- Ejnar Mikkelsen*: Tre Aar paa Grønlands Østkyst.
- William Thalbitzer*: Grønlandske Sagn om Eskimoernes Fortid. Sth.

The Ammassalik Eskimo. Contributions to the Ethnology of the East Greenland Natives ed. by *William Thalbitzer*. 1st Part. (= Meddel. om Grønland. Bd. 39.)

Karl Larsen: De der tog hjemmefra. III. Bedre Folks Born. (Cand. phil. en. Farmaceuten. Boghandleren.) 1—2. Opl.

Biografi.

Eiler Nystrøm: Om Personalhistorie. (Medd. fra dansk hist. Fællesforen. I, 129—46.)

Poul Bredo Grandjean: Dødsfald i Danmark 1912. Tillæg til Personalhist. T.

Kraks blaa Bog. Tre Tusinde nulevende Mænd og Kvinders Levnedsløb indtil Aaret 1913.

Th. Hauch Fausbøll: Slægtshaandbogen. S. 965—1084.

Om Slægterne Schaumburg, Schlegel, Schou, Schøller, Schønheyder, Skibsted (de Fine Skibsted), Sporon, Stadfeldt, von Stafeldt, Stampe, Steenbach, Steenstrup (Resen Steenstrup), Steenstrup (Vogelius Steenstrup), Stephensen, Sthyr, Storch, Suenson, Thalbitzer, Thiele, Tobiesen, Trier.

Aarhus Skifter. Uddrag af Aarhus Købstads Skifteprotokoller og andre utrykte Kilder. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik I, 267—72.)

Fra Skiens ældste skifteprotokoller. Uddrag af alle indførte skifter fra 1666 af. Ved *S. H. Finne-Grønn*. (Norsk T. f. Genealogi II, 89—104.)

E. A. Thomle: Uddrag af Gloppens kirkebøger 1686—1784. (Norsk T. f. Genealogi II, 161—220.)

B. E. Bendixen: Gravskrifter fra Nykirkens kjeldere og kirkegaard. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. Nr. 19. VI.)

Torkil Baumgarten: Optegnelser om Slægterne Asmus, Knüpffer og Bigums ældre Led. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik I, 261—66.)

Poul Bredo Grandjean: Stamtavler over to københavnske Familier Jæger og Knudsen.

W. Heyden: Die hamburgischen Familien Heise und von Holten in einem dänischen Geschlechterbuch. (Mitteil. d. Ver. f. hamb. Gesch. XXII, 188—89.)

- Familieoptegnelser om slægterne Jordan og Meyer i udrag av „Familiebogen“ med 2 digte av Johan Nordahl Brun. Medd. ved *W. D. Jordan*. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. Nr. 19. V.)
- Harald Kier*: Stamtavle over Familierne Wardinghausen og Lollesgaard. [1912]. 4:o. P.
- K. A. Petersen*: 6 Slægtregistre og 1 Oversigtstavle. Tr. s. Mskr. Rønne 1912. 4:o. P.
- I. Peter Olsens Slægt. II. Karen Kirstine Olsen, f. Hansdatters Slægt. III. Gunhild Kirstine Olsen, f. Rasmussens Slægt. IV. Gunhild Kirstine Olsens Slægt paa mødrene Side. V. N. P. Svenssons Slægt. VI. Ane Marie Svendsen, f. Larsens Slægt.
- Erling Raunehaug*: Fimreite-ætti. Slægterne Dal og Holst. (T. utgit av historielaget for Sogn No. 2. — Bergen 1912. — 93—101.)
- Familien fra Vindt Mølle 1713—1913. Hillerød. P.
- Den danske Adel i det 16. og 17. Aarh. Samtidige Levnetsbeskrivelser, uddragne af trykte og utrykte Ligrædiker ved *C. F. Bricka*. 2. Saml.
- Danmarks Adels Aarbog. Red. af *H. R. Hiort-Lorenzen* og *A. Thiset*. 1914. 31. Aarg.
- O. Holmen*: Personalhistorisk Haandbog for Amtstueetaten i Kongeriget Danmark (sluttet 1. Nov. 1913). Randers. P.
- 1863er Dyr lægeholdets Livsoptegnelser over 50 Aars Dyr lægevirksomhed. Samlet af *Sander-Larsen*. Horsens. P.
- Max Groshennig* og *Th. Hauch-Fausbøll*: Danmarks Præstehistorie 1884—1911. 6—9. H.
- Provins-Journalister. 330 korte Biografier. 1913. Aarhus.
- Otto Jensen* og *V. Richter*: Juridisk og statsvidenskabelig Stat. (Odense.)
- P. Fristrup*: Scenens Navne. Skikkelser og Indtryk. (*Hans Vald. Arntz*;) Studenterne fra 1863 ved 50 Aars Jubilæet. Med biografiske Notitser.
- L. F. la Cour*: Studenterne fra 1888. Personalhistoriske Oplysninger.
- K. K. Nicolaisen*: Jeppe Aakjær.
- Et Brev fra Oberst *W. H. F. Abrahamson* i 1776 om Samtidens sceniske Kunstnere. (Ved *V. Hostrup-Schultz*.) (Personalhist. T. 6. R. IV, 244—48.)

- H. Lausten-Thomsen*: Sognefoged og Degn. (Nordslesv. Søndagsblad. Folkelig Del. 1913. 345—46, 353—54.)
Om Michel Adolphsen i Gering (Skærbæk Sogn).
- Louis Bobé*: Slægten Ahlefeldts Historie. 1—2. Bd. Tr. s. Mskr. 1912. 4: o.
- Paul v. Hedemann-Heespen*: Eine Geschichte der Ritterschaft. Besprechung des Ahlefeldt-Werkes von L. Bobé. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 509—16.)
- J. S. Møller*: Anchersønnerne i Randers. (Aarboeg udg. af Randers Amts hist. Samf. 1913. 151—67.)
- St. Friis*: Lars Andersen †. (Maanedsskr. f. Dyr læger XXV, 271—72.)
- Andr. Th. Grønberg*: Fru Sofie Andersen (Rødkilde) †. (Højskolebl. 1913. 105—10.)
- Victor Andræ*: Erindringer fra Hjemmet. (Mit Hjem III, 1—4.)
- S. H. Finne-Grønn*: Slegten Arbo's stamfar. (Norsk T. f. Genealogi II, 220.)
- Axel Schüller*: Olaf Henrik Arbo †. (Ingeniøren 1913. 224.)
- Johannes Jacobsen*: Retssagen mod Pastor Arboe Rasmussen. Jfr. J. Oskar Andersen i Teol. T. 3. R. IV, 329—48.
- Henry Ussing*: Pastor Arboe Rasmussen og Folkekirken. 1—2. Opl.
- ★ *Ax. G. V. Petersen*: Generalmajor Chr. Henr. Arendrup †. (Ingeniøren 1913. 383.)
- Gregers F. Aude* †. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1914. 237—38.)
- Niels Jul.*: Højskoleforstander Axelsen og Hustru. (Højskolebl. 1913. 1087—90.)
- J. W. S. Johnsson*: Jens Baggesens Sygdom og Død. (Ugeskr. f. Læger 1913. 549—50.)
- Joachim Larsen*: Biskop Balle og Folkeskolen. (Diakonissestiftelsens Almanak 1914, upag.)
- Siegfried Krebs*: Hermann Bang. (Preuss. Jahrb. 154. Bd. 531—36.)
- C. C. Clausen*: Jens Bang og hans Stenus. (Aalborgbogen. 19—37.)

- H. P. Barfod*: Barndomshjemmet. Spredte Minder. (Mit Hjem III, 5—13.)
Om Fr. og Emilie Barfod.
- Mindeblade om Dr. med. H. P. B. Barfods 70 Aars Fødselsdag. Saml. af *Olaf O. Barfod*. P.
- Godtfred Skjerne*: Christian Barnekow †. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 27.)
- J. A.*: Christian Barnekow †. (Højskolebl. 1913. 441—44.)
- J. W. S. Johnsson*: Lidt Bartholiniana. (Ugeskr. f. Læger 1913. 134—35.)
- Carl Bech*: Valdbygaard. [Barndoms minder]. (Mit Hjem III, 14—19.)
- Chr. Sørensen*: Vilhelm Beck.
- Georg S. Bendix*: Min Moder. (Frederikke Bendix, f. Weil.)
- Om Idræt, Dans og Gæstebud i ældre Tider. (Af *Andreas Bentsens* Levnedsbog, skreven for hans Børn.) (Fra Holbæk Amt VII, 109—15.)
- Anthøn M. Wiesener*: Guvernør Adrian Benjamin Bentzon. (Personalthist. T. 6. R. IV, 249—55.)
- Gerda Welhaven*: Fru Martha Drachmann Bentzon. (Samtiden XXIV, 161—66.)
- Breve fra Martha Drachmann Bentzon til en norsk Veninde. (Samtiden XXIV, 167—82.)
- Rudolph Bergh*: Minder fra mit Hjem. (Mit Hjem III, 20—22.)
- Aug. Fjelstrup*: Statsfangen Magnus Beringskjold, den egentlige Ophavsmand til Sømmensværgelsen mod Struensee.
- Hj. Berner*: Stamtavle over Familien Berner i Norge. Kria. 1910. 4: o.
- Bernstorffske Papirer. Udvalgte Breve og Optegnelser i Tiden fra 1732 til 1835. Udg. af *Age Friis*. 3. Bd.
Ogsaa m. tysk Titel. Jfr. Hist. Vierteljahrsschr. XVI, 286—87.
- Age Friis*: Andreas Peter Bernstorff og „den nye Indretning i Landbruget“ paa Bernstorff. (Hist. T.s Festhefte til Edvard Holm 98—114.)
- L. Th. Arnskov*: Politiske Portrætter. I. Klaus Berntsen. (Tilskueren 1913. 974—89.)

- H.*: Christian Peter Bianco. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 61. Aarg. 463—69, 479—85, 499—501, 515—19, 531—35, 546—52.)
- Francis Beckett*: Billedhuggeren Vilhelm Bissen †. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 32.)
- Sigurd Müller*: Billedhuggeren Vilhelm Bissen †. (Højskolebl. 1913. 591—96.)
- Fr. Johannsen*: K. Blichfeld †. (Ingeniøren 1913. 501.)
- Bemærkninger til Stamtavle over Hans Jensen Boll's Efterkommere. Fredericia.
- Ph. Borries*: Minder fra tidligere Tid. Særtryk af en Række Artikler i Østsjællands Folkeblad. (Køge). P.
- Edv. Agerholm*: August Bournonville og Balletten. I Anl. af 100 aarsdagen for hans første Optræden paa det kgl. Teater. (Gads Danske Mag. 1913. 52—53.)
- Vilhelm Andersen*: Tycho Brahe. (Samtiden XXIV, 433—42.)
- Konrad Simonsen*: Georg Brandes. (Jødisk Aand i Danmark.) (Aarhus).
- Konrad Simonsen*: Jødisk Aand i Danmark. Foredrag. Aarhus. P.
Om Georg Brandes.
- Didrik Arup Seip*: Simonsen—Brandes. (For Kirke og Kultur XX, 46—56.)
- Munkebo*: Fru Marie Christophora Birkedal Bredsdorff. (Højskolebl. 1913. 861—64.)
- Stamtavle over Familien Breum. Med Sidelinier af Familierne: Baadsgaard, Bruun, Salvesen og Springborg. Samlet og udg. af *Anton Kjolbye*. Nykøbing M.
- Niels Brocks Afsked med de 32 Mænd. Ved *H. T(rier)*. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 228—31.)
1795 og 1801.
- Marius Hansen*: Skolelærer (Eskild) Broe i Bredballe. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 181—96.)
- Per Tang*: Biskop J. N. Bruns dagbok paa visitatsreiser i Sogn. (T. utgit av historielaget for Sogn No. 2. — Bergen 1912 — 5—46.)
- Postmester C. C. F. Buemann †. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1914. 233—34.)

Kriminalretsassessor Johan Jacob Buntzens Barndomserindringer. Oversat fra Fransk og medd. af *Poul Hennings*. (Personalthist. T. 6. R. IV, 123—66.)

Til Minde om Frk. Emmy Carlsen, Gammelkjøgegaard.
Ikke i Bogh.

Emil Hannover: Klassicismen og Carstens. (Tilskueren 1913. 957—73, 1075—97.)

Frits Casse: En gammel Ingeniørs Erindringer.

A. Charisius: Chronik des Geschlechtes Charisius. Königsberg 1909.

William Christensen: Oluf Christensen og Sønner. En Købmandsfamilie i Alborg omkring År 1800.

H. Wullenweber: Müller Lorenz Claussen auf Düppelberg. (Die Heimat XXIII, 202—05.)

Stamtavle over Familien Dahlerup og dens Sidelinier. 4. Udg. Trykt som Mskr.

H. P. F. Barfod: Om Familien Dajon. (Personalthist. T. 6. R. IV, 280.)

En taknemlig Elev: Forstander Emil Dam. (Højskolebl. 1913. 329—30.)

Reimer Hansen: Prof. Detlef Detlefsen †. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 411—18.)

S. O. Fasting: Lægen Frans Casper Djørups Slægt.

N. Holten-Bechtolsheim: Viggo Thorvald Eddelien †. (Gartner-Tid. 1913. 197—98.)

Louis Bobé: Slægten Egede. (Personalthist. T. 6. R. IV, 268—73.)

Edvard Ehlers: Mit Hjem. (Mit Hjem III, 23—30.)

H. W. Harbou: Om General H. H. Eickstedt med et Tillæg om Familierne Eickstedt og Vitzthum v. Eickstädt i Danmark. (Personalthist. T. 6. R. IV, 97—122.)

A. G. J. Elmquist: Stamtavle over Gudeman Elmquists Efterkommere med biografiske, tildels autobiografiske Oplysninger. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik I; Bilag S. 123—88.)

Ogsaa særskilt. Aarhus.

Holger Fr. Rørdam: Provst, Dr. th. Wolf Frederik Engelbreth. Fortsatte Bidrag til hans Levned. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 684—782.)

- Anton Fløystrup*: Sophus Engelsted †. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 23.)
- N. Holm*: Ved S. Engelsted's 90 Aars Fødselsdag ^{8/3} 1913. (Ugeskr. f. Læger 1913. 401—07.)
- Toldforvalter F. G. Erecius †. (Maanedsskr. f. Toldvæsen VII, 80.)
- Provst Thomas Erichsens levnetsløb, fortalt av ham selv; tilligemed Erindringer fra hans ophold i det Jansonske Hus, Strandgade 58. Ved *H. Janson*. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 19. III.)
- Holger Begtrup*: Morten Eskesen. (Højskolebl. 1913. 209—14; jfr. en Række Mindeord S. 214—28, 239—40, 254—64.)
- Povl Hansen*: Et lille mindeord om Morten Eskesen. (Fra Vallekilde Folkehøjskole XX, 81—83.)
- Paul Læssøe Müller*: Morten Eskesen. (Ugens Tilskuer III, 172—73.)
- J. H. R. Skrumsager*: Morten Eskesen †. (Sprogforen.s Almanak 1914. 35—36.)
- K. Caröe*: Le paysan Terkel Eskildsen et ses onguents. (Bull. de la soc. française d'histoire de la médecine XII, 372—76.)
- Th.*: Hans Rostgaard Evald †. (Sprogforen.s Almanak 1914. 41.)
- Hans Brix*: Johannes Ewald. En Række kritiske Undersøgelser.
- Hans Brix*: Ewald i 1776. (Gads Danske Mag. 1913. 312—16.)
- Hans Brix*: Nye Ewald-Studier. (Tilskueren 1913. 585—603, 664—72.)
- C. Petersen*: Johannes Ewald og hans Slægt. (Nordslesv. Sendagsblad. Folkelig Del. 1913. 105—07, 113—16, 121—23, 129—32, 137—38, 145—46.)
- Jul. Lassen*: Anders Christian Evaldsen †. (Univ. Progr. 1913. 81—83.)
- N(iels) L(assen)*: A. C. Evaldsen †. (T. f. Retsvid. XXVI, 191—93.)
- Harald Faber. (Ugeskr. f. Landmænd 1913. 439—41.)

- F. B. Fabricius* og *L. P. Fabricius*: Slægten Fabricius fra Faaborg. Udg. af Foreningen Fabricius.
- A. W. Rasch*: Et Bidrag til Lærdals prestehistorie. (T. utgit av historielaget for Sogn No. 1 — Bergen 1910 — 66—71.)
Om Jon Rasmussen Fanning (1658—87).
Postmester Johan Ludvig Federspiel †. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1914. 223—32.)
- Johannes E. Hohlenberg*: Ludvig Feilberg. (Ord och Bild 1913. 277—81.)
En Autobiografi af Christian Fenger. (Hospitalstid. 5. R. VI, 1535—40.)
- Sigurd Müller*: Præstehjem og Præstedatter. Til Minde om Johanne Fenger. (Højskolebl. 1913. 1117—24.)
- Jens Z. M. Kielland*: Snekker Ludvig Feyling, 1745—1818. (Aarsber. fra For. t. norske Fortidsmindesm.s Bevaring 1912. 63—78.)
- V. V. Hassing*: Toldforvalter Mads Lauritz Feyring †. (Maanedsskr. f. Toldvæsen VII, 13—14.)
- Francis Beckett*: Caspar Fincke. (T. f. Industri 1913. 33—49.)
- Carl Fischer*: Baurat Wilhelm Fischer (1828—1910). (Die Heimat XXIII, 3—7.)
- J. S. Møller*: Nicolaj Flindt †. (Ugeskr. f. Læger 1913. 169—70.)
- N. P. Nielsen*: Poul Frandsen. Et Ungdomsliv. Holbæk. Ikke i Bogh.
- Fru Andrea G. Franks Livsførelse og Livsgerning, efter hendes egne Meddelelser, Dagbogsoptegnelser og Breve ved *Jak. Holm*.
- Kr. Erslev*: Julius Albert Fridericia †. (Univ. Progr. Nov. 1913. 77—80.)
- Joh. Steenstrup*: J. A. Fridericia. (Hist. T. 8. R. IV, 166—68; jfr. ogsaa Revue hist. T. 112. 236—37 og Le Danemark 1913. 204.)
- H. R. og O. K.*: Heinrich Villh. Friederichsen †. (Architekten XV, 233—37.)
- L. Th. Arnskov*: Politiske Portrætter. III. Mogens Frijs. (Tilskueren 1913. 1206—19.)

- Th. Hauch-Fausbøll*: Den dansk-norske Slægt Gad's ældre Led. (Genealog. T. VII, 241—46.)
- C. Klitgaard*: Optegnelser om Familien Galskyt fra Hammer (samt nogle Notitser om andre ikke adelige Familier og Personer af Navnet Galskyt.) (Personalhist. T. 6. R. IV, 167—86.)
- F. F.*: Kontreadmiral Carl Adolph Garde †. (T. f. Søværnen 1913. 235—36.)
- Overvisiter Chr. Garde. (Personalhist. T. 6. R. IV, 88.)
- Alfred Good*: Henri Jacques Garrigues †. (Ill. Tid. 55. Aarg. Nr. 1.)
- Didier Gautier †. (Maanedsskr. f. Dyrlæger XXV, 113—21.)
- H. D. Lind*: En mærkelig Fejltagelse. (Personalhist. T. 6. R. IV, 59—62.)
Om Fr. Ejler Geddes Herkomst (1683).
- H. F. Rørdam*: Stiftsprovst Henrik Gerner. En Episode af Herrnhutismens Historie i Danmark. (Slutn.) (Kirkehist. S. 5. R. VI, 601—41.)
- Alexander Rasmussen*: Klavs Gjerding. (Fra Himmerland og Kjær Herred II, 161—84.)
- Et brudstykke av Mag. Ole Gjerdrums selvbiografi. Medd. av *And. Næss*. (Personalhist. T. 6. R. IV, 81—83.)
- A. Holck*: Lidt om den Nysted Byfoged og Tolder [ø: Jens Chr. Gierlews] Embedsliv (1770—1808). (Lolland—Falsters hist. Samf.s Aarvog I, 84—98.)
- Toldkontroller Sophus Gormsen. (Maanedsskr. f. Toldvæsen VII, 75—76.)
- Breve fra Hans Gram til Grevinde Anna Sophie Schack 1737—45. Medd. af *Louis Bobé*. (Danske Mag. 6. R. I, 368—82.)
- J. P. Jensen, Høng*: Kundby Bønder i Bondebevægelsens første Kampaar. I. Jens Gregersen. (Fra Holbæk Amt VII, 30—82.)
- Louis Bobé*: Om Carsten Grip. (Danske Mag. 6. R. I. 383.)
- Frantz Dahl*: L. A. Grundtvig †. (T. f. Retsvid. XXVI, 270—73.)
- Frantz Dahl*: L. A. Grundtvig †. (Z. f. d. ges. Handels- u. Konkursrecht 74. Bd. 541—42.)

- H. Munch-Petersen*: Prof. L. A. Grundtvig †. (Ugeskr. f. Retsvæsen 1913. B. 145—47.)
- S. F.*: L. A. Grundtvig †. (Norsk Retstid. 1913. 369—71.)
- Carl Koch*: Grundtvig og Søren Kierkegaard. (Højskolebl. 1913. 569—88.)
- Laurids Nyegård*: Fortsatte Studier over Grundtvig. (Teol. T. 3. R. IV, 57—116, 178—220.)
- H. Rosendal*: Nicolai Frederik Severin Grundtvig.
- F. Rønning*: N. F. S. Grundtvig. Et bidrag til skildring af dansk åndsliv i det 19. årh. 4. bd., 1. del.
- Harry Schmidt*: Ubekannte Werke Hans Gudewerdt's. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 431—34.)
- Harald Kier*: Slægten Guldborg og Guldborggaards Historie. Udg. af Bendix Hansen og Chr. Guldborg. Rudkøbing. P.
- Emil Madsen*: Fru Gørvil Faddersdatter. (Personallhist. T. 6. R. IV, 69—80.)
- Stamtavle over Christian Lehmann Haabers Descendenter ved Frantz Møller, fortsat til 1900 ved Conrad Haaber Larsen, til 1913 ved Vilhelm Bagger.
- C. C. [Carl Christensen]*: Victor Haderup †. (Tandlægebladet XVII, 129—33; jfr. ogsaa 134—38, 174—75, 191—93.)
- Max Melchior*: Viktor Haderup †. (Ugeskr. f. Læger 1913. 771—72.)
- Bertha Hahn*: Minder fra Sønderborg og Als 1850—1870.
- Holger Hammerich*: Hjemmene i Borgerdyd-Skolen og paa „Iselinge“. (Mit Hjem III, 31—38.)
- Chr. D. A. Hansen. (Archiv f. Pharmaci og Chemi XX, 81—95.)
- Hans Rasmussen*: Væveren fra Mern. (Vor Fremtid IV, 425—42.)
Hans Hansen (1848).
- S. Wiskinge*: En Menigmands Saga. Havemand Jens Hansen, Kr. Skensved. I. Køge. P.
- F. F.*: Kontreadmiral Johan Emil Victor Hansen †. (T. f. Søvæsen 1913. 232—33.)

- M.*: Oppebørselskontrolør Lauritz Sophus Emil Hansen †.
(Maanedsskr. for Toldvæsen VII, 120.)
- H. R.*: Friherre Theophilus Hansen 1813—13. Juli—1913.
(Architekten XV, 409—17.)
- Vilhelm Hansen*: Fra Ufredens Dage. Minder fra Christianshavn og Krigen 1864.
- H. P. Hanssen*: Barndoms minder. (Sprogforen.s Almanak 1914. 42—47.)
- P. Storgaard Pedersen*: Meddelelser om Slægten Harpøth.
(Hardsyssels Aarbog VII, 1—50.)
- A. de Boer*: Mitglieder der Familie Hebbel im Amte Rendsburg. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 410—11.)
- Peder Thygesen*: En Linie af Slægten fra Hedeager Gaard [Peder Madsen Hedeagers Efterkommere]. 4:o.
- Lillie de Hegermann-Lindencrone*: Fra det andet Kejserdømmes og Communens Dage. Breve. Oversat af Julius Clausen.
- Johanne Luise Heiberg*: Et Liv genoplevet i Erindringen. 1—2. Del. 3. Udg.
- Troels-Lund*: Mogens Hejnesen. Ill. Udg. (1911.)
- Kai Hendriksen*: Mit Ophold i Nord- og Sydamerika. (T. f. Opmaalings- og Matrikulsvæsen VI, 287—301, 323—32.)
- Skolelærer Povl Henriksens Selvbiografi. Med indledning og anmærkninger ved *S. Nygård* (sluttet). (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. I, 413—65.)
- Minder fra Biskop Hertz's Tid. (Slutn.). Ved *H. Ste-mann*. (Fra Ribe Amt III, 462—509.)
- Erik Hestbek*: Stamtavle over Familien Hestbech (Hestbek). Aarhus. P.
- A. de Busschere*: A. Hindenburg †. (Revue de l'Institut de Droit comp. VI, 571.)
- T. Hindenburg*: Arthur Leopold Hindenburg. (T. f. Retsvid. XXVI, 462—63.)
- Th. L(ang)*: Frk. Anna Hjort. (Bog og Naal XX, 139—42.)
- Anna Hjort. (Kvinden og Samfundet 1913. 129—30.)
- H. R. Hiort Lorenzen*: Gamle Minder. (Mit Hjem III, 39—42.)

- Francis Bull*: Ludvig Holberg som Historiker. Kria.
- Sigurd Høst*: Om Holbergs historiske skrifter. Bergen.
- Chr. M. Munthe*: Viljam Olsvig: „Ludvig Holbergs unge dage“ eller Literaturhistorisk vinkelskriveri. (Norsk T. f. Genealogi II, 123—60.)
Anmeldelse af O.s Bog fra 1912.
- Viljam Olsvig*: Holberg og England. Kria.
Anm. af Carl S. Petersen i Tilskueren 1914 535—47.
- Et Brev fra Ludvig Holberg [⁵/₁₂ 1722]. Medd. af *Carl S. Petersen*. (Tilskueren 1913. 7—11.)
- Albert Repholtz*: Lidt om Holbergportrætter. (Gads Danske Mag. 1913. 248—61.)
- F. F.*: Kommandør Pingel Johan Carlheger Holbell †. (T. f. Søvæsen 1913. 233—35.)
- Edv. Holm*: Minder fra min Barndom. (Mit Hjem III, 43—46.)
- Johs. Lindbæk*: Edvard Holm. (Ill. Tid. 54. Bd. Nr. 17.)
- Paul Læssøe Müller*: Edvard Holm. (Ugens Tilskuer III, 132—34.)
- Skovrider Mads Holt †. (Hedeselsk.s T. 1913. 235—36.)
- Hofsnedkermester Johann von Holtens Efterkommere. Udg. af Slægtsamfundet Holten. P.
Ikke i Bogh.
- C. Hostrups Barndomshjem. (Vejlby Hejskole Juni 1913. 1—31.)
- Ludvig Kraft*: Frantz Johannes August Carl Howitz †. (Hospitalstid. 5. R. VI, 20—24.)
- Victor Scheel*: Frantz Howitz. — *E. Bilsted*: Erindringer om Prof. Howitz. (Ugeskr. f. Læger 1913. 23—31.)
- Franklin Nyrop*: Prof. Dr. Frantz Howitz †. (Ill. Tid. 54. Bd. Nr. 14; jfr. ogsaa Nr. 15.)
- Et hidtil utrykt Digt af Rektor (Hans Henr.) Blache [1819]. Medd. af *Evald Tang Kristensen*. (Aarbøger udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift VI, 108—12.)
Om Jacob Zach. Hyphoffs Død.
- Eivind Bjerggrav-Jensen*: Harald Høffding 70 aar. (For Kirke og Kultur XX, 157—61.)
- Ida Falbe-Hansen*: Fra Prof. Høffdings første Aar som Ruslærer. (Tilskueren 1913. I, 244—48.)

- Harald Høffding*: Tilbageblik. (Tilskueren 1913. 225—32.)
- Victor Kuhr*: Prof. Høffding som de unges Lærer. (Vor Ungdom 1913. 97—105.)
- Vilh. Madsen*: Harald Høffding. (Vor Fremtid VI, 376—84.)
- Erik Rindom*: Harald Høffding.
- Georg Schott*: Harald Høffding als Religionsphilosoph. München.
- Ferdinand Tönnies*: Harald Høffding. (Tilskueren 1913. II, 233—39.)
- Prof. Høffding. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 23.)
En Række Artikler af forskellige Forfattere.
- L. Koch*: Lucie Hørlyk. En Levnedstegning delvis i Selvbibliografi. Udg. af hendes Fader.
- H. H. Blache*: Prof. Chr. L. Jacobsen †. (Ingeniøren 1913. 515—16.)
- Louise Jacobsen, f. Larcher*: Gamle Minder. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 28.)
- (*Carl Emil Janssen*:) En Grønlandspræsts Optegnelser 1844—49. (= Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. XIX.)
- J. Lund Nielsen*: Et gammelt Tyende [Ane Jensdatter, † 1823]. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 301—03.)
- Thorvald Jørgensen*: Etatsraad Albert Jensen †. (Arkitekten XV, 401—07.)
- Hans Jensen*: Fra Mindernes Verden. Skildringer fra det virkelige Liv. Aarhus.
- Otto Gelsted*: Johannes V. Jensen.
- Fru Karen Jensens Livserindringer, fortalt af hende selv. P.
- Niels Hansen*: Mads Christian Jensen †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. 61. Aarg. 645—49.)
- H. Geil Hansen*: Niels Jensen, Vibede †. (Vort Landbrug 1913. 259—60.)
- Poul Bjerger*: Dyrslæge P. Jensen †. (Højskolebl. 1913. 1465—68.)
- Dyrslæge P. Jensen †. (Svendborg Amt 1913. 3—29.)
- S.: Kunstmaler Thomas Jensen. (Sprogforen.s Almanak 1914. 59—63.)

- J. N. H. Skrumsager*: Jens Chr. Jenssen †. (Sprogforen.s Almanak 1914. 74—76.)
- Peter Nansen*: Nogle Mads Jepsen'ske Aktstykker. Med en Indledning. Ikke i Handelen. 4:o.
- C. Klitgaard*: Af Dr. med. Niels Jespersens Regnskabsbog 1661—1668. (Fra Himmerland og Kjær Herred II, 201—44.)
- Vilhelm la Cour*: Redaktør J. Jessen. (= Mennesker i Litteraturens, Kunstens og Videnskabens Tjeneste. X.)
- Momme Nissen*: Zum 80. Geburtstag Karl Ludvig Jessens. (Die Heimat XXIII, 33—39.)
- H. Jessen Christensen*: P. Jessen †. (Sprogforen.s Almanak 1914. 37—39.)
- Alexandra Johannsen*: Gustav Johannsens Slægt. (Sønderjydske Aarb. 1913. 45—75.)
- Björn Jónsson. 8. okt. 1846 -- 24. nóv. 1912. Minningarrit. 1. bindi. Reykjavik.
- Poul Bredo Grandjean*: Slægtetog over en Familie Junge. P.
- Peter Haugaard-Jørgensen*: Mor [Cathrine Jørgensen, f. Hansen] og hendes Slægt. Maribo. 4:o.
- Axel Liljefalk*: Borgmester Hans Jørgensen. Et Bidrag til Frederiksdode Bys ældste Historie. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 10—53.)
- Konrad Jørgensen*: Lærer Peter Michael Jørgensen. (Højskolebl. 1913. 63—74, 161—70, 229—38.)
- Zakarias Nielsen*: Et Par Smaaaminder om Kaalund. (Julestjernen 1913. 35—39.)
- Villads Christensen*: Sukkerbager Andreas Kellinghusen, en af Stadens 32 Mænd. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 233—45.)
- J. Wijnen*: Alph. Kerckhoffs 25-aar. Præstjubilæum. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 61. Aarg. 895—97.)
- N. H. Callesen*: Gamle Minder [om Slægten Kier]. (Sprogforen.s Almanak 1914. 50—57.)
- Clemens Åhfeldt*: Till Søren Kierkegaards minne. (Det nya Sverige VII, 311--26.)
- Vald. Ammundsen*: Søren Kierkegaards religiøse Gennembrud. (Norsk theol. T. Ny R. IV, 97—110.)

- Vald. Ammundsen*: Kierkegaard som religiøs veileder. (For Kirke og Kultur XX, 321—32.)
- Emil Berglund*: Sören Kierkegaard. En kritisk studie. (Kyrkl. T. 1913. 438—68.)
- Georg Fasting*: Sören Kierkegaard. (Syn og Segn XIX, 401—08, 433—42.)
- Sven Fenger*: Sören Kierkegaard. P. (= Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 214.)
- Sven Fenger*: Sören Kierkegaard. (Diakonissestiftelsens Almanak 1914. 395.)
- Jens Gleditsch*: Sören Kierkegaards betydning for teologien. (For Kirke og Kultur XX, 268—72.)
- Groos*: Sören Kierkegaard. (Monatsschr. f. Pastoraltheol. 9. Jahrg. 8. H.)
- Theodor Haecker*: Sören Kierkegaard und die Philosophie der Innerlichkeit. München.
- Willem Leendertz*: Sören Kierkegaard. Amsterdam. (Acad. Proefschr., Groningen.)
- Edv. Lehmann*: Sören Kierkegaard. (Gads Danske Mag. 1913. 477—84.)
- Edv. Lehmann*: Kierkegaard, hans „Smule Philosophie“. (For Kirke og Kultur XX, 193—202.)
- E. Michel*: Sören Kierkegaard. (Die Tat. Sozial-relig. Monatsschr. f. deutsche Kultur V. Jahrg. 2. Heft.)
- Sören Kierkegaards Journal. Ved *K. Nørregaard*. (Ugeskr. f. Læger 1913. 1673—78.)
- H. Reuter*: Zum Gedächtnis Kierkegaard. (Protestantenblatt 46. Jahrg. Nr. 23, 25.)
- P. A. Rosenberg*: Sören Kierkegaard. P. (= Grundrids ved folk. Universitetsundervisn. Nr. 211.)
- Stammer*: Sören Kierkegaard. (Neue kirchl. Z. 1913. 412—28.)
- (*Em. Kinch*:) Tre Indlæg til Overretten i Sagen Direktør Em. Kinch mod Det østasiatiske Kompagnis Formand.
- Chr. Klingsey*: Viggo Klein †. (Architekten XV, 299.)
- K. V(arming)*: Vilhelm Klein †. (Architekten XV, 205—10.)

- A. K.*: Pater Joseph Knapen †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 61. Aarg. 255—58.)
- Thora Konstantin-Hansen*: Hans Knudsen. 1813—13. Jan.—1913. (Højskolebl. 1913. 33—40.)
- Johanne Petersen*: Pastor Hans Knudsen. (Nyt T. f. Abnormvæsenet XV, 21—24.)
- W. T.*: Hans Knudsen. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 15.)
- Fredrik Vetterlund*: Jakob Knudsen. (Letterst. T. 1913. 587—603.)
- A. B.*: Carl Koch. (Højskolebl. 1913. 859—62.)
- Poul Errboe*: Hans Kristoffer Elers Koch †. (T. f. Skovvæsen XXV, A. 108—104.)
- N(iels) H(ansen)*: Hans Peter Kofoed-Hansen. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 61. Aarg. 329—34.)
- Andreas Austlid*: Ein Folkelærer [Kristen Kold]. II. Blade i Mindekransen om Højskoleforstander Kristen Kold udg. af *Klaus Berntsen*. (2. Opl.) Odense.
- Johanne Meyer*: Fra Kolds Højskole. (Højskolebl. 1913. 829—32.)
- (*N. C. Christensen*.) Stamtavle over Købmand i Roskilde Peder Kornerups Efterkommere indtil Begyndelsen af 1913. Roskilde. 4:o.
- Thomas Bredsdorff*: Prof. Jacob Kornerup. Mindetale. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1913. 78—79.)
- M. Mackeprang*: Prof. J. Kornerup. (Architekten XV, 238—40, jfr. ogsaa Hist. T. 8. R. IV, 242.)
- Jacob Kornerup. In memoriam 1825—1913. Roskilde. P.
- C. Krebs*: Andreas Villiam Krarup †. (Ingeniøren 1913. 212.)
- A. Krieger*: Nogle Erindringer fra mit Hjem. (Mit Hjem III, 47—49.)
- V. A. Secher*: Georg Nik. Kringelbach †. (Hist. T. 8. R. IV, 168—69.)
- General Georg Friderich von Kroghs dagbok under den præjssiske syvårskrig. Medd. av *Caspar Aubert*. (Norsk milit. T. 76. Bd. 12—30, 106—14, 178—95.)
- N. S. Krüger*: Hans Krügers Fængsling og Fangenskab i 64. (Fædrelandet 1913. 473—74.)

- Peter Wendling*: Der „Herr Professor Wurzelreiszer“. Ein Kapitel aus der Geschichte des Tondernschen Seminars. (Die Heimat XXIII, 254—59.)
Om Prof. Kühnel.
- A. B.: Ernst Køie. (Ugens Tilskuer III, 255—56; jfr. 271—72.)
- J. Six: Paschier Lamertijn (Pasquier Lammertin). (Oud-Holland. 31. Jaarg. 85—109.)
Damaskvæver. Arbejdede bl. a. for Chr. IV.
- Nogle Notitser om Gehejmearkivar Jac. Langebek og hans Husstand. Ved *Fr. Jessen*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 800—801.)
- Johan Rohde*: Laurits Larsen †. (T. f. Industri 1913. 89—91.)
- Postmester Geert Lassen †. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1914. 232—33.)
- Forfatteren Laurbjerg, f. Sørensen*: En Livsskildring. 8. Opl. Odense. P.
Autobiografi af Søren Andersen Sørensen.
- Jon Laberg*: Familjen Lemvig i Sogn. (T. utgit av historielaget for Sogn No. 1 — Bergen 1910 — 27—45; No. 2 — 1912 — 102—10.)
- Slægten Liebenberg. Af dens Familiepapirer. Ved *H. Trier*. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 218—27.)
- Lebenserinnerungen. Aus dem Nachlass von *Rochus Freiherrn v. Liliencron*. I—III. (Deutsche Rundschau 154. Bd. 381—407; 155. Bd. 31—59, 192—214.)
- Kommandørkaptein *Hugo Lous* erindringer fra orlogs- og koffardilivet i 1850- og 60-aarene. Utgit ved J. Smith Johannesen. Kria. og Kbh.
- Eline Begstrup*: M. A. S. Lund. (Højskolebl. 1913. 589—90, 633—44.)
- Max Lund*: Hvorledes jeg blev Samler. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 277—99.)
- Konrad Understrup*: Stamtavle over Slægten Lundsgaard. P.
- C. Rolfs*: Luthers Nachkommen als Postmeister in Dänemark. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 492—95.)
- L. A. Grønvold*: Et Læsseø-Minde. (Fædrelandet 1913. 20—21.)
Med et Brev fra Moderen, Signe L. til Oppasseren Eilersen.

- A. Bobberg*: Madsen-Mygdal †. (Højskolebl. 1913. 1436—40.)
- Helga Matzen, f. Bryde*: Mit Barndomshjem. (Mit Hjem III, 50—52.)
- Brjef *Páls Melsteðs* til Jóns Sigurðssonar gefin út af hinu íslenska fræðafjelagi Kaupmannahöfn.
- Michael Koefoed*: Emil Meyer †. (Nationaløkon. T. 3. R. XXI, 1—10.)
- Carl Thalbitzer*: Emil Meyer †. (Tilskueren 1913. 155—61.)
- F. Ronge og Johan Johnsen*: Vilh. Joachim Marinus Meyer †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 61. Aarg. 387—92.)
- (*Josef Fischer*): J. C. E. Michaelsen og Hustrus Forfædre. I: o.
Tr. s. Mskr.
- Fr. Nørgaard*: L. Moltesen. (Højskolebl. 1913. 147—52.)
- Hans Olrik*: L. Moltesen. (Tiden III, 499—500.)
- Sognepræst Laurits Mommers Stamtavle (Mandslinien). Tr. s. Mskr. Kbhvn. 1911—13.
- C. J. Hehnke*: Hans Mømsen. (Die Heimat XXIII, 242—48.)
- P. Lauritsen*: D. G. Monrad. (= Danske Mænd IX.)
- P. Lauritsen*: Monrad og Ulykken i 64. (Fædrelandet 1913. 44—45, 54—55.)
- Augusta Eschricht*: Lidt om Natrens dæmrende Taager og dens Komponist [Carl Mortensen]. I Anl. af Hundreårsdagen for Carl Plougs Fødsel. (Gads Danske Mag. 1913. 115—17.)
- F. Kølpin Ravn*: Morten Larsen Mortensen †. (Botanisk T. XXXIII, 89—91.)
- E. Bodenhoff*: Hofliv under trende Konger. Uddrag af Generalmajor Frederik Gotthold v. Müllers efterladte Papirer.
- E. Bodenhoff*: Kongesorger. Hofliv under Frederik VII. Uddrag af Generalmajor Frederik Gotthold v. Müllers efterladte Papirer.
- Postmester N. P. P. Møller †. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1914. 232—34.)
- Nogle Erindringer om Hofpianofabrikant Hans Peter Møller, samlede af *Conrad Møller*. P.
Trykt som Manuskript.

- E. A. Thomle*: Hr. Fredrik Nannestad og hans 2de Hustru. (Norsk. T. f. Genealogi II, 105—12.)
- C. V. Prytz*: Vilhelm Neergaard †. (T. f. Skovvæsen XXV, A. 81—86.)
- Godtfred Skjerne*: Prof. Franz Neruda. (Ill. Tid. 55. Bd. Nr. 10.)
- H. Dreyhaus*: Niebuhr auf der Flucht der preussischen Behörden 1806—07. (Hist. Z. 3. F. XIV, 91—103.)
- Georg Himmelstrup*: Lars Nielsen †. (Højskolebl. 1913. 937—40.)
- Poul Bredo Grandjean*: Nobel'ske Slægtbøger.
- Jakob Jakobsen*: Poul Nolsøe. Livssøga og irkingar. Við mindum av Chr. Aigens. Tórshavn (tr. i Kbh.)
- H. Begtrup*: H. Nutzhorn 1833—20. Febr.—1913. (Højskolebl. 1913. 249—54; jfr. *Sofus Madsen-Mygdal* smst. 265—72, 297—304.)
- Ingvald Kieler*: Dr. Jens Nørregaard †. (Fædrelandet 1913. 198—99.)
- Marius Kristensen*: Jens Nørregaard †. (Højskolebl. 1913. 497—504; jfr. ogsaa 505—08, 537—46 og *Jørgen Nissen* 709—12, *Alfred Povlsen* 921—26.)
- Eiler Nystrøm*: De danske Obelitz'ers Forhold til Pomern. (Personalthist. T. 6. R. IV, 63—68.)
- Harry Schmidt*: Jürgen Ovens. (Schlesw.-Holst. Kunstkalender 1913. 3—11.)
- Viggo Jul. v. Holstein Rathlou*: Prof. Dr. phil. Julius Paludan. (Vor Fremtid VI, 513—29.)
- Postkontrolør *N. P. Petersen Pardal* †. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1914. 235—36.)
- Frits Bendix*: Af en Kapelmusikers Erindringer. Miniaturportrætter fra Paullis Tid.
- Gunde Pedersen* (Grærup): En Selvbiografi. Varde. P.
- Th. Johansen*: En Veteran fra 1808. Niels Pedersen fra Egense. (Fra Himmerland og Kjær Herred II, 267—92.)
- Mindesmærket for Niels Pedersen. (Ladelund Elevforen.s Aarskr. 1913. 3—13.)
- A. Petersen*: En Livshistorie. Hvad jeg selv har oplevet. P.

- G(ordon) N(orrie)*: Overintendant Adolph Julius Petersen †.
(Militærlægen XXI, 265.)
- A* —: Etatsraad Vilhelm Petersen †. (Architekten XV,
421—26.)
- Stamtavle over Familien Petri. 3. Udg. ved *Frederikke
Matzen*. Tr. s. Mskr.
- A. B. Drachmann*: Erindringer om Dr. Pingel som Læ-
rer. (Aarsskrift for Metropolitaner-Samfundet VI, 5
—16.)
- Ingvald Kieler*: Carl Ploug. Hans nationalpolitiske Ideers
Betydning for Nutiden. (Fædrelandet 1913. 505—07;
jfr. ogsaa 511.)
- Marius Kristensen*: Carl Ploug. (Ugens Tilskuer IV, 28
—31.)
- A. Schack*: Henrik Pontoppidan. (Vor Fremtid VI, 314
—29.)
- Thomas Bredsdorff*: Provst J. V. Pontoppidan. Mindetale.
(Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1913. 80—81.)
- S. H. Finne-Grønn*: Presteslegten Post i Telemarken.
(Norsk T. f. Genealogi II, 112—22.)
- Louis Blauenfeldt*: Niels Post. En sjællandsk Lægprædi-
kant. P. (= Gudelige Smaaskrifter Nr. 568.)
- Niels Andersen*: Et Mindeord om Esben Poulsen, Vindehel-
sing. (Højskolebl. 1913. 425—28.)
- A. Fabricius*: Gøngehøvdingen Svend Poulsen. (Nordslesv.
Sondagsblad. Folkelig Del. 1913. 177—79.)
- Janus Møen*: Svend [Poulsen] Gønges sidste Dage. (Fæ-
drelandet 1913. 609—10.)
- Carl Emil Raaschou †. (Militærlægen XXI, 140—41.)
- Conrad Møller*: Nogle Optegnelser om Niels Christensen
Randbøl. (Tr. s. Mskr. for Familien.) P.
- Woldemar Frhr. Weber v. Rosenkrantz*: Daniel Rantzau.
(Die Heimat XXIII, 8—17.)
- Erik Arup*: Rantzau-Ascheberg. (Hist. T.s Festskrift til
Edvard Holm 3—19.)
- Stamtavler saml. og udg. af *J. J. Ravn*. Tillæg. (Vejle). P.
- V. Brücker*: Jørgen Ravn †. (Højskolebl. 1913. 1183—
90, 1264—76.)

- Reimer Hansen*: Friedrich v. Reventlou. (Schlesw.-Holst. Kunstkalendar 1913. 55—60.)
- Stamtavle over den Ringske Linje af Familien Kjeldsen fra Gundestrup. Delvis udarbejdet af *Aage Ring*. Holstebro. P.
- Oscar Geismur*: Helge Rode. (Varden XI, 165—73.)
- L. Th. Arnskov*: Politiske Portrætter. II. Ove Rode. (Tilskueren 1913. 1098—1109.)
- Franziska v. Rosen*: Den gamle Majorinde fra Færgegaarden. Optegnelser. (= Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. XVIII.)
- Fr. Rung*: Minder fra Musiklivet i mit Barndomshjem. (Mit Hjem III, 53—56.)
- Edvard Agerholm*: Dr. Ryge. Et Bidrag til Belysning af det kgl. Theaters Historie i den første Halvdel af det forrige Aarh.
- Mats Nielszen Røgbiergs* Optegnelser. Ved *C. Klitgaard*. (Personalthist. T. 6. R. IV, 35—38.)
- J. Oskar Andersen*: Holger Frederik Rørdam 1830—1913. (Teol. T. 3. R. IV, 151—58.)
- Andreas Brandrud*: Dr. Holger Frederik Rørdam †. (Norsk theol. T. Ny R. IV, 289—93.)
- H. A. Rosendal*: Holger Frederik Rørdam †. (Højskolebl. 1913. 729—34.)
- Joh. St(eenstru)p*: Holger Frederik Rørdam †. (Hist. T. 8. R. IV, 242—44.)
- Vald. Ahrnell*: Peter Sabroe. Et Mindeskraft. P.
- Poul Lindholm*: Slægten Sager. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 171—80.)
- M. Salmonsen*: Brogede Minder fra 40 Aars Ophold i Chicago.
- (Guldbryllups Memoirer. Louis Salomonsen og Sophie Salomonsen. 6. Dec. 1913. P.
Trykt som Manuskript.)
- E. Ingerslev*: Matthias Saxtorph og hans Samtid. Et Bidrag til Fødselshjælpens Historie i det 18. Aarh.
Jfr. M. K. Zahrtmann i Hospitalstid. 5. R. VI, 435—37; J. W. S. Johnsson i Ugeskr. f. Læger 1913. 839—43.
- G(ordon) N(orrie)*: Overlæge Johan Christopher Seehusen Schade †. (Militærlægen XXI, 262—64.)

- Axel Liljefalk*: Poul Ulrich Scharffenberg. (Fædrelandet 1913. 182—83.) ✕
- Poul Hennings*: Om Familien Scheel i Itzehoe. (Personalhist. T. 6. R. IV, 89—90.)
- Poul Bjerger*: Borgmester C. P. C. Schjørring †. (Højskolebl. 1913. 473—78.)
- Holger Poulsen*: Kordegn og Lærer Thomas Chr. Schmidt i Nordby paa Fanø. (Fra Ribe Amt III, 619—22.)
- F. F.*: Konferensraad Aug. William Schneider †. (T. f. Søværnen 1913. 231.)
- (*Axel A. Schou*.) Slægtbog (over Slægten Schou).
- Holger Begtrup*: Ludvig Schrøder. (= Mennesker i Litteraturens, Kunstens og Videnskabens Tjeneste. IX.)
- (*Torkil Baumgarten*.) Familien Sebbelov. (Bilag til Arkiv f. Genealogi og Heraldik I; S. 121—22.)
- Optegnelser af Rigsraad Jørgen Seefeld. Ved *C. E. A. Schøller*. (Personalhist. T. 6. R. IV, 232—43.)
- Viffert Seefelds 32 Ahner af Axel Jørgensen Urne. Medd. af *A. Thiset*. (Personalhist. T. 6. R. IV, 211—31.)
- Nogle Gravskriiter over Sehested'erne til Lykkesholm. Ved *P. C. B. Bondesen*. (Personalhist. T. 6. R. IV, 84—87.)
- Helene Höhnk*: Nachrichten von den Vorfahren und der Familie des russischen Admirals Peter von Sievers. (Z. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 256—352.)
- Kaptajn O. E. Sonnes Optegnelser, ved *Johan Koføed*. (Forts.) (Bornholmske S. VIII, 1—30.)
- A. Jantzen*: Lidt om Provst Jørgen Sorterup og Boghandler Chr. Geertsen. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 783—92.)
- A. Johansen*: Skolebestyrerinde Frk. Frederikke Steenberg †. (Bog og Naal XX, 271—73.)
- Johannes Steenstrup*: Japetus Steenstrup i Ungdomsaarene 1813—1845. (Mindeskraft for Japetus Steenstrup II, 1—68.)
- O. B. Bøggild*: Knud Johannes Vogelius Steenstrup †. (Medd. fra Dansk geol. Forening IV, 203—14.)
- K. A. G[rönwall]*: Knud Johannes Vogelius Steenstrup †. (Geol. föreningsens i Stockholm förhandl. XXXV, 333—38.)

- Dr. phil K. J. V. Steenstrup †. (Det grøn. Selsk.s Aarsskr. 1913. 40—43.)
- Chr. Christensen*: A. Svendsen. Udsigt over hans Liv og Virksomhed. (Tune Elevers Aarsskrift 1913. 3—76.)
Ogsaa særskilt. (Roskilde). Ikke i Bogh.
- Breve fra Johan Svendsen. Udg. ved *Gunnar Hauch*. (Tilskueren 1913. 1004—19, 1159—74; ogsaa i Samtiden XXIV, 481—512.)
- Sv. Trier*: Aage Sørensen †. (Nationalekon. T. 3. R. XXI, 309—12.)
- Aage Sørensen †. (Danske Forsikrings-Aarbog 1913. 7—8.)
- H. G. Orlík*: Direktør for Sorø Akademi E. G. Taubers Arverejse 1828. (Personalhist. T. 6. R. IV, 39—58.)
- Jakob Knudsen*: Nogle Mindeord om Kristine Terkelsen og hendes Gjærning. (Højskolebl. 1913. 447—50; jfr. ogsaa *Vilhelmine Ullmann* smst. 553—56.)
- Carl Dunreicher*: Thiele og Thorvaldsen. (Tilskueren 1913. 311—20.)
- Woldemar Weber von Rosenkrantz*: Verbesserungen und Zusätze zu meinen Beiträgen zur Adelsgeschichte. 2. Die Familie von Thienen. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 447—56.)
- E. A. Thomle*: Familien Thomle. Kria.
Ikke i Bogh.
- Victor P. Christensen*: Kobberstukne Portrætter af Thorvaldsen. (Gads Danske Mag. 1913. 771—73.)
- Th.*: Christen Thygesen †. (Sprogforen.s Almanak 1914. 39—40.)
- Torkell Mauland*: Tormod Torveson. (Syn og Segn XIX, 113—25, 209—20.)
- Uddrag af Ernst Triers og Marie Abels brevveksling. (Forts.)
(Fra Vallekilde Folkehøjskole XX, 96—112.)
- John M. Møller*: Slægten Tronier. (Personalhist. T. 6. R. IV, 1—21.)
- E. C. Tryde*: Samlinger til Tryde-Slægten Historie. Tr. s. Mskr. Rønne 1912.
- Hans Kau*: Ann' Trøglborg, den kloge Kone i Ringive. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 75—95.)

Et Minde om Slægten i Anl. af Faders, „Farfars“ og Bedstefaders 80-aar. Fødselsdag $\frac{3}{5}$ 1912. P.

Om Familien Tvermoes.

Poul Bredo Grandjean: Stamtavle over Silke- og Klædekræmmer, Borgerkaptajn Christian Mouritz Tüchsens Slægt. 4:0.

Torkil Baumgarten: Familien Tørsleff. Stamtavle over Efterkommere af Hans Vincentsen Tørsleff til Estruplund, død 1765. (Bilag til Arkiv f. Genealogi og Heraldik I; S. 189—232.)

Ogsaa særskilt. Aarhus.

Johs. Helweg: Var Korfitz Ulfeldt sindssyg? (Tilskueren 1913. 1020—37.)

E. A. Thomle: Den adelige Slægt de Ulrichsdal. (Personalhist. T. 6. R. IV, 256—67.)

O. B. Bøggild: Niels Viggo Ussing †. (Medd. fra Dansk geol. Forening iV, 1912. 1—18.)

C. Juul: Herman Valentiner †. (Nyt T. f. Matematik XXIV B. 65—69.)

Herman Valentiner †. (Dansk Forsikrings-Aarboeg 1913. 5—6.)

Sex Breve fra Amtmand Herman Greve Wedel-Jarlsberg til Prof., Justitsraad Ludvig Manthey. Medd. af *L. Wagner*. (Personalhist. T. 6. R. IV, 22—34.)

J. P. Wammen: Gravør Ole Elifsen Veed-Fald. (Hardsysels Aarboeg VII, 66—79.)

K. Hansen: Forpagter Mads Nielsen Vestergaard †. (Vort Landbrug 1913. 157—58.)

Stamtavle over Familien Vett. Fol. pat.

Lidt om Weyse, ved *Th. B.* (Julebogen XII, 56—64.)

Viggo Christiansen: Overlæge Fr. Willerup †. (Ugeskr. f. Læger 1913. 1673.)

H. Hertel: Kammerherre S. Vind †. (T. f. Landøkon. 1913. 398—400.)

Ib Windfeld Hansen. (Ingeniøren 1913. 121—33.)

Th. Hauch-Fausbøll: Stamtavle over Slægten Winding fra Vestervig. 4:0. P.

J. Wistoft: Stamtavle over Familien Wistoft. Aarhus. 4:0. P.

- Overpostkontrolør L. W. Wittendorff. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1914. 3—8.)
- P. Skou: Peter Hansen Viuff †. (Sprogforen.s Almanak 1914. 33—35.)
- M. A(ndresen): Peder Vognsen †. (Sprogforen.s Almanak 1914. 32—33.)
- M. A(ndresen): Claus Peter Wolff, Gammelgab †. (Sprogforen.s Almanak 1914. 80.)
- J. N. H. Skrumstager: C. P. Wolff (Gammelgab) †. (Højskolebl. 1913. 517—20.)
- H. Wolfhagen: Portrætter af Slægten Wolfhagen.
- Axel Garboe: Ein Blatt aus der Geschichte der Zoologie in Dänemark. (Mitteil. zur Gesch. d. Medizin u. d. Naturwissenschaften XII. Nr. 4.)
Om Ole Worm.
- Elisabeth Bondesen og Lis Jacobsen: Nathalie Zahle. (Tilskueren 1913. 936—45.)
- Thea Ebbell: Frøken Zahles skolegjerning. Et kulturarbejde paa kristentroens grund. (For Kirke og Kultur XX, 558—62.)
- R. C. Mortensen: Frøken Zahle †. (Gads Danske Mag. 1913. 774—76.)
- Henriette Skram: Nogle Mindeord om Frøken Zahle og hendes Klasselærerinder i Skolehuset ved Gammel Strand. (Bog og Naal XX, 251—61.)
- Henriette Skram: Frk. Zahle som ung Lærerinde. (Vor Ungdom 1913. 453—74.)
- Carl V. Petersen: Kristian Zahrtmann. (Tilskueren 1913. 321—29.)
- Kristian Zahrtmann: Indtryk fra min Barndom. (Tilskueren 1913. 330—42.)
- F. G. Welcken: Zoegas Leben. Teil 2. Halle a. S.
- Torkil Baumgarten: Stamtavle over Familien Ørsnes med nogle Oplysninger om Ørsnes-Gaarde i Farstrup Sogn. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik I, 225—60.)
Ogsaa særskilt. Aarhus.

Samfundsforhold og Aandsliv.

- K. v. Amira*: Grundriss des germanischen Rechts. (Pauls Grundriss d. german. Philologie. 4. 3. Aufl.)
- Poul Johs. Jørgensen*: Udsigt over den danske Retshistorie. 2. omarb. Udg. 1. H. Indledning. Retskilder.
- Ernst Mayer*: Die Hundertschaft in Skandinavien (zugleich eine Besprechung von Sven Tunberg: Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning. Upps. 1911). (Hist. Vierteljahrschr. XVI, 54--68.)
- S. Wiskinge*: Grundtræk af vor Forfatnings Historie gennem Tiderne. 3. Opl. Roskilde.
- C. Goos* und *Henrik Hansen*: Das Staatsrecht des Königreichs Dänemark. [2. Aufl.] (= Das öffentl. Recht der Gegenwart. XX.) Tübingen.
- Oscar Alb. Johnsen*: Om det norske folks opfatning av tronfølgen før 1660. (Norsk hist. T. 5. R. II, 190--221.)
- P. Munch*: Monrads Udkast til Grundloven. (Hist. T.s Festshefte til Edvard Holm 171--87.)
- H. Waage*: Til Grundlovsrevisionen. (Nationalekon. T. 3. R. XX, 551--93.)
- Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskråer. Udg. af *Poul Bjerge* og *Thyge J. Søegaard*. III. 1. H.
- Chr. Lundbye*: Udsigt over Majoratsgodsernes Historie. (Betrænkning afgiven af den ved Lov Nr. 32 af ⁵/₃ 1909 nedsatte Kommission. Bilag 13. 191--249.)
- Richard Weyl*: Rechtsgeschichtliches aus Schleswig-Holstein. (Die Heimat XXIII, 26--27, 41--45, 86--87.)
- Heinrich Clasen*: Schleswig-Holsteinisches Auerbenrecht in seiner geschichtlichen und heutigen Gestaltung. Husum 1912. (Diss. Rostock.)
- Adolph Jensen*: Den samlede Virkning af Dødelighedens og Fødselshyppighedens Aftagen. (Nationalekon. T. 3. R. XXI, 176--86.)
- Adolph Jensen*: Den aftagende Fødselshyppighed. (Nationalekon. T. 3. R. XXI, 417--48.)
- Russere og Polakker i Danmark. (Nationalekon. T. 3. R. XXI, 397--99.)

- Emil Elberling*: Udlændinge i Danmark. (Nationalekon. T. 3. R. XXI, 502-05.)
- Ludvig Schrøder*: Danmarks Hjæpekilder og Næringsveje. 1. Række. 2. Udg. (Folkelæsning Nr. 200.)
- M. Vogelius*: De dyre Tider. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 300—301.)
Belyst ved Priser fra 1779.
- Halvdan Koht*: Prisar og politikk i norsk historie. Foredrag paa det andre norske historikermøte, ^{9/7} 1912. (Samtiden XXIV, 234—52.)
- Hans Olrik*: Svenskt och danskt folklyne. Auktor. öfvers. Sthlm. 1912.
- Alex. Bugge*: Geschichte der nordischen Kultur. (Archiv f. Kulturgesch. X, 1912. 327—58.)
- Vilhelm Grønbech*: Religionsskiftet i Norden. (= Religionshist. Smaaskrifter 2. R. III.)
Anm. af Erik Arup i Hist. T. 8. R. V, 106—20.
- Bertha Surtees Phillpotts*: Kindred and Clan in the Middle Ages and after. A Study in the Sociology of the Teutonic Races. Cambr.
Chap. 4: Denmark (S. 79—102). — Anm. af J. S(teenstrup) i Hist. T. 8. R. V, 134—36.
- Johannes Steenstrup*: Kvindens Stilling i Danmark i Renæssancens og Reformationens Tidsaldr. (Hist. T.s Festshefte til Edvard Holm 206—20.)
- H. F. Feilberg*: Dansk Bondeliv. 2. Del. 2. Udg. (= Folkelæsning Nr. 231.)
- P. Petersen*: Træk af lollandsk Landboliv i Fæstetidens Dage. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarboeg I, 32—44.)
- Christine Reimer*: Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde. III. Odense.
- Hans H. Vogt*: En Strid om Søndhordlands Sorenskriveri i det 17. Aarh. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. Nr. 19. IV.)
- Af Randers Tingbøger. Ved *Hugo Matthiessen*. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. I, 520—26.)
- Rettens Betjente fra Randers blev overfaldne i Hinge i 1776. Medd. af *F. Uldall*. (Aarboeg udg. af Randers Amts hist. Samf. 1913. 56—65.)

- En gammel Voldssag. Af Sønder Dyrs-Mols Herreders Justitsprotokol 1721—32. (Aarbog udg. af Randers Amts hist. Samf. 1913. 137—49.)
- Et gammelt Skifte i Øster-Tørslev. Ved *J. P. Jeppe Jensen*. (Aarbog udg. af Randers Amts hist. Samf. 1913. 44—55.)
Efter Anne Henriksdotter (1778).
- Villads Christensen*: En Flyvemaskine i 1791. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 304.)
- En stor Begravelsesregning fra Fredericia 1814. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 215.)
- Et Brændevinsbrev. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 231—32.)
- Marie Christoffersen*: Kvindedragter paa Hedeboegnen i gamle Dage. (Fra Arkiv og Museum V, 322—33.)
- Eiler Nystrøm*: Offentlige Forlystelser i Frederik VI.'s Tid. (II.) Kildeforlystelser i Dyrehaven m. m.
- J. Gr. Pinholt*: Bryllup paa Lemvigegnen til omkring 1870. (Hardsyssels Aarbog VII, 80—86.)
- H. Lass*: Ein Sittenbild aus dem 17. Jahrhundert (1656). (Die Heimat XXII, 1912. 107.)
- P. Købke*: En københavnsk Børneleg. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 303—04.)
- Axel Olrik*: Danske Sagn og Æventyr fra Folkemunde. Billeder af Niels Skovgaard. 4:o.
- K. Lund*: Sagn ved Bovbjergkysten om Kongens Søn fra Engelland. (Hardsyssels Aarbog VII, 61—65.)
- Svend Fælding. Sagn og sange, minder og meninger. Saml. af *Viggo J. von Holstein Rathlou*. (Aarbøger udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Amt VI, 47—80.)
- Heinrich Carstens* †: Volksglauben und Volksmeinungen aus Schleswig-Holstein. II. (Z. d. Ver. f. Volkskunde XXIII, 277—83.)
- S. Tillier*: Om svartebøker. (T. utgit av historielaget for Sogn. Nr. 2 — Bergen 1912 — 47—92.)
- J. W. S. Johnsson*: En mystisk Gjenstand. (Fra Arkiv og Museum V, 311—21.)
En „Heksepløk“ (Menneskeknogle fra Taget af et Husmandshus).
- I. O. O. F. Loge C4. Nr. 23. 1888 — 1. Marts — 1913.
Tr. s. Mskr. 4:o.
- K. F. U. M. i Fredericia. 1888 — 11. Jan. — 1913.

Danske Jernbaners Afholdsselskab. 1903—15. Marts—1913.

Korsør. 4:o.

Ikke i Bogh.

(*Erik S. Rasmussen*;) Upperslev socialdemokratiske Forening
1888—21. Okt.—1913. P.

H. Denver og *P. Kjærsgaard*: Aalborg Skyttekres' Virksomhed gennem 50 Aar 1862--1912. Aalborg.

Jens Warming: Lovgivningen om Banker og Sparekasser.
(Nationaløkon. T. 3. R. XXI, 31—75.)

Aktieselskabet Hellum-Hindsted Herreders Sparekasse. 1863
—11. Dec.—1913. Aalborg. 4:o.

Landbosparekassen i Horsens. 1863—1. Juni—1913. Horsens. 4:o.

Landbo-Spare- og Laanekassen for Vejle Opland, Vejle. 1863
—4. Nov.—1913. Vejle.
Ikke i Bogh.

K. Rasmussen: Kommissionssagen ang. Toldsvig ved Hindsholm 1726. (Aarbog f. hist. Samf. f. Odense og Assens Amter I, 97—106.)

Chr. Heilskov: Fordums Landeveje og Rejseliv i Aarhus Amt. (Aarbøger udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift VI, 1—46.)

E. P. Kannik: De Kgl. Svenske Posters Transport over Store Bælt i det 18. Aarh. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1914. 266—74.)

E. P. Kannik: Om Indtægterne ved Hobro Postkontor i Slutn. af det 18. Aarh. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1914. 263—65.)

E. Bohn: Nørrejylland's Jernbanepostkontor 1863—1913. (Aarb. f. d. danske Postvæsen 1914. 240--62.)

G. Claussen: Das Postwesen Schleswig-Holsteins vor 100 Jahren. (Die Heimat XXIII, 136—39.)

Alfred Jacobsen: De saakaldte utakkede Postfrimærker 1864—1868. (1912). P.

- M. Gredsted*: Telegrafens Stilling i indenlandsk Samkvem. (Nationaløkon. T. 3. R. XXI, 76—93.)
- Svend Røgend*: Københavns Sporveje gennem 50 Aar. (Nationaløkon. T. 3. R. XXI, 594—619.)
- Chr. Pedersen*: Et Bidrag til Færgefartens Historie. (Aar- bog for Hist. Samf. for Sorø Amt II, 54—66.)
- C. C. Larsen*: Det danske Landbrugs Historie. 2. omarb. Udg.
- Chr. Thorsen*: Smaa Bidrag til Belysning af Ejendomsfor- holdene i Landbruget i Slutn. af det 16. Aarh. (Hist. T. 8. R. IV, 183—210.)
- Henrik Pedersen*: Ødegaardene i 1680'erne. En alm. hist.- statistisk Oversigt. (Hist. T.s Festshefte til Edvard Holm 188.—205.)
- Axel Linvald*: Hvem ejede Danmarks Jord omkring Midten af det 18. Aarh.? (Hist. T.s Festshefte til Edvard Holm 147—58.)
- En gammel Bylov fra 1718 [i Sønderse]. Ved (*N. M.*) *El- ling*. (Aar- bog f. hist. Samf. f. Odense og Assens Amter I, 20—33.)
- Jeppe Aakjær*: Fra Bondens Trældomstid. (Hist. Aar- bog f. Skive og Omegn V, 3—39.)
- A. C. Ertbøll-Nielsen*: Fra Hoveriets Dage. (Fra Himmer- land og Kjær Herred II, 185—200.)
- Fra Hoveriets Dage. Ved *Rasmus Jørgen Jensen*. (Aar- bog f. hist. Samf. f. Odense og Assens Amter I, 4—19.)
- Povl Hansen*: Den gamle Landsby. (Fra Holbæk Amt VII, 120—28.)
- Sven Fenger*: De store Landboreformer. P. (= Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 198.)
- C. Klitgaard*: Fra Landboreformernes Tid. (Fra Himmer- land og Kjær Herred II, 303—09.)
- N. Sodborg*: Udskiftningen af Øsøs Sogns Jorder i 1786. (Hist. Aar- bog f. Thisted Amt 1913. 3—32.)
- Lars Dinesen*: Erindringer om ældre Tider. (Fra Holbæk Amt VII, 20—29.)
- Hans Kyrre*: Kartoffelens Krønike. En kulturhistorisk Studie. (= Folkelæsning Nr. 305.)

- Jens Gylling*: Samsø Husmands- og Arbejderforening 1888—1913. Tranebjerg. P.
- Horns Herreds Landboforening 1863—1913. Træk af Landbrugets Udvikling i Horns Herred.
- Andelsmejeriet „Englevad“ ved Jyderup 1888—18. Juli—1913. Odense. P.
Ogsaa i Mælkeritidende 1913.
- Bodilsker Andelsmejeri 1887—1912. (Nexo.)
- (*J. P. Lebak*:) Andelsmejeriet „Aakilde“. 1888—26. Aug.—1913. Svendborg. P.
- Egedal Andelsmejeri 1888—24. Juli—1913. Odense. P.
- Højby-Allerup Andelsmejeri. 1888—17. Aug.—1913. Odense. P.
- Andelsmejeriet Jægersminde 1888—1. Sept.—1913. Odense. P.
- Kort Redegørelse for Hammerum Andelsmejeris Virksomhed i forløbne 25 Aar 1888—1913. Herning. P.
- Andelsmejeriet „Mygdal“ 15. Juli 1888—15. Juli 1913. Hjørring. P.
- Andelsmejeriet „Grøndal“ [Smidstrup]. 1888—28. Juli—1913. Vejle. P.
- Mejeriaktieselskabet Vendsyssel og De forenede Mejeriers første 10-aar. Periode 1902—12. Aarhus. 4:o.
- Ødsted Andelsmejeri 1888—1913. (Vejle). P.
- J. Jensen*: Mindeskraft i Anl. af De samvirkende jyske Hesteavl-Foreningers 25-Aars Jubilæum d. 23. Okt. 1913. Aarhus.
- M. Elkjær*: Lerchenborg Have for 160 Aar siden. (Gartner-Tidende 1913. 149—52.)
- Povl Hansen*: Lidt om vore skove i ældre tid. (Fra Holbæk Amt VII, 116—19.)
- Vort Skovbrug 1888—1913. Et Tilbageblik. (T. f. Skovvæsen XXV B. 1—141.)
- Dansk Skovforening 1888—1913.
- Hjalmar Falk*: Altnordisches Seewesen. (Wörter und Sachen IV, 1912. 1—122.)
- Johannes Knudsen*: De første trykte Lodsøger over de nordiske Farvande (1532—41). (T. f. Søvæsen 1913. 307—22, 345—62.)

- Johannes Knudsen*: Den nedertyske „Seebuch“. (T. f. Sø-
væsen 1913. 117—51.)
- Bogø Sømandsforening 1863—1913. (Thisted.) P.
- Esbjerg Sømands- og Fiskerhjem 1903—13. Esbjerg. P.
- K. C. Rockstroh*: Om Ferskvandsfiskeriet i Nordsjælland
omkring Aar 1700. (Fra Frederiksborg Amt 1913. 1—
43.)
- M. Mackeprang*: Danske Købstadmøder fra Kristian I. til
Kristian IV. (Hist. T.s Festhefte til Edvard Holm 159
—70.)
- Johs. Lindbæk*: Statskollegiet og de danske Købstæder.
(Hist. T.s Festhefte til Edvard Holm 132—46.)
- J. Bergsøe*: Beretning om Landsudstillingen i Aarhus 1909.
Aarhus. 4:o.
- Kirstine Meyer*: Dansk Maal og Vægt fra Ole Rømers
Tid til Meterloven. (Den offentlige Vejning og Maaling.
1912. 57—91.)
- Georg Reimer*: Mittelholsteinische Kornmasze bis zum 18.
Jahrhundert. (Die Heimat XXII, 1912. 304—05.)
- (*C. Klitgaard*:) Aalborg Handelsstands Historie. Udg. af
Aalborg Handelsforening. Aalborg.
- Jørg. Andersen*: Horsens Handelsforening i 50 Aar. Marts
1913. Horsens. 4:o.
Ikke i Bogh.
- Ludvig Brinner*: Die deutsche Grönlandsfahrt. Berlin.
Jfr. Ernst Baasch i Hans. Geschichtsbl. 1913. 320—25.
- Magnus A. Schultz 1863—9. Juni—1913. Aalborg. P.
Ikke i Bogh.
- Viggo Holm*: Manufakturhandel i Midten af det 18. Aarh.
(Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarboeg I, 18—31.)
- P. Eliassen*: Andels- og Svineslagteriet i Kolding 1888—
1913. Et Jubilæumsskrift. Kolding.
Ikke i Bogh.
- Jydsk Andels-Foderstofforretning 1898—1913. Aarhus. P.
Bogvennen. Et Aarsskrift udg. af Forening for Boghaand-
værk paa 25 Aarsdagen for Foreningens Stiftelse og paa
20 Aarsdagen for Boghaandværks Oprettelse. 4:o.
Heri adskillige Bidrag til Foreningens Historie.

- Elna Mygdal*: Af Dækketøjets Historie. (T. f. Industri 1913. 157—86.)
- Vilh. Meyer*: Blade af Farveriets Historie i Danmark, udg. i Anl. af Dansk Farverforenings 25 Aars Jubilæum 1888—August—1913. 4:o.
- 1873—1913. Maskinmestrenes Forening i 40 Aar. Udg. af Foreningen. Fol.
- Festskrift i Anl. af Dansk Smede- og Maskinarbejder-Forbunds 25 Aars Jubilæum 1888—20. Aug.—1913. Ved *J. A. Hansen*.
- R. J. Hansen*: 1888—1913. Beretning om dansk Smede- og Maskinarbejder-Forbunds Odense Afdeling gennem 25 Aar. Odense.
- Carl Michelsen*: Nogle Minder fra de svundne 25 Aar [i Industriforeningen]. (T. f. Industri 1913. 209—12.)
- C. Nyrop*: Nogle Erindringer [om Industriforeningen]. (T. f. Industri 1913. 187—39.)
- Harald Bing*: Af en Veterans Optegnelser [om Industriforeningen]. (T. f. Industri 1913. 237—39.)
- H. C. Nielsen*: Danmarks kemiske Industriers historiske Udvikling. (Ingeniøren 1913. 217—23.)
- Ludwig Andresen*: Zur Geschichte der Tondernschen Spitzen. (Die Heimat XXIII, 17—25.)
- Carl Jacobsen*: Dansk Roesukkerindustri. (T. f. Industri 1913. 93—133.)
- A. Clément*: Sort Salt. Udsigt over Tangsaltets Historie i Danmark og Norge. P.
- (*Louis Nyrop*;) Ved Camillus Nyrop's Etablissements 75-Aars Jubilæum. 1838—22. Nov.—1913. (Nogle Mindeblade.)
- Chr. Thorsen*: Et lille Bidrag til Belysning af Fattigforsørgelsens Indretning paa Landet i Slutn. af det 16. Aarh. (Fra Arkiv og Museum V, 241—46.)
- H. Trier*: Fattigvæsens-Planen af 1799. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 1—56.)
- V. R. Haarløv*: De sociale Love af 1913. (Nationaløkon. T. 3: R. XXI, 321—48.)
- Hugo Matthiessen*: Stodderkongen. Et Blad af Tiggervæsenets Historie. (Fra Arkiv og Museum V, 256—93.)

- Aktieselskabet til Oprettelse af billige Pantelaanekontorer i Kjøbenhavn. 1888—1913. P.
- J. G. Gibbon*: Medical Benefit. A Study of the Experience of Germany and Denmark. Lond. 1912.
- E. Bynck*: Den almindelige Syge- og Alderdoms-Understøttelsesforening af 1853. Festskrift ved Foreningens 60-Aars Stiftelsesdag d. 4. Sept. 1913. P.
- Assens Sygekasse 1888—14. Okt.—1913. Assens. P.
- Arbejdersygekassen af 1888. Udarbejdet til 25 Aars Jubilæet. Odense. P.
- V. S. Petersen*: Festskrift i Anl. af Syge- og Begravelseskassen Alderstrøsts 25 Aars Jubilæum 1888—1913.
- Jubilæumsskrift ved D. F. D. S. Begravelseskasses 25 aar. Bestaaen. 1888—1. Juli—1913.
- W. H. Mazanti*: 1888—1. Jan.—1913. Begravelseskasse for Postvæsnets Overklasse. Nogle Ord om Virksomheden i de forløbne 25 Aar. (Holstebro 1912.)
- N. Dalhoff*: Den danske Diakonissestiftelse 1863—1913. Et Jubilæumsskrift.
- Beretning om Kong Frederik VII.s Stiftelse for hjælpeløse og forladte Pigebørn 1899—1912.
Paa Jægerspris.
- B. E. Bendixen*: Dankert Krohns Stiftelse. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 19. II.)
- O(scar) R(echendorff)*: Udviklingslinier i dansk Forsikringsvæsen. (Dansk Forsikrings Aarbog 1913. 9—22.)
- Chr. Thorsen*: De danske Livsforsikringsselskabers Aktiver. (Nationaløkon. T. 3. R. XXI, 134—57.)
- Kjøbenhavns Brandforsikring 1731—1911. 4:o.
Jfr. E(rik) A(rup) i Hist. T. 8. R. I, 129.

-
- J. W. S. Johnsson*: Nyere Fund vedr. den danske Lægekunst i Middelalderen. (Ugeskr. f. Læger 1913. 1212—13.)
Om nye Haandskrifter af Harpestræng og Peder Nattergal (Petrus Philomela).
- J. W. S. Johnsson*: Fra Pesten i Helsingør 1636. (Ugeskr. f. Læger 1913. 1350—52.)

- R. Krohn*: Die Pest in Itzehoe vor 200 Jahren und ihre Bekämpfung. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 418—26.)
- Mindeblade fra Det kgl. Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen, samlet af *Leerbeck & Holm*.
- Københavns Kommunehospital 1863—1913. Med en historisk Indledning om Københavns Hospitalsforhold i ældre Tid. Udg. ved *K. M. Nielsen* og *E. A. Tscherning*. 4:o.
- Københavns Kommunehospital 1863—1913. (Ugeskr. f. Læger 1913. 1561—71.)
- Nicolai Holm*: Gamle Minder fra Kommunehospitalet. (Ill. Tid. 54. Aarg. Nr. 51.)
- E. A. Tscherning*: Antiseptiken paa Kommunehospitalet. (Bibl. f. Læger 1913. 9—27.)
- E. A. Tscherning*: Sygeplejen paa Kommunehospitalet. (Gads Danske Mag. 1913. 749—64.)
- Carl Wessel*: Kommunehospitalet og det nye Bispebjerg Hospital. (Hospitalstid. 5. R. VI, 1085—94.)
- S. Bang*: Bispebjerg Hospital. (Ugeskr. f. Læger 1913. 1572—82.)
- J. F. Fischer*: Garnisonssygehuset i København. P.
- P. Andersen*: Oplysninger om Marinens Sygehuse i Fortid og Nutid. (T. f. Søvæsen 1913. 441—64.)
- C. A. Hansen*: Den „lollandske Feber“. (Lolland-Falsters Hist. Samf.s Aarbog I, 45—65.)
- J. W. S. Johnsson*: Smaa Bidrag til dansk Medicinalhistorie. IV. Vortebreve. (Ugeskr. f. Læger 1913. 427—28.)
- A. Erlandsen*: Sundhedsvedtægterne i Danmark. (Maanedsskr. f. Sundhedspleje 1912. 185—208; ogsaa i Meddelelser fra Universitetets hygiejniske Institut I, 1912—13. Nr. 3.)
- Sundhedsforeningen. Oversigt og Beretning 1899—1913. P.
- E. Dam*: Lemvig Apotek i 100 Aar. 1813—22. April—1913. Udg. af Carl Thestrup Simonsen. Lemvig. 4:o.

- P. N. Nieuwenhuis*: Krigsproblemet belyst ved den danske Hærs Ledelse i de sidste Aarhundreder.
- Knud Bokkenheuser*: Københavns Forsvar gennem Tiderne. (Fædrelandet 1913. 16—17, 37—38, 87—88.)
- J. R. Schultz*: Kjøbenhavns Søbefæstning [1713—1913]. (Gads Danske Mag. 1913. 170—83.)
- H. A. Hanson*: Det danske Livregiment til Fods. 1. Bataillon oprettet 7. Dec. 1763. (Ill. Tid. 55. Aarg. Nr. 9.)
- Vald. Stilling*: Danske Livregiment til Fods. 1. Bataillon 1763—1813.
- C. M. Munthe*: Officersliv og artilleriforhold i Norge for 150 aar siden. Smaatræk fra militærlivet paa 1700-tallet. Kria. 1912.
Tillægshefte til Norsk Artilleri-T.
- Johannes Schiøtz*: Officerernes bopælsforhold indtil oprettelsen av chefsgaardene 1791. (Norsk milit. T. 76. Bd. 559—66.)
- Selskabet De danske Forsvarsbredre for Thisted og Omegn 1888—21. Jan.—1913. P.
- L. Klubien Jahnsen*: Af Remontekommissionens Historie. (Milit. T. 42. Aarg. 75—78, 99—102, 121—23, 145—49.)

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *J. Oskar Andersen*. 59—62. H.

Hermann Joachim: Zur Gründungsgeschichte des Erzbistums Hamburg. (Mitteil. d. Inst. f. österr. Geschichtsforsch. XXXIII, 1912. 201—21.)

Paul Mestwerdz: Zur Frage der Anfänge des Erzbistums Hamburg. (Schr. d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 465—91.)

P. M[ö]lle[r]: Kristendomen i Skåne från äldsta tider. Limhamn 1912.

A. Chr. Bang: Den norske kirkes historie. Kria. 1912.

L. V. Birck: Kirken i Middelalderen (sidste Art.). (Vor Fremtid VI, 185—201.)

- P. D. Steidl*: O florens rosa. (Varden XI, 43—57.)
Om Rosenkransbønnen i Middelalderen i Danmark.
- P. D. Steidl*: Vor Frues Lov. (Varden XI, 1—15.)
- Acta pontificum Danica 1316—1536. V: 1492—1513. Udg.
af *Alfr. Krarup* og *Johs. Lindbæk*.
- C. Rolfs*: Aus alten dithmarsischen Visitationsprotokollen.
(Schluss.) (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 394—452.)
- Oslo kapitels kopibog 1606—1618 udg. ved *Oluf Kolsrud*.
1. hefte. Kria.
- Norske Kirkesager fra Foreningstiden. Ved *H. F. Rørdam*.
(Kirkehist. S. 5. R. VI, 642—83.)
- H. F. Rørdam*: Religiøse Forhold i Faaborg og Flensborg
1738. (Kirkehist. S. 5. R. VI, 795—800.)
- J. Brodersen*: Fra gamle Dage. Det kristelige Livs Væk-
kelse og Vækst i Nordslesvig fra Begyndelsen af Brødre-
menighedens Mission til henimod Midten af 19. Aarh. 15
—18. H.
- G. Hjaltason*: Det kirkelige liv i Island i det 19. aarh.
(For Kirke og Kultur XX. 173—82.)
- En Fællesudtalelse af alle Danmarks og Norges Biskopper
[²⁸/₁ 1812]. Ved *H. F. Rørdam*. (Kirkehist. S. 5. R.
VI, 793—94.)
- Det danske Missionsforbunds 25 Aars Jubilæum 1913. Aal-
borg.
- Of: Stevns frikirke. 1887—28. dec.—1912. (Højskolebl.
1913. 17—22.)
- Jens Nylev*: Uubberup Valgmenighed (1873—1913). (Høj-
skolebladet 1913. 849—58.)
- Povl Hansen*: Fra Ryslinge valgmenigheds første dage.
(Svendborg Amt 1913. 51—85.)
- Harald Jensen Kent*: Danske Mormoner. Et Bidrag til
Belysning af Mormonismens Komme til Danmark. Udg.
af „Udvalget for Utahmissionen“.
- Th. Lomholt Thomsen*: Dansk Kirkeliv 1912—1913. (Norsk
theol. T. Ny R. IV, 261—69.)

- Erich Kauffmann*: Kirchenrechtliche Bemerkungen über die Entstehung des Begriffes der Landeskirche. (Schr. d. Ver. f. schlesw-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 369—93.)
-
- K. Carøe*: Danske og norske studerende i Padua 1559—1615. (Personalhist. T. 6. R. IV, 201—20.)
- S. Thormodseter*: Nordmænd ved Wittenbergs universitet i reformationsaarhundredet. (Norsk theol. T. Ny R. III, 1912. 171—93.)
- A. Erlandsen*: Hygiejnens Stilling som Undervisningsfag ved Københavns Universitet. (Hospitalstidende 1913. 773—90; ogsaa i Medd. fra Univ.s hygiejnjn. Institut I, 1912—13. Nr. 1.)
- Frantz Dahl*: Universitetskommissionen af 7. Oktbr. 1912. (Ill. Tid. 55. Aarg. Nr. 11.)
- [*M.*] *Vogelius*: Bidrag til Metropolitanskolens Finanshistorie i det 16.—18. Aarh. efter Dokumenterne i Raadstuearkivet. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 266—76.)
- Elevernes Soldaterkorps ved Sorø Skole (Akademi) 1888—1913. Sorø.
- V. Boëtius*: Kapitaler, Ejendomme, Stipendiefond, Legater m. m. tilhørende Statsskolen i Randers. (Randers Skoles Progr. 1913. S. 5—38.)
- N. P. Nilsson*: Rektorer vid Landskrona allmänna läroverk. Landskrona 4:o. (Progr. fr. Landskrona realskola 1913. Bilaga.)
- Andreas Petersen*: Almindelig Forberedelseseksamen—Realeksamen. Historisk Oversigt. (Vor Ungdom 1913. 173—84.)
- J. J. Ravn*: Lidt om Skoleforhold i gamle Dage. (Vejle Amts Aarbøger 1913. 96—106.)
- Jakob Lykke*: Degnekaar i Stavnsbaandstiden. (Hist. Aarbog f. Skive og Omegn V, 165—83.)
- M. Vogelius*: Træk af Livet i københavnske Fattigskoler i det 18. Aarh. (Hist. Medd. om Kbh. IV, 140—53.)

- Carl Christensen*: Frederiksværk Skolevæsen i ældre Tid.
(Fra Frederiksborg Amt 1913. 44—72.)
- Friskolen Nørregade 59 i Odense, tidligere den Danske Skole
i Bjerggade. Historiske Optegnelser i Anl. af 50-Aars
Festen. Odense. P.
- B.: Revninge Friskole 1863—1913. (Højskolebl. 1913.
1066—72.)
- S. *Noe Nygård*: Fra Vinterskoler i Vestjylland. (Et lille
Bidrag til deres Historie.) (Vor Ungdom 1913. 232—
43, 266—76.)
- P. *Johnsen*: Fra Givskov Skole i ældre Tid. (Vejle Amts
Aarbøger 1913. 200—208.)
- Severin Christensen*: Om de gamle Degne samt om Folke-
skolens Udvikling og Vilkaar i det 18. Aarh. II. Hil-
lerslev Herred. (Hist. Aarbog f. Thisted Amt 1913.
33—44.)
- N. *Olesen-Husted*: Den højere Bondeskole i Krejbjerg. II.
(Hist. Aarbog f. Skive og Omegn V, 41—84.)
- J. P. *Jeppe Jensen*: Lindbjerg Skole. (Et Blad af Skole-
lovens Historie.) (Aarbog udg. af Randers Amts hist.
Samf. 1913. 26—43.)
- A. V. *Heffermehl*: Folkeundervisningen i Norge indtil om-
kring Aar 1700. Chria. (= Hist. T. 5. Lever. 1913.)
- Einar Lund*: Pigeasylskolen gennem 75 Aar. (Vor Ung-
dom 1913. 277—90.)
- Vilhelm Balslev*: Det Wærnske Institut gennem hundrede
Aar. 4:o.
- Gjedved Seminarium 1862—1912. (Horsens.)
- Jellinge Seminarister 1888. 25 Aar. Korte Oplysninger.
Kolding. P.
Ikke Bogh.
- Louise Cruppi*: De danske Højskoler. Overs. af Johanne
Ulrik. (Nordslesv. Søndagsblad. Folkelig Del. 1913.
201—02, 209—11, 217—20, 225—26, 233—36, 241—
43, 249—51, 257—59.)
- Elna I. Panduro*: Grundtvig og Folkehøjskolen, set med
franske Øjne. (Højskolebl. 1913. 729—82.)
Om en Artikel i La Revue (Dec. 1912) af Louise Cruppi.

A. Bobjerg: Ondlose Højskole. (Højskolebl. 1913. 393—96.)

Of: Sorø folkehøjskole 1888—1913. (Højskolebl. 1913. 1253—58.)

Henrik Bertelsen: Dansk Sproghistorie. I—II. 3. Udg.

Sophus Bugge: Runeskriftens Oprindelse og ældste Historie. 2. Hefte. Kria. (= Samme Forf.'s Norges Indskrifter med de ældre Runer. Indledning.)

Lis Jacobsen: Nyfundne Runeindskrifter i Danmark. (Aarb. f. nord. Oldk. 3. R. III, 106—68.)

B. T. Dahl og *H. Hammer*: Dansk Ordbog for Folket. 35—37. H.

Otto Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 53—54. H.

Vald. Bennike og *Marius Kristensen*: Kort over de danske Folkemaal med Forklaringer. 10—11. (sidste) H. (1912).

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål. 40—42. H.

Hans Naumann: Altnordische Namenstudien. Berlin 1912. (= Acta Germanica. Neue Reihe. H. 1.)

Hans Naumann: Zur altnordischen Namengebung. (German. Monatsschr. IV, 1912. 630—40.)

A. Thiset: Bidrag til Navneskikkens Historie. (Hist. T.s Festshefte til Edvard Holm 221—34.)

William Christensen: Om nogle af det 15. Aarhundredes Betegnelser for Adelsstanden. (Hist. T.s Festshefte til Edvard Holm 38—51.)

H. Hjorth Nielsen: Nogle Virkninger af Navneloven af 22. 1904. Foredrag. (Personallhist. T. 6. R. IV, 187—95.)

Harald Lindkvist: Middle-English placenames of Scandinavian origin. Part 1. (Uppsala univ. årsskr. 1911. Filosophi, språkvetensk. och hist. vetensk. III; ogsaa særskilt: Akad. afh. Upps.)

H. Lausten Thomsen: Døstrup Sogns Stednavne. (Nordslesv. Søndagsblad. Folkelig Del. 1913. 41—44.)

Knud Hjortø: Fra Ordenens Samfund. II. Eder. III. Vort sprog og vort legeme. IV. Tings egenskaber i overført betydning. (Gads Danske Mag. 1913. 327—34, 381—88, 784—92.)

Hilding Celander: Svenska språket och litteraturen i Danmark. (Det nya Sverige VII, 376—82.)

Christian Knudsen: Dansk (og norsk-islandsk) Litteratur før 1500. 2. Opl. Svendborg.

P. D. Steidl: „Vor Frues Drovelse“. (Varden XI, 143—58.)

P. D. Steidl: Hell Maria, Haffsens Stjerne. (Varden XI, 263—77.)

Danske Folkeviser i Udvalg ved *Axel Olrik*. Under Medvirkning af Ida Falbe-Hansen. 1. Saml. 3. Udg.

Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530—1630. Udg. af *H. Grüner Nielsen*. Med Ordbog af Marius Kristensen. 6. Bd. [o: 4. Bd.] 1. H.

Anker Jensen: Visen om Tyre Danebod. (Aalborg Katedralskoles Progr. 1912. 1—20.)

Christian Knudsen: Reformationstiden og den lærde Tid. Dansk Litteraturhistorie i det 16. og 17. Aarh. Svendborg.

Lis Jacobsen: Grundlaget for Christian III.s Bibel. (Nord. T. f. Filol. 4. R. II, 151—63.)

Christian Knudsen: Holbergs Tid og Oplysningstiden. Dansk Litteraturhistorie i det 18. Aarh. Svendborg.

J. Paludan: Danmarks Litteratur i Holbergtiden, med Henblik paa den svenske. (Aarhus).

J. Paludan: Fremmed Indflydelse paa den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. Aarh. II: Fransk-engelsk Indflydelse paa Danmarks Litteratur i Holbergs Tidsalder. Anm. af Viggo J. v. Holstein Rathlou i Vor Fremtid VI, 504—07.

Sophie Aubert Lindbæk: Fra det norske Selskabs kreds. Et udvalg vers og breve. Kria.

H. Trier: To af Wessels Gravskrifter. (Tilskueren 1913. 1146—47.)

- Christian Knudsen*: Danske Digtere i det 19. Aarh. (Med et Tillæg om Faglitteraturen.)
- K. Tiander*: Datsko-russkija izlédovanja. [Dansk-russ. Forskninger.] Hefte 1—2. St. Petersb. 1912—13.
Bl. a. om Baggesen, Herm. Bang og K. Gjellerup.
- H. Eitrem*: Nogen af de danske forudsætninger for Brand og Per Gynt. Paludan-Müller og Henrik Ibsen. (Gads Danske Mag. 1913. 455—62.)
- Georg Christensen*: Den litterære Kamp i 70-erne. P. (= Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 203.)
- Georg Christensen*: Hovedtyper af dansk Litteratur mellem 1880 og 1900. P. (= Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 216.)
- Karl Tiander*: Turgenjev i dansk Aandsliv.
- Carl Behrens*: Dansk dramatik. (Ord och Bild 1913. 166—74.)
-
- H. L. Møller*: Om Bevarelsen af vore historiske Mindesmærker. Foredrag. (Aarbog f. hist. Samf. f. Odense og Assens Amter I, 71—81.)
- K. Schaefer*: Die Bedeutung Lübecks für die Kunst der Ostseeländer am Ende des Mittelalters. (Schlesw.-Holst. Kunstkalender 1913. 12—17.)
- H. Storck*: Tegninger af ældre nordisk Architektur. 5. Saml. 4. R. 3.—6. H.; 6. Saml. 1. R. 1. H. Fol.
- Vilhelm Lorenzen*: Rantzausche Burgen und Herrensitzen im 16. Jahrh. Schleswig.
- L. Peters*: Das föhringische Haus. Ein Beitrag zur Geschichte des volkstümlichen Wohnbaues in den friesischen Gebieten. Husum. (Diss.)
- M. Clasen*: Redende Häuser. (Die Heimat XXII, 1912. 297—304.)
- Chr. Axel Jensen*: Fonten i Fausing. (Aarb. f. nord. Oldk. 3. R. III, 24—30.)
- Wilh. Lund*: Gammel bygningsskik i Kristiansund. (Kunst og Kultur III, 1912—13. 75—93.)

- L. Tynell*: Skånes medeltida dopfuntar. Utg. af K. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Akademien. H. 1. Sthlm.
- Robert Hedicke*: Cornelis Floris und die Florisdekoration. Berlin. 4:o. (Dertil et Plancheværk.)
Bl. a. om F.s Gravmæler i Herlufsholm, Hunderup og Roskilde.
- R. Harder*: Die ältere Grabmalkunst in Schleswig-Holstein. (Forts.) (Die Heimat XXIII, 131—35.)
- Kr. Nyrop*: Profan Kunst i Middelalderens Kirker. (Aarb. f. nord. Oldk. 3. R. III, 1—23.)
- Harry Schmidt*: Angaben über Gemälde in Gottorpischen Schlossinventaren. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 43. Bd. 434—39.)
- Peter Hansen* og *Harald Giersing*: Erindringer fra Zahrtmanns Skole. (Tilskueren 1913. 345—52.)
- E. Lemberger*: Die Bildnis-Miniatur in Skandinavien. 1: Schweden. 2: Dänemark und Norwegen. Berlin 1912. 4:o.
- Kristofer Sinding-Larsen*: Joakim Skovgaard i Viborg domkirke. (Kunst og Kultur III, 234—50.)
- W. Wanscher*: Die Wandgemälde von Joakim Skovgaard im Dom zu Viborg. (Die Kunst XIV, 181—90.)
- Ernst Sauermann*: Die Malereien in der St. Johanniskirche Flensburg. (Schlesw.-Holst. Kunstkalender 1913. 61—66.)
- Geert Wiedinghardt*: Nordfriesische Filigran-Kunst. (Die Heimat XXII, 1912. 289—94.)
- R. Berg*: Skilte. Et Blad af Skiltekunstens Historie. (Forskennelsen II, 1912. 89—97.)
- Angul Hammerich*: Musical Relations between England and Denmark in the 17th century. (Sammelbände d. internat. Musikges. XIII, 1912. 114—19.)
- Thorvald Aagaard*: Lidt Musikhistorie. Fra Holberg til Weyse. J. A. P. Schultz. (Ryslingebogen 1913. 17—20.)
- Thorvald Aagaard*: Lidt Musikhistorie. Weyse. (Ryslingebogen 1913. 23—26.)
- Dansk Kvinde Gymnastik-Forening 1888—1913. P.
Festskrift i Anl. af Vejle Gymnastikforenings 25 Aars Jubilæum. 1888—16. Sept.—1913. (Vejle).

Bøger indsendte til Redaktionen.

(Fortsat fra Omslagets tredje Side.)

- Lydia Wahlström. Gustavianske Studier. Sthlm. 1914. P. A. Norstedt & Söner.
- Geheimeraadinde Andræs politiske Dagbøger. Udg. af Poul Andræ. Bd. 1: Fra Mai 1855 til Marts 1856. Kbh. 1914. Gyldendal.
- Hertugen af Saint-Simons Memoirer. I Udvalg og Oversættelse ved Paul Læssøe Müller. Kbh. 1914. J. L. Lybecker.
- Historisk Tidsskrift. Utg. av den norske hist. Forening. 5. Række, Bd. 3, H. 2. Kria. 1914.
- Knut B. Westman, Den svenska Kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s. Utg. på föranstaltande av Kyrkohistoriska Föreningen med anledning av Uppsala Arkesätets 750-årsjubileum. Sthlm. 1915.
- Heinrich Ulmann. Geschichte der Befreiungs-Kriege 1813 u. 1814. Bd. 1. Münch. u. Berl. 1914. R. Oldenbourg.
- Fra Himmerland og Kjær Herred. III. Aarvog udg. af Hist. Samfund for Aalborg Amt. Aalborg 1914.
- Fra Ribe Amt 1915. Udg. af Hist. Samfund for Ribe Amt. Bd. 4, H. 1. Kbh. 1915. Lehmann & Stage.
- Historisk Aarvog for Thisted Amt. Udg. af Hist. Samfund for Thy og Hanneherred. Kbh. 1914. Lehmann & Stage.
- Archiv für Fischereigeschichte. Darstellungen und Quellen. Herausg. von Emil Uhles. H. 3. Berl. 1914. Paul Parey.
- Erik Møller, Fredsbrudet 1914. En dokumenteret Fremstilling. Kbh. 1915. V. Pio.
- Den tyske Hvid-Bog. Foreløbigt Memorandum og Aktstykker angaaende Krigens Udbrud. Sept. 1914. Gyldendal. — Tillæg: Hvordan den tysk-franske Krig kunde være undgaaet. Officielle Aktstykker. Kbh. 1914. Gyldendal.
- Kongeriget Belgien, Udenrigsministeriet: Diplomatsk Noteudveksling vedrørende Krigen 1914 (24. Juli—29. August). Kbh. 1914. Gyldendal.
- Henrik Schück, Helge Almquist, Arthur Stille, Carl Hallendorff, Svenska folkets historia. Band I, 1: Forntiden och den äldre medeltiden. Lund 1914. C. W. K. Gleerup.
- Richard Fester, Die Genesis der Emser Depesche. Berlin 1915. Gebr. Paetel.
- Rudolf Kjellén, Politiska Essayer. 2. Saml. Stockh. 1915. Hugo Geber-

